

ESKİŞEHİR
OSMANGAZI
ÜNİVERSİTESİ

e-ISSN 2149-9047

sb

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, ESKİŞEHİR OSMANGAZI UNIVERSITY

CİLT/VOL: 26 SAYI/NO:1 MART/MARCH 2025

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Mart (March) 2025 | Cilt (Volume): 26 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047 |

İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü)
Owner: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK (Rector of Eskişehir Osmangazi University)

Editör (Editor): Doç. Dr. Zehra GÜVEN KILIÇARSLAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce yılda üç kez yayımlanan hakemli uluslararası bir dergidir. Dergi 2021 yılı Aralık ayı itibari ile elektronik olarak yayınlanmaktadır. Dergi, aşağıda yer alan ulusal ve uluslararası veri tabanları ve indekslerde taranmakta ve indekslenmektedir:

- TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- Ebscohost
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
- Ulrich's Periodicals Directory

Basılması istenen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun biçimde hazırlanmalıdır.

Derginin tümü ya da bölümü/bölemleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Makale içeriklerinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Eskişehir Osmangazi University, Journal of Social Sciences is a refereed international journal published three times in a year by Eskişehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences. The journal has been published electronically since June 2021. The journal is indexed and covered by the following national and international databases and indexes:

- TÜBİTAK-ULAKBİM Social Science Database
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- Ebscohost
- Akademia Social Sciences Index (ASOS)
- Ulrich's Periodicals Directory

Before submission, manuscripts should be prepared by Journal's writing instructions.

No part of this journal may be printed, reproduced, or distributed by electronic, mechanical, or other means without the written permission of the University.

Writers are solely responsible for the content of their articles.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd>

İletişim Bilgileri (Contact Info): Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Meşelik, 26040 ESKİŞEHİR/ e-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

Web: <http://sbd.ogu.edu.tr>, Tel: +90 222 229 30 48 / Faks: +90 222 229 30 48

Alan ve Dil Editörleri (Field and Language Editors)

Görsel Sanatlar - Endüstriyel Tasarım - İletişim

Doç. Serenay ŞAHİN
Doç. N. Müge SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Hatice S. KESDİ
Dr. Öğr. Üyesi Tezcan BAHAR
Dr. Öğr. Üyesi Didem DENİZ ANAMUR

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Bilge AYTUĞAR

İlahiyat

Doç. Dr. Yunus ARAZ
Dr. Öğr. Üyesi Fatma HAZAR

İktisadi ve İdari Bilimler

Prof. Dr. Selim ŞANLISOY
Doç. Dr. Dürdane KÜÇÜKAYCAN

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ATILGAN

Tarih

Prof. Dr. Oktay BERBER

Turizm - Gastronomi ve Mutfak Sanatları

Prof. Dr. Duran CANKÜL

Doç. Dr. Seden DOĞAN

Türk Dili ve Edebiyatı

Doç. Dr. Duygu KAMACI GENCER

Yabancı Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Sibel KUŞCA GÜNGÖR

Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Pınar ERGİN

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Tunç KÖSE
Prof. Dr. Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY
Prof. Dr. Umut KOÇ
Prof. Dr. Ferzane DEVLETABADİ
Doç. Dr. Ece ÖMÜRİŞ
Doç. Dr. Sevilay KÜÇÜKSAKARYA
Doç. Dr. Aslıhan KIYMALIOĞLU
Doç. Dr. Ufuk TEKİN
Doç. Dr. Aybıçe TOSUN
Dr. Öğr. Üyesi Fulya KIRIMER AYDINLI

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Deniz BOZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma DOĞRUEL	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida
Prof. Dr. Halis Murat YILDIZ	Ryerson University
Prof. Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SAYAN	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü ÖZEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Selmin KARA	OCAD University
Doç. Handan DAYI	Akdeniz Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Akademik Kariyer İlgilerinin Demografik ve Sosyo- Ekonomik Değişkenler Açısından İncelenmesi: Bir CHAID Analizi

1-19

An Investigation of the Academic Career Interests of Gastronomy and Culinary Arts Students through Demographic and Socio-Economic Variables Using CHAID Analysis

Beysun GÜNERİ, Ramazan ÇAĞLAR

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Türkçede Şahıs Eklerinin Kökenine Dair Bazı Düşünceler

20-32

Some Thoughts on the Etymon of Personal Endings in Turkish

Kubilay FENER

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Political Ideologies in Yeşim Ustaoglu's Films: Nationalism and Feminism

33-45

Yeşim Ustaoglu Filmlerindeki Siyasi İdeolojiler: Milliyetçilik ve Feminizm

Emin PAFTALI

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sabun ve Zeytinyağı Üretimi: 16-18. Yüzyıl Ekonomik Dinamikleri

46-62

Soap and Olive Oil Production in The Ottoman Empire: Economic of The 16th-18th Centuries

Murat POLAT

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Sürdürülebilir Gıda Üretiminde Dikey Tarımın Rolü

63-80

The Role of Vertical Farming in Sustainable Food Production

İlgın MUTLUBAŞ, Melike MİLLİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Nevşehir İline Ait Volkanik Taş Yüzeyine Seramik Sır Araştırmaları Ve Eserlerinde Malzeme Olarak Volkanik Taş Kullanan Sanatçılar

81-98

Ceramic Glaze Researches on the Volcanic Stone Surface of Nevşehir City and Artists Using Volcanic Stone as Material in Their Works

Betül AYTEPE SERİNSU, Bahadır Cem ERDEM, Ferit Cihat SERTKAYA

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Taşrada Bir Yönetim Merkezi Olarak Harran Hükümet Konağı'nın İnşa Girişimleri (1897-1917)

99-120

Construction Initiatives of the Harran Government House as a Provincial Administrative Center (1897- 1917)

Mustafa Dağ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

11.-13. Yüzyıl Haçlı Seferlerinin Gürcü Krallığı Üzerine Yansımaları

121- 136

The Effects of the 11th-13th Century Crusades on the Georgian Kingdom

Abdurrahman Seçkin

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Lezzeti Görselleştirmek: Yemek Fotoğraflarında Renk, Kompozisyon ve Estetik Algı

137- 160

Visualizing Taste: Color, Composition And Aesthetic Perception In Food Photographs

Serkan ŞENGÜL, Sevim USTA DIŞSİZ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

20. Yüzyıl Siyaset Felsefesinde Anti-Hegelmilik

161-178

Anti-Hegelianism in the 20th Century Political Philosophy

Ekin ERDEM

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

179-191

Civil Society as a Reemerging Instrument of Foreign Policy After Covid-19

Covid-19 Sonrası Dış Politikanın Yeniden Ortaya Çıkan Aracı Olarak Sivil Toplum

Yusuf Abubakar WARA, Serdar Kenan GÜL

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

192- 213

Çorum-Alaca Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma

A Research on Çorum-Alaca Cuisine Culture

Esra ÖZATA ŞAHİN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

214- 231

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye’de Kamu Harcamaları Ne Kadar Cinsiyete Duyarlı?

Gender Budgeting: How Gender Responsive Are Public Expenditures in Türkiye?

Arınç BOZ

Makale Türü: Derleme Makale / **Paper Type:** Review Article

232- 247

Retrofütürizm Perspektifinden Steampunk Estetiği

Steampunk Aesthetics from a Retrofuturism Perspective

Mehmet Hakan MAMUŞ, Özlem AYVAZ TUNÇ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

248- 277

Toplumsal Cinsiyet Rolü Benlik Kavramı Ölçekleri Geliştirme Çalışması: Cinsiyet Rolü Özellikleri ve Davranışlarında Kadınsılık ve Erkeksilik

Development of Gender Role Self-Concept Scales: Femininity and Masculinity in the Context of Gender Role Traits and Behavior

Betül ALTUĞ, Timuçin AKTAN

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiç bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir derginin değerlendirme sürecine alınmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.
2. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Dergide yayımlanan yazılar Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin görüşünü yansıtmaz.
3. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlanmak üzere kabul edilen ve yayımlanan yazıların yazılı ve elektronik ortamda, başka bir işleme gerek kalmaksızın, bütün yayın haklarına sahip olur.
4. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış yazılar yayımlanır.
5. Araştırma konusu makale ve yazı herhangi bir kurum tarafından destek görmüş veya tezden üretilmiş ise bu durum eser başlığının son kelimesi üzerine (*) işareti konularak aynı sayfada dipnot olarak belirtilmelidir.
6. Dergiye gönderilen çalışmalar, bir Yayın Kurulu üyesi tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlemeye alınan makale ve yazılara ilişkin her türlü şekil ve içerik değişiklikleri istenebilir.
7. Hakem inceleme sürecinin başlatılmasına Editör ve Yayın Kurulu karar verir. Ön değerlemeyi geçen yazılar, en az iki hakem tarafından incelenir.
8. Makale değerlendirme sürecinde yazar ve hakem isimleri gizli tutulur.
9. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makale veya yazıların yayımlanmasına, raporlar çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilir ve yazar(lar)a bildirilir.
10. Yazar(lar), hakemler tarafından istenilen bütün değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. İstenilen değişiklikler yapılmadan makale ve yazılar basılamaz. Yazar(lar), yaptıkları değişiklikleri içeren bir raporu, düzeltilmiş makale veya yazılarıyla birlikte dergiye gönderirler.
11. Bir yazarın aynı sayıda veya birbirini takip eden iki sayıda birden fazla makalesi yayımlanamaz.
12. Dergiye gönderilen yazılar yazar(lar)ına iade edilmez.
13. Bu dergi açık erişimi sağlama politikasını benimsemektedir. Yayımlanan sayılar bu politikaya uygun olarak açık erişime sunulmaktadır.
14. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için <http://sbd.ogu.edu.tr/> adresini ziyaret ediniz.

YAZIM KURALLARI

1. Yazarlar makalelerini dergi internet sitesinde yer alan dizgi şablonuna uygun şekilde Microsoft Office Word ile hazırlayarak göndermelidirler. Makale şablonuna uygun hazırlanmayan çalışmalar hakem değerlendirme sürecine alınmadan editöryal redde tabi tutulacaktır. **Makale yazımına dair tüm kurallar dizgi şablonu içerisinde verilmiştir.**

2. Makale giriş sayfası ve gerektiğinde son sayfadaki ek bilgiler hariç metin içinde yazar/ların kimlik bilgileri ya da bu içerikleri çağrıştıracak bilgiler yer almamalıdır.

3. Dergide yayımlanmak üzere gönderilecek çalışmaların, şablona uygun haldeki metinlerinin 5.000-12.000 kelime aralığında olması gerekmektedir. Yazılar 11 puntoda "Calibri" fontu kullanılarak ve bir (1) aralıkla hazırlanmalıdır. Makalelerin bu limitleri belirli bir ölçüde aşması durumunda, değerlendirme sürecinin başlatılmasına dergi editörlüğü karar verecektir.

4. Gönderilen yazıların Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkçe ve İngilizce özetler ile Özetlerin başlığı ve metin kısmı, "Calibri" karakterde 10 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır. Yazıların başlığı çalışmayı doğru temsil etmelidir.

5. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için <http://sbd.ogu.edu.tr/> adresini ziyaret ediniz.

6. Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin ilk/son sayfalarından birinde; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir. Etik kurul onayı gerektirip bu izni bulunmayan ya da bilgileri sağlanmayan makaleler dergimizde değerlendirmeye alınmaz ve yayınlanmaz.

7. Metin içi ve metin sonu atıflarda APA yöntemi olarak adlandırılan ve Amerikan Psikoloji Birliği tarafından yayımlanan "Publication Manual of American Psychological Association" 6. versiyon kuralları takip edilmelidir.

8. Gönderilen yazıların sonunda ayrı bir sayfada kaynakça oluşturulmalıdır. Yazıda kullanılan kaynaklar yazar soyadı dikkate alınarak alfabetik sıra ile kaynakçada yer almalı, yazıda adı geçmeyen kaynaklara yer verilmemeli, yazı içinde yer alan tüm kaynaklar da kaynakçada yer almalıdır.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Mart (March) 2025 | Cilt (Volume): 26 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047

Kaynak Verme Kuralları

Metinde kaynaklara atıfta bulunurken yazar soyadı, tarih ve gerekiyorsa sayfa bilgisi verilmelidir. Tek yazarlı kaynaklara atıf örnekleri, Öztürk (2005)...; Kaya (2008)...; Taş (2007). İki yazarlı kaynaklara yapılan atıf örnekleri: Kaya ve Taş (2004)...; Öztürk ve Doğan'a (2009) göre.

APA atıf formatına uygun olarak, atıfta bulunulan kaynağın yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, kaynağa metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıdaki gibi atıfta bulunulur: Öztürk, Kaya ve Taş (1998). Aynı kaynağa daha sonra yapılan atıflarda ilk yazarın soyadı ile birlikte "v.d." ifadesi kullanılır: Öztürk v.d. (1998). Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa bu kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir. Örneğin: ...(Kaya, 2008; Öztürk, 2005; Öztürk ve Doğan, 2009; Taş, 2007).

Amaç ve Kapsam

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yapılan nitelikli bilimsel çalışmaları yayımlayarak sosyal bilimlerin gelişimine katkı yapmayı amaç edinmiştir.

Dergi, Hukuk, İktisat, İlahiyat, İşletme, Karşılaştırmalı Edebiyat, Maliye, Psikoloji, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Sanat ve Tasarım, Sosyoloji, Tarih, Turizm, Türk Dili ve Edebiyatı, Uluslararası İlişkiler alanlarındaki Türkçe ya da İngilizce hazırlanmış bilimsel makaleleri yayınlamaktadır.

İletişim Adresi:

Doç. Dr. Şafak Ağdeniz
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Dergisi
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Telefon: 0 – 222 – 2293048
Belgegeçer: 0 – 222 – 2293048
E-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

EDITORIAL POLICY

1. All manuscripts submitted to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences should not previously be published elsewhere or should not be submitted for publication in another journal, they should not be in the review process of another journal or should not have been accepted for publication elsewhere.
2. Author(s) are fully responsible for studies published in Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences and those under review processes. Articles published in the journal do not reflect the opinions of Eskişehir Osmangazi University.
3. Copyrights of all accepted manuscripts and published articles (printed or electronic) belong to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences, without any further action.
4. The Journal publishes articles written in Turkish and English.
5. Any study supported by an institution or derived from a thesis should indicate this by using (*) sign at the top of the last word on the title of the work and give information in a footnote on the same page.
6. All manuscripts submitted to the journal, are subject to initial review by the editorial board. All types of content and formatting changes may be requested from studies under initial review.
7. Editor and editorial board decide to start the review process. Manuscripts that passed the initial review are sent to at least two referees.
8. The identity of both author and referees is kept strictly confidential during the evaluation process.
9. According to the referees' reports, the manuscript may be accepted for publication, revision or additional information and shortening may be requested from the author(s), or it may be rejected, and the author(s) is notified from the decision made.
10. Author(s) is required to make all the changes requested by referees. The manuscript cannot be published without requested changes have been made. The author(s) should submit a report containing changes that have been made to referees' reports.
11. An author can publish only one article in one issue. Also, an author cannot publish more than one article in two consecutive issues.
12. Manuscript submitted to journal cannot be returned to the author(s).
13. This journal adopts open access policy. When an issue is published, it will be freely opened to the public.
14. Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University is committed to upholding the highest standards of publication ethics and observes the following principles of Publication Ethics and Mal-

practice Statement which is based on the recommendations and guidelines for journal editors developed by the Committee on Publication Ethics (COPE) and International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). For detailed information please visit the website of the journal which is available at <http://sbd.ogu.edu.tr/>

WRITING INSTRUCTIONS

1. Authors should prepare their manuscripts using our typesetting template in Microsoft Office Word. Manuscripts that do not comply with the article template will be subject to editorial desk rejection. All the rules are given in the typesetting template.
2. Except for the introduction page of the article and additional information on the last page, when necessary, the author's identity (s) or any information that may be linked to the author(s) should not be included in the text.
3. Manuscripts should be in the range of 5.000-12.000 words. Manuscripts should be prepared using the "Calibri" font with 11 points and one (1) spacing. If the articles exceed these limits to a certain extent, the journal editor will decide to initiate the evaluation process.
4. The Turkish and English titles and Turkish and English abstracts (not exceeding 120 words) should be written with 10 font sizes in the "Calibri" font and one (1) spaced. The titles of the articles should accurately represent the work.
5. Journal adapts to the principles of the Committee on Publication Ethics and International Committee of Medical Journal Editors to maintain the highest standards of publication ethics. For detailed information, visit <http://sbd.ogu.edu.tr/>.
6. For research requiring ethics committee approval, authors should provide relevant information about the permission (committee providing the approval, date, and protocol number) both in the methods section and at the end of the manuscript. Manuscripts that do not have an ethics committee approval or have missing information will not be evaluated and published in the Journal.
7. For in-text and end-of-text citations, American Psychological Association 6th edition guidelines should be followed.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Mart (March) 2025 | Cilt (Volume): 26 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047

Aim and Scope

Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences aims to contribute to the development of social sciences by publishing qualified scientific studies in diverse fields of social sciences.

The journal publishes scientific articles in Turkish and English in the fields of Art and Design, Business, Comparative Literature, Economics, Finance, History, International Relations, Law, Psychology, Political Science and Public Administration, Sociology, Theology, Tourism, and Turkish Language and Literature.

Communication Address:

Assoc. Dr. Şafak Ağdeniz
Eskişehir Osmangazi University
Social Sciences Institute
Journal of Social Sciences
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Phone: 0 – 222 – 2293048
Fax: 0 – 222 – 2293048
E-mail: sosbildergi@ogu.edu.tr

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Akademik Kariyer İlgilerinin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Değişkenler Açısından CHAID Analizi ile İncelenmesi

Beysun GÜNERİ¹, Ramazan ÇAĞLAR²

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Akademik Kariyer İlgilerinin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Değişkenler açısından CHAID Analizi ile İncelenmesi

An Investigation of the Academic Career Interests of Gastronomy and Culinary Arts Students through Demographic and Socio-Economic Variables Using CHAID Analysis

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'deki gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin akademik kariyer ilgileri ve bunu etkileyen faktörler CHAID analizi ile incelenmiştir. Araştırmada 356 öğrencinin demografik bilgileri, çalışma durumu, staj yapma durumu, mezun olunan lise türü ve cinsiyet gibi değişkenler değerlendirilmiştir. Sonuçlar, Anadolu Lisesi mezunlarının, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunlarına göre akademik kariyer ilgilerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Erkek öğrencilerin duyuşsal ilgi düzeyleri daha yüksekken, kadınların bilişsel ilgileri yüksektir. Tam zamanlı çalışan öğrencilerin duyuşsal ve bilişsel akademik kariyer ilgilerinin daha düşük olduğu, yarı zamanlı çalışan ve çalışmayan öğrencilerin akademik kariyere daha yüksek ilgi gösterdiği gözlemlenmiştir. Staj yapmış öğrencilerin duyuşsal kariyer ilgilerinin daha düşük olduğu, özellikle çalışmayanlar arasında bu farkın daha belirgin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akademik kariyer, Akademik kariyer ilgisi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencileri, CHAID analizi

Abstract

In this study, academic career interests of students of gastronomy and culinary arts departments in Turkey and factors affecting academic career interests were examined using CHAID analysis. Variables such as employment status, internship status, type of high school graduated from and gender were evaluated in the study for 356 students. The results showed that Anatolian High School graduates had higher academic career interests than Vocational and Technical Anatolian High School graduates. While male students had higher affective interest levels, females had higher cognitive interests. It was observed that students working full-time had lower affective and cognitive academic career interests, while students working part-time, and non-working showed higher interest. It was determined that students who had internships had lower affective career interests, and this difference was especially more pronounced among non-working students.

Keywords: Academic career, Academic career interest, Gastronomy and Culinary Arts students, CHAID analysis

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi Göynük Mutfak Sanatları Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, beysunguneri@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2775-3777>

² Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi Göynük Mutfak Sanatları Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, rcagla@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9610-0898>

1. Giriş

Son yıllarda Türkiye'de Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümlerinin sayısında belirgin bir artış yaşanmaktadır. Bu artış, turizm ve gastronomi turizminin gelişmesiyle birlikte, alandaki kalifiye eleman ihtiyacının artmasına paralel olarak hem lisans hem de lisansüstü program sayılarında önemli bir yükselişi beraberinde getirmiştir (Güdek ve Boylu, 2017; Yılmaz, 2019). Ancak bu hızlı büyüme, eğitim kalitesi, akademisyenlerin yetkinliği ve akademik yayınların niteliği gibi konularda çeşitli sorunları da ortaya çıkarmıştır (Görkem ve Sevim, 2016; Öney, 2016; Sarıışık ve Ceylan, 2019). Türkiye'deki devlet üniversitelerinde görev yapan Gastronomi ve Mutfak Sanatları (GMS) bölümü akademik personelinin eğitim profiline yönelik yapılan bir araştırmada, akademik personelin büyük bir kısmının turizm alanında eğitim aldığı, bunu gıda mühendisliği gibi alanların izlediği belirlenmiştir (Demirci, Sarıkaya ve Erol, 2020; Deveci, Deveci, Aymanıuy ve Aymanıuy, 2020). Bu durum, gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin kalitesini artırmak için eğitimlerin alanında uzman kişiler tarafından verilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Türkiye'de gastronomi ve mutfak sanatları alanındaki akademisyen açığını gidermek ve yetkin akademisyenlerin yetiştirilmesi adına atılan adımlardan birisi, lisansüstü eğitim programlarının yaygınlaştırılmasıdır. Bu bağlamda, 2023 yılı itibarıyla bu alanda 44 farklı üniversitede toplam 1.435 öğrenciye yüksek lisans eğitimi verilmektedir (Demir, 2024). Bu alanda verilen eğitimler, öğrencilere sadece mesleki beceriler kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda akademik araştırma ve kariyer yapma isteği uyandırma potansiyeline de sahiptir.

Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin sektörde kariyer yapmaya yönelik olumlu tutum sergiledikleri (Özdemir ve Öncel, 2019), akademik motivasyonlarının yüksek olduğunu (Çavuşoğlu, 2021) ve uygulamalı eğitimlerin yanı sıra akademik bilgiye odaklanan programların öğrencilere çeşitli kariyer olanakları sunduğu görülmektedir. Bu gelişmeler, gastronomi ve mutfak sanatları mezunları için geniş kariyer olanakları sunarken, akademik kariyer yapma fırsatlarını da önemli ölçüde artırmıştır.

Literatürde yapılan bazı araştırmalar, gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin genel olarak aşıcılık mesleğine karşı olumlu bir tutum içinde olduklarını, ancak mesleğin zorlukları ve çalışma koşulları nedeniyle sektörde kariyer yapma konusunda tereddütlü olduklarını ortaya koymaktadır (Demir, 2024; Üst Can ve Solmaz, 2021; Özdemir ve Öncel, 2019; Akoğlu, Cansızoğlu, Orhan ve Özdemir, 2017). Öğrencilerin eğitimin ilk yıllarında akademik motivasyonları yüksek olmakla birlikte, üst sınıf öğrencilerinin akademik motivasyonlarının düşük olduğu, özellikle 4. sınıf öğrencilerinin üniversite eğitiminin sektöre hazırlayıcı olmadığını düşündükleri belirlenmiştir (Çavuşoğlu, 2021). Ayrıca, lise düzeyinde turizmle ilgili bölümler dışında eğitim alan öğrencilerin sektörde kariyer yapmaya daha istekli oldukları, ancak sektörle tanıştıktan sonra bu isteklerinin azaldığı ortaya konmuştur (Özdemir, Ak ve Öncel, 2019). Bununla birlikte, sektördeki zorlu çalışma koşulları, boş zaman ve özel hayata vakit ayıramama gibi nedenler, öğrencilerin bu alanda kariyer yapma isteklerini olumsuz etkilemektedir (Özdemir ve Öncel, 2019; Akoğlu, Cansızoğlu, Orhan ve Özdemir, 2017). Bu durum, Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimi alan öğrencilerde akademik kariyere yönelme isteğine neden olabilir.

Literatürde gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, turizm ve otelcilik, turist rehberliği, gastronomi ve mutfak sanatları (GMS) gibi turizmle doğrudan ilgili alanlarda öğrencilerin kariyer tercihleri ile ilgili yapılan araştırmalar, öğrencilerin akademik kariyer yapma, gelecekte akademisyen olma gibi hedeflerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Temizkan, Ceviz ve Cankül, 2019; Akyurt Kurnaz ve Kurnaz, 2018; Büyüksalvarcı ve Keleş, 2019; Bükey, 2019).

Yapılan literatür incelemesinde, turizm ve GMS eğitimi alan öğrencilerin lisansüstü eğitim almaya ilişkin görüşleri (Demir, 2024), akademisyenlik mesleğine bakışları (Şenol ve Şenol, 2015; Çifçi, Taşpınar ve Rather, 2023) incelenmiş, ancak Türkiye'de gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin akademik kariyer ilgilerini doğrudan inceleyen bir araştırmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle mevcut çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'deki gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinde eğitim alan öğrencilerin akademik kariyer ilgilerini ve bu ilgiyi etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, öğrencilerin yaş, cinsiyet, öğrenim durumu ve ekonomik durum gibi demografik değişkenler açısından akademik kariyer yapma eğilimlerini inceleyerek, bu alandaki eğitim programlarının iyileştirilmesi ve öğrencilerin akademik kariyer yollarının desteklenmesine yönelik öneriler sunmayı hedeflemektedir. Özellikle GMS alanında öğrencilerin akademik kariyer ilgilerinin belirlenmesi, bu alandaki eğitim programlarının geliştirilmesi ve öğrencilere yönelik destek mekanizmalarının oluşturulması açısından büyük önem taşımaktadır.

Buna göre, belirlenen genel amaç çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Türkiye'de GMS programlarında eğitim görmekte olan öğrencilerin cinsiyet, mezun olunan lise, sınıf, üniversite sektör stajı, aile gelir durumu ve çalışma durumu bağımsız değişkenleri açısından duyuşsal akademik kariyer ilgileri üzerinde anlamlı bir etki göstermekte midir?

2. Duyuşsal akademik kariyer ilgisi bakımından GMS öğrencilerini sınıflandırmada cinsiyet, mezun olunan lise, sınıf, üniversite sektör stajı, aile gelir durumu ve çalışma durumu bağımsız değişkenleri açısından önem sırası nasıldır?

3. Türkiye'de GMS programlarında eğitim görmekte olan öğrencilerin cinsiyet, mezun olunan lise, sınıf, üniversite sektör stajı, aile gelir durumu ve çalışma durumu bağımsız değişkenleri açısından bilişsel akademik kariyer ilgileri üzerinde anlamlı bir etki göstermekte midir?

4. Bilişsel akademik kariyer ilgisi bakımından GMS öğrencilerini sınıflandırmada cinsiyet, mezun olunan lise, sınıf, üniversite sektör stajı, aile gelir durumu ve çalışma durumu bağımsız değişkenleri açısından önem sırası nasıldır?

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Kariyer ve Akademik Kariyer

Kariyer kavramı, bir kişinin profesyonel yaşamındaki ilerlemeyi ifade etmekte ve iş yaşamı boyunca üstlendiği tüm roller, işler veya pozisyonları kapsamaktadır. Belirli bir alanda veya sektörde uzmanlık, sorumluluk ve etki alanında gelişimi ve yükselmeyi içermektedir (Arthur, Hall & Lawrence, 1989). Bir bireyin iş yerinde üstlendiği görevlerin yanı sıra, kendisi için belirlenen rolün gerektirdiği beklentileri, amaçları, duyguları ve arzuları gerçekleştirebilmesi amacıyla eğitilmesi; bu eğitim süreci sonucunda kazandığı bilgi, beceri, yetenek ve çalışma motivasyonu ile o organizasyonda ilerleme kaydedebilmesi anlamına gelmektedir (Bayraktaroğlu, 2003). Kariyer, bireylerin toplum içindeki kimliklerini, toplumsal ilişkilerini ve ekonomik statülerini şekillendiren, hayatlarının idamesi için gerekli maddi gücün elde edilmesini sağladıkları önemli bir araç olarak görülmektedir (Çalhan, Tüfek, İrk ve Tantalkaya, 2022). Bireylerin kariyer tercihleri ve akademik performansları, öz yeterlilik inançları ve kişisel hedefleriyle güçlü bir şekilde bağlantılı olduğu, ayrıca, çevresel faktörler ve kişilerarası etkiler, bireylerin kariyer seçimlerini ve başarılarını şekillendirmede önemli bir rol oynadığı ve kariyer gelişiminde sadece bireysel özelliklerin değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel koşulların da dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Lent, Brown ve Hackett, 1994).

Akademik kariyer ise bilimsel araştırma, eğitim-öğretim faaliyetleri ve idari görevlerde çalışan akademisyenlerin kariyer geliştirme sürecini ifade etmektedir. Akademik kariyer gelişimi,

yükseköğretim kurumları, araştırma enstitüleri ve merkezleri gibi ortamlarda gerçekleşmekte ve akademisyenlerin araştırma, öğretim ve idari görevlerdeki performanslarıyla şekillenmektedir (Zachera, Rudolph, Todorovic ve Ammann, 2019). Türkiye’de akademik kariyere başlamak için lisansüstü eğitim kurumundan mezun olmak ve lisansüstü eğitime başlamak gerekmektedir. Lisansüstü eğitim, bireyin akademik dünyada daha derinlemesine bilgi ve uzmanlık kazanmasını sağlamaktadır ve bu süreçte bireyin, akademik kariyerin gerektirdiği araştırma ve öğretim faaliyetlerine yönelik yetkinlikler kazanması beklenmektedir. Aydemir ve Çam (2015), öğrencilerin akademik kariyer yapma isteği ile lisansüstü eğitime başladığını belirtmektedir. Golde ve Dore (2001) tarafından yapılan araştırmada da doktora düzeyinde eğitim alan öğrencilerin büyük çoğunluğunun akademik kariyer yapmak için doktora eğitimlerini sürdürmek istediklerini ortaya koymuştur. Ayrıca, öğrencilerin akademik kariyer yapma isteği, lisansüstü eğitime başlamalarındaki ana motivasyonlardan biri oluşturmaktadır (Aydemir ve Çam, 2015). Lisansüstü eğitim, aynı zamanda bireylerin sosyal statü ve saygınlık kazanma arzusunu da beslemektedir (Golde ve Dore, 2001). Bununla birlikte, Türkiye’de bir akademik kurumda görev alabilmek için bir lisans programından mezun olmak ve merkezi sınavlardan gerekli puanı almak başlıca şartlar arasında yer almaktadır (Dağyar, Kasalak ve Uğurlu, 2020).

Turizm akademisyeni ise, “Turizm alanında en az bir akademik dereceye sahip olan ve yükseköğretim kurumlarında eğitim-öğretim ile araştırma faaliyetlerinde bulunan kimselerdir” olarak tanımlanmıştır (Tuna, 2019). Turizm akademisyenleri, üniversitelerde ve yükseköğretim kurumlarında dersler verir, turizm sektörüyle ilgili bilimsel araştırmalar yapar ve bu araştırmaları yayınlar. Ayrıca, turizm işletmelerinin ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünü yetiştirme sorumluluğunu üstlenirler. Bu süreçte, öğrencilere hem teorik bilgi hem de pratik beceriler kazandırarak, turizm sektöründe çalışabilecek yetkin bireyler yetiştirmeye odaklanırlar. Turizm akademisyenleri, sektördeki güncel gelişmeleri takip ederek, akademik bilgi ve araştırmalarıyla turizm endüstrisine katkıda bulunmayı amaçlar. Turizm akademisyeni olmak için, lisans, yüksek lisans ve doktora gibi akademik kariyerin gerektirdiği eğitim süreçlerini tamamlamak gerekir. Ayrıca, akademik unvanlar için belirlenen kriterleri yerine getirerek, sektördeki bilgi birikimini sürekli güncelleyip hem teorik hem de pratik açıdan yetkin bireyler yetiştirmek esastır (Akin ve Akdu, 2022).

Gastronomi ve mutfak sanatları alanında akademik kariyer yapmak, derinlemesine bilgi sahibi olmayı, sektördeki gelişmeleri sürekli takip etmeyi ve akademik kriterleri yerine getirmeyi gerektirmektedir. Bu süreç, lisans, yüksek lisans ve doktora gibi aşamaları içerir ve belirli alanlara odaklanmayı gerektirmektedir. Akademisyen adaylarının, GMS veya beslenme gibi alanlarda uzmanlaşarak akademik bilgi ile pratik becerileri harmanlamaları önemlidir. Doktora sürecinde özgün araştırmalar yaparak alana katkıda bulunmak, akademik yayınlar ve projeler gerçekleştirmek bu sürecin ayrılmaz parçalarıdır (Akin ve Akdu, 2022). Ayrıca, turizm akademisyenliği gibi, gastronomi akademisyenliği de hem teorik hem de pratik bilgi aktarımını gerektirmektedir. Akademisyenler, öğrencilerine mutfak uygulamaları gibi pratik dersler vererek, onların mesleki becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmalıdırlar. Bu, yalnızca teorik bilgi vermekten öte, sektörel bilgi ve becerilerin de kazandırılmasını içerir. Bu bağlamda, GMS alanında akademik kariyer yapmayı hedefleyen bireylerin hem sektörel bilgi ve becerilerde hem de akademik araştırmalarda yetkin olmaları gerekmektedir.

Literatürde gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde turizm ve otelcilik, turist rehberliği, gastronomi gibi turizmle doğrudan ilgili alanlarda öğrencilerin kariyer tercihleri ile ilgili yapılan çalışmalar, öğrencilerin akademik kariyer yapma, gelecekte akademisyen olma gibi hedeflerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Temizkan, Ceviz ve Cankül, 2019; Akyurt Kurnaz ve Kurnaz, 2018; Büyükşalvarcı ve Keleş, 2019; Bükey, 2019). Örneğin, Çeşmeci, Çalışkan ve Özsoy (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, araştırmaya katılan turizm rehberliği bölümü öğrencilerinin yarıya yakını (%41,3), gelecek kariyer planları arasında akademisyen olmayı düşündüklerini ortaya koymuştur.

Temizkan, Ceviz ve Cankül (2019) tarafından yapılan araştırmanın sonucuna göre, turizm fakültelerinden mezun olan öğrencilerin %14'ü akademik kariyer yapmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, katılımcıların %8,5'i ise öğretmenlik yapmayı hedeflediklerini belirtmişlerdir. Benzer biçimde, Büyüksalvarcı ve Keleş (2019) tarafından yapılan ve katılımcılarının yarıya yakını GMS öğrencilerinin oluşturduğu araştırmanın sonucunda, öğrencilerin büyük bir kısmının alanda akademik kariyer yapma motivasyonlarının olduğu belirtilmektedir.

2.2. Akademik Kariyer İlgisi

Akademik kariyer ilgisi, bireylerin akademik alanda ilerleme, araştırma yapma ve eğitim verme gibi konulardaki motivasyonlarını ve bu alanda kariyer yapma isteklerini kapsamaktadır (Lent, Brown ve Hackett, 1994). Öğrencilerin akademik kariyer ilgileri ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Dağyar, Kasalak ve Uğurlu (2020), Türkiye'deki lisans öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada, öğrencilerin akademik kariyer farkındalığı ve akademik kariyer ilgisini incelemiştir. Bu çalışma, kadın öğrencilerin akademik kariyere olan ilgisinin erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğunu; ayrıca, 3. sınıf öğrencilerinin 4. sınıf öğrencilerine göre akademik kariyere daha fazla ilgi duyduğunu göstermektedir. Bu bulgular, akademik kariyer ilgisinin gelişiminde demografik faktörlerin önemini ortaya koymakta ve bu alanlara yönelik özel programların geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Birleşik Krallık'ta tıp öğrencileri üzerinde yapılan bir diğer araştırma, akademik kariyer ilgisini etkileyen faktörleri incelemiştir. Araştırma, kadın öğrencilerin akademik kariyerle ilgilenme olasılığının erkeklere göre %31 daha düşük olduğunu; pozitif öngörücüler arasında ise PubMed'de indeksli yazar olmanın ve ulusal/uluslararası sunum yapmanın yer aldığını ortaya koymuştur. Ayrıca, araştırma katılımı açısından cinsiyet veya etnik farklılık bulunmamış, ancak Russell Group üniversitelerinde okuyan öğrencilerin araştırmaya katılım düzeylerinin ve akademik kariyer ilgisinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Adeboye, Osunronbi, Faluyi, Abankwa, Abraha, Adamu-Biu, Ahmad, Akhionbare, Corriero, Ibeanusi, Inyang, Jones, Madume, Mberu, Mitoko, Nelson-Rowe, O'Riordan, Shoker, the REMED-UK collaborators ve Sofela, 2023).

Roach ve Sauermann (2017) tarafından yapılan çalışma ise, ABD'deki doktora öğrencilerinin akademik kariyere olan ilgilerinin zaman içinde nasıl değiştiğini ve bu değişimin demografik faktörlerle nasıl ilişkili olduğunu incelemektedir. Araştırmaya göre, doktora programına başlarken öğrencilerin %80'i akademik kariyere ilgi gösterirken, üç yıl sonunda bu oran %55'e düşmektedir. Çalışma, başlangıçta erkek öğrencilerin kadınlara kıyasla akademik kariyere daha fazla ilgi gösterdiğini ve bu farkın zaman içinde de devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, gelir gibi ekonomik faktörler de akademik kariyer tercihlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, ABD vatandaşı olan öğrenciler akademik kariyere daha düşük bir ilgi gösterirken, yabancı öğrencilerde bu ilgi daha yüksektir. Araştırmanın bulguları ayrıca, doktora öğrencilerinin akademik kariyer beklentilerindeki değişikliklerin yanı sıra kişisel tercih ve yetenek algılarındaki değişikliklerin de kariyer ilgileri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

2.3. Gastronomi ve Mutfak Sanatları Alanında Akademik Kariyer İlgisi

Literatürde GMS öğrencilerinin akademik kariyer ilgisi ile ilgili doğrudan bir araştırmaya rastlanmamış olsa da akademik kariyer hedefleri üzerine çalışma yapılmıştır. Çifçi, Taşpınar ve Rather (2023) tarafından yapılan bir araştırmada, teknolojik gelişmelerin sektörde yaratabileceği belirsizlikler ve iş güvencesi konusundaki endişelerin, gastronomi öğrencilerinin akademik alanda uzmanlaşmanın daha güvenli bir kariyer yolu olabileceğini düşünerek, onları araştırma ve öğretim odaklı bir kariyere yönlendirdiği belirtilmektedir. Çalışmada, RAISA (robotik, yapay zeka, hizmet otomasyonu) temelli ekonomik endişelerin, öğrencilerin akademik kariyer hedeflerini doğrudan etkileyerek, mesleki bağlılık ile akademik kariyer hedefleri arasındaki ilişkiyi aracılık eden bir rol oynadığı ifade edilmektedir.

Şenol ve Şenol (2015) tarafından yapılan araştırmada ise, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde lisans düzeyinde turizm eğitimi alan son sınıf öğrencilerinin akademisyenlik mesleğine bakış açılarını ve bu mesleği seçmelerinde etkili olan faktörler incelenmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin akademisyenlik mesleğine ilişkin görüşlerinin "iş güvencesi", "çalışma koşulları" ve "kariyer" olmak üzere üç ana boyut altında toplandığı belirlenmiştir. Araştırmanın temel bulgularına göre, cinsiyetin öğrencilerin akademisyenlik mesleğine yönelik bakış açıları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı, ancak aile gelir düzeyi ve akademik başarı ile öğrencilerin akademisyenlik mesleğine bakışları arasında anlamlı farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle, yüksek not ortalamasına sahip öğrencilerin akademisyenlik mesleğini daha olumlu değerlendirdikleri ve bu mesleğe yönelmeye daha eğilimli oldukları ortaya konmuştur. Ayrıca, aile gelir düzeyinin de öğrencilerin meslek seçiminde önemli bir rol oynadığı, gelir düzeyi daha yüksek olan öğrencilerin akademisyenlik mesleğine daha fazla ilgi gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgular, turizm öğrencilerinin akademisyenlik mesleğine yönelik algılarının bireysel ve sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak değiştiğini ve bu mesleğin tercih edilmesinde kariyer güvencesi ve çalışma koşullarının belirleyici olduğunu göstermektedir.

Demir (2024) ise, gastronomi ve mutfak sanatları alanında tezli yüksek lisans yapan bireylerin bu bölümü tercih etme sebeplerini ve süreçte karşılaştıkları deneyimleri incelemiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı, sektörün ağır çalışma koşulları ve düzensiz hayat tarzı nedeniyle yüksek lisans yapmayı tercih ettiklerini belirtmektedir. Özellikle kadın katılımcılar, sektörün kendileri için daha zorlayıcı olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların akademisyen olma isteği de yüksek lisans yapma sebepleri arasında öne çıkarken, en büyük kaygılarının ise atanma, gerekli puanları alma ve tezi tamamlama, ekonomik güçlükler, alan dışı hocaların varlığı ve iletişim sorunları gibi zorluklarla karşı karşıya kaldıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Bununla birlikte, yüksek lisans eğitimi, eleştirel düşünme, bilimsel araştırma becerileri ve iletişim yetenekleri gibi alanlarda da önemli katkılar sağlamıştır.

Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin akademik kariyer ilgileri; sektörde kazandıkları deneyimler, bireysel tercihler ve çevresel koşullar gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Literatürde bu öğrencilerin kariyer hedefleri ve mesleki motivasyonları üzerine dikkat çekici çalışmalar bulunmakla birlikte, akademik kariyer ilgisinin arka planındaki dinamiklerin yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Bu nedenle, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin akademik kariyer ilgileri üzerine daha derinlemesine araştırmalar yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, ilgili değişkenlerin öğrencilerin akademik kariyer ilgileri üzerindeki etkilerini analiz ederek bu alandaki literatür boşluğunu doldurmayı amaçlamaktadır.

3. Yöntem

Araştırma, nicel araştırma yöntemi ile yapılmış olup, genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeline (Karasar, 2012) dayalı olarak yürütülmüştür. Araştırmanın verilerinin toplanması için gerekli olan izin, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 12.05.2022 tarih ve 188 sayılı etik kurul onayı ile alınmıştır.

3. 1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye'nin çeşitli illerinde yer alan devlet ve vakıf üniversitelerinin Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma evrenindeki birey sayısı sınırlıdır. Buna göre, Yükseköğretim Program Atlası'ndan Eylül 2024'te alınan verilere göre, Türkiye genelinde devlet ve vakıf üniversitelerinin çeşitli fakülte ve yüksekokullarında bulunan Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölüm sayısı toplam 102 olup buralarda öğrenim gören öğrenci sayısı 12.962'dir (Yükseköğretim Atlası, 2024). Örneklem tablosundan yararlanılarak (Erkuş, 2005) 322 ankete ulaşmak hedeflenmiştir. Çalışma gönüllülük esasına dayanmakta olup, anket Google Form üzerinden çevrim içi olarak uygulanmış ve ankette katılımcı onay butonu yer almıştır. Araştırmada

kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış ve 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Antalya, İstanbul, Sivas, Gaziantep, Artvin ve Afyon illerinde bulunan vakıf ve devlet üniversitelerinin Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümlerinde öğrenim görmekte olan toplamda 417 öğrenciye ulaşılarak veriler toplanmıştır. Ancak elde edilen veriler incelendiğinde bazılarında eksik veriler olması nedeniyle çıkartılmalar yapılmış ve toplam 356 geçerli anket sayısına ulaşılmıştır.

3. 2. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri, Dağyar vd. (2020) tarafından geliştirilmiş olan 11 madde ve 2 alt boyuttan oluşan 5'li Likert tipi (Kesinlikle katılıyorum... Kesinlikle katılmıyorum) "akademik kariyer ilgi ölçeği" ile toplanmıştır. Duyusal ilgi ve bilişsel ilgi olmak üzere iki alt boyuttan oluşan ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı 0,927 ve ölçeğin tamamı için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,940 olarak; duyuşsal ilgi boyutu için 0,784 ve bilişsel ilgi için ise 0,879 olarak hesaplandığı belirtilmiştir. Ölçeğin duyuşsal ilgi boyutu, lisansüstü eğitim yapma isteği, öğretim elemanı olma isteği, akademik kariyerle ilgili gündemi takip etme isteğini ortaya koymaktadır. Bilişsel ilgi boyutu ise genel olarak akademik kariyer hakkında bilgi edinme, danışmandan ya da öğretim elemanından bilgi alma, bilim adamlarının akademik geçmişlerini öğrenme, akademik kariyerle ilgili fikir alışverişinde bulunma ve bilimsel etkinliklere katılma isteğini belirlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır (Dağyar vd. 2020). Araştırma için toplanan 356 veri üzerinde akademik kariyer ilgi ölçeği ve boyutlarına ilişkin yapılan güvenilirlik analizleri sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Akademik kariyer ilgi ölçeği boyutlarına ait güvenilirlik değerleri

	Ortalama	sd	Cronbach α	McDonald's ω
Duyuşsal İlgi	3.05	1.14	0.894	0.895
Bilişsel İlgi	3.46	1.15	0.944	0.944

Tablo 1'e göre, güvenilirlik katsayı değerlerine bakıldığında duyuşsal ilgi boyutunun Cronbach alfa ve McDonald's ω değerleri 0,89 olarak görülmektedir. Bilişsel ilgi boyutunun ise güvenilirlik katsayı değerleri 0,94'tür. Ortalama ve standart sapma değerleri ise duyuşsal ilgi için (\bar{x} =3,05; sd=1,14) ve bilişsel ilgi için (\bar{x} =3,46; sd=1,15) olarak hesaplanmıştır. Bunun yanında, iki boyutlu 11 maddeden oluşan akademik kariyer ilgi ölçeğinin toplam varyansın %70,1'ini açıkladığı görülmüştür. Ölçeğin geçerliğini tespit etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ortaya çıkan model uyum indeksleri Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: Akademik kariyer ilgi ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi uyum indeksleri değerleri

χ^2	df	p	CFI	GFI	NFI	RMSEA
76.3	42	< ,001	0.98	0,99	0,97	0.04

Ki-karenin serbestlik derecesine oranının 2'den az olması, $\chi^2/df=1,81$ ($0 < \chi^2/df < 2$), modelin iyi uyumlu olduğunu göstermektedir. Diğer uyum indekslerine bakıldığında CFI=0,98, GFI=0,99 ve NFI=0,97 değerleri ortaya çıkmıştır. Bu değerler, 1'e yaklaştıkça iyi uyumlu bir modelin göstergesidir. Diğer yandan yaklaşık hataların ortalama karekökü değeri RMSEA= 0,04 olarak görülmektedir. 0,06 ve altı değerler, modelin iyi uyumlu olduğunun bir diğer göstergesidir (Tabachnick ve Fidell, 2015).

3.3. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeğin yapı geçerliğini ve güvenilirliğini tespit etmek için doğrulayıcı faktör analizi ve demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlere yönelik frekans analizi JASP 0.19 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın soruları kapsamında, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki görece etkilerini ve önem derecelerini belirlemek için otomatik ki-kare etkileşim belirleme analizi (CHAID) yapılmıştır. CHAID analizi, IBM SPSS programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Verilerin analizinde ilk aşama olarak veri setini analizlere uygun hale getirmek amacıyla kayıp verilerin tespitine yönelik betimleyici istatistiklerden yararlanılmıştır. Ölçek ifadelerine yönelik tespit edilen kayıp değerler %5'ten düşük olduğu için yaklaşık veri atama yöntemlerinden seriler ortalaması ile kayıp veri değeri atanmıştır. Seriler ortalaması, tüm katılımcıların ilgili değişkene ait ortalaması hesaplanarak kayıp veri değeri olarak atanmıştır (Koyuncu, 2016).

Akademik kariyer ilgi ölçeği 5'li Likert tipi ölçek ile ölçülmüştür. CHAID analizi için aralıklı düzeyde olan bağımlı değişkenler, kategorik bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu işlem için ilk olarak duyuşsal ilgi ve bilişsel ilgi faktörlerinin medyan değerleri (duyuşsal ilgi= 3,50, bilişsel ilgi= 3,85) tespit edilmiştir. Faktörler, medyan değerleri baz alınarak düşük ilgi düzeyi ve yüksek ilgi düzeyi şeklinde iki kategorili yeni değişken olarak kodlanmıştır. Duyuşsal ilgi faktörü için 1 ile 3,50 arası düşük ilgi, 3,51 ile 5 arası yüksek ilgi olarak tekrar kodlanmıştır. Aynı şekilde bilişsel ilgi için 1 ile 3,85 arası düşük ilgi, 3,86 ile 5 arası ise yüksek ilgi olarak tekrar kodlanmıştır.

3.4. CHAID Analizi

CHAID analizi, veri madenciliği yöntemleri içerisinde sınıflama modellerinden karar ağacı temelli bir algoritmadır (Aksu ve Karaman, 2016). Büyük örneklem grupları üzerinde güvenilir sonuçlar vermesi; normallik, varyansların homojenliği, doğrusallık gibi birçok varsayıma gerek duymaması ve bağımsız gözlemlerdeki kayıp verileri tahmin edebilmesi, karar ağacı yöntemlerinin sıkça kullanılmasını sağlamaktadır (Şata ve Çakan, 2018). CHAID analizinde ağaç yapısı oluşturulurken bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında en önemli ilişkiler dikkate alınır (Hoare, 2004). Diğer yandan, büyük veri setlerindeki hiyerarşik ilişkileri kolaylıkla tespit edebilmesi ve görsel olarak sunabilmesi analizin güçlü yönünü ortaya çıkarmaktadır. CHAID analizinde istatistiksel test; bağımlı değişken sürekli ise F, kategorik değişken ise ki-kare (χ^2) olacak şekilde bağımlı değişkenin yapısına bağlıdır. CHAID analizi için gerekli olan varsayımlar, analiz için kullanılacak değişkenlerin ölçek türlerinin belirlenmesi ve hedef değişkenin kaç kategoriye ayrıldığı ve bunların neler olduğunun belirtilmesidir (Aksu ve Güzeller, 2016). CHAID analizi, bağımlı değişkeni en iyi açıklayabilecek şekilde ayrıntılı homojen alt gruplara bölerek işlemi gerçekleştirir. Ortaya çıkan alt gruplar, küçük açıklayıcı gruplardan oluşur. En iyi sonuca ulaşmak için başlangıç değişkenleri bağımsız olarak tekrar kategorize edilir. Bu işlem için ki-kare analizini kullanır. Aşamalı olarak uygulanan birleştirme süreci, değişkenler arasında daha fazla birleştirme yapılamayacağına istatistiksel olarak karar verilene kadar devam eder. Değişkenlerin bölünmeye uygunluğuna, Bonferroni düzeltilmiş p-değeri ile karar verilir (Doğan ve Özdamar, 2003).

4. Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilere ait demografik ve sosyo-ekonomik bilgilerin frekans değerlerine ve CHAID analizi sonuçlarına yönelik bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 3: Araştırma grubunun demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine yönelik bilgiler

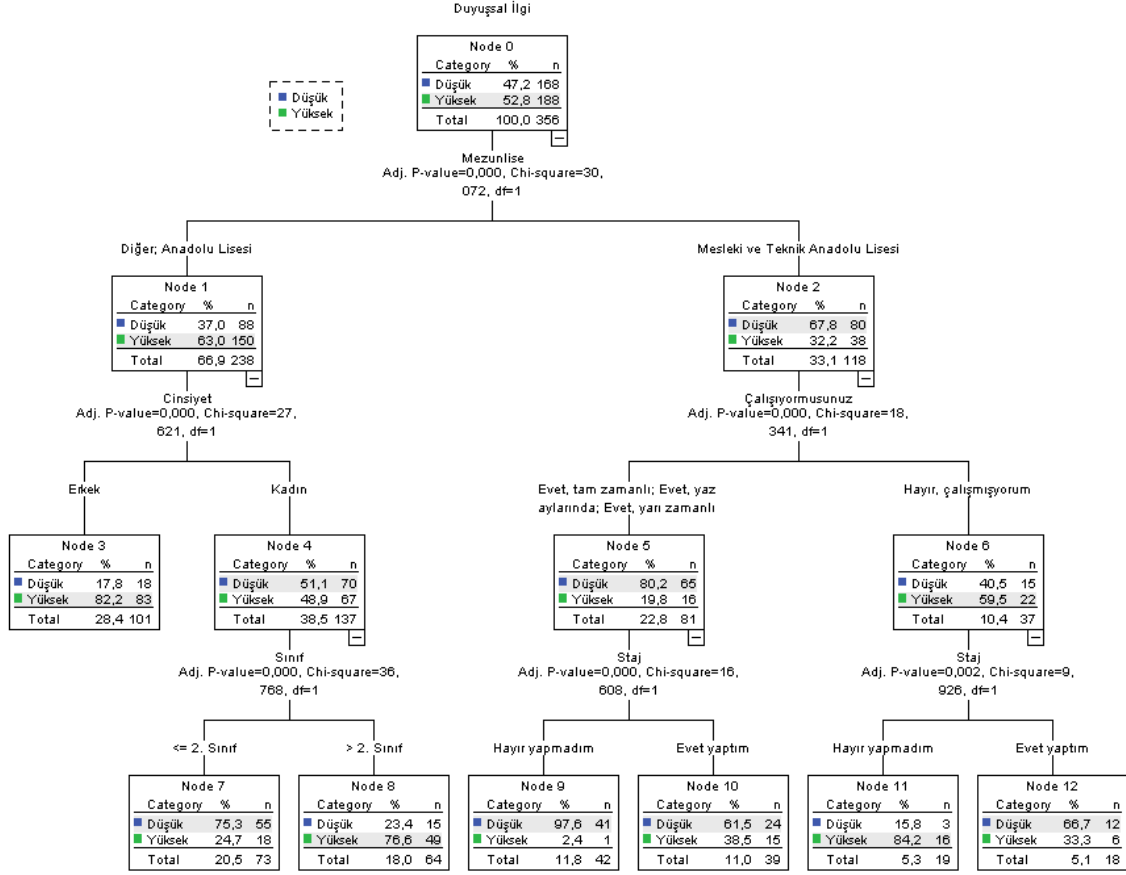
Değişken	Kategori	Sayı	Toplam Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet	Kadın	195	54.8 %	54.8 %
	Erkek	161	45.2 %	100.0 %
Yaş	18-24	334	93.8 %	93.8 %

	25-34	19	5.3 %	99.2 %
	35-44	1	0.3 %	99.4 %
	45- Üzeri	2	0.6 %	100.0 %
Mezun Olunan Lise	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	118	33.1 %	33.1 %
	Anadolu Lisesi	172	48.3 %	81.5 %
	Diğer	66	18.5 %	100.0 %
Sınıf	1. Sınıf	86	24.2 %	24.2 %
	2. Sınıf	93	26.1 %	50.3 %
	3. Sınıf	80	22.5 %	72.8 %
	4. Sınıf	97	27.2 %	100.0 %
Üniversite Stajı	Sektör Yapıldı	132	37.1 %	37.1 %
	Sektör Yapılmadı	224	62.9 %	100.0 %
Aile Gelir Durumu	Asgari ücret ve altı	113	31.7 %	31.7 %
	Orta	153	43.0 %	74.7 %
	Yüksek	90	25.3 %	100.0 %
Çalışma Durumu	Tam zamanlı	79	22.2 %	22.2 %
	Yarı zamanlı	60	16.9 %	39.0 %
	Yaz aylarında	96	27.0 %	66.0 %
	Çalışmıyorum	121	34.0 %	100.0 %

Tablo 3'te yer alan betimsel istatistik sonuçlarına göre, araştırmaya katılan 356 öğrencinin 195'i (%54,8) kadınlardan oluşmaktadır. Yaş aralıkları dikkate alındığında, en yüksek katılım 334 kişi (%93,8) ile 18-24 yaş aralığındaki öğrencilerden olurken, en düşük katılım ise 1 kişi (%0,3) ile 45 yaş ve üzeri öğrencilerden olmuştur. Bu nedenle yaş değişkeni CHAID analizine dahil edilmemiştir.

Öğrencilerin lise eğitime yönelik bilgiler incelendiğinde, 172'si (%48,3) Anadolu liselerinden, 118'i (%33,1) Mesleki ve Teknik Anadolu liselerinden ve 66'sı (%18,5) ise diğer liselerden (temel lise, açık lise vb.) mezun oldukları görülmektedir. Bulduğu sınıf bakımından 97 kişi (%27,2) ile en yüksek oran 4. sınıf öğrencilerine aittir, en düşük oran 80 kişi (%22,5) ile 3. sınıf öğrencilerine aittir.

Öğrencilerin sektör stajı yapma durumlarına bakıldığında, 224'ü (%62,9) staj yapmadığını, 132'si (%37,1) ise staj yaptığını belirtmiştir. Gelir durumu açısından, 113 (%31,7) öğrenci asgari ücret ve altında bir gelire sahipken, 90 (%25,3) öğrenci yüksek gelir durumuna sahiptir. Öğrencilerin 121'i (%34) aktif olarak bir işte çalışmadığını belirtirken, 79 (%22,2) öğrenci tam zamanlı bir işte çalışmaktadır.

Şekil 1. Akademik kariyere yönelik duyuşsal ilgi düzeylerini gösteren CHAID analizi karar ağacı

Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin akademik kariyer ilgilerine etki eden demografik ve sosyo-ekonomik faktörlerin belirlenmesine yönelik yapılan bu çalışmada, akademik kariyer ilgi ölçeğinin her bir boyutuna (duyuşsal ilgi, bilişsel ilgi) ayrı ayrı CHAID analizi yapılmıştır. Analize; cinsiyet, mezun olunan lise, sınıf, sektör stajı, gelir durumu ve çalışma durumu olmak üzere 6 bağımsız değişken dahil edilmiştir. Duyuşsal ilgiye yönelik CHAID analizi sonuçları Şekil 1’de verilmektedir.

Şekil 1’de elde edilen bulgulara göre ağaç yapısında 13 düğüm yer almaktadır. Oluşan yapının maksimum 3 derinlik seviyesinde olduğu görülmektedir. Gelir durumu dışında, diğer 5 bağımsız değişken (cinsiyet, mezun olunan lise, sınıf, staj durumu, çalışma durumu) modelde yer almıştır. Öğrencilerin gelir durumlarının, akademik kariyerlerine yönelik duyuşsal ilgileri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir. Öğrencilerin duyuşsal ilgileri üzerinde en büyük etkiyi mezun oldukları lise türü ($\chi^2=30,072$, $p=.000$) göstermektedir. Ağaç grafiğinin ilk dallanması incelendiğinde, Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan öğrencilerin %63’ünün (150) akademik kariyerlerine yönelik duyuşsal ilgileri yüksekken, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %32,2’sinin (38) duyuşsal ilgilerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Grafikte ikinci seviyede oluşan dallanmalarda ise, cinsiyetin ($\chi^2=27,621$, $p=.000$) Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olma durumunu etkilediği, çalışma durumunun ($\chi^2=18,341$, $p=.000$) ise Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu olma durumunu etkilediği görülmektedir. Anadolu Lisesi ve diğer

liselerden mezun olan öğrencilerden cinsiyeti erkek olanların %82,2'sinin (83), kadın olanların ise %48,9'unun (67) duyuşsal ilgilerinin yüksek olduğu görölmüştür. Mesleki ve Teknik Anadolu liselerinden mezun olan tam zamanlı, yarı zamanlı ve yaz aylarında çalışan öğrencilerin %19,8'inin (16) akademik kariyerlerine yönelik duyuşsal ilgilerinin yüksek olduğu, çalışmayan öğrencilerin ise %59,5'inin (22) duyuşsal ilgilerinin yüksek olduğu görölmüştür.

Üçüncü seviye dallanmalar incelendiğinde, sınıf düzeyinin ($\chi^2=36,768$, $p=.000$) Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan kadın öğrencilerin duyuşsal ilgi düzeylerini etkilediği görölmektedir. Diğer yandan staj durumunun ($\chi^2=16,680$, $p=.000$) Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu, tam zamanlı, yarı zamanlı ve yaz aylarında çalışan öğrencilerin duyuşsal ilgi düzeylerini etkilediği görölmektedir. Aynı zamanda staj durumunun ($\chi^2=9,926$, $p=.002$) Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu, çalışmayan öğrencilerinde duyuşsal ilgi düzeylerini etkilediğini göstermektedir. Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan kadın öğrencilerden 1. ve 2. sınıfta olanların %24,7'sinin (18), 3. ve 4. sınıfta olanların %76,6'sının (49) duyuşsal ilgilerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu tam zamanlı, kısmi zamanlı ve yaz aylarında çalışan öğrencilerden sektör stajı yapmamış olanların %2,4'ü nün (1), sektör stajı yapmış olanların %38,5'inin (15) yüksek olduğu görölmüştür. Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu çalışmayan öğrencilerden, sektör stajı yapmamış olanların %84,2'sinin (16), sektör stajı yapmış olanların %33,3'ünün (6) duyuşsal ilgilerinin yüksek olduğu görölmektedir.

Araştırmada ayrıca, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin duyuşsal ilgi düzeyleri yüksek olanları sınıflandırmaya yönelik en iyi düğümlerin hangileri olduğunu belirlemek ve bu düğümlerden hangilerinin daha fazla bilgi verdiğini tespit etmek amacıyla elde edilen düğümlere yönelik kazanç değerleri Tablo 4'te yer almaktadır.

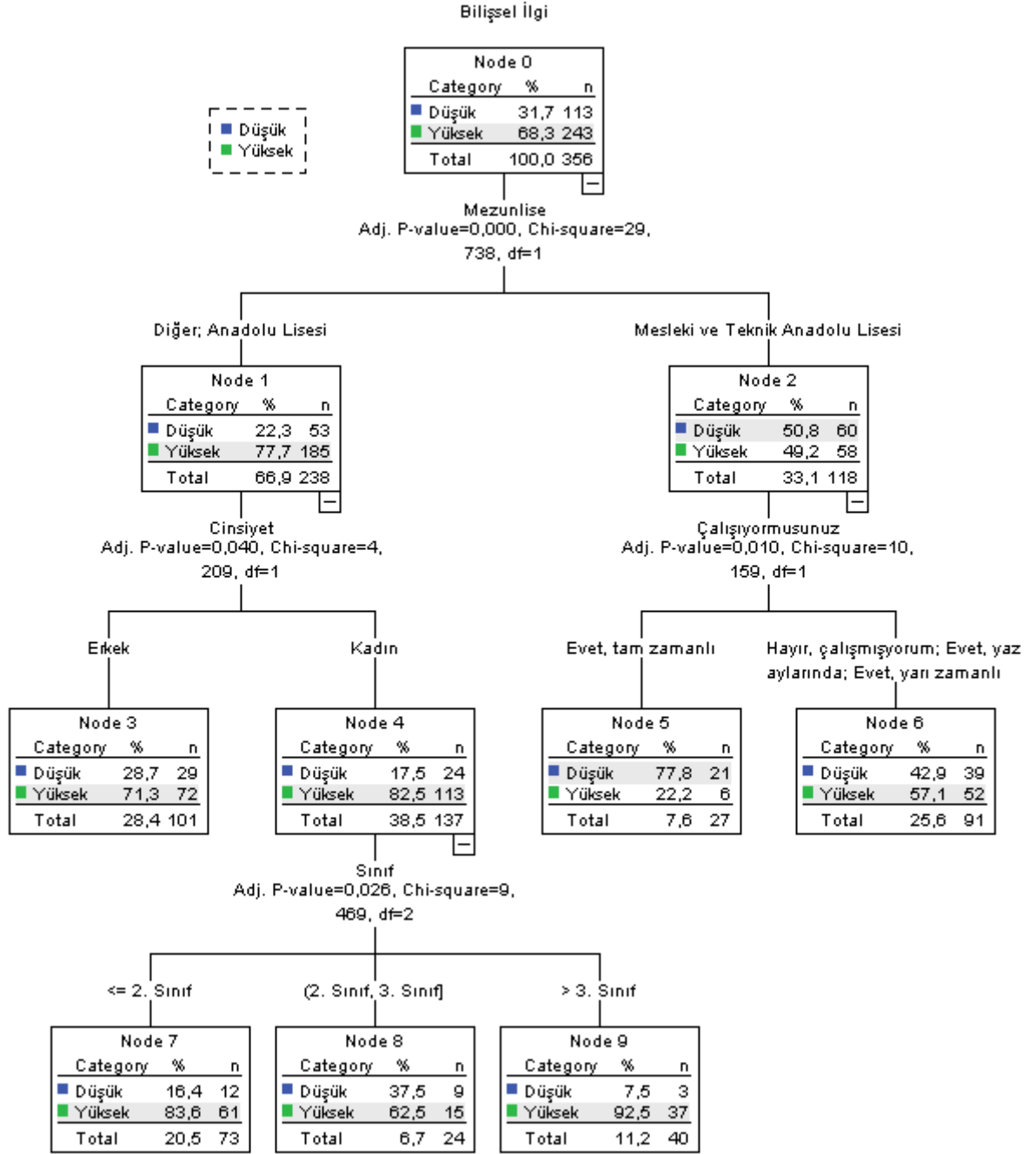
Tablo 4: Akademik kariyer ölçeğinin duyuşsal ilgi başarı durumlarına ilişkin kazanç değerleri

Düğümler	Düğümler		Kazanç		Doğru cevap oranı	İndeks
	n	%	n	%		
3	101	28,4%	83	44,1%	82,2%	155,6%
8	64	18,0%	49	26,1%	76,6%	145,0%
7	73	20,5%	18	9,6%	24,7%	46,7%
11	19	5,3%	16	8,5%	84,2%	159,5%
10	39	11,0%	15	8,0%	38,5%	72,8%
12	18	5,1%	6	3,2%	33,3%	63,1%
9	42	11,8%	1	0,5%	2,4%	4,5%

Elde edilen değerlere göre, duyuşsal ilgi düzeyleri yüksek ve düşük öğrencileri ayırt etmede en iyi düğümler 3. düğümlerdir ($n=83$, %44,1). Bu düğümler, Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan 101 erkek öğrencinin bulunduğu ve bunların %82,2'sinin doğru olarak sınıflandırıldığı düğümlerdir.

İkinci en iyi düğümler, Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan kadın 2. sınıf ve üzeri öğrencilerin bulunduğu 8. düğümlerdir ($n=49$, %26,1). Bu düğümlerde 64 öğrenci yer almaktadır ve bunların %76,6'sı doğru olarak sınıflandırılmıştır. Bunun yanında, öğrencileri duyuşsal ilgi düzeyleri bakımından ayırt etmede en az bilgi veren düğümler 9. düğümlerdir ($n=1$, %0,5). Bu düğümlerde, mesleki ve teknik Anadolu lisesinden mezun olan, çalışma durumu olarak tam zamanlı, kısmi zamanlı veya yaz aylarında çalışan ve staj yapmamış 42 öğrencinin yer aldığı, bunların %2,4 oranında doğru sınıflandırıldığı küme yer almaktadır.

Akademik kariyer ilgi ölçeğinin bilişsel ilgi boyutunun CHAID analizi sonuçları Şekil 2'deki ağaç grafiğinde görülmektedir.

Şekil 2. Akademik kariyere yönelik bilişsel ilgi düzeylerini gösteren CHAID analizi karar ağacı

Ortaya çıkan karar ağacı modelinde bağımsız değişkenlerden; mezun olunan lise, cinsiyet, çalışma durumu ve sınıf düzeyi değişkenleri yer alırken, gelir durumu ve staj durumları değişkenleri yer almamıştır. Ağaç yapısında 10 düğüm yer almaktadır ve oluşan yapının maksimum 3 derinlik seviyesinde olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin akademik kariyerlerine yönelik bilişsel ilgilerine en büyük etkiyi mezun oldukları lise türü ($\chi^2=29,738$, $p=.000$) yapmaktadır. Ağaç grafiğinin ilk dallanması incelendiğinde, Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan öğrencilerin %77,7'sinin (185) akademik kariyerlerine yönelik bilişsel ilgileri yüksek çıkarken, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %49,2'sinin (58) bilişsel ilgilerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Bilişsel ilgiye yönelik ağaç grafiğinde ikinci seviyede oluşan dallanmalarda, cinsiyetin ($\chi^2=4,209$, $p=.040$) Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olma durumunu etkilediği, çalışma durumunun ($\chi^2=10,159$, $p=.010$) ise Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu olma durumunu etkilediği görülmektedir. Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan öğrencilerden, cinsiyeti erkek olanların %71,3'ünün (83), kadın olanların ise %82,5'inin (113) yüksek bilişsel ilgiye sahip oldukları görülmektedir. Mesleki ve Teknik Anadolu liselerinden mezun olan öğrencilerin tam zamanlı çalışanlarının %22,2'sinin (6), çalışmayanların, yaz aylarında çalışanların ve kısmi zamanlı çalışanların %57,1'inin (22) bilişsel ilgilerinin yüksek olduğu grafikte ortaya çıkmıştır.

Üçüncü seviye dallanmalar incelendiğinde, Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan kadın öğrencilerin bilişsel ilgi düzeylerini etkileyen değişkenin sınıf düzeyleri ($\chi^2=9,469$, $p=.026$) olduğu görülmektedir. Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan kadın öğrencilerin 1. ve 2. sınıfta olanlarının %83,6'sının (61), 2. ve 3. sınıfta olanlarının %62,5'inin (15) ve 3. ve 4. sınıfta olanlarının %92,5'inin (37) akademik kariyere yönelik bilişsel ilgi düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 5: Akademik kariyer ölçeğinin bilişsel ilgi başarı durumlarına ilişkin kazanç değerleri

Düğüm	Düğüm		Kazanç		Doğru cevap oranı	İndeks
	n	%	n	%		
3	101	28,4%	72	29,6%	71,3%	104,4%
7	73	20,5%	61	25,1%	83,6%	122,4%
6	91	25,6%	52	21,4%	57,1%	83,7%
9	40	11,2%	37	15,2%	92,5%	135,5%
8	24	6,7%	15	6,2%	62,5%	91,6%
5	27	7,6%	6	2,5%	22,2%	32,6%

Tablo 5'te yer alan verilere göre, bilişsel ilgi düzeyleri yüksek ve düşük öğrencileri ayırt etmede en iyi düğüm 3. düğümdür ($n=72$, %29,6). Bu düğüm, Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan 101 erkek öğrencinin bulunduğu ve bunların %71,3'ünün doğru olarak sınıflandığı düğümdür. İkinci en iyi düğüm, Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan kadın 2. sınıf ve altı öğrencilerin bulunduğu 7. düğümdür ($n=61$, %25,1). Bu düğümde 73 öğrenci yer almakta olup, %83,6'sı doğru olarak sınıflandırılmıştır. Bunun yanında, bilişsel ilgi düzeyleri bakımından en az bilgi veren düğüm 5. düğüm ($n=6$, %2,5) olarak görülmektedir. Bu düğümde, mesleki ve teknik Anadolu lisesinden mezun olan ve çalışmayan 27 öğrencinin yer aldığı, bunların %22,2 oranında doğru sınıflandırıldığı kümedir.

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada, Türkiye'deki gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinde eğitim alan öğrencilerin akademik kariyer ilgilerini ve bu ilgiyi etkileyen faktörleri belirlemek amaçlanmış ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin akademik kariyere yönelik duyuşsal ve bilişsel ilgi düzeylerinin demografik ve sosyo-ekonomik değişkenler açısından farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur.

Araştırmanın bulguları, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin akademik kariyer ilgilerini etkileyen en önemli açıklayıcı değişkenin mezun oldukları lise türü olduğunu ortaya koymuştur. Anadolu liselerinden ve diğer liselerden mezun olan öğrencilerin, mesleki ve teknik Anadolu liselerinden mezun olan öğrencilere göre hem duyuşsal hem de bilişsel akademik kariyer ilgilerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle Anadolu Lisesi mezunlarının akademik kariyere daha fazla ilgi duydukları görülmüştür.

Cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde, Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan erkek öğrencilerin duyuşsal akademik kariyer ilgilerinin kadın öğrencilerden daha yüksek olduğu, bilişsel ilgi boyutunda ise kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek akademik kariyer ilgisine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durumda, kadın öğrencilerin akademik kariyer ve lisansüstü eğitim hakkında bilgi alma anlamında erkek öğrencilere göre daha ilgili oldukları söylenebilir. Erkek öğrencilerin ise doktora yapma ve öğretim elemanı olma gibi duyuşsal ilgi boyutunda daha ilgili oldukları söylenebilir.

Geçmiş çalışmalar incelendiğinde farklı bulgulara rastlanmaktadır. Dağyar vd. (2020) kadın öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek akademik kariyer ilgisine sahip olduğunu belirtirken, Adeboye vd. (2023) kadın öğrencilerin akademik kariyerle ilgilenme olasılığının erkeklere göre %31 daha düşük olduğunu bulmuştur. Ayrıca, kadın akademisyenlerin karşılaştığı toplumsal ve yapısal engeller, akademik kariyer sürecinde dezavantajlar yaşamalarına neden olmaktadır (Aktuna, Erdost ve Özvarış, 2023). Benzer bulgulara ulaşan Roach ve Sauermann (2017), erkek öğrencilerin kadın öğrencilere kıyasla akademik kariyer ilgilerinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Ancak Kim, Benson ve Alhaddab (2018), cinsiyetin akademik kariyer ilgisi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığını ifade etmiştir.

Çalışmanın bir diğer bulgusu, öğrencilerin gelir durumlarının akademik kariyer ilgileri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmamasıdır. Bu durum, literatürde gelir durumunun akademik kariyer tercihlerine olan etkisiyle ilgili önceki araştırmalarla çelişmektedir. Roach ve Sauermann (2017) gelir gibi ekonomik faktörlerin akademik kariyer tercihlerinde önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Ayrıca, Şenol ve Şenol (2015) tarafından yapılan araştırmada, geliri daha yüksek olan öğrencilerin akademik kariyere yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olduğu, düşük gelir düzeyine sahip öğrencilerin ise akademisyenlik mesleğini seçme olasılığının daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın bir başka bulgusu, öğrencilerin akademik kariyer ilgisini etkileyen ve bu ilgiyi açıklamada diğer değişkenlere göre daha başarılı olan sınıf değişkenidir. Özellikle Anadolu Lisesi ve diğer liselerden mezun olan kadın öğrenciler için sınıf düzeyi hem duyuşsal hem de bilişsel ilgi boyutunda belirleyici bir değişken olarak öne çıkmıştır. Bilişsel ilgi boyutunda, 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin ilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgular, öğrencilerin akademik kariyerle ilgili bilişsel ilgilerinin (yani bilgi edinme, araştırma yapma, danışmanlardan bilgi alma ve bilimsel etkinliklere katılma gibi akademik faaliyetlere yönelik ilgilerinin), sınıf düzeyi yükseldikçe arttığını göstermektedir. Dağyar vd. (2020)'nin yaptığı çalışma da bu bulguları desteklemektedir.

Çalışma durumu açısından incelendiğinde, hem duyuşsal hem de bilişsel ilgi boyutunda, özellikle Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu öğrenciler için çalışma durumu değişkeninin akademik kariyer ilgileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Tam zamanlı, yarı zamanlı veya yaz

aylarında çalışan öğrencilerin hem duyuşsal hem de bilişsel akademik kariyer ilgilerinin düşük; çalışmayan öğrencilerin ise hem duyuşsal hem de bilişsel akademik kariyer ilgilerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, tam zamanlı çalışan öğrencilerin iş yükleri ve profesyonel deneyimlerinin akademik kariyerle ilgilerini olumsuz etkilediğini, çalışmayan öğrencilerin ise akademik kariyere daha fazla odaklanma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Staj yapma durumu, duyuşsal akademik kariyer ilgisini belirleyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu olan ve tam zamanlı, yarı zamanlı veya yaz aylarında çalışan öğrenciler arasında staj yapmamış olanların duyuşsal kariyer ilgisi oldukça düşüktür (%2,4). Buna karşın, staj yapmış olan çalışan öğrencilerin duyuşsal ilgisi daha yüksektir (%38,5). Çalışmayan öğrenciler arasında ise staj yapmayanların duyuşsal ilgisi oldukça yüksek (%84,2) iken, staj yapmış olanların akademik kariyer ilgisi daha düşük seviyededir (%33,3). Bu bulgular, çalışma ve staj yapma durumlarının öğrencilerin akademik kariyere yönelik duyuşsal ilgilerini etkilediğini göstermektedir.

Çalışan öğrenciler sektörde deneyim kazandıkça akademik kariyere olan ilgilerini kaybetme eğiliminde olabilirler. Ancak, staj yapmış olan çalışan öğrenciler, staj sayesinde hem akademik kariyerin gerekliliklerini hem de sektördeki deneyimlerinin akademik çalışmalarla nasıl bağlantılı olduğunu fark ederek duyuşsal ilgilerini artırabilmektedirler. Staj yapmayan çalışan öğrenciler ise profesyonel iş dünyasına daha fazla odaklanarak akademik kariyer düşüncelerini geri plana itmiş olabilirler.

Araştırmanın bulguları, staj ve çalışma durumunun duyuşsal akademik kariyer ilgisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Staj deneyimi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunu öğrencilerde akademik kariyere yönelik duyuşsal ilgiyi düşürdüğü görülmüştür. Ancak, staj yapmamış çalışan öğrencilerin duyuşsal ilgilerinin düşük olduğu da gözlemlenmiştir. Geçmiş çalışmalar, staj yapmanın öğrencilerin akademik kariyerlerine olan ilgilerini artırdığını göstermektedir (Demir, 2024). Bu nedenle, staj deneyimi, öğrencilerin akademik kariyer ilgilerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Araştırmanın bulguları doğrultusunda gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinde akademik kariyer ilgisini desteklemek adına, özellikle alt sınıflarda akademik kariyerin avantajları ve olanakları konusunda farkındalık artırıcı çalışmalar yapılabilir. Öğrencilerin akademik kariyer yolundaki bilişsel ilgilerini pratik desteklerle geliştirmek için mentorluk ve rehberlik hizmetleri sunulabilir. Gelecek araştırmalarda GMS öğrencileri özelinde akademik kariyer farkındalığı üzerinde araştırmalar yapılabilir. Öğretim elemanları ve fakülte yönetimleri, öğrencilerin akademik kariyere ilişkin farkındalığını artıracak faaliyetler yaparak, ilgi düzeylerini etkileyebilir. Bu araştırma, GMS öğrencileri ile akademik kariyer ilgi ölçeği üzerinden gerçekleştirilmiştir. Gelecek araştırmalarda farklı örneklemelerden elde edilen verilerle farklı sonuçlar ortaya çıkabilir ve literatüre katkı sağlanabilir. Turizm fakültelerinin farklı bölüm ve programları incelenebilir. Ayrıca, akademik kariyer ilgisinin diğer değişkenlerle olan ilişkisi araştırılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Etik Kurulundan 12.05.2022 tarih ve 188 sayılı karar ile izin alınarak bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Beysun GÜNERİ, Ramazan ÇAĞLAR

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı iki yazar ile birlikte oluşturulmuştur.

Yazar 1'in makaleye katkısı %50, Yazar 2'nin makaleye katkısı %50'dir.

Çıkar Beyanı

Çalışmada kişi veya kurumlar ile herhangi bir çıkar çatışması mevcut değildir.

Kaynaklar

- Adeboye, W., Osunronbi, T., Faluyi, D., Abankwa, E., Abraha, S., Adamu-Biu, F., Ahmad, Z., Akhionbare, Corriero, C., C., A., Ibeanusi, I., Inyang, D., Jones, R., Madume, R., Mberu, V., Mitoko, C., A., Nelson-Rowe, E., O’Riordan, M., Shoker, S., the REMED-UK collaborators, & Sofela, A. (2023). Predictors of self-reported research engagement and academic-career interest amongst medical students in the United Kingdom: A national cross-sectional survey. *Postgraduate Medical Journal*, 99(1177), 1189-1196. <https://doi.org/10.1093/postmj/qgad067>
- Akın M. H & Akdu, U. (2022). *Turizm Akademisyenliği* (Ed.) Türker, A ve Karaca K, Ç.: Turizmde Kariyer Alternatifleri ss.363-375 Detay Yayıncılık, Ankara.
- Akoğlu, A., Cansizoğlu, S., Orhan, N., & Özdemir, Z. (2017). Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin sektörde çalışmaya yönelik bakış açıları. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 5(2), 146-159. <https://jotags.net/index.php/jotags/article/view/236>
- Aktuna, G., Erdost, T., & Özvarış, Ş. B. (2023). Üniversitede akademik kariyer yapma ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 32(1), 1-14. <https://doi.org/10.17942/sted.1065223>
- Arthur, M. B. Hall, T & Lawrence, B (1989) *Generating new directions in career theory: The case for a transdisciplinary approach*. Handbook of Career Theory, 7-25.
- Aksu, G., & Karaman, H. (2016). CHAID Analizi. Herkes İçin Çok Değişkenli İstatistik (1. Baskı, s. 251-273) içinde. Maya Akademi.
- Aksu, G., & Güzeller, C. O. (2016). PISA 2012 matematik okuryazarlığı puanlarının karar ağacı yöntemiyle sınıflandırılması: Türkiye örnekleme. *Eğitim ve Bilim*, 41 (185), 101-122. DOI: <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2016.4766>
- Akyurt Kurnaz, H., & Kurnaz, A. (2018). Önlisans turist rehberliği eğitimi alan öğrencilerin geleceğe ait düşüncelerinin belirlenmesi: Marmaris turizm meslek yüksekokulu örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(1), 237-247. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/442419>
- Aydemir, S., & Çam, Ş. (2015). Lisansüstü öğrencilerinin lisansüstü eğitimi almaya ilişkin görüşleri. *Turkish Journal of Education*, 4(4), 4-16. <https://doi.org/10.19128/turje.00354>
- Bayraktaroğlu, S. (2003). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Bükey, A. (2019). Turizm eğitimi gören üniversite öğrencilerinin iş değeri algılarının kariyer tercihlerine etkisi. *Tourism and Recreation*, 1(2), 75-86.
- Büyükşalvarcı, A., & Keleş, H. (2019). Turizm Fakültesi Öğrencilerinin Mesleki Motivasyon Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Akdeniz Üniversitesi Manavgat Turizm Fakültesi Örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 3(4), 597-611. <https://doi.org/10.32958/gastoria.578910>
- Çalhan, H., Tüfek, H., Nurşen, I. R. K., & Tantalkaya, Z. (2022). Turizm Dergilerinde Yayımlanan “Kariyer” Başlıklı Makalelerin Bibliyometrik Profili. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 2490-2514. DOI: <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1102>
- Cizrelioğulları, M. N., & Altun, Ö. (2019). Zorunlu Staj Eğitimi Alan Turizm ve Gastronomi Öğrencilerinin Staj Memnuniyetinin İncelenmesi: Doğu Akdeniz Üniversitesi Örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 7(4), 2447-2465. DOI: <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.481>
- Çavuşoğlu, F. (2021). Lisans düzeyinde gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin akademik motivasyonlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 5(2), 136-150. DOI: <https://doi.org/10.30625/ijctr.1031956>

- Çeşmeci, N., Çalışkan, N., & Özsoy, A. (2020). Turizm rehberliği öğrencilerinin bireysel kariyer hedefleri ve mesleğe yönelik tutumları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (2), 852-869 DOI: 10.21325/jotags.2020.584
- Çifci, I., Taspınar, O., & Rather, R. A. (2023). Vocational commitment and postgraduate intentions of gastronomy students: Mediating role of robotics, artificial intelligence, and service automation (RAISA)-based economy concerns. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 1-13. DOI: <https://doi.org/10.1080/10963758.2023.2180376>
- Dağyar M., Kasalak, G., & Uğurlu, N. (2020). Academic career awareness and academic career interest among Turkish undergraduate students. *Cypriot Journal of Educational Science*. 15(5), 937 - 954. DOI: <https://doi.org/10.18844/cjes.v15i5.5123>
- Demir, Ö. (2024). Gastronomi ve mutfak sanatları alanında tezli yüksek lisans yapma sebepleri ve deneyimleri üzerine nitel bir araştırma. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 7(1), 45-54. DOI: 10.33083/joghat.2024.385
- Demirci, B., Sarıkaya, G. S., & Erol, E. (2020). Türkiye’de gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3311-3324. DOI: 10.26677/TR1010.2020.564
- Deveci, B., Deveci, B., Aymankuy, Y. & Aymankuy, Ş. (2020). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Akademik Personelinin Eğitim Profili: Devlet Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3): 2506-2526. DOI: 10.26677/TR1010.2020.494
- Doğan, N., & Özdamar, K. (2003). CHAID analizi ve aile planlaması ile ilgili bir uygulama. *T. Klin. Tıp Bilimleri*, 23, 392-397. <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-chaid-analizi-ve-aile-planlamasi-ileilgilibir-uygulama-3752.html>
- Erkuş, A. (2005). *Bilimsel araştırma sarmalı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Golde, C. M., & Dore, T., M. (2001). At cross purposes: What the experiences of today's doctoral students reveal about doctoral education. Philadelphia, PA: *The Pew Charitable Trusts* <https://eric.ed.gov/?id=ED450628>
- Görkem, O. & Sevim, B. (2016). “Gastronomi Eğitiminde Geç mi Kalındı Acele mi Ediliyor?” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (58). (977-988). <https://hdl.handle.net/11499/43309>
- Güdek, M. & Boylu, Y. (2017). “Türkiye’de Yükseköğretim Düzeyinde Gastronomi Eğitimi Alan Öğrencilerin Beklenti ve Değerlendirmelerine Yönelik Bir Araştırma” *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(4). 489-503. <https://jotags.net/index.php/jotags/article/view/335>
- Hoare, R. (2004). Using CHAID for classification problems. In *New Zealand Statistical Association Conference*, Wellington, New Zealand.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (23. Baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, S., Oğuz, Y. E., & Yılmaz, V. (2020). Turizm öğrencilerinin turizm sektörüne yönelik algılarının sektörde kalma niyetlerine etkisi: ESOGÜ Turizm Fakültesi örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-19. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.763340>
- Keleş, Y. (2018). Neden Turizm Eğitimi? Lisans Düzeyinde Turizm Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(4), 229-236. DOI: <https://doi.org/10.21325/jotags.2018.306>
- Kim, E., Benson, S., & Alhaddab, T. A. (2018). A career in academia? Determinants of academic career aspirations among PhD students in one research university in the US. *Asia Pacific Education Review*, 19, 273-283. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12564-018-9537-6>

- Koyuncu, I. (2016). Verilerin çok değişkenli istatistiksel analizlere hazırlanması. Herkes için Çok Değişkenli İstatistik (1. Baskı, s. 1-56) içinde. Maya Akademi.
- Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of vocational behavior*, 45(1), 79-122.
- Öney, H. (2016). "Gastronomi Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35). 193-203. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1724952>
- Özdemir, N., & Öncel, S. (2019). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Lisans Öğrencilerinin Sektöre Yönelik Algılarının Kariyer Yapma Niyetlerine Etkisi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 7(2), 1159-1176. DOI: <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.414>
- Roach, M., & Sauermann, H. (2017). The declining interest in an academic career. *PLoS ONE* 12(9): e0184130. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0184130>.
- Sarıışık, M., & Ceylan, V. (2019). Türkiye’de gastronomi eğitimi: mevcut durum, sorunları ve çözüm önerileri. *IV. Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresi* (19-21 Eylül 2019), 377-382.
- Şata, M., & Çakan, M. (2018). CHAID analizi ve lojistik regresyon analizi sonuçlarının karşılaştırılması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 48-56. DOI: <http://dx.doi.org/10.14582/DUZGEF.1876>
- Şenol, F., & Şenol, Ş. (2015). Lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin akademisyenlik mesleğine bakışı: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (49), 163-177.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2015). Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı. (M. Baloğlu, Çev.). Ankara: Nobel. (Orijinal eserin basım tarihi, 2013)
- Temizkan, S. P., Ceviz, C., & Cankül, D. (2019). Turizm eğitimi lisans mezunları ve istihdam durumları. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(3), 437-461. <https://doi.org/10.32958/gastoria.556416>
- Tuna, M. Türkiye Turizm Ansiklopedisi (2019). *Turizm Akademisyenliği*, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/turizm-akademisyeni/> (Çevrimiçi, 10.06.2024)
- Üst Can, Ç., & Solmaz, C. (2021). Aşçılık Programı Öğrencilerinin Mesleklerine Yönelik Metafor Algıları ve Mutfak Departmanında Kariyere Yönelik Düşünceleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(2), 810-834. DOI:10.21325/jotags.2021.817
- Yılmaz, G. (2019). "Türkiye’de Ortaöğretim ve Yükseköğretim Düzeyindeki Gastronomi Eğitiminin Değerlendirilmesi" *Turizm Akademik Dergisi*, (1). 229-248. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/751123>
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (2024). YÖK Atlas. <https://yokatlas.yok.gov.tr/> (Çevrimiçi, 8 Eylül 2024).
- Zacher, H., Rudolph, C. W., Todorovic, T., & Ammann, D. (2019). Academic career development: A review and research agenda. *Journal of Vocational Behavior*, 110, 357-373.

Türkçede Şahıs Eklerinin Kökenine Dair Bazı Düşünceler

Kubilay FENER¹

Türkçede Şahıs Eklerinin Kökenine Dair Bazı Düşünceler

Öz

Türkçe dil bilgisi ve müstakil çalışmalarda, şahıs eklerinin doğasına ilişkin bütün durum ve bakış açılarının analiz edildiği görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye Türkolojisinde şahıs eklerinin oluşumuyla ilgili varsayımlar göz önüne alındığında konu ile ilgilenenleri ikiye ayırmak mümkündür: I. Üç tip şahıs eki olduğunu savunan araştırmacılar; II. Emir ve istek kiplerini ayırt ederek dört tip şahıs eki olduğunu savunan araştırmacılar. Bu çalışmada, emir ve istek kökenli olduğu belirtilen şahıs ekleri, konunun dışında bırakılarak iyelik ve zamir kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin yalnızca şahıs zamirlerinden eklediği ifade edilecek, dolayısıyla Türkçede zamir ve iyelik kökenli şahıs eklerinden ziyade yalnızca zamir kökenli şahıs eklerinin var olduğu görüşü savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: iyelik kökenli şahıs ekleri, zamir kökenli şahıs ekleri, dil bilgiselleşme, köken bilgisi, zamirler

Some Thoughts on the Etymon of Personal Endings in Turkish

Abstract

In Turkish grammar and independent studies, it is seen that all situations and perspectives regarding the nature of personal endings are analyzed. However, considering the assumptions regarding the formation of personal endings in Turkish Turcology, it is possible to divide those interested in the subject into two: I. Researchers who argue that there are three types of personal endings; II. Researchers argue that there are four types of personal endings by distinguishing between imperative and optative moods. In this study, personal endings that are stated to be of imperative and optative etymon will be excluded from the subject, and it will be stated that personal endings that are stated to be of possessive and pronoun etymon are added only to personal pronouns.

Keywords: personal endings of possessive etymon, personal endings of pronoun etymon, grammaticalization, etymology, pronouns

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

¹ Arş. Gör. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kubilay.fener53@gmail.com, ORCID ID: [0000-0002-3291-4216](https://orcid.org/0000-0002-3291-4216).

1. Giriş

Bitmiş fiil (verbum finitum) olarak adlandırılan çekimli bir fiilde, kip ve zaman ögeleri dışında şahıs ve sayı unsurları da bulunmaktadır. Nitekim fiilin bildirdiği oluş ve kılışın şekle, şahsa ve zamana bağlı bir yargıya dönüşerek bitmişlik kazanabilmesi yalnızca fiil kök ve gövdelerine şahıs eklerinin getirilmesiyle mümkündür (Korkmaz, 2017a, s. 518; Menges, 2020, s. 202). Hatta fiilin isnat edildiği unsur gerçekten insan olmasa dahi şahıs ekini almaktadır (Bilgegil, 2014, s. 236). Bu doğrultuda, çekimsiz hâlleriyle mücerret hareket bildiren fiiller, söz diziminde yer alabilmek için çeşitli eklerle genişletilmek zorundadır. Özne temsilcisi konumunda bulunan şahıs ekleri, fiile eklenme açısından aspekt-zaman veya kip eklerinden sonra gelmekte ve kendilerinden sonra da yalnızca soru eki alabilmektedir. Belirtilen bilgilere istinaden bu çalışmanın konusunu, fiil çekimindeki şahıs eklerinin dil bilgisi çalışmalarında köken bakımından incelenme ve ele alınma biçimi teşkil etmektedir.

Türlere ait bilinen ilk yazılı eserler, Orhon yazıtları olmasına karşın bengu taşlardaki gelişmiş dilden de anlaşılacağı üzere Türk dili bu dönemden çok daha önceki devirlere uzanmaktadır (Korkmaz, 1994, s. 353-370). Bununla birlikte Türk dilinin tarihsel gelişimi, yazıtlardan sonraki aşamalarda kolaylıkla takip edilebilirken yazılı eserlerin olmadığı karanlık dönemler, ilgili dilin gelişim eğilimi ve değişikliklerindeki çeşitlenmeler göz önünde bulundurularak tahmin edilebilmektedir (Tekin ve Ölmez, 2018, s. 15). Öte yandan Türk dilinin eklerine mercek tutulduğunda eklerin bir kısmının en eski metinlerimizden beri var oldukları, bir kısmının ise metinlerden sonraki evrelerde ortaya çıktıkları görülmektedir. Söz gelimi, fiil çekimlerinde kullanılan ve literatürde zamir kökenli ekler olarak nitelendirilen şahıs eklerinin Eski Türkçe döneminden sonra eklediği anlaşılmaktadır. Nitekim Eski Türkçe ve bazı tarihî dönemlerde şahıs zamirleri, fiil çekimlerinde şahıs kavramını göstermek için kip ekinden sonra kullanılırken Türk dilinin bazı tarihî ve modern değişikliklerinde ise zamirlerin ekleşmesiyle oluşan şahıs ekleri kullanılmaktadır (İlhan, 2019, s. 259). Bununla birlikte iyelik ve emir kökenli olarak tanımlanan biçim birimler, Eski Türkçe döneminde karşımıza ekleşmiş olarak çıkmaktadır.

Türkçede şahıs ekleri, çekimli fiillerde hareketi gerçekleştiren kişiyi bildirmektedir (Korkmaz, 2017b, s. 219). İş ya da oluşun kaçınıcı şahıs tarafından gerçekleştirildiği, aspekt-zaman veya kip işaretleyicilerinden sonra getirilen şahıs ekleriyle anlaşılabilir. Öte yandan, kimi araştırmacılar Türkçenin fiil çekiminde yer alan şahıs eklerini, I. Zamir Kökenli, II. İyelik Kökenli, III. Emir Kökenli şeklinde üç grupta incelerken (Ediskun, 1999, s. 172-173; Yavuzarslan, 2011, s. 1954; Deny, 2012, s. 347; Ergin, 2013, s. 282-288; Ercilasun, 2014, s. 364-370; Boz, 2015, s. 77-78; Şçerbak, 2016, s. 35; Karaağaç, 2016, s. 355; Korkmaz, 2017a, s. 518-519; Banguoğlu, 2019, s. 445), kimileri ise emir ve istek kipleri üzerine gelen şahıs eklerini de ayırarak dört grupta incelemektedir (Gencan, 1975, s. 271-272; Lewis, 2000, s. 185; Kornfilt, 2001, s. 382; Bozkurt, 2004, s. 8; Göksel ve Kerslake, 2005, s. 85-90; Demir ve Yılmaz, 2010, s. 215-217; Bilgegil, 2014, s. 237; Korkmaz, 2017b, s. 219; Eker, 2017, s. 299-300).

Şahıs ekleri, pek çok akademik çalışmada çeşitli yönlerden incelenmesine karşın ilgili biçimlerin kökeni üzerine ya belirli genel geçer doğrular kabul edilmiş ya da detaylı açıklamalar yapılmadan konu geçiştirilmiştir. Eldeki çalışmada, ifade edilecek görüş ve düşünceler, birçok araştırmacı tarafından çeşitli eser ve çalışmalarda peyderpey belirtilmesine karşın tanıklanan bu dağınık bilgileri bir araya getirmek, olgulardan yeni bir sonuç çıkarmak ve konuyu bütüncül bir şekilde ele alarak yeniden bilim dünyasının dikkatine sunmak amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle kısaca dil bilgiselleşme üzerinde durulacak, ardından konuya ilişkin araştırma yapmış dil bilimcilerin görüşleri belirtildikten sonra literatür değerlendirmesi yapılacak ve sonrasında ise kendi görüş ve düşüncelerimiz paylaşılacaktır.

2. Dil bilgiselleşme ve Ekler

Türk dilinin morfolojisi, ancak ekler ve ek sistemiyle söz konusu edilebildiğinden Türk dilindeki ekleri tarihsel gelişim ve dil bilgiselleşme bakımından incelemek bir anlamda bütünüyle Türk dilini incelemektir (Buran, 1999, s. 207). İlgili duruma istinaden ekler bahsi, sondan eklemeli bir yapıya sahip olan Türkçede, köken (Hatipoğlu, 1974, s. 331-342; 1981; Kuznetsov, 1997, s. 193-260), işlev (Boz, 2015; Gülsevin, 2017; Korkmaz, 2018), oluşum şekilleri (Ercilasun, 2022) ve sınıflandırılma (Delice, 2000, s. 135-150; Gülsevin, 2004, s. 1267-1283; Turan 2018, s. 97-110) bakımından çeşitli araştırmacılarca incelemeye tabi tutulmuş ve daima yüksek düzeyde ilgi odağı olmuştur.

Türkçede ekler, köken bakımından ikiye ayrılırlar. Bir kısmı başlangıçtan beri ek olarak görülen morfemlerdir ki bunlara asıl ekler de denir. Eklerin bir kısmı ise dilin bilinen devirleri içerisinde ya birden fazla ekin birleşmesi ya da bir kelimenin ekleşmesi neticesinde teşekkül etmişlerdir (Ergin, 2013, s. 119). Belirtilen bu olgu, dil bilimi literatüründe *dil bilgiselleşme* olarak tanımlanmaktadır. Bir değişim sürecine işaret eden *dil bilgiselleşme* hakkında çeşitli yaklaşımlar bulunmasına karşın en genel hâliyle “bağımsız bir sözlük birimin dil bilgisi işlevleri kazanması ve düşük gramer kategorilerinin yoğun gramatikal kategorilere yükselmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Gökçe, 2013, s. 29). Tanımdan anlaşılacağı üzere dil bilgiselleşme hadisesinde, bir kelimenin sözlüksel özelliğini kaybederek dil bilimsel işlevler kazanması söz konusudur. Bu durumda dil bilgiselleşen bir biçim, özgün yapısını kaybeder ve eklendiği kelimenin uyumuna bağlanarak birden fazla şekil alabilir.

Bu yazının konusunu teşkil eden ve fiil çekimleri ile isimlerin iyelik çekimlerinde tanıklanan şahıs ekleri de zamirlerden ekleşerek Türk dilindeki en belirgin *dil bilgiselleşme* örneklerinin başında gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, fiil çekimleri ve isimlerin iyelik çekimlerinde eklenen şahıs ekleri, zamirlerin dil bilgiselleşmesi sonucunda biçim birimi hâline gelmiştir. Ayrıca, ekleşme süreci bakımından şahıs zamirlerinde, fonolojik değişim, basitleşme ve benzeşme gibi çok yönlü değişimlerin meydana geldiği gözlemlenmekte ve bu tür değişimler, zamirlerin kullanım sıklığını göstermek bakımından önem arz etmektedir.

3. Literatürde Şahıs Eklerinin Ele Alınışı

Şahıs ekleri, Türkçe dil bilgisi veya müstakil çalışmalarda köken bakımından üç ya da dört gruba ayrılarak incelenmektedir. Gruplar arasındaki kategorilendirme farkı, istek ve emir kiplerinin ayrı ayrı ele alınmasından kaynaklanmaktadır (Yavuzarslan, 2011, s. 1954):

- a. I. tip kişi ekleri (zamir kökenli)
- b. II. tip kişi ekleri (iyelik kökenli)
- c. III. tip kişi ekleri (emir kökenli)
- d. IV. tip kişi ekleri (istek kökenli)

Şahıs eklerinin tarihsel gelişim bakımından sınıflandırıldığı yukarıdaki tasnife göre zamir kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin ‘öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gereklilik kipine’; iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin ‘bilinen geçmiş zaman ve şart kipine’; emir kökenli olduğu ifade edilen şahıs eklerinin emir kipine; istek kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin de istek kipine eklendiği ifade edilmektedir².

Literatürde böylesine yaygın bir görüş olmasına karşın araştırmacılarca emir, istek ve iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin prototip kökleri hakkında herhangi bir görüş belirtilmemektedir. Dolayısıyla bilimsel dayanak olmadan Türkçede bu tip kökenli şahıs ekleri olduğunu ileri sürmek varsayımdan öteye geçmemektedir. Öte yandan konuyu ele alan çalışmalardan bazılarında, şahıs eklerinin salt şahıs zamirlerinden türediği ifade edilmiştir. Söz gelimi, Tekin “Üçüncü Kişi İyelik Eki

² Ediskun, diğer araştırmacılarca farklı olarak istek kipinin birinci tip şahıs eki (zamir kökenli) aldığını ve birinci çoğul kişi ekinin bu çekim sisteminden farklı olarak *-lim* biçiminde kullanıldığını ifade etmiştir (1999, s. 183).

Üzerine” başlıklı çalışmasında Ana Altayca kişi zamirlerinin *bi(n), *si(n), *i(n) şeklinde olduğu ve 3. kişi iyelik ekinin aslında Ana Altay dilindeki 3. kişi zamiri *in’den başka bir şey olmadığını ifade etmiştir (2013, s. 119). Araştırmacının bu görüşünden iyelik eklerini, köken bakımından şahıs zamirlerine dayandırdığı anlaşılmaktadır.

Vovin, 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerinin köken bakımından 1. ve 2. tekil şahıs zamirleri *bä (veya mä) ve *sä’nin (Pre-Proto-Türkçe) ilgi durumu eki almış *bi+n ve *si+n biçimlerinden gelişmiş olabileceğini belirtmiş ve tarihsel gelişimlerini şu şekilde göstermiştir: $-\text{[b]}+bin > *-\text{[b]}+bn > *+\text{[b]}mn > + (X)m$ ve $*-\text{[s]}+sin > *-\text{[s]}+sn > *-\text{[s]}+sn > + (X)\eta$. (2011, s. 259-263). Ünal, Vovin’in önerdiği 1. tekil şahıstaki /bin/ > /bn/ > /mn/ > /m/ değişiminin kabul edilebilir olduğunu ancak 2. tekil şahıs iyelik eki için belirttiği /sn/ > n değişiminin ise kısmen ikna edici olduğunu ifade etmiştir (2019, s. 56). Bununla birlikte Vovin’in açıklamaları ve gösterdiği tarihsel gelişimden iyelik eklerinin kökenini, şahıs zamirlerine götürdüğü anlaşılmaktadır.

Karaağaç, Türkçede üç tür şahıs eki olduğunu ifade etmesine karşın bu sınıflandırmayı geleneksel adlandırmalarımıza bağlı kalmak ve kargaşaya yol açmamak için kullandığını ifade etmiştir. Araştırmacıya göre kişi ve kip göstergesi olan emir çekim eklerini bir kenara bırakırsak, aslında birinci ve ikinci tip kişi eklerinin her ikisi de zamir kökenlidir; zira iyelik ekleri de zamirlerden türemiştir. İyelik ekleri ile iyelik eki kökenli kişi ekleri, yazılı devirler öncesinde ekleşmiş ve emir çekim ekleri de bu karanlık dönemlerde ortaya çıkmıştır (2016, s. 355). Bozkurt da köken bakımından Türkçedeki bütün kişi eklerinin şahıs zamirlerinden kaynaklandığını ifade etmesine karşın, tasnifinde adil ve iyelik kökenli olmak üzere iki ayrı kaynaktan dört tür kişi eki olduğunu ifade etmiştir (2004, s. 8).

Nadir İlhan, “Türkçede Ek+Kök / Kök+Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler” başlıklı çalışmasında Türkçe eklerin bir kısmının başlangıçta bir kelimeyken zamanla ekleşerek günümüzdeki formlarını aldığı ve Türkçede eklenen kelimeler olarak zamirlerin fiil çekimleri ile isimlerin iyelik çekimlerinde ekleştiğini ifade etmiştir (2009, s. 1537). Araştırmacı, bir diğer çalışmasında da isim çekim ekleri arasında yer alan iyelik ekleri ile fiil çekimlerinde kullanılan şahıs eklerinin Türkçenin altı şahıs zamiri sistemine göre oluşturulduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda, hem fiil hem de isim çekimlerinde kullanılan bu şahıs eklerinin tamamı, şahıs zamirlerinden türetilmiş olmalıdır (2019, s. 158-159).

Bazin, *Fundamenta*’da kaleme aldığı “Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temâyülleri” başlıklı çalışmasında eylemlere gelen şahıs eklerinin (mülkiyet şekilleri veya sona getirilmiş şahıs zamirleri) isim menşeli olduğuna dikkat çekmiştir (1979, s. 22). Eker, Türkçedeki iyelik eklerinin kişi zamirlerinden geliştiğini ifade etmiştir (2017, s. 290). A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* başlıklı çalışmasında iyelik gösteren bütün kelimelerin şekil olarak şahıs ve işaret zamirlerinin ilgi hâlleri, yani *iyelik zamirleri* olduğunu ifade etmiştir (1995, s. 70). Räsänen, asli Türk dilinde kişilere göre gerçek bir şahıs çekimi olmadığı, bunun yerine ilgili kişi zamirinin fiil isminin ardından basitçe kopula olarak eklendiğini ifade etmiştir: Uygurca *ölteçi sen* “öleceksin”, *edgü ol* “iyidir”. Bunların yanı sıra oldukça erken bir dönemde 3. tekil kişi şahıs eki, *turur* (*tur-* ‘ayakta durmak’ yardımcı fiilinin geniş zaman eki ile çekimlenmiş hâli) ile yer değiştirmiştir. Zamanla kişi zamirleri ve *turur* biçiminden türeyen fiil çekimi, bu öğelerin gerçek ekler hâline gelmesiyle ortaya çıkmıştır (1957, s. 197). Araştırmacının görüşlerine göre şahıs eklerinin şahıs zamiri ve *turur* biçiminden türediği anlaşılmaktadır. Kononov da *Grammatika Uzbekskogo Yazıka* başlıklı çalışmasında, konuya ilişkin Räsänen’in görüşlerine benzer düşünceler öne sürmüştür (1948, s. 157).

Şçerbak, *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)* başlıklı çalışmasında eğer emir ve istek kipi şekillerinin çok fazla önem taşımayan ayrıntıları göz önüne alınmazsa ve bir tipte birleştirilirse Türk dillerinde görülen teklik ve çokluk şahıs eklerinin kolaylıkla üç gruba ayrılabilceğini ifade etmiştir. Bu açıklamanın ardından, emir ve istek kipi şekillerinde görülen teklik ve çokluk şahıs eklerini dışarıda bırakarak ilk iki gruptaki teklik ve çokluk şahıs eklerinin şahıs zamiri kaynaklı olduğunu

ifade etmiştir (2016, s. 35; 44). Serebrennikov ve Gadjieva, Türk yazı dillerinde iki tür şahıs eki olduğunu ifade ettikten sonra birinci kategoride yer alan formlarda şahıs zamirlerinin kullanımının oldukça belirgin olduğunu ifade etmiş, ancak ikinci kategorideki formlarla ilgili ise bunların kısmen iyelik eklerine bağlanabileceğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda araştırmacılar, Türk yazı dillerinde ikinci kategorinin birinci kategori şahıs eklerine göre oldukça az türevleri olduğunu açıklamıştır (2018, s. 134-137).

Kuznetsov, "Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair" başlıklı çalışmasında konuya çok farklı bir perspektiften yaklaşmıştır. Araştırmacı, *-duk > (-dı)* gelişimini açıkladığı bölümde ilgili ekin sondaki */-k/* sesini yitirmesi sonucunda ikinci tip şahıs ekleriyle çekimlendiğini belirtmiş, bu ekin dışında *{-(l)yor}*, *{-AcAk}* hatta başka lehçelerde bulunan *{-GAN}* gibi biçimlerin de sonlarındaki ünsüzden olduktan sonra çekim tipini değiştirdiğini ifade etmiştir: *-yorum, -yorsun → -yom, -yon; -acağım, -acaksın → -acam, -acan* vb. (1997, s. 200-201). Baskakov'un konuya yönelik düşünceleri de Kuznetsov ile benzerlik göstermektedir. Araştırmacı, *Karakalpakskiy Yazık II* başlıklı eserinde çeşitli kip ekleri üzerinden şahıs eklerinin ekleşmesini şu şekilde göstermiştir: 1. *al-dı(g')-m(en)*; 2. *al-dı(g')-(se)n > al-dı(g')-n'*; 3. *al-dı(g')*. Ayrıca, görüşlerini pekiştirmek amacıyla benzer bir örnek olarak Altaycada geçmiş zaman işaretleyen *-gan* biçimini de vermiştir: 1. *al-g'an-man > al-g'a(n)-m(an)*; 2. *al-g'an-san' > al-g'a(n)-n'*. 3. *al-g'an*. Dolayısıyla araştırmacının görüşlerine göre geçmiş zaman eklerinde tanıklanan şahıs ekleri, şahıs zamirlerinin kısaltılmış veya azaltılmış şekilleridir (1952, s. 442-443).

Kononov, Türkçenin dil bilgisini incelediği çalışmasında Serebrennikov ve Gadjieva'nın görüşlerine benzer şekilde şahıs eklerini iki kategori altında incelemiştir. Araştırmacı, birinci kategorideki şahıs eklerinin şahıs zamirlerine kadar uzandığını ifade etmiş, ikinci kategoride bulunan formların çokluk birinci şahıs biçimi müstesna iyelik ekleri olduğunu belirtmiştir. Kononov'a göre iyelik kökenli paradigmada çekimlenen çokluk birinci şahıs *{-k}* biçimi, eski *{+GUn}* ekine uzanabilir, bu ek de muhtemelen Eski Türkçe *kün'* insanlar' kelimesine kadar gitmektedir. Tüm bu açıklamaların ardından araştırmacı, Baskakov, Gordlevski ve Kuznetsov gibi araştırmacıların konuya ilişkin düşüncelerine atıfta bulunarak Türk dilindeki birinci ve ikinci tip şahıs eklerinin zamirlere dayandığı görüşünün, yalnızca iyelik eklerinin şahıs zamirlerinin belirli biçimlerinden geldiği göz önüne alındığında kabul edilebileceğini belirtmiştir (1956, s. 222-223).

Menges, Türk dilinde fiil çekiminin emir-istek kipinde kullanılan ekler, fiil isimlerine gelen enklitik kişi zamirleri ve iyelik eklerinin eklenmesiyle yapıldığını ifade etmiştir. Bu noktada kişi zamirleri, zamirler ve onların çekimli biçimlerinin en eski katmanlarını temsil etmektedir. Araştırmacının konuya ilişkin açıkladığı genel bilgilerden şahıs eklerinin kökenine yönelik son derece ihtiyatlı davrandığı ve kesin hükümler vermekten kaçındığı görülmektedir. Söz gelimi, iyelik eklerinde çokluk bildiren *{+z}* eki (çokluk birinci ve ikinci şahıs iyelik eki), iyelik eklerinin kişi zamirleri ile olan yakın ilişkisine işaret etmektedir. Nitekim çokluk bildiren *{+z}* eki, esasen şahıs zamirlerine ait bir unsurdur. Dolayısıyla burada belirli bir köken bağlantısı kurulmaktan ziyade yakınlık ilişkisi öne çıkarılmaktadır. Öte yandan araştırmacı, tüm şahıs eklerinin zamir kökenli olduğunu kesin ifadelerle belirtmemesine karşın yazıtlarda 3. şahıs iyelik ekinin ses uyuma girmeyip her zaman ön damaksıl (palatal) konumda oluşunu Proto Altayca 3. şahıs zamiri **i-*, **-in* ile ilintilemiştir (2020, s. 170; 177; 199-206).

Buran, "Türkçe Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni" başlıklı çalışmasında şahıs eklerinin zamir kökenli olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacıya göre ekleşen bazı kelimelerin asli şekilleri kaybolurken, zamirler, şahıs eklerini türetmiş ancak kendileri asli şekilleri ile kullanılmaya devam etmiştir. Eski Türkçede, *ölteçi sen, ömez sen, keley men, barur ol* gibi henüz ekleşmemiş kullanımların yanı sıra *Tenride bolmuş, olurtum* gibi ekleşmiş formlar da bulunmaktadır. Özellikle, şahıs zamiri alan *kelteçi sen* biçiminin yanı sıra *ketteçimiz* şeklindeki ekleşmiş formun da bulunması, ekleşmenin bu dönemde devam ettiğini göstermektedir (1999, s. 208).

Başdaş, şahıs zamirlerinin fiillerle ilgili olduğu ve fiil çekiminde kullanılan şahıs eklerine kaynaklık ettiğini, isim-şahıs zamiri ve isim-isim ilişkisini belirleyen iyelik eklerininse isimlerle ilgili olduğunu belirtmiştir. İyelik eklerinin zamir kaynaklı olduğu düşüncesini esas alan araştırmacı, zamirlerle iyelik ekleri arasında organik bir ilişki olduğunu ifade ettikten sonra iyelik eklerinin kökenini *şahıs zamiri+ilgi eki* formülüne dayanan iyelik zamirlerinde aramak gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca başlangıçta bağımsız biçim birimler olarak zamirlerin fiil çekiminde olduğu gibi isim çekiminde de kelime sonuna geçerek bağımlı biçim birimlere dönüşmüş olması gerektiğini belirtmiştir (2014, s. 150). Aslan da Türkçe iyelik eklerinin kökenini kişi zamirlerinden ziyade *kişi zamiri+ilgi eki* formülüne dayanan iyelik zamirlerinde aramak gerektiğini vurgulamıştır (2003, s. 109). Karademir, *Türkçede İyelik Olgusu* başlıklı çalışmada konuya ilişkin önemli açıklamalarda bulunmuştur. Araştırmacı, Türkçede kişi zamirlerinden bağımsız iyelik zamirlerine rastlanmadığı ve iyelik ekleri de kişi-varlık ilişkisine işaret ettiği olgusundan yola çıkarak iyelik eklerinin köken bakımından kişi zamirleriyle ilişkili olmasının büyük ölçüde mümkün olduğunu belirtmiştir (2013, s. 157).

Tanımlanan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, iyelik ve zamir kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin aslen şahıs zamirlerinden eklediği yönünde fikir birliği söz konusudur. Nitekim şahıs zamirlerinde olduğu gibi fiil çekimleri de birinci, ikinci, üçüncü... şeklinde adlandırılan ardışık bir sıralama takip etmektedir. Tarihî süreç içerisinde oluşan bu ardışık sıralanış şekli, çok eski zamanlara kadar gitmekte ve çok sağlam bir yapı göstermektedir (Şçerbak, 2016, s. 33). Öte yandan, yukarıda görüş ve düşünceleri etraflıca açıklanan araştırmacılar dışında konunun merkezî bir öneme sahip oluşu nedeniyle pek çok bilim insanı daha ilgili bahse yönelik benzer veya farklı görüşler öne sürmüştür (bk. Şçerbak 2016, s. 44). Bununla birlikte literatürdeki yorumların fazlalığı, bir makalenin kapsamını aşabilecek bir hacme sahip olduğundan belirli bir çerçevede kalınarak bizce en önemli olduğu düşünülen görüşlere odaklanılmıştır.

Literatürde iyelik ve zamir kökenli şahıs eklerinin tek bir kökten türediğine ilişkin önemli sayıda görüş bulunmasına karşın emir ve istek şahıs eklerinin ise zamir kökenli kabul edilmesine yönelik bir belirsizlik olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim, emir eklerindeki çekim biçimlerinin şahıslara göre değişimi, dilin pragmatik kullanımında emir eklerinin istek kipinin yerini alması vb. etkenler, konu hakkında kesin hükümler vermenin önüne geçmektedir. Keza, zamir ve istek kökenli olduğu ifade edilen {-sın} biçim birimi, teklik ikinci şahıs işaretlerken aynı biçim birim emir kipinde üçüncü şahıs karşılamaktadır (Adalı, 2004, s. 48).

Benzer şekilde, iyelik kökenli şahıs eklerinde de kimi belirsizlikler söz konusudur. Söz gelimi, teklik üçüncü şahıs iyelik eki, hâl ekleriyle çekimlenirken ortaya çıkan zamir /n''si ve ünlülerden sonra ek başında beliren {+s} biçimi günümüzde dahi varlığını sürdüren tartışma konularından biridir (bk. Ünal, 2019). Öte yandan çokluk birinci şahıs iyelik eki {+(I)mız} iken, fiil çekiminde {-k} şeklinde karşımıza çıkmakta ve bunun da {-DİK} isim fiil ekinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Oysaki bu açıklama, henüz kesinlik kazanmamış ve bilimsel açıdan ispat edilememiştir (Fener, 2024, s. 1155). Emir ve iyelik eklerindeki bulanık duruma karşın zamir kökenli olduğu ifade edilen şahıs eklerinin ise köken bakımından daha şeffaf olduğu görülmektedir.

Yukarıda belirtilen bilgiler doğrultusunda, şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Şahıs ekleri, köken bakımından emir veya istek eklerinin tasnif edilmesine göre üç veya dört grupta incelenmektedir.
2. Bazı araştırmacılar, iyelik ve zamir kökenli olduğu düşünülen şahıs eklerini tek bir köke indirerek zamirlerden eklediğini ifade etmiştir.
3. Emir ekleri, kip ile birlikte kullanıldığı ve karışık bir görünüm arz ettiği için onların kökenine ilişkin belirgin görüşler ifade edilmemiş, ancak Türkçenin eski yazılı belgelerinden önce ekledikleri belirtilmiştir.

4. Bazı araştırmacılar, iyelik eklerinin köken bakımından iyelik zamirlerinden (şahıs zamiri + ilgi durumu eki) geldiğini düşünmektedir. Böyle bir durum olsa dahi iyelik zamirlerinin oluşumundan da anlaşılacağı üzere iyelik ekleri, şahıs zamirlerine dayanmaktadır.
5. Çeşitli araştırmacılar tarafından şahıs eklerinin şahıs zamirlerinden ekleştiği ifade edilmiş olmasına karşın ilgili görüşlerin kanıksanmadığı veya akademik çevrelerce çok dikkate alınmadığı görülmektedir. Nitekim dil bilgisi veya konuya ilişkin çalışmalarda, hâlâ iyelik ve zamir kökenli şahıs ekleri olduğu ifade edilmektedir.

4. Hipotez

Şahıs eklerinin köken bakımından esasen zamir kökenli olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu doğrultuda bizce, eş zamanlı yaklaşımla şahıs eklerinin günümüz incelemelerinde çeşitli araştırmacılar tarafından zamir ve iyelik kökenli şeklinde ayrılma nedenlerinden biri, anılan eklerin ünlüyle veya ünsüzle biten zaman ve kip eklerinin sonuna gelmesinden kaynaklanabilir. Diğer bir ifadeyle iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs ekleri, ünlü ile biten biçim birimlere gelirken zamir kökenli olduğu ifade edilen şahıs ekleri ise ünsüz ile biten eklerdir.³ Ayrıca iyelik ekleri, ünsüz ile biten bir isme geldiğinde arada türeyen {+l} sesi, yardımcı ses olarak kabul edilirken, örn. *ev-i-m*, zamir kökenli bir ekin iyelik kökenli bir ekten asli farkı olan yardımcı ses, doğrudan eke dâhil edilmektedir, örn. *gitmiş-im* vb. Bununla birlikte, dilin sosyal kullanımındaki çekim paradigmalarında zamir kökenli olduğu ifade edilen eklerin tıpkı iyelik kökenliler gibi karşımıza çıktığı ve aynı işlevi karşıladığı görülmektedir. Söz gelimi, şimdiki zaman ekinin sonundaki akıcı /r/ fonemi düştüğü zaman, şahıs eki tıpkı iyelik kökenlilerdeki gibi karşımıza çıkmaktadır: *geliyom, geliyon, geliyo, geliyok, geliyonuz geliyolar*. Aynı şekilde, gelecek zaman ekinde de benzer durum söz konusudur: *gelcem, gelcen, gelecek, gelceniz; gitcem, gitcen* vb. Dolayısıyla eş zamanlı bakış açısıyla ele aldığımızda bu yönden, şahıs ekleri arasında herhangi bir fark yoktur. Nitekim konuşma sırasında ortaya çıkan sesler, doğal bir nitelik taşımaktadır.

Tarihsel gelişim bakımından incelediğinde, çekimli fiillerin şahıs eklerinde bazı değişiklikler olduğu ve zamir kökenli şahıs eklerinden iyelik kökenli olduğu iddia edilen şahıs eklerine geçişlerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Şahıs zamirlerinden iyelik eklerine geçişin ilk örneği, VIII. yüzyılda yazılan Orhon yazıtlarında tespit edilmekte ve çokluk birinci şahıs *-biz* yanında {-mız} ekinin de kullanıldığı görülmektedir: *kelteçi-miz* "gelmeliyiz", *barır-mız* "varır-ız" vb. (Gökçe, 2010, s. 93). Ayrıca şart kipi, Orhon Türkçesi döneminde kişi unsuruna bağlanmadan kullanılırken Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren şahıs zamirlerinin eklenmesiyle kişi unsuruna bağlanmaya başlamış ve Karahanlı Türkçesi döneminde nispeten iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs ekleriyle çekimlenmeye başladıktan sonra bu durum Harezmi Türkçesinde karakteristik hâle gelmiştir. Dolayısıyla ilk başta {-sAr} biçiminde tanıklanan ilgili ek, Eski Uygur Türkçesinde şahıslara bağlanırken zamirlerle çekimlenmiş daha sonra Karahanlı Türkçesi döneminde sondaki akıcı /r/ fonemini yitirmesinin ardından Harezmi Türkçesinden itibaren iyelik kökenli olduğu iddia edilen eklerle çekimlenmiştir (Bulak, 2017, s. 333-354).

Zamir kökenli olduğu ifade edilen fiil çekimlerinde, teklik ikinci şahıs için Eski Osmanlıcada zamir kökenli kişi eki kullanılırken, Osmanlıca ve Kırım Tatarcasında buna eş zamanlı olarak teklik ikinci şahıs iyelik eki {-In} biçimi de kullanılmıştır. Bir başka deyişle, zamir kökenli fiil çekiminde zamirden eklenen

³ Gereklilik kipi {-mAll}, ünlü ile bitmesine karşın burada sona gelen şahıs eklerinin zamir kökenli olma sebebi, bizce ekin kökünden kaynaklanmaktadır: {-mAll} < *-ma* (matar eki) *+liğ* (isimden isim yapım eki). Benzer örnekler, 'su ve ne' sözcüklerinde de tanıklanabilir: *sub > suw > suy*. Dolayısıyla **sum* değil, *suyum; neğ > neg > neğ > ne*. Yani, *nem* değil *neyim* vb.

Ünlüyle biten ve ayrı bir dipnot açılması gereken eklerden biri de {-mAktA}'dır. Bu ek, bizce şimdiki zaman ifade etmediğinden Türkçenin fiil çekim dizgesi dışındadır. Nitekim {-mAktA} biçim biriminin herhangi bir dil bağlamında, özellikle de şimdiki zaman kullanımlarının ana düzlemi olan günlük karşılıklı konuşmalarda, neredeyse hiç kullanılmaması ilgili biçim birimin Türkçede şimdiki zaman eki olmadığını kanıtlamaya yetmektedir (Akaslan, 2011, s. 333).

şahıs eki ile iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs eki, eş zamanlı olarak birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Ayrıca, Eski Türkçede *-biz* şeklinde kullanılan zamir kökenli çokluk birinci şahıs eki, tüm Türk dilleri için genelleşerek Yeni Uygurca ve Osmanlıca dışında ses uyumunun etkisiyle {-vUz/-Uz} daha sonra da {-Iz} olmuştur. Kırım Tatarcası ve Karaimcede bu ekin dışında iyelik kökenli olduğu ifade edilen {-mIz} biçimi de bulunmaktadır. Dolayısıyla her iki Türk dilinde de zamir kökenli ve iyelik kökenli olduğu ifade edilen ekler, aynı işlevi eş zamanlı olarak karşılamaktadır. Öte yandan, Doğu Anadolu ağızlarında ve Azericede zamir kökenli çokluk birinci şahıs çekimleri için iyelik kökenli olduğu iddia edilen {-Ağ/-Iğ/-Ah/-Ih} biçimleri kullanılmaktadır, örn. *gelmiş-ik/gelmiş-iz* vb. Doğu Anadolu ağız gruplarında ayrıca {-yIğ/-yIh} biçimleri de bulunmaktadır (Menges, 2020, s. 204-205). Kategoriler arasındaki bu geçişlilik, Türkçede köken bakımından şahıs eklerinin tek bir kökten geldiğini ispat etme noktasında önemli dayanaklardan biridir. Bunun yanı sıra *men keldi(k) m(en)* şeklindeki bir cümlede, sondaki *men* zamirinin *geldim* şeklinde eklediğine kimsenin itiraz etmeyeceği düşüncesindeyiz.

Altay dillerinden biri olarak kabul edilen Moğolca, şahıs eklerinin kökenine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Orta Moğolca ve Klasik Moğolcada iyelik ekleri bulunmamasına karşın Moğolcadaki iyelik enklitikleri, daha geç dönemlerde kişi zamirlerinin ilgi durumu almış formlarının enklitikleşmesi ya da ekleşmesiyle oluşmuştur (Ünal, 2019, s. 54). Dolayısıyla Moğolcadaki iyelik ekleri, ilgi eki almış kişi zamirlerinden, diğer bir ifadeyle iyelik zamirlerinden türemiştir. Ayrıca, kişi zamirleri ile iyelik ekleri arasında köklü bir ilişki olduğunu düşünen Choi, Poppe tarafından öne sürülen Moğolcada 3. şahıs zamiri **i*'nin iyelik olarak kullanıldığı görüşünü benimsemiş ve ardından Türkçedeki bütün şahıs zamirlerinin iyelik eki olarak kullanıldığını ifade etmiştir (1991, s. 196). Öte yandan Türk dili ile bölgesel tipolojik yakınlığı bulunan Ural dil ailesinden Fince, Altay dillerinde, özellikle Türkçede olduğu gibi iyelik ekleri bulunmakta ve bu iyelik eklerinin şahıs zamirlerinden gelişmiş olduğu düşünülmektedir: Fince 1. şahıs zamiri *minä* 'ben', 2. şahıs zamiri *sinä* 'sen' (<**tinä*) ve 3. şahıs zamiri *hän* 'o'dur. İyelik ekleri ise 1. şahıs iyelik eki **+mi*, 2. şahıs iyelik eki **+ti* ve 3. şahıs iyelik eki **+sen ~ *+zen* (Choi, 1991, s. 192).

Karademir, Türkçede iyelik olgusunu detaylı bir şekilde incelediği çalışmasında, iyelik eklerinin kişi zamiri kökenli olduğunu kabul edebilmek için üç temel noktanın aydınlatılması gerektiğini belirtmiştir (2013, s. 160-161):

1. Birinci ve üçüncü kişi iyelik ekleri, birinci ve üçüncü şahıs zamirlerinin ilk seslerine [**me(n)> +m; *ı(n)~i(n)> -i~-i*]; ikinci şahıs iyelik eki ise ikinci şahıs zamirinin son sesine [**se(n) > ɲ*] karşılık gelmektedir. Başka bir ifadeyle, birinci ve üçüncü şahıs iyelik ekleri, birinci ve üçüncü kişi zamirlerinin asli seslerine; ikinci şahıs iyelik eki ise ikinci şahıs zamirinin sonuna çekimle eklenmiş ve zamanla kökle bütünleşmiş /n/ sesine denk gelmektedir.
2. Birinci ve ikinci şahıs zamirleri, +z ekini alarak çoğul hâle gelirken, üçüncü şahıs zamiri +/Ar ekiyle çoğullaşmaktadır; bu durum iyelik eklerinde de benzer şekilde gözlemlenmektedir.
3. Birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin dayandırıldığı *ben/men* ve *sen* zamirleri, Türkiye Türkçesinde mevcut olduğundan, "iyelik ekleri, kişi zamirlerinden ekleşmiştir" yargısı bu ekler için anlaşılabilirken; bu durum üçüncü şahıs iyelik eki için aynı ölçüde geçerli değildir. Çünkü üçüncü şahıs iyelik ekinin dayandırıldığı **in* zamiri, Kök Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide kişi zamiri olarak mevcut değildir. Tarihî süreçte *an* ve *ol* zamirleri kullanılmış ve günümüzde de *o* zamiri kullanılmaktadır.

Araştırmacının konuya ilişkin yönelttiği ve son derece yerinde olan bu soruları, şu şekilde cevaplandırmak mümkündür:

- 1) Türk dilleri kuralcı ve eklemeli bir yapıya sahip olmasına rağmen art zamanlı ses ve anlam olayları sonucunda ortaya çıkan pek çok düzensizliğe de sahiptir. Dolayısıyla birinci ve üçüncü şahısta asli sesler ekledi diye ikinci şahısta da böyle bir zorunluluk veya durum söz konusu değildir. Bununla

birlikte şahıs zamirleri, dilin en sık kullanılan sözcükleri olduğu için kolaylıkla düzensizlikler meydana gelmekte ve kurallı olana doğru analogik bir eğilim göstermemektedirler. Ayrıca Anadolu ağızlarının Batı grubu ağızlarında, kimi zaman *varayın* 'varayım', *gideyin* 'gideyim' vb. şekillerdeki şahıs ekinin teklik birinci kişiyi karşıladığı bilinmektedir (Karahan, 2017, s. 50). Buradaki teklik birinci şahıs eki, *men* biçiminin sonundaki sestem ekleşmiş olabilir (bk. < Orhon Türkçesi {-(A)yIn}). Bu durumda, ekleşmenin, tıpkı ikinci kişi iyelik ekinde olduğu gibi kişi zamirinin sonundaki sese denk geldiği görülmektedir.

- 2) Belirtilen (2). madde, iyelik eklerinin köken bakımından zamirlerden türediğine ilişkin herhangi bir karşıt durum oluşturmamaktadır. Bununla birlikte 1. ve 2. çoğul kişi zamirlerinin doğrudan *ben* ve *sen* zamirlerinden türediği konusu ayrı bir tartışma konusudur. Diğer bir ifadeyle *biz* ve *siz* çokluk şahıs zamirlerinin yaygın olarak *ben* ve *sen* şahıs zamirlerinin üzerine gelen arkaik çokluk eki {+z} ile oluştuğu düşünülse de bu durum tam anlamıyla ispat edilmemiştir. Nitekim *ben* ve *sen* gibi *biz* ve *siz* zamirleri de bir zamirden türemek yerine bağımsız morfemler olarak kabul edilebilir.
- 3) Şahıs zamirleri, Türk dillerinde çeşitli ses olayları, analogiler, anlam değişimleri vb. düzensizliklerin en fazla görüldüğü unsurlardır (Grönbech, 2000, s. 28-29; Kocasavaş, 2004, s. 32-33). Bununla birlikte, teklik üçüncü şahıs zamirinin teklik üçüncü şahıs iyelik ekine köken olabilmesi için ilk yazılı belgelerden günümüze mutlaka rastlanması gerekmez. Nitekim Köktürk yazıtlarının en eski yazılı metinler olması, dil özellikleri bakımından Türk dilindeki bütün şekillerin ilk biçimleri olduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla dilin karanlık devirlerinde ilgili zamir, teklik üçüncü şahıs iyelik ekine kök olduktan sonra yerini, *ol* veya *o* işaret zamirleri almış olabilir. Bu madde de iyelik eklerinin köken bakımından zamirlerden geldiğine yönelik bir engel teşkil etmemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Dil bilgisi çalışmalarında, şahıs eklerinin kanonik bir şekilde ele alındığı ve bu doğrultuda, emir ve istek biçimleri müstesna zamir ve iyelik kökenli oldukları ifade edilmektedir. Ancak şahıs eklerini iyelik, zamir, istek ve emir kökenli şeklinde ayırmak ve bunlar arasında keskin ayrımlar yaparak başlangıç dönemlerine ilişkin kesin yargılara varmak, eldeki veriler esasında oldukça güçtür. Nitekim Türkçenin ilk yazılı belgelerinin tespit edildiği tarih, ilgili biçimleri aydınlatma noktasında geç bir döneme denk gelmekte ve ilk yazılı belgelerden önceki karanlık devirler için elimizde herhangi bir delil veya somut verilerin olmayışı, bu durumun başlıca sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, bizce iyelik ve zamir kökenli olduğu ifade edilen şahıs ekleri tamamıyla şahıs zamirlerinden ekleşmiştir. Şahıs ekleri öğretilirken bunlar için iyelik ve zamir kökenli olduğu yönündeki kafa karıştırıcı açıklamalardan ziyade dil bilgiselleşme yoluyla şahıs zamirlerinden ekleştiği ifade edilmeli ve dil bilgisi çalışmalarında da bu şekilde yerini almalıdır. Şahıs eklerinin üç veya dört çeşit olduğunun belirtilmesi, bilhassa lisans düzeyindeki öğrencilerin kafasını karıştırmakta ve eylemler çekimlenirken aynı işlev ve çekim paradigmasına sahip eklerin köken bakımından farklı olduğunu ifade etmek, konunun öğrenimini de zorlaştırmaktadır. Eğer araştırmacıların belirttiği gibi hem iyelik hem de zamir kökenli şahıs ekleri varsa, diğer bir deyişle iki farklı ana kök varsa bunlar mutlaka ortaya konmalı, eğer yoksa da şimdiye değin bulunamadığı için bu eklere salt zamir kökenli demek de yanlış olmayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Çalışmadan kaynaklı herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde biçimbirimler*. Ankara: Papatya Yayıncılık.
- Akaslan, T. (2011). -mAktA (VE -Iyor). *Turkish Studies*, 6(4), 331-352.
- Aslan, S. (2003). Türk-Moğol-Tunguz dillerinde 3. kişi bildiricileri ve zamir n'si problematiği. *Kök Journal of Social and Strategical Researches*, 5(2), 93-113.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, N. A. (1952). *Karakalpakskiy yazık II fonetika i morfologiya*. Moskova: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Başdaş, C. (2014). Türkçede üçüncü şahıs iyelik eki ve zamir n'si. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 30(1), 147-161.
- Bazin, L. (1979). Türk dilinin müşterek tarafları ve temâyülleri (E. Gemalmaz Çev.), *Tarihi Türk Şiveleri* içinde (s. 15-28). Ankara: TKAE Yay.
- Bilgegil, K. (2014). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bulak, Ş. (2017). *Karşılaştırmalı tarihî Türk yazı dilleri grameri -fiil çekimi-*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Buran, A. (1999). Türkçede kelimelerin ekleşmesi ve eklerin kökeni. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996* içinde (s. 207-214). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Choi, H. (1991). Ana Altayca iyelik zamiri *n. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1, 191-196.
- Delice, H. İ. (2000). Türk dilinde işlevsel ek tasnifi denemesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 9, 135-150.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2010). *Türk dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi* (A. Ulvi Elöve Çev.). İstanbul: Kocabalca Yayınevi.
- Ediskun, H. (1999). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2014). Türkçede emir ve istek kipi üzerine. Ekrem Arıkoğlu (Ed.), *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Makaleler – Dil – Destan – Tarih – Edebiyat* içinde (s. 364-370), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2022). *Türk dilinde çekirdek ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Fener, K. (2024). {-DI} ekinin kökeni üzerine düşünceler. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 1148-1166.
- Gencan, T. H. (1975). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçe, H. (2010). Başkurt Türkçesinde gramatikleşme örnekleri üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17(1): 83-104.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme teorisi ve Türk fiil birleşmeleri*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Göksel, A. ve Kerslake C. (2005). *Turkish a comprehensive grammar*. London and New York: Routledge.

- Grönbech, K. (2000). *Türkçenin yapısı*. (Mehmet Akalın Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 1936)
- Gülsevin, G. (2004) Türkçede 'sıra dışı' ekler ve eklerin tasnif tanımlanma sorunu üzerine. V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I* içinde (s. 1267-1283), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1974). Türkçede eklerin kökeni. *Türk Dili*, C. XXIX, 268, 331-342.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, N. (2009). Türkçede ek+kök / kök+ek kaynaşmasıyla ortaya çıkan ekler. *Turkish Studies*, 4(8), 1535-1557.
- İlhan, N. (2019). Türkçede kelimelerin ekleşmesiyle ortaya çıkan ekler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 75, 149-162.
- Karaağaç G. (2016). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karademir, G. (2013). *Türkçede iyelik olgusu*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2017). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kocasavaş, Y. (2004). *Türkçede şahıs zamirleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kononov, A. N. (1948). *Grammatika Uzbekskego Yazıka*. Taşkent: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo UzSSR.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskego literaturnogo yazıka*. Moskva/Leningrad: Nauk.
- Korkmaz, Z. (1994). Yazılı devirlerdeki gelişmelere göre eski Türkçenin yaşı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 37(1989), 353-370.
- Korkmaz, Z. (2017a). *Türkiye Türkçesi grameri -şekil bilgisi-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017b). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (2001). *Turkish, descriptive grammars*. London and Newyork: Routledge.
- Kuznetsov, P. İ. (1997). Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (43) 1995, 193-260.
- Lewis, G. L. (2000). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Menges, K. H. (2020). *Türk dilleri ve halkları -Türklük araştırmalarına giriş-* (Erhan Taşbaş Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien Zur Morphologie der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia. ESOF. XXI.
- Serebrennikov, B. A. ve Gadjieva, N. Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri* (Tevfik Hacıyev ve Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şçerbak, A. M. (2016). *Türk dillerinin karşılaştırmalı şekil bilgisi üzerine denemeler (fiil)* (Yakup Karasoy, Naile Hacıyev ve Mevlüt Gülmez Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler 1 -Altayisyik-*. (Haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tekin, T. ve Ölmez, M. (2018). *Türk Dilleri -Giriş-*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Turan, Z. (2018). Türk dilinin eklerini sınıflandırmanın esasları. *Türkbilig*, 35, 97-110.
- Ünal, O. (2019). Türkçe üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin ve pronominal /n/ sesinin kökeni üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 64, 47-69.
- von Gabain, A. (1995). *Eski Türkçenin grameri*. (Mehmet Akalın Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 1941)
- Vovin, A. (2011). First and second person singular pronouns: A pillar or a pillory of the 'Altaic' hypothesis?. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 21(2): 251-278.
- Yavuzarslan, P. (2011). "Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi", 38. *ICANAS (10-15.09.2007) Bildiriler (Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi)* içinde (s. 1953-1966), Ankara.

Political Ideologies in Yeşim Ustaoglu's Films: Nationalism and Feminism¹

Emin PAFTALI²

Yeşim Ustaoglu Filmlerindeki Siyasi İdeolojiler:
Milliyetçilik ve Feminizm

Political Ideologies in Yeşim Ustaoglu's Films:
Nationalism and Feminism

Öz

Abstract

Bu çalışmada, Türk sinemasında 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan değişimlerin içinde yer alan az sayıda kadın yönetmenden biri olan Yeşim Ustaoglu'nun filmlerindeki ideolojik içerikler çözümlenmektedir. Bunun için yönetmenin beş filminin ana çatışmaları incelenmiş ve bu çatışmaları oluşturan ideolojik kavramlar (millet ve toplumsal cinsiyet) ortaya çıkarılmıştır. Bu kavramlar ve kavramlarla ilişkili siyasi ideolojiler (milliyetçilik ve feminizm) açıklanmış, bu açıklamalara dayanarak nitel anlatı çözümlenmesi ile filmlerin olay örgüleri çözümlenmiştir. Yönetmenin filmografisine bakıldığında siyasi ideolojiler bağlamında feminizmi destekleyen, milliyetçiliği eleştiren anlatımlara ulaşılmıştır. Ayrıca yönetmenin tüm filmlerinde feminizm siyasi ideolojisinin getirdiği eleştiriler ile örtüşen anlatımlara rastlanmaktadır. Her türlü eşitsizliğin eleştirilmesi bağlamında da filmlerde ideolojik bir tutarlılık olduğu ifade edilebilir.

This study analyzes the ideological content in the films of Yeşim Ustaoglu, one of the few female directors in Turkish cinema. The main conflicts of the director's five films are analyzed and the ideological concepts (nation and gender) that constitute these conflicts are revealed. These concepts and the political ideologies associated with them (nationalism and feminism) are explained, and based on these explanations, the narratives of the films are analyzed through qualitative narrative analysis. Narratives that support feminism and criticize nationalism are found. In all the director's films, there are narratives that coincide with the criticisms brought forth by feminism. Lastly, there is an ideological consistency in the films in terms of criticizing all kinds of inequality.

Keywords: Cinema, Ideology, Yeşim Ustaoglu, Nationalism, Feminism

Anahtar Kelimeler: Sinema, İdeoloji, Yeşim Ustaoglu, Milliyetçilik, Feminizm

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research article

¹ Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. N. Aysun YÜKSEL danışmanlığında Emin PAFTALI tarafından "Türk Sinemasında Auteur ve İdeoloji: Yeşim Ustaoglu ve Derviş Zaim Örnekleri" başlığı ile tamamlanarak 28.12.2021 tarihinde savunulan Doktora tezinden türetilmiştir.

² Öğretim Görevlisi Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü, eminpaftali@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3330-3203>

1. Introduction

Cinema has functioned as an ideology-producing medium since its inception. Cinema is also a field in which men dominate production. For this reason, when it comes to cinema and ideology, the first thing that comes to mind is ideological content produced through the eyes of men. It took many years for women to be effective in the field of cinema and to have a decisive influence on the content produced.

The fact that the directors who are decision-making position in the productions of cinema are predominantly male also determines the production of ideological content in cinema. International awards are among the most important indicators of how much space and opportunity is given to women in this field. The Palme d'Or, awarded since 1939 at the world-famous Cannes Film Festival, which can be considered the center of art in cinema, was won for the first time by a woman director, Jane Campion, in 1993, 54 years after its inception. In 2010, 81 years after its inception, a woman director, Kathryn Bigelow, won for the first time the award for Best Director, which has been awarded since 1929, at the world-famous Oscar Awards, which can be considered the greatest prize in commercial cinema. In their decades-long history, women filmmakers have won these two awards only three times each. These examples show how much space and opportunity women have been given in the field of film production in the last century.

The situation of women directors in Turkish cinema is not different from the world. Throughout the more than one hundred years of Turkish cinema history, the number of women directors who have been able to produce in this field is almost non-existent. Women who have been able to exist in the film industry and work in different fields have generally not been able to go beyond helping to produce content that is determined by men. However, this situation began to change in the 90s. In the late 80s and early 90s, women directors such as Biket İlhan, Canan Gerede, and Tomris Giritlioğlu began to direct in Turkish cinema. Yeşim Ustaoglu is one of the female directors who started to make films in this period and continued to make them at intervals over time.

Turkish cinema began to revive in the mid-90s. Increasing film production, new directors making their first films, and increasing cinematic audiences, which had started to decline after the 1970s, made it possible to call this period *new*. Atam (2011) lists the founding directors of this period, which he calls New Turkish Cinema, as Zeki Demirkubuz, Nuri Bilge Ceylan, Derviş Zaim, and Yeşim Ustaoglu. The fact that only one of these directors, who started making films in this period and continues to make films today, who have received many national and international awards, and who try to make their productions by staying away from commercial cinema, is a woman can be considered as a continuation of the gender inequality that existed in the field of cinema in previous periods. This situation began to change in the first 20 years of the 2000s. Turkish women directors living in Turkey and other countries are involved in the production in this field by making their first films and continuing to make films. Yeşim Ustaoglu, who started making films in the early years of this change that began in the 90s, continues to make films. Ustaoglu has also achieved many national and international successes with her films. As a result, it can be said that Ustaoglu is an important and prominent female Turkish film director. Therefore, it is important to understand the ideological content of her films.

This study aims to determine how ideology takes place in the narratives in Yeşim Ustaoglu's films and which political ideologies are associated with these narratives. The study method is designed to be qualitative narrative analysis. The choice of a qualitative design for the study is mainly due to the fundamental differences between quantitative and qualitative designs. According to Neuman (2006), while the quantitative approach aims to measure objective facts, qualitative designs construct social realities and cultural meanings. According to Punch (2014), the most critical impact of qualitative studies on scientific research has been emphasizing the *political* nature of social research. The method

of this study, which adopts a qualitative approach, is narrative analysis. According to Erdoğan (2012), narrative analysis is the analysis of a narrative by considering its features such as the narrator, the structure and the characters of the narrative, conflicts and plot, the narrative codes, the scenario and metaphors, genre or form. In this study, five films written and directed by Yeşim Ustaoglu, *Journey to the Sun* (1999), *Waiting for the Clouds* (2004), *Pandora's Box* (2008), *Somewhere in Between* (2012) and *Clair Obscur* (2016) are analyzed primarily in terms of their main conflicts. The concepts of nation and gender that emerge from this analysis are explained in the literature section of the study, along with the political ideologies that encompass these concepts. The films' conflicts, characters and plots are analyzed in the context of these concepts and political ideologies in the findings section.

2. Literature Review

2.1. Nationalism as a political ideology and the concept of nation

The definition of nationalism is "the understanding of prioritizing the interests of the nation and its country above everything else in material and spiritual terms" (Turkish Language Association [TLA], 2024). This political ideology accepts that the nation and the state are absolute and fundamental values, and they are based on the unity of language, history, and culture (Cevizci, 1999).

According to Baradat (2012), nationalism is the theory of the nation-state and has been very influential in the modern world. After the emergence of the nation-state, the idea of nationalism developed for its ideological legitimization. Baradat states that the ideological components of nationalism, such as "its worldview, its vision of a better life, and its perception of the actions necessary to improve society," are implicit, unlike other political ideologies. On the one hand, nationalism, which focuses on a nation and expects it to be served by the state, can be unifying by placing other identities, values, and interests, other than those belonging to the nation, in a secondary place. In this case, the interests of the state and society coincide with the nation's interests. Differences such as social class, religious belief, and gender are accepted as long as they are compatible with national interests, while those that are not, are suppressed. On the other hand, nationalism can also be exclusionary by expecting individuals to be loyal only to the nation-state and to prioritize their national interests over the interests of other national groups.

Bloor (2010) defines four different types of nationalism based on the relationship between nationalism and four ideological approaches. These are liberal nationalism, conservative nationalism, socialist nationalism, and far-right nationalism. Similar to Bloor, Heywood (2019) analyzes the transformations of nationalism as a result of its relationship with other ideologies under four headings. These are liberal nationalism, conservative nationalism, anti-colonial nationalism, and expansionist nationalism.

Far-right nationalism shares similarities with fascism, according to Bloor (2010), who states that authoritarian ideologies are closely related to nationalism. Bloor notes that liberal, conservative, and socialist types of nationalism are inclusive, while far-right nationalism is exclusive. Based on racism, far-right nationalism seeks to unite the nation through blood and descent. Heywood (2019), who defines this type of nationalism as expansionist nationalism, compares this approach to liberal nationalism. Accordingly, while liberal nationalism supports the right of nations to self-determination, expansionist nationalism is based on national chauvinism. In contrast to liberal nationalism, which can be defined as inclusive, voluntary, rational, and progressive; expansionist nationalism is exclusionary and supports the idea of organic society, reactionary, emotional, and instinctive.

The concept of nation, which is at the center of the nationalist political ideology, can be defined as "A society formed by individuals with a unity of culture. A society that forms a state. A community of citizens living together in a country (Timuçin, 2004)". Accordingly, the nation differs from the state,

which is an administrative apparatus, in that it reveals a unity of culture. When the concept is discussed in the context of political ideologies, it is closely related to ethnicity and race. Ethnicity is defined as "...a term that describes people who believe or are seen by others, as having common characteristics that distinguish them from other collective structures in a society to which they belong and within which they exhibit distinctive cultural behaviors... (Marshall, 1999)". According to Williams (2012), while the word was used in the sense of pagan or "a person who does not belong to the same religion" until the 19th century, the meaning of "racial characteristic" overtook the others during this period. Marshall (1999) notes that the term ethnicity exists in contrast to race. Accordingly, members of an ethnic group may share other cultural characteristics, such as religion, language, occupation, or political views, in addition to being defined by their racial characteristics. The dictionary definition of race is "A group of people with common physical and physiological characteristics inherited through heredity (TLA, 2024)". The concept of race is associated with political attitudes such as racial discrimination (unequal treatment of a group simply because it has physical or other characteristics of a particular race at the societal level) and racism (a belief system...that supports racial discrimination by associating the characteristics that are the subject of racial discrimination with negatively valued social, psychological, or physical characteristics) (Marshall, 1999).

Nation is a key concept for the nationalist political ideology, which is based on the idea that "the central principle of political organization is the nation (Heywood, 2019)". While this concept can be inclusive within a nationalism approaching liberalism when it is addressed with the concept of citizen, it can be exclusionary when it is addressed with the concepts of "ethnicity and race" within a nationalism approaching fascism.

2.2. Feminism as a political ideology and the concept of gender

Feminism is defined as "a movement of thought aimed at increasing women's rights in society, raising them to the level of men's rights, and ensuring equality (TLA, 2024)". As a political term, according to Heywood (2019), feminism is an invention of the 20th century and is considered in relation to efforts to improve the role of women in society. Sargent (2009) argues that feminism is a well-established ideology that focuses on specific core issues but also has variables that move in different directions. Focusing on the position of women in society and the roles they play, feminists agree on the need to change the patriarchal system and male domination that affects all social institutions.

Mitchell and Oakley (1998) define the focus of feminism as the social difference between women and men, and the meaning, causes, and consequences of this difference. Thus, in contrast to the ideological approach that asserts that there is a biological opposition between the sexes that determines social life, feminism argues that social relations shape the conflict between women and men. At the same time, this conflict between men and women is not static like a biological opposition; it interacts with its surroundings, changes and transforms them, and influences history and social change. According to them, while feminism deals with this social conflict based on gender, it also aims to develop an understanding of it. This requires a re-examination of ideology, art, sociology, and history. In this way, the feminist approach aims not only to develop a new understanding of the social system but also to change the system of thought that underlies the questioning that is done in developing this new understanding.

According to Heywood (2019), the four main themes that feminism as a political ideology addresses are *redefining the political*, *patriarchy*, *sex and gender*, and *equality and difference*. Heywood notes that in traditional approaches, the *political* is located outside of private life and in public life. Accordingly, politics is considered an activity in political parties, government institutions, and the public sphere where public debates occur. Personal relationships and family life, which are seen as

part of the private sphere, are seen and positioned outside of politics. Feminist thought, on the other hand, maintains that politics is an activity that takes place within all social groups and is not limited to government or other public institutions. According to this idea, politics exists wherever and whenever there is social conflict (Heywood, 2017).

The definition of *patriarchy* is “The order that takes the father as the basis of lineage and attributes children in the family to the paternal line; paternalism (TLA, 2024)”. In feminist theory, the concept of patriarchy refers to the domination and oppression of women by men in society. Through social institutions such as the family, state, economy, culture, and language; material and symbolic resources in areas such as power, income, welfare, etc. are unequally distributed between men and women (Edgar, 2003). Although degrees of oppression vary across cultures and time, feminists believe men dominate women in all societies (Heywood, 2019). Similarly, Bloor (2010) defines the main elements of feminism as “criticism of patriarchy” and “the goal of liberating women and creating a better society”.

Discussions about the definition of *sex and gender* are other defining elements of feminism. The definition of sex is “a feature of creation that gives the individual a distinct role in reproduction and distinguishes between male and female (TLA, 2024)”. The concept of gender is not included in the Turkish dictionary. By drawing a clear line between the concepts of sex and gender, feminists oppose the idea that there are inevitable consequences of biology. The concept of sex, which refers to the biological differences between men and women, points to natural and unchangeable differences. Gender, on the other hand, is a cultural concept that refers to the different roles that society assigns to men and women. According to feminist thought, gender differences are imposed on people through contrasting stereotypes of femininity and masculinity. Patriarchal approaches ignore the differences between sex and gender and assume that social distinctions between men and women are based on biological and anatomical differences. Feminism critiques this assumption, arguing that gender differences are politically and socially constructed. The concepts of *equality and difference* are also key elements in feminist debates. Feminist approaches to the overthrow of patriarchy and the end of sexist oppression generally demand that women be equal to men. Some feminist approaches, on the other hand, tend toward the idea of difference rather than equality. According to these approaches, women’s differences rather than equality should define feminist thought (Heywood, 2019).

According to Baradat and Phillips (2017), feminist thought, which has produced a dynamic and complex ideology, aims to end gender inequality while at the same time struggles against racial, ethnic, and other forms of inequality. In doing so, feminism seeks to liberate women from the artificial constraints that have historically been placed upon them and to empower them to take responsibility for their personal, professional, and political destinies.

As mentioned earlier, the concept of gender, which is central to the feminist political ideology, is not included in the dictionary of the Turkish Language Association. Cevizci (1999) defines the concept as “the parallel but socio-culturally unequal division between masculinity and femininity, where sex corresponds to the biological division between male and female”. Ann Oakley, who introduced the concept of gender into the sociological literature (Marshall, 1999), defines sex as a word that refers to the biological differences between men and women, such as visible differences in sexual organs and differences in reproductive function. Gender, on the other hand, is a cultural issue; masculinity and femininity are socially, not biologically, constructed (Oakley, 1985).

Gender is a key concept in the feminist political ideology. The social differences between men and women are discussed through the concept of gender within this political ideology. Similarly, the social and cultural aspects of masculinity and femininity are discussed in relation to the concept of gender. Unlike other political ideologies and social movements, feminism emphasizes the gender hierarchy

(Özgün, 2014). Accordingly, in the social structure divided into two genders, the hierarchical functions that develop in relation to this division determine biological differentiation. Thus, in the social structure, cultural impositions are formed for women that will make them *social women*, while for men that will make them *social men* (Mathiue, 2015). Gender roles refer to “behavioral patterns that society expects of women and men”, and these roles are shaped by male-dominated, patriarchal systems and social and cultural inequalities between men and women (Gülseven, 2017). Gender roles indicate how men and women should behave, and the different roles society expects them to play (Marshall, 1999). These expectations also relate to the masculine and feminine values accepted in male-dominated societies. In general, “being strong and smart, being active, not avoiding conflict, being able to use violence, having competitive skills and a passion for success, having technical knowledge and expertise, having a desire to take risks and pursue adventure, and having a desire for heroism” are considered masculine values, while “emotionality, passivity, peacefulness, being understanding and compassionate, seeking guarantees and assurances rather than adventure, giving importance to reconciliation and cooperation” are considered feminine values (Sancar, 2013). Similarly, traits such as “reason, rational thinking skills, ability to risk, competition and make the right decision” are considered masculine values specific to men, while traits such as “compassion, making sacrifices for others, being compliant and obedient” are considered feminine values specific to women (Gülseven, 2017).

Sancar (2012) argues that in modern capitalist societies and in Turkey, many areas are characterized by gender differences and in this context, forms of labor are also gendered. Accordingly, unpaid domestic labor in the family is based on women’s sacrificial and loving work. Women's labor is rewarded with “marriage, the husband's responsibility to provide for the family and emotional appreciation”, while men's professional careers in the public sphere are rewarded with “money, an independent family life, social tolerance and privilege”. Devreux (2015) summarizes this division of roles as the masculine role of the father, who “provides the family’s income and is responsible for establishing its ties with society”, and the feminine role of the wife-mother, who “devotes herself to domestic life and caring for people and fulfills her affective function within the family”.

Not only women but also men are affected by patriarchal social norms. According to Sancar (2013), in male-dominated societies, men who have difficulties in adopting dominant masculinity values such as “being strong, succeeding, solving problems through force rather than persuasion, acting according to their interests rather than their feelings, institutionalizing relationships based on competition and hierarchy, caring about acting independently, knowing how to manage others”, men who do not have a career, who are unemployed and poor, are considered powerless men and have no right to enter the community of men in that society.

3. Findings

Yeşim Ustaoglu’s films *Pandora’s Box*, *Somewhere in Between*, and *Clair Obscur* are analyzed in this study with the concept of gender. This is because the main conflicts of the films are based on gender relations. Gender relations determine the conflicts in *Pandora’s Box*. Nusret, the mother of three siblings, was abandoned by her husband when her children were young and had to raise them as a single woman. This situation, created by the man’s insensitivity and indifference, which determines the film’s story, caused the woman to be forced by circumstances to “devote herself to domestic life and her children”, resulting in the children developing problematic relationships with their mother and their environment. Nesrin, the eldest child, is married and has a college-aged son. However, Nesrin behaves as if her son, Murat, is a small child and tries to be aware of his every move and control his every behavior. Her husband, Faruk, asks her to give their son space, but Nesrin does not listen to him. Nusret believes that her daughter’s behavior stems from her dysfunctional family. She tells her, “I had

a hard time giving birth to you, and you clung to me. You want everyone to cling to you". She expresses that Nesrin's attitude toward her own family is wrong.

Nesrin, who has problems in her marriage, cannot be sexually intimate with her husband Faruk. On the other hand, she tries to control her son Murat's life through her role as a mother. However, this attitude pushes Murat further away from his family. Dedicated to her domestic life, Nesrin has no interest in anything other than her home and family. This makes Nesrin obsessed with directing and controlling the members of her family. In addition to her son Murat, she feels that she has the right to interfere in her siblings' lives. In an argument with her sister, her brother Mehmet says, "You give orders to everyone. Murat, your husband, me, everyone".

The middle sister, Güzin, is in love with a married man. The man she is with does not pay enough emotional and physical attention to Güzin, neglects her, and does not care about her. Despite this, Güzin continues the relationship and is criticized by her siblings. Güzin's experience can be seen as an emotional and psychological violence in which she does not receive love and sympathy. The younger brother Mehmet, on the other hand, has problems with the gender roles imposed on him as a man. Mehmet who does not fulfill society's expectations of men, who does not strive to be a strong, successful man with a job and a career, who has minimal relationships with his environment and tries to live by satisfying his basic needs, is criticized by his siblings for this reason. Güzin gets angry with Mehmet while they are talking about another topic and says, "You are not even able to pay your own rent. Don't preach to me". Güzin belittles her brother. Nesrin, who is uncomfortable with her son Murat spending time with her brother Mehmet and becoming like him, answers Mehmet's question, "Aren't you afraid that Murat will become like me?" with "Yes. It is better for me to die than to see Murat become a parasite like you". Nesrin clearly states that she does not like her brother Mehmet's social status and does not want her son to be a man like him.

Gender relations, extramarital affairs, and the concept of honor determine the conflicts in *Somewhere in Between*. Zehra and Olgun work at the same place. Olgun likes Zehra. However, the two young people have different plans for the future. Olgun dreams of a life considered appropriate for a man in his society. He wants to be rich and gain prestige, buy a house and a nice car, live with his mother, marry a suitable woman, and make her happy by fulfilling all her needs. Zehra, on the other hand, thinks differently. Instead of marrying a suitable man, working for her home and family, and raising children; she wants to save money, leave her home and life, and travel the world. Olgun belittles these dreams of hers. "Where are you going to go on your own as a woman?" he says, showing that in the society they live in, it does not seem appropriate or possible for a woman to live the life she wants on her own. Zehra distances herself from Olgun because of this disagreement. Through her friend Derya, Zehra meets Mahur. Mahur, a truck driver, lives his life on the road. A relationship develops between Zehra and Mahur almost without speaking. They begin to be together sexually. For Zehra, Mahur is the person who will take her away from her place and her life. In a moment they are together sexually, Zehra says to Mahur, "Take me with you". While talking with Derya about her relationship with Mahur, she says, "He loves me too. We will go away from here. Far away". She explains the meaning of her relationship with Mahur.

After Mahur leaves without saying anything, Zehra learns that she is pregnant. She tries to hide it because she had an extramarital affair and got pregnant. Instead of going to the hospital, she and Derya go to a woman who works as a midwife in her house. Zehra tries to have an abortion but fails because it is too late. Derya has gone through something similar in the past. She had an extramarital affair and gave birth to a child. When the father of the child abandoned her, she thought that she could not raise her child as a single, lonely, and unmarried woman and gave the child up for adoption. In the society they live in, it is unimaginable for them to be a single mother raising an illegitimate child alone. They never discuss such a possibility. Derya tells Zehra that she too will have to give her child up for

adoption. While Zehra is in this situation, Olgun proposes to her. When Zehra tells him that she is pregnant, he becomes furious. It is unacceptable to Olgun that the woman he wants to marry is having an extramarital affair and is pregnant as a result. Since Derya introduced Mahur to Zehra, he thinks Derya is responsible for what happened. He attacks her and says, "Come here, you bitch. You made that girl a whore". Olgun goes on a rampage and attacks the people around him and is caught and imprisoned. When he goes to prison, Zehra gets depressed and stays at home. She tries to make Olgun forgive her by writing letters to him. She does not take care of herself and miscarries her child when her body becomes weak. The extramarital affair and subsequent pregnancy are also unacceptable to Zehra. In a conversation with a psychiatrist at the hospital, she says that she cannot remember what she has gone through and accepts that what she has done is wrong in terms of the concept of honor, saying, "I only know that I am dirty". In the beginning, Zehra distances herself from Olgun because her dreams for the future do not match his. In the end, due to the difficulties and social sanctions she encounters in trying to live the life she wants, she finds the only salvation in marrying Olgun.

Domestic violence against women and forced marriages at a young age are the conflicts in the film *Clair Obscur*. At the age of 13, Elmas is forced by her father to marry a much older man. At this age, she became a victim of domestic violence, such as inadequate physical and emotional attention within her own family, lack of love, sympathy, and understanding, and exposure to emotional and psychological violence. These elements of violence continue to be present in Elmas' life in the family into which she was forcibly married. She is forced to serve her mother-in-law against her will. She does the housework and takes care of her sick mother-in-law. In addition to neglect and emotional and psychological violence, Elmas is also subjected to sexual violence by her husband, who forces her to have intercourse with him. Her husband, who believes that Elmas is too young to go shopping alone, often forces her to have sexual intercourse. Şehnaz, who is in a different socioeconomic status than Elmas, realizes the problems between her and her husband after she moves to another district for work. She tries to communicate with her husband but is met with insufficient physical and emotional attention. Although her husband ejaculates during sexual intercourse and has orgasm, Şehnaz cannot achieve sexual satisfaction. But her husband doesn't care that she's not satisfied. She does not receive any sympathy or understanding in this regard. When she tries to move away from her husband and break up with him, she first encounters humiliation, belittlement, and threats. Later, the distress between them escalates and Şehnaz is subjected to physical violence through beatings and is also held against her will.

Ustaoglu's films *Journey to the Sun* and *Waiting for the Clouds* are analyzed in this study with the concept of nation. This is because the main conflicts of the films are based on the nationalities of the main characters. The problems and tensions between Kurds and Turks in Turkey constitute the conflicts in the film *Journey to the Sun*. In one of the first scenes of the film, the crowd that takes to the streets after the victory of the Turkish national soccer team attacks the car and its driver by asking, "Are you Kurd?" on the pretext that a car does not honk its horn. They accuse the person, who they think is not happy about the national team's victory, of being Kurdish. In the following scenes, Mehmet is mistaken for the owner of the gun found in the public transportation vehicle he is riding in and is arrested because of a misunderstanding. Although he has nothing to do with any crime or the weapon found, he is mistreated as a terrorism suspect simply because he physically resembles Kurds. He is detained for a long time and tortured. Although he is not guilty of any crime, his ordeal continued after his release. The room he shared with three others was marked with a red cross on the door by unknown persons. Because of this mark, he is forced to leave his home. He sees the same markings when he goes to bury his friend Berzan in the town where he lives. These markings are a sign of discrimination against Kurds, who are believed to be linked to terrorism. Mehmet, who is not Kurdish and has no connection to terrorism, still faces many negative situations because of his skin color and

false accusations. He is fired from his job and struggles to find another one. When he sets out to bury Berzan, he is mistreated by the soldiers simply because he looks different. What Mehmet encounters as he approaches Berzan's hometown; military roadblocks, surveillance zones, and tanks passing through the city center are clear indicators of the oppression being experienced.

The main conflict in *Waiting for the Clouds* stems from the troubles Ayşe experiences after her brother Niko leaves her. Ayşe's real name is Eleni, but she has to hide her real name. The events that Ayşe experienced as a young child have affected her entire life. During World War I, the Ottoman government expelled the Greek population, considered dangerous in areas of strategic military importance. Government deported them to the interior of Anatolia, which, according to the narration in the film, led to the deaths of many Greek citizens. Ayşe also lost many members of her family during this Greek deportation. Her father was shot in the mountains. Her mother and sister died on the road. The Ottoman government considered its own citizens, the Greeks, to be a different nation and dangerous because of their ethnic and cultural differences. In deporting the Greeks, they removed not only young adult men who could fight against them but also women and children from their homes. During this expulsion, some of the Greek citizens lost their lives due to cold, hunger, and attacks. When Ayşe talks about her past, she says, "Why did they do this, Niko? They promised us that we would only walk for a few days. Then we would go back. What happened then? We walked all the way to Mersin and buried our dead in the snow". Of his family, only his brother Niko and himself survived. A Turk named Süleyman took them into his house. But Niko did not want to stay there and ran away. Ayşe did not dare to follow him. She experiences the pain and regret of this situation for the rest of her life. Niko and Ayşe, who were exiled and lost their families because they were seen as a different nation that could be hostile, were also separated from each other. The remorse of this separation affects Ayşe's whole life. After what happened to her, she lives without roots and identity, forgetting who she is.

Tanasis, who was deported at the same time as Ayşe, escaped to Russia as a young boy with other Greek orphans, thanks to a Turk named Muharrem. After going to Greece, he was sent back to Russia because of his political beliefs. Before returning to Greece, where he is readmitted due to a change of government, Tanasis visits the country from which he was "first expelled", where he talks to Muharrem and meets Ayşe. Tanasis, who had to flee Anatolia because of the deportation, has never forgotten the land of his birth, his first home. The ethnic discrimination that Ayşe and Tanasis experienced in the early 1900s continues similarly in the same land but in a different country. After it is discovered that Ayşe is a *giaour* of Greek origin, the two men argue with Muharrem in the tavern and go to Ayşe's house to harass and harm her. Ayşe's neighbors, who know Ayşe as a Turkish woman, also move away from Ayşe after learning that she is a *giaour*.

In Yeşim Ustaoglu's films *Journey to the Sun* and *Waiting for the Clouds*, there are narratives related to the concept of gender in addition to the concept of nation. Problems related to gender relations are the secondary conflicts of the films. In *Journey to the Sun*, Mehmet is a man who is not respected in the society in which he lives. His girlfriend's boss looks down on him, and the police think they can push and shove him around as they please. Mehmet, who does not conform to social norms, is not accepted by his girlfriend's family. Poor and unemployed, Mehmet is not a suitable and acceptable candidate for a husband. In this context, Mehmet, who does not meet society's expectations of what a man should be, faces a major secondary conflict besides the central conflict. In *Waiting for the Clouds*, Ayşe fulfills what society expects of her as a woman in the first part of the film. She gets along well with people around her, cares for her sister, and looks after the neighborhood children. However, she stops these behaviors in the later scenes of the film. She isolates herself from those around her. She does not live up to people's expectations. This causes her to receive negative reactions from people. In both films, when the characters are unable or unwilling to fulfill the gender roles assigned to them,

they are ostracized by society and forced to engage in other conflicts that affect their lives in addition to the main conflicts.

4. Discussion and Conclusion

In *Pandora's Box*, a feminist narrative is constructed that criticizes the problems experienced by individuals in a family regarding the established gender roles in society, such as “woman”, “man”, “mother”, “father”, and the fact that individuals are forced to assume these roles, that these roles are internalized and become an imposition, or that they cause exclusion if they are not accepted. In *Somewhere in Between*, there is a narrative that criticizes the social status and duties of men and women, the restriction of women’s sexual freedom and the obstacles that prevent them from living the life they want as individuals through gender relations and the concept of honor in Turkey. In *Clair Obscur*, a feminist narrative is constructed that criticizes the domestic violence and forced marriages at a young age that women are subjected to through gender relations in Turkey. The feminist political ideology aims to “liberate women” and free them from “patriarchal oppression” based on the idea that “men dominate women in all societies, although degrees of oppression vary across cultures and time” (Heywood, 2019).

In these films, whose main conflicts are based on gender relations, the problems experienced by Nusret, Nesrin, Güzin, Mehmet and Murat in *Pandora's Box*; the results of Zehra’s efforts to live a different life from the one imposed on her in *Somewhere in Between*; the problems experienced by Elmas and Şehnaz in *Clair Obscur*, the things they are forced to do against their will, all kinds of domestic violence they are exposed to and their reactions to this violence draw parallels with the criticism brought forth by feminism.

The film *Journey to the Sun* constructs a narrative that critiques ethnic, exclusionary, and far-right nationalisms. Mehmet, who is non-Kurdish, born and raised in Izmir, is mistaken for a Kurd and he is discriminated simply because he is dark-skinned. In the plot, which begins with a misunderstanding, things Mehmet goes through can be explained by the types of nationalism which criticized by the director.

In *Waiting for the Clouds*, as in *Journey to the Sun*, a narrative is established that criticizes ethnic and exclusionary nationalisms. Through the characters of Ayşe and Tanasis, the film deals with the exclusion of Greek citizens due to their ethnic and cultural differences and the difficulties they experience in two different periods in Anatolia, sixty years apart. The reasons for the difficulties experienced by Ayşe and her family, and similarly by Tanasis, and the behaviors they are subjected to are related to the same types of nationalism which are criticized.

In two films (*Journey to the Sun*, *Waiting for the Clouds*) the political ideology far-right nationalism is criticized. The other three films in the director’s filmography (*Pandora's Box*, *Somewhere in Between*, *Clair Obscur*) contain narratives that support the feminist political ideology. Accordingly, feminism is the only political ideology supported in the narratives in the director’s films. When the director’s filmography is evaluated as a whole, and her other two films are re-examined considering these results, character developments and scenes that support the critiques brought forth by feminist political ideology are found. In the first part of *Waiting for the Clouds*, the main character Ayşe is accepted by her society because she possesses values attributed to women, such as “sensuality, compassion, sacrifice for others, compliance and obedience”. However, when Ayşe begins to behave differently in the later parts of the film, when she distances herself from people and becomes uncomfortable and reacts to their behavior, the people around her begin to distance themselves from her and gossip about her. If these changes are read as a feminist critique, Ayşe is accepted when she behaves according to social norms but is ostracized when she does not do what is expected of her as

a woman. In *Journey to the Sun*, Mehmet is not considered a suitable husband by his girlfriend's family and her boss. The main reason for this is that he does not have the qualities expected by the male-dominated structure of the society in which he lives. According to Connell (1987; 2005), for a man to gain status and respectability in a society, he must be "young, urban, white, heterosexual, and have a full-time job". In this context, unemployed, poor, dark-skinned Mehmet, who comes to the city from a small town, is an element excluded from the dominant masculinity in society. These narratives in *Journey to the Sun* and *Waiting for the Clouds* fall under the scope of the criticisms brought forth by feminism. All Ustaoglu's films contain narratives that support the feminist political ideology. While in some films these narratives determine the main conflicts, in others they are included in the plot as secondary conflicts.

The type of nationalism criticized in Ustaoglu's films is far-right nationalism, which is exclusionary and closer to fascism. It is possible to establish a connection between the political ideologies supported and criticized in the director's films. As stated in the literature, feminism, which aims to end gender inequality, also struggles against racial, ethnic, and other forms of inequality (Baradat & Phillips, 2017). For this context, the director constructs narratives that critique gender inequality, and the director's films also include narratives that criticize types of nationalism that are exclusionary and based on the idea of inequality between nations, which can be considered as an indicator of ideological consistency.

Ethics approval and consent to participate

Not applicable.

Authors contribution statement

The contribution of the 1st author to the article is 100%.

Competing interest

The author declares no competing interests.

References

- Atam, Z. (2011). *Yakın plan yeni Türkiye sineması*. İstanbul: Cadde Yayınları.
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal ideolojiler, kökenleri ve etkileri*. (A. Aydın, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Baradat, L. P., & Phillips, J. A. (2017). *Political ideologies: their origins and impact*. London: Routledge Taylor and Francis.
- Bloor, K. (2010). *The definitive guide to political ideologies*. Milton Keynes: Author House.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power*. Polity Press.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities*. California: University of California Press.
- Devreux, A. M. (2015). Aile. H. Hirata, F. Laborie, H. Le Doare, D. Senotier (Editörler), *Eleştirel Feminizm Sözlüğü* (G. Acar-Savran, Çev.). (s. 33-38) içinde. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Edgar, A. (2003). Ataerkillik. A. Cevizci (Ed.), *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1*. (s. 677) içinde. İstanbul: Etik Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist metodoloji ve ötesi*. Ankara: Erk Yayınları.
- Gülseven, A. S. (2017). Türk aile hukukunda toplumsal cinsiyet rolleri. *TBB Dergisi*, 132, 183-230.
- Heywood, A. (2017). *Political ideologies: an introduction*. London: Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2019). *Siyasi ideolojiler: bir giriş*. (L. Köker, Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay, D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mathieu, N. C. (2015). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet. H. Hirata, F. Laborie, H. Le Doare, D. Senotier (Editörler), *Eleştirel Feminizm Sözlüğü* (G. Acar-Savran, Çev.). (s. 76-86) içinde. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mitchell, J., & Oakley, A. (1998). *Kadın ve eşitlik*. (F. Berktaş, Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal araştırma yöntemleri 1*. (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayıncı Yayınları.
- Oakley, A. (1985). *Sex, gender and society*. England: Gower Publishing Company Limited.
- Özgün, Y. (2014). Feminizm. G. Atılgan, A. E. Aytekin (Editörler), *Siyaset Bilimi*. (s. 379-393) içinde. İstanbul: Yordam Kitap.
- Punch, K. F. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş: nicel ve nitel yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sancar, S. (2012). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2013). Erkeklik. Y. Ecevit, N. Karkınar (Editörler), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. (s. 168-193) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sargent, L. T. (2009). *Contemporary political ideologies*. Canada: Wadsworth Cengage Learning.
- Turkish Language Association (TLA). (2024). <http://www.tdk.gov.tr/>
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Williams, R. (2012). *Anahtar sözcükler*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Films

- Hashemian, B. (Producer), & Ustaoglu, Y. (Director). (1999). *Journey to the Sun [Güneşe Yolculuk]* [Film]. Türkiye: İstisnai Filmler, Fabrica.
- Hashemian, B., Farsi, S. (Producer), & Ustaoglu, Y. (Director). (2004). *Waiting for the Clouds [Bulutları Beklerken]* [Film]. Türkiye: Silkroad & Ustaoglu Production.
- Ustaoglu, Y., Çakarer, S., Dussart, C., Weber, M., Fügen, V. (Producer), & Ustaoglu, Y. (Director). (2012). *Somewhere in Between [Araf]* [Film]. Türkiye: Ustaoglu Film Yapım, CDP, The Match Factory, ZDF, TRT.
- Ustaoglu, Y., Çakıral, M., Çakarer, S. (Producer), & Ustaoglu, Y. (Director). (2008). *Pandora's Box [Pandora'nın Kutusu]* [Film]. Türkiye: Ustaoglu Film Yapım, Silkroad Production & Les Petites Lumieres, Stromboli Pictures, The Match Factory, ZDF.
- Ustaoglu, Y., Slot, M., Kreyenberg, T. (Producer), & Ustaoglu, Y. (Director). (2016). *Clair Obscur [Tereddüt]* [Film]. Türkiye: Ustaoglu Film, Slot Machine.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sabun ve Zeytinyağı Üretimi: 16-18. Yüzyıl Ekonomik Dinamikleri

Murat POLAT¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sabun ve Zeytinyağı Üretimi: 16-18. Yüzyıl Ekonomik Dinamikleri

Öz

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, sabun üretimi önemli bir endüstriyel faaliyetti ve özellikle İzmir gibi ticaret merkezleri bu alanda öncü olmuştur. Çalışmada; Osmanlı Devleti'ndeki zeytin çiftçisi ve sabun üreticilerinin karşılaştıkları sorunlar ve İstanbul'un sabun ve zeytinyağı ihtiyacının giderilmesi için alınan önlemler ve sabunun başka bir hammaddesi olan hayvan içyağının sabun üreticileri tarafından kullanılması için alınan önlemler incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde sabun yapımı ve sabuncu esnafının sorunları ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle 18-19. Yüzyıla ve bir şehre ya da bölgeye odaklanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada ise Osmanlı'da sabun imal edenlerin sorunlarını, sabun hammaddelerinin ekonomik kullanımı için devletin almış olduğu önlemler 16-18. Yüzyıllar bağlamında ortaya konularak bu alandaki eksiklikleri gidermeyi hedeflemiştir. Çalışmada Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Sabun üretimi, Zeytinyağı ticareti, Ekonomik dinamikler, İzmir ve çevresi.

Makale Türü: Araştırma makalesi

Soap and Olive Oil Production in The Ottoman Empire: Economic of The 16th-18 th Centuries

Abstract

Soap production was a significant industrial activity during the Ottoman Empire, with trade hubs such as İzmir playing a leading role in this sector. This study examines the challenges faced by olive farmers and soap producers in the Ottoman Empire, along with the measures taken to meet İstanbul's demand for soap and olive oil. Additionally, the use of animal fat as an alternative raw material in soap production and the associated governmental regulations are explored. While previous research on soap production and the issues faced by soap guilds in the Ottoman Empire typically focuses on specific regions or the 18th and 19th centuries, this study addresses these challenges within the broader context of the 16th to 18th centuries. It aims to fill gaps in the literature by analyzing the state's interventions to ensure the economic use of soap-making materials. The research draws extensively on documents from the Ottoman Archives.

Keywords: Ottoman Empire, Soap Production, Olive Oil Trade, Economic Dynamics, İzmir and its Surroundings.

Paper Type: Research paper

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, osmaniyeimuratpolat@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8089-5876>

1. Giriş

İleri toplumların hayatlarında ihtiyaç duydukları maddelerin başında sabun gelir. Sabunun tüketim miktarı toplumların gelişmişlik düzeylerini yansıtan göstergelerden biridir (T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 1). İnsanlığın varoluşuyla birlikte temizlik ihtiyacı da başlamıştır. Sabun kullanımının ölüm oranlarını düşürdüğüne dair bir bağlantı olduğu bilinmektedir. Sabun üretimi, Babil'deki kil tabletlerde 3000 yıl öncesine kadar uzanmaktadır (Myers, 1992: 149). Mısırlılar, düzenli olarak banyo yapmışlar ve Eber papirüsü aracılığıyla sabun üretmişlerdir. Roma'da, hayvan iç yağı ve kül karışımının kumaşlardaki kirliliği temizlediği gözlemlenmiştir (Myers, 1992: 149). Sabunun ilk imal ve kullanımı Akdeniz çevresindeki ülkelerde başladığı düşünülmektedir (T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 1). Mezopotamya'da, yağ ve küller karıştırılarak sabun üretilmiştir (Sakkaravarthi, 2022: 1).

Tüm büyük dinlerde, temizlik Tanrı'ya yakınlığı simgeler ve kutsal yerlerin temizliğine büyük önem verilirdi. Doğadaki hayvanlar ve bitkiler, kendilerini temizlemek için çeşitli yöntemler kullanırlar. İnsanlar, sabun bulunana kadar temizlik için alternatif malzemeler kullanmışlardır. Neolitik dönemde insanlar, çakmak taşının kazıyıcı özelliğini kullanarak temizlik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır (Akash, Arivarasu, ve Somasundaram, 2024 :3). Sümerlerde sabun yapımıyla ilgili belgeler bulunmuştur (Şahin, 2019: 374). Hristiyanlık öncesi dönemde, insanlar temizlik ihtiyaçlarını zeytinyağı (Çiftyürek, 2021: iii; Mann 2012:246) ve çeşitli bitkilerin özelliklerinden yararlanarak gidermişlerdir (Akash vd., 2024: 3). Sabunun ana maddesi bitkisel ya da hayvansal yağların alkalilelerle reaksiyonu sonucu ortaya çıkar (T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 1; Türkiye Tüketicileri Koruma ve Eğitim Vakfı, 2008: 166). Yağların çeşitli kimyasallarla reaksiyona girmesi sonucu sabunlaşma oluşur ve bu şekilde kirli yüzeyler temizlenir (Akash vd., 2024: 315). Roma'da hamam kültürü yaygın olduğundan dolayı hamamlar temizlik ve rahvetin olduğu yerler olarak kabul edilmiş ve sabun parfümlü yağ olarak görülmüştür (Yegül, 2010: 24).

Anadolu'da hüküm sürmüş beylikler incelendiğinde sabun kullanımı ve temizlik kültürünün önemsenen bir durum olduğu görülür. Beylikler döneminde Germiyanogulları (Erdoğan, 2015: 25), Hamidoğulları'nda (Erdoğan, 2015:26) sabunhanelerin olduğu bilinmektedir (Ürekli ve Muşmal, 2015: 57). Sabunhaneler kentlerin ekonomik durumuna ve canlılığına katkı sağlamışlardır (Çiftyürek, 2021: iii). Konya'da da sabun üretimi yapıldığı ve sabunhane ve sabunculuk mesleği ile uğraşanların olduğu bilinmektedir (Ürekli ve Muşmal, 2015: 92). Osmanlı Devleti'nde temizliğe önem verilirdi. Sofraya eller yıkanarak oturulur, sofradan sonra sakal ve bıyıklar sabun köpüğüyle yıkandığı tespiti yapılmıştır (Samancı, 2009: 63).

Hayatî öneme sahip olan sabunun hammaddesinin temini, üretimi, lojistiği ve ticareti Osmanlı Devleti'nde düzenli şekilde yürütülmüştür. Ancak zaman zaman sabunun hammaddesinin temininde sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca kanunsuz açılan sabunhanelerin yasal yollarla işleyen sabunhanelere gelen hammaddeleri celbetmeleri üretimde çeşitli sorunlar yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul ise dışarıdan hammadde almaya mecbur, bazı ürünlerin temininde dış desteğe muhtaç şehir olduğu bir gerçekliktir (Sarıyıldız 2003:363).

Bir metropol olan İstanbul'un sabun ihtiyacı imparatorluğun çeşitli bölgelerinde üretilen sabunlarla bile karşılanamaması sık görülen bir durumdur. Osmanlı Devleti'nde sabun üretiminin daha çok Anadolu'nun batısında yer alan ve zeytin üretilen yerleşim yerleri olduğu görülmüştür (Koç, 2002: 1431).

Osmanlı Devleti'nde sabun üretimi yapılan çok sayıda şehir olması sabunların da çeşitli olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Sabunlara üretiminin yapıldığı yere göre ya da sabunun özelliğine göre

farklı isimler verilmiştir. Sabunlara; Trablus, Çiçek, Misk, Hünkârî, Paşa, Alaca, Araki, Kara, Mine, Kandiye, Fes, Kokulu, Arap, Mağrip, Irak, Girit, Leke, Yerli Misk, Edirne Saray, Seng-i Musa, Edirne Mis, Miheng Enderun, Halep, Hünkâr, Kasap gibi isimler verilmiştir (Öztürk, 2002: 1447, 1448).

Osmanlı Devleti'nde sabun ve zeytinyağı üretimi ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar Osmanlı Devleti'nde sabun ve zeytinyağı üretimini bir bölge ve şehre ya da geç dönem denilebilecek bir şekilde 18. Yüzyıldan sonrasına yoğunlaşarak incelemiştir. Bu çalışmayla Osmanlı Devleti'nde 16-18. yüzyıllar arasında zeytinyağı ve sabun üretimine odaklanılarak mevcut literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Çalışmada Osmanlı Devleti'nde 16-18. yüzyıllarda sabun ve zeytin üretimi ile ilgili görülen birçok arşiv belgesi kullanılmıştır. Sabun ve zeytin üretimi ile ilgili en fazla belge Divan-ı Hümayun Defterleri arasında yer alan Mühimme Defterleri arasında tespit edilmiştir. Mühimme Defterlerinden başka Cevdet, Ali Emirî ve Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki fonlarda da sabun ve zeytinyağı üretimi ile ilgili belgeler kullanılmıştır. Arşiv belgelerinden başka Osmanlı Devleti'nde sabun ve zeytinyağı üretimi konusunda Nukhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke'nin birlikte kaleme aldıkları *Olive Production in Crete in 19th Century* adlı çalışması, Said Öztürk'ün Türkler Ansiklopedi için hazırladığı *Osmanlı Devleti'nde Sabun Sanayii* çalışması, Gülden Sarıyıldız'ın *İstanbul Sabun Tahsisatı ve Bu Tahsisatta Sabuncu Esnafının Yükümlülükleri* adlı çalışmalarından yararlanılmıştır.

1. Osmanlı Dönemi Sabun Üretimi ve Sabuncu Esnafının Mücadeleleri

Osmanlı'da sabun üretiminde kullanılan ana maddeler hayvan iç yağı (BOA. A. DVNS. MHM. d.22.201; Koç, 2002: 1431) ve zeytinyağıydı (BOA. A. DVNS. MHM. d. 41.783; Öztürk, 2002: 1445). Zeytinyağı, kullanım amacına göre ikiye ayrılmıştır: Yemeklik ve sabunluk yağlar (BOA. C. BLD. 135. 6720). Sabun üretiminde ayrıca çorakili adı verilen bir madde kullanılmıştır ve bazen bu madde yerine kül ve tuz kullanıldığı olmuştur (BOA. A. DVNS. MHM. d. 41.673). Sabunhaneye zeytinyağı sağlayan üreticilerin yağlarını başka sabunhanelere veya tüccarlara satmaları yasaklanmıştır. Sabunhanelerin kendilerine ait bir mahzeni bulunuyordu (BOA. TS. MA. e. 1280.23). Ayrıca, sabun üretiminde toprak tarzı malzemeler de kullanılmıştır. Özellikle gemilerle taşınan malzemelerin sabun toprağı olduğu ortaya çıkarılmıştır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 21.47).

Osmanlı İmparatorluğu'nda sabun üretimi hayvan iç yağı ve zeytinyağı kullanarak yapıyordu. Bu durum, imparatorluğun ekonomik, ticari ve sosyal dokusunda önemli bir yer edinmiştir. Sabun, genellikle sabunhanelerde (BOA. TS. MA. d. 1440; BOA. A. DVNS. MHM. d. 41. 783) yani kârhanelerde (BOA. A. DVNS. MHM. d., 78. 1739) üretilirken, pazarlaması ise genellikle sabunhanı adı verilen yerlerde gerçekleştirilmekteydi (BOA, EV. HMK. SR. d., 170; BOA, EV. HMK. SR. d., 187). Sabun ticaretinin önemli olmasıyla birlikte, özel sabun çarşıları da bu ticareti desteklemek amacıyla kurulmuştur (BOA, İE. EV, 11.1313). Sabun üretimi için izin almak gerekmekte ve bu süreç devlet kontrolünde yürütülmekteydi (BOA. A. DVNS. MHM. d. 112. 1470). Sabun üretimi sadece sabuncuları değil, aynı zamanda tarım ve hayvancılığı da ilgilendiren bir sektördü. Ana bileşenleri bitkisel (BOA. A. DVNS. MHM. d. 41.783) ve hayvansal yağlardan (BOA. A. DVNS. MHM. d.22.201) elde edildiğinden, tarım ve hayvancılık sektörleriyle yakından ilişkilendirilebilmekteydi. Ayrıca, sabun üretiminde çorakili adı verilen bir madde kullanılmaktaydı, ancak bazen bu madde yerine tuz ve kül kullanılmıştır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 41.673). Bu sektörde kullanılan malzemelerin çeşitliliği, sabun üretiminin diğer sektörlerle de bağlantılı olduğunu göstermektedir. Sabun üretildikten sonra ticaretinin yapılması toplumun her kesimine ulaşması ürünün toplumu ne kadar ilgilendirdiğini göstermesi açısından önemlidir. İşlevi temizlik olan bu ürün görevini yapamayacak şekilde üretildiğinde kir, pis ve salgın hastalıkların oluşması ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle hileli sabun üretimi yapan sabuncular sık sık şikâyet edilmiş ve kaliteli sabun yapmaları teşvik edilmiştir. Sabun üretiminde kullanılan malzemelerin çoğu bu sektörün birçok sektörle ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Osmanlı'da sabun yapılırken çorakili denilen bir madde kullanılmıştır. Çorakili maddesinin yerine tuz ve külün de kullanıldığı zamanlar olmuştur. Toz ve kül kullanıldığında sabunhane zabitlerinden çorakili bedelinin alınmaması gerekiyordu. Hak Şura Emni Hacı Mehmet, sabun yaparken çorak ili yerine kül ve tuz kullanmasına rağmen Görδος Sabunhane Zabiti İlyas'tan her sene aldığı çorakili bedeli üç bin akçe almaktadır. Görδος Sabunhane Zabiti İlyas, Hak Şura Emni Hacı Mehmet'in sabun yaparken kül ve tuz kullandığını fark etmesi üzerine durum hükümet merkezine intikal ettirilmiş ve her sene haksız yere alınan akçelerini talep etmiştir. Bu talep 26 Aralık 1579 tarihinde hükme bağlanarak Hak Şura Emni Hacı Mehmet'in İlyas'tan aldığı akçeleri iade etmesine hükmedilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 41.673). Yukarıdaki belgeden de anlaşıldığı üzere sabun imalinde toprak tarzı malzeme kullanılıyordu. Gerçekten de sabun toprağı ismiyle bazı malzemelerin Osmanlı Devleti sınırları içerisinde başka ülkelere taşındığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde gemilerle taşınan sabun toprağının savaş sarf maddesinin hammaddeleri olan kükürt ve güherçile ile karıştırılmış ve konunun araştırılması 6 Ağustos 1572 tarihinde istenmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 19.548). Gemilerle taşınan malzemelerin sabun toprağı olduğu 14 Ocak 1573 tarihinde yazılan bir hükümden anlaşılmıştır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 21.47). Çorakili maddesinin kullanımıyla ilgili tarihsel geçmişte çeşitli değişiklikler ve yerine farklı malzemelerin kullanımı belgelerde belirtilmiştir. Özellikle tuz ve kül gibi alternatif maddelerin kullanımı dönemsel olarak görülmüş, ancak çorakili bedeli ödemekten kaçınılmıştır. Hükümet merkezine intikal eden bir olayda, sabun imalatında kül ve tuz kullanımına geçen birinin, haksız yere çorakili bedeli aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, sabun toprağı olarak adlandırılan malzemelerin, savaş sarf maddelerinin hammaddeleri olan kükürt ve güherçile ile karıştırılarak taşınmasıyla ilgili olarak Osmanlı hükümetinin önlemler almıştır.

Sabun üretiminin ana maddesi olan hayvan iç yağı değerliydi. Bu yağın sabun üretiminde kullanılabilmesi için piyasaya arzın yeterli miktarda olması gerekiyordu. Arşiv belgeleri incelendiğinde yağın başka yerlere daha cazip fiyatlara satılması nedeniyle iç piyasada sabun üreticileri genellikle yağ hammaddesini bulmakta zorlanmışlardır. Bu konuyla ilgili çok fazla sorun yaşanmıştır. Meselenin anlaşılması adına bu sorunlardan birkaçını vermekte yarar vardır. Bergos (Ahyolu Burgazı/Burgaz) (Sezen 2017:15) yol üzerinde bulunan bir konaktı. Konak, bir görev ile memurların ve yolcuların yol üzerinde geceledikleri yere denir (Pakalın 1993:292). Bergos'ta kesilen hayvanların iç yağları sabun ve mum yapımında kullanılıyordu. Üretilen sabun ve mumlara yolcularla Bergos civarında yaşayan insanların ihtiyaçları vardı. İç yağı az olduğundan sabun ve mum sınırlı üretiliyordu. Bergos'a gelen tüccarlar Bergos'un köylerinden hayvan iç yağı satın almaları nedeniyle sabun ve mum üreticileri ham madde sıkıntısıyla karşılaşmışlardır. Bergos'un sabun ve mum üreticileri belgenin ifadesiyle dışardan gelen madrabazlara –muhtekirlere- (Pakalın 1993:379) hayvan iç yağı satılmasının yasaklanmasını istemişlerdir. Bergos Kadısı'na gönderilen 28 Haziran 1573 tarihli bir hükümlerle dışarıdan gelen tüccarlara hayvan iç yağının satışı yasaklanmıştır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 22.201). Tırnova'lı sabuncular da boğazlanan hayvanların iç yağlarının Tırnova'ya gelen tüccarlara satılmasından dolayı sabun üretiminde iç yağı bulmakta güçlük çektiklerini Divan'a kadar şikâyet etmişlerdir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 80.533). Paragraftaki belgeler, sabun üretiminde kullanılan hayvan iç yağı gibi temel hammaddelerin tedarikindeki zorlukları gözler önüne sermektedir. Özellikle, iç piyasada yeterli miktarda iç yağ bulunamaması ve bu yağın yüksek fiyatlarla başka yerlere satılması, sabun üreticilerini ham madde temininde zor durumda bırakmıştır. Bu durum, yerel üreticilerin dış ticaretle rekabet etme gücünü ve hükümetin iç piyasada denge sağlama çabalarını yansıtmaktadır. Ayrıca, tüccarlar arasındaki iç yağ ticaretinin düzenlenmesi gerekliliği ve bu konudaki yerel talepler, dönemin ekonomik ve ticari dinamiklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Sabun, temizlik için önemli bir malzemedir ve insanları kir ve lekelerden arındırır. Bu nedenle, sabun üretiminde hijyenik standartlara uyulması büyük önem taşır. Temiz bir ortamda üretilen sabunlar, kalite standartlarına uygun olarak üretilmiş olur ve hileli üretim riski azalır. Urla Naibi Ahmet'in

hükümete yazdığı mektupta, Urlalı sabuncuların ürettikleri sabunları kirli sularla pişirdikleri ve ticari kazanç hırsıyla su oranını artırarak hileli üretim yaptıkları belirtilmiştir. Normalde on kantar zeytinyağından on beş veya on altı kantar sabun üretilmesi beklenirken, sabun üreticileri su katkısıyla on kantar yağdan otuz veya otuz beş kantar sabun elde etmiştir. Hatta bazıları kırk kantar üretmişlerdir. Ancak bu şekilde üretilen sabunlar, temizleme özelliğini yerine getirmekten uzaktır. Urla Naibi, sabun üreticilerinin kaliteli sabun yapmalarını ve su oranını dengelemelerini talep etmiştir. Hileli üretimi önlemek için, sabun üreticilerinin denetlenmesi ve bu iş için uzman bir kişinin atanması gerektiğini önermiştir. Naibin önerdiği kişi, sabun üretimi konusunda bilgili ve denetim yeteneğine sahip olan Hacı Memi'dir. Naip, sabun üreticilerinin Hacı Memi'yi sabun döküm anlarında çağırarak denetlemelerini istemiştir. Bu talep üzerine, Hacı Memi'nin sabun üreticilerinin yanında olması ve üretim sürecini denetlemesi Kasım 1593 tarihinde resmi olarak karara bağlanmıştır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 71.296). Belge, sabun üretiminin hijyenik standartlara uygun olmasının temel bir gereklilik olduğunu göstermektedir. Urla Naibi Ahmet'in yazdığı mektupta, Urlalı sabun üreticilerinin hileli üretim yaptığına dair iddialar bulunmaktadır. Su oranını artırarak ve kirli sularla pişirerek kalitesiz sabunlar ürettikleri belirtilen üreticiler, asıl temizlik işlevini yerine getiremeyecek sabunlar piyasaya sürmektedir. Naibin önerisiyle sabun üreticilerinin denetlenmesi ve uzman bir kişinin atanması, hileli üretimi önlemek adına alınan önemli bir adımdır. Bu denetim sürecinde Hacı Memi'nin atanması, kaliteli ve güvenilir sabun üretimi için yapılan resmi bir karardır.

İstanbul'a sabun gönderen merkezlerin başında İzmir geliyordu (Sarıyıldız, 2003: 365,366). Ancak İzmir'in zeytin ve sabun üretim merkezi olması birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Arşiv belgeleri, İzmir'in Urla Kasabası'nda hileli sabun üretiminin önlenemediğini göstermektedir. Bu belgelere göre, Urla'da üretilen sabunlar sıklıkla şikâyet konusu olmuş, ancak tarihsel süreç içinde bu şikâyetlerin çözüme kavuşturulmadığı tespit edilmiştir. 27 Mayıs 1610 tarihli bir belgeye göre, Sultan Süleyman'ın validesinin vakfının nazırı olan Mustafa Ağa, hileli sabun üretimini hükümet merkezine şikâyet etmiştir. Hükümet merkezindeki yetkililer, yapılan şikâyetlere duyarsız kalmamış ve Manisa ile İzmir Kadılarına hüküm göndererek eski dönemlerde olduğu gibi sabuncuların kaliteli sabun üretmelerinin sağlanması talebinde bulunmuşlardır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 79.397). Urla'daki hileli sabun üretimi sonrasında Hacı Memi'nin, üretilen sabunların kalitesini artırmak amacıyla denetimler yaptığı görülmüştür. Ancak, 1609 yılına gelindiğinde, denetim mekanizmasının zayıfladığı ve üretilen sabunların kalitesinin denetlenmemiştir. Sabun üretilirken yağ azaltılmış, fazla sabun elde etmek için üretim aşamasında sabuna fazla su katılmıştır. Üretilen sabunlar kullanılamaz hale gelmiş ve halk büyük sıkıntılar yaşamıştır. Sabunların kullanılamaz hale gelmesi üzerine, hükümet merkezinden İzmir ve Urla Kadılarına gönderilen hükümlerle, sabun üreticilerinin belirlenen standartlarda üretim yapmaları için denetlenmeleri ve standardın altında sabun üretilmesine izin verilmemesi talep edilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d.78.1739). Görünüşe göre, Urla'da sabun üretimi geçmişteki kalite standartlarına uygun şekilde devam etmemiştir. Belgelerde ifade edildiğine göre, Urla'da hâlen kem sabun üretimi yapılarak sabun miktarının tartıda eksik olduğu tespit edilmiş ve yeniden düzenlenmeleri için sabunculara İzmir Kadısı tarafından bir hüküm gönderilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 79.595).

Sabun üretimi belirli standartlara tabidir. Bu standartlara uyulduğunda, üretilen sabunlar kullanım sırasında herhangi bir soruna neden olmazdı. Ancak, üretim sürecinde hileli yöntemlere başvurulduğunda, piyasada kullanışsız sabunların ortaya çıktığı belirlenmiştir. Trablusşam'da da resmi prosedürlere uygun şekilde sabun işlenmemesi üzerine Trablusşam Beyberbeyi, sabun üreticilerinin bu durumunu hükümet merkezine bildirmiştir. Divan-ı Hümayun 5 Kasım 1609 tarihinde Trablus Beyberbeyi'ne standartlara uygun olmayan sabun üretimine izin verilmemesi hükmetmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 78.309). Yapılan şikâyetler genellikle zeytin hasadının olduğu zamanlarda gerçekleşmiştir. Sabun üretimi, belirli standartlara uygun olması gerekiyordu. Belirlenen standartlara uyulmadığı takdirde üretilen sabunun kullanılamaz hale geldiği görülmüştür. Trablusşam örneğinde, resmi prosedürlere uygun şekilde sabun işlenmemesi üzerine alınan önlemler, üreticilerin hileli

yöntemlere başvurmasının önlenmesi için önemli bir adımdır. Trablusşam Beyberbeyi'nin talebiyle Divan'a iletilen durum, sabun üretimindeki standartların korunması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde sabun üretimi yapan esnaf; yaşadıkları yerlere göre farklı sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar; sabuncu esnafının kethüdaları eliyle ve genellikle şikâyet mekanizmaları kullanılarak çözümlenmiştir. İzinsiz ve kaçak açılan sabunhaneler sabuncu esnafının karşılaştığı başlıca sorunlar olmuştur.

Sabun ve mum üretiminde faaliyet gösteren esnaf bu alanda uzmanlaşmışlardır. Sabun ve mum üretimine yönelik dükkânların önceden izin alarak açılmış ve kaçak üretimden kaçınmışlardır. Edirne'deki Şah Melik Mahallesi'nde yaşayan El-Hac Mehmet, bir ahır ve arpacı dükkânını mum ve sabun üretimi yapılan bir iş yerine dönüştürdüğünde, Edirneli esnaf bu duruma itiraz ederek hükümet merkezine şikâyetle bulunmuşlardır. Divan'da yapılan görüşmeler sonucunda, El-Hac Mehmet'in yasa dışı sabun ve mum üretim yerlerinin kapatılması kararı alınarak, 7 Nisan 1712 tarihinde Edirne Kadısı ve bostancı başına gönderilen bir hükümlerle bu karar resmileştirilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 118. 1908). Sabun ve mum üretimi Osmanlı döneminde önemli bir ticari faaliyet olarak görülmüş ve esnafın bu alanda uzmanlaşmaları bir gereklilik olarak görülmüştür. Divan tarafından alınan kararlar, yasa dışı üretim yerlerinin kapatılması ve bu durumun resmileştirilmesi, hükümetin ticari faaliyetleri düzenleme konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Sabuncu esnafının rahatsız olduğu bir diğer sorun da devletin sabuncu esnafından almış olduğu vergiler konusudur. Osmanlı Devleti, sabuncu esnafının sabun üretimi için satın aldığı acı zeytinyağından vergi almaktaydı. İzmir'deki sabuncu esnafı, devletin bu vergiyi almasından rahatsızlık duyarak, verginin kaldırılması için hükümet merkezine dilekçeler yazmıştır. Sabuncu esnafının talebi üzerine, devlet 12 Haziran 1765 tarihinde bu vergiyi kaldırmıştır. Ancak, Midilli Zeytinyağı Vergisi Mukataası'nın işletmecileri, İzmir'deki sabunhane esnafı dışındaki esnaftan; zeytinyağından üçer adet akçe vergi alınması için bir karar almışlardır. Bu durum, İzmir'deki sabuncu esnafının İstanbul halkı için ürettikleri sabunun yağdan vergi talep edilmesine neden olmuştur. Devlet, kanunsuz alınan bu vergiyi bidat-ı mekruha olarak tanımlamıştır. Bu kanunsuz vergilendirme nedeniyle, İzmir'e zeytinyağı getiren kişiler, yağ getirmekten çekinmişlerdir. Çünkü sabun üretimi için gereken malzemelerin başında yağ gelmektedir ve halkın sabunhanelere yağ sağlamadığı için sabun üretimi aksamış ve İstanbul'da sabun azalmıştır. Bir tüccarın Seferihisar'dan satın aldığı zeytinyağı, Midilli Zeytinyağı Vergisi Mukataası işletmecileri tarafından alınarak, başka bir yere nakledilmiştir. Bu durum, Seferihisar'da zeytinyağı bulunmamasına neden olmuştur. Ödemiş ve Bayındır'da bulunan iki sabunhaneden üretilen sabunlar ise Anadolu, Arabistan ve Avrupa'ya satılmaktadır. Ödemiş ve Bayındır'dan yapılan sabun satışları, İstanbul'a yapılan sabun arzını azaltmaktadır. İzmir Kadısı'nın hükümet merkezine yazdığı mektup üzerine, hükümet merkezi İstanbul'daki sabun sıkıntısını gidermek için Ödemiş ve Bayındır'daki sabunhanelerin kapatılması ve zeytinyağından alınan vergilerin kaldırılması kararını almıştır (BOA. C. İKTS. 3. 137). Sabun üretimi için gereken malzemelerin eksikliğine ve İstanbul'da sabun azalmasına neden olmuştur. İzmir Kadısı'nın hükümet merkezine yazdığı mektup üzerine, hükümet merkezi İstanbul'daki sabun sıkıntısını gidermek için Ödemiş ve Bayındır'daki sabunhanelerin kapatılması ve zeytinyağından alınan vergilerin kaldırılması kararını almıştır.

Eskimeye yüz tutmuş ve tamire muhtaç sabunhaneler de sabuncu esnafının sorunları arasında bulunuyordu. Sabun hanları zamanla eskimiş ve tamir edilmeleri gerekmiştir. Halep'te bulunan ve Hoca Şehriyarî Ömer Efendi Evkafı'na bağlı olan bir Sabun Hanı da eskimiş ve tamir edilmesi gerekenler arasındaydı. Bu nedenle, Sabun Hanı'nın durumu değerlendirilmek üzere bir naip, bir mimar ve konuda uzmanlaşmış kişiler hanı ziyaret ederek incelemelerde bulunmuşlardır. Yapılan incelemeler sonucunda sabun hanının tamir edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. TS. MA. e. 836.4. 8). Halep'teki bir Sabun Hanı da eskimiş ve tamir edilmesi gerekenler arasındadır. Sabun Hanı'nın durumunun değerlendirilmesi için bir

naip, bir mimar ve konuda uzman kişiler tarafından yapılan incelemeler sonucunda, hanın tamir edilmesi kararlaştırılmıştır.

Kudüs'te, Sahratullah Vakfı'na bağlı bir sabunhane bulunuyordu. Bu sabunhane otuz yıldan beri kullanıldığından yıpranmış ve tamir edilmeye muhtaç bir durum ortaya çıkmıştır. Sabunhane, Şam Valisi Seyyit Mehmet ve Vakıf Mütevellisi Seyfi Ağa'nın izniyle tamir edilmiş ve sabun üretimine başlandıktan sonra elde edilen ürün vakfa teslim edilmiştir. Sabunhaneye dışarıdan herhangi bir müdahalede bulunulmaması gerektiği halde, bazı kötü niyetli kişiler sabun üretimini engellemeye çalışmışlardır. Bu durum, devletin vergi kaybına ve vakfın zarar görmesine yol açmıştır. Sabunhaneyi işletenlerin, sabun üretiminden kaynaklanan vergiyi vakfa ödemeleri koşuluyla sabunhaneye müdahale edilmemesi için hükümet merkezine başvurularak emir talep edilmiştir. Bu talep üzerine, Hazine-i Amire'ye ait Haremeyn-i Şerifeyn Muhasebe Defterleri incelenmiş ve Hazret-i Halilürrahman ve Sahratullahi'l-Meşrika Vakıfları'nın Darussadet Ağası'nın nezareti altında olduğu belirlenmiştir. Vakıfların yönetimi, Darussadet Ağası'nın kâtiplerinden Baş Halife Fazlullah Ağa'nın sorumluluğunda bulunuyordu. Sabunhanenin gelirinden oluşan vergi vakfa aitti ve sabunhaneyi işletenlerin bu vergiyi vakfa vermesi şartıyla sabunhaneye müdahale edilmemesi kararı, 17 Aralık 1765 tarihinde alınmıştır (BOA. C. BLD. 82. 4094). Belgede Kudüs'te bir sabunhanenin vakfa bağlı olduğu, uzun süredir onarım gerektiği ve tamir edildikten sonra üretiminin vakfa teslim edildiği belirtiliyor. Ancak, bazı kötü niyetli kişilerin üretimi engellemeye çalışması vergi kaybına neden olmuştur. İşletmeciler, vergiyi vakfa ödeyerek müdahale edilmemesi için talepte bulunmuşlar. Hazine-i Amire'ye ait defterler incelenmiş ve verginin vakfa ait olduğu tespit edilmiş. Sonuç olarak, sabunhanenin elde ettiği meblağdan vakfa vergi ödenmesi şartıyla müdahale edilmemesi kararı alınmıştır.

Sabun üretimi için zeytinyağı çıkarıldıktan sonra, zeytinin çekirdekleri kireçhanelerde ve sabunhanelerde yakıt olarak kullanılmıştır. Ancak, Şam'da bazı tüccarlar ve askeri gruplar, zeytin çekirdeklerinden kar elde etmek amacıyla üreticilerden çekirdekleri zorla gasp etmeye veya düşük fiyatlarla satın almaya başlamışlardır. Bu durum, zeytin çekirdeklerinin alımında mağduriyetlere yol açmıştır. Mağduriyetlerin önlenmesi amacıyla hükümet merkezinden gönderilen bir emirle, zeytin çekirdeklerinin zorla alınmasının veya düşük fiyatlarla satın alınmasının önüne geçilmesi için 11 Ağustos 1774 tarihinde adımlar atılması istenmiştir (BOA. AE. SABH. I. 56. 3991). Zeytinyağı üretimi sırasında ortaya çıkan zeytin çekirdeklerinin, kireçhanelerde ve sabunhanelerde yakıt olarak kullanılması, zeytin işleme sürecinde atık ürünlerin ekonomik bir şekilde değerlendirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Şam'daki bazı tüccarlar ve askeri gruplar, zeytin çekirdeklerinden kar elde etmek amacıyla üreticilerden çekirdeklerini zorla, ücretsiz ya da düşük fiyatlarla satın almaya çalışmışlardır. Bu durum, tarım ürünlerinin satın alınmasıyla ilgili etik olmayan uygulamaların varlığını ve çiftçilerin mağduriyetine neden olduğunu göstermektedir. Zeytin çekirdeklerinin alımında ve satımında yaşanan adaletsizlikler, toplumsal bir mesele olarak değerlendirilmekte ve bu tür uygulamaların ekonomik dengesizliğe ve çiftçilerin geçim kaynaklarının azalmasına yol açabileceği endişesiyle hükümet tarafından ciddiye alınmaktadır. Devlet tarım sektöründe adil ticareti korumak ve çiftçilerin haklarını savunmak için önlemler almıştır. Belgede anlatılan olay zeytin işleme endüstrisindeki uygulamaların ekonomik, sosyal ve hukuki boyutlarını anlamamıza yardımcı olabilecek niteliktedir.

2. Zeytinyağı ve Sabun Temini Stratejileri

Osmanlı İmparatorluğu'nda sabun ticareti sadece devlet eliyle değil, özel girişimler aracılığıyla da gerçekleştirilmekteydi. İstanbul'a sabun ticareti yapmak için gelen Osman b. Hacı Ebu Bekir öldüğünde, devlete önemli miktarda borcu olduğu belirlenmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 81. 223). Özel bireylerin sabun ticaretini serbestçe yapabildiği görülmüştür. Ancak, bazı yerleşim yerlerinde sabun eksikliği yaşandığında devlet, ticareti sınırlandırarak eksikliği olan bölgelere öncelik vermiştir.

Karaburun Bölgesi'ndeki yerel halk, uzun bir geçmişe dayanan bir gelenek olarak zeytinlerinden elde ettikleri yağları genellikle sabunhane eminelemlerine teslim etmekteydiler. Ancak belirli bir süre sonra, bazı köylüler topladıkları zeytinyağlarını farklı sabunhanelere ve tüccarlara satmaya başlamışlardır. Bununla birlikte, Hacı Mehmet adında bir şahıs, Hak-Şure-i Sabunhane işletmesini üç yıllığına kiralama hakkını elde etmiştir. Ancak, bu sabunhane işletmecisi, köylülerin getirmesi gereken zeytinyağını işleyemediği için zarar ettiğini iddia ederek hükümet merkezine başvurmuştur. Hükümet merkezi, durumu araştırmak üzere İzmir Kadısı ve Mukataat Müfettişi Hacı İlyas'a 11 Ocak 1580 tarihinde bir emir göndermiştir. Araştırma sonucunda, zeytinyağı üreten köylülerin başka sabunhanelere ve tüccarlara yağlarını satmasıyla Hacı Mehmet'in zarar görmesinin engellenmesine karar verilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 41.673). Bu paragraftan çıkarılabilecek önemli nokta, Karaburun Bölgesi'ndeki zeytinyağı üreticilerinin geleneksel olarak yağlarını sabunhanelere teslim etmeleridir. Ancak, bazı köylülerin farklı sabunhanelere ve tüccarlara yağlarını satmaya başlaması, yerel ekonomik dinamiklerde bir değişimi göstermektedir. Hacı Mehmet'in sabunhane işletmesini kiralama sürecinde yaşadığı sorunlar, bu dönemdeki ticari ilişkilerin karmaşıklığını ve hükümetin bu tür ihtilafları çözmek için aldığı önlemleri yansıtmaktadır.

Doğası gereği, sabun bir endüstriyel üründür. Bitkisel ve hayvansal yağlardan elde edilen bu ürün, ticari bir meta olarak kabul edilir ve çeşitli pazarlarda satılabilir. Sabun üretiminin gerçekleştiği bazı merkezler şunlardı: Trablusşam (BOA. A. DVNS. MHM. d. 70. 80), İstanbul (BOA. A. DVNS. MHM. d. 55. 263), İzmir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 71. 296), Tırnova (BOA. A. DVNS. MHM. d. 80. 533), Halep (BOA. İE. EV. 11. 1313), Kayseri (BOA. A. DVNS. MHM. d. 112. 1470), Kudüs, Gazze, Nablus (BOA. C. İKTS. 23. 1139), Girit (BOA. C. BLD. 136. 6769; Adıyeke ve Adıyeke, 2006: 155; Sarıyıldız, 2003: 366), Hanya (BOA. C. BLD. 136. 6769), Antakya'dır (Çiftyürek, 2022: 473). XVIII. yüzyıl başında Girit'ten zeytinyağı ihraç ediliyordu ve Girit'te birkaç sabunhane bulunuyordu. 1720 yılında sabunhane sayısı on katından fazla artmış ve Girit'te zeytinyağı ihracı azalmıştır (Tabakoğlu, 2002: 1263). Ancak, bu ürünün satışında zaman zaman zorluklar yaşanmıştır. Üretilen sabunun, üretim merkezinden uzak yerlere pazarlanması çeşitli zorluklara yol açmıştır. Sabunların uzak yerlere pazarlanmasında zaman zaman zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bu durum, lojistik ve dağıtım gibi faktörlerin önemini ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti, belirli dönemlerde çeşitli hizmetler için sabun tedarik etmiştir. Bu sabunlar genellikle farklı bölgelerden sağlanmıştır. Örneğin, Trablusşam'dan Harem-i Hümayun için temin edilen sabunlar, Sayda ve Beyrut Mukataalarından ödeniyordu ve bu sabunların değeri on dokuz bin üç yüz bir kuruş olarak belirlenmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d.50.5731). Saray için birçok kez sabun tedarik edilmiş (BOA. MAD. d. 12806) ve devlet tarafından sadrazamı için de her yıl belirli miktarlarda şeker ve sabun ayrılmıştır (BOA. İE. SM. 18. 1811). Osmanlı Devleti'nin çeşitli hizmetler için sabun tedarik ettiği bilgisi, devletin hijyen ve temizlik standartlarına verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca, saray ve sadrazam için ayrılan sabun ve diğer malzemeler, devletin bu önemli figürlere verdiği değeri yansıtmaktadır. Bu bilgiler, Osmanlı dönemindeki idari yapının ve saray kültürünün bir parçası olarak sabunun önemli bir unsuru olduğunu ortaya koymaktadır.

Sabunun temizlik ve birçok hastalıktan korunma açısından önemli bir malzeme olması, zaman zaman sarayın bu temel ürünü satın alma gereksinimine yönelmesine neden olmuştur. Devlet, Hazine Odası'nda bulunan gılmanların çamaşırlarının yıkanması ve temizlik ihtiyaçlarının karşılanması için belirli bir bütçe ayırmıştır (BOA. TS. MA. d. 3890. 5). Bu temizlik işleri için ayrılan ödeneğin miktarını belirten ve kaydeden devlet görevlileri, bu durumu şiirsel bir anlatımla da ifade etmişlerdir. Belgelerde, devletin temizlik işleri için harcadığı bütçelerin yanı sıra sabun harcamalarının da titizlikle kaydedildiği görülmektedir (BOA. TS. MA. d. 3890. 5). Bu tutum, sadece dikkatli bir kayıt sistemini değil, aynı zamanda devletin temizlik ve hijyen konusuna verdiği önemi yansıtmaktadır.

Sabunun üretildiği merkezden, başka yerlere nakledilmesi ve ticari faaliyet gösterilmesi sürecinde, çeşitli bürokratik engellerle karşılaşılıyordu. Bu engellerden biri de sabunun alıcılarından biri olan

Kırım Hanlığı'nda yaşanmıştır. İstanbul Muhtesibi'ne gönderilen bir belgeye göre, Kırım Hanı İslam Giray Han'ın sarayının ihtiyaçları için her yıl beş yüz kile pirinç, yüz kantar siyah üzüm, elli kantar kızıl üzüm, elli kantar sabun, elli kantar incir ve çeşitli gıda maddeleri İstanbul'dan tedarik ediliyordu. Ancak, İslam Giray'ın sarayı için temin edilen malzemelerin İstanbul'dan Kırım'a gönderilmesi sürecinde, liman yetkilileri ve muhtesipler arasında engeller çıkabiliyordu. Bu tür engellerin aşılabilmesi için İslam Giray, sarayının ihtiyaçlarının İstanbul'dan Kırım'a sorunsuz bir şekilde ulaştırılabilmesi için Divan'a bir başvuruda bulunmuştur. Divan, bu talebi değerlendirerek, Kırım'a gönderilecek malzemelerin nakli konusunda engel olunmaması yönünde 25 Mart 1585 tarihinde bir emir yayınlamıştır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 55. 263). Sabun ticaretinin yürütülmesinde bürokratik engellerle karşılaşmıştır. Özellikle, Kırım Hanlığı gibi alıcıların bulunduğu bölgelerde, malzeme nakli sırasında yaşanan engeller, ticari işlemleri etkileyebilmiş ve tedarik zincirini zorlaştırmıştır. Ancak, bu tür engellerin aşılabilmesi için taraflar, uygun yöntemlerle çözüm aramış ve yetkili mercilere başvuruda bulunmuşlardır.

Trablusşam gibi önemli bir merkezde sabun ticareti de sorunlarla karşı karşıyaydı. Trablusşam'ın mütesellimleri, İstanbul'dan gelen gemi kaptanlarının, Trablusşam'a İstanbul zahiresi kapsamında sabun almak üzere geldiklerinde karşılaştığı zorluklarla biliniyordu. Hasan ve Hüseyin çavuşlar, Trablusşam'da mütesellim olarak görev yapıyor ve gemilere sabun yüklemesini engellemişlerdir. Bu engeli aşmak isteyen gemi kaptanlarından her bir gemi için yetmiş ila seksen kuruş arasında bir ücret talep etmişlerdir. Bu ücreti ödemeyenleri hapse atmış, daha sonra serbest bırakmak için ise yirmi kuruş talep etmişlerdir. Hasan ve Hüseyin, emirlerine uymayan kişilere sabun satmamışlardır. Bu mütesellimlerin, sabun ticaretini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi sonucunda, İstanbul'da sabun sıkıntısı yaşanmıştır. Trablusşam'a sabun almak üzere giden gemi kaptanları ya sabunun kendilerine verilmediğini ya da belirli bir ücret karşılığında verildiğini öğrendiklerinde şikâyetlerini Divan'a iletmekteydiler. Divan, Trablusşam mütesellimlerinin yasadışı uygulamalarının İstanbul'un sabun ihtiyacını olumsuz etkilediğini fark etmiş ve 29 Mart 1593 tarihinde Trablusşam Beylerbeyi, kadı ve defterdarına bir hüküm yazarak, Trablusşam'da üretilen sabunların İstanbul'un ihtiyacını karşılaması gerektiğini ve bu konuda gerekli düzeltmelerin yapılması gerektiğini belirtmiş ve bu konuda ihmalkâr davranılmamasını emretmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 70. 80). Trablusşam'da sabun ticareti sırasında mütesellimlerin yasadışı uygulamalarıyla karşılaşmaktadır. Bu uygulamalar, gemi kaptanlarının sabun alımını engellemekte ve yasadışı ücret taleplerine neden olmaktadır. Mütesellimlerin bu tür uygulamaları, İstanbul'un sabun ihtiyacını olumsuz etkilemiş ve şikâyetlere neden olmuştur. Divan, Trablusşam Mütesellimlerinin bu yasadışı uygulamalarını fark ederek, İstanbul'un sabun ihtiyacının karşılanması için gerekli düzeltmelerin yapılmasını emretmiştir.

Sabun, önemli bir sarf malzemesi olduğundan dolayı bu ürün bazı vakıflarda "hangah" denilen yerlere gelen kişilere hak olarak tahsis edilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 70. 385). Sabunların büyük merkezlere gönderilmek üzere bazı iskelelerde şeker, mum, pirinç nohut gibi malzemelerle depo edildiği bilinmektedir. Sabunların depo edilerek zamanı geldiğinde İstanbul'a nakledildiği yerlerden bir tanesi de Payas iskelesidir (BOA. TS. MA. d. 938; BOA. İE. AS.6.515; BOA. TS. MA. d. 318). Enderun (BOA. TS. MA. d. 938) ve Kiler-i Amire (BOA. TS. MA. d. 318) için sabun tedarik edildiği bilinmektedir. Şikâr-ı Hümayun ve Matbah-ı Amire defterlerinde (BOA. TS. MA. d. 1078) ya da Mora'da tesis edilen kışlaya mum, pirinç nohut gibi malzemelerle birlikte sabun tedarik edildiğini görmek mümkündür (BOA. TS. MA. d. 9722). Harem-i Hümayun için Trablusşam'dan alınan sabunların ücretlerinin Beyrut ve Sayda mukataalarından karşılanması kararlaştırılmıştır (BOA. AE. SMMD. IV. 50. 5731). Belgelerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nde sabun üretimi ve bu sabunların dağıtımı önemli görünmektedir. Görüldüğü gibi sabunların ticaretlerinin yapılabilmesi ve ihtiyaç duyulan yerlere nakledilebilmesi için belirli yerlere depo edildiği görülmektedir. Farklı kurumların sabun tedarik etmesi aslında ticaretin yaygınlaşması ve devletin çeşitli toplum katmanlarıyla iletişimini güçlendiren bir olgudur.

Üretilen sabunların nakli genellikle arabalar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Trabzon'a gönderilecek sabunların, daha önceki gönderimlerin şekil ve usullerine uygun olarak gönderilmesi talep edilmiştir (BOA. İE. SM. 18. 1811). Bu durum, sabun üretiminin yanı sıra ürünlerin pazarlanması ve farklı yerlere nakledilmesinin de önemli bir süreç olduğunu göstermektedir. Sabunlar, genellikle üretim merkezlerinden önceden belirlenmiş sancaklara gönderildiğinden, belirlenmiş olan nakliye usullerinin korunması tercih edilmiştir. Trabzon'a gönderilen sabunlar için "*eyyâm-ı sayfda ve eyyâm-ı şitâda beher arabaya ne miktar ücretin virilegelmış olduğu*" konusunun derkenar edilmesi talebi, yaygın bir tarife uygulamasını yansıtmaktadır (BOA. İE. SM. 18. 1811). Görüldüğü gibi sabun üretimi sadece üretim süreci ile sınırlı değildir, aynı zamanda ürünlerin pazarlanması ve farklı yerlere nakledilmesi de önemli bir süreçtir. Sabunların genellikle önceden belirlenmiş sancaklara gönderildiği ve bu nedenle nakliye sürecinin önceden belirlenmiş usullere uygun şekilde gerçekleştirilmesinin tercih edildiği görülmektedir. Trabzon'a gönderilen sabunlar için belirlenen nakliye ücretlerinin derlenmesi talebi, yaygın bir tarife uygulamasının varlığını göstermektedir.

3.Sabun ve Zeytin Üretimi Perspektifinden İzmir: Ekonomik Dinamikler

İzmir zeytin üretimi yönünden Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden bir tanesiydi. İzmir'de zeytin üretiminin fazla olması burada sabunhanelerin ve sabun üretiminin de fazla olması sonucunu ortaya çıkartmıştır. İzmir'de zeytinyağı ve sabun üretiminin fazla olması zeytinyağı ve sabun üretiminde bazı sorunların baş göstermesinin de önemli nedenleri arasındadır. Bu başlık altında İzmir'de zeytinyağı ve sabun üretiminden kaynaklı sorunlar üzerinde durulacaktır.

Arşiv belgelerine göre, sabun üretimi konusunda İzmir öne çıkan bir şehirdi. İzmir'de birçok sabunhane bulunmaktaydı ve on bir adet sabunhanenin tamir edilmesi veya yeni yapılan sabunhane binalarının tamamlanması gerekmektedir. Sabunhanelerde eksik olan ve tamamlanması gereken kazan, fıçı, çorak konulacak ambarların yapılması gerekiyordu. Bu malzemelerin tamamlanabilmesi için ödenek ayrılması gerekmektedir. Ödeneğin ayrılabilmesi için mahkeme kadısının keşfe gelerek durumu hüccet ile belirlemesi gerekmektedir. Sabunhanelerin eksikliklerinin tespiti ve masraflarının belirlenmesi için hükümet merkezinden mimar ve bilirkişi tayin edilmiş ve bu durum 8 Haziran 1719 tarihinde İzmir Kadısı, voyvodası ve El-Hac Burhan'a bir hükümlerle bildirilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 129. 98). Yukarıda İzmir'in sabun üretimi konusundaki konumundan bahsedilmiştir. İzmir, Osmanlı döneminde önemli bir sabun üretim merkezi olarak öne çıkmaktadır. İzmir'deki sabunhaneler, tamirat veya yeni binaların inşası için önemli bir ihtiyaç içindedir. Sabunhanelerin eksikliklerinin giderilmesi için gerekli malzemelerin tamamlanması ve ödenek ayrılması gerekmektedir. Bu işlemler için mahkeme kadısının keşfe gelerek durumu belirlemesi ve masrafların belirlenmesi gerekmektedir. Hükümet merkezi, bu süreci izlemek ve denetlemek için mimar ve bilirkişilerin atanmasını sağlamıştır. Bu çıkarımlar, İzmir'deki sabun üretiminin düzenlenmesi ve geliştirilmesi için alınması gereken önlemleri göstermektedir.

Urla ve çevresinin mukataası Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın tasarrufu altındaydı ve bu bölgede sabun üretiminde kullanılan çorak madeni bulunmaktaydı. Çorak madeni, develere yüklenerek İzmir ve Güzelhisar'da bulunan sabunhanelere naklediliyordu. Deveciler ve maden başları, nakil ve çorak maddesi için yük başına on beş akçe almaktaydılar. Ancak çorak maddesinin sabunhanede pişirildikten sonra numunelerinin alınmasında, çorak maddesinin gerektiği gibi pişirilmediği ortaya çıkmıştır. Çorak maddesinin tam olarak kıvama gelmesi ve kaynatılması gerekmektedir. Çorak maddesinin geleneksel yöntemlerle işlenmesi önem taşımaktaydı. Mandehora ve Koş Adası'nda birkaç sabunhane açılmıştı ve İzmir'e giden çorak maddeleri, Koş Adası'nda sabunhanelerin açılmasıyla bu adadaki sabunhanelere yönlendirilmeye başlanmıştı. Ancak bu durum, çorak maddelerin miriden tahsil edilmemesi nedeniyle mukataaya zarar vermiş ve İzmir'deki sabunhanelerin hammadde sıkıntısı nedeniyle kapanmasına yol açmıştır. Mandehora ve Koş Adası'nda açılan sabunhanelerin kalite ve standartlarının korunması amacıyla İzmir sabuncularının ahi babası tarafından görevlendirilecek güvenilir bir ustanın bu

adalardaki sabun kalitesini denetlemesi gerektiği öngörülmüştür. Bu bölgeye gelen veya gelecek olan çorak maddesi, Şure Çorak Mukataası'ndan gelmekteydi ve bu madde yüklendiğinde maden başlarına ve devcilerle on beşer akçe resm-i miri ödenmesi ve mukataanın zarar etmemesi karara bağlanmıştır (BOA. AE. SAMD. III. 38. 3653). Mukataa, Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi geliri elde etmek için kullanılan bir yöntemdi. Urla ve çevresindeki mukataa, Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın tasarrufu altındaydı ve bölgedeki ekonomik faaliyetler üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Çorak madenin sabun üretimi için kullanılması, bu vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik stratejik bir adımdı. Sabun üretimi için gerekli olan çorak madenin, İzmir ve Güzelhisar'daki sabunhanelere nakliyesi büyük önem taşıyordu. Develer aracılığıyla taşınan çorak madenlerin nakliyesi, bölgedeki ekonomik faaliyetlerin canlılığını korumak için önemliydi. Sabun üretimi için kullanılan çorak madenin kalitesi, üretim sürecinin sonuçlarını doğrudan etkiliyordu. Geleneksel yöntemlerle işlenmesi gereken bu madde, kalite standartlarının korunması için titizlikle denetlenmiştir. Mandehora ve Koş Adası'nda açılan sabunhanelerin kalite ve standartlarının korunması, İzmir'deki sabun üretiminde istikrarı sağlamak adına önemliydi. Çorak madenin mukataadan tahsil edilmemesi, mukataaya zarar vermiş ve İzmir'deki sabunhanelerin hammadde sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur. Bu durum, bölgedeki ekonomik dengeleri ve üretim faaliyetlerini etkilemiş ve İzmir'deki sabun endüstrisinde kapanmalara yol açmıştır. Mukataanın zarar görmesini önlemek ve sabun üretimindeki sorunları çözmek için çeşitli yönetim müdahaleleri gerçekleştirilmiştir. İzmir sabuncular ahi babası tarafından güvenilir bir ustanın Mandehora ve Koş Adası'ndaki sabunhanelerin kalitesini denetlemesi gibi çözüm önerileri geliştirilmiştir. Ayrıca, çorak maddenin nakliyesi sırasında belirli bir resm-i miri ödenmesi gibi düzenlemeler yapılarak ekonomik denge sağlanmaya çalışılmıştır.

Müteveffa Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevelliyesi Hacı Rukiye, Divan-ı Hümayun'a bir dilekçe sunarak Hak Şura hisseleri ile İzmir Ahi Babalık-ı Sabuncuyân ve Çorak-ı Kula ve Denizli Mukataası'nın gelirlerinden elde edilen vergiler hakkında bir talepte bulundu. İzmir'deki Hak Şura Mukataası'nda bulunan sabunhanelere yönlendirilen çorak maddesi, son birkaç yıldır Bayındır, Aydın, Saruhan ve diğer bölgelerdeki yeni kurulan sabunhanelere de gitmeye başlamıştı. Ancak bu durum, İzmir'deki bazı sabunhanelerde üretim sıkıntılarına ve hatta kapanmalara neden olmuş, bu da devletin vergi gelirlerinde düşüşe yol açmıştı. Bu sebeple, çorak maddesinin eskiden olduğu gibi İzmir'e değil, yeni kurulan sabunhanelere yönlendirilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. C.İKTS. 37. 1817). Bu durum, İzmir'deki sabunhanelerin çorak madde arzındaki değişikliklerle mücadele ettiğini ve yeni kurulan tesislerin rekabetinin vergi gelirlerini azaltabileceğini göstermiştir. Müteveliye Hacı Rukiye'nin talebi, İzmir'deki sabunhane gelirlerinin korunmasına odaklanmıştır. İzmir'deki sabunhanelerin çorak madde tedarikindeki sorunları ve vergi gelirlerindeki düşüşü ele almak için devletin aldığı önlemler, bu endişeleri gidermeyi amaçlamıştır.

İzmir'de üretilen zeytinyağları eskiden beri sabun yapımı için sabuncu esnafına eşit miktarda dağıtıldı. Ancak bazı mütegalibeler, bu zeytinyağlarını kendi sabunhanelerine yönlendirerek veya mültezimlerden satın alarak fakir sabuncu esnafının mağduriyetine ve geçim sıkıntısına yol açtılar. Bu durumun düzeltilmesi ve mağduriyetlerin giderilmesi için üretilen zeytinyağlarının yağ kapanına getirilerek tüm sabuncu esnafına ve halka eşit miktarda satılması, fırsatçılığa izin verilmemesi kararlaştırılmıştır (BOA. C. BLD. 20. 952). Bazı kişilerin zeytinyağlarını kendi sabunhanelerine veya mültezimlerden satın alarak sabun üretimi için gerekli olan malzemelerin eşit dağıtımını bozmaları, fırsatçılığa yol açmıştır. Bu, adil ticaret ve gelir dağılımı için bir engel oluşturmuştur. Zeytinyağının esnafa ve ahaliye eşit dağıtımını kararının alınmasında, belirli kurumsal yapılar ve resmi makamların rolü bulunmaktadır. Bu tür düzenlemeler, ticaretin düzenlenmesi ve haksız uygulamaların önlenmesi için önemlidir. İzmir'de zeytinyağının eşit dağıtımının yapılması zeytinyağı ticareti ve sabun üretimi gibi ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, adil ticaret ve toplumsal refah gibi konuları kapsayan geniş bir bağlamı işaret etmektedir.

İzmir'de üretilen sabunlar, eskiden İzmir'e yetecek kadar üretildikten sonra İstanbul'a sevk ediliyordu. Ancak son yıllarda, bazı tüccarlar Atina, Girit gibi yerlerde işbirlikçiler bulmuş ve İzmir'de üretilen sabunları iskelelerde bazı tüccarlara satarak Anadolu'ya göndermişlerdir. Bu tüccarlar, Kazdağı, Midilli ve diğer adalarda izinsiz sabunhaneler açarak ürettikleri sabunları Anadolu'ya satmışlardır. Bu izinsiz faaliyetler nedeniyle, İzmir sabunhanelerine zeytinyağı temini kesilmiş, bu da 45 sabunhaneden yalnızca 22'sinin faal kalmasına sebep olmuştur. Bu kanunsuz ticari faaliyetlerin devam etmesi durumunda, kapanmaya direnen sabunhanelerin de kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu için, İzmirli sabun üreticilerinden Yeğenzade Mehmet Ağa, yetkililerden yardım talep etmiştir, bu talep 29 Şubat 1195 tarihinde yapılmıştır (BOA. C. İKTS. 42. 2098). İzmir, tarih boyunca önemli bir sabun üretim ve ticaret merkezi olmuştur. Sabun üretimi, zeytinyağı gibi hammaddelerin bulunabilirliği ve deniz ticareti ağı sayesinde gelişmiştir. İzmir'de üretilen sabunların İstanbul'a sevkiyatında yaşanan değişiklikler, ticari iş birliklerinin ve kaçak ticaretin varlığını göstermektedir. Bazı tüccarlar, İzmir'de üretilen sabunları iskelelerde satın alarak, Anadolu'ya götürmekte ve bu durum yasal olmayan bir ticari faaliyet olarak görülmüştür. İzmir'deki izinsiz faaliyetler, sabunhanelerin zeytinyağı temini kesilmesine neden olmuş ve bu da birçok sabunhanenin kapanmasına yol açmıştır. Yasal olmayan ticari faaliyetlerin devam etmesi durumunda, kapatılmaya karşı direnen ve yasalara uygun çalışan sabunhaneleri tehdit etmiştir. İzmirli sabun üreticileri, yasadışı ticaretin etkileriyle başa çıkmak için yetkililerden yardım talep etmişlerdir. Bu durum, devletin ticaretin düzenlenmesi ve haksız rekabetin önlenmesi için müdahale etme rolünü göstermektedir. Ticari faaliyetlerin yasal olmayan yollarla gerçekleştirilmesi, İzmir'deki sabun endüstrisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Zeytinyağı temininin kesilmesi, iş kaybı ve ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Yukarıda açıklanan belge İzmir'deki sabun üretimi ve ticaretinin tarihî ve ekonomik açıdan önemini vurgulamaktadır.

Arpa Emine El-Hac Mehmet'in Midilli Adası'ndaki malikânesinde çorak madeni bulunmuştu. Bu çorak maddesinin sabunhaneye ücret karşılığında nakledilmesi ve kimsenin müdahale etmemesi için El-Hac İbrahim, hükümet merkezine dilekçe yazmıştır. Çorak maddesinin sabunhaneye ücret karşılığında nakledilmesi için Bergama Voyvodası'na 17 Mayıs 1730 tarihinde gönderilen bir hükümlerle, malikâne sahibinin talebinin karşılanması istenmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 137. 295). Çorak maddesinin sabunhanelere nakledilmesi bölgedeki endüstriyel faaliyet potansiyelini göstermesi bakımından önemlidir.

4. İstanbul'un Sabun İhtiyacının Yönetimi ve Uygulamaları

İstanbul'un sabun ihtiyacı tam anlamıyla karşılanamıyordu ve bu nedenle şehrin sabun ihtiyacını karşılamak için dışarıdan da sabun getirilmesi gerekiyordu. İstanbul'un sabun ihtiyacı, çeşitli bölgelerden sağlanmıştır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 36. 99; BOA. C. İKTS. 2. 91). Bu ihtiyaç İzmir'den karşılandığı gibi Halep'ten de karşılanmıştır. Halep'ten İstanbul'a gönderilen sabunlar genellikle deniz yoluyla taşınmıştır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 12. 624). İstanbul'un sabun ihtiyacını karşılamak için çeşitli bölgelerden sabun tedarik edilmiştir.

Osmanlı Devleti, İstanbul'da sabun tedarikini tam anlamıyla sağlayamadığı için bazı merkezlerde üretilen sabunların İstanbul dışındaki yerlere satışını yasaklamıştır. Sabun üretiminde kullanılan zeytinyağının dışarıya satışı da yasaklanmıştır. Girit Adası'nın fethedilmesiyle birlikte adada zeytinliklerin mülkiyeti yerli Rum ve Müslümanların eline geçmiştir (Adıyeke ve Adıyeke 2006:155). Adada üretilen zeytinlerin sabun üretimi yapan esnafa verilmesi genel bir kural olarak görülmüştür. Girit Adası'nda bulunan Hanya'da üretilen zeytinyağının, sabun üreten esnafa satılması hükümet merkezince uygun bulunmuştur. Üretilen zeytinyağlarının başka yerlere satılmaması kararlaştırılmıştır. Hükümet merkezi başkentin yağ ve sabun ihtiyacını karşılayabilmek için tüccar ve diğer ilgililerin elinde bulunan sabunların, başka bölgelere göndermemesini istemiştir. Hanya'da üretilen zeytinyağlarının gemilere yüklenerek İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (BOA. C. BLD. 136. 6769). Osmanlı Devleti'nin belgelerinde de görüldüğü gibi, İstanbul'un sabun ihtiyacını karşılamakta zorluklar

yaşanmıştır. Devlet, başkentin sabun ihtiyacını karşılamak için belirli merkezlerde üretilen sabunların İstanbul'a ulaştırılmasını halka zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede, devlet sadece sabunun kendisinin değil, aynı zamanda sabunun hammaddesi olan yağın da üreticilerin eline geçmesi için çeşitli tedbirler almıştır.

İstanbul'un sabun ihtiyacı, önemli ölçüde Hanya, Resmo ve Kandiye gibi yerlerden karşılanmıştır. Ancak bu üç kentten gönderilen sabunların İstanbul'dan başka yerlere gitmemesi konusunda, hükümet merkezi zaman zaman uyarılarda bulunmuştur (BOA. C. BLD. 55. 2726). Devlet, Girit Adası'ndaki Hanya Sancağı'ndan zeytinyağı temin etmek istemiş, yapılan araştırmalar neticesinde 4 Temmuz 1781 tarihinde Hanya'da elli sekiz bin sekiz yüz on sekiz vukiyye yemeye uygun zeytinyağı bulunduğu tespit edilerek bu yağın İstanbul'a gönderilmesi talep edilmiştir (BOA. C. BLD. 135. 6720). İstanbul'da sabun sıkıntısının artması, sabun fiyatlarının yükselmesine sebep olmuş ve sabunun kantar fiyatı 20 kuruştan 23 kuruş 30 paraya kadar çıkmıştır. Yetkililer, sabun fiyatlarındaki artışın sebebini araştırırken, Hanya, Resmo ve Kandiye'deki sabun üretim maliyeti ile tüccarların satış fiyatlarını ilgili makamlara sormuşlardır. Devlet, sabun fiyatlarının artmasının çorak ve zeytinyağı gibi hammaddelerin azalması ve karaborsacıların etkinliği gibi nedenlerden kaynaklandığı sonucuna varmıştır (BOA. C. BLD.55. 2726). Sabun fiyatlarının artmasının bir nedeni olarak, Girit'in Hanya kentinde bazı kişilerin zeytinyağını sakladığı belirlenmiştir (BOA. C. BLD. 135. 6720). Sabun, zaruri bir ihtiyaç maddesi olarak görülürken, Hanya, Resmo ve Kandiye gibi önemli üretim merkezleri sabun talebini karşılamıştır (BOA. C. BLD. 71. 3546). Ancak, sabun satışının yapılamadığı bazı bölgeler mevcuttur ve bu yasaklı bölgelerin neler olduğuyla ilgili arşiv belgelerinde net bir bilgi bulunmamaktadır. Sabun sıkıntısı çeken yerlerde, sabun gönderilmesi serbestken, öncelikli olarak İstanbul bu talebi karşılamıştır (BOA. C. BLD. 49. 2448. 1). İstanbul'un sabun ihtiyacının karşılanmasında, çeşitli üretim merkezlerinden gelen sabunların rolü büyüktür. Ancak, hammaddelerin temini ve fiyat artışları gibi faktörler sabun ticaretini etkilemiş ve bazı bölgelerde talebin karşılanmasında zorluklar yaşanmıştır. Bu durum, devletin hammaddelerin temini ve fiyat kontrolü gibi konularda daha etkin politikalar benimsemesini gerektirmiştir. Devlet, sabun üretimi için gerekli hammaddelerin temininde özellikle zeytinyağına odaklanmıştır. Bu amaçla Girit Adası'ndan zeytinyağı tedarik edilmiştir. İstanbul'da sabun fiyatlarının yükselmesi, çeşitli faktörlerden kaynaklanmıştır. Bu faktörler arasında hammaddelerin azalması, karaborsacıların etkinliği ve zeytinyağının saklanması gibi unsurlar bulunmaktadır. Hanya ve Resmo gibi sabun üretim merkezlerinde, sabunhanenin yanı sıra dükkân ve mahzenlerde de sabun bulundurulmuştur. Bu bölgelerde sabun üretiminin gemiler aracılığıyla İstanbul'a sevki için önlemler alınmıştır.

Vakıflar bünyesinde, sabun üretimi için kullanılan tesisler bulunmaktaydı. Güzelhisar'ın Aydın'a bağlı Cemalettin Mahallesi'nde yaşayan Şekerzade El-Hac İsmail ibn-i El-Hac Mustafa, Narilli Kapısı'nın dışında köprüye yakın iki sabunhaneyi vakfa bağışlamıştır (BOA. C. EV. 185. 9203).

Osmanlı Devleti'nde, sabuna farklı anlamlar yükleyenler de bulunuyordu. Bu bağlamda, Çukurcuk Kadısı'nın her eve ücretsiz bir şekilde birer sabun vererek ahaliden birer koyun talep etmesi, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Sabun karşılığında koyun alma uygulaması, Çukurcuk halkını rahatsız etmiştir. Aslında, Çukurcuk Kadısı, ahaliden bedava yağ ve odun alarak karşılığında sabun vermiş ve koyun talep etmiştir. Çukurcuk Kadısı'nın neden sabun verdiği ve karşılığında koyun talep ettiği konusunda henüz elimizde kesin bir veri bulunmamaktadır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 73. 414). Ancak, bu uygulamanın, temizlik amacıyla sabun kullanımını teşvik etmek ve koyunun bu temizlik sürecine bir vesile olmasını sağlamak amacıyla yapıldığı söylenebilir. Çukurcuk halkının bu uygulamadan rahatsız olması üzerine, durum Konur Kadısı tarafından hükümet merkezine bildirilmiştir.

5. Sonuç

Makalede ele alınan Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki sabun ve zeytinyağı üretimi, imparatorluğun ekonomik ve sosyal dokusunu şekillendiren önemli unsurlardan biridir. Bu süreç, çeşitli

tüccar gruplarının, askeri güçlerin ve yerel yönetimlerin müdahaleleriyle karmaşıklaşmış ve merkezi otoritenin müdahalesini gerektiren sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle, zeytinyağı ve sabun üretimine yönelik talebin artmasıyla birlikte, üretim zincirindeki dengeyi korumak ve adaleti sağlamak için devletin aktif bir rol üstlenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bu bağlamda, sabun ve zeytinyağı üretimiyle ilgili yaşanan zorluklar ve çözüm arayışları, ekonomik ve politik kavramlarla ilişkilendirilebilir. Örneğin, tüccar gruplarının müdahaleleri ve izinsiz üretim faaliyetleri ve devletin düzenleyici rolünün önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, vergi gelirlerindeki düşüş gibi ekonomik sonuçlar, vergi politikalarının ve maliye yönetiminin önemini ortaya koymaktadır.

Bu durumdan çıkarılabilecek bir diğer nokta, ekonomik faaliyetlerin sosyal etkileri üzerine derinlemesine düşünmektir. Örneğin, izinsiz üretim faaliyetleri ve tüccarların fırsatçılığı, yerel esnafın ve üreticilerin geçim kaynaklarını tehdit edebilir ve toplumsal huzursuzluğa yol açabilir. Bu nedenle, ekonomik politikaların toplumun genel refahını gözetmesi ve adil bir gelir dağılımını sağlaması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde sabun ve zeytinyağı üretimi, ekonomik, sosyal ve politik dinamiklerin karmaşıklığını yansıtan önemli bir konudur. Bu alandaki zorluklarla başa çıkabilmek ve ekonomik istikrarı sağlayabilmek için devlet, sabun üretim süreçlerinde etkin bir şekilde müdahalede bulunmuştur.

Bu çalışmanın sonuçları, Osmanlı İmparatorluğu döneminde sabun ve zeytinyağı üretimi üzerine yapılan düzenlemelerin ve ekonomik etkilerinin geniş bir perspektiften değerlendirilmesini sağlamaktadır. İzmir, Hanya, Resmo ve Kandiye gibi farklı şehirlerdeki üretim merkezlerinin yanı sıra İstanbul gibi önemli bir ticaret merkezi de bu çalışmanın odak noktası olmuştur. İzmir'deki sabunhanelerin karşılaştığı üretim sıkıntıları ve dış müdahaleler, bölgedeki ekonomik istikrarsızlığın bir yansıması olarak görülebilir. Bu durum, fiyat dalgalanmaları ve tüketici maliyetlerinde artış gibi ekonomik sonuçlara yol açmıştır.

Ayrıca, zeytinyağı ve sabun gibi temel ürünlerin arzındaki düzensizliklerin, İstanbul gibi büyük şehirlerde sabun sıkıntısına ve fiyat artışlarına neden olduğu belirlenmiştir. Devletin aldığı düzenleme ve müdahalelerle bu sorunlarla başa çıkmaya çalışması, dönemin ekonomik politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın sonuçları, Osmanlı dönemi ekonomisinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. İzmir, Hanya, Resmo ve Kandiye gibi şehirlerdeki sabun ve zeytinyağı üretimi, dönemin ticaret ve endüstri politikalarının incelenmesi için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda, arşiv belgeleri ve tarihsel kayıtlar, dönemin ekonomik dinamiklerinin derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktadır.

Son olarak, bu çalışmanın bulguları günümüzdeki ekonomik ve ticari uygulamalarla karşılaştırılabilir. İzmir, Hanya, Resmo ve Kandiye gibi şehirlerdeki tarihsel deneyimlerin günümüzdeki endüstriyel süreçler ve ticaret politikalarıyla karşılaştırılması, benzerliklerin ve farklılıkların belirlenmesine olanak tanır. Bu karşılaştırmalar, tarihsel perspektifin günümüz ekonomik tartışmalarına katkı sağlayabileceğini göstermektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazara aittir. Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Murat POLAT

Araştırmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

ıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar atışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emirî Sultan Ahmed III (AE. SAMD. III). 38/3653.

Ali Emirî Sultan Abdulhamid I (AE. SABH. I). 56/3991.

Ali Emirî Sultan Mehmed IV (SMMD. IV). 50/5731.

Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Defterleri (A. DVNS. MHM. d.). 12/ 624, 19/548, 21/47, 22/201, 36/99, 41/673, 41/783, 50/ 5731, 55/263, 70/80, 70/385, 71/296, 73/414, 78/309, 78/1739, 79/397, 79/595, 80/533, 81/223, 112/1470, 118/ 1908, 129/98, 137/295.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e.). 1280/23, 836/4-8.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defteri (TS. MA. d). 318, 938, 1440, 1078, 9722, 3890/5.

Cevdet Belediye (C. BLD). 20/952, 49/2448, 55/2726, 56/1761, 82/4094, 135/6720, 136/6769.

Cevdet Evkaf (C. EV). 185/9203.

Cevdet İktisat (C. İKTS). 2/91, 3/137, 23/1139, 37/1817, 42/2098.

İbnülemin Askerî (İE. AS). 6/515.

İbnülemin Evkaf (İE. EV). 11/1313, 185/9203.

İbnülemin Saray Mesalihi (İE. SM). 18/1811.

Evkaf Nezareti Surre Defterleri (EV. HMK. SR. d). 170, 187.

Maliyeden Müdevver (MAD. d.). 12806.

Makale, Kitap ve İnceleme Eserler

Adıyeke, N. ve Adıyeke, N. (2006). "Olive Production in Crete in 19th Century". *Bulgarian Historical Review, Bulgarian Academy of Science*, 3-4:155-67.

Akash, N., Lakshminarayanan A. ve Jayalakshmi S. (2024). "Perception Among General Public About Constituents and Usage of Soaps and Sanitizers". *International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology(IJARST)* 4(1):315-24.

Çiftyürek, M. (2021). "Türkiye'de Sabunhaneler". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Çiftyürek, M. (2022). "Tarihi Antakya Sabunhanelerinde Geleneksel Sabun Üretim Süreci ve Bu Süreçte Kullanılan Teçhizatlar". *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19(49):473-91.

Erdoğan, M. (2015). "Anadolu Sekçukluları ve Beylikleri Döneminde Serbest Meslekler". Ss. 12-27 içinde *Kaybolmuş ve Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslekler Konya Kitabı XV*. C. 1, editör K. Çınar. Konya: Konya Ticaret Odası ve KTO Karatay Üniversitesi.

Koç, Ü. (2002). "Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1500-1605)" editör H. C. Güzel, K. Çiçek, ve S. Koca. *Türkler* 10:1422-43.

Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi Başlangıcından1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*. C. I. editör G. Salman ve Torlak. Ankara: Phoenix Yayınları.

Myers, E. G. (1992). "Soap and Detergens" editör A. M. Pearson ve T. R. Dutson. *Inedible Meat by-Products (Advances in Meat Research) (Advances in Meat Research* 8:149-76.

- Öztürk, S. (2002). "Osmanlı Devleti'nde Sabun Sanayii" editör H. C. Güzel, K. Çiçek, ve S. Koca. *Türkler* 10:1444-63.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. C. 2. İstanbul: MEB.
- Sakkaravarthi, V. (2022). "History of Soap". *Cosmo Derma* 2(133):1-4. doi: doi: 10.25259/CSDM_152_2022.
- Samancı, Ö. (2009). "Osmanlı Sofra Adabında Değişen Temizlik Kavramı". Ss. 61-72 içinde *Temizlik Kitabı*, editör E. Gürsoy- Naskali ve S. M. Arçın. İstanbul: Kitabevi.
- Sarıyıldız, G. (2003). "İstanbul Sabun Tahsisâtı ve Bu Tahsisâtta Sabuncu Esnafı'nın Yükümlülükler". Ss. 363-74 içinde *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*. C. 2. İstanbul: Globus Dünya Basımevi.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. 2. bs. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Şahin, G. (2019). "Türk Kültür Coğrafyasından Özel Bir Örnek: Türk Sabunları". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5(2):371-404.
- T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1996). *Sabun. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Tabakoğlu, A. (2002). "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi" editör Güzel, K. Çiçek, ve S. Koca. *Türkler* 10:1218-1301.
- Türkiye Tüketicileri Koruma ve Eğitim Vakfı. (2008). *Temizlik Kültürü Ansiklopedisi*. 2. bs. Ankara: Türkiye Tüketicileri Koruma ve Eğitim Vakfı.
- Ürekli, B. ve Muşmak, H. (2015). "Geçmişten Günümüze Meslekler". Ss. 28-83 içinde *Kaybolmuş ve Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslekler Konya Kitabı*. C. 1, editör K. Çınar. Konya: Konya Ticaret Odası ve KTO Karatay Üniversitesi.
- Yegül, F. (2010). *Roma Dünyasında Yıkanma*. editör T. Erdoğan. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Sürdürülebilir Gıda Üretiminde Dikey Tarımın Rolü

İlgin MUTLUBAŞ¹, Melike MİLLİ²

Sürdürülebilir Gıda Üretiminde Dikey Tarımın Rolü

The Role of Vertical Farming in Sustainable Food Production

Öz

Günümüzde artan insan nüfusuna bağlı olarak gıda üretimi ve tüketimi giderek artmaktadır. Elverişli tarım arazilerine ulaşılabilirlik ise zorlaşarak geleneksel tarımın yerini hidroponik, akuaponik ve aeroponik gibi alternatif tarım yöntemleri almıştır. Dikey tarımın, tarım arazisine ihtiyaç duymaksızın daha fazla döngüsel gıda mahsulü elde etme imkânı sunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca mahsullerin yetiştirme sezonu boyunca uygunsuz iklim koşullarından, yabancı ot ve hastalıklardan, çevre kirliliğinden etkilenmeden gelişim gösterdiği gözlenmiştir. Bu çalışmada, dikey tarımın gıda üretimi olmak üzere tarım endüstrisinin ekonomik gelişimi ve ekosistem bütünlüğünün sağlanmasına yönelik faydalı etkilerinin saptanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bulgular, nitel araştırma tekniklerinden doküman analiz yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Dikey tarım ve sürdürülebilir gıda üretimi ekseninde literatürde yer alan birincil kaynaklar incelenerek elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile; gıda üretimi, tarım endüstrisinin ekonomik gelişimi ve ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması gibi yaralı bakış açılarının geliştirebileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Gıda Üretimi, Dikey Tarım, Aeroponik Sistem, Hidroponik Sistem, Aeroponik Sistem

Abstract

Nowadays, food production and consumption are increasing due to the increasing human population. Access to suitable agricultural lands has become difficult and traditional agriculture has been replaced by alternative agricultural methods such as hydroponics, aquaponics and aeroponics. It has been found that vertical farming offers the opportunity to produce more circular food crops without the need for agricultural land. In addition, it has been observed that the crops develop throughout the growing season without being affected by unfavorable climatic conditions, weeds and diseases, and environmental pollution. This study aimed to determine the beneficial effects of vertical farming on the economic development of the agricultural industry, including food production, and ensuring ecosystem integrity. For this purpose, the findings were obtained using the document analysis method, one of the qualitative research techniques. By evaluating the data obtained by examining the primary sources in the literature on the axis of vertical farming and sustainable food production; It is envisaged that beneficial perspectives such as food production, economic development of the agricultural industry and ensuring ecological sustainability can be developed.

Keywords: Sustainable Food Production, Vertical Farming, Aeroponic System, Hydroponic System, Aeroponic System

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research article

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, ilgin.mutlubas@rumeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3965-8286>

² Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, melikemilli190@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-0610-922X>

1. Giriş

Dünya genelinde ekilebilir tarım arazilerinin, artan insan nüfusuna bağlı olarak azalması ve üretim sahalarının yerleşim alanlarına dönüştürülmesi, küresel ölçekte gıda arzını tehdit eden önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Mevcut tarımsal üretimin artan gıda talebini karşılamakta yetersiz kalması, günümüzde olduğu gibi gelecekte de uluslararası düzeyde bir sorun haline gelme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, üretim alanlarının genişletilmesi ve alternatif tarım tekniklerinin uygulanması, küresel gıda güvenliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda geliştirilen dikey tarım sistemi, kontrollü bir ortamda, çok katmanlı dikey sütunlar halinde bitki yetiştirilmesine olanak tanımakta ve mevsimsel değişimlerden bağımsız olarak %90'a varan verim artışı sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, dikey tarım uygulamaları, izolasyonu sağlanmış her türlü kapalı ortamda gerçekleştirilebilme özelliğiyle, farklı coğrafi ve iklimsel koşullara uyum sağlayabilen evrensel bir tarım modeli olarak değerlendirilmektedir (Karadağ vd., 2020).

Yapılan araştırmalar, dünya genelinde yaklaşık 27 milyon kilometrekare ekilebilir tarım arazisi bulunduğunu göstermektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından yürütülen çalışmalar neticesinde, dünya çapında kişi başına düşen kullanılabilir tarım arazisi miktarının 0,218 hektar olduğu, ancak bu rakamın 2050 yılı itibarıyla 0,181 hektara kadar gerileyeceği öngörülmektedir (Bingöl, 2015). Türkiye'de ise, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2020 yılında yayımladığı verilere göre, toplam tarım alanı 38.462 bin hektar olarak belirlenmiştir. Kişi başına düşen tarım arazisi miktarı ise 1990 yılında 0,76 hektarken, 2018 yılında 0,46 hektara, 2020 yılı itibarıyla ise 0,28 hektara kadar gerileyerek önemli bir düşüş göstermiştir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Tarım arazilerinin yanlış kullanımı ve beşerî müdahaleler sonucunda özelliklerini kaybederek verimsiz hale gelmesi küresel çapta önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu kapsamda, dünya genelinde bozuluma uğramış tarım arazilerinin toplam alanının 25 milyon hektarın üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Dirik ve Cemil, 2005). Nüfus artışına bağlı olarak kişi başına düşen tarım arazisi miktarındaki azalmanın yanı sıra, tarımsal üretime ayrılan su kaynaklarının da hem dünya genelinde hem de Türkiye'de oldukça yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir. Türkiye'de mevcut su tüketiminin %74'ü tarımsal sulama, %16'sı içme suyu temini, %10'u ise sanayi kullanımı için ayrılmıştır. Tarımsal sulama faaliyetlerinin kontrollü bir şekilde yönetilmesi, mevcut su kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Tarımsal sulamadan kaynaklanan aşırı su tüketimi, küresel ölçekte tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemekte ve artan nüfusun su ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmaktadır (Aydoğdu vd., 2015). Bu çerçevede, geleneksel tarım yöntemleri yerini giderek alternatif tarım tekniklerine bırakmaktadır. Artan nüfusla birlikte, tarım arazilerinin büyük şehir merkezlerinden uzak konumlanması, tarım ürünlerine erişimde zaman kaybına yol açmakta; ayrıca, beşerî ve doğal faktörlerden kaynaklanan toprak kayıpları gibi olumsuzluklar, dikey tarım kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dikey tarım, tarım arazisine ihtiyaç duymadan topraksız tarım uygulamalarını mümkün kılarak sürdürülebilir kalkınmayı desteklemekte, kaynakların nesiller arasında aktarımını sağlamakta ve insan-ekosistem dengesi bozulmadan tarımsal üretimi sürdürmeyi amaçlamaktadır (Karakayacı, 2010).

Günümüzde artan nüfus, kentleşme ve iklim değişikliği gibi faktörler, tarımsal üretimde yeni ve sürdürülebilir yöntemlerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dikey tarım, özellikle kent içi tarım olanaklarını artırarak, gıda üretimini optimize eden yenilikçi bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, literatürde dikey tarım üzerine yapılan çalışmalar, bu yöntemin ekonomik, ekolojik ve sosyal yönlerini ele alarak çeşitli çözüm önerileri sunmaktadır. Şahin ve Topçu (2024), dikey tarımı kentsel tarım tekniklerinden biri olarak değerlendirmiş ve bu yöntemin kentlerdeki gıda ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. Aynı zamanda, küresel iklim sorunlarına yönelik çözüm önerileri sunarak, dikey tarım ile alternatif tarım tekniklerinin birlikte ele alınması gerektiğini savunmuştur. Samastı vd. (2023), teknolojik olanakları gelişmiş akıllı kentlerde dikey tarım faaliyetlerini

analiz ederek, kapasite, talep, ekonomik analiz, sosyal ve çevresel yansımalar gibi çeşitli faktörleri değerlendirmiştir. Çalışma, dikey tarımın yıllık mahsul ihtiyacının %15'ini karşılayabileceğini ve yatırım maliyetinin dört yıl içinde geri kazanılabileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca, taşımacılığın azalmasıyla karbon salınımının düştüğüne dikkat çekmiş, ancak geleneksel tarıma kıyasla ürün lezzetinin düşük olması ve enerji bağımlılığı gibi risk faktörlerine de işaret etmiştir. Yavuz vd. (2023), dikey tarımı "topraksız tarım" ekseninde ele alarak, şehirlerde, uzay istasyonlarında ve gastronomi alanında bu yöntemin gıda üretimindeki katkılarını incelemiştir. Çılgınoğlu vd. (2022), dikey tarımın sürdürülebilir gastronomiye katkılarını incelemiş ve dikey tarımla üretilen gıdaların hormonsuz olması nedeniyle gastronomik sürdürülebilirliği sağlama potansiyeline sahip olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra, dikey tarımın su tüketiminin geleneksel tarıma oranla daha düşük olduğu ve steril alanlarda üretim yapılabildiği vurgulanmıştır. Cankül ve Toprak (2022), dikey tarım sistemlerinin işleyişini ele alarak, bu yöntemin mevsimsel değişimlerden bağımsız olarak üretimi sürdürme, çevre ve ekosistemi koruma gibi faydalarına dikkat çekmiştir. Karadağ ve diğerleri (2020), dikey tarımı "kapalı bitkisel üretim" ekseninde değerlendirerek, küresel ekolojik tahribata karşı bir çözüm olabileceğini öne sürmüştür. Bingöl (2019), dikey tarım sistemlerini genel bir çerçevede ele alarak, bu yöntemin geleneksel tarıma kıyasla su tüketimini azaltma, daha kaliteli mahsul üretme ve bitki hastalıklarından korunma gibi avantajlarına dikkat çekmiştir. Gökırmaklı ve Bayram (2018), gıda üretiminde gelecekte yaşanabilecek sorunlara karşı dikey tarımın alternatif bir çözüm sunduğunu ortaya koymuştur.

Bu çalışmada ise, dikey tarım sistemlerinin avantajları ve dezavantajları ele alınarak genel bir bilgi havuzu oluşturulmuştur. Mevcut literatür ışığında, dikey tarımın yalnızca insanları değil, ekosistemdeki tüm canlıları etkileyen önemli bir faktör olduğu vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, dikey tarımın sürdürülebilir bir teknik olarak değerlendirilmesi, özellikle yiyecek ve içecek işletmeleri açısından ekonomik dalgalanmalara, tarımda dışa bağımlılığa, su kıtlığı risklerine ve yer altı su kaynaklarının aşırı kullanımına karşı çözüm önerileri sunmaktadır.

2. Dikey Tarım Kavramı

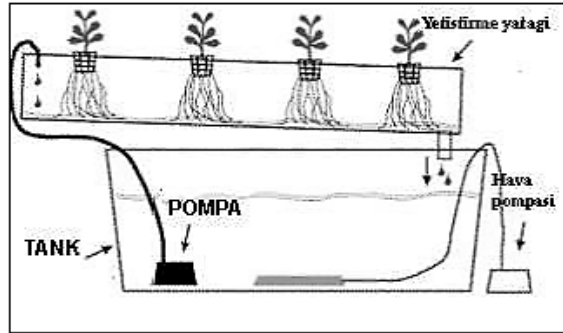
Dikey tarım kavramı ilk olarak 1915 yılında Gilbert Ellis'in Dikey Tarım adlı eserinde ele alınmıştır. Bu alandaki ilk deneysel çalışmalar ise 1950 yılında Danimarka'da tere otu hasadı ile başlamıştır. 1999 yılında mikrobiyolog Dr. Dickson Despommier, dikey tarımı sistematik bir şekilde araştırmış ve kent içinde oluşturulan dikey alanlardan elde edilen verimin, geleneksel tarım yöntemleriyle elde edilenden on kat daha fazla olabileceğini öne sürmüştür (Şahin ve Kendirli, 2016). Despommier, üniversite öğrencileriyle birlikte, 50.000 kişinin besin ihtiyacını karşılayabilecek bir gökdelen çiftliği tasarlamış ve bu çalışma, dikey tarım fikrinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır (Sabry, 2021). Dikey tarım üzerine yapılan çalışmalar 2009 yılında Paignton Hayvanat Bahçesi Çevre Parkı'nda dikey çiftliklerin kurulmasına yönelik bir cihaz geliştirilmesiyle uygulama aşamasına geçmiştir. 2012 yılında Singapur'da Sky Green Farms adıyla ilk dikey tarım alanı kurulmuş, 2013 yılında ise Almanya'da sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amacıyla dikey tarım derneği oluşturulmuştur (Çılgınoğlu vd., 2022). Türkiye'de ise 2022 yılında dünyanın en büyük ikinci dikey tarım çiftliği olan İstanbul Kapalı Dikey Tarım Uygulama Merkezi faaliyete geçmiştir. İleri teknoloji kullanılarak tasarlanan bu merkez, Türkiye'de kurulan ilk ve tek dikey tarım ünitesi olma niteliğini taşımaktadır. Kağıthane Kongre Merkezi'nde konumlanan bu tesiste, geleneksel tarım yöntemlerine ihtiyaç duyulmadan, yapay ışık kaynakları (LED aydınlatma sistemleri) kullanılarak fotosentez gerçekleştirilmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022). Dikey tarım uygulamaları, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesi açısından küresel ölçekte büyük bir öneme sahiptir. 2050 yılı itibarıyla dünya nüfusunun üç milyar kişi artacağı ve bu nüfusun yaklaşık %80'inin şehirleşmiş bölgelerde yaşayacağı öngörülmektedir (Barui vd., 2022). Bu bağlamda, dikey tarım sistemleri; su, enerji ve toprak gibi doğal kaynakların tüketimini en aza indirerek, ekolojik sürdürülebilirliği ve insan sağlığını destekleyen bir tarım modeli sunmaktadır (Öztürk, 2021). Dikey tarımın uygulanabilmesi için hidroponik, akuaponik ve aeroponik gibi yöntemler kullanılmakta olup, bu

sistemlerde LED teknolojileri yardımıyla dikey alanlarda bitki yetiştirilmektedir. Bu yöntemler, dikey tarımın verimliliğini artırmayı ve tarımsal üretimde zaman ile emek tasarrufu sağlamayı amaçlayan yenilikçi uygulamalar olarak tasarlanmıştır (Bingöl, 2019).

2.1. Hidroponik Üretim Sistemi

Hidroponik üretim sistemi, bitkilerin tarımsal toprağa ihtiyaç duymadan, köklerine doğrudan sulu bir çözelti içerisinde mineral ve besin takviyesi uygulanarak yetiştirilmesini sağlayan bir yöntemdir (MEB, 2008). Bu sistem, bitki köklerine sağlanan besin takviyesi sayesinde mahsulün gelişimini desteklemenin yanı sıra, hastalıklı köklerin tedavi edilmesine ve bitkinin daha sağlıklı bir şekilde büyümesine de katkı sağlamaktadır (Goddek ve Körner, 2019). Güvenilir ve kaliteli gıda üretiminde, hammaddenin yetiştirildiği ortamın niteliği büyük önem taşımaktadır. Bir tarım mahsulünden elde edilen optimum kalite, üretim sürecinde uygulanan yöntemlerin gelişmişlik düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, hidroponik sistemlerden elde edilen mahsullerin steril bir ortamda yetiştirilebilmesi için tarımsal filtreleme, ısı kontrolü, ozon ve ultraviyole radyasyon gibi çevre dostu tekniklerin kullanılması gerekmektedir (Januszkewicz ve Jarmusz, 2017). Hidroponik sistemlerde bitkiler, besin ihtiyaçlarını doğrudan tarım arazisinden değil, özel olarak hazırlanmış besin çözeltilerinden karşılamaktadır. Bu sayede, bitkilerin büyüme süreci hızlanmakta ve geleneksel yöntemlere kıyasla daha kısa sürede nihai ürün elde edilebilmektedir (Bingöl, 2019).

Şekil 1. Hidroponik Üretim Sistemi Şeması

Kaynak: (Bingöl, 2019).

Hidroponik tarım sistemleri, dünya genelinde ilk kez 1699 yılında İngiltere’de basit yöntem ve teknikler kullanılarak uygulanmıştır. İlerleyen yıllarda, Avrupa’da sulu besin takviyeleri geliştirilmiş ve topraksız tarım sistemlerinin bilinirliği artmıştır. Bu sistemlerin küresel çapta tanınması ise 2004-2005 yıllarında ticari bir firma tarafından yeşil yem üretimi amacıyla yaygınlaştırılmasıyla gerçekleşmiştir. Türkiye’de ise hidroponik yöntemler ilk kez 2009 yılında ticari şirketler tarafından taze kaba yem üretiminde kullanılmıştır (Kılıç, 2016). Günümüzde hidroponik sistemle yalnızca roka ve marul gibi yapraklı sebzeler değil, aynı zamanda patlıcan ve domates gibi çekirdekli sebzeler de yetiştirilmektedir (Okumuş, 2019). Hidroponik tarım sisteminin uygulanabilirliği belirli avantajlar ve dezavantajlar içermektedir. Bu unsurlar Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Hidroponik Yetiştiriciliğin Avantaj ve Dezavantajları

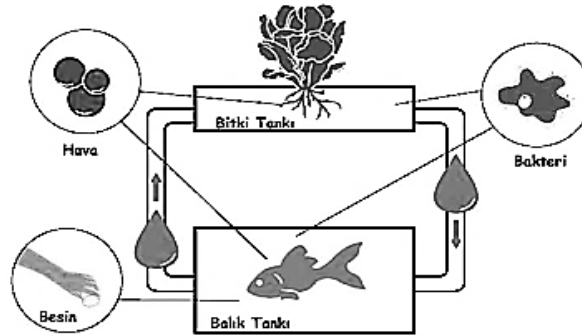
Avantajları	Sistemli ve kontrollü olarak bitki yetiştirmeyi hedefler. Bu sayede dış etmenlerden uzak risksiz bitki yetiştiriciliği yapılır.
	Su ve toprak olanaklarından daha kolay yararlanır, tasarruf sağlanır.
	Su sirkülasyonu ile üretim devamlılığı sağlanır, sürdürülebilir gıda anlayışını destekler.
	Ekosistem dengesi korunur ve bu yöntemde kullanılan gübre doğal çevreye zarar vermez.
	Yılın her döneminde üretim yapabilme olanağı sunar. Geleneksel yetiştiricilikten farklı olarak elde edilen ticari gelir ve mahsul üretim kapasitesi daha yüksektir.
	Birim alandan tasarruf sağlar, niteliksiz alanlarda tarıma katkıda bulunur.
Dezavantajları	Bu yöntemde çalıştırılacak personelin kalifiye personel olması ve sistem hakkında bilgi sahibi olması gerektiğinden personel bulma konusunda problemler yaşanabilir.
	Hidroponik sistemde yetiştirilen ürünün hassas ve dikkat gerektirecek nitelikte olması.
	Ürünü yetiştirirken önceden uygulanmaya hazır halde bir 'yetiştiricilik planı' hazırlamak gerekmektedir. Nitekim oluşabilecek sorunlara karşı (bitki hastalıkları) çözüm olanakları önceden belirlenmiş olmalıdır. Aksi takdirde kısa sürede ürüne müdahale edilemeyeceğinden, hastalık yapıcı bileşenlerin tüm bitkilere yayılma riski bulunmaktadır.
	Kurulan tesis masrafının ilkinde mahsus maliyetli yüksek olması

Kaynak: (Adak, 2010).

2.2. Akuaponik Üretim Sistemi

Akuaponik üretim, aynı ortamda balık ve bitki yetiştiriciliğinin sağlandığı, su ürünleri yetiştiriciliği ile topraksız tarım uygulamalarının birleşimiyle oluşturulan bir üretim modelidir. Bu sistemde balık ve bitki tankları birbirine bağlı olup, balık atıkları bitki gelişimi için gerekli organik besin maddesi işlevini görmektedir (Mirici ve Baykır, 2020). Ayrıca, akuaponik sistemlerde tarım mahsulü yetiştirmek için kullanılan su miktarının geleneksel yöntemlere kıyasla yaklaşık onda bire düşürülerek maksimum su veriminin sağlandığı bilinmektedir (İzci vd., 2020). Akuaponik üretim sistemleri, Akuaponik Bahçecilik Topluluğu tarafından "sürekli dönüşüm halinde olan ekosistemlerde bitki ve balık yetiştirme yöntemi" olarak tanımlanmaktadır (Bildirici ve Bildirici, 2021). Bu sistemde bitkiler, besinlerini balıkların organik atıklarından ve yararlı mikroorganizmalardan elde etmektedir (Aishwarya vd., 2018).

Şekil 2. Akuaponik Üretim Şeması

Kaynak: (Kargın ve Bilgüven, 2018)

Akuaponik sistemde bitki yetiştiriciliği 3 aşamada gerçekleşmektedir. Bu aşamalar şu şekildedir;

1. **Aşama:** Balık yetiştirilir ve bitki besini için atık üretilir.
2. **Aşama:** Zararlı mikroorganizmalar (kurtçuklar, mikroplar vb.) bitki yetiştiriciliği için besine (gübre) dönüştürülür. Bu aşamada ileri teknolojide dezenfekte uygulamalarından yararlanır.
3. **Aşama:** Bitki üretimi gerçekleştirilir (Bernstein, 2011).

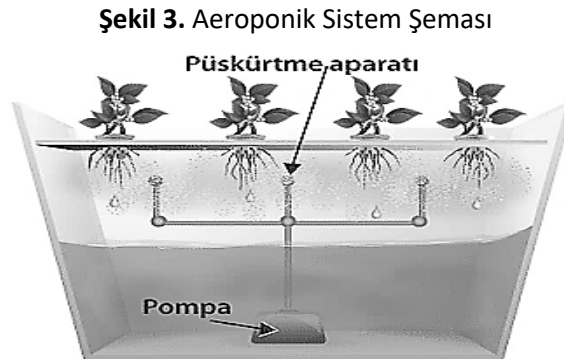
Akuaponik tarım sistemi, atık yönetimini kontrollü bir şekilde sağlayarak çevreye optimum düzeyde katkıda bulunduğu tespit edilmiştir (Rakocy vd., 2006). Bu sistem, topraklı tarıma kıyasla %75 daha az enerji kullanımı sağlarken; nakliye masraflarını, iş gücü yükünü, iklime bağlılığı ve sulama suyu gibi tarımsal sorunları da minimum düzeye indirmeyi amaçlamaktadır (Kızak, 2016). Ayrıca, bu yöntemle elde edilen ürünlerin organik ve temiz gıda özellikleri taşıdığı belirlenmiştir.

Ancak, akuaponik tarım yöntemlerinin sürdürülebilir ekosisteme sağladığı faydaların yanı sıra, havuz sisteminin yol açtığı bazı problemler de bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Dede ve Türkan, 2009):

- Akuaponik üretim sistemi için gerekli olan ekipmanların bakım, onarım gibi maliyet gerektiren giderlerinin yüksek olması.
- Su sirkülasyonunu sağlayan pompa sisteminin aktif bir şekilde suyu sterilize edebilmesi için fazla enerji gereksinimi olması.
- Pompa sistemindeki tıkanıklık gibi arızaların bitkiler ve balıklar üzerinde doğrudan olumsuz etkiler yaratması, bu nedenle sistem kontrollerinin sürekli yapılması gerekliliği.
- Balıkların beslenebilmesi için kaliteli yem tercih edilmesi, ancak kaliteli besin takviyelerinin ticari maliyetinin yüksek olması.
- Balık atıklarından kaynaklanan tıkanmaların oluşması.
- Su içerisindeki hızlı gelişen bakterilerin ortamda çoğalması ve bu bakterilerin bitkiler için hastalık yapıcı özellikler taşıması.
- Geleneksel tarıma göre daha dikkatli davranılması gereken bir sistem olması.
- Kullanılan suyun kalitesinin, özellikle pH ve sıcaklık derecesi gibi niteliklerinin sabit tutulması ve canlı yaşamına uygun şekilde stabilize edilmesi gerekliliği.

2.3. Aeroponik Üretim Sistemi

Aeroponik üretim sistemleri, sisleme ve havalandırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı alternatif bir tarım yöntemidir. Bu sistemde, toprak kullanılmaz ve bitkiler dikey düzlemde havaya asılır. Bitki köklerine doğrudan karbondioksit ve besin çözeltisi, sis halinde uygulanır ve bitkiler yapay LED ışığa maruz bırakılır. Bu yöntemle, bitkilerin daha sağlıklı bir şekilde büyümeleri için uygun sıcaklık ve nem ortamı sağlanır (Şimşek ve Gül, 2018).

Kaynak: (Toprakvesu.com)

Yapılan araştırmalar, aeroponik sistemin iklim sorunlarını %80 oranında ortadan kaldırarak topraksız üretimin sürdürülebilirliğini yüksek oranda sağladığını ortaya koymuştur (Rivera vd., 2023). Bu yöntemde, genellikle mikro yeşillikler, filizler, bahçe yeşillikleri ve hızlıca tüketilmesi gereken bitkiler yetiştirilmektedir (Singh vd., 2022). Aeroponik tarım sisteminin, geleneksel tarım yöntemlerine kıyasla bitki gelişim döneminde ve hasat zamanı sırasında kök kısmına neredeyse hiç zarar vermediği belirlenmiştir. Ayrıca, bu yöntem çölleşme riskini de tamamen ortadan kaldırmıştır (Lin vd., 2022).

Topraksız tarıma dayalı aeroponik üretim sistemi ile ilgili ilk bilgiler 1920'li yıllarda ortaya çıkmıştır. 1940-1942 yılları arasında teknolojik çalışmalar ve modern tarım denemelerinin gelişmesiyle, sürdürülebilir yetiştiriciliğin önü açılmıştır. Bu gelişmeler, ilerleyen yıllarda L.J. Klotz'un sis teknolojisini kullanarak bitki köklerini incelemesi ile aeroponik sistemle ilgili çalışmalara zemin hazırlamıştır ve bu çalışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Aeroponik sistem, akuaponik ve hidroponik üretim yöntemlerinden farklı olarak genellikle patates üretimi için tercih edilen topraksız tarım yöntemidir (Ngawang, 2019). Aeroponik tarım yöntemi, diğer sistemlerden farklı olarak tamamen kapalı bir ortamda uygulanmaz. Bitki gelişimi genellikle yarı açık bir ortamda sağlanır. Bu durum, bitkilerin geleneksel tarım sistemindeki gibi olumsuz dış etmenlerden daha az etkilenmesini sağlar (Choudhury ve Dutta, 2024). Tüm ortam koşulları sağlandığında, aeroponik sistemin sürdürülebilir yetiştiriciliğe olan katkısı belirginleşmiştir. Ekolojiye zarar vermeden ve doğal kaynakları minimum düzeyde kullanarak, günümüzde ve gelecekte güvenilir gıdaya ulaşmanın yolu kolaylaşmıştır (Tunio ve Gao, 2020). Aeroponik üretim, bitki yetiştirme ortamındaki nem ve havayı muhafaza ederek bitki gelişimini destekler. Oksijen sistemi sürekli çalışır, bu sayede bitki kökleri oksijenle temas ederek havalanır ve gelişimi daha sağlıklı olur. Bu durum, geleneksel tarıma göre bitkilerin daha hızlı bir şekilde gelişimini tamamlamasını sağlar. Sistemde yetiştirilen bitkinin nem ve sıcaklık ihtiyacına göre ortamda bulunan mekanizmalar devreye girer; sıcaklık düştüğünde veya aşırı yükseldiğinde soğutma sistemi çalışarak ortamın dengesini korur. Bu teknolojik özellik sayesinde, mahsulün sıcaklık dengesi sağlanır, ürünün gelişimi risk altına girmez ve ürün kalitesi stabil hale gelir (Shinde vd., 2016). Aeroponik sistemlerin uygulandığı ortamda en uygun sıcaklık değeri yaklaşık 23°C olmalıdır. Ayrıca, nem dengesinin sağlanabilmesi için optimum nem oranı %80 civarında olmalıdır (Fatchanuddin, 2015). Tüm bu ortam koşulları sağlandığında, aeroponik sistemin sürdürülebilir yetiştiriciliğe olan katkısı açıkça görülmektedir. Ekolojiye zarar vermeden ve doğal kaynakları minimum düzeyde kullanarak, günümüzde ve gelecekte güvenilir gıdaya ulaşmak daha kolay hale gelmektedir (Tunio ve Gao, 2020).

1.4. Merkezi Dikey Çiftlikler

Dikey tarım uygulamaları, sürdürülebilir yetiştiriciliğin devamlılığını sağlayabilmek için kurulmuş kapalı sistemler bütünüdür. Dikey çiftlikler ise tarım uygulamalarını gerçekleştirebilmek adına oluşturulmuş dikey sütunlu yapay alanlardır. Dünya genelinde, dikey çiftlikler, özellikle bireylerin besin tedarik etme imkânlarının zorlaştığı, tarım yapılacak doğal ve beşerî alanların yetersiz kaldığı, artan nüfusun kendi gereksinimlerini karşılayamadığı, yerel çiftçilerin yeterince desteklenmediği, hayat pahalılığının yüksek olduğu ve iklim ile sıcaklık gibi faktörlerin tarıma uygun olmadığı ülkelerde daha fazla merak konusu olmuştur (Şahin ve Kendirli, 2016). Geliştirilen dikey çiftlikler, sürdürülebilir kalkınmayı ve kentsel gelişmişlik düzeyini artırmayı amaçlayan, geleceğe yönelik tasarlanmış sistemlerdir. Bugün, kentsel gelişimi destekleyen bu dikey merkezlerin, sürdürülebilir kalkınma açısından pek çok olumlu fayda sağladığı tespit edilmiştir. Bu faydalar (Aydın, 2017);

- İnsanlara yararlı bir bakış açısı kazandırma, ekolojik sorunlara çözüm önerileri yaratma, küresel ve kentsel bazda istihdam sağlama olanağı kazandırma.
- Ekonomik kalkınmayı sağlama, uluslararası ticaret olanaklarını geliştirme.
- Toplumsal üretkenliği ve bilinç düzeyini artırma (Akçakaya, 2016).

- Diğer sanayi şirketlerinden bağımsız doğaya zararlı ve tehlikeli atıkları minimum düzeyde salma.
- Dikey merkezlerde çalışanların can güvenliği, sosyal ve ekonomik yönden çalışan ferahının yüksek olması.
- Üretilen ürünlerin doğaya fayda sağlaması ve toplumsal talep niteliğinde olması.

1.5. Konteyner Dikey Çiftlikler

Dünya genelinde, stratejik açıdan savaş, yıkım, siyasi olaylar veya ekosistemden kaynaklanan doğal afetler, ekolojik dengenin bozulması gibi çeşitli sebeplerle kullanılmayan tünel ve sığınak gibi kapalı alanlarda dikey tarım sistemleri kurularak bu alanlar tarım arazisi olarak değerlendirilmiştir. Bu uygulama sayesinde terkedilmiş, niteliksiz alanlar, toplumun tarımsal mahsul ihtiyacını ciddi oranda karşılayan, verimli ve ekolojik düzene katkı sağlayan alanlara dönüştürülmüştür. Dünyadaki geri dönüşüm çiftlikleri, genellikle nüfus yoğunluğunun çok yüksek, teknolojik gelişmenin ise insan nüfusuna kıyasla ileri düzeyde olduğu ülkelerde kurulmuştur (Doğru, 2022). Dünya genelinde kurulmuş olan stratejik öneme sahip geri dönüşüm çiftlikleri, Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Dünya Genelinde Geri Dönüştürülmüş Bazı Dikey Çiftlikler

Kuruluş Yılı/ Çiftlik Adı	Girişimci	Genel Merkez	Geri Dönüşüm Alanı
2015, Growing Underground	Richard Ballard Steven Dring.	Birleşik Krallık, Londra	İkinci Dünya savaşından kalma stratejik öneme sahip yer altı sığınağında kurulan dikey tarım merkezi.
2017, Nexton	Choi Jae-bin	Güney Kore	Ölümcül kazalara sebep olan dar virajlara sahip olması sebebiyle araç trafiğine kapatılan tünel geçidi.
2018, The Floating Farm	Minke Van Wingerden	Hollanda, Rotterdam	Güney Hollanda’ da Merwehaven kanalı yüzeyinde faaliyet gösteren dikey tarım ve hayvan çiftliği.

Kaynak: (www.yesilgazete.org., 2018; www.weforum.org., 2021; www.bbc.com., 2018).

1.6. Çatıda Dikey Tarım

Çatıda Dikey tarım fikrinin tarihte ilk kez, Antik dönemden kalma Babil’in Asma Bahçelerinden etkilenilerek ortaya atıldığı ve günümüzde de çatıda tarım fikrine uyarlandığı düşünülmektedir.

Çatıda tarım fikrinin ilk yansımaları, 1900’lü yıllarda dönemin önemli sanatçılarından olan peyzaj mimarı Harry Maasz’ın teorileri tarafından desteklenmiştir. Kuzey Amerika Kıtası ve Asya bölgesinde, nüfus yoğunluğu nedeniyle çatıda tarım fikri merak konusu haline gelmiştir (Aras, 2019). Çatıda dikey tarım uygulaması ile, binaların teras katlarında, restoranların kullanılmayan çatı katlarında uygun koşullar (sıcaklık, nem, ışık) sağlanarak tarım yapılma imkânı doğmuştur. Çatı tarımının gerçekleştirildiği işletmelerde, alandan tasarruf sağlanırken aynı zamanda yerinde mahsul tedarik etme fırsatının işletmelere kâr sağladığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, çatıda dikey tarım faaliyeti gösteren işletmelerin, enerji kullanımına ihtiyaç duymadan; havadan, yağmur suyundan ve güneş ışığından etkin bir şekilde faydalandığı görülmüştür. Bu uygulama sayesinde gıdanın depolanması, taşınması ve işlenmesi gibi tedarik zincirindeki halkaların bütünlüğü sağlanmıştır (Kodmany, 2018). Çatıda tarım gibi alternatif tarım odaklı uygulamaların, dünya genelinde devamlılığını sürdüren canlıların yaşam standartlarını iyileştirdiği ve geleneksel tarımdan kaynaklanan sektörel problemleri büyük ölçüde ortadan kaldırdığı tespit edilmiştir (İl Tarım Müdürlüğü, 2015).

3. Dikey Tarım ile Gıda Üretimi

Dünya genelinde sürdürülebilir tarım sistemleri, ekolojik dengeye zarar vermeden, çevresel bilinç çerçevesinde gıda mahsulü yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Turhan, 2005). Başka bir deyişle, sürdürülebilir tarım kavramı, toprak arazilerinin fiziksel, biyolojik ve kimyasal yapısının korunmasını ve arazi bütünlüğünün sağlanmasını hedefleyen yenilikçi uygulamalardır (Pezikoğlu, 2012). Bu uygulamaların temel amacı, yaşamsal faaliyetlerin sürdürülebilirliği için gerekli olan gıda maddesinin, tarım arazisi verimliliği gözetilerek sağlanmasıdır. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan küresel çapta bir araştırma, dünyadaki besin üretiminin talep doğrultusunda yetersiz kaldığını ve yaklaşık 828 milyon insanın açlık sınırında yaşadığını raporlamıştır (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, 2021). Bu bağlamda, dikey tarım ve diğer alternatif tarım sistemlerinin dünya çapında uygulanması, küresel ekonomik düzeyde ve toplum bazında ekolojik değer bilincinin artmasına ve buna bağlı olarak gıda yetersizliğinden kaynaklanan sorunların ortadan kalkmasına yol açacağı öngörülmektedir (Kurtgil ve Beyhan, 2021).

Dünya üzerindeki kontrolsüz nüfus artışı sonucunda, gelecekte gıdanın tükenme riski yalnızca insanlar için değil, ekosistem içerisindeki diğer canlıların yaşam sürelerinin devam ettirilebilmesi için de hayati önem taşımaktadır. Ekosistemdeki canlıların yaşamlarını sürdürebilmesi için, gıda üretiminin hayvanlar için de aynı oranda devam etmesi gerekmektedir. Dünya genelinde tarım topraklarının yaklaşık %30'u, hayvanların besin ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmaktadır (Kırkpınar ve Atan, 2022). Bu açıdan bakıldığında, dikey tarım yöntemlerinden biri olan hidroponik tarım, yem üretiminin yanı sıra kullanılabilir tarım arazilerinin daha verimli gıdalar için ayrılmasını sağlamakta ve hayvanların ihtiyaç duyduğu besin maddesinin toprak kullanımı gereksiz üretilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca, hidroponik üretim sistemleri kullanılarak, maksimum bir hafta içinde hayvan besini üretilebilmektedir. Bu uygulamanın sonucunda, genellikle arpa, buğday ve benzeri hububatların hidroponik sistemlerde yeşillendirilmesiyle yeşil hayvan yemi elde edilmektedir (Kim vd., 2019).

Hayvan besiciliği sektöründe, finansal giderlerin yaklaşık %70'lik kısmı hayvan yemi satın almak için harcanmaktadır. Bu durumda, hayvansal üretim yapan firmaların kendi bünyelerinde hidroponik sistemleri kullanarak yem üretmesi, finansal açıdan verimlilik sağlayacaktır (Karaşahin, 2017). Dünya genelinde yapılan bir araştırmaya göre, üretilen arpa ve yulaf benzeri hububatların yaklaşık %57'si hayvancılık sektöründe yem kaynağı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, hayvansal gıda üretimi için ayrılan tarım arazilerinde yalnızca 1 kg kırmızı et üretmek için 6,5 kg arpa ya da benzeri tahıl gerekmektedir. Tarım arazisindeki tahılın gelişim göstermesi ve yeşillendirilmesi için ise yaklaşık 15 bin litre su kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır (Stiftung, 2014). Hidroponik sistem kullanıldığında, mevsimsel koşullara bağlı kalmadan ve yaklaşık %90 oranında su tasarrufu sağlanarak her daim hayvanlar için yeşil yem üretilebilmektedir (Kılıç, 2016).

Tarımda su kullanımı, çeşitli olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bunlardan biri, yer altı sularının tahrip edilmesidir. Yer altı sularının yüzeye çekilmesi, toprak çökmesine ve yer altında boşluklar oluşmasına sebep olur. Bu durum, obrukların oluşmasına ve göllerin zamanla yok olmasına yol açmaktadır. Obrukların oluştuğu bölgelerde ise tarım yapma olanağı kalmaz ve bu da bölge halkının tarıma dayalı ekonomik kazancını olumsuz etkiler (Bozyiğit ve Tapur, 2009). Ayrıca, geleneksel tarımda kullanılan kimyasal ilaçlar ve hayvansal gübreler, sulama suyu aracılığıyla topraktan yer altı sularına ulaşır. Kimyasal bileşenler (özellikle nitrat ve türevleri) suda çözünerek yer altındaki tatlı su kaynaklarını ciddi şekilde kirletmektedir (Süenal ve Erşahin, 2012). Bu durum hem su kaynaklarının kalitesini hem de çevresel dengeyi tehdit etmektedir.

Gıda üretiminin sürdürülebilirliğini sağlamak, artan nüfusla birlikte yiyeceğin tüketime hazır şekilde bulunması için hayati bir öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından 2015 yılında yayımlanan bir rapora göre, 40 yıl içinde artan nüfus nedeniyle insanların yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan besin maddesinin, nüfusun ihtiyacını karşılayamayacağı öngörülmektedir. Ancak gıda üretiminin minimum %70 oranında artırılması durumunda, gıda

sıkıntısının azalacağı öne sürülmüştür. Bu durum, tarım arazilerinin korunması ve alternatif gıda üretim yöntemlerinin devreye sokulmasının önemini vurgulamaktadır (Gökırmaklı ve Bayram, 2017). Tarım topraklarının korunması, su ve diğer doğal kaynakların verimli kullanımı, ekolojik dengeyi sürdüren gıda üretim sistemlerinin gerekliliği büyüktür. Toprak, su ve diğer ekolojik kaynaklar, yalnızca insanların yaşamını sürdürebilmesi için değil, tüm canlıların hayati faaliyetlerini sürdürebilmesi için gereklidir. Bu bağlamda, toprakların tükenmesi, insanlık ve diğer canlılar için en büyük hayati risklerden biri haline gelebilir (İkincikarakaya vd., 2013).

Otel ve restoran işletmeleri, hızla değişen yiyecek içecek sektörü içinde kâr elde etmek ve rekabet edebilmek için birçok ekonomik faktörü yönetmek zorundadır. Bu işletmelerin başarılı olabilmesi için, satın alma, depolama ve nakliye gibi maliyetleri karşılayabilmeleri gerekmektedir. Ancak, bu maliyetlerin yüksekliği, elde edilen kârın azalmasına ve üretim sürecinde aksamalara yol açabilir (Anasız, 2018; Erbaş, 1996). Bu bağlamda, işletmelerin verimliliği artırmak ve taze ürünlere erişimi sağlamak amacıyla çeşitli üretim modelleri geliştirilmiştir. Dikey tarım, işletmelerin mevsimsel olarak taze sebze ve meyve temin etmelerini kolaylaştıran ve sürekli taze ürün sunmalarına olanak tanıyan bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Dünya genelinde, pek çok işletme bu modeli benimsemeye başlamış ve kendi bünyelerinde tarım faaliyetleri yürütmektedir. Özellikle akuaponik sistem, et ve balık sunan restoranlar ve fine-dining işletmeleri için önemli bir çözüm sunmaktadır. Bu sistem, balık ve bitki yetiştirmeyi birleştirerek, menülerinde bulunan sebze ve deniz ürünlerini kendi tesislerinde üretebilmelerini sağlar. Bu sayede, işletmeler hem taze ve sürdürülebilir ürünler sunabilir, hem de operasyonel maliyetlerini düşürebilir (Mol, 2019).

Dikey tarım sistemleri, doğru ekipman ve koşullar sağlandığında her ortamda uygulanabilir. Özellikle şehirleşmiş bölgelerde, yüksek binaların kullanılmayan alanları (balkonlar, bodrum katları, çöp odaları vb.) dikey tarım için uygun alanlar sunmaktadır. Bu uygulamanın ilham kaynağı, MÖ 600'lü yıllarda Babil'deki Asma Bahçeleri olmuştur. Bu tarihi bahçelerin tasarımındaki sistematik unsurlar—sulama sistemleri, bitkilerin düzenli yerleştirilmesi gibi—günümüzdeki dikey tarım uygulamalarının gelişiminde etkili olmuştur (Alam, 2020). Balkonlar ve ev içi alanlarda dikey tarım uygulamaları, genellikle hidroponik sistemlerle yapılan yeşil yapraklı sebzeler, çilek, domates ve marul gibi ürünlerin yetiştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu, balkonların ve diğer iç mekanların daha verimli kullanılmasına yardımcı olur ve gıda üretimi için ek bir alan yaratır (Ünal, 2022). Restoranlar, kafeler, oteller ve pastaneler gibi gıda üretimi yapan işletmelerde ise dikey tarım, yeşil yapraklı sebzelerin taze ve yerinde üretimi için tercih edilmektedir. Geleneksel yöntemlerle, marketlerdeki yeşil sebzeler genellikle kısa süre içinde bozulur, kokuşur ve yapısal değişiklikler gösterir. Bu, taze ürün almak için gereğinden fazla alım yapılmasına ve tüketilmeyen gıdanın israf olmasına yol açar. Dikey tarım ile ise bu sorunların önüne geçilerek, gıda israfı minimuma indirilebilir ve işletmelerin taze gıda temin etme maliyetleri düşürülebilir. Bu yöntem, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliği destekler ve işletmelerin kâr marjlarını iyileştirebilir.

Gıda israfının sürekli tekrarı, yerel ekonomilerde ürün fiyatlarının dalgalanmasına yol açmaktadır. Bu durum, özellikle tarım üreticilerini ve gıda sektörünü olumsuz şekilde etkilemektedir. Örneğin, tarımsal üretimin azalmaması gereken bir dönemde, savaş, göç veya salgın gibi faktörlerin etkisiyle hammaddenin israf olması, nihai ürünlerin fiyatlarını artırmakta ve bu durum tüketicilerin gıdaya erişimini zorlaştırmaktadır (Çalık ve Göl, 2019). Başarılı tarımsal yönetim politikalarının uygulandığı ülkelerde, bu tür olumsuz etkilerin azalması ve tüketicilerin gıda ürünlerine erişiminin daha uygun fiyatlarla sağlanması mümkün olmaktadır. Tarım sektörünün etkin yönetimi, ekonomik, sosyal ve diğer olumsuz etkilerin ortadan kalkmasına katkı sağlayarak, gıda tedarik zincirini güçlendirmektedir (Eştürk ve Ören, 2014). Dikey tarım gibi sürdürülebilir tarım yöntemlerinin uygulanması, özellikle gıda enflasyonu, açlık ve kıtlık gibi ciddi risklerin bulunduğu bölgelerde bu riskleri azaltmaya yardımcı olabilir. Dikey tarım, yerel gıda üretimini artırarak, tarımsal hammadde teminini güvence altına alır ve

kıtlık durumlarının önüne geçerek, gıda güvenliğini sağlamada önemli bir çözüm olarak öne çıkmaktadır (Çekici ve Bayrakçı, 2024).

Sonuç

Dünya genelinde toplumların en değerli yaşam kaynağı, sahip oldukları verimli ve sürdürülebilir tarım arazileridir. Ekosistemdeki tüm bileşenlerin dengeli bir bütün içerisinde varlığını sürdürmesi, canlı yaşamının kesintisiz devam edebilmesi gibi unsurlar, toprağın sürdürülebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. Öyle ki ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ve halkın refah düzeyi gibi sosyolojik faktörler, toplumların tarım arazilerine ve toprak bütünlüğüne verdikleri değerle bağlantılıdır. Toprak, yaşam ve gıda, birbirine bağlı temel bileşenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, tarımsal üretim olanaklarının yetersiz kalması nedeniyle gelecekte karşılaşılabilecek ulusal gıda kıtlığına yönelik çözüm önerileri, dikey tarım ekseninde ele alınmıştır.

Tarımsal üretim, toplumların gıda ihtiyacını karşılamada kullanılan en köklü üretim yöntemlerinden biridir. Ancak küreselleşme ile artan nüfus oranı, tarım arazilerinin üretim faaliyetleri dışına çıkması ve kentsel alanlara dönüştürülmesi gibi etkenler, gıda üretiminin insan ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu durum, toplumun gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla dikey tarım gibi sürdürülebilir ve gıda odaklı kalkınma planlarının geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Dikey tarım ve alternatif tarım uygulamaları, arazi bütünlüğünün korunmasına katkı sağlamanın yanı sıra, tarımsal sulamadan kaynaklanan su kıtlığı probleminin büyük ölçüde giderilmesine de yardımcı olmaktadır. Dikey tarım uygulamalarının sağladığı bir diğer önemli fayda ise gastronomi sektöründe gözlemlenmektedir. Yiyecek ve içecek işletmeleri için, kendi üretimlerini gerçekleştirebilecekleri en kapsamlı gıda üretim yöntemlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. İşletmelerin kısıtlı alanlarda üretim yapabilmesine imkân tanıyarak, birim alandan maksimum verim elde edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, yeşillikler ve köklü sebzeler başta olmak üzere birçok tarımsal ürünün işletme bünyesinde yetiştirilmesine olanak sunmaktadır.

Dikey tarım faaliyetlerinin dünya genelinde yaygınlaşmasıyla, tarım topraklarının aşırı işlenmesinden kaynaklanan toprak kayıplarının önlenebileceği ve böylece tarım mahsulü üretimindeki dengesizliklerin ortadan kalkabileceği öngörülmektedir. İklim değişikliğine bağlı aşırı yağış, kuraklık gibi ekstrem doğa olaylarının yanı sıra deprem, heyelan ve yangın gibi doğal afetler, mevcut tarım arazilerinde ekili mahsullerin zarar görmesine neden olmaktadır. Bu durum, hem tarım üreticilerinin ekonomik kayıplar yaşamasına hem de tüketicinin gıdaya ulaşımında fiyat artışlarının meydana gelmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, araştırmada vurgulanan bir diğer önemli konu, dikey tarımın mevsimsel dengesizliklerden ve doğal afetlerden etkilenmeden tarım mahsulü yetiştirme imkânı sunmasıdır. Bu sayede, tüketici ve üreticinin ekonomik kayıplar yaşaması önlenerek, ürün kayıplarının yol açtığı ülke genelindeki gıda enflasyonunun kontrol altına alınmasına katkı sağlanabilmektedir.

Çalışmada ele alınan bir diğer önemli konu, kırsal yaşamdan şehirleşmiş alanlara gerçekleşen göç hareketlerinin doğurduğu gıda talebi sorunudur. Köyden kente yaşanan göç sonucunda, kentsel alanlarda tarımsal üretim neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bunun yanı sıra, kırsal alanlarda geleneksel yöntemlerle yürütülen tarımsal faaliyetler, makine ve insan gücüne duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Kentlerde yaşayan nüfusun artışıyla birlikte, kırsal bölgelerde tarım işçisine olan gereksinim de giderek yükselmektedir. Bu ihtiyacın karşılanamaması durumunda, kırsal alanlardaki tarımsal üretim yetersiz kalmakta ve gıda arzında dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Dikey tarım, bu karşılanamayan gıda talebine çözüm sunarak, kentsel alanlarda sürdürülebilir tarımsal üretimin devamlılığını sağlamaya yönelik önemli bir alternatif oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, dikey tarım uygulamalarının sunduğu çeşitli avantajlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu avantajlar arasında en önemlilerinden biri, tarımsal üretimde su kaynaklarının etkin kullanımı ve su tasarrufu sağlamasıdır. Nitel verilerle desteklenen bulgular, dikey tarımın geleneksel

tarım yöntemlerine kıyasla yaklaşık %90 oranında su tasarrufu sağladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, bilinçsiz ve kontrolsüz yer altı suyu kullanımı, obruk oluşumu ve çöküntü alanlarının meydana gelmesi gibi ciddi jeolojik ve çevresel problemlere yol açarak can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. Dikey tarım sistemleri, hidroponik ve aeroponik gibi alternatif sulama yöntemleri sayesinde su tüketimini minimize ederek tarımsal üretimde sürdürülebilirliği desteklemektedir. Bu bağlamda, dikey tarımın yaygınlaşmasının, su kaynaklarının korunmasına katkıda bulunarak ekolojik dengeyi koruyabileceği ve uzun vadede küresel gıda güvenliğini destekleyebileceği öngörülmektedir.

Araştırmada ele alınan bir diğer önemli konu ise, dikey tarım uygulamalarının sunduğu avantajlarla birlikte bazı dezavantajlara da sahip olmasıdır. Bu dezavantajlar arasında, dikey tarım sistemlerinin ilk kurulum aşamasında yüksek ekipman maliyetleri gerektirmesi, bu sistemleri sürdürebilecek nitelikli iş gücü eksikliği, LED aydınlatma ve havalandırma gibi unsurlar için yüksek miktarda elektrik enerjisi ihtiyacı yer almaktadır. Mevsimsel değişikliklere bağımlı olmaması avantaj sağlıyor olsa da elektrik enerjisine olan bağımlılığı sürdürülebilirlik açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ancak, dikey tarımın yaygınlaşmasıyla birlikte, gelişen teknolojik olanaklar sayesinde bu sorunların aşılabileceği ve daha verimli çözümler geliştirilebileceği öngörülmektedir.

Dikey tarım ve beraberinde geliştirilen sürdürülebilir tarım uygulamaları, bozulmuş ekolojik dengenin yeniden oluşturulmasına katkı sunarak, küresel ısınma ve ozon tabakasının tahribatı gibi ekolojik riskler barındıran çağımızın çevresel problemlerine çözüm olanağı sağlayabilir. Geleneksel tarım sistemlerinde bitki gelişimini desteklemek amacıyla kullanılan kimyasal zirai ilaçlar ve suni gübreler, toprak verimliliğinin azalmasına neden olurken, ekosistemin bozulmasına ve su kaynaklarında canlı yaşamının tehlikeye girmesine yol açmaktadır. Bu soruna bir alternatif olarak geliştirilen dikey tarım uygulamalarında, tarımsal üretimde kullanılan besin maddeleri, doğal içeriğe sahip organik bileşenlerden oluşmaktadır. Bu yönüyle dikey tarım, geleneksel tarım yöntemlerine kıyasla daha çevreci ve sürdürülebilir bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca, kentsel yaşamın kırsal tarım ile entegrasyonunu temel alan dikey tarım sistemleri, nakliye ve depolama gibi hem üretici hem de tüketici açısından maliyet yaratan lojistik problemleri ortadan kaldırmaktadır. Market zincirlerinde, yiyecek-içecek işletmelerinde, evlerde ve hatta atıl durumdaki alanlarda bile ürünlerin taşınma ve depolanma ihtiyacı olmadan yerinde tarım yapılmasına olanak tanımaktadır.

Tarımsal üretimde dışa bağımlı olan ülkeler, genellikle tarım arazilerinin yetersiz olduğu veya tarımsal üretimin sürdürülebilir bir bilinçle yönetilmediği ülkelerdir. Dikey tarımın uygulanmasıyla birlikte, ülkelerin gıda üretiminde dış piyasaya bağımlılığının azalacağı ve bu durumun küresel ölçekte ekonomik ve ekolojik faydalar sağlayacağı öngörülmektedir. Dikey tarım ve alternatif gıda üretimi için geliştirilen projelerde, araştırmada da vurgulandığı üzere, ileri teknolojik sistemler kullanılmaktadır. Bu sistemler; robotik kollu tarım asistanları, ürünlerin hasat zamanını optimize eden bilgisayar programları, çürük ya da bozulmaya yakın ürünleri önceden tespit ederek bildirim sağlayan stratejik ekipmanlardan oluşmaktadır. Bu akıllı sistemler, geleneksel tarıma kıyasla insan hatasını en aza indirerek, ürün bazında maksimum verim elde edilmesine ve tarımsal gıda israfının önlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, yapılan çalışma; dikey tarım sistemlerinin ekosistem bütünlüğünü koruyacağını, ülkelerin gıda üretiminde dış bağımlılığını azaltacağını, tarımsal gıda israfının önüne geçerek sürdürülebilirliği artıracığını, gastronomi sektörünün devamlılığını destekleyeceğini, gıda üretim hacmini genişleteceğini ve tarım ekseninde ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacağını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarlar makaleye eşit düzeyde katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Adak, N. (2010). Topraksız kültürde çilek yetiştirme olanakları. *Alatarım 9 (2)*, 38-44.

- Aishwarya, K., Harish, M., Prathibhashree, S., & Panimozhi, K. (2018). Survey on an automated aquaponics based gardening approaches. *In Proceedings of the 2018 Second International Conference on Inventive Communication and Computational Technologies (ICICCT)*. Coimbatore, India: 1495-1500.
- Akçakaya, O. (2016). Kentsel sürdürülebilirliğin uygulanması ve ölçülmesi bağlamında yerel yönetimlerin fonksiyonu. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 47-64.
- Alam, M. (2020). Tarım sektörünün Nepal Ekonomisine etkilerinin girdi çıktı yöntemiyle analizi. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*.
- Al-Kodmany, K. (2018). *The Vertical City: A Sustainable Development Model*. Chigago: University of Illinois at Chigago (ULC).
- Anasız, İ. (2018). Otel işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrolü için israfı azaltacak farklı bir uygulama önerisi: Hedef Maliyetleme. *Kapadokya Akademik Bakış 2 (2)*, 179-214.
- Aras, B. B. (2019). Kentsel sürdürülebilirlik kapsamında yeşil çatı uygulamaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi 8 (1)*, 469-504.
- Aydın, N. (2017). Sürdürülebilir Şirket Olmanın Faydaları. *Reforma 3 (75)*, 15-21.
- Aydoğdu, M., Mancı, A., & Aydoğdu, M. (2015). Tarımsal Su Yönetiminde Değişimler; Sulama Birlikleri, Fiyatlandırma ve Özelleştirme Süreci. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 14 (52)*, 146-160.
- Barui, P., Ghosh, P., & Debangshi, U. (2022). Vertical farming- An overview. *Plant Archives 22 (2)*, 223-228.
- Bernstein, S. (2011). *Aquaponic gardening: a step-by-step guide to raising vegetables and fish together*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Bildirici, Ö. Ü., & Bildirici, D. E. (2021). *Sağlıklı bir gelecek için aquaponik sistemler*. Ankara: İksad Publications, 1, 84. .
- Bingöl, B. (2015). Dikey Tarım. *Düzce Üniversitesi Ormanlık Dergisi*, 11(2), 92-99.
- Bingöl, B. (2019). Alternatif Tarım Yöntemleri; Aeroponik, Akuaponik, Hidroponik. *Harman Time Dergisi 7 (82)*, 34-42.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)*. (2024). https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-gida-ve-tarim-orgutu-_fao_.tr.mfa adresinden alındı
- Bozyiğit, R., & Tapur, T. (2009). Konya ovası ve çevresinde yeraltı sularının obruk oluşumlarına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (21)*, 137-155.
- Cankül, I., & Toprak, Y. (2022). Sürdürülebilir gastronomi bağlamında dikey tarım uygulamaları. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel 5 (4)*, 1760-1767.
- Choudhury, M. R., & Dutta, A. (2024, 11 19). *Aeroponics*. <https://engrxiv.org/preprint/view/2481/version/3621> adresinden alındı
- Çalık, M., & Göl, M. (2024). Yaş sebze fiyatlarında üreticiden tüketiciye maliyet yansımaları. *EKEV Akademi Dergisi (ICOAEF Özel Sayı)*, 171-188.

- Çekici, O., & Bayrakçı, E. (2024). Yoksullukla Baş Etmede Sürdürülebilir Tarım Politikaları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 6 (1) , 87-100.
- Çevresel Göstergeler*. (2024, 11 8). <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/> adresinden alındı
- Çılgınoğlu, H., Avcı, M., & Çılgınoğlu, Ü. (2022). Sürdürülebilir Gastronomi Açısından Dikey Tarımın Önemi. *Journal Of Humanities And Tourism Research* 12 (3), 455-467.
- Dede, G., & Türkan, E. (2009). *Balık ve bitkilerin birlikte yetiştirildiği sistem: Aquaponik Sistemler*. <https://www.stb.org.tr/uploads/arastirmalar/dokuman/arastirmalar/balik-ve-bitkilerin-birlikte-yetistirildigi-aquaponik-sistemler-1691071008-8.pdf> adresinden alındı
- Dirik, H., & Cemil, A. (2005). Kent Ormancılığının Kapsamı, Yararları, Planlanması ve Teknik Esasları. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* 55 (1), 1-14.
- Erbaş, A. (1996). *Turistik işletmelerde yiyecek maliyet kontrolü, Adnan Menderes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Profesörlük Taktim Çalışması*. Aydın.
- Eştürk, Ö., & Ören, M. N. (2014). Türkiye'de tarım politikaları ve gıda güvencesi. *Yüzüncü Yıl University Journal of Agricultural Sciences* 24 (2), 193-200.
- Fatchanuddin, A. M. (2015). *Controlling Humidity Of Nutrition Fog In Aeroponic System Using Proportional – Integral Method*. https://www.researchgate.net/publication/320416561_CONTROLLING_HUMIDITY_OF_NUTRITION_FOG_IN_AEROPONIC_SYSTEM_USING_PROPORTIONAL_-_INTEGRAL_METHOD adresinden alındı
- Goddek, S., & Körner, O. (2019). A fully integrated simulation model of multi-loop aquaponics: A case study for system sizing in different environments. *Agricultural Systems* 171, 143-154.
- Gökırmaklı, Ç., & Bayram, M. (2018). Gıda için gelecek öngörüler: Yıl 2050. *Akademik Gıda* 16(3), 351-360.
- İkincikarakaya, S. Ü., Beyaz, K., & Rezaei, F. (2013). Doğal Kaynaklar ve Tarım. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* (1), 104-109.
- İzci, B., Selek, M., & Berber, S. (2020). Akuaponik Sistemde Nil Tilapia (*Oreochromis Niloticus*) ve Nane (*Mentha Piperita*) Yetiştiriciliği . *Menba Kastamonu Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dergisi* 6 (1), 30-36.
- Januszkewiz, K., & Jarmusz, M. (2017). Envisioning urban farming for food security during the climate change era. Vertical farm within hingly urbanized areas. *IOP Conference Series. Material Science and Engieering* 245, 3-11.
- Karadağ, Ş., Kasım, M. U., & Kasım, R. (2020). Kapalı Bitkisel Üretim Sistemleri. *Uluslararası Anadolu Ziraat Mühendisliği Bilimleri Dergisi* 2(4), 30-38.
- Karakayacı, Z. (2010). Tarım Arazilerinin Dışı Kullanımının Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. *Ziraat Mühendisliği* (355), 48-53.

- Karaşahin, M. (2017). Farklı Tohum Miktarlarının Hidroponik Arpa Çimi Üzerine Etkileri. *Journal of The Institute Of Science And Technology* 7 (4), 63-68.
- Kargin, H., & Bilgüven, M. (2018). Akuakültürde akuaponik sistemler ve önemi. *Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 32 (2), 159-173.
- Kılıç, Ü. (2016). Kaba Yem Üretiminde Hidroponik Tarım Sistemleri. *Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi* 4 (9), 793-799.
- Kim, T. K., Yong, H. I., Kim, H. W., & Choi, Y. S. (2019). Edible insects as a protein source: A review of public perception, processing technology and research trends. *Food Science of Animal Resources* 39 (4), 521.
- Kırkpınar, F., & Atan, H. (2022). Kanatlı hayvanların bakımında sürdürülebilirlik sistemleri. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 59 (4), 731-742.
- Kızak, V. (2016). *Su ürünleri yetiştiriciliğinde akuaponik yetiştiricilik*. [https://arastirma.tarimorman.gov.tr/elazigsuurunleri/Belgeler/S%C3%9CRD%C3%9CR%C3%9CCLEB%C4%B0L%C4%B0R%20ALABALIK%20YET%C4%B0%C5%9ET%C4%B0R%C4%BOC%C4%B0L%C4%B0C4%9E%C4%B0%20%C3%87ALI%C5%9ETAYI%20\(12.04.2016\)/2-Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Yeti%C5%9Ftiricili%20adresinden%20alindi](https://arastirma.tarimorman.gov.tr/elazigsuurunleri/Belgeler/S%C3%9CRD%C3%9CR%C3%9CCLEB%C4%B0L%C4%B0R%20ALABALIK%20YET%C4%B0%C5%9ET%C4%B0R%C4%BOC%C4%B0L%C4%B0C4%9E%C4%B0%20%C3%87ALI%C5%9ETAYI%20(12.04.2016)/2-Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Yeti%C5%9Ftiricili%20adresinden%20alindi)
- Kurtgil, S., & Beyhan, Y. (2021). Yaşam Döngüsü ve Sürdürülebilir Beslenmenin Rolü. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 11(3), 425-430.
- Lin, H. A., Coker, H. R., Finlayson, S. A., Nagy, E. M., Hague, S., Antony-Babu, S., . . . Smith, A. P. (2022). Nondestructive root exudate sampling using aeroponics throughout progressive drought stress and recovery. *Prepr. (Version 1) available Res. Sq. doi: 10.21203/rs.3.rs-1886373/v1* .
- Mirici, S., & Baykır, A. (2020). Bilim Uygulamaları Dersi İçin Örnek Bir Etkinlik: Akuaponik Sistem. *I. Ulusal Çevrimiçi Disiplinlerarası Fen Eğitimi Öğretmenler Konferansı (DİFEÖK)*, (s. 59). Ankara.
- Mol, O. (2019). Dünya da ve Türkiye 'de yenilikçi tarım yöntemi olan akuaponik uygulamasında alternatif bir balık türü clarias gariepinus (Burchell,1822) (Kara Yayın) denenmesi . *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Ngawang, W. P., & Dochen, T. (2013). Aeroponics: Defying conventions. *Annual RNR Magazine* 1 (3).
- Okumuş, A. (2019). Dünyada Hidrofonik (Topraksız Tarım) Tarım, . *Journal of Soilles Agriculture* 1, 3-5.
- Özkan, Y. (2018). *Dünyanın ilk yüzen çiftliği Rotterdam'da dalgalar yaratıyor*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40297923> adresinden alındı
- Öztürk, H. H. (2021). *Dikey Tarım: Yapay Aydınlatmalı Bitkisel Üretim Yapıları*. Beau Bassin-Rose Hill: Lambert Academic Publishing.

- Pezikoğlu, F. (2012). Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma Kavramı İçinde Tarım-Turizm-Kırsal Alan İlişkisi ve Sonuçları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2012 (1), 83-92.
- Rakocy, J. E., Masser, M. P., & Losordo, T. M. (2006). Recirculating Aquaculture Tank Production Systems: Integrating Fish And Plant Culture. . *Southern Region Aquaculture Center Publication No: 454*, 1-16.
- Rivera, X. S., Rodgers, B., Odanye, T., Jalil-Vega, F., & Farmer, J. (2023). The role of aeroponic container farms in sustainable food systems-The environmental credentials. *Science of The Total Environment* 860 (20), 1-16.
- Sabry, F. (2021). *Dikey Tarım: 2050 Yılına Kadar Üç Milyar İnsanı Daha Nasıl Besleyeceğiz? . One Billion Knowledgeable*.
- Samastı, M., Önden, İ., Öztürk, H. H., Savaş, R., & Kara, B. (2022). Akıllı şehirlerde sürdürülebilir gıda arzına yönelik bir yaklaşım, Dikey Tarım Uygulamaları. *VIII. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu (UZAL_CB 2022)*, (s. 953-959). Ankara.
- Shinde, U., Chavade, N., Chaudhari, K., & Andhare, S. (2016). NPK measurement, automatic fertilizer dispensing robot and aeroponic system. *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)* 3 (5), 1758-1760.
- Singh, S., Kumari, V., & Patel, V. (2022). Aeroponics: A soilless cultivation system for horticultural crops. *AICRP (Vegetable Crops) Golden Jubilee National Symposium*, (s. 246).
- Sisleme Sistemi-Aeroponics*. (2024, 11 16). www.toprakvesu.com:https://toprakvesu.com/kb/sisleme-sistemi-aeroponics/ adresinden alındı
- Stiftung, H. B. (2014). *Meat Atlas. Facts and Figures About the Animals Eat*. Ahrensfelde Germany: Möller Druck.
- Süenal, S., & Erşahin, S. (2012). Türkiye’de tarımsal kaynaklı yeraltı suyu nitrat kirliliği. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* (2), 116-118.
- Şahin, G., & Kendirli, B. (2016). Yeni Bir Zirai İşletme Modeli: Dikey Çiftlikler. *Tücaum Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, (s. 13-14).
- Şahin, Ö., & Topçu, P. (2024). Kentsel Tarım. . *Manas Journal of Agriculture Veterinary and Life Sciences*, 14(2), , 229-239. <https://doi.org/10.53518/mjavl.1510776>.
- Şimşek, A., & Gül, A. (2018). Süs bitkisi fidanı üretiminde aeroponik sistemi ile diğer klasik köklendirme ortamlarının karşılaştırılması. *Süleyman Demire İÜniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 22 (2), 760-767.
- Tunio, M. H., & Gao, J. (2020). Technological modernization and its influence on agriculture sustainability, aeroponics systems in belt and road countries. *The 10th Sino-foreign Postgraduate Academic Forum*. China: Jiangsu University.
- Turhan, Ş. (2005). Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım. *Tarım Ekonomisi Dergisi* 11(1 ve 2), 13-24.

- Ünal, N. (2022). Konut Balkonlarının Yeşil Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi* 5 (1), 53-61.
- www.tarimorman.gov.tr. (2022, 12 8). Tarım ve Orman Bakanlığı: <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/5624/Istanbul-Kapali-Dikey-Tarim-Uygulama-Merkezi-Hizmete-Acildi> adresinden alındı
- www.weforum.org. (2021, 4 22). This WW2 bunker is growing sustainable salad leaves deep underground. Here's how: <https://www.weforum.org/stories/2021/04/underground-vegetable-garden-sustainable-farming/> adresinden alındı
- www.yesilgazete.org. (2018). Güney Kore'de Bir İlk: Trafiğe Kapanan Tünel Ülkenin En Büyük Dikey Tarım Çiftliğine Dönüştürüldü: <https://yesilgazete.org/guney-korede-bir-ilk-trafiğe-kapanan-tunel-ulkenin-en-buyuk-dikey-tarim-ciftligine-donusturuldu/> adresinden alındı
- Yavuz, K., Toksöz, O., & Berber, D. (2023). Topraksız tarım teknolojileri gelecek için sürdürülebilir bir çözüm mü? *Frontiers in Life Sciences and Related Technologies* 4(3), 157-170.

Nevşehir İline Ait Volkanik Taş Yüzeyine Seramik Sır Araştırmaları Ve Eserlerinde Malzeme Olarak Volkanik Taş Kullanan Sanatçılar¹

Betül AYTEPE SERİNSU², Bahadır Cem ERDEM³, Ferit Cihat SERTKAYA⁴

Nevşehir İline Ait Volkanik Taş Yüzeyine Seramik Sır Araştırmaları Ve Eserlerinde Malzeme Olarak Volkanik Taş Kullanan Sanatçılar

Ceramic Glaze Researches on the Volcanic Stone Surface of Nevşehir City and Artists Using Volcanic Stone as Material in Their Works

Öz

Magmanın yeryüzüne hızlı bir şekilde çıkarak soğumasıyla meydana gelen oluşumlar, volkanik doğal taş olarak günümüzde endüstriyel ve sanatsal alanlarda tercih edilmektedir. Araştırma kapsamında, Nevşehir iline ait üç farklı volkanik taş numunesine seramik sır uygulamaları yapılmıştır ve renkli sırlar elde etmek üzere üçgen faz diyagrama başvurulmuştur. Pişirimler oksidatif atmosferde, elektrikli kamara tipi fırında gerçekleştirilerek taşların ısıya olan dayanıklılığı ve küçülme oranları gözlenmiştir. Nevşehir bölgesine ait bu üç taşın sır yapısına uygun olduğu ve endüstriyel, dekoratif, sanatsal çalışmalara katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmada, volkanik taş kullanarak artistik eserler uygulayan sanatçıların çalışmalarına yer verilmiştir. Son olarak ise araştırma kapsamında sır denemeleri yapılan Nevşehir volkanik taşlar kullanılarak, artistik uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Abstract

The formations formed by the rapid cooling of the magma rising to the earth's surface are nowadays preferred in industrial and artistic fields as volcanic natural stones. Within the scope of the research, ceramic glaze applications were made on three different volcanic stone samples from the city of Nevşehir and triangular phase diagram was used to obtain coloured glazes. The firing was carried out in an electric chamber type kiln under oxidative atmosphere and the heat resistance and shrinkage rates of the stones were observed. It was concluded that these three stones belonging to Nevşehir region are suitable for glaze structure and will contribute to industrial, decorative and artistic works. In addition, the research includes the works of artists who applied artistic works using volcanic stones. Finally, artistic applications were carried out using Nevşehir volcanic stones for which glaze tests were carried out within the scope of the research.

Anahtar Kelimeler: Volkanik Taş, Seramik Sır, Üçgen Faz Diyagram, Sanat ve Tasarım, Nevşehir

Keywords: Volcanic Stone, Ceramic Glaze, Triangular Phase Diagram, Art and Design, Nevşehir

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Bu çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İhtisaslaşma Koordinatörlüğü Proje Destek Birimi tarafından desteklenen AYP24-1 numaralı projeden türetilmiştir.

² Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam Bölümü, aytepe@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6853-9219>

³ Öğr. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Avanos Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, bahadiredem@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5058-5391>

⁴ Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam Bölümü, feritcihatsertkaya@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2092-5900>

1. Giriş

Ülkemizin kurulduğu Anadolu, stratejik açıdan önemli bir konumda olup, Avrupa ve Asya'yı bağlamaktadır. Tarih boyunca pek çok göç ve istilaya maruz kaldığından Anadolu'ya göç eden toplumlar kültürel birikimlerini Anadolu kültürüne yansıtmışlardır. Bunun yanı sıra Hititler, Frigler, İyonyalılar, Urartular, Persler, İskender, Roma ve Bizans İmparatorlukları, Selçuklular, Türk Beylikleri gibi pek çok medeniyetin izleri görülmektedir. Üzerinde yaşadığımız toprak, geçmişten günümüze kültürel mirasın ve medeniyetlerin kaynağı olmuştur.

4. yüzyılda Hristiyanlar, güvenli bir alan olan ve günümüzde Peri Bacaları olarak adlandırılan kayalara yerleşerek kültürlerini yaşam alanlarına ve mekanlarına yansıtmışlardır. Kapadokya olarak anılan bölge, Nevşehir, Kayseri, Niğde, Kırşehir, Aksaray olmak üzere geniş bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Yanardağların bıraktığı volkanik kül, jeolojik oluşumlu ignimbirit-tüf içerikli yumuşak dokulu kayaları meydana getirmiştir ve en yoğun olarak jeolojik yapının görüldüğü yer ise Nevşehir ili, ilçeleri ve köylerini kapsamaktadır. Nefes alabilen bu özel tüf tabakaların kolay oyulabilmesinden dolayı, geçmiş çağlarda yaşayan medeniyetler tarafından doğal yaşam alanlarına dönüştürülmüştür. Yakın geçmişte de görülmektedir ki, bölgede yaşayan insanlar, evlerini volkanik taşlarla inşa etmiş veya volkanik taşların üzerine yeni yapılar oluşturmuş ve iklim koşullarına göre yaşamlarını coğrafi konuma göre daha konforlu hale getirmişlerdir. Bölge, çok kültürlü bir yaşamla karakterize olup, turistik ve mimari niteliklerinin yanı sıra benzersiz jeolojik özellikleriyle de eşsiz bir coğrafi konuma sahiptir.

İnsan ırkı; taşı, güvenilir bulmaktadır ve yerleştikleri alanlarda taşların türüne göre yaşam alanlarını oluşturmuşlardır. Ayrıca volkanik adalarda yaşayanlar, toprağa ekip dikmeyi öğrenerek tarımda ilerlemişlerdir (Yüzer vd., 2016). İnsanlığın ilk dönemlerinde genellikle doğal karstik mağaralarda yaşayan insanlar zaman içinde özellikle volkanik tüflerin kolay aşınabildiğini deneyimleyince Kapadokya gibi volkanik bölgelerdeki tüfleri oyarak büyük barınaklar, okullar ve tapınaklar yapmışlardır (Yüzer, 2017).

12000 yıl öncesinden günümüze, Anadolu'ya yerleşen uygarlıkların yaşadığı serüvenin en önemli ve en güvenilir tanıkları taşlardır. Anadolu'da yaşayanlar, ona sahip çıkarak güzelleştirmenin yollarını aramış ve bunlardan biri olan en güvenilir malzeme "Doğal taşı" seçerek insan hünerinin sergilendiği sayısız eserler vermişlerdir. Taş, işlevsel özelliğinin beraberinde estetik duyguların da arandığı bir malzeme haline gelmiştir. Günümüzde sayıca çok olan tarihi yapılarda, estetikle, sanatla, efsanelerle bütünleşen kültürel mirasın en önemli sessiz tanıklarının görkemli ve soylu taşlar olduğunu belirtmek önemlidir (Yüzer vd., 2016). Taş, yalnızca mimarinin doğuşunda değil, onun doğayla kurduğu ilişki ölçüsünde estetik bir nitelik kazanmasında ve çevreyle uyumlu bir mimari kültürünün oluşumunda da rol sahibi olmuştur (Öcal ve Aral, 2019).

Şentürk vd., 1996, Kulaksız, 2007, Sarıışık, 2010 (akt. Sarıışık 2023), volkanik kayaçların (andezit, bazalt, trakiandezitler) magmatik kökenli kayaçların alt grubunda yer aldığını ve Anadolu'nun birçok yerinde görülen volkanitlerin, her dönemin taş ustalarının ilgisini çektiğini belirtmişlerdir. Tarihte özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bu kayaçlar kale duvarlarında yapı taşı ve süsleme taşı olarak yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Bazı taşların milli taş olduğunu aktaran Kazancı ve Gürbüz (2014), kültürümüzün vazgeçilmez bir parçası olan yapıtların inşasında milli taşların kullanılması, inşa edilen yapılarda kültürümüzün önemli özelliklerini taşıdığını vurgulamaktadırlar. Uluslararası terminolojiye göre doğru tanımlaması Jeomiras nitelikli doğal taşlardır. Jeomiras taşlar yöre adı ile anılır ve nitelikleri bakımından eşsizdir. Eşsiz olmakla birlikte bu taşlardan birisi de Nevşehir taşıdır.

Kapadokya bölgesinin faklı bileşimlerindeki volkanik kayaçlarıyla temsil edilen Orta Anadolu'da bulunan Nevşehir, Ürgüp ve Avanos arasındaki bölgelerde volkanik kökenli farklı renklerde ignimbiritler

bulunmaktadır (Korkanç, 2007). Kapadokya bölgesinde lavların püskürerek oluşturduğu akıntı çökelleri arasında Yeşilhisar, Ürgüp, Göreme, Avanos, Cemilköy, Damsa, Acıgöl, Çökek, Ulaşlı, Kızılkaya, Kavak, Zelve, Sarımaden, Sofular, Akköy gibi alanlardaki ignimbritleridir (Temel, 1992). Acıgöl, Nevşehir ve Çardak kasabaları arasında bulunan daha eski Nevşehir-Acıgöl kaldera kompleksinin, Kavak ve Zelve ignimbritlerinin kaynağı olduğu sonucuna varılmıştır (Froger ve ark., 1998). İgnimbritler piroklastik akıntı ürünleri olup, içerisinde pomza, kayaç parçaları, mineraller ve volkan küllerini bulundurlar (Yurteri, 2017).

Yurteri (2017), volkanik faaliyetlerin dünyanın derinliklerinde bulunan magma kütesinin yeryüzüne doğru hareketleri ile yüzeyde oluşturduğu jeolojik olayların sonucu olduğunu ifade etmektedir. Eriyik haldeki magma, yeryüzüne çıkıp katılaşmasıyla yüzey kayaçlar oluşmaktadır. Bu tür volkanik oluşumların içinde pek çok mineral bulunmaktadır. Sönmüş yanardağların lav akıntılılarıyla oluşan cüruf ve tüf kaynaklı seviyelere göre andezit, bazalt, kil gibi mineral ve hammadde olarak bölgeye yayılmıştır.

Nevşehir taşlarının yapısındaki camsı malzeme, pümis, kayaç parçası, kristal varlığı değişken olup en çok üretilen Kapadokya beji ve sarı taşlardır. Bu bölgede çıkan taşlar kolay işlenir. Yüksek su emmesi ve gözenekliliği nedeniyle dış cephelerde fazla tercih edilmez (Kazancı ve Gürbüz, 2014). Onargan ve diğerleri (2006), doğal taşların sınıflandırılmasına yönelik iki aşama olduğunu ve bu ikisinin parlatılarak veya parlatılmayarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Tüf grubunda olanların ise parlatılmadan kullanıldığını aktarmaktadır.

Doğal taşların düşük maliyetli olması, yapılarda veya pek çok kullanım araç-gereçlerinde tercih edilebilir haline gelmesini sağlamaktadır. Mimaride kaplama yapıtaşı olarak kullanılmaktadır.

1.1. Yöntem

Araştırma kapsamında, Nevşehir bölgesinde bulunan volkanik taşların yüzeyine seramik sırları uygulanması konusunda deneysel çalışma yürütülmüştür. Taşların yüksek derecelerde fırınlanması ve seramik sırları geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bölgedeki iki farklı taş ocağı işletmecilerinden numuneler alınmıştır. Böltaş firmasından krem ve vişne, Öz Kapadokya firmasından krem renkli taşlar olmak üzere toplam üç farklı taş bünyeye uygulamalar yapılmıştır. Araştırmanın bir sonraki bölümünde volkanik taşları kullanarak artistik eserler uygulayan sanatçıların çalışmalarına yer verilmiştir. Son olarak ise araştırmanın konusu olan Nevşehir volkanik taşlarına seramik sırları ve alternatif malzeme kullanarak artistik uygulamalar tasarlanıp uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

2. Volkanik Kökenli Tüf Taşlarına Seramik Sırları Uygulamaları

Taş ocaklarından çıkarılan volkanik taşlar aynı alanın içinde olmasına karşın farklı mineraller içerebilmekte ve renk tonlarında değişiklik görülebilmektedir. Çıkarılan yatağın volkanik dağılımına göre bu durum normaldir. Çalışmada üç farklı taş incelemeye alınmıştır. Nevşehir ili Avanos ilçesinde bulunan Böltaş firmasındaki taş ocağından krem ve vişne renklerinde numune volkanik taşlar alınmıştır. Vişne renkli olan taş, krem rengine göre daha iri gözenekli yapıdadır. Öz Kapadokya taş ocağından temin edilen numune volkanik taş ise krem renklidir. Bu taşların renkleri ilgili firmalar tarafından belirlendiğinden taş renk isimleri aynı şekilde araştırma kapsamında kullanılmıştır.

2.1. Böltaş Vişne ve Krem Renkli Taşlar

Böltaş taş ocağında alt, orta ve üst tabaka olarak üç farklı ignimbrit katmanı yer almaktadır. Her katmanda renk tonlarında değişiklik görülmekte olup mineral içeriklerinde farklılık bulunmaktadır (Şekil 1, Şekil 2).

Şekil 1. Böltaş Taş Ocağı, Avanos, Nevşehir. Fotoğraf: Betül Aytepe Serinsu

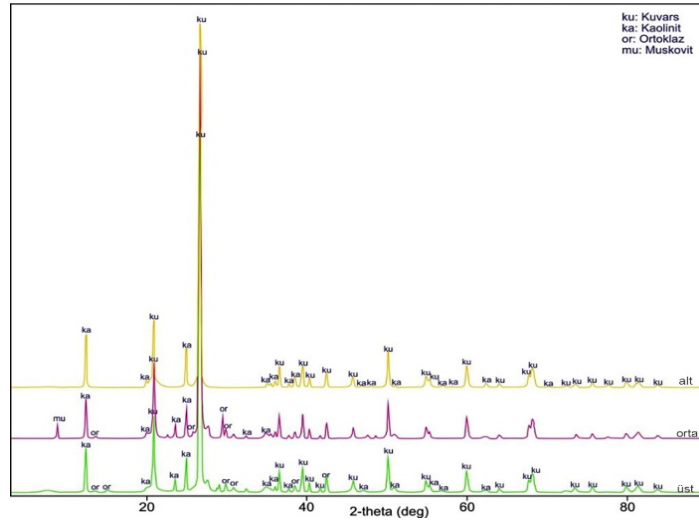

Şekil 2. Krem (arka) ve vişne (ön) renkli Nevşehir doğal taşı, Böltaş

İgnimbiritlerin XRD analiz sonuçlarına göre üç seviyede minerallerin benzer içerikte olduğu anlaşılmaktadır. Kuvars baskın mineraldir (Orhan ve Dinçer, 2015). Aynı taş ocağının farklı yerlerinde pembe, vişne, beyaz, kırmızı, sarı tonlarında renkler gözlemlemek mümkün olabilmektedir. Firma tarafından çıkarılan ve kesilen bu volkanik taşlar gruplandırılarak satışa sunulmaktadır.

X-Işını Kırınım yöntemi (XRD), her bir kristalin fazın kendine özgü atomik dizilimlerine bağlı olarak, X-ışınlarını karakteristik bir düzen içerisinde kırması esasına dayanır. Her bir kristalin faz için bu kırınım profilleri nicel olarak o kristali tanımlar. X-Işını Kırınım analiz metodu, analiz sırasında numuneyi tahrip etmez ve çok az miktardaki numunelerin dahi analizlerinin yapılmasını sağlar (EMUM). Aşağıdaki tabloda bu analize göre yapılmış sonuçlar yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Böltaş XRD analizi (Orhan ve Dinçer, 2015)

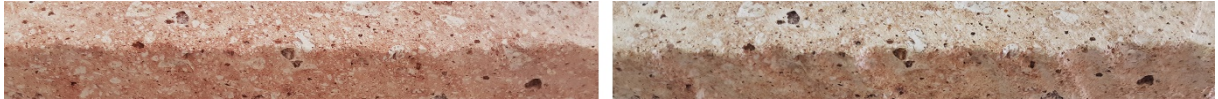
XRF ile analizi, X ışınının analiz edilen malzemeye etkileşimiyle oluşan ikincil X ışınlarının karakteristik dalga boyu ve şiddetinin ölçülmesiyle kalitatif ve kantitatif element analizinin yapıldığı tahribatsız bir analitik yöntemdir (Yılmaz, 2005). XRF analiz cihazları, incelenen materyalin her bir elementinin kendine özgü bir 'imza' veya 'parmak izi' yarattığı prensibine dayanır. XRF cihazları, bu 'imzaları' tanımlayarak malzemenin tam bir element analizini gerçekleştirir. Malzemede bulunan

elementlerin türünü ve miktarını belirlemek için analiz edilir (Troy Met Analitik). Tablo 2’de XRF kimyasal analizi ile Böltaş firmasına ait taş ocağındaki taşların içindeki oksit bileşiklerleri saptanmıştır.

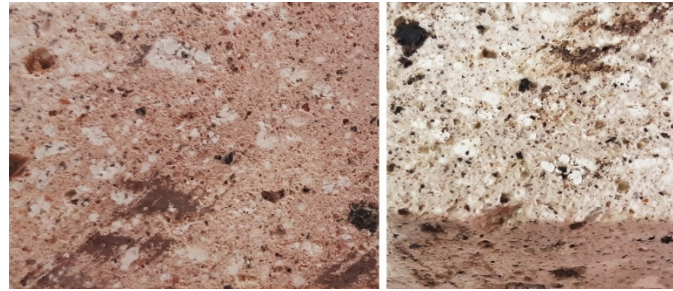
Tablo 2. Böltaş XRF analizi ile ana element kompozisyonları (Orhan ve Dinçer, 2015)

Ör. No	Üst Katman	Üst Katman	Üst Katman	Orta Katman	Orta Katman	Orta Katman	Alt Katman	Alt Katman	Alt Katman
Bileşim	Riyolit	Riyolit	Riyolit	Riyolit	Riyolit	Riyolit	Riyolit	Riyolit	Riyolit
SiO ₂	79.08	78.94	78.54	76.86	76.85	76.32	78.05	77.93	78.64
Al ₂ O ₃	13.46	13.64	13.88	14.23	14.25	14.16	13.65	13.57	13.51
Fe ₂ O ₃	0.61	0.7	0.55	1.58	1.56	1.59	1.21	1.26	1.05
MgO	0.12	0.11	0.12	0.21	0.22	0.22	0.08	0.08	0.08
CaO	0.09	0.08	0.09	0.13	0.12	0.54	0.09	0.10	0.09
Na ₂ O	0.07	0.07	0.07	0.07	0.07	0.07	0.09	0.07	0.07
K ₂ O	0.4	0.38	0.38	0.54	0.5	0.59	0.33	0.32	0.31
TiO ₂	0.19	0.19	0.18	0.19	0.19	0.19	0.19	0.19	0.18
P ₂ O ₅	0.04	0.03	0.03	0.04	0.04	0.04	0.04	0.05	0.04
MnO	<0.01	<0.01	<0.01	0.07	0.02	0.06	<0.01	<0.01	<0.01
Cr ₂ O ₃	0.002	<0.002	<0.002	<0.002	<0.002	<0.002	<0.002	<0.002	<0.002
A.K.	5.8	5.8	6	5.9	6.1	6.1	6.2	6.3	5.9
Toplam	99.86	99.94	99.84	99.82	99.92	99.88	99.93	99.87	99.87
Na ₂ O+K ₂ O	0.47	0.45	0.45	0.61	0.57	0.66	0.42	0.39	0.38

Kimyasal analiz sonuçlarına göre, taş numunelerinde en yüksek oranda kuvars hammaddesinin bulunduğu görülmektedir. Alüminyum oksit ise ikincil yüksek değerdir. Çalışmanın ilk aşamasında krem ve vişne renkli taşlar taş ocağından alındığı haliyle 1000°C ve 1200°C’de oksidatif atmosferde, elektrikli kamara tipi fırında pişirilmiştir (Şekil 3, Şekil 4). Derece yükseldikçe her iki taşın ana bünye tonu açık hale gelmiştir ve herhangi bir pişme küçülmesi oluşmamıştır. 1200°C’de bünyede sinterleşme oranı artmıştır. Sinterleşme ile bünye sertleşmiş ve mukavemeti artmıştır. Doğal hammaddeleri saf olarak bulmak kolay olmamakla birlikte, genellikle renk veren oksitlerin özellikle demir oksitlerin az veya yoğun olarak yer aldığını görmekteyiz. Bu nedenle pişme esnasında bünyenin içinde derece yükseldikçe renk ve ton farkları oluşmuştur.

Şekil 3. 1000°C ve 1200°C, Sırsız pişirim, krem renkli Nevşehir volkanik doğal taşı, Böltaş

Şekil 4. 1000°C ve 1200°C, Sırsız pişirim, vişne renkli Nevşehir volkanik doğal taşı, Böltaş

R1 ve R2 kodlu iki seramik sır reçetesi hazırlanmıştır. Her bir reçetede bulunan hammaddeler kuru tartımı yapıldıktan sonra su ile karıştırılarak homojen hale getirilmiştir. Krem ve vişne renkli taş numunelerinin yüzeyi, hazırlanan sır karışımıyla sırlanarak 1040°C’de elektrikli kamara tipi fırında pişirilmiştir. Tablo 3’te sır reçeteleri ve her iki numunenin sırlı pişirim görselleri yer almaktadır.

Tablo 3. Sır reçeteleri ve Böltaş taşlarının sırlı örnekleri⁵

Reçete 1 (R1)	Reçete 2 (R2)
%35 Üleksit ($\text{Na}_2\text{O} \cdot 2\text{CaO} \cdot 5\text{B}_2\text{O}_3 \cdot 16\text{H}_2\text{O}$)	%40 Üleksit ($\text{Na}_2\text{O} \cdot 2\text{CaO} \cdot 5\text{B}_2\text{O}_3 \cdot 16\text{H}_2\text{O}$)
%40 Sodyum Feldispat ($\text{Na}_2\text{O} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 6\text{SiO}_2$)	%13 Lityum Karbonat (Li_2CO_3)
%11 Kaolen ($\text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 2\text{SiO}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$)	%13 Kaolen ($\text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 2\text{SiO}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$)
%2 Kalsiyum Oksit (CaO)	%3 Titanyum Dioksit (TiO_2)
%13 Kuvars (SiO_2)	%34 Kuvars (SiO_2)

	
R1 ile sırlanmış krem renkli taş, 1040°C	R2 ile sırlanmış krem renkli taş, 1040°C
	
R1 ile sırlanmış vişne renkli taş, 1040°C	R2 ile sırlanmış vişne renkli taş, 1040°C

Sırlı pişirimin ardından yaklaşık iki hafta geçtikten sonra numunenin birinde dağılma gözlenmiştir (Şekil 5). Dağılımın nedeni olarak kum veya kalsiyum oranının yoğunluğundaki uyumsuzluk gösterilebilir. Ancak diğer numunelerde herhangi bir parçalanma gözlenmemiştir. 1200°C’de pişirilen her iki taş bünyede hiçbir sorunla karşılaşılmamıştır.

Şekil 5. Taş bünyelerin dağılması, Böltaş, R1 1040°C Sırlı krem renkli taş bünye (sol) ve R2 1040°C vişne renkli taş bünye (sağ)

R1 ve R2 reçeteleri her iki taş bünye için uyumlu olmuştur. Herhangi bir sır atması, çatlama gözlemlenmediği için bu sırlarla araştırmanın deneysel süreci devam ettirilmiştir. Üçgen faz diyagramda ana reçete baz alınarak R1 reçetesinden 21’er adet iki farklı sır denemeleri yapılmıştır. R1ÜD1 kodu ile 7 gr Li_2CO_3 , 4 gr SnO, 5 gr CuO ve R1ÜD2 kodu ile 8 gr TiO_2 , 3 gr Fe_2O_3 , 4 gr CuO oksitleri üçgen faz diyagrama göre hesaplanmıştı ve tartımları gerçekleştirilmiş olup su ile homojen hale gelene kadar karıştırılarak sırlar ayrı ayrı hazırlanmıştır.

Taşlar 21’er adet taş kesim makinesinde kesilmiş olup tozlarından arındırmak için yıkanmıştır. 200°C’de etüvde kurutulduktan sonra her bir numune numaralandırılmıştır ve üçgen diyagramdaki numara sırasına göre sırlanmıştır. Sırlama işlemi taş bünyenin yüzeyine dökülerek yapılmış olup yine

⁵ Bu çalışma; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İhtisaslaşma Koordinatörlüğü Proje Destek Birimi tarafından desteklenen araştırmanın devamı olduğundan, uygulanan seramik sır reçeteleri ortaktır, volkanik taşlar farklıdır.

1040°C'de elektrikli kamara tipi fırında pişirilmiştir. Tablo 4'te üçgen diyagram hesaplamaları yer almaktadır.

Tablo 4. Üçgen faz diyagram hesaplamaları ve Böltaş firmasına ait taş bünyeler üzerine uygulanan sırdemeleri

R1ÜD1 (7 gr) Li ₂ CO ₃				R1ÜD2 (8 gr) TiO ₂			
SnO (4gr)				Fe ₂ O ₃ (3gr)			
CuO (5gr)				CuO (4gr)			

Sıra No	Li ₂ CO ₃ (7 gr)	SnO ₂ (4 gr)	CuO (5 gr)	Sıra No	TiO ₂ (8 gr)	Fe ₂ O ₃ (3 gr)	CuO (4 gr)
1	7 gr	-	-	1	8 gr	-	-
2	5,6 gr	0,8 gr	-	2	6,4 gr	0,6 gr	-
3	5,6 gr	-	1 gr	3	6,4 gr	-	0,8 gr
4	4,2 gr	1,6 gr	-	4	4,8 gr	1,2 gr	-
5	4,2 gr	0,8 gr	1 gr	5	4,8 gr	0,6 gr	0,8 gr
6	4,2 gr	-	2 gr	6	4,8 gr	-	1,6 gr
7	2,8 gr	2,4 gr	-	7	3,2 gr	1,8 gr	-
8	2,8 gr	1,6 gr	1 gr	8	3,2 gr	1,2 gr	0,8 gr
9	2,8 gr	0,8 gr	2 gr	9	3,2 gr	0,6 gr	1,6 gr
10	2,8 gr	-	3 gr	10	3,2 gr	-	2,4 gr
11	1,4 gr	3,2 gr	-	11	1,6 gr	2,4 gr	-
12	1,4 gr	2,4 gr	1 gr	12	1,6 gr	1,8 gr	0,8 gr
13	1,4 gr	1,6 gr	2 gr	13	1,6 gr	1,2 gr	1,6 gr
14	1,4 gr	0,8 gr	3 gr	14	1,6 gr	0,6 gr	2,4 gr
15	1,4 gr	-	4 gr	15	1,6 gr	-	3,2 gr
16	-	4 gr	-	16	-	3 gr	-
17	-	3,2 gr	1 gr	17	-	2,4 gr	0,8 gr
18	-	2,4 gr	2 gr	18	-	1,8 gr	1,6 gr
19	-	1,6 gr	3 gr	19	-	1,2 gr	2,4 gr
20	-	0,8 gr	4 gr	20	-	0,6 gr	3,2 gr
21	-	-	5 gr	21	-	-	4 gr

R1ÜD1 reçetesi ile üç faz diyagram, sırlanmış krem renkli taş, 1040°C

R1ÜD2 reçetesi ile üç faz diyagram, sırlanmış krem renkli taş, 1040°C

R1ÜD1 reçetesi ile üç faz diyagram, sırlanmış vişne renkli taş, 1040°C

R1ÜD2 reçetesi ile üç faz diyagram, sırlanmış vişne renkli taş, 1040°C

R1ÜD1 reçetesine uygulan üçgen diyagram renk denemelerinde bazı numaralarda sır toplanması gözlenmiştir. Artistik açıdan kabul edilebilir ancak endüstriyel açıdan sır hatası olarak değerlendirilebilir. Renklerin tonları taşın bünyesinin beyazlaşması nedeniyle etkili ve başarılı çıkmıştır.

R1ÜD2 reçetesine uygulanan üçgen diyagram renk denemelerinde ise neredeyse tamamı toplanmalı sır etkili çıkmıştır. Bunun yanı sıra renk tonları başarılıdır.

2.2. Öz Kapadokya Krem Renkli Taş

Öz Kapadokya firmasının Nevşehir ili Karayazı Mevkiinde bulunan taş ocağında farklı renk tonlarında volkanik taşlar çıkmaktadır (Şekil 6). Çalışmada krem renkli taş üzerine uygulamalar yapılmış ve değerlendirilmiştir.

Firmanın çıkardığı taşların gözeneği daha azdır ve pişmeden önceki mukavemeti Böltaş'a göre daha fazladır. Vişne (pembe), krem, gri olmak üzere bölgeye ait farklı renklerde taşları mevcuttur. Çalışmada krem renkli taş tercih edilmiştir (Şekil 7).

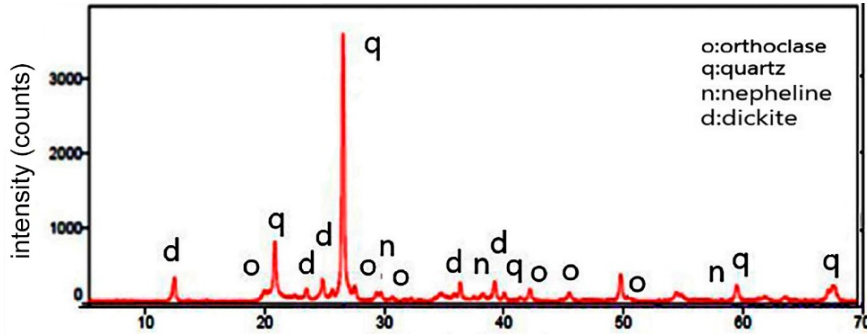
Şekil 6. Öz Kapadokya taş ocağı (Öz Kapadokya, 2020). Fotoğraf: Betül Aytepe Serinsu

Şekil 7. Krem Renkli Nevşehir doğal taşı, Öz Kapadokya

Krem renkli volkanik taşın XRD analiz sonucuna göre kuvars üst seviyede çıkarak baskın mineral olarak grafikte görülmektedir (Tablo 5). Ortoklas, Nefelin ve dicit hammaddeleri, kuvarsa göre, daha az miktarda bulunmaktadır.

Tablo 5. Öz Kapadokya krem renkli taş XRD analizi, (Bayer Öztürk ve Çam, 2023)

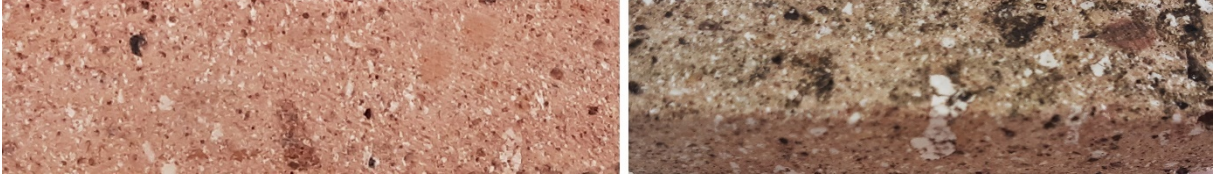
Krem renkli taş numunesinin XRF kimyasal analizinde ise 10 adet oksit bileşikleri bulunmaktadır. 70,14 ile kuvars en yüksek yüzdelik orana sahiptir. Tablo 6'da tüm oranlar verilmiştir.

Tablo 6. Öz Kapadokya taşı kimyasal analizi. (Bayer Öztürk ve Çam, 2023)

Kimyasal Analiz (%)	Krem
SiO ₂	70,14
Al ₂ O ₃	14,48
CaO	2,12
K ₂ O	3,00
Na ₂ O	0,13
Fe ₂ O ₃	1,23
TiO ₂	0,26

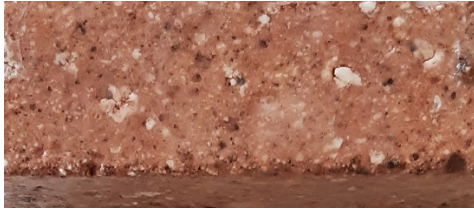
SO ₃	0,69
MgO	0,42
SiO ₂ /Al ₂ O ₃	4.84
L.O.I	7.99

Taş ocağından alınan krem renkli taş, 1000°C ve 1200°C’de oksidatif atmosferde, elektrikli kamara tipi fırında pişirilmiştir (Şekil 8). 1000°C’de taşın rengi kremden pembe rengine dönerken 1200°C’de kahve tonları hakimdir, sinterleşme gözlenmiştir ayrıca %3 oranında küçülme gözlenmiştir. Derece yükseldikçe taşın mukavemeti artmıştır.

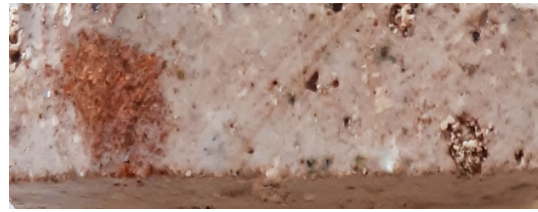

Şekil 8. 1000°C ve 1200°C, Sırsız pişirim, Krem renkli Nevşehir doğal taşı, Öz Kapadokya

Analiz sonuçları ile sırsız pişirimin etkileri ile ortaya çıkan veriler ışığında R1 ve R2 sır reçeteleri krem renkli taşta da uygulanarak 1040°C’de pişirilmiştir (Şekil 9).

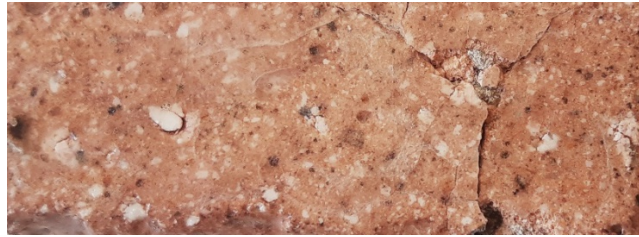
R1 ile sırlanmış krem renkli taş, 1040°C

R2 ile sırlanmış krem renkli taş, 1040°C

Şekil 9. R1 ve R2 reçetelerinin Öz Kapadokya firmasına ait taş yüzeye uygulanması

R1 ve R2 reçeteleri taşın bünyesiyle uyumlu olmuştur ancak sırlı pişirim tamamlandıktan sonra sadece bir numunede önce çatlak oluşmuştur sonra da çatlamış yerden ayrılma (dağılma) gözlenmiştir (Şekil 10). Üçgen faz diyagramda ana reçete baz alınarak Böltaş’a uygulanan R1 reçetesinden 21’er adet iki farklı sır denemesi Öz Kapadokya krem renkli taşta da uygulanmıştır. 1040°C’de elektrikli kamara tipi fırında pişirilmiştir (Şekil 11). 1200°C’de pişirilen taş bünyede ise hiçbir sorunla karşılaşmamıştır.

Şekil 10. Taş bünyenin dağılması, Öz Kapadokya, R1 1040°C Sırlı krem renkli taş bünye

Şekil 11. Öz Kapadokya volkanik taş bünye üzerine uygulanan üçgen faz diyagram sır denemeleri

R1ÜD1ve R1ÜD2 reçetesine uygulan üçgen diyagram renk denemelerinde sonuçlar başarılı çıkmıştır. Her iki üçgen diyagram numuneleri incelendiğinde, birkaçında toplanmalı sır olmuştur.

3. Volkanik Kökenli Taşların Artistik Bağlamda Yorumlanması

Sanatçı, sanat eserini ortaya koyarken önce çalışmak istediği konu, kavram için araştırma yapar. Tekniğe hakim olmanın yanı sıra malzemeleri tanınması ve yapılacak uygulamanın nasıl sonuç vereceğini sanatçı bilmelidir.

Sanat yapıtının oluşum süreci karmaşık ve kişiye özgüdür. Sanatçı, zihninde oluşturduğu fikir ya da görüntüyü belli aralıklarla canlandırarak yaşamının bir parçası haline dönüştürüp istediği görüntünün son halini düşüncesinde oluşturur. İmgeye odaklanırken kendisine olan güven duygusuyla görselleştirme sürecine girer ve imgelerini yapıta dönüştürünceye kadar zihninde sık sık değişikliğe uğratır (Kara, 2011).

Bir taşın doğal halindeki nesnel bütünlüğü, fiziksel yapısı şekil değişikliğine uğrayana kadar korunur. Heidegger'in öne sürdüğü gibi, doğal haliyle bir taş saf bir nesne olarak kabul edilebilir. Ancak, bir birey onu alıp kapıyı tutmak için bir kapı aralığına yerleştirdiğinde, ona bir amaç atfedilir ve böylece onu bir araç nesnesi olarak kategorize eder. Bağlamını (salt bir taş olarak durumunu) değiştirerek, nesnenin anlamına müdahale etmek ve onu yeni bir kullanım alanına yerleştirmek mümkündür (Cora, Savaş, 2023).

Sanatsal bir perspektiften bakıldığında, günlük hayatta pratik kullanım için özel olarak tasarlanmış araç nesnesi, yalnızca maddi bir varlık değildir. Bu malzeme, bir sanat nesnesini eser olarak tanımlayan unsurlardan birini oluştursa da kendi başına yeterli bir kriter değildir. Sanat eseri, faydacı bir amaca hizmet etmenin yanı sıra, sanatçı tarafından belirli bir yorum atfedilen ve izleyici tarafından sürekli olarak yeniden yorumlanan söylemsel bir varlıktır. Bu söylemsel yön, sanat eserinin tanımlayıcı bir özelliğidir ve onu salt bir araç, nesne veya faydacı bir öğeden ayırır. Söylemsel süreç sayesinde, bir mermer parçası ya da bir tuval bezi, boyalı yüzeyin ötesine uzanan bir anlamla doludur (Cora, Savaş, 2023).

Bartes, modernistlerin bir sanat aracının saf şekilde kullanılmasını savunduğunu belirterek; örneğin bir sanatçının ahşaptan yapılan sanat eserinin ahşap, metalden yapılanın metal gibi görünmesi gerektiğini savunduğunu ifade etmektedir. 1950'li yıllardan sonra alışılmadık dışında malzemeler kullanmaya başlayan sanatçılar, bu klasik düşünceye sahip geleneği bozmuşlardır (Barrett, 2019).

Doğal malzemelerin çağdaş sanatta kullanımı günümüzde artık yabancı değildir. Eseri ortaya koyan sanatçı, çevreci yaklaşımı, sürdürülebilirliği benimsediği gibi ortaya koymak istediği anlamı-kavramı estetik anlayışla yorumlayarak ifade edebilir. Sanatçı malzemenin direkt kendisini değerlendirerek tasarım ve uygulama yapabilirken, malzemeyi teknik ve teknolojinin olanaklarıyla harmanlayıp disiplinlerarası anlatım yollarını eseriyle bütünleştirebilir.

3.1. Heykel Sanatı Bağlamında Volkanik Kökenli Taşların Kullanımı

Doğal malzemelerden biri olan taş dokusu, şekli, fiziksel yapısı, rengi, işlenebilirliği, estetik görüntüsü gibi özellikleri ile sanatçıların eserlerine ilham kaynağı olmuştur. Örneğin Binns, mineral bazlı atık malzemeleri estetik anlayışla yaratıcı ve ticari amaçlar doğrultusunda artistik uygulamalara dönüştürmektedir (Şekil 12). Çevre dostu ve tasarım odaklı üretimin önemini vurgulamayı amaç edinmiş bir sanatçıdır (Binns, McCabe, Bremmer, 2012). Sanatçı seramik, cam ve taş endüstrilerinden geri dönüştürülmüş atıkların değerlendirilmesine yönelik proje yürüterek %100 geri dönüştürülmüş atıktan yapılmış sanat eserleri geliştirmiş ve malzemenin mimari yüzeye uygulanmasına olanak veren ticari potansiyelini araştırmıştır (Binns, t.y.). Sanatçının uygulamaları, taşın direkt kendisini kullanarak değil; farklı malzemeleri harmanlayarak ortaya çıkardığı yeni formül ile endüstriyel ve sanat eserleri üretmek ve tasarlamak üzerinedir.

Şekil 12. David Binns. Mineral, taş atık katkıları seramikler (Binns, t.y.)

Sanatçılar, çevredeki zararlı etkileri azaltmak amacıyla yaratıcı süreçlerinde çevreyle uyumlu malzemeler kullanmayı tercih etmektedir. Çevreye saygılı malzemelerin kullanımı sadece doğayı korumakla ilgili değil, aynı zamanda sanatçıların yaratıcılıklarını zorlamakla da ilgilidir. Geleneksel malzemeler yerine doğal ve sürdürülebilir kaynakların kullanımı, sanatçıların çevre bilincinin artırılmasında ve yeni teknikler keşfetmesinde önemli rol oynamıştır (Kolektif House, 2024).

Binns, çevreci yaklaşımıyla sürdürülebilirliğe önemli katkı sağlayan artistik ve teknolojik uygulamalarıyla başarılı örnekler kazandıran bir sanatçı profili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyanın ve insanoğlu tarihinin evrimine ışık tutan niteliklere sahip, insanoğlunun binlerce yıllık tarihi boyunca çeşitli amaçlarla kullandığı taş, başka hiçbir yapı malzemesinde bulunmayan özellikleriyle ayrıcalıklı bir malzemedir (Karahan, 2018).

Volkanik taşlar da bu değerini günümüzde halen etkin bir şekilde korumaktadır. Pek çok deneysel, bilimsel ve kimyasal araştırmalara konu olan volkanik taşlar, sanatsal olarak eserin bir parçası veya ana malzemesi haline gelebilmektedir. İtalyan heykeltıraş Mimmo Paladino, volkanik oluşumlarla meydana gelen tüf malzemeyi kullanarak arkaik insan figürlü heykellerini yontmuştur (Şekil 13). Hafif ve gözenekli bu malzeme geçmişle bağ kurarak, eserlerinde yeni hikayeler oluşturmuştur. Paladino,

volkanik taşları kütle olarak kullanıp herhangi bir boya, sır ya da farklı bir malzeme tercih etmeden yalın heykeller tasarlamış ve şekillendirmiştir.

Şekil 13. Mimmo Paladino, Tüf Heykeller, Testimoni, 2009, her biri 200x65x75 cm (Brixia, 2017)

Fransız sanatçı Henri Gaudier-Brzeska, kaba yontulmuş ilkel tarzda heykeller çalışmaktadır. Şekil 14'te bulunan eseri, oturan bir kadını temsil etmekte olup tüf malzemenin yontularak şekillendirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

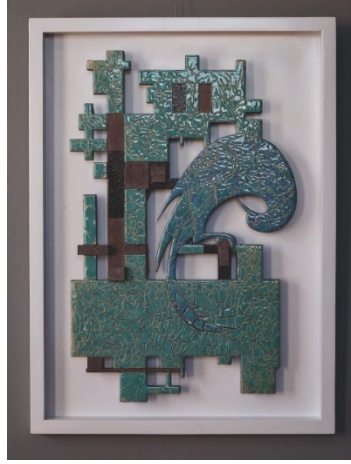
Şekil 14. Henri Gaudier-Brzeska, Tüf heykel, Oturan kadın, 42x22x25 cm (Stowaway, t.y.)

3.2. Seramik Sanatı Bağlamında Volkanik Kökenli Taşların Kullanımı

Volkanik taşlar, sanatın farklı disiplinlerinde ana veya yan malzeme olarak kullanılabilirken; özellikle seramik sırlarıyla uyum sağlaması ve seramik alanındaki sanatsal tasarım boyutuyla (malzeme, teknoloji, sanat bağlamında), seramik sanatçıları tarafından yeni bir perspektif ile artistik yönüyle de yorumlanabilmektedir.

Araştırmada volkanik tüf taşlarını fırınlamak ve sırlamak sanatsal uygulamalar yapılan örnekler yer verilmiştir. Ayrıca birinci bölümde yer alan volkanik kökenli tüf taşlarına uygulanan seramik sır denemeleri çerçevesinde sanatsal uygulamalar yapılmıştır.

Lav akıntılarıyla oluşmuş andezit taşı keserek ve sırlayarak eserlerini tasarlayan Ergun, uygulamalarında karışık teknik kullanmıştır. Andezit katkısıyla elde edilen çamurları ve sırları, çeşitli boyutlarda kesilen andezit doğal taşının üzerine yerleştirmiş ve sırlamıştır. (Şekil 15, Şekil 16).

Şekil 15. Hakan Ergun, "Kafes IX" 83x61x4 cm, stoneware, Andezit, karışık teknik, 1170°C 2022, Afyonkarahisar (Hakan Ergun kişisel arşiv)

Şekil 16. Hakan Ergun, "Trojan Horse" 60x40x5cm, Andezit, karışık teknik, 1140°C, 2019, Afyonkarahisar (Hakan Ergun kişisel arşiv)

Şekil 17 ve 18'de yer alan örnek uygulamalar, bu araştırma kapsamında sır denemeleri yapılan Nevşehir doğal volkanik taşlarından seçilmiş olup; cam, sır, taş birlikte kullanılmıştır. Sırların ve camın yüzeye tutunması, renklerin net çıkması teknolojik açıdan değerlendirildiğinde olumlu sonuçlar vermiştir. Bunun yanı sıra, Şekil 17'de bulunan 950°C'de füzyon cam uygulaması ayrıca yapılarak, sırlı taş yüzeye montajlanmıştır. Yüzeydeki kompozisyonu tamamlaması ve camın şeffaflığının alttaki sır dokusunun görünmesini sağlaması ile uygulamaya estetik bir yorum kazandırılması amaçlanmıştır. Şekil 18'de ise; cam, sır, taş, seramik birlikte tasarlanarak yüzey üzerinde kompozisyon oluşturulmuştur. Her iki uygulamada karışık teknik tercih edilmiştir ve volkanik taş bünyelerle teknolojik ve artistik açıdan bağlam kurulmak istenmiştir.

Şekil 17. Betül Aytepe Serinsu, "Göz", Krem Renkli Nevşehir Doğal Taşı, 37x29,5x7cm, 1040°C, 2024 (Betül Aytepe Serinsu kişisel arşiv)

Şekil 18. Betül Aytepe Serinsu, "İvme", Vişne Renkli Nevşehir Doğal Taşı, 36x35x12cm, 1040°C, 2024 (Betül Aytepe Serinsu kişisel arşiv)

Yukarıda verilen uygulamalar ışığında, endüstriyel amaçla kullanılan volkanik doğal taşların sanatsal uygulamalarda kullanılabileceği, yorumlanabileceği, malzeme olarak tasarımın bir parçası olabileceği görülmektedir. Teknoloji, sanat, tasarım ve disiplinlerarasılık çağımızın en çok kullanılan birliktelikleri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, günümüzde klasik malzemeler dışında alternatif ve sürdürülebilir materyaller de pek çok sanat disiplininde artistik uygulamalarda yerini almıştır.

4. Sonuç

1040°C'de sırlı pişirim yapıldığında, taşlar sinterleşmediği için seramik sırnı kolaylıkla kabul etmiş ve kavlama gözlenmemiştir. Bünyeye uyum sağlayan sırların renkleri de canlı tonlarda elde edilmiştir. Böltaş ve Özkonak taş ocaklarına ait üç taşın da ocaktan çıkarıldığı doğal haline ait renkler, fırınlandıktan sonra değişmiştir. 1000°C ve 1200°C'de sırsız yapılmış pişirimlerde, derece yükseldikçe sinterleşme gözlenmiştir, pişme küçülmelerinde az da olsa farklılıklar tespit edilmiştir. Böltaş firmasına ait taşların iki tanesinde 1000°C'de fırınlandıktan birkaç hafta sonra dağılma gözlenmiştir, Öz Konak firmasının taşlarından bir tanesinde ise 1040°C'de sırlı pişirim yapıldıktan belli bir süre sonra çatlak oluşmuştur ve bu sırlar diğer uygulanan numunelerde çatlama veya dağılmaya neden olmamıştır. Aynı ana reçeteler için iki farklı üçgen faz diyagram hesaplamalarının ve 1040°C'de pişirilmesinin sonucunda oksitlerin renkleri taş bünyeler üzerinde oldukça başarılı sonuç vermiştir. Bazı numunelerde toplanmalı sır çıkmıştır ve bu sırlar artistik açıdan kabul edilebilir değerdedir.

Aynı bölgedeki taş yataklarının farklı katmanlarında kimyasal analiz farklılığı olabileceği göz ardı edilemez, bu nedenle örneğin bir tabakada kalsiyum oranı az iken diğer bir tabakada bu oran artabilmektedir. Endüstriyel alanlarda sırlı taş uygulamalar yapılırken taşların dağılıma olasılığına karşın yataklardan çıkarılan bölgelere hakim olmak gerekmektedir. Bunun yanı sıra, derece yükseldikçe sinterleşme ve mukavemet artacağından daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilecektir. Bölgede bulunan doğal taşların endüstriyel ve artistik seramik sırlarıyla uygulanabileceği, yeni araştırmalara izin vereceği, sanatsal ve ticari açıdan gelecek vadedeceği düşünülmektedir. Sanatçılara kolaylıkla tedarik edilebilen, sürdürülebilir ve ekonomik alternatif bir malzeme seçeneği sunarken, endüstriyel sektörde yer-duvar-mutfak-banyo gibi alanlarda, dekoratif uygulamalarda çok yönlü kullanıma açıktır. Artistik duvar panosu, heykel gibi sanatsal tasarım boyutunda elverişli bir malzemedir. Farklı volkanik taş türleriyle sırlı yüzeyler oluşturularak araştırmanın kapsamı deneysel ve artistik yönden genişletilecektir. Bu araştırmanın ilgili alandaki çalışmaların sayıca az olması nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %75, Yazar 2'nin makaleye katkısı %15, Yazar 3'ün makaleye katkısı %10'dur.

Destek Beyanı

Bu çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İhtisaslaşma Koordinatörlüğü Proje Destek Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: "AYP24-1".

Çıkar Beyanı

"Nevşehir İline Ait Volkanik Taş Yüzeyine Seramik Sır Araştırmaları Ve Eserlerinde Malzeme Olarak Volkanik Taş Kullanan Sanatçılar" başlıklı makalemizin herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur. Yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Aytepe Serinsu, B. Betül Aytepe Serinsu kişisel arşiv
- Barrett, T. (2019). *Neden bu sanat. Çağdaş sanatta estetik ve eleştiri*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Bayer, Z. Ve Çam, T. (2013). Performance of eco-friendly fly ash-based geopolymer mortars with stone-cutting waste. *Materials Chemistry and Physics*, 307, s. 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.matchemphys.2023.128112>
- Binns, D. S., McCabe, R., Bremmer, A. (2012). *NCECA Journal*, 33. Erişim adresi: <https://gtr.ukri.org/projects?ref=AH/E009492/1>
- Brixia. (2017). Mimmo Paladina. Erişim adresi: https://www.comune.brescia.it/lfs/news/2017/aprile/Documents/Presentazione_Mimmo_Paladino.pdf
- Cora, A., Savaş, U. F. (2023). Nesne ve sanat eseri ayrımı: sanat eserinin konumu üzerine bir araştırma. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 32, s. 39-58. <https://doi.org/10.18603/sanatvetasarim.1404934>
- David Binns Ceramics. Erişim adresi: <https://www.davidbinnsceramics.com/>
- EMUM (t.y.). XRD – X Işını difraktometresi. Erişim adresi: <https://emum.deu.edu.tr/tr/cihazlar/karakterizasyon-cihazlari/xrd-x-isini-difraktometresi/>
- Ergun, H. Hakan Ergun kişisel arşiv
- Froger, J.-L., Lenat, J. F., Chorowicz, J., Le Pennec, J. L., Bourdier, J. L., Köse O., Zimitoglu, O., Gündoğdu, N. M. ve Gourgaud, A. (1998). Hidden calderas evidenced by multisource geophysical data; example of Cappadocian Calderas, Central Anatolia. *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 85, s. 99-128. 10.1016/s0377-0273(98)00052-3
- Kara. D. (2011). Sanat yapıtının oluşum süreci. *Art-e Sanat Dergisi*. 4(8), s. 1-5. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/193358>
- Karahan, D. S. (2018). *Dünya’da ve Türkiye’de doğal taşlar*. MTA.
- Kazancı, N. ve Gürbüz, A. (2014). Jeolojik miras nitelikli Türkiye doğal taşları. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 57(1), s. 19-44. <https://doi.org/10.25288/tjb.298752>
- Kolektif House (2024). Sürdürülebilir Sanat: Çevre Dostu Malzemelerle Yaratıcılığı Keşfetmek. Erişim adresi: <https://kolektifhouse.co/komag/surdurulebilir-sanat-cevre-dostu-malzemelerle-yaraticiligi-kesfetmek>
- Korkanç, M. (2007). İgnimbiritlerin jeomekanik özelliklerinin yapı taşı olarak kullanımına etkisi: Nevşehir taşı. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 31(1), s. 49-60. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/960762>
- Onargan, T., Köse, H. ve Deliormanlı A.H. (2006). *Mermer*. İzmir: TMMOB Maden Mühendisleri Odası.
- Orhan, A. Ve Dinçer İ. (2015). *Mineralogical geochemical and physico mechanical properties of Cappadocian ignimbrites*. The World Multidisciplinary Earth Sciences Symposium, Çek Cumhuriyeti
- Öcal, O ve Aral, A. E. (2019). Taşın kültürdeki yansımalarına halk biliminden bakmak. *Mavi Gezegen Popüler Yerbilim Dergisi*, 26, s. 36-39. Erişim adresi: https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/e8610a0be3f34f9_ek.pdf?dergi=MAV%DD%20GEZEGE

- Öz Kapadokya (2020, 1 Temmuz). Nevşehir Öz Kapadokya Doğal Sarıtaş Stok Alanımız [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=5oYC_tXSBk0
- Sarıışık, G. (2022). Volkanik kayaların endüstriyel kullanımı üzerine bir araştırma. *Yer Altı Kaynakları Dergisi*. 12(23), s. 1-14. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2949879>
- Stowaway (t.y.). Tuff Rock Sculpture Henri Gaudier-Brzeska. Erişim adresi: <https://stowawaylondon.com/products/tuff-rock-sculpture-henri-gaudier-brzeska>
- Temel, A. (1992). *Kapadokya eksplozif volkanizmasının petrolojik ve jeokimyasal özellikleri* (Doktora tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=d1ZKs2zThr4r6xNvF6_k2g&no=d1ZKs2zThr4r6xNvF6_k2g
- Troy Mey Analitik (t.y.). XRF nedir?. Erişim adresi: <https://www.troy-met.com/analitik/kategori/41/portatif-xrf-analiz-cihazlari>
- Yılmaz, B. (2005). Çimento klinkerinin ana oksit bileşenlerinin xrf ile saptanmasında toz ve cam yöntemlerinin karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9, s. 157-163.
- Yurteri, E. (2017). Orta Anadolu'nun aktif volkanı: Erciyes dağı. *Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, 22, 43-55. Erişim adresi: https://www.mta.gov.tr/dosyalar/images/dogalkaynaklar/makaleler/513/tr_20221025150159_513_4_02c1cee6.pdf
- Yüzer, E. (2017). *Yaşamlarını doğaltaş sevgisine adanarak saygı ile anılmayı hak edenler*. Türkiye 9. Uluslararası Mermer Ve Doğaltaş Kongresi Ve Sergisi Bildiriler Kitabı, Ankara.
- Yüzer, E., Güngör, Y. ve Aydoğan, S. (2016). *Doğal taşın öyküsü*. İstanbul: Kare Tasarım.

TAŞRADA BİR YÖNETİM MERKEZİ OLARAK HARRAN HÜKÜMET KONAĞI'NIN İNŞA GİRİŞİMLERİ (1897-1917)

Mustafa DAĞ¹

Taşrada Bir Yönetim Merkezi Olarak Harran Hükümet Konağı'nın İnşa Girişimleri (1897-1917)

Öz

Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim ve bürokratik yapıları modernleştirmeye yönelik önemli reformların gerçekleştirildiği süreçtir. Bu süreçte yerel yönetimlerin güçlendirilmesi amacıyla yeni yönetim binaları inşa edilmiştir. Merkezi otoritenin yereldeki gücünü simgeleyen bu binaların inşa edilmeye çalışıldığı yerlerden biri de Harran Kazası olmuştur. Bu çalışma, Tanzimat Dönemi'yle birlikte merkezi otoritenin güçlendirilmesine yönelik olarak Harran Hükümet Konağı'nın inşa girişimlerini ve bu süreçteki ıslah çalışmalarını incelemektedir. Çalışma, 1897-1917 yılları arasında Harran Kazası'nda yapılan inşa ve ıslah girişimlerini arşiv belgelerine dayalı olarak araştırmaktadır. Bu çerçevede kazanın idari yönetimi, yeni bir Hükümet Konağı inşa etme girişimleri ve mevcut yapılarda gerçekleştirilen ıslah çalışmalarına odaklanılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde çalışma, müstakil bir Hükümet Konağı'nın inşası için gerçekleştirilen tüm girişimlerin başarısızlıkla sonuçlandığını, mevcut kiralık yapıların birçok kez onarıma tabi tutulduğunu ve Hükümet Konağı eksikliğinden dolayı kamu görevlilerin vazifelerini etkin bir şekilde yerine getirmekte zorluklar yaşadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Harran Hükümet Konağı, Yönetim Merkezi, Taşra Yönetimi, Mahmut Nedim Bey.

Construction Initiatives of the Harran Government House as a Provincial Administrative Center (1897-1917)

Abstract

The Tanzimat Period was a process during which significant reforms were carried out to modernize the administrative and bureaucratic structures of the Ottoman Empire. During this period, new government buildings were constructed with the aim of strengthening local administrations. One of the places where efforts were made to build such buildings was the Harran District. This study examines the attempts to construct the Harran Government House and the renovation works undertaken during the Tanzimat Period to strengthen central authority. The research investigates the construction and renovation efforts in the Harran District between 1897 and 1917 based on archival documents. In this context, the study focuses on the district's administrative management, attempts to build a new Government House, and the renovation works carried out on existing structures. The findings of the study reveal that all efforts to construct a separate Government House ended in failure, that existing rented buildings were subjected to multiple repairs, and that the lack of a Government House caused difficulties for public officials in effectively performing their duties.

Keywords: Tanzimat Period, Harran Government House, Administrative Center, Provincial Administration, Mahmut Nedim Bey.

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafadag@harran.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0003-4571-8115>.

1. Giriş

Tanzimat Fermanı'nın 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilmesiyle (Ortaylı, 2018: 15; İnalçık, 2018: 91; Sarıkaya, 2023: 72) birlikte imparatorluk yönetimi vilayet, sancak ve kaza olarak üç ana birime ayrılmıştır (Çadırdı, 1991: 236). Bu birimlerin merkezlerinde özellikle Osmanlı taşrasında 19. yüzyıla gelinceye kadar yönetim işleri için inşa edilmiş ayrı yönetim birimleri bulunmamaktaydı (Yazıcı, 2014: 313). Taşra merkezlerinde idareci olarak görevlendirilmiş olan devlet memurlarının idari birimleri kendileri için kiralanmış konaklardan oluşmaktaydı (Özyiğit, 2017: 2). Zira taşrada bulunan birçok kamu yapısı ile ilgili tutulan kayıtları içeren arşiv belgelerinde bedel-i icar (kira bedeli) ifadesi sıklıkla geçmektedir (BOA, İ. AZN, 1/15; BOA, DH. MKT, 2/2; BOA, İ. ML, 2/43; BOA, DH. MKT, 2/50; BOA, DH. MKT, 3/60). Kiralık olarak tutulan konaklarda devlet memurları aileleri ile birlikte yaşamaktaydılar (Yazıcı, 2010: 93). Haliyle bu durum da konakların hem devlet işlerinin icra edildiği hem de idarecilerin konakladığı mekanlar olarak kullanılmasına neden olmuştur (Umar, Can, 2019: 531). Bu durum ise idarecilerin gerek devlet işlerinin icrası gerekse ailelerinin konaklaması konusunda birtakım sıkıntıları yaşamalarına yol açmaktaydı.

Osmanlı yönetimi, Tanzimat Dönemi'nde genel itibarıyla konak kiralamak yerine inşa etme politikasını yürütmeye çalışmıştır. Böylece zamanla yıllık ödenen kira bedellerinin devlet bütçesine olan yükü ortadan kaldırılmaya ve inşa edilmiş olan bu konaklarla kentte yeni bir idari merkez oluşturulmaya çalışılmıştır (Konuk, 2018: 195). Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok gelişim ve dönüşümün yaşandığı Tanzimat Dönemi, yeni idari örgütlerin kurularak idari merkezileştirmenin amaçlandığı bir dönem olmuştur (Kurukaya, 2023: 551). Bu dönemde hukuk, vergi, eğitim ve idari gibi pek çok alanda başlatılan yeni düzenlemelerle merkezi hükümet, imparatorluğun her yerinde temsil edilebilir, ulaşılabilir ve denetlenebilir hale gelmiştir (Avcı, 2021: 2). Merkezi otoritenin güçlendirilmesi adına devlet kurumlarında reform hareketleri başlatılmıştır (Gürsel Bilmiş, 2021: 77). Yapılan reformlar kapsamında İmparatorluğun ihtiyaç duyduğu yeni yapı türleri inşa edilmeye başlanmıştır (Çiftiyürek, 2024: 804). Osmanlı kent merkezlerinde Hükümet Konakları, belediye daireleri, hastaneler, okullar, hapishaneler, karakollar, postaneler, telgrafhaneler ve istasyonlar gibi farklı işlevi yerine getiren kamu yapılarının inşa girişimleri gerçekleşmiştir (Türkmen, 2023: 137; Öztürk, 2023: 251). Bu durum da kentlerin mekânsal yapısında değişikliklerin meydana gelmesini sağlamıştır (Bayram, 2017: 234). 19. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen bu değişimin odak noktası Hükümet Konakları olmuştur (Aktüre, 1985: 896).

Tanzimat Dönemi'yle birlikte batılı tarzda ilk etapta başkent İstanbul'da inşa edilmiş yeni kamu binaları (Yavuz, 2023: 350), 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren taşrada ebniye-i miriye adıyla inşa edilmeye başlanmıştır (Topçubaşı, Eyüpgiller, 2010: 110). Özellikle II. Abdülhamid döneminde bu yapıların inşa edilmesine önem verilmesinin temel nedeni zayıflamış olan devlet otoritesini tekrar sağlamak ve güçlü devlet imajını canlandırmak olmuştur (Çetin, 2021: 144). İnşa edilen bu yapılarda daha öncekinin aksine ahşap taşıyıcı sistemin yerine taş ve tuğladan yapılan kagir taşıyıcı sistemi² kullanılmaya başlanmıştır (Uçar, 2021: 97-98). Bu yapılar 1840 ile 1842 yılları arasında yapılan düzenlemelerle birlikte Hükümet Konağı veya Hükümet Sarayı olarak isimlendirilmişlerdir (Karayaman, 2010: 160). İnşa edildikleri bölgelerde devletin temsilcilerinin yönetim merkezi olan konaklar fiziki özellikleriyle İmparatorluğun gücünü, ihtişamını ve modern görünümünü yansıtmada önemli etken olmuştur (Yarış, 2023: 236). Tanzimat düşüncesinin merkezîyetçiliğini vurgulamak ve merkezi otoritenin imparatorluğun en ücra köşesine ulaşabildiği ideolojisini içeren bu yapılar eyalet, sancak ve kaza merkezlerinde inşa edilmiştir (Yazıcı, 2008: 947).

² Taşıyıcı duvarlar; taş, tuğla, biriket ve kerpiç gibi çeşitli malzemeler kullanılarak oluşturulan inşa sistemidir (Budak, Uysal ve Aydın, 2004: 209).

Merkezi otoritenin varlığını göstermek amacıyla temsilci bulundurulduğu yerlerden biri Urfa Sancağı'na bağlı olan Harran Kazası olmuştur. Harran Kazası'nın idari merkezi olan Hükümet Konağı hakkında daha önce müstakil bir akademik çalışma yapılmamıştır. Ancak 19. yüzyıl Urfa'sıyla ilgili farklı yönleri ele alan çalışmalarda çok sınırlı da olsa Harran Kazası'nda bulunan Hükümet Konağı olarak kullanılan yapılarla ilgili bilgiler aktarılmıştır. Özellikle Ahmet Aslan tarafından "Urfa'da Asayiş ve Güvenlik (1913-1918)" başlığıyla hazırlanmış olan Yüksek Lisans tez çalışmasında (Aslan, 2021), makalede ayrıntılı olarak tetkik edilmiş olan Harran Kaza merkezinin Akçakale karyesine taşınma girişimi sırasında kazada Hükümet Konağı olarak kullanılan yapılarla ilgili yaşanan sorunlara sınırlı da olsa değinilmiştir. Arşiv belgelerinden istifade edilerek hazırlanan Harran Hükümet Konağı'na dair çalışma, bu alanda yapılacak olan yeni çalışmalar için örnek olacak niteliktedir. Çalışmanın birinci bölümünde Harran'ın idari yönetimi, ikinci bölümünde ise yeni bir Hükümet Konağı'nın inşası için gerçekleştirilen girişimler ile Hükümet Konağı olarak kullanılan mevcut yapıların geçirmiş olduğu ıslah çalışmaları ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

2. HARRAN KAZASI'NIN İDARİ TARİHİ VE HARRAN HÜKÜMET KONAĞI

Osmanlı ile Memlûk mücadelesinin Yavuz Sultan Selim'in zaferiyle neticelenmesinden sonra Osmanlı hakimiyetine giren Harran, 1518 tarihli tapu tahrir defterinde köy olarak kayıtlara işlenmiştir (Ekinci, 2008: 46). 1855 yılında Halep Eyaleti'ne bağlı olan Rakka Sancağı'nın Urfa, Suruç, Rumkale ve Birecik isimli üç kazası bulunmaktaydı. Harran ise bu tarihlerde sancağa bağlı nahiye olarak idare edilmiştir (Bayraktar, 2007: 7). Harran, 1864 Vilayet Nizamnamesi çerçevesinde 1866 yılında Cevdet Paşa (1823-1895)³ tarafından yapılan düzenlemelerle birlikte Halep Vilayeti'ne bağlı olan Urfa Sancağı sınırları içerisinde yer almıştır (Kapaklı, 2013: 20). Bu süreç içerisinde Harran genellikle kaza olarak idare edilmiştir. Ancak zaman zaman nahiye veya köy olarak teşkilatlandırıldığı da olmuştur (Palalı, 2019: 377).

2.1. Harran'ın İdari Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1840 yılında taşraya ilişkin yapılan düzenlemeyle birlikte Muhassıllık Teşkilatı oluşturulmuştur (Kundakçı, 2024: 12). Bu yeni sistemle birlikte taşrada Muhassıl-ı Emval⁴ unvanına sahip olan idareciler atanmaya başlanmıştır (Çadırcı, 1993: 3; Eryiğit, Kalafat, 2019: 55). Atanan bu muhassılların başkanlığında kurulan muhassıllık meclisleri kazanın yönetiminden sorumlu olmuştur (Ortaylı, 2021: 362). Muhassıllar, Hükümet Konakları'nda en üst mevkide bulunan devlet temsilcileri olmuştur. Muhassıllık sisteminin 1842 yılında kaldırılmasından sonra (Çadırcı, 1989: 237) kazalara idareci olarak Müdür unvanına sahip olan yöneticiler atanmıştır (Efe, 2009: 94). Kazaların yönetimi 1864 yılına kadar Müdürlük tarafından icra edilmiştir (Seyfi, Çavdar ve Bayhan, 2024: 263-264). 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yapılan düzenlemeler neticesinde kazalar kaymakamlar liderliğinde oluşturulan Kaza İdare Meclisi tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Ulukaya, 2024: 1054). Her ne kadar kaymakamlık teşkilatının kurulduğu ilk yıllarda Harran Kazası'nda vazife icra eden kaymakamlara dair bilgiler tespit edilememiş olsa da 1897 ile 1908 yılları arasında kazada görev icra etmiş olan kaymakamlara dair bilgiler saptanabilmiştir. Kaymakamların isim ile görev icra ettikleri tarihlere dair bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

³ 1866 yılında Halep Valiliğine atanmıştır. İki yıl görev icra etmiştir. Bu süreç zarfında yeni vilayet teşkilini gerçekleştirmiştir (Karakuş, 2024: 4).

⁴ Gülhane Hatt-ı Hümayun'un ilan edilmesinden sonra kaldırılmış olan iltizam usulü ve herkesten alınan farklı vergiler yerine herkesin geliri oranında tek bir vergi tahsil edilmeye başlanmıştır. Mültezimlere el çektirildikten sonra bu vergilerin toplanması için doğrudan merkezi hükümete bağlı olan muhassıl-ı emval unvanıyla yeni yöneticiler görevlendirilmiştir. Bu görevlilerin icra ettiği vazifelerden bir diğeri de idarecilik olmuştur (Özkaya, Akyıldız, 2020: 18-20).

Tablo 1. Harran Kazası Kaymakamları (1897-1908)

Görev Yılı	İsim
1897-1898	Mustafa Ağa ⁵
1899	Mustafa Lami Efendi
1900	Hafız Mustafa Efendi
1901	Hacı Ali Rıza
1902-1904	Mahmut Celaleddin Bey
1905	Mehmet Şakir Efendi
1906-1907	Hüseyin Tevfik Efendi
1908	Ahmet Efendi

Kaynak: Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1315, Def'a: 25, s. 388; Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1316, Def'a: 26, s. 314; Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1317, Def'a: 27, s.314; Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1318, Def'a: 28, s. 330; Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1320, Def'a: 30, s. 350; Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1321, Def'a: 31, s. 417; Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1322, Def'a: 32, s. 433; Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1323, Def'a: 33, s. 451; Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1324, Def'a: 34, s. 444; Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1326, Def'a: 36, s. 441.

1864 Vilayet Nizamnamesi çerçevesinde Kaymakam tarafından idare edilen Harran (BOA, BEO, 1284/96260), 1897 yılında yapılan düzenlemeyle birlikte kazaya dönüştürülmüştür (Şanda, 2024: 31). Yönetim merkezi ise Urfa Sancağı olmuştur (BOA, BEO, 1412/105851). Kaza'nın merkezi Ayn el-'Arûs⁶ karyesi olmuştur. Kaza merkezini oluşturan karyenin yanı sıra Harran, Türkmen-Cüllap⁷ ve Çaykuyu karyeleri Harran Kazası'nın idari taksimatında yer alan diğer karyeler olmuştur (BOA, ŞD, 2221/5). 1906 yılında merkez ile Urfa Mutasarrıflığı arasında yapılan yazışmalarda kaza merkezi olan Ayn el-'Arûs karyesinin kötü hava koşullarından dolayı Harran veya Akçakale köyüne taşınması için girişimlerde bulunulmuştur (BOA, İ. DH, 1443/17). Urfa Mutasarrıflığı tarafından Halep Vilayeti Meclis-i İdaresi'ne iletilen telgraf merkezi hükümete gönderilmiştir. Telgrafta kaza merkezinin Akçakale köyüne taşınması önerilmiştir (BOA, ŞD, 2242/4). Bu önerinin Şûrâ-yı Devlet tarafından uygun bulunması üzerine 1908 senesinde kaza merkezinin Akçakale köyüne taşınmasına dair karar, Maliye Nezareti, Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti ile Defter-i Hakani Müdürlüğüne aktarılarak gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, BEO, 2807/210505). İlgili kurumlar tarafından gereğinin yapılmış olması lazım ki 1908 yılına ait Halep Vilayet Salnamesi incelendiğinde kaza merkezinin Akçakale olduğu görülmektedir (*Salname-i Vilayet-i Halep*, Hicri: 1326, Def'a: 35, s. 442). Harran Kaza merkezi ile ilgili aktarılan bilgilerden hareketle 1897 ile 1908 yılları arasında Ayn el-'Arûs karyesinin kaza merkezi olarak kullanıldığı söylenebilir.

Harran Kaza merkezinin taşınmasıyla ilgili 1911 yılında yeni bir gelişme daha yaşanmıştır. Şöyle ki Urfa Mutasarrıflığı, vilayet ve merkezi hükümet ile yapılan yazışmalarda Akçakale karyesinin kaza merkezi olarak kullanılmasının uygun olmaması, Hükümet Konağı'nın olmaması ve devlet memurlarının bölgede barınma sıkıntısı çekmesi gibi nedenlerden dolayı kaza merkezinin değiştirilmesini talep etmiştir. Talep doğrultusunda seçilecek olan yeni kaza merkezinin belirlenmesi için çalışmalar başlatılmıştır (BOA, BEO, 3987/299019). Bu çalışmalar Urfa Mutasarrıfı İsmail Bey tarafından yürütülmüştür. Çalışmalar kapsamında kaza merkezi olabilecek olan Harran karyesi ile Akçakale karyesinde incelemelerde bulunulmuştur. Bağdat Demiryolu⁸ Şimendifer İstasyonu'nun Harran

⁵ Harran'ın nahiyeden kazaya dönüşmesinden sonra görev üstlenen ilk kaymakamıdır (Şanda, 2024: 139).

⁶ Ayn el-'Arûs, Hz. İbrahim ile Hz. Sara'nın evlendiği yer olmasından dolayı bu ismi aldığı rivayet edilir. Günümüzde Akçakale'nin güneybatısında, Suriye toprakları sınırları içerisinde yer almaktadır (Gündüz, 2022: 287; Werner, 2015: 261).

⁷ Urfa Sancağı merkezinin 16 saat güneydoğusunda yer almaktadır (Dağ, 2024: 209).

⁸ Bağdat Demiryolu, İstanbul'dan başlayarak Basra Körfezine kadar uzanan güzergahtır. Haydarpaşa'dan başlayan güzergâh Adapazarı, Eskişehir, Ankara, Kayseri, Sivas, Malatya, Diyarbakır, Musul ve Bağdat üzerinden Basra körfezine ulaşmaktadır. Proje, 1903 yılında Alman sermayesinde oluşan Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verilmiştir (Gül, 2014: 5-6; Canatan, 2022: 185).

karyesinde bulunmasından dolayı merkez olarak Harran karyesi tercih edilmiştir. Görüldüğü gibi Harran karyesinin kaza merkezi olarak belirlenmesinde bölgeden geçen Bağdat Demiryolu güzergâhı belirleyici olmuştur. Zira demiryolunun geçeceği güzergâh üzerinde bu merkezin kurulmuş olması kazanın gelişimi açısından önemli olarak görülmektedir (BOA, DH. İD, 120/7). Kaza merkezinin demiryolu güzergâhı üzerinde bulunmasına dikkat edilmiş olmasının bir diğer önemli etkeni de devlet memurları veya ailelerinin Urfa Sancağı'na veya diğer bölgelere gitmek için ulaşım problemlerinin çözüme kavuşturulmuş olmasıdır.

Yapılan araştırmalar neticesinde Harran karyesinin kaza merkezi olarak belirlenmesinin daha uygun olacağına karar verilmiştir. Karar 3 Ocak 1912 tarihinde merkezi hükümet tarafından onaylanarak yürürlüğe alınmıştır (BOA, İ. DH, 1491/18). Böylece 1908 ile 1912 yılları arasında Harran Kazası'nın merkezi olan Akçakale karyesinin yönetim merkezi olma özelliği son bulmuştur (BOA, BEO, 3987/299019). Alınan karar doğrultusunda 10 Ocak 1912 tarihinde kaza merkezi Harran karyesine taşınmıştır (BOA, ML. EEM, 882/43). Fakat kısa bir süre sonra Bağdat Demiryolu hattının güzergâhında meydana gelen değişikliklerle birlikte yeni güzergâhta Harran değil de Akçakale karyesinin bulunmuş olması Urfa Mutasarrıflığı'nın beklentilerinin karşılıksız kalmasına neden olmuştur. Yeni güzergâh Akçakale karyesinin yakınlarından geçmekteydi. Zira Nafia Nezareti'nin aktarmış olduğu bilgiye göre Bağdat Demiryolunun Akçakale karyesinin iki-üç kilometre yakınından geçeceği aktarılmıştı (BOA, DH. İD, 120/7).

Demiryolu projesinde meydana gelen bu değişiklikten sonra Urfa Mutasarrıflığı tekrar harekete geçerek kaza merkezinin taşınması için girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda 17 Ağustos 1913 tarihinde kaza merkezinin Akçakale köyüne taşınması için merkezi hükümet ile yazışmalar gerçekleştirilmiştir (BOA, BEO, 4216/316133). Yazışmalar neticesinde Harran Kaza merkezinin Akçakale karyesine taşınmasına dair irade-i seniyye kararı 22 Eylül 1913 tarihinde onaylanmıştır. Karar doğrultusunda Harran Kaymakamlığı da Akçakale'ye taşınmıştır (BOA, İ.DH, 120/7). Böylece Harran Kazası'nın yönetim merkezi tekrar Akçakale karyesi olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Akçakale karyesinin havasının iyi olmaması ve memurların barınması için uygun mekanların bulunmamasından dolayı Urfa Mutasarrıflığı'nın girişimleri neticesinde (BOA, ŞD, 32/36) Harran Kaza merkezinin Harran karyesine taşınması girişiminde bulunulmuştur. Ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştır (BOA, ŞD, 2245/15). Netice olarak 1897 ile 1908 yılları arasında Ayn el-'Arûs karyesi, 1908 ile 1912 yılları arasında Akçakale karyesi, 1912 ile 1913 yılları arasında Harran karyesi ve son olarak 1913 ile 1917 yılları arasında Akçakale karyesi kaza merkezi olarak kullanılmıştır. 1897 ile 1917 yılları arasında kullanılan yönetim merkezlerinde devlet memurlarının vazifelerini icra etmek amacıyla bir Hükümet Konağı'na ihtiyaç duymuşlardı.

2.2. Harran Hükümet Konağı'nın İnşa Girişimleri ve Onarım Süreci

Harran'da Hükümet Konağı olarak kullanılan yapılarla ilgili tespit edilebilen en erken bilgi Harran'ın kaza olarak teşkilatlandırılmasından 8 yıl öncesine aittir. Buna göre 9 Şubat 1890 tarihinde Hazine Dairesi, Harran Sancağı yönetiminden denetimi altında bulunan çiftçiler, emlak ve araziler ile diğer gayrimenkullerin kayıtlarına dair bilgileri talep etmiştir. Talep doğrultusunda Harran Mutasarrıflığı ilgili kayıtları içeren defterleri Hazine Dairesi'ne iletmiştir. Hazine Dairesi'nde inceleme altına alınmış kayıtlarda bazı eksikliğin olduğu tespit edilmiştir. Eksikliğin ise daha önceki dönemlerde sancakta hükümet adına inşa edilmiş olan Hükümet Konağı'na yapılan harcamalardan kaynaklanmış olduğu saptanmıştır. Açığın oluşmasının temel sebebi ise ilgili hesaplara dair tutulan kayıtlar emlak defterlerine kaydedilmiş olmasına rağmen senetlerin o dönemlerde tutulmamış olmasından kaynaklanmıştır (BOA, ML. EEM, 123/19). Mutasarrıflığın emlak defterlerinin Hazine Dairesi tarafından 1890 yılına dair gerçekleştirilmiş olduğu bu denetimlerden hareketle 1890 senesinde sancakta bir Hükümet Konağı'nın inşasına dair gelişmelerin meydana geldiği söylenebilir. Ancak Hükümet Konağı ve bu inşa girişimlerine dair ayrıntılı bilgiler elde edilememiştir.

Harran'ın kaza statüsünü elde etmeden hemen önce Hükümet Konağı ile ilgili meydana gelen bir diğer gelişme 1896 senesinde cereyan etmiştir. Şöyle ki Harran, nahiye olarak Urfa Sancağı'na bağlı olarak idare edilmiştir. 28 Mayıs 1896 tarihinde Harran ile Türkmen-Cüllap nahiyelerinin birleştirilmesine dair Urfa Mutasarrıflığı'ndan yapılan teklif Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Her iki nahiyenin birleştirilmesine dair cereyan eden gelişmenin temel nedeni idari ve asayişin sağlanmasını kolaylaştırmak olmuştur. Her iki nahiyenin birleştirilerek bir kaza merkezi oluşturulması planlanmıştır. Oluşturulacak olan kazanın merkezi Ayn el-'Arûs karyesi olacaktır. Ayrıca burada bir Hükümet Konağı'nın inşa edilerek merkezi otoritenin bölgedeki etkisi hissettirilecektir. Bu karyenin kaza merkezi olması ve Hükümet Konağı'nın inşa edilmesine dair teklif 1 Haziran 1896 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından konuyla ilgili araştırma süreci başlatılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde Ayn el-'Arûs karyesinde mevcut bir Hükümet Konağı'nın bulunmaması, devlet memurları ile ailelerinin konaklamaları için uygun yapıların mevcut olmaması, bölgenin hava koşulları açısından sağlıklı bir ortama sahip olmaması, memurların hasta düştükleri dönemlerde tedavi görecekları sağlık tesisinin olmamasından dolayı Urfa merkeze gelmek zorunda kalacak olmaları, tedavi için bölgeden ayrılacak devlet memurlarının en az bir ay tedavi sürecine tabi olacaklarından dolayı devlet işlerinde aksamaların meydana gelme olasılığının çok yüksek olması ve devlet memurlarının bu karyede kalma konusunda isteksiz davranmaları nedeniyle karyenin kaza merkezi olarak belirlenmesinin uygun olmadığı aktarılmıştır (BOA, DH. TMIK. S, 40/19).

Urfa Mutasarrıflığı ise Ayn el-'Arûs karyesinin kaza olarak kabul edilmesi halinde hızlı bir şekilde bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi için çalışmalara başlanacağını aktarmıştır. Planlanana göre inşa edilecek olan Hükümet Konağı'nın alt katında zaptiye ile jandarma, üst katında ise devlet memurları vazifelerini icra edeceklerdi. Yeni konak inşa edilinceye kadar bölgede mevcut yapılardan en uygun olanının kira yoluyla tutularak bu sorunun giderilmesi planlanmıştır. Böylece bölgede devlet memurlarının ihtiyaç duymuş olduğu yapı temin edilerek barınma sorunu çözüme kavuşturulmuş olunacaktı. Mutasarrıflığın bu gibi girişimleri Dâhiliye Nezareti'nin fikrini değiştirmesinde yetersiz kalmıştır. Ayn el-'Arûs karyesi dışında farklı bir alanın kaza merkezi olarak belirlenmesi için çalışmaların başlatılması mutasarrıflıktan istenmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde Ayn el-'Arûs karyesinin kuzeyinde bulunan Akçakale karyesi kaza merkezi olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu yeni merkezin sınırları içerisinde mevcut yapıların olduğu saptanmıştır. Bu yapılardan biri bölge eşraflarından Mahmut Nedim Bey'e⁹ ait olan yapının Hükümet Konağı ve devlet memurları ile ailelerinin konaklaması için kiralanması planlanmıştır. Mahmut Nedim Bey'e ait olan bu yapının yüksek ve havadar bir tepede bulunmasının yanı sıra sağlık açısından devlet memurlarının ikamet edebileceği bir ortama sahip olmasından dolayı Dâhiliye Nezareti tarafından kiralanması uygun görülmüştür (BOA, DH. TMIK. S, 40/19).

Dâhiliye Nezareti'nin izni doğrultusunda Urfa Mutasarrıflığı ile Mahmut Nedim Bey arasında görüşmeler başlatılmıştır. Görüşmeler neticesinde bu yapının kiralanmasının yanı sıra çevresinde yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi için yeterli arazinin devlete satılması doğrultusunda anlaşmaya varılmıştır. Yeni kaza merkezi olarak belirlenmiş olan Akçakale karyesinde bulunan esnafın dükkân açabilmesi için kolaylık sağlanması hususunda karar da alınmıştır. Böylece yeni kaza merkezinin hızlı bir şekilde bayındırlık alanında gelişme göstermesi sağlanacaktı. Hükümet Konağı'nın inşa edileceği yeni alanın da önceki kaza merkezine uzaklığı yedi-sekiz saat mesafede bulunmaktaydı. Taşınma işlemlerinin kış ayına denk gelmesinden dolayı devlet memurlarının sağlık açısından korunması ve hasta düşerek sancak merkezine gitmelerinin önüne geçmek amacıyla Mahmut Nedim Bey'den kiralanmış olan yapının onarılmasına karar verilmiştir. Bu onarım için ihtiyaç duyulan 5-6 bin kuruşluk bedel Urfa Mutasarrıflığı tarafından Halep Vilayeti aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'nden talep edilmiştir. Belirtilen bu

⁹ Urfa mebusudur (BOA, İ. DH, 120/7).

bütçenin tahsis edilmesi için onarıma dair Nafia mühendisleri¹⁰ yapıda incelemelerde bulunmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde ayrılan bu bütçeyle Mahmut Nedim Bey'in konağında gerekli olan tamirat işlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca karyede yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesinden vazgeçilmiştir. Bunun temel sebebi ise 1897 yılında kaza merkezinin Ayn el-Arûs karyesine taşınacak olmasıydı. Yeni Hükümet Konağı'nın inşa edilmesinden vazgeçilmesi üzerine Mahmut Nedim Bey'in konağına ek olarak yeni odaların inşa edilmesinin planlanmasından dolayı talep edilen bütçe 169.439 kuruşa çıkartılmıştır (BOA, DH. TMİK. S, 40/19). Mahmut Nedim Bey'in konağından oluşan bu yeni idare merkezinde kullanılan odalardan biri asayişin sağlanması adına hapis haneye dönüştürülmüştür (Demiryürek, 2019: 236). Hükümet Konağı'nın müstemilatında bulunan odalardan birinin hapis hane veya mahbes olarak kullanılması sadece Harran Kazası'na özel bir durum olmamakla birlikte İmparatorluğun diğer çoğu bölgesinde uygulanan bir politikaydı. Bu bağlamda örnek olarak Mut Hükümet Konağı (Dağ, 2022a: 171), Suruç Hükümet Konağı (Dağ, 2022b: 346) ve Ergani Hükümet Konağı (Çoban, 2021: 540) gösterilebilir.

Harran Kaza merkezine Ayn el-Arûs karyesine taşındığı 1897 senesinde Hükümet Konağı ile ilgili bir gelişme yaşanmıştır. Buna göre 19 Temmuz 1897 tarihinde kazada kaymakam olarak görevlendirilmiş olan Mustafa Ağa'ya aylık 900 kuruş maaş bağlanmıştı. Bu maaşın yanı sıra kaza giderleri için de ayrıca 200 kuruş tahsis edilmiştir. Kaymakam dışında diğer devlet memurlarının da maaşlarının karşılanması için senelik 10.860 kuruş mülki memurlar için, 6.420 kuruş maarif memurları için ve 128.359 kuruş jandarma neferleri için bütçe ayrılmıştır. Belirtilen bu bütçeye ek olarak kazada Hükümet Konağı için yapılacak harcamaların da payının olduğu toplamda 168.838 kuruşa ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. Bu bütçenin merkezi hükümetten karşılanması talep edilmiştir (BOA, ŞD, 2685/52).

Belirtilen tutarın 1897 senesi bütçesinden karşılanması kararlaştırılmış olsa da daha sonradan yapılan araştırmalar neticesinde 1897 senesi bütçesinde bu tutarı karşılayacak kadar miktarın kalmamasından dolayı bir sonraki senin bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir. Bu tutar, maaşların yanı sıra bölgede devlet memurlarının barınma açısından yaşamış olduğu sorunların çözüme kavuşturulması adına yeni bir Hükümet Konağı inşasında kullanılacaktı. Bu nedenle kış ayına girilmeden inşa çalışmalarının başlatılabilmesi için bütçenin tahsis edilerek gönderilmesi istenmiştir. İnşa edilecek olan bu yeni konakta jandarma neferlerinin de konaklaması için bir alan oluşturulması planlanmıştır. Belirtilen bu tutarın kış ayı gelmeden tahsis edilmemesi halinde memurların sağlık sorunları yaşamaması adına kış aylarında Urfa merkezde bulunmaları için izin verilmesi talep edilmiştir. Ayrıca maaş ve tamirat işlemleri için belirlenen 168.838 kuruşa ek olarak 17.280 kuruşun daha ilave edilmesi doğrultusunda adım atılmıştır (BOA, ŞD, 2685/52). Dâhiliye Nezareti, bütçenin tam olarak karşılanmasının mümkün olmadığını belirterek memurlar için ayrılan 30.780 kuruştan kaymakamlığa 13.500 kuruş, tahrirat kâtipi memurlarına 3.000 kuruş ve nüfus katiplerine 1.000 kuruş verilmesini kararlaştırmıştır (BOA, DH. MKT, 2294/22). Ayrıca 1897 ve 1898 yılı bütçelerinden ayrılmış olan 21.000 kuruşun gönderilmesi halinde 3.360 kuruşu maaş, 6.420 kuruşu masraflar için ayrılmıştır (BOA, DH. MKT, 2178/100).

1897 senesinde Hükümet Konağı'nın tamirati için istenen paranın gönderilmemesi 1899 senesinde inşa çalışmaları için yeni bir bütçenin tahsis edilmesi doğrultusunda girişimin gerçekleşmesine neden olmuştur. Buna göre Urfa Mutasarrıflığı 1899 yılında Dâhiliye Nezareti'ne telgraf çekerek kaza merkezi olan Ayn el-Arûs karyesinde yeni bir Hükümet Konağı'nın inşası için mecdiye 19 kuruş hesabıyla 183.439 kuruş bütçe talep edilmiştir (BOA, DH. MKT, 2340/151). İnşa edilecek olan bu konak iki kattan oluşacaktı. Alt katı jandarmaya, üst katı ise mülkiye ve adliye memurlarına tahsis edilecekti. Böylece

¹⁰ Belediyeler bünyesinde bulunan Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından atanan mühendisler şehrin imar işlerinden sorumlu tutulmuşlardır (Toptaş, 2016: 412).

yapının hem Askeri Kışla hem de Hükümet Konağı olarak kullanılması planlanmıştı. Hem kışla hem de Hükümet Konağı olarak kullanılmasının planlanmasından dolayı belirlenen bütçenin her iki kurumdan tahsis edilmesi gerekmekteydi. Bu nedenle belirtilen inşa masraflarından ne kadarının askeriye ne kadarının mülkiyeye ait olduğunun tespit edilmesi için çalışmaların icra edilmesi istenmiştir. Hükümet Konağı için tahsis edilen katın inşasında kullanılacak miktarın 1897 senesi Hükümet Konakları için ayrılan bütçeden, Askeri Kışla için tahsis edilecek alt katının yapımında kullanılacak olan inşa malzemelerinin tutarının ise 1897 senesi jandarma müfrezeleri için ayrılmış olan 214.223 kuruşluk bütçeden karşılanması kararlaştırılmıştır (BOA, ŞD, 2235/21).

Konağın inşası için ayrıca bölge ahalisi de yardım desteğinde bulunmuştur. Yapılan yardımlar ve Harran harabelerinden çıkartılmış olan 90.000 tuğlanın satışa çıkarılmasından elde edilen 14.000 kuruş inşa çalışmaları için ayrılmıştır. Bu miktar talep edilen 183.439 kuruştan düşüldüğünde 169.439 kuruş kalmaktaydı. Bu karar doğrultusunda gerekli çalışmaların icra edilmesi için 17 Ocak 1899 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Şûrâ-yı Devlet'e evrak iletilmiştir (BOA, BEO, 1470/110222). 183.439 kuruşun ne kadarının Hükümet Konağı'na ne kadarının ise Askeri Kışlaya harcanacağına tespit edilmesi için bir komisyon oluşturularak rapor hazırlanmıştır. Hazırlanan rapor Urfa Mutasarrıflığı aracılığıyla Mâliye Nezareti'ne iletilmiştir (BOA, DH. MKT, 2294/11). Rapora göre inşa çalışmalarının askerlerden destek alınmadan tamamlanamayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle inşa çalışmalarında vazife icra etmek için 100 neferin görevlendirilmesi gerekmektedir (BOA, DH. MKT, 2226/119).

Görevlendirilecek olan 100 neferlik bu kuvvetin daha sonraki süreçte bölgenin asayişini sağlamak için bölgede görevli kalacağı belirtilmiştir. Neferlerin konaklaması için ise Hükümet Konağı'nın alt katının yanı sıra hemen yanında bir bina ve hayvanları için bir ahırın yapılması gerekmekteydi. Bu yapıların inşası için gereken bütçe 75.875 kuruş olarak belirlenmişti (BOA, İ. DH, 1373/9). Tutarın Nizamiye askerlerine ait nizamiye tahsisatından, konağın alt katı olan yapının bedeli olan 58.051 kuruşun Halep Vilayeti emvalinden, geri kalan 35.513 kuruşun Mâliye Nezareti ile Dâhiliye Nezareti arasında yapılan görüşmeler neticesinde 1899 senesi bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. Her ne kadar Harran Hükümet Konağı için ihtiyaç duyulan bütçenin karşılanmasına dair hesap ve planlamalar yapılmış olsa da belirtilen tutarın tahsil edilip edilmediğine dair bilgiler tespit edilememiştir (BOA, DH. MKT, 2488/52).

1899 senesinde Harran Hükümet Konağı ile ilgili meydana gelen gelişmeden sonra uzun bir süre konağın inşasıyla ilgili bir gelişmenin meydana gelmediği görülmektedir. Zira 1899 senesinden sonra meydana geldiği tespit edilebilen ilk gelişme 1908 senesinde yaşanmıştır. 13 Mayıs 1908 tarihinde Mâliye Nezareti tarafından taşrada bulunan valiliklere telgraf iletilmiştir. İletilmiş olan bu telgraflardan biri de Harran Kaymakamlığı'na gönderilmiştir. Telgrafın içeriğinde Harran Kazası'nda bulunan devlet dairelerinin tamiratı için ihtiyaç duyulan bütçenin tahsis edilip edilmediği sorulmuştur. Harran Kaymakamlığı tarafından verilen cevapta Hükümet Konağı için talep edilen bütçenin gönderildiği ancak kışlanın inşa ve tamiratı için gerekli olan bütçenin henüz askeri birimlerce gönderilmediği belirtilmiştir. Merkezi Hükümet ise ilgili bütçenin tahsis edilmesi için askeri birimlerle iletişime geçilmesini istemiştir (BOA, DH. MKT, 1258/13).

Hükümet Konağı ile ilgili meydana gelen bir diğer gelişme 1909 senesinde yaşanmıştır. Kaza merkezinin Ayn el-'Arûs karyesinden Akçakale karyesine taşınması ve yeni Hükümet Konağı'nın bu karyede inşa edilmesine karşı gelen 500 kadar bölge ahalisi adına Edip Efendi imzası ile 1 Mart 1909 tarihinde Halep Vilayeti aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet telgrafı iletilmiştir. Kaza merkezinin buraya taşınmasının bölge ahalisini ciddi manada mağdur edeceğine dikkat çekilmiştir. Edip Efendi, kaza merkezinin Akçakale'ye taşınacağını ve burada yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edileceğini yeni duyduklarını belirterek söze başlamıştır. Mevcut olan kaza nüfusunun 50-60 bin olmasına rağmen Hükümet Konağı'nın burada değil de Ayn el-'Arûs karyesinin kuzeyinde bulunan ve nüfus açısından neredeyse kimsenin yaşamadığı tuzlu arazi yapısına sahip olan bölgeye taşınmasına anlam

veremediklerini ifade etmişlerdir. Kendilerinin kazanın eşraflarından olduklarını, kaza merkezinin taşınması halinde ahalinin merkeze ulaşması için 20-30 saatten fazla mesafe kat etmek zorunda kalacağını belirterek suyu bol, havası iyi ve ulaşım açısından halka uygun olan kaza merkezinin değiştirilmemesini istemişlerdir. Şayet kaza merkezinin taşınması zorunlu olarak merkezi hükümet tarafından görülüyorsa da daha uygun bir yere Urfa merkeze yakın olan bir noktada Akçakale ile Urfa arasında bir yere taşınması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle yeni merkezin hava koşullarının iyi olmaması, mevcut olan kaza ahalisine uzak olması ve Hükümet Konağı'nın bulunmamış olmasından dolayı bu karardan vazgeçilmesi ve yeni Hükümet Konağı'nın mevcut kaza merkezinde inşa edilmesini talep etmişlerdir. Bölge ahalisinin talebinden anlaşılmaktadır ki yeni yönetim merkezinin Bağdat Demiryolu güzergahı üzerinde bulunmasına önem verilmekteydi (BOA, DH. MUİ, 49/11).

Bu talepleri merkezi hükümet tarafından olumlu karşılanmamış olmalı ki kaza merkezi değişikliği yapıldığı gibi yeni Hükümet Konağı'nın inşası için çalışmalara başlanmıştır. Hükümet Konağı'nın inşası için çalışmalar Nisan 1909 senesinde başlatılmıştır. Kaza merkezinin taşınması işlemleri sırasında ise memurlar Urfa merkezde ikamet etmekteydi. Hükümet Konağı ile Askeri Kışla'nın inşası için harcanması gereken 163.000 kuruşun merkezi hükümet tarafından karşılanması doğrultusunda 31 Mart 1909 tarihinde Halep Vilayeti aracılığıyla Mâlîye Nezareti'ne telgraf iletilmiştir. Mâlîye Nezareti'nden 10 Nisan 1909 tarihinde verilen cevapta bütçenin tahsis edilmesi gereken yerin İrade-i Seniyye olduğu, Valilik tarafından telgrafın oraya iletilmesi istenmiştir. Edip Efendi, inşa masrafları ve arazinin tahsis edilmesi için çalışmaların sürdüğünü ancak henüz bir neticeye varılmadığına dikkat çekmiştir. Ayrıca Hükümet Konağı'nın inşası için Mâlîye Nezareti'nden 900 kûsür liranın tahsis edilmesi için çalışmaların yürütüldüğünü aktarmıştır (BOA, DH. MUİ, 49/11).

1909 senesinde İrade-i Seniyye'den talep edilen 163.000 kuruş karşılanmamış olmalı ki aynı yıl 145.000 kuruşun daha talep edildiği görülmektedir. Urfa Mutasarrıflığı aracılığıyla Halep Vilayetine oradan da Mâlîye Nezareti'ne iletilen telgraf 14 Mart 1909 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e sevk edilmiştir. Yeni oluşturulmuş olan Akçakale merkezde yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi için çalışmaların yürütülmesi amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonun yapmış olduğu çalışmalar neticesinde bir rapor hazırlamıştır. Raporda yeni bir Hükümet Konağı'nın inşası için ihtiyaç duyulan miktarın 145.000 kuruş olduğu not edilmiştir. Belirtilen bu bütçeden 51.175 kuruşa denk gelen 500 lira 102 kuruş 30 paranın Halep Valiliği tahriratından karşılanması doğrultusunda karar alınmıştır. Geri kalan 93.825 kuruşun ise Mâlîye Nezareti tarafından karşılanması talep edilmiştir. Ancak Harran Kaymakamlığı'ndan gelen bu talebe Mâlîye Nezareti tarafından 16 Mayıs 1909 tarihinde verilen cevapta 1908 bütçesinde bu miktarın karşılanması için yeterli tahsisatın bulunmadığı belirtilmiştir. Bunun temel nedeni ise 1908 senesi bütçesinin hesaplarının daha önce yapılmış ve daha sonradan bütçeye eklemeye yapılamayacak olması olarak açıklanmıştır. Ancak bir sonraki yılın bütçesine bu tutarın eklenerek tahsis edilebileceği belirtilmiştir (BOA, BEO, 3567/267523).

Bu cevap üzerine Halep Vilayeti ile Dâhiliye Nezareti arasında 93.625 kuruşun devlet hazinesinden karşılanması için 1909 senesi bütçesine eklenmesi için yazışmalar 21 Ocak 1909 tarihinde başlatılmıştır. Zikredilen 93.625 kuruşun 1909 senesi bütçesinden tahsil edilmesi, zamanın yetmemesi halinde bu yıla ait hesap işlemlerinin kapanması halinde 1910 senesi bütçesine eklenmesi doğrultusunda yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Nihayetinde bu yıl hesap bütçesine eklenemeyeceği bu nedenle 1910 bütçesine eklenerek karşılanacağı belirtilmiştir. Ancak 1910 senesinde bu bütçenin karşılanıp karşılanmadığına dair bilgiler elde edilememiştir (BOA, ŞD, 439/55). Aynı yıl içerisinde Hükümet Konağı'nın yapımı için ihtiyaç duyulan tutarın karşılanması için ahalden destek de istenmiştir. Şöyle ki 16 Ocak 1909 tarihinde Halep Valiliğinden Mâlîye Nezareti'ne iletilen telgrafta ahalden toplanan yardım paraları dışında kalan miktarın Mâlîye Nezareti'nden karşılanması istenmiştir. Mâlîye Nezareti ise talep hakkında gerekli işlemlerin başlatıldığını belirtmiştir. Bu ifadeler ahalden destek talebine dair yapılan çağrının olumlu şekilde cevap bulunduğunu göstermektedir (BOA, DH. MKT, 2743/2).

Harran Kazası'nın 12 sene önce kurulmuş olmasına rağmen henüz bir Hükümet Konağı'nın olmayışı devlet memurları açısından ciddi bir eksiklik olarak algılanmaktaydı. Konaklayacakları ve devlet işlerini yürütecekleri sağlıklı bir alanın bulunmamasından dolayı devlet memurları 15 veya 20 saat uzaklıkta olan Urfa merkezde ikamet etmekte olup idari işlerini buradan yürütmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Devlet memurları Urfa merkezde birkaç seneden beridir Urfa kasabası sınırları içerisinde yer alan Dergezenli Mahallesi¹¹ bir haneyi kiralarak orada barındıkları belirtilmiştir. Harran Kaza merkezinde gidiş geliş yapmakta ve bundan dolayı maddi ve manevi anlamda ciddi zorluklar yaşadıklarına dikkat çekilerek bir an önce Hükümet Konağı'nın inşa edilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca memurlar kazada kalamadıklarından dolayı seyyar halde hizmet vermeye çalışmaktaydılar. Bu durum ise ahaliyle olumlu bir iletişim kurmakta zorlanmalarına neden olmaktaydı. Ahali en basit bir işlem için dahi Urfa merkeze gitmek zorundaydı. Bu ise vatandaşın 15 veya 20 saat yol katetmesine neden olmaktaydı. Yeni Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi için bir önceki sene Mâlîye Nezareti'nden talep edilen 93.625 kuruşun tahsis edilmiş olmasına rağmen yerel yöneticiler tarafından bu bütçenin kullanılmamasından dolayı harcama askıya alınmıştır. Hükümet Konağı'nın bütçe ayrılmış olmasına rağmen inşa edilmemiş olmasının temel nedeni ise idari anlamda değişikliğe uğrayacağına beklenmesiydi. Zira bu tarihlerde kaza merkezinin taşınmasına dair çalışmalar icra edilmiştir. Bu nedenle mevcut kaza merkezinde kurulacak olan Hükümet Konağı'nın inşa çalışmaları ertelenmiştir (BOA, İ.DH, 120/7).

Urfa Mebusu Mahmut Nedim Bey ile Şeyh Safvet Efendi¹² ortaklaşa Meclis-i Mebusan'a vermiş oldukları takrirdi; Harran Kaza merkezinde bir Hükümet Konağı'nın inşa edilememiş olması ve memurların Urfa merkezinde ikamet ediyor olmasının bölge ahaliyi özellikle bölgede etkin olan bazı kabilelerin rahatsızlığına yol açtığını aktarmışlardır. Ayrıca Hükümet Konağı'nın bulunmayışı kazanın emniyet, asayiş ve diğer işlerinin sekteye uğramasına neden olmaktaydı. Bu gibi sorunların çözüme kavuşturulması için Hükümet Konağı'nın inşası için gerekli olan bütçenin tahsis edilmesi istenmiştir (BOA, DH. TMİK. S, 59/15). Yeni bütçenin tahsisi için yeni kaza merkezinin belirlenmesi beklenmiştir. Nihayetinde 3 Ocak 1912 tarihinde Harran karyesinin Harran Kaza merkezi olarak belirlenmesinden sonra yeni Hükümet Konağı'nın burada inşa edilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca Urfa merkezde ikamet etmekte olan devlet memurlarının bir an önce görev yerlerine gitmeleri doğrultusunda karar alınmıştır. Karara uymayıp görev yerlerine gitmeyen devlet memurlarının maaşlarında kesintiye gidileceğine dikkat çekilmiştir (BOA, İ.DH, 1491/18). Devlet memurlarının görev yerlerine gitmelerini sağlamak amacıyla maaş kesintisi gibi yaptırımlara gidilmesi kazanın devlet memurları tarafından görev yeri olarak tercih edilmediğini göstermektedir.

1897 senesinde kurulmuş olmasına rağmen müstakil bir Hükümet Konağı'nın bulunmayışından dolayı meydana gelen bir diğer gelişme 1911 senesinde cereyan etmiştir. Buna göre Bağdat Demiryolunun bölgeden geçmesi üzerine kazada bir Şimendifer İstasyonu kurulmuştur. İstasyonda görev icra edecek olan memurlar ile gelip gidecek olan yabancı temsilcilerin kazaya uğraması halinde bir Hükümet Konağı'nın olmadığını görünce devletin şan ve şerefine yakışmayacağına dikkat çekilerek konağın bir an önce inşa edilmesini talep edilmiştir. Talep dikkate alınarak inşa çalışmalarının başlatılması amacıyla ön çalışmalara girilmiştir. Buna göre yeni Hükümet Konağı'nın, Harran harabesinin kuzeybatı yönünde ve sur içerisinde Şimendifer İstasyonu'na 15 dakika kadar uzaklıktaki bir alanda inşa edilmesine karar verilmiştir. Buna dair keşif işlemleri belediye mühendisleri tarafından icra edilmiştir. Bu işlemler devam ederken bölgede ikameti zorunlu hala getirilen devlet memurları ise kötü koşullar

¹¹ İran coğrafyasından göç edip, Urfa'ya yerleşen Dergezenli oymağından birkaç kolun yerleştiği mahalledir (Özçelik, 2018: 96).

¹² II. Meşrutiyet döneminde yapılan 1908, 1912 ve 1913 seçimlerinde İttihat ve Terakki Partisi'nden Urfa mebusu olarak seçilmiştir (Ekinci, Asoğlu, 2017: 11).

altında kış aylarında bir kulübede görevlerini icra etmeye çalışmaktaydılar. Bu memurlar ailelerini Urfa kaza merkezinde bırakmışlardır (BOA, ML. EEM, 1065/25).

Memurların kulübede kaldığına dair söylemleri güçlendirmek amacıyla Harran Kazası'nda sadece bir kale ile minarenin olduğu bu yapılar dışında dikili bir binanın şimdilik bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Bu nedenle Hükümet Konağı'nın bir an önce inşa edilmesinin yanı sıra Redif Dairesi, Camiler, Mektepler, Hastaneler, Belediye Dairesi, Belediye Hanı, Belediye Oteli, Kiraathane ve Dükkanların da inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yapıların inşa edilmesiyle birlikte bölgenin canlanacağı aktarılmıştır. Söz konusu binaların inşa edilmesi için gerekli çalışmalar başlatılmıştır. İlk etapta yapıların inşa edileceği araziler tahsis edilmeye çalışılmıştır. Bu yapıların yanı sıra devlet memurlarının ailelerinin kazaya getirilmesi için inşa edilecek olan haneler için de arazi verilmesi planlanmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde her biri kırkar arşın uzunluğunda ve genişliğinde bin kadar arazinin tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine Belediye Mühendisleri aracılığıyla parselleme işlemlerinin başlatılması planlanmıştır. Buna göre ilk etapta hızlı bir şekilde 100-150 kadar parselin planı çizilecek ve gerekli yapıların inşası için ilgili kuruma devredilecekti (BOA, ML. EEM, 1065/25).

Yapıların inşasında bölge ahalisinin desteğine de başvurulacağı belirtilmiştir. Böylece yapılar hızlı bir şekilde tamamlanacaktı. Bu arada yapılar için ihtiyaç duyulan bütçenin merkezden gönderilmesi için gerekli birimlerle iletişime geçilmiştir. Arazi taksimatının yapıldığı, Hükümet Konağı'nın yerinin hazır olduğu ve memurların aileleri ile barınabilmeleri için inşa edecekleri haneler için yerler oluşturulduğuna dair meclis kararı Urfa Mutasarrıflığı tarafından merkeze iletilmiştir. Merkeze iletilen kararın içeriğinde parselasyona dair harita da eklenmiştir. Bu harita Nafia ve Belediye mühendisleri tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca parselasyon masraflarının, Hükümet Konağı ve diğer emlak işleri için gerekli olan 150.000 kuruşluk havalenin bir an önce gönderilmesi talep edilmiştir. Talep edilen havalenin henüz gönderilmemiş olmasından dolayı Urfa Mutasarrıflığı 27 Mart 1912 tarihinde merkezi hükümete bir kez daha telgraf çekerek Hükümet Konağı'nın inşa edilmesine olan ihtiyacın bir an önce giderilmesi için gerekli olan havalenin gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, ML. EEM, 1065/25).

Söz konusu taleplerin incelenmesinden sonra merkezi hükümet tarafından Urfa Mutasarrıflığı'na verilen cevapta; devlete ait olan arazilerin parçalanarak parsellere bölüşülüp parçalanmış olması Harran Kaza Meclisi tarafından yerine getirilmiş olması kanunlara aykırı olup bu gibi işlerin icrası Dâhiliye Nezareti'ne ait olduğuna dikkat çekilmiştir. Kaza Meclisi'nin parçalamış olduğu bu arazinin parsellere ayrılarak satışa çıkarılarak oradan elde edilecek gelir ile Hükümet Konağı için ihtiyaç duyulan masraflar için kullanılması ve memurların ailelerinin barınacağı haneler için arazi tahsisi planlanmıştır. Ancak arazilerin parçalanarak satışa sunulması ve devlet arazilerinin kiralanması hususunda kaza meclisinin yetkisinin olmadığı bu yetkinin sadece Dâhiliye Nezareti'nde olduğuna dikkat çekilerek bu girişimin kanunlara aykırı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kiralık olarak verilmesi düşünülen arazilerin Defteri Hakani Nezareti'ne ait olmasından dolayı yerel yöneticiler tarafından bu arazilerin belirlenerek verilmesinin mümkün olmadığı aktarılmıştır. Bu nedenle arazilerin tahsis edilmesi veya satışa çıkarılması ya da kiralanması için bir kanuni düzenlemenin yapılması gerekliliğine dikkat çekilmiştir (BOA, DH. MB. HPS, 22/40). Buna dair cevap 25 Mayıs 1912 tarihinde Emlak-i Amiriye Müdüriyeti tarafından verilmiştir. Ayrıca merkezden talep edilen tutar gönderilememiştir. Gerekçe olarak ise bu senenin bütçesinin yetersiz olduğu hükümet konaklarının inşa ve tamirati için ayrılan bütçenin bu sene Rumeli bölgesine tahsis edilmiş olması olarak gösterilmiştir (BOA, ML. EEM, 1065/25).

Merkezi hükümetten verilen cevaba karşılık Urfa Mutasarrıflığı tarafından merkeze çekilen bir diğer telgrafta; Hükümet Konağı'nın hala inşa edilememiş olmasından dolayı memurların görevlerini bölgede kurulmuş olan çadırlarda ifa etmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Bu durumun ise Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefine yakışmadığına dikkat çekilerek talep edilen havalenin bir an önce gönderilmesi tekrar talep edilmiştir. 1912 yılında gerçekleşen bu talebin sonucuna dair bilgi tespit edilememiş olsa da 30 Nisan 1914 tarihinde 150.000 kuruştan oluşan havalenin tekrar Urfa Mutasarrıflığı tarafından talep edilmiş

olması 1912 yılındaki talebe olumlu cevap verilmediğini göstermektedir. Dâhiliye Nezareti tarafından istenilen bütçenin Mutasarrıflığa havale edilmesinin bütçe yetersizliğinden dolayı mümkün olmayacağı açıklanmıştır. Bunun üzerine finansman kaynağının çözüme kavuşturulması adına Mutasarrıflık öneride bulunmuştur. Şöyle ki inşaat için istenilen tutarın Harran arazilerinin parsellenerek satışa çıkarılması ve buradan elde edilecek ücret ile Harran Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi önerilmiştir. Bu fikir daha önce de gündeme getirilmiş ancak kanunlara aykırılığından dolayı uygulamaya alınmamıştı. Dâhiliye Nezareti, yapmış olduğu araştırmalar neticesinde aynı gerekçe ile bu öneri reddetmiştir (BOA, ML. EEM, 1065/25).

Önerinin reddedilmesi üzerine 17 Ocak 1912 tarihinde merkeze bir telgraf daha çekilerek talep edilen tahsisatın sağlanamaması halinde daha önce talep edilmiş olan 52.000 kuruşun tahsis edilmesini istemiştir. Bu talebinin yerine getirilmesi için konağa ihtiyaç duyulmasının zaruriyeti anlatılmaya çalışılmıştır. Nüfusu oldukça fazla olan kazada bir Hükümet Konağı'nın inşasının temel ihtiyaç olduğu ve dağınık şekilde görev icra etmekte olan memurların da barınma probleminin ortadan kaldırılması için belirlenen bütçenin elzem olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak Mâliye Nezareti, bu senenin bütçesinin Rumeli ili Hükümet Konağı'nın inşası için ayrıldığını ve yeterli bütçesinin olmamasından dolayı istenilen tahsisatın verilemeyeceğini belirtmiştir. Olumsuz cevabın alınması üzerine Urfa Mutasarrıflığı, bölgede bulunan harabe yapıların satışa çıkarılarak oradan elde edilecek gelir ve malzemelerle bu konağın ve binaların inşa edilmesi önerisinde bulunmuştur. Ancak bölgede imarlı olan tek yapının tarihi kale olduğu tespit edilmiştir. Kalenin tarihi niteliği bulunmasından dolayı tahrip edilip satışa çıkarılmasının kanunlara aykırı olduğu belirtilerek bu talebe de olumsuz yönde cevap verilmiştir (BOA, DH. MB. HPS, 22/40). Böylece Urfa Mutasarrıflığı'nın yeni bir Hükümet Konağı için yapmış olduğu tüm girişimler başarısızlıkla neticelenmiştir.

Yeni Bir Hükümet Konağı'nın inşası için bütçe verilmesinin uygun görülmemesi üzerine Hükümet Konağı olarak mevcutta kullanılan yapıların onarılması için bütçe talep edilmiştir. Bu taleplerden biri 26 Ağustos 1912 tarihinde gerçekleşmiştir. Buna göre Hükümet Konağı'na ait olan üçüncü, dördüncü, beşinci ve yedinci odalarda tamiratın yapılması için 878 kuruş 10 para kadar bir bütçe talep edilmiştir. Merkezi hükümetin yapmış olduğu değerlendirmeler neticesinde talep edilen 878 kuruş 10 para Harran Kaza Kaymakamlığı'na iletilmiştir. Hazırlanan plan çerçevesinde ilgili odalarda tamirat işlemleri yapılarak sorun giderilmiştir. Ayrıca bir önceki sene de aynı odalarda yapılan tadilat işlemleri için iki defada 2.500 kuruş gönderildiğine de dikkat çekilmiştir (BOA, ML. EEM, 1189/26). İlgili odalarda 1911 yılında 2.500 kuruşluk, 1912 yılında ise 878 kuruş 10 paralık onarım sürecinin icra edilmiş olması yapılarıdaki sorunların uzun süreli çözüme kavuşturulmadığı, geçici tedbirlerle bu problemlerin aşılmasına çalışıldığını göstermektedir.

Yapılan tadilat işlemleri ise sorunun tam anlamıyla çözülmesine yetmemiştir. Zira 17 Kasım 1913 tarihinde hükümet tarafından taşrada bulunan Hükümet Konakları ile ilgili yapılmış olan denetimler neticesinde bir rapor hazırlanmıştır. Hazırlanan raporda Harran Kazası'nda aktif olarak kullanılan Hükümet Konağı'nın yeterli olmadığı ve bir an önce yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi gerektiğine dair not düşülmüştür (BOA, DH. MB. HPS, 54/3). Rapordaki bu notlar kazada yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi gerekliliğine dair düşüncelerin tekrar gündeme gelmesini sağlamıştır. Zira rapordan hemen sonra 22 Kasım 1913 tarihinde Urfa Meclis-i İdare, Mâliye Nezareti'ne bir telgraf çekerek raporu da dayanak göstererek yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesine dair girişimlerde bulunmuştur. Harran Kaza merkezinde Hükümet Konağı bulunmadığı gibi kazaya bağlı olan ve zaman zaman merkez olarak ilan edilen Akçakale karyesinde de bir Hükümet Konağı'nın olmayışının bölge için ciddi bir eksiklik olduğu, memurların birbirlerinden bağlantısız ve uzak olan odalarda idari işlerini yürütmeye çalıştıkları belirtilmiştir. Yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi ve bu inşanın bitirilmesine kadar memurların bir arada bulunmalarının sağlanması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Mutasarrıflık tarafından sunulan öneri ise memurların faaliyetlerini bir merkezden icra etmeleri için

kaza merkezinde bir hanenin kiralanmasıydı. Kira ücreti olan 2.000 kuruşun ise Mâliye Nezareti tarafından karşılanması istenmiştir (BOA, DH. MB. HPS, 18/57).

Yeni bir Hükümet Konağı'nın inşasına dair Nafia ile Belediye mühendisleri keşif çalışmaları yapmışlardır. Kazanın nüfus yoğunluğundan dolayı önemli bir kaza olması ve Bağdat Demiryolu Hattı için inşa edilmiş olan istasyonun bu kazada bulunuyor olmasından dolayı bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesinin kaçınılmaz olduğu telgrafta beyan edilmiştir. Ayrıca Bağdat Şimendifer hattında işletilen trenlerin bir iki ay sonra bölgede olacağı, ancak memurların şimdilerde topraktan yapılmış evlerde kalmakta olduklarına dikkat çekilmiştir. Bu nedenle konağın bir an önce inşa edilmesi için merkezi hükümetten talep edilen miktarın bir an önce gönderilmesi istenmiştir. Ancak Dâhiliye Nezareti ile Mâliye Nezareti'nin yapmış olduğu değerlendirmeler neticesinde rakamın çok yüksek olduğu, yeterli bütçenin bulunmamasından dolayı bu tahsisatın sağlanamayacağı 27 Ekim 1913 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Devlet memurları için istenen 2.000 liralık talebin reddedildiği dönemlerde devlet memurları ile askerler köy ahalisinden kiralanmış olan odalarda ikamet etmekteydiler (BOA, ML. EEM, 1065/25). Bu durum ise askeri personelin asayiş problemleriyle karşı karşıya kalma riskini doğurduğu gibi memurların ise görevlerini icra etmekte birtakım zorluklar yaşamalarına neden olmaktadır.

Memurların idari merkezlerinin bir arada bulunmamasından, birbirlerinden uzak kiralık olarak tutulmuş olan hanelerde görevlerini icra etmelerinden dolayı bazı zorluklar yaşamaktaydılar. Bu zorluklarından dolayı meydana gelen şikayetlerden biri 15 Mart 1914 tarihinde gerçekleşmiştir. Merkezi hükümete iletilen telgrafta kazada bir Hükümet Konağı'nın bulunmayış olmasından dolayı memurların birbirlerinden ayrı şekilde odalarında oturdukları ve burada vazifelerini icra etmeye çalıştıkları aktarılmıştır. Yine bölgede asayiş sağlamaya görevlendirilmiş olan bir redif taburunun da bölgeye sevk edilmekte olduğu birkaç ay içerisinde Harran Kazası'na intikal edeceği ve kazaya gelmeleri halinde konaklayacakları yerin bulunmamasından dolayı konaklama konusunda sorun yaşayacaklarına dikkat çekilmiştir. Gerek memurların bir arada görevlerini icra etmeleri gerekse redif taburlarının ikamet sorununun çözülmesi için hem devlet memurlarının hem de askeri personelin konaklaması için bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi için merkezden bütçe talep edilmiştir. Ancak daha önceki talepler gibi bu istek de Mâliye Nezareti tarafından değerlendirildikten sonra yeterli bütçenin bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir (BOA, DH. MB. HPS, 23/24).

Mâliye Nezareti'nin yeni Hükümet Konağı için bütçe gönderemeyeceğini belirtmesi üzerine Harran Kaymakamlığı mevcut olan yapıların onarılması için girişimlerde bulunmuştur. Daha önce Hükümet Konağı olarak kullanılmak üzere Mahmut Nedim Bey'den satın alınmış olan konak ile bu konağa ek olarak sonradan yapılmış olan odaların yağın yağmurlardan dolayı meydana gelen aşınmalar sonucunda üzerinde bulunan toprak azalmıştır. Zira bu tarihlerde Harran kazasında şiddetli bir yağmur yağışı meydana gelmiştir. Bu durum da odaların üzerinde bulunan toprakların aşınmasına neden olmuştur. Yağın yağmurdan sadece devlet memurlarının odaları etkilenmemiş bu odaların yanı sıra bölge ahalisinin kullanmış olduğu hanelerin damları da zarar görmüştür. Yağmurdan dolayı ahaliye ait olan birkaç hane ile devlet memurlarının odalarından birkaç tanesinin kümbeti çökmüştür. Göçüğün altında kalan iki memur hafif şekilde yaralanmıştır. Yaralanan memurların sağlık durumlarının iyi olduğu açıklanmıştır. Odaları ayakta tutan duvar ile direklerin de zayıflamasından dolayı bu duvar ve direklerin onarılması ve azalan topraklara ilavelerin yapılması gerekmektedir. Ayrıca kış ayına girmeden yağmur yağmadan toprak damların loglanması¹³ gerekmektedir (BOA, ML. EEM, 1274/5). Uzun süredir yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesinin zaruriyetine dair yapılan tüm girişimlere rağmen konağın inşa

¹³ Çamur sıvalı damlara sürtülen taş silindirdir. Osmanlı dönemi Urfa'sında inşa edilmiş olan evler veya kamu binalarının toprak damlarına baskı uygulamak için loğ kullanılmıştır. Urfa'da ilk loglama işlemleri sonbaharda ilk yağmurun düşmesiyle yapılmaktadır (Torkak, 2023: 131; İner, Çağlar, 2013: 58).

edilememesi ve kısa süreli çözüm girişimleriyle onarılan yapılar yıkıma uğrayarak nihayetinde devlet memurlarının yaralanmalarına neden olmuştu.

Bu tür riskli gelişmelerin yaşanmasına rağmen yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi yerine mevcut yapılarda onarım çalışmalarına devam edilmiştir. Zira 22 Ekim 1914 tarihinde Harran Kaymakamlığı, Urfa Mutasarrıflığı aracılığıyla merkeze telgraf ileterek gerekli tamiratın yapılması için 1.000 kuruş tahsisat istemiştir. Maliye Nezaretî'nin yapmış olduğu değerlendirme neticesinde ihtiyaç duyulan bütçenin en kısa sürede tahsis edilerek gönderileceği belirtilmiştir. Mâliye Nezaretî'nin yapmış olduğu araştırmalar neticesinde Harran Kazası'nda Hükümet Konağı olarak kullanılan Mahmut Nedim Bey Konağı'nın mülkiyetinin devlete ait olmasından dolayı tamirat ihtiyacının devlet hazinesinden karşılanmasının kanunlara uygun olduğu ve talep edilen bütçenin karşılanması için finansman kaynağının yeterli olmasından dolayı talep edilen 1.000 kuruşun 13 Aralık 1914 tarihinde Harran Kaymakamlığı'na iletilmesi kararlaştırılmıştır. Harran Kaymakamlığı ise bu bütçeyle Hükümet Konağı olarak kullanılmakta olan odaların onarım ihtiyacını gidermiştir. Böylece Hükümet Konağı ile ilgili yaşanan sorunlara kısa süreli de olsa çözüm bulunmuştur (BOA, ML. EEM, 1274/5).

Yağan yağmurlardan dolayı devlet memurlarının kullanmış olduğu odaların zarar gördüğü bir diğer sene 1915 yılı olmuştur. Daha önce yaralanmalara neden olan yıkımlardan ders çıkarılmış olmalı ki alınan tedbirler çerçevesinde yağan yağmurdan dolayı tahribata uğramış odalar boşaltılmıştır. Boşalan odalardan çıkartılan memurların aileleri Nedim Paşa Çiftliği'ne nakledilmiştir. Devlet memurları ise memur odaları ile çadırlarda vazifelerini icra etmeye çalışmışlardır. Urfa Mutasarrıflığı aracılığıyla merkezi hükümete 5 Şubat 1915 tarihinde iletilen telgrafta Nedim Paşa Çiftliği'nde ikamet ettirilen aileler, ahaliden kiralanmış olan odalar ile çadırlarda vazifelerini icra etmeye çalışan memurların ihtiyacını ve Hükümet Konağı'nın tamiratını gidermek için bir önceki sene gönderilmiş olan 1.000 kuruşun yeterli olmadığı ayrıca birkaç bin kuruşun daha gönderilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (BOA, DH. MB. HPS, 19/6). Ancak talep edilen miktarın net rakamına ulaşamadığı gibi Merkezi hükümet tarafından bu talebe ne yönde cevap verildiğine dair bilgiler de tespit edilememiştir.

Harran Kazası'nın yönetim merkezi için ihtiyaç duyulan yeni bir Hükümet Konağı'nın inşası için 1916 yılında kapsamlı bir çalışma yapılmıştır. Harran Kaymakamlığı tarafından Urfa Mutasarrıflığı aracılığıyla Mâliye Nezaretî'ne iletilen telgrafta Akçakale'de bulunan Hükümet Konağı'nın iki ahırdan oluştuğu ve odaların kötü durumda bulunduğu dikkat çekilerek Şimendifer Hattı üzerindeki bölgede inşa edilen istasyonun yanında yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Zira yapılan geçici onarım çalışmalarının sorunları çözmekte yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Harran Kaymakamlığı, Urfa Mutasarrıflığı ile ortak çalışarak bölgede inşa edilmesi planlanan konak ile ilgili çalışmalar başlatmıştır. Yapılan araştırmalar ve hesaplar neticesinde konağın maliyetinin 382.624 olduğu saptanmıştır. Belirlenen bütçenin tahsis edilmesi için Urfa Mutasarrıflığı aracılığıyla 29 Nisan 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretî'ne oradan da Meban-i Emiriye Müdürlüğü'ne telgraf iletilmiştir. Ancak Dâhiliye Nezaretî ile Meban-i Emiriye Müdürlüğü arasında yapılan yazışmalar neticesinde bütçede yeterli finansman kaynağının bulunmamasından dolayı yeni bir Hükümet Konağı'nın inşası için talep edilen bu miktarın karşılanamayacağı belirtilmiştir (BOA, ML. EEM, 1231/3).

Olumsuz cevap üzerine Urfa Mutasarrıflığı bir önceki sene talep edilen miktarın tahsis edilmesi için 1917 yılında tekrar girişimlerde bulunmuştur. 12 Şubat 1917 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı tarafından Mâliye Nezaretî'ne iletilen telgrafta mevcut Hükümet Konağı'nın harabe olmasından dolayı yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesinin zaruri olduğuna dikkat çekilerek yapılacak olan yeni Hükümet Konağı ile ilgili inşaat masrafları ve giderlerine dair detaylı rapor hazırlanmıştır. Rapor Mâliye Nezaretî'ne iletilmiştir. Bu giderlerle ilgili bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Harran Hükümet Konağı İnşa Masrafları (16 Ocak 1917)

İnşa Türü	Ücret (Kuruş)
Amale yevmiyesi	30
Adi amele yevmiyesi	15
Halep'ten getirilecek taşçı ustası yevmiyesi	40
Halep'ten getirilecek taşçı kalfası yevmiyesi	25
Halep'ten getirilecek duvarcı ustası yevmiyesi	50
Halep'ten getirilecek duvarcı kalfası yevmiyesi	25
Elli kiloluk 1 çuval siva kirecinin fiyatı	50
Elli kiloluk 1 çuval çimentonun fiyatı	100
180 kıyye yerli 1 kirecin fiyatı	40
1 kilo yüzlük çivinin fiyatı	14
Tek koşulu toprak arabası yevmiyesi	40
Çift koşulu yol arabası yevmiyesi	60
Merkep yevmiyesi	10
Deve yevmiyesi	30
At veya beygir yevmiyesi	22
7 metre uzunluğunda, 30 en ve 20 cm genişliğinde kavak kirişin fiyatı	600
5,5 metre uzunluğunda, 25 en ve 25 cm genişliğinde kavak kirişin fiyatı	400
4 metre uzunluğunda, 20 en ve 15 cm genişliğinde kavak kirişin fiyatı	150
4 metre uzunluğunda, 25 en, 30 cm genişliğinde ve 1,5 cm kalınlığında kavak veya çam kirişin fiyatı	50
2 metre uzunluğunda, 25 en, 30 cm genişliğinde ve 1,5 cm kalınlığında kavak veya çam kirişin fiyatı	25
3 metre uzunluğunda, 25 en, 30 cm genişliğinde ve 5 cm kalınlığında kirişin fiyatı	125
2 metre uzunluğunda, 25 en, 30 cm genişliğinde ve 5 milimetre kalınlığında tavan tahtasının fiyatı	35
1 metre mikap zemin kazısı için	4,00
1 metre mikap kireç	130,00
1 metre mikap kum hafriyesi için	17,50
1 metre mikap kireç	85,00
1 metre mikap kireç ve kum ile karışık harç	70,00
1 metre mikap adi harç ile taştan örülmüş duvar inşası için	115,00
1 metre mikap siva kireci	1012,00
1 metre mikap siva kireci ve kum ile harç	340,00
1 metre mikap çimento masrafı	2013,00
1 metre mikap çimento ve kum ile harç terkibi	490,00
1 metre küçük kemer üzerine siva masrafı	33,50
1 metre küçük duvar derzi masrafı	12,00
1 metre mikap kaba yontma taş ile harçlı duvar inşası	230,00
1 metre mikap için yontma taş ile harçlı duvar inşaatı masrafı	320,00

Kaynak: (BOA, DH. MB. HPS, 20/30).

Tablo 2'de yeni Hükümet Konağı inşasında kullanılacak malzemelerle ilgili veriler ayrıntılı şekilde aktarılmıştır. Bu malzemelerin toplam piyasa değeri ise 382.624 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu hesabın yanı sıra iletilen raporda yeni bir Hükümet Konağı'nın neden inşa edilmesi gerektiğine de ayrıntılı şekilde değinilmiştir. Şöyle ki merkez olarak kullanılan Akçakale karyesinin geniş bir arazi yapısına sahip olduğu, Harran Kazası'nın nüfus yoğunluğunun fazla olmasına rağmen hem askerlerin hem de devlet memurlarının kullanmış olduğu at ve diğer hayvanlar için sadece iki ahır bulunduğu, memurlar için inşa edilmiş olan odalarda ise sadece bir iki sandalye sığacak küçüklükte inşa edildiği ve idari işlerin icra edilmesi için elverişli bir ortamın olmadığına dikkat çekilmiştir. Bu iki sandalye dışında da odada bir şeyin bulunmadığı belirtilmiştir. Memurların aileleri ise topraktan yapılmış olan evlerde kalmak zorunda oldukları aktarılmıştır. Sağlıksız ortamdan dolayı devlet memurları ile ailelerin sağlık açısından ciddi problemler yaşayabilecekleri ifade edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden

devlet memurlarına bu koşullar reva görülürken aynı kazada Şimendifer Hattı Reisliği için kalede güzel bir odanın tahsis edildiği ve bu odanın Fransızlar tarafından son derece elverişli bir şekilde onarıldığına atıfta bulunulmuştur. Yeni Hükümet Konağı'nın ise Şimendifer Hattı için bölgede inşa edilmiş olan istasyona 20 dakika uzaklıkta bulunan noktada inşa edilmesi planlanmıştır. Ancak Mâliye Nezareti tarafından yapılan değerlendirmeler neticesinde 29 Nisan 1917 tarihinde yazılan cevapta bu senenin bütçesinden yeni bir konağın inşası için yeterli tahsisatın olmadığı doğrultusunda cevap verilmiştir.¹⁴ Böylece 1897 yılından itibaren yeni bir Hükümet Konağı'nın inşası için gerçekleşen son girişim de başarısızlıkla neticelenmiştir.

SONUÇ

3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu dönüşümle birlikte merkezi hükümetin otoritesini taşrada güçlü kılmak için daha önce kiralanan yönetim merkezleri konak olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Hükümet Konaklarının inşa edilmesiyle birlikte Osmanlı kentlerinde mekânsal yapının değişim yaşaması sağlanmıştır. Ayrıca bu yeni merkezler aracılığıyla merkezi hükümetin imparatorluğun her yerinde ulaşılabilir, temsil edilebilir ve denetlenebilir olmuş, merkezi otoritenin taşradaki gücü arttırılmıştır. Özellikle zayıf devlet imajının ortadan kaldırılması için II. Abdülhamid döneminde taşrada konak inşasına hız verilmiştir. Merkezi otoritenin simgesi olan ve 1840-1842 yılları arasında yapılan düzenlemelerle birlikte Hükümet Sarayı veya Hükümet Konağı olarak nitelendirilen bu yönetim merkezlerinin faaliyette olduğu yerlerden biri de Harran olmuştur. Harran, 1897 yılından itibaren Urfa Mutasarrıflığına bağlı bir kaza olarak teşkilatlandırılmıştır. 1897 ile 1908 yılları arasında kazanın merkezi Ayn el-'Arûs karyesi olmuştur. 1908 ile 1912 yılları arasında kazanın merkezi Akçakale karyesi olmuştur. Kısa bir süreliğine kaza merkezi Harran karyesi olmuşsa da 1913 yılında kaza merkezi tekrar Akçakale karyesine taşınmıştır.

Harran Kazası'nın ilk dönemi olarak nitelendirebileceğimiz Ayn el-Arûs karyesinin merkez olduğu dönemlerde müstakil bir Hükümet Konağı'nın bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle gerek yönetim merkezi olarak kullanılan yapıların tamir ve islah edilmesi gerekse yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi için 1897-1908 yılları arasında sıklıkla girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerden ilki 1896 senesinde cereyan etmiştir. Yeni bir Hükümet Konağı için yapılan başvuru reddedilmiştir. Yeni bir Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi için 1897 senesinde 186.118 kuruş talep edilmiş, ancak buna da olumsuz cevap verilmiştir. 1899 senesinde iki yıl önceki talep tekrarlanarak 183.439 kuruş bütçe talebine bütçe yetersizliğinden dolayı olumsuz yanıt verilmiştir. Son olarak 1908 senesinde yeni bir Hükümet Konağı için bütçe teklif edilmiştir. Bu talep kabul edilmiş olsa da kaza merkezinin değişikliğe uğramasından dolayı inşa çalışmalarına başlanmamıştır. Netice olarak kazanın ilk dönemi olarak nitelendirilebilecek Ayn el-Arûs kaza merkezinde müstakil bir Hükümet Konağı'nın bulunmadığı her ne kadar inşa için girişimlerde bulunulmuş olsa da tüm girişimlerin başarısızlıkla neticelendiği ve Tanzimat döneminden önceki uygulamalarla kiralama yoluyla birbirinden uzak odaların yönetim merkezi olarak kullanıldığı söylenebilir.

Harran Kazası için ikinci dönem olarak nitelendirilebilecek 1908-1912 yılları arasındaki devrede yönetim merkezi Akçakale karyesi olmuştur. Kazada yeni bir Hükümet Konağı'nın inşası için iki girişim yapılmıştır. Bunlardan ilki 1909 senesinde 163.000 kuruşun talep edilmesiyle yapılmıştır. Ancak olumsuz cevap alınmıştır. İkincisi ise aynı sene 145.000 kuruş bütçe talep edilerek gerçekleştirilmiştir. 1911'de yeni Hükümet Konağı'nın Bağdat Demiryolu Şimendifer Hattı İstasyonu'nun yanında inşa edilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler kapsamında 1912'de konağın inşası için 150.000 kuruş talep edilmiştir. Ancak bu talep de bir önceki talepte olduğu gibi bütçe yetersizliği neden gösterilerek reddedilmiştir. 1912 yılında Hükümet Konağı amacıyla kullanılan yapıların onarımı için 52.000 kuruş istenmiştir. Talep edilen bu miktarın fazla bulunulmasından dolayı gönderilmemiştir. Aynı

¹⁴ Yeni Hükümet Konağı'nın proje planı için bkz. Ek-1 (BOA, DH. MB. HPS, 20/30)

yıl içerisinde Mahmut Nedim Bey'in hanelerine ek olarak yapılan üçüncü, dördüncü, beşinci ve yedinci odalarda tamiratların yapılması için istenen 878 kuruş 10 para Maliye Nezareti'nden uygun bulunarak gönderilmiştir. Ayrıca bu bütçeye ek olarak 2.000 kuruş daha gönderilmiştir. 1913 yılında yeni konak inşası için 2.000 lira bütçenin tahsis edilmesine dair yapılan başvuru olumsuzlukla sonuçlanmıştır. 1914 yılında kazada meydana gelen yağmur yağışından dolayı Mahmut Nedim Bey'den kiralanen yapıların zarar görmesi üzerine bu yapıların onarılması için merkezi hükümetten 1.000 kuruş gönderilmiştir. Son olarak 1916 ile 1917 yıllarında kazada yeni bir Hükümet Konağı'nın inşası için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak bu girişim de daha önceki birçok girişim gibi olumsuz sonuçlanmıştır.

Netice olarak farklı dönemlerde kullanılan kaza merkezlerinde müstakil bir Hükümet Konağı'nın bulunmadığı söylenebilir. Ayn el-Arûs karyesinde ahaliden odalar kiralanarak merkezi yönetim birimi olarak kullanılmıştır. Akçakale karyesinin merkez olarak belirlenmesinden sonra ise burada da yapılan birçok girişime rağmen müstakil bir Hükümet Konağı'nın inşa edilemediği, karye ahalisinin önde gelenlerinden biri olan Mahmut Nedim Bey'e ait olan hane kiralanarak yönetim merkezi olarak kullanıldığı saptanmıştır. Bu yapıların çoğu zaman tahribata uğramasından dolayı ıslah çalışmalarına ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir. Harran kazasında Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu anlayışın hayata geçirilemediği, idare merkezi olarak müstakil bir Hükümet Konağı inşa edilemediği, Tanzimat döneminden önce uygulanan kiralama yöntemiyle yapıların yöneticilere tahsis edilerek yönetim merkezi oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. İhtiyaçları karşılayacak müstakil bir Hükümet Konağı'nın bulunmayışı idari işlerin yerine getirilmesinde aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle mevcut olan yapıların ıslahı sırasında devlet memurlarının birbirlerinden bağımsız olan odalarda ve çadırlarda vazifelerini icra etmek zorunda kalmaları bu aksaklığı daha da arttırmıştır. Memurların çekmiş olduğu sıkıntıların yanı sıra ailelerin de konaklama hususunda ciddi problemler yaşadığı, çoğu zaman da bu problemlerden kaçınmak için kazada değil de Urfa merkezde ikamet etmek zorunda kaldıkları tespit edilmiştir. Bu durum ise aile fertlerinin uzun süre birbirlerinden uzak yerlerde yaşamalarına yol açtığı gibi sancak merkezi ile kaza merkezi arasında gidiş gelişlerin yoğunlaşmasına bağlı olarak memurların maddi anlamda zorluk yaşamalarına neden olmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları: Yazar 1'in katkı oranı %100'dur.

Çıkar Çatışması: Çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı 'Ali Evrak Odası (BEO): 1284/96260, 1412/105851, 1470/110222, 2807/210505, 3567/267523, 3987/299019, 4216/316133.

Dâhiliye Nezareti-İdare (DH. İD): 120/7.

Dâhiliye Nezareti-Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ): 49/11.

Dâhiliye Nezareti-Mektubi Kalemi (DH. MKT): 2/2, 2/50, 3/60, 1258/13, 2178/100, 2226/119, 2294/11, 2294/22, 2340/151, 2488/52, 2743/2.

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH. MB. HPS. M): 18/57, 19/6, 20/30, 22/40, 23/24, 54/3.

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMİK. S): 40/19, 59/15.

İrade-Dâhiliye (İ. DH): 120/7, 1373/9, 1443/17, 1491/18, 32/36, 439/55, 2221/5, 2235/21, 2242/4, 2245/15, 2685/52.

İrade-Maliye (İ. ML): 2/43.

İrade-Adliye ve Mezahib (İ. AZN): 1/15.

Maliye Nezareti-Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML. EEM): 123/19, 882/43, 1065/25, 1189/26, 1231/3, 1274/5.

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1315, Def'a: 25.

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1316, Def'a: 26.

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1317, Def'a: 27.

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1318, Def'a: 28.

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1320, Def'a: 30.

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1321, Def'a: 31.

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1322, Def'a: 32.

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1323, Def'a: 33.

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1324, Def'a: 34.

Salname-i Vilayet-i Halep, Hicri: 1326, Def'a: 36.

Araştırma-İnceleme Eserler

Aslan, A. (2021). *Urfa'da asayiş ve güvenlik (1913-1914)*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi.

Avcı, Y. (2021), Kudüs hükümet konağı: Osmanlı modernleşmesinin mimari temsili (1854-1917). *FAD – Filistin Araştırmaları Dergisi*, 10, 1-21. <https://doi.org/10.34230/fiad.1034996>.

Aktüre, S. (1985), Osmanlı Devleti'nde taşra kentlerindeki değişimler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (1. Baskı, s. 891-904), içinde. İletişim Yayınları, İstanbul.

Bayraktar, H. (2007). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa sancağı (idari, sosyal ve ekonomik yapı)*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Bayram, P. (2017), 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde kentleşme: yönetsel reformlar ile Osmanlı aydınların kent üzerine izlenimlerine dayalı karşılaştırmaları bir inceleme, *LAÜ Sosyal bilimler dergisi*, VIII(II), 227-244. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/euljss/issue/33565/370871>.

- Budak, A., Uysal, H. ve Aydın, A. C., (2004), Kırsal yapıların deprem karşısındaki davranışı. *Atatürk Üniversitesi ziraat fakültesi dergisi*, 35(3-4), 209-219. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/34224>.
- Canatan, Y. (2022), Bağdat demiryolu ve Almanlar. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(38), 183-187. <https://ideastudies.com/files/ideastudies/14534940-b8c0-4c58-8386-6f8ceaea0b7b.pdf>.
- Çadırcı, M. (1989), Türkiye’de kaza yönetimi (1840-1876). *Bellekten dergisi*, 53(206), 237-258.
- Çadırcı, M. (1991), *Tanzimat döneminde Anadolu kentleri’nin sosyal ve ekonomik yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çadırcı, M. (1993), Osmanlı döneminde yerel meclisler. *Çağdaş yerel yönetimler dergisi*, 2(5), 3-12.
- Çetin, Y. (2021), II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) imar faaliyetleri ışığında Kocaeli/Akhisar-ı Geyve (Pamukova) hükümet konağı üzerine bir değerlendirme. *Iğdır Üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 10(25), 140-160. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/66833/1045325>.
- Çiftiyürek, M. (2024). Kayıp bir mirasın izinde: Ermenek hükümet konağı. *Çukurova 12th international scientific researches conference*, (1. Baskı, s. 803-820) içinde. Adana. https://www.academia.edu/116706797/Kay%C4%B1p_Bir_Miras%C4%B1n_%C4%B0zinde_Ermenek_H%C3%BCk%C3%BCmet_Kona%C4%9F%C4%B1.
- Çoban, H. (2021), Osmanlı Devleti’nde hapisanelerin ıslah çalışmalarına dair bir inceleme: Ergani Madeni umumi hapisanesi (1860-1920), *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 537-562. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2738066>.
- Dağ, M. (2022a), Osmanlı taşrasında bir ceza infaz kurumu: Mut hapisanesi örneği (1890-1920). *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 167-210. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2477213>.
- Dağ, M. (2022b), Osmanlı Devleti’nde bir kaza hapisanesinden yansımalar: tüm yönleriyle Suruç hapisanesi (1852-1920), *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 341-373. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2504123>.
- Dağ, M. (2024), Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi genel sekreteri Fransız gezgin Vital Cuinet’nin gözüyle Urfa sancağı (1890). *Gaziantep Üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 23(1), 195-220. <https://doi.org/10.21547/jss.1376665>.
- Demiryürek, H. (2019). *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı.
- Efe, A. (2009), Tanzimat’ın eyalet reformları 1840-64 Silistre örneği. *Karadeniz araştırmaları dergisi*, 6(22), 87-113. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/10074/124213>.
- Ekinci, A., Asoğlu, İ. (2017), II. Meşruiyet yıllarında Urfa’da cemiyetler ve kulüpler. *Şehir ve irfan araştırmaları dergisi*, 4, 11-12. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1871861>.
- Ekinci, A. (2008). *Harran mitolojisi ve tarihi – tarih, mitoloji, inanç ve bilim kenti*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İlk Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Eryiğit, B. H., Kalafat, C. (2019), Osmanlı Devleti’nde 1840-1858 yılları arasında taşra yönetimini düzenleyen nizamnameler üzerine bir değerlendirme. *Strategic public management journal*, 5(10), 54-62. <https://doi.org/10.25069/spmj.657847>.
- Gül, O. K. (2014), Bir Amerikalı diplomatın gözüyle Bağdat demir yolu projesi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(41), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/165834>.
- Gündüz, A. (2022), İbrâhim (a.s) ve ailesinin Urfa ile olan bağlantısı. *Türkiye ilahiyat araştırmaları dergisi*, 6(1), 265-293. <https://doi.org/10.32711/tiad.1060804>.

- Gürsel Bilmiş, H. (2021). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da mimarlık ortamı*. Bursa: Nilüfer Belediyesi Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2018). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu. *Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (1. Baskı, s. 89-110) içinde. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İner, G., Çağlar, E. (2013), Doğal yaşam örüntüsü-toprak dam. *SDU international technologic science*, 5(2), 56-63. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/utbd/issue/26208/275923>.
- Kapaklı, K. (2013). *Haleb vilayet salnamelerinde Urfa sancağı 1303-1326 (1886-1908)*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Karakuş, S. E. (2024), Ahmet Cevdet Paşa'nın askerî tarihçiliği. *SAVSAD-Savunma ve savaş araştırmaları dergisi*, 34(1), 1-13. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3096589>.
- Karayaman, M. (2010), Beyşehir hükümet konağı. *Türk-İslam medeniyeti akademik araştırmalar dergisi*, 9, 159-168. https://isamveri.org/pdfdr/DO2907/2010_9/2010_9_KARAYAMANM.pdf.
- Konuk, N. (2018), Tanzimat sonrası şekillenen Cezair-i Bahr-ı Sefid vilayet merkezi Rodos hükümet konağı. *Art-Sanat dergisi*, 9, 193-213. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuarts/issue/47878/604692>.
- Kundakçı, S. (2024), Osmanlı taşra meclislerine bir örnek: Küre-i Nühas muhassılık meclisi. *Karadeniz incelemeleri dergisi*, 36, 11-50. <https://doi.org/10.18220/kid.1477982>.
- Kurukaya, N. (2023), İzmir hükümet konağı keşif defteri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 32(2), 549-575. <https://doi.org/10.29135/std.1219991>.
- Ortaylı, İ. (2018), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ortaylı, İ. (2021), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Özçelik, İ. (2018). Osmanlı kayıtlarına göre Urfa şehir merkezindeki yer isimleri üzerine değerlendirmeler (mahalle, cami-mescit, tekke-zaviye, han, hamam, kapı ve vakıflar). *İslam tarihi ve medeniyetinde Şanlıurfa-Osmanlı belge ve kaynaklarında Urfa IV*, (1. Baskı, s. 92-119) içinde. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özkaya, Y., Akyıldız, A. (2020). Muhassıl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18-20. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhassil-tahsildar>.
- Öztürk, Ş. (2023), Eski Elâzığ hükümet konağı kazı-proje-uygulaması ve işlevlendirilmesi hakkında değerlendirme. *Online journal of art and design*, 11(3), 250-275. <http://www.adjournal.net/articles/113/11316.pdf>.
- Özyiğit, H. (2017, Ekim 19-21). Erken Cumhuriyet dönemi kamu yapılarına Denizli'deki iki örnek: baklan ve güney hükümet konakları. Hasan Kara, Turhan Çetin, Yusuf İnel (Editör), *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırması Kongresi* içinde, Ankara: s. 1-28.
- Palalı, İ. (2019). 19. yüzyılda Harran'ın idari taksimatı ve kaza idaresi. *Harran ve çevresi tarihi* (1. Baskı, s. 377-388) içinde. ŞURKAV Yayınları.
- Sarıkaya, M. Z. (2023), Osmanlı Devleti'nde yeni bir yapılanma: Tanzimat Fermanı. *Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi*, 100. Yıl Özel Sayısı, 60-91. <https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.29.10.2023.4>.
- Seyfi, S., Çavdar, N. ve Bayhan, A. A. (2024), Tokat hükümet konağı'nın Osmanlı dönemi'nde inşa ve onarım süreci. *Turkish studies*, 19(1), 261-281. <https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=612eaef2-f1fa-436e-8558-fd3e47979489.pdf&key=72918>.
- Şanda, M. N. (2024), 19. yüzyılda Urfa sancağının idari yapısı ve nüfusu. *Külliyat Osmanlı araştırmaları dergisi*, 24, 129-147. <https://doi.org/10.51592/kulliyat.1514796>.

- Şanda, M. N. (2024). *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*. Ankara: Serüven Yayınevi.
- Topçubaşı, M., Eyüpgiller, K. K. (2010), 19. yüzyılda Kastamonu eyaleti'nde hükümet daireleri. *İTÜ dergisi*, 9(2), 108-120. <https://core.ac.uk/download/pdf/230194167.pdf>.
- Toptaş, R. (2016), Bergama hükümet konağı örneğinde II. Abdülhamit dönemi hükümet konakları. *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi*, 9(47), 411-428. https://www.researchgate.net/publication/311904431_BERGAMA_HUKUMET_KONAGI_ORNEGI_NDE_II_ABDULHAMIT_DONEMI_HUKUMET_KONAKLARI.
- Torkak, B. (2023), Loğkeş. *ŞURKAV-Şanlıurfa kültür sanat tarih ve turizm dergisi*, 44, 131-133. https://www.researchgate.net/publication/374144534_Logkes.
- Türkmen, H. N. (2023), Yedi bölgeden yedi Osmanlı hükmet konağına ilişkin mimari bir analiz. *Mimarlık ve yaşam dergisi*, 8(1), 133-149. <https://doi.org/10.26835/my.1196162>.
- Uçar, H. (2021), Balıkesir İvrindi İlçesi'nde tarihi hükümet konağı'nın mimari özellikleri ve restorasyon sonrası sürdürülebilirliği. *Sanat ve tasarım araştırmaları dergisi*, 2(2), 96-115. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/stardergisi/issue/65231/1002847>.
- Ulukaya, G. (2024), 1840-1864 yılları arasında Osmanlı taşra yönetimini düzenleyen nizamnameler: Malatya örneği. *Korkut Ata türkiyat araştırmaları dergisi*, 15, 1046-1059. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3801128>.
- Umar, N., Can, C. (2019), Adana vilayeti hükümet konakları. *Megaron dergisi*, 14(4), 530-543. [https://jag.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON-59489-ARTICLE_\(THESIS\)-UMAR.pdf](https://jag.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON-59489-ARTICLE_(THESIS)-UMAR.pdf).
- Werner, C. U. (2015), Kızlarım için bir vakıf Hatun Can Begüm ve Tebriz'de Gök Mescid'in Karakoyunlu Vakıfları. Çev. Leyla Yıldız, *Marmara Türkiyat araştırmaları dergisi*, 2(2), 251-266. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mtad/issue/27938/297046>.
- Yarış, S. (2023). II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) mimari faaliyetleri ışığında Ergani hükümet konağı. *Cumhuriyetin 100. yılında Çayönü'nden Osmanlı'ya Ergani* (1. Baskı, s. 235-266) içinde. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Yavuz, G. (2023, 14-16 Ekim). Pazar nahiyesi hükümet konağı'nın inşa sürecinde yaşanan mali sorunlar. C. Yılmaz (Editör), 5. *Tokat Sempozyumu* içinde, C. III, İstanbul, s. 347-365.
- Yazıcı, N. (2010), Amasya'daki hükümet konağı binaları. *Sanat dergisi*, 18, 91-105. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsfd/issue/2606/33542>.
- Yazıcı, N. (2014), Osmanlı mimarlığında bir yönetim binası örneği: Canik/Samsun hükümet konağı. *Uluslararası Osmanlı öncesi ve dönemi Osmanlı araştırmalar sempozyumu*, Samsun, s. 313-328.
- Yazıcı, N. (2008), Trabzon örneğinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e hükümet konağı binaları. *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi*, 1(5), 943-959. <https://www.scribd.com/document/776607733/Trabzon-Orneginde-Tanzimmat-Tan-Cumhuriy-1>.

EKLER

EK-1. Harran Kazası Hükümet Konağı Proje Görseli

Kaynak: (BOA. DH. MB. HPS, 20/30).

11.-13. Yüzyıl Haçlı Seferlerinin Gürcü Krallığı Üzerine Yansımaları¹

Abdurrahman SEÇKİN²

11.-13. Yüzyıl Haçlı Seferlerinin Gürcü Krallığı Üzerine Yansımaları

Öz

Haçlı seferlerinde Gürcistan'ın rolünü belirleyen en önemli unsur coğrafi konumudur. Gürcistan birçok siyasi birime veya beyliklere (Eristavlıklara) ayrılmış olmasına rağmen Kafkasya üzerindeki geçiş kontrolünü elinde tutmaktaydı. Haçlı seferleri Gürcistan'ı hedef almamıştır. Gürcü ordusu da herhangi bir Haçlı seferine katılmamıştır. Gürcistan, Haçlı seferlerinin sadece ideolojik yönden destekçisi olmuştur. Haçlılarla Gürcüler arasındaki ilk temas, 1097-1098 kışında Antakya Kuşatması sırasında gerçekleşmiştir. Bu sefer sırasında Antakya'nın Kara Dağı'ndaki Gürcü manastırları, açlık çeken Haçlı birliklerine yiyecek göndermiştir. Gürcüler; Kral IV. Davit, Kral Tamar ve Kral V. Giorgi (Brtskinvale-Parlak) dönemlerinde bölgede cereyan eden Haçlı seferlerinde rol almaya başlamıştır. XIII. yüzyılda Gürcü Krallığı, Beşinci Haçlı Seferi'nin liderlerine bir ittifak teklif etmiştir. Buna göre Haçlılar, Eyyubi İmparatorluğu'nun kuzey eyaletlerine saldırıyı planlamışsa da bu plan gerçekleşmemiştir. Nitekim Moğol İmparatorluğu'nun bölgede yükselişi bunun uygulanmasını engellemiştir. Ancak Gürcistan ile Batılı güçler arasındaki askerî iş birliği arzusu XV. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Bu çalışmada Gürcü kaynakları temel alınarak Haçlı seferleri ve akabindeki süreçte yaşanan Haçlı-Gürcü ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Gürcüler, IV. Davit, Kraliçe Tamar, Kral V. Giorgi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Effects of the 11th-13th Century Crusades on the Georgian Kingdom

Abstract

The most important factor determining Georgia's role in the Crusades was its geographical location. Although Georgia was divided into several political units or principalities (Eristavliks), it retained control over transit through the Caucasus. The Crusades did not target Georgia. The Georgian army also did not participate in any Crusades. Georgia was only an ideological supporter of the Crusades. The first contact between the Crusaders and Georgians took place during the Siege of Antioch in the winter of 1097-1098. During this campaign, Georgian monasteries on Antioch's Black Mountain sent food to the starving Crusader troops. Georgians began to take part in the Crusades in the region during the reigns of King Davit IV, King Tamar and King Giorgi V (Brtskinvale-Parlak). In the XIIIth century, the Georgian Kingdom offered an alliance to the leaders of the Fifth Crusade. Accordingly, the Crusaders planned to attack the northern provinces of the Ayyubid Empire, but this plan was not realized. Indeed, the rise of the Mongol Empire in the region prevented its implementation. However, the desire for military cooperation between Georgia and the Western powers continued until the middle of the fifteenth century. This study analyzes the Crusades and the subsequent Crusader-Georgian relations based on Georgian sources.

Keywords: Crusaders, Georgians, Davit IV, Queen Tamar, King George V.

Paper Type: Research Article

¹ Bu Makale Uluslararası I. Türk-Gürcü Genç Tarihçiler Sempozyumu, 27-28-29 Nisan 2023, Gori Devlet Üniversitesi, Gürcistan da sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, abdurrahman.seckin@kafkas.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2766-630X>

Makale Gönderim Tarihi: 04.12.2024

Makale Kabul Tarihi: 25.02.2025

1. Giriş

Haçlı seferleri, XI. yüzyıldan itibaren Hristiyan Avrupa'nın "Kutsal Toprakları" Müslüman egemenliğinden kurtarmak söylemiyle başlattığı büyük bir askeri harekettir (Runciman, 1989). Bu hareket, yalnızca Orta Doğu ve Avrupa arasındaki ilişkileri etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Kafkasya'yı da derinden etkilemiştir. Batı Avrupa'da Haçlı seferleri fikri uzun süredir mevcuttu. Bu fikrin hayata geçmesi için Papa VII. Gregory'nin planları vardı ancak bu planlarını, Alman İmparatoru IV. Henry ile yaşadığı mücadele nedeniyle gerçekleştiremedi. 1090'lı yıllarda, Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, Haçlıların Peçenekler ve Çaka Bey'in akınlarına karşı sefer düzenlemesini istemiş ancak bu öneri de uygulanamamıştır (Beradze, 1960).

1095 yılına gelindiğinde Papa II. Urban'ın Clermont'da yaptığı konuşma, Haçlı Seferlerinin başlangıcını simgelemiştir. Urban, Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarma çağrısı yapmıştır (Beradze, 1960). Oysa, Kasım 1095'te yapılan toplantıda, Urban'ın asıl amacının Kudüs'ten ziyade, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'a yardım etmek olduğu öne sürülmektedir. Piacenza Konsili'nde, Aleksios'un elçileri, Batı Avrupa'dan savaşçıların Bizans'a gidip, Aleksios'un paganlara* karşı yürüttüğü mücadeleye destek olmasını istemiştir (Runciman, 1989).

Haçlı Seferleri, XI. yüzyılın ortalarından itibaren Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye başlaması ve Büyük Selçuklu Devleti'nin iç karışıklıkları gibi bölgesel gelişmelerden faydalanmayı amaçlayan Batı dünyasının, "Kutsal Toprakları kurtarma" hedefiyle düzenlediği siyasi ve askeri bir harekettir (Demirkent, 1997). Batı dünyası, Haçlı Seferleri'nin temel motivasyonunu dini unsurlara dayandırsa da bu hareketin ortaya çıkışında esasen siyasi, sosyal ve ekonomik nedenler etkili olmuştur. Dini motif ise yalnızca bir itici güç olarak değerlendirilebilir. Katolik Kilisesi hem Avrupa'daki düzensizliklere çözüm aramak hem de artan gücünü Doğu'da hakimiyet kurmak için kullanmak istemiştir. Doğu'ya yapılacak bir seferin faydalarını topluma aktarırken dini motifleri ön planda tutması bu nedenle doğal görülmektedir. Kilise, Haçlı Seferlerine katılanlara günahların affı ve uhrevi mükafat vaat ederek, dini motifleri siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmıştır (Demirkent, 1998). Roma Kilisesi'nin asıl hedefi, İslam dünyasına karşı mücadeleden ziyade, tüm Hristiyan aleminin tek hâkimi olmaktı. Ancak bu üstünlük iddiası, İstanbul Patrikliği tarafından da savunulmaktaydı. Bu güç mücadelesi, özellikle XI. yüzyılın ikinci yarısında Bizans'ın zayıflaması ve Selçuklular arasındaki iç çekişmelerle birlikte, Doğu Hristiyan dünyasında yeni dinamikler doğurdu. 1074 yılında Bizans İmparatoru VII. Mikhail'in Selçuklulara karşı Avrupa'dan ücretli asker yardımı istemesiyle başlayan süreç, Papa II. Urbanus ve Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos arasında yeniden ele alınarak, Batı'dan Doğu'ya yönelen Haçlı Seferleri'ni tetikledi.

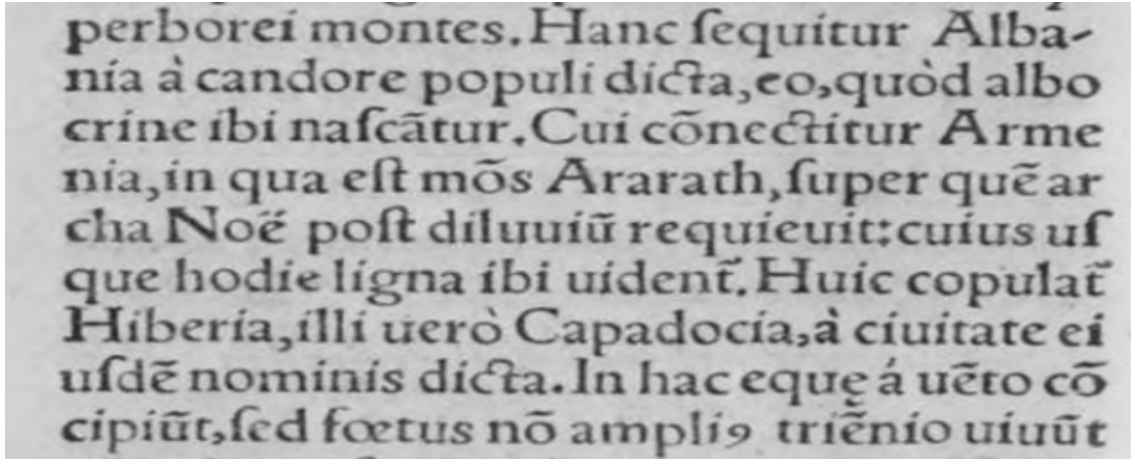
Papa II. Urbanus, Bizans'ın yardım talebini farklı bir şekilde değerlendirerek ücretli asker toplamak yerine Batı'nın şövalyelerini, topraksız köylülerini ve sefalet içindeki halkını, zengin Doğu'da toprak ve servet vaatleriyle harekete geçirdi. Ancak geniş kitleleri seferlere katılmaya teşvik etmek için sadece maddi vaatler yetmezdi. Bunun yerine, dinî duygulara hitap eden İsa aşkı, din uğruna fedakârlık ve din kardeşlerine yardım gibi temalar ön plana çıkarıldı (Demirkent, 1996).

* Başta çoktanrı dinler olmak üzere çeşitli geleneklerde görülen puta tapıcılık, putperestliktir. Paganizm, Latince köylü, taşralı, kırsal anlamlarına gelen "paganus" teriminden türetilmiştir. Bu terim, 4. yüzyıldan itibaren Hristiyanlar tarafından Roma İmparatorluğundaki çok tanrılı inançlara ait pratikleri yerine getiren insanları ifade etmek için kullanılmıştır.

2. Gürcüler ile Haçlıların İlk Temasları

Birinci Haçlı seferi sırasında İberya olarak bilinen Gürcistan, Kafkasya'da bağımsız bir Hıristiyan krallığıydı. Karadeniz kıyısındaki Abhazy ve onu güneydoğu ile sınırlayan İberya, III. Bagrat yönetimi altında birleşmişti. Gürcü Kilisesi özerkti, kendi Başpiskoposları (Katolikleri) tarafından yönetiliyordu. Hristiyanların ayinlerinde kullandıkları metinleri Yunanca çevirisini kullanmışlar bu durum da Bizans kilisesi ile yakınlık kurulmasına vesile olmuştu. (Hamilton, 2011). O dönemde Gürcüler, Doğu Hristiyanları arasında en ateşli olanlar olarak kabul edilmekteydi ve Antakya'dan gelen misyonerler, İberya'da birçok manastır kurmuşlardı. Daha sonra, Gürcistan'ın güneybatı bölgesi olan Tao-Klarceti'den Kudüs'teki Kutsal Haç Manastırı'na, Suriye'deki Kurus'tan Yunanistan'daki Athos Dağı'na kadar çeşitli bölgelerde Gürcüler tarafından manastırlar inşa edilmiştir. Bu sayede Gürcistan, Doğu Ortodoks Hristiyan dünyasında önemli bir yere sahip olmuştu. Gürcü manastırlarının en saygın yerleşimlerinden biri, Antakya'daki (Antiokheia) Kara Dağı'nda bulunuyordu ve ayrıca Sina Dağı'nda da birçok manastır mevcuttu (Forsyth, 2021).

Batılıların çoğu Gürcistan hakkında çok az şey bilmekle birlikte Honorius Augustodunensis, XII. Yüzyılın başlarında yazmış olduğu *Imagio Mundi* adlı eserinde basitçe şöyle demektedir: "İberya Ermenistan'a, Kapadokya da ona bitişiktir." Bu, onun nerede olduğuna dair genel bir fikri olduğunu ancak coğrafyaya tam olarak hâkim olmadığını göstermektedir. İberya ise Karadeniz'e yakın ve Ermenistan'a bitişik bir Asya bölgesidir. Boya yapımında kullanılan bitkiler bu yöreden gelmektedir. Her koşulda, bu tür bilgiler yüzyıllar içinde eskimişti. Konstantinopolis'te yaşayan Batılı tüccarlar, diplomatlar ve Athos Dağı'ndaki Benedikten topluluğu gibi bazı kilise adamları, çağdaş Gürcü meseleleri hakkında daha iyi bilgi sahibi olacaklar ve bu bilgi Roma'ya ulaşacaktı. Ancak Birinci Haçlı Seferi'nin liderleri yalnızca Yakın Doğu'ya gelişlerinden sonra Gürcistan'dan haberdar oldular (Hamilton, 2011).

Şekil 2. Honorius Augustodunensis, *Imagio Mundi* eseri, "İberya Ermenistan'a, Kapadokya da ona bitişiktir." *Imagio Mundi*, Honorius Augustodunensis, Basileae, Haeredes Andreas Cratander. 1544.

Kudüs Haçlı Krallığı, 1099 yılında Birinci Haçlı Seferi'nin sonunda Kudüs'ün Haçlılar tarafından ele geçirilmesiyle kuruldu. Şehir, 15 Temmuz 1099'da Godfrey de Bouillon önderliğindeki Haçlılar tarafından fethedildi ve büyük bir katliam yaşandı. Godfrey, "Kutsal Kabir'in Savunucusu" unvanını

arak krallık tahtına geçti, ancak kendisini resmen "kral" ilan etmedi. 1100 yılında Godfrey'in ölümünden sonra yerine kardeşi I. Baudouin geçti ve Kudüs Kralı unvanını aldı.

Krallık, Haçlı devletleri olarak bilinen Antakya Prensiği, Trablus Kontluğu ve Edessa Kontluğu ile birlikte dört büyük Haçlı devleti arasında en önemlisi oldu. Latin Hristiyan yönetimi altında, Avrupalı soylular tarafından yönetilen feodal bir yapı kuruldu (Karaca, 2022).

Haçlıların Gürcülerle ilk teması, 1097 kışında Antakya'yı kuşattıklarında Antakya'nın Kara Dağı'ndaki (şehrin kuzeyindeki Amanos Sıradağları) Gürcü manastırlarının Batılılara yiyecek göndermesiyle gerçekleşti. Kudüs'te Gürcüler, Kutsal Haç manastırını inşa etmişlerdi. Haçlı Krallığındaki Latin dinî otoriteler, Gürcü Kilisesi'ni de içeren Doğu'nun Ortodoks kiliselerini, kendilerinin de ait oldukları tek gerçek Katolik Kilisesi'nin üyeleri olarak görüyorlardı. Bu nedenle, Gürcülerle ilkesel meseleler üzerinde herhangi bir anlaşmazlık veya bir yargı çatışması yoktu. Çünkü Latin Doğu'daki Gürcü dinî kurumu tamamen manastırlardan oluşuyordu ve orada Latin piskoposlarının gücüne karşı çıkacak bir Gürcü hiyerarşisi yoktu. Latinler ve Gürcüler arasındaki ilişkiler bu nedenle samimiydi ve Gürcü manastırlarına fiilen özerklik verildi (Hamilton, 2011; Hamilton, 1980).

3. Kral IV. Davit'in Haçlı Seferlerinde Yürüttüğü Denge Politikası

Kral IV. Davit (1089-1125) ve ondan önceki kralların dış politikada önceliği Bizans ile olan ilişkileriydi. XI. yüzyıl boyunca Gürcistan bu imparatorluğun etkisi altındaydı. Haçlı seferlerinin başarı göstermesine paralel olarak Gürcü hükümdarı da ulusal politikasını belirlemek açısından zekice bir yaklaşım sergiledi. Böylece Selçuklulara karşı bir savaş başlatma çabasını hızlandırdı (Metreveli, 2015; Metreveli, 2012).

Haçlı seferlerinin gerçek hedefleri, IV. Davit tarafından iyi biliniyordu. Aynı zamanda kraliyet sarayının, Gürcistan'ın etkisi altında bulunan Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri netleştirmesi zaruriydi. Açık olan bir şey var ki o da Kral IV. Davit'in, uluslararası durumu yakından takip ettiğidir. Haçlıların rotalarını ve savaşlarının sonuçlarını biliyordu. Ayrıca, ülkenin politikasını mevcut duruma göre şekillendirdi. Kral IV. Davit tarihçisinin,* Gürcü Krallığının Selçuklulara karşı elde ettiği başarıları, Kartli'nin* inşasını ve onlara haraç ödemeyi bırakmasını doğrudan Antakya ve Kudüs'ün haçlılar tarafından ele geçirilmesine bağlaması dikkat çekicidir: "Franklar o sırada geldiler ve Kudüs ve Antakya'yı aldılar ve Tanrı'nın yardımıyla Kartli toprakları eski haline döndürülürken, Davit güç kazandı ve savaşan kuvvetlerini genişletti. Padişah'a daha fazla haraç ödemedi ve Türkler artık Kartli'de kışlayamıyorlardı" (Metreveli, 2015).

Zurab Avalishvili'ye göre, Gürcistan'ın Haçlılardan yardım almaya ihtiyacı yoktu. Böyle bir yardım beklemiyor ve onlarla ittifak yapmayı düşünmüyordu çünkü Gürcistan, Haçlıların fethetmeyi amaçladığı Doğu'nun bir parçasıydı (Metreveli, 2015). Bu görüşe karşın, tarihçiler Haçlıların Gürcistan'a yardım etmeyi düşünmediğine ancak Haçlı seferlerinin Selçukluların gücünü kırdığına dikkat çekerler. Selçuklu gücünün zayıflaması, Kral IV. Davit'in politikasını uygulamasını kolaylaştırdı. Gürcü kralının Selçuklularla olan başarılı mücadelesi ise Haçlıların işine geldi. Bu nedenle Haçlılar tarafından kurulan beylikler, Gürcistan'ı dostları olarak görüyorlardı (Metreveli, 2015). Gürcistan ve Haçlıların farklı hedefleri vardı. Gürcü halkı, Gürcistan'ı fethetmek isteyen Selçuklulara karşı Haçlılar için değil, kendi kimliğinin

* Kral Davit'in Tarihçisi, Davit'in yalnızca politikalarını anlatan biri değil, aynı zamanda onun aktif bir savunucusu ve destekçisidir. Eser, oldukça eğitilmiş, yetenekli bir devlet adamı ve din adamı tarafından yazılmıştır. Tarihsel süreci açıklarken, takdiri ilahiye güvenir ve ayrıca tarihsel-karşılaştırmalı yöntemi kullanır. Saray Tarihçisi veya Kronikçisi olarak nitelendirilebilir.

* Kartli, Mevcut idari-bölgesel bölünmeye göre Gürcistan'ın Tiflis, Khashuri, Kareli, Gori, Tskhinvali, Java, Znauri (Kornisi), Akhalgori, Kaspi, Mtskheta, Dusheti, Tetrtskaro, Bolnisi, Marneuli, Dmanisi, Gardabani ilçelerini içermektedir.

yaşatılması için savaştı. Doğu'da Hıristiyanlığın savunucusu, "Mesih'in kılıcı" olarak anılan Kral IV. Davit, Müslümanlara karşı hoşgörülü bir politika izlemiş, iç ve dış gelişmelerden dolayı Müslüman dünyasıyla yakın ilişkiler içinde olmuştur. Böylece feodal Gürcistan ile Haçlılar arasındaki bağlantı, bir süreliğine oluşan siyasi durumdan dolayı geçiciydi. Kral IV. Davit'in ordusunun Haçlılarla birlikte Kudüs için savaştığını doğrudan belirten bilgiler de bulunmaktadır. Kronikte Yeni Davut'un orduları, Kudüs'teki Davut Peygamber'in müfrezeleriyle birleşmek üzere yola çıktılar; Kral IV. Davit'in yürüyüşçüleri de onlara katıldı. Doğal olarak peygamber Davut'un mangaları, Kudüs'ü (peygamber Davut'un taht şehri) kurtarmak isteyen Haçlılar anlamına geliyordu (Metreveli, 2014).

Gürcistan, Kral IV. Davit yönetimindeki Haçlılar ve bölgedeki diğer siyasi güçlerle güçlü bir ilişkiler ağı geliştirmişti. Bu ittifakın bir göstergesi olarak Haçlılar, Kudüs'teki Gürcü Haç Manastırı'na dokunmamış ve manastıra büyük bağışlar yapmışlardır. Kral IV. Davit, Haçlı dünyasında büyük saygı görüyordu ve Kudüs Kutsal Kabir papaz Anselus Gürcistan'ın Haçlıların savunmasındaki önemli rolünü vurgulayarak burayı "cephe hattının iskelesi" olarak nitelendirdi. Anselus, Kral IV. Davit'in haçını Paris'teki Notre Dame Katedrali'ne göndererek bu manevi bağı güçlendirdi. Kral IV. Davit, Kuzey Kafkasya, Bizans ve Ermenistan dahil olmak üzere birçok bölgeyle diplomatik ilişkiler kurarak Gürcistan'ın siyasi ve kültürel nüfuzunu genişletti. Güney Kafkasya halklarının Selçuklulara karşı birleşmesini destekleyen Davit, Hazar Kapısı'nın savunucusu olmuş ve Haçlıların "ön cephe kulesi" olarak kabul edilmiştir (Metreveli, 2022). Haçlılar dönemi sırasında, Gürcistan'ın bağımsızlığına yönelik tehdit, Araplardan değil, Selçuklulardan gelmişti (Forsyth, 2021). Kral IV. Davit'in ülkesinin dış siyasi ilişkilerinde bunlarla uğraşırken iç siyasette ise Selçuklu akınlarına son vermek için çeşitli tedbirlere de başvurmuştur. Bu tedbirler doğrultusunda Selçuklu akınlarını durdurmak amacıyla Kral IV. Davit, Didgori Muharebesi'ni gerçekleştirmiştir.

Didgori Muharebesi 12 Ağustos 1121'de Tiflis'in batısında Kral IV. Davit'in ordusu ile Selçuklular arasında gerçekleşen belirleyici bir savaştır. Taktik açıdan bakıldığında Kral IV. Davit, dağlık bölgenin kendine has özelliklerinden iyi bir şekilde yararlanmıştı. Komutasındaki ordunun ana kuvveti, Nichbis boğazı üzerinden batıdan düşmana saldırdı ve oğlu Demetre (Dimitri), ordusuyla birlikte Didgori dağından aşağı inerek, Türklerin ünlü komutanı Necmeddin İl-Gazi komutasındaki Selçuklu ordusunun önünü kesti ve düşmanın bozguna uğrayıp geri çekilmesiyle Gürcüler bu savaşta parlak bir zafer kazandılar (Medzmariashvili, 2017). İl-Gazi, Artuklu Beyliği'nin önde gelen liderlerinden biri olarak, Selçuklu güçlerini Gürcülere karşı organize etmiş, ancak Gürcü ordusunun taktikleri karşısında ağır bir yenilgi almıştır (Runciman, 1987). Bu savaşı önemli kılan bir diğer özellik, Kafkasya'da ilk defa Frank-Haçlı birliklerinin Gürcülere yardım etmesi olmuştur

Didgori Savaşı'nda (1121) Kral IV. Davit'in, kendi birliklerinin (40 bin Gürcü, 15 bin Kıpçak, 500 Alan) yanı sıra Avrupalı şövalyelerin de (100 savaççı) hizmetinden yararlanması tesadüf değildir (Meskhia, 1972). Bunlar, Haçlı seferleri sırasında kendilerini Gürcistan'da bulan Avrupalılardı. Frankların Davit'in ordusuna katılmasıyla ilgili özel bir çalışma yapan tarihçilerden T. Dadeshkeliani, İvane Javakhishvili, Sargis Kakabadze, Shota Meskhia ve diğerleri Haçlıların Davit'in ordusuna katılmasının oldukça olası olduğunu söyler. Fransız Gautier Urhaetsi, ondan tamamen bağımsız olarak, Frankların Gürcü ordusuna katıldığına işaret eder. Kaynaklar, tarihçilerin gözlemleri ve o dönemde Haçlılar ile Gürcüler arasındaki ilişkiler, Haçlıların Didgori Savaşı'na katıldığını kanıtlar niteliktedir (Metreveli, 2012). Şansölye Gautier'in kaleme aldığı "Bella Antiochena" (Antakya'nın Savaşları) adlı eserde genel kanıda sayısı 100 olan Frank askerinin 200 olduğunu ifade ederek kralın savaş meydanında 200 Frank askerini ön cephede konumlandığını ifade etmektedir (Asbridge, Edgington, 1999).

Kral IV. Davit'in Selçuklulara karşı başarılı savaşlar yürütmesini sağlayan temel faktör, Orta Doğu'da Müslümanların aleyhine yaşanan siyasi değişimdi. Örneğin Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın ölümü Davit için olumlu bir faktördü. Şah'ın ölümünden sonra halefleri iktidar mücadelesine girişmişler ve bu

da Selçuklu İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla sonuçlanmıştı. Öte yandan Latinlerin Orta Doğu Müslümanlarına karşı düzenlediği Birinci Haçlı Seferi, Gürcülere Selçuklu baskısından kurtulma konusunda büyük bir umut vermişti. Kral IV. Davit, bu ortamı Gürcü devletinin yararına ve yeniden canlandırılması yolunda ustalıkla kullandı. Gürcü hükümdarı ülkeyi Selçuklu varlığından tamamen temizleyerek birleştirmenin yanı sıra saldırı savaşlarına da girişti. Kral IV. Davit'in tarihçisi, Gürcü Krallığının yeniden canlanışını doğrudan ilk Haçlı Seferi ile ilişkilendirir: "Frenkler ortaya çıkıp Kudüs ve Antakya'yı ele geçirdiğinde, Tanrı'nın merhametiyle İberya gelişti, Kral IV. Davit güçlendi ve ordusu çoğaldı" (Tinikaşvili, Kazaryan, 2014).

Didgori Muharebesi, Selçuklu-Gürcü Savaşı'nın doruk noktasıydı ve Gürcüler, Tiflis'i 1122 yılında yeniden ele geçirdi. Kısa süre sonra Davit başkenti Tiflis'e taşıdı. Kral IV. Davit ve Gürcülerin Müslümanlara karşı mücadelelerinde başarılı oldukları haberi Batılı Hristiyanlar arasında hızla yayıldı. 1130-1135 yıllarında Paris okullarının en seçkin öğretmenlerinden biri olan St. Victor açıkça Tiflis şehriden bahsediyordu. 1121-1122 yıllarındaki muzaffer savaşlardan sonra Latinler, Gürcistan'ı Haçlıların müttefiki olarak görmeye başladılar. Kralın, 1125'teki ölümünden bir yıl önce Ermeni başkenti Ani'yi ve komşu bölgeleri Gürcü toprağı yaptığından bahsetmektedirler (Beradze, 1960; Badridze, 1973). Öte yandan Gürcü kralının Selçuklulara karşı verdiği başarılı savaş, Haçlılara da fayda sağlamıştır. Bu nedenle Haçlıların yeni kurdukları kontluklar, bağımsızlık mücadelesi veren ve Selçukluları Kafkasya'dan çıkararak Gürcistan'ı dost olarak görüyorlardı. Elbette Gürcistan tek başına bağımsızlık mücadelesi vermiş ve kimseye bağımlı olmamıştır, Gürcistan'ı Selçuklu egemenliğinden kurtarmak haçlıların hedefi değildi. Ama gerçek şu ki, Haçlı Seferleri Gürcülerin kurtuluş mücadelesinin başarısı üzerinde nesnel olarak olumlu bir etkisi oldu. Haçlılar ve Gürcistan'ın birbirinden tamamen bağımsız eylemleri karşılıklı olarak faydalı oldu (Metreveli, 1998).

Davit'in halefi oğlu I. Demetre (Dimitri), hükümdarlık yaptığı dönemde Gürcü feodal yapılar ve iç karışıklıklarla boğuşuyordu. Ülkedeki feodal beylerin bağımsızlık talepleri ve yerel güç mücadelesi, merkezi hükümetin gücünü zayıflatmıştı. Bu da kralın geniş çaplı saldırılar yapmasını engellemişti artık saldırı savaşları yürütemedi ve babasının mirasını korumaya çalıştı. Batılı yazarlar geleneksel olarak "Gürcüleri Frankların önemli müttefikleri olarak görmeye devam etti. 1172-1174'te Cluny'de yazan vakanüvis Richard of Poitiers (1120-1175), Gürcistan Kralı'nı Doğu'nun Müslüman güçlerine çok zarar veren Doğulu Hristiyan hükümdarlardan biri olarak adlandırdı" (Tinikaşvili, Kazaryan, 2014). Ancak, Gürcüler ve Haçlılar arasında II. Haçlı Seferi sırasında doğrudan bir etkileşim olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Bu dönemde Gürcistan, Haçlılar ile bir ittifak kurmak yerine, kendi sınırlarını savunmaya ve iç politikalarını stabilize etmeye çalışıyordu. I. Demetre'nin hükümdarlığı hem yerel feodal beylerin baskıları hem de dış tehditlerin etkisiyle şekillendi, bu nedenle dış saldırılara yönelik aktif bir politika izleyemedi ve babasının mirasını korumakla yetindi (Stepnadze, 1990).

Şekil 4. Kral IV. Davit Kutaisideki, Gelati Manastır duvarındaki Freskte elinde Gelati ile resmedilmiştir. https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/315262/1/P_2695.jpg (E. T. 15.11.2024).

4. Kraliçe Tamar Dönemi (1184-1212) Haçlılarla Münasebetleri

Gürcü kaynaklarına göre, Üçüncü Haçlı Seferi'nden önce özellikle Kraliçe Tamar'ın babası, siyasi gücünün zirvesinde olan Kral III. Giorgi hem Doğu hükümdarları hem de Haçlılar için arzu edilen bir müttefikti (Tinikaşvili, Kazaryan, 2014). Haçlılar, anlaşılan o ki Orta Doğu'daki Üçüncü Haçlı Seferi planı ve kendi çıkarları doğrultusunda Gürcüleri büyük bir ilgiyle takip ediyordu. Kral III. Giorgi (1156-1186), Kudüs'ün Haçlı Prensiği ile ilgili benimsediği dostane tavrını sürdürdü (Badridze, 1973).

Tamar'ın tarihçisine göre, Kraliçe Tamar ile diplomatik ilişkiler kurmak ve onunla evlilik yapmak isteyenler arasında Bizans İmparatoru Manuel'in oğlu ve Latin Antakya Prensi'nin oğlu da bulunuyordu. Ancak Kraliçe Tamar, Bagratlılar'ın Gürcü kraliyet hanedanıyla bağlantılı olduğu düşünülen Davit Soslan ile evlendi. Bu tür temaslara, doğal olarak, Üçüncü ve Dördüncü Haçlı Seferleri döneminde Gürcistan'ın şanlı Kraliçesi Tamar tarafından yönetilmesi, Gürcüler ve Franklar arasında gelecekteki diplomatik ilişkiler için çok iyi bir temel teşkil etti. Gürcü devletinin en parlak dönemi ve itibarı onun adıyla bağlantılıdır. Haçlıların Konstantinopolis'i kontrol altına aldıkları Dördüncü Haçlı Seferi döneminde de Gürcüler ve Haçlılar arasında bazı temaslara oldu (1204). Ancak bu dönemde doğrudan siyasi ilişkilerden bahsetmek mümkün değildir (Tinikaşvili, Kazaryan, 2014; Metreveli, 2008; Karichashvili, 1902).

Gürcistan'ın Haçlı Seferlerindeki önemi, özellikle IV. Haçlı Seferi'nin gelişmeleri sırasında da açıkça görülmektedir. Coğrafi bölge değişmiş ve harekâtlar Küçük Asya'ya kaymıştır. 1204 yılı Konstantinopolis'in ele geçirilmesi ve Bizans İmparatorluğu'nun çöküşüyle sonuçlanmıştır. Aynı yıl, Karadeniz'in güney kıyısında, Kraliçe Tamar'ın askerî desteği ve Bizans'ın imparatorluk ailesinin bir üyesi olan Aleksios Komnenos'un aktif katılımıyla Gürcü-Bizans Trabzon İmparatorluğu kurulmuştur. Gürcüler için böyle bir koruma hattı oluşturmak hem Bizans'tan hem de güneybatıdaki güçlü Selçuklu Devleti'nden gelecek taarruzları azaltacaktı (Gogoladze, 2014). "Kraliçe Tamar, Trabzon

İmparatorluğu'nu kurarak Basian muharebesinde Selçuklulara karşı elde ettiği başarıyı pekiştirdi, görünen o ki Gürcistan, Bizans karşıtı siyasete girmeye çok iyi hazırlanmıştı ve doğal olarak kendi çıkarları olacaktır" (Mamistvalishvili, 2014). Bu eylem, Gürcistan'ın o dönemdeki uluslararası rolünü ve etkisini açıkça göstermektedir (Mamistvalishvili, 2014). Bu arada Gürcüler Ortadoğu'da da güçlüydü. O dönemde Eyyubilerin Gürcistan'la sınırları olmadığından iki taraf arasında herhangi bir askeri olay yaşanmadı. Ancak Ağustos 1192'de Gürcistan Kraliçesi, Sultan Selahaddin'e bir haberci göndererek Kudüs'ün Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen bazı bölgelerinin koruması altına alınmasını ve Hakiki Haç'ı talep etti, ancak Sultan bunu kabul etmediği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. (Şeşen, 1987). Sultan Selahaddin, yeni bir Haçlı Seferi yaşanacağını bildiğinden, Gürcüleri düşman saflarından uzak tutması gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle Selahaddin, Kraliçe Tamar'la yazıştı. Kraliçe Tamar ona elçiler göndererek çalınan mabetleri geri almasını istedi. Bunun yerine Selahaddin, Gürcülerin onlara düşman olmamasını ve Gürcistan'ın Haçlılara yardım etmemesini talep etti. Kraliçe Tamar döneminde yaşanan isyanlar neticesinde Gürcüler kendi iç isyanlarını bastırmakla uğraştıklarından doğal olarak haçlılara yardım edemediler. Kraliçe Tamar ile Selahaddin arasındaki diplomatik ilişkiler sonuç verdi ve Gürcülere Kudüs'te ayrıcalıklar tanındı (Margishvili, 2006).

1203 yılında Eyyubiler ile Gürcistan Krallığı arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden şekillenmiştir. Sultan Selahaddin'in 1193'teki ölümünün ardından Eyyubi Devleti'ndeki iktidar mücadelesi, 1200'de el-Adil'in zaferiyle sona ermiştir. 1203 yılında el-Adil, Gürcistan'a Kadı Muhi ed-Din Asruni'yi elçi olarak göndermiştir. Elçi, 1 Nisan'da Hama'dan yola çıkarak Gürcistan'a ulaşmıştır. Ancak, elçiliğin amaçları ve sonuçları hakkında detaylı bilgi yoktur.

Bu dönemde Gürcistan, Kuzey Ermenistan'daki zaferleri ve Basian Savaşı'ndaki başarısı sayesinde büyük bir prestij kazanmıştı. Eyyubiler ise Kuzey Mezopotamya'da elde ettikleri başarılarla Van Gölü bölgesini hedeflemişti. Bu durum, Gürcistan ile Eyyubi Sultanlığı arasında olası bir çatışmayı işaret etmekteydi. El-Adil'in, Kraliçe Tamar'ın dış politika planlarını öğrenme isteği de olasılık dahilindeydi. Bu elçilik, Eyyubi Devleti ile Gürcistan arasında karşılıklı diplomatik ilgiyi ve eşit derecede dikkat gösterildiğini göstermektedir (Jafaridze, 1995).

Gürcü Hıristiyanları Eyyubi döneminde daha büyük bir nüfuz kazandılar. Gürcistan Kraliçesi Tamara'nın enerjik yönetimi ve ayrıca Gürcü birliklerinin Eyyubi ordularında bulunması sonucunda, Gürcü hacılar ve para Kudüs'e geldi. Şehirdeki ana Gürcü binası, duvarın dışındaki Kutsal Haç Manastırı'ydı, ancak buna ek olarak Gürcüler yeni hastaneler, kiliseler ve manastırlar inşa ettiler. Selahaddin'in 1192' de Kutsal Kabir Kilisesi'nde görev yapmalarına izin vermesi, Gürcü Hıristiyanların ne kadar iyi karşılandığının göstergesidir (Hillenbrand, 2009). Buna karşın, Gürcülerin Kudüs'teki Melkite* topluluğuna hâkim olduğu veya Eyyubi hükümdarlarından ayrıcalıklar elde ettiği iddiaları tartışmalıdır. Sırp Aziz Sava'nın 1230'larda Kutsal Topraklardaki gözlemleri, farklı Ortodoks gruplar arasındaki yakın ilişkileri vurgular. Aziz Sava'nın, Gürcü ve Rus topluluklarla birlikte Mar Saba Manastırı'ndaki keşişlere büyük bağışlar yaptığı ve burada bir süre kaldığı belirtilmiştir. Ancak bu, Gürcülerin Kudüs üzerindeki siyasi etkisinin kesin bir kanıtı olarak görülmemektedir (Pahlitzsch, 2003).

* Melkitler; Suriye, Filistin, İsrail, Küçük Asya, Lübnan, Ürdün, Irak, İran ve Mısır'da yaşayan, çoğunluğu Monofizit (tek doğacı) inancını benimseyen ve M.S. 451'de düzenlenen Kadıköy Konsili kararlarına bağlı kalan topluluğa denir.

Şekil 5. Selahaddin'in 1187'de Kudüs'e girişini gösteren minyatürü. Beka Chichinadze, Saladinin Sigeli da Kartvelta Uplebebi Kristes Saplavis Tadzarshi, İstoriani, No, 5(126). Tbilisi, 2022.

5. Giorgi-Lasha ve V. Haçlı Seferi

Gürcü Kralı Giorgi-Lasha'nın (1213-1223) dış politikasında Haçlılarla ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır çünkü V. Haçlı Seferi sırasında Avrupalılar Müslümanlara karşı savaşmak için güçlü müttefikler arıyorlardı. (Sadgobelashvili, 2019).

Beşinci Haçlı Seferi esnasında Gürcistan'ın, Batı Avrupa ülkeleriyle doğrudan ilişkileri olduğuna dair elimizde neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Ancak Gürcüler ile Haçlılar arasındaki temas noktaları, başta kutsal topraklar olmak üzere zaman zaman mevcuttu. Avrupalılar, Kraliçe Tamar'ın hedefe yönelik bir politika uyguladığı ve bazı başarılar elde ettiği Selahaddin döneminde bile Gürcülerin aynı bölgedeki Hristiyan mabetlerini Müslümanların elinden kurtarma faaliyetlerini göz ardı edemezlerdi. Gürcülerin Kudüs'teki etkisi ve Gürcü askerî gücünün Avrupa ülkeleri açısından önemi Beşinci Haçlı Seferi'nde açıkça ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Giorgi-Lasha'nın annesi Kraliçe Tamar'ın dış siyasi seyrini sürdürdüğünü görmekteyiz (Mamistvalishvili, 2014). V. Haçlı Seferi (1217-1221) Mısır'a yönelikti. Frenkler, Eyyubi toprakları karşılığında Kudüs'ü almaya çalıştılar. Gerçekten de birçok büyük zafer kazandılar ve Eyyubiler, Kudüs'ün eski sınırları içinde yeniden kurulmasını önerdiler. Burada kampanyayı yürüten papa elçisi, daha fazlasını bekleyerek teklifi kabul etmekten kaçındı. Mısır'da bir Frank devleti kurmaya çalıştılar.

Yola çıkmadan önce Papa Honorius, 1213 yılında Kral Giorgi Lasha'ya özel bir mektup göndererek Papa'nın görüşüne göre İslam dünyasının yok edilmesini kolaylaştıracak ortak bir sefer için Gürcü kralını çağırdı. Giorgi Lasha, Gürcü ordusunun sefere katılmasını kabul etti ve feodal beyler de onayladı. Kutsal Kabir için savaşmanın onların da görevi olduğuna inanıyorlardı. Giorgi Lasha adına Suriye'deki Haçlılara yardım etmeye hazır olduklarını ifade ettiler. Gürcüler, sefer hazırlıklarına başlamışlar ancak bu sefere katılmamışlardır. Bunun nedeni açık değildir. Sefer güzergâhının Mısır olmasının, Gürcüler için anlaşılabilir olduğu göz ardı edilmemelidir. Mısır, o dönemde genellikle Müslüman dünyasının merkezi kabul edilen bir bölgeydi ve bu güzergâh, Gürcistan'ın geleneksel düşmanları olan Selahaddin Eyyubi ve onun liderliğindeki Müslüman güçlerle bağlantılıydı. Gürcüler, Haçlılarla ittifak yapmayı tercih ederken, bu güzergâhın seçilmesi, onlar için hem stratejik hem de dini açıdan karmaşık bir durum yaratıyordu. Kudüs için savaşmaya hazır oldukları halde, Mısır topraklarının fethi onlar için zordu

(Metreveli, 2012; Mamistvalishvili, 2014; Rayfield, 2012). Giorgi Lahsa'nın Haçlılara yardım etmenin yanı sıra, annesi Kraliçe Tamar'ın naaşının Kudüs'e nakledilmesi ve oraya gömülmesi vasiyetini yerine getirmeyi de amaçlamıştır (Mamistvalishvili, 2014).

Gürcistan Krallığı'nın V. Haçlı Seferi'ne katılma niyetinde olduğu düşünülmektedir. Bu, Kilise Yıllıklarında 1219 yılında Gürcüler'in Haçlılara zafer elde edeceklerine dair inançlarını pekiştirdiklerine dair yer alan bilgilerle desteklenmektedir. Bu zaferle ilgili haberler, uzak halklar arasında bile hızla yayıldı. Diğer kaynaklarda ise, Gürcüler'in Haçlıları savaşa çağırmak amacıyla mektuplar göndererek onların savaşa arzusunu körüklediği ve zafer kazanmalarını teşvik ettikleri belirtilmektedir. Aynı zamanda, daha önce savaşçıların yapmak istediği gibi Şam'ı yakmamalarının, diğer necis hurafe yerlerini ele geçirmemelerinin ve kâfirlerle silahlarla savaşmamalarının, kendileri için bir ayıp olacağı da ifade edilmiştir (Tabaghua, 1984).

Dimyat'ın ele geçirilmesinin ardından, Haçlılar Kahire'ye ilerlerken, Dimyat'ta Gürcistan Kralı ve Papa III. Honorius'un elçileri arasında bir toplantı yapılmıştır. Kral Rusudan, Papa'ya şu şekilde yazmıştır: "Dimyat'taki büyükelcinizden, kardeşim Giorgi Lasha'nın Hıristiyanlara katılmasına yönelik büyük tavsiyenizi ve emrinizi aldık (Ninidze, 1998, Tabaghua, 1984)." Kral, bu niyet doğrultusunda ayrılma hazırlıklarını yapıyordu. Başka bir kaynağa göre ise, "Dimyat kuşatıldığında, Gürcüler çok sayıda Hristiyan ile birlikte kutsal savaşa katılmak üzere buraya gelmişlerdir" (Papaskiri, 2023). Bu veriler, Gürcistan devletinin V. Haçlı Seferi sırasındaki diplomatik faaliyetlerini açıkça ortaya koymaktadır.

Giorgi Lahsa Batı'da biliniyordu. Fransız Haçlı De Bois, Besançon Başpiskoposu Amede de Tremley'e yazdığı mektupta şunları bildirir: "Güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre, İberya'dan gelen Gürcü Hristiyanlar, sayısız süvari ve piyade ile donatılmış, Allah'ın rızasını kazanmışlar ve hızla harekete geçerek 360 kaleyi ele geçirmişlerdir. Büyük şehirleri zapt etmiş, güçlülere yenmiş ve zayıfları kül etmişlerdir." Roin Metreveli, çalışmasında De Bois'in mektubunu yorumlarken Avrupalıların Gürcüleri abartılı bir bakış açısıyla nitelendirmesinin, onların yardım umudunu açıkça gösterdiğini ifade etmektedir (Metreveli, 2012).

1220'lerden itibaren tüm uluslararası durum değişmiştir. Orta Asya'da Moğol ordularının ortaya çıkışı, Gürcistan da dâhil olmak üzere tüm dünya için en ağır darbe olmuştur. Cengiz Han liderliğindeki Moğol ordusu 1220 yılında Harezmi'yi aldı. Kaçan Harezmsah'ın peşinde Cebe ve Subuday komutasında yirmi bin savaşçı gönderildi. Ordu, Harzemşah'ın izine düşmeden İran ve Azerbaycan'dan geçti. 1220'de Moğollar, Gürcistan'ın sınırlarını işgal etti. İlk karşılaşmada Gürcü ordusu yenildi. Moğollar kışı geçirdikleri Muğan'a çekildiler ve ertesi yıl (1221) tekrar Gürcistan'a saldırdılar. Bu kez Gürcüler, düşmanı Kuzey Kafkasya'ya gitmek üzere Gürcistan'dan ayrılmaya zorladı. Bu savaşta Giorgi Lahsa yaralandı ve 1222'de öldü (Metreveli, 2012).

6. Kraliçe Rusudan'ın (1223-1245) Haçlılarla Teması

Beşinci Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Papa III. Honorius yeni bir sefer hazırlamaya çalıştı ve 1223 yılında Altıncı Haçlı Seferi'ni ilan etti. Fakat III. Honorius, kutsal topraklara gidişini 1227 yılına ertelemek durumunda kaldı. Bu dönemde Gürcistan Krallığı, Kraliçe Rusudan tarafından yönetiliyordu. 1223-1224'te Rusudan, Bizans'ta Kadıköy'de bulunan Ortodoks Piskoposu Davit'e bir mektup gönderdi ve kardeşi haçlılara yardım edemediği için özür diledi. Kraliçe Rusudan, Papa'ya şunları ifade etti:

"Kardeşimin Hristiyanlara yardım etmesi konusunda büyük nasihatler ve emirler aldık. Moğollar ülkemizi işgal ettiğinde, bunu yapmaya hazırды. Muhtemelen bunu biliyorsunuz. Halkımızı mahvettiler ve altı bin Gürcü askerini öldürdüler."

Piskopos Davit, Papa'ya Gürcistan'ın başkomutanı İvane Mkhargrdzeli'nin de bir mektubunu ilettili. Mkhargrdzeli de Moğol istilasının Gürcistan'a verdiği zarardan üzüntü duyduğunu ifade etti, ancak

şunları yazdı: “Şimdi emrinizi beklediğimizi ve Hristiyanlara yardım etmeye hazır olduğumuzu size bildiriyoruz. Kutsal Toprakların kurtuluşu için 40.000 askerle nereye isterseniz gitmeye hazırım. Ayrıca, ben ve ülkemizin tüm prensleri haçlı yemini etmiş bulunuyoruz” (Tamarashili, 1902).

"Papa, her iki mektuba da cevap verdi. Rusudan'a yazdığı mektupta, bu 'Kutsal Dava 'ya katılan herkesin, haçlılara doğrudan ya da dolaylı yardım etmesi halinde tüm günahlarının affedileceğini ve Lateran Dördüncü Ekümenik Konseyi'nin haçlılar için ilan ettiği diğer ayrıcalıkları elde edeceğini belirtti." Papa, İvane Mkhargrdzeli'ye cevabında yardım etme niyetini memnuniyetle karşıladı ancak Haçlı Seferi'nin ertelendiğini belirtti. İmparator Friedrich, Doğu'ya ancak 1228'de geldi; 1225 yılında Celaleddin'in orduları Gürcü topraklarını işgal etmişti. Gürcülerin, doğudaki yenilgilerinin ardından kraliyet tahtı yeniden Kutaisi'ye taşındı. Celaleddin batı Gürcistan'a giremedi ancak 1226'da Tiflis'i harap ederek, şehirde yaşayan halkı büyük bir zorunlu göçe ve şehrin önemli yapılarının yıkımına maruz bıraktı. 1227'de, Kutsal Meryem ve İsa Mesih'in imajına saygısızlık etmeyi reddeden on binlerce insan öldürüldü bu olay, Gürcistan tarihinde derin izler bırakmıştır. (Tamarashili, 1995).

1236'da Moğollar Gürcistan'ı tekrar işgal etti, kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere çok sayıda insanı acımasızca katletti. Bu büyük vahşetin ardından Kraliçe Rusudan, Papa IX. Gregorius'a bir mektup yazdı. Kraliçenin ikinci mektubu günümüze ulaşmadı ancak Papa'nın 1240 tarihli cevabı, Rusudan'ın Moğollara karşı askerî yardım talebini ortaya koymaktadır. Ancak Papa, ordularının İspanya, Suriye ve İtalya'da Müslümanlara karşı savaştığını ve bu nedenle Gürcistan'a yardım edemeyeceğini ifade etmiştir. 1240'a geldiğinde Moğollar, Gürcü Krallığının bir bölümünün kontrolünü ele geçirmişti. Kraliçe Rusudan, 1242 yılında onlarla bir barış antlaşması imzaladı. Kendisini hanın tebaası olarak tanıdı ve ona haraç ödemeyi taahhüt etti (Tinikaşvili, Kazaryan, 2014).

Kral V. Giorgi, 1316 ve 1320 yıllarında Mısır padişahına özel elçiler gönderdi. Kral, tüm Hristiyanların durumunun iyileştirilmesini talep etti ve karşılığında, gerektiğinde askerî yardım sağlamayı vadetti. Parlak Giorgi, ayrıca Kutsal Kabir Kilisesi'nin anahtarlarının geri iade edilmesini talep etti. Bu istek de padişah tarafından kabul edildi. Gürcü elçiler tarafından geri getirilen yarlık (Ksani Eristavı Pipa ve Başrahip İoane Bandaisdze), anahtarlar Gürcülere verildiği için tüm talepleri yerine getirildiğini vurguluyor.

Kral V. Giorgi'nin aldığı önlemler açıkça Haçlı seferleriyle doğrudan bağlantılı değildi, çünkü hareket zaten zayıflamıştı. Yine de bu adımlar fikirleri için verilen mücadelenin bir devamıydı. Haç Manastırı'nın geri alınması, Kutsal Kabir' in anahtarlarının kontrol edilmesi, yalnızca Gürcülerin değil; diğer Hristiyan halkın haklarının gözetilmesi, Gürcistan Krallığı'nın otoritesini yeniden yükseltti; siyasi prestijini uluslararası düzeyde güçlendirdi (Metreveli, 2012)

Gürcüler, Memlükler'e karşı mücadelede Moğollarla olası bir ittifak arayışı sürecinde Batı Avrupa için ilginç bir ülke olmaya devam etti. Bu tarihsel durumda Gürcistan'ın neden Avrupa'nın ilgi odağı haline geldiği sorusuna yanıt bulmak için bir dizi faktörün dikkate alınması gerekmektedir. İlk olarak, Philippe de Valois'nın Mısır Sultanlığına karşı planladığı Haçlı seferleri, doğası gereği Ermenistan ve Kıbrıs meseleleriyle bağlantılıydı (Javakhishvili, 2016).

Gürcistan'ın bu bağlamda ortaya çıkması, planlanan Haçlı seferlerinde Ermenistan ve Kıbrıs'ın oynadığı rolden kaynaklanmaktadır. Seferin amaçlarından biri Kilikya Ermeni Hristiyanlarına yardım etmektir. Ermenistan'ın yakın komşularından biri olan Gürcistan, Avrupa'nın ilgisini çekmiş ve Ermeniler bu küçük ülke hakkında Avrupalılara bilgi vermiştir. Ayrıca bu dönemde Gürcistan'ın zaten Kıbrıs ile temasları bulunmakta ve Lefkoşa kolonisinde Gürcü devlet adamları yaşamaktaydı. Gürcü kültürünün önemli merkezlerinden biri olan Yalya Manastırı (Gialia), Kıbrıs'ta XII.-XIII. yüzyıllarda kurulmuştur. Dolayısıyla hem Ermeniler hem de Kıbrıslılar, Avrupalılara Gürcistan hakkında bilgi sağlamışlardır.

Batı Avrupa ülkelerinin Mısır Sultanlığına karşı Moğollarla ittifak kurma arzusu, Philippe de Valois'in Gürcistan'ı Haçlı seferine dâhil etmesi için yeterli bir sebep olmuş olabilir. Avrupa tarihi kaynakları ve tarih yazımı, Gürcistan'ın daha sonraki Haçlı seferlerine katıldığına dair hiçbir bilgi vermiyor. Şu anda sadece Fransisken arşivinde keşfedilen Brtsqinvale (parlak-muhteşem) V. Giorgi'nin mektubu bizim tarafımızdan biliniyor. Buna rağmen, Gürcistan'ın Philip de Valois tarafından başlatılan plana katılmak istemediğini iddia etmek doğru değildir (Javakhishvili, 2016).

Gürcüler ile Latin Haçlılar arasındaki ilişkilerin Kral IV. Davit zamanında düzensiz ve belli bir yapıya oturmayan ittifaklar karakterine sahip olduğu ancak sonraki dönemlerde Tamar, Giorgi Lahsa ve Rusudan dönemlerinde bu ilişkinin dengeli bir siyasi yapıya dönüştüğü fark ediliyor. Gürcüler daha sonraki yüzyıllarda da Haçlılarla ittifak kurma isteklerini hararetle dile getirmişlerdir. 1459'da Papa'nın Bologna Büyükelçisi Ludovico, Gürcistan'a gelir ve Gürcülere kutsal toprakları Müslümanlardan kurtarma planını bildirir. "Düşmana karşı ortak hedef Gürcü krallarını ve prenslerini birleştirdi ve daha geniş bir plan sundular." Bu amaçla Gürcüler şu sayıda askerî gücü ortaya çıkarmaya hazırды, Kral Giorgi kendi komutası altında 40.000 atlı asker, Samegrelo-Abhazya'nın şefi yaklaşık 10.000 asker, Samtskhe'nin Kvarkvare şefi ise 20.000 asker çıkarabiliyorlardı. Ayrıca Guria şefi Mamia ve Anakofia Eristavinin ordusu da bu güce dahildi (Tinikaşvili, Kazaryan, 2014).

Haçlı hareketinin Gürcistan dâhil tüm Doğu dünyasına büyük etkisi oldu. Haçlıların bölgede görülmesi, Gürcistan'ın yanı sıra Güney Kafkasya ve Doğu Asya'daki siyasi güç dengesini kökten değiştirdi. Hem Bizans hem de Ermenistan, Selçuklulara karşı siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için bunu sonuna kadar kullandı ancak askerî-siyasi bir ittifaka ulaşamadı. Siyasi ve dinî çıkarların tamamen farklı doğasının yanı sıra Gürcistan ile Haçlı devletleri arasında askerî-siyasi ittifakın imkânsızlığı coğrafi konumlarından da kaynaklanıyordu. Haçlıların hem deniz hem de kara yoluyla doğrudan iletişim kurduğu Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermenilerinin aksine Gürcistan'ın, Suriye-Filistin ile tamamen bağlantısı kesilmişti. Gürcistan ile Haçlı devletleri arasında yer alan ve onları birbirinden oldukça sıkı bir şekilde ayıran çok sayıda Selçuklu emirliği, askerî-siyasi bir ittifakın gerçekleşmesini imkânsız hale getiriyordu (Margishvili, 2006).

7. Sonuç

Haçlı seferlerinin, başından beri Gürcistan ile belli bir ilişkisi vardı. Kral IV. Davit, Haçlılar tarafından Antakya ve Kudüs'ün fethini Gürcistan tarihindeki en önemli olayla ilişkilendirdi. 1099'da Selçuklu Devletine karşı vergi ödemesinin askıya alınması, Gürcistan'ın bağımsızlığına giden adımların başında geldi. Selçuklulara karşı mücadelede Gürcüler ve Haçlılar müttefik oldular. Gürcü kaynaklarına göre Kral IV. Davit'in ordusunun Kudüs'te Haçlılarla birlikte savaştığı belirtilmektedir. Ayrıca, Gürcü Kralı ile Kudüs Kralı arasında diplomatik ve siyasi ilişkilerin bulunduğu ifade edilmektedir. Avrupalı şövalyelerin (Haçlılar), 1121 yılındaki Didgori Muharebesi'nde Gürcü ordusunun saflarında savaşması tesadüfi değildi. Kral IV. Davit zamanında Gürcüler ile Haçlılar arasındaki ilişki düzensiz ve örgütsüz bir ittifak niteliğindedeydi ancak bir süre sonra Tamar, Giorgi Lahsa ve Rusudan dönemlerinde bu ilişki tutarlı bir siyasi yapıya kavuştu.

Haçlılarla olan münasebetler XII. yüzyıl ile XIII. yüzyılın ilk yarısına kadar izlenebilir. Bu ilişkiler III. George (1156-1184) döneminde öne çıktı. Kraliçe Tamar (1184-1213), Konstantinopolis'in fethinden önce Bizans'ta bulunan karmaşık siyasi durumu göz önünde bulundurarak orduyu Bizans İmparatorluğu sınırındaki Gürcistan'ın Karadeniz kıyısı boyunca görevlendirdi ve sonuç olarak Trabzon İmparatorluğu kuruldu. Gürcistan Krallığı ile Haçlılar arasındaki müteakip karşılıklı ilişkiler, Gürcüler V. Haçlı Seferi'ne (1217-1221) katılmaya hazırlanırken Moğolların işgaline maruz kaldı.

Kral V. Giorgi, Moğol hâkimiyetinden ayrıldıktan sonra Haçlı Seferleri ile doğrudan bağlantısı olmayan ancak kendi ideolojisi uğruna mücadelenin devamı niteliğindeki faaliyetlerde bulundu. Sadece Gürcülerin değil, diğer ulusların Hıristiyanlarının da haklarına yönelik eğilim, Gürcistan Krallığı'nın siyasi itibarını uluslararası alanda güçlendirmiştir. Sonraki yüzyıllarda Gürcüler, Haçlılarla ittifak kurma isteklerini ifade etmeye devam ettiler. Papa'nın Bologna Büyükelçisi Ludovico, Gürcistan'ı ziyaret ederek Kutsal Toprakları Müslümanlardan kurtarma planını Gürcülere bildirdi. Düşmana karşı ortak bir hedef, Gürcü krallarını ve prenslerini birleştirdi ve daha kapsamlı bir planı ortaya çıkardı. Bu amaçla Gürcüler, her daim hazır bir ordu güçlerinin olduğunu beyan ettiler.

Sonuç olarak Haçlı Seferleri sadece Batı ve Doğu dünyası arasındaki mücadeleyi şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda Doğu'nun iç dinamiklerinde de önemli değişikliklere yol açarak birleşmenin sağlanmasına fırsat sunmuştur. Selçuklu Devleti'nin Haçlılar ile meşguliyeti, Gürcistan Krallığı'na siyasi birliğini sağlama ve gücünü pekiştirme fırsatı tanımıştır. Bu durum, yalnızca Gürcistan'a özgü olmayıp bölgedeki diğer ülkeler, özellikle Bizans İmparatorluğu ve Ermenistan Prenslüğünü etkilemekteydi. Haçlı Seferleri, doğrudan ya da dolaylı olarak Kafkasya ve çevresindeki ülkelerin siyasi yapısının yeniden şekillenmesine yol açmış ve farklı bölgelerdeki güç dengelerini değiştirmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Çalışmadan kaynaklı herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Asbridge, T.S.& Edginton, S.B. (1999). (translators), Walter the Chancellor's "The Antiochene Wars", Ashgate Publishing, Great Britain.
- Avalishvili, Z. (1989) Jvarosanta Droidan, Otkhi Saistorio Narkvevi, 1929 Paris ve Tiflis.
- Badridze, Sh. (1973). Sakartvelo da Jvarosnebi, Metsniereba, Tiflis.
- Beradze, İ. (1960) Sakartvelostan Jvarosnebis urtiertobis Sakitkhisatvis, Stalinis Sakhelobis Tbilis Sakhelmtsifo Universitetis Şromebi, No 87, Tiflis.
- Cowdrey, H. E. J. (1970). "Pope Urban II's Preaching Of The First Crusade, History". The Journal of the Historical Association, cilt. 55, No. 184, p. 177-188.
- Demirkent, I. (1996). "Haçlılar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C 14, İstanbul.
- Demirkent, I. (1997). Haçlı Seferleri, İstanbul Dünya Basımevi.
- Demirkent, I. (1998). Haçlı Seferlerinin Mahiyeti ve Başlaması, Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu, 26-27 MAYIS 1997. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Forsyth James. (2021). Kafkasya Bir Tarih, İngilizceden Çeviren, Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Deniz, A.& Kamacı, K. (2013). Orta Doğu ve Avrupa'nın Sendromu Haçlı Seferleri, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Gogoladze, M. (2014). "Sakartvelos Geopolitikuri Roli Jvarosnul Modzraobashi". Studies in History And Ethnology, Tiflis, pp. 101-109.
- Hamilton, B. (1980). The Latin Church in the Crusader States The Secular Church, Variorum Publications LTD, London.
- Hamilton, B. (2011). "Latins and Georgians and the Crusader Kingdom", AlMasaq: Journal of the Medieval Mediterranean, cilt xxxiii, sayı 2, ss. 117-124.
- Hillenbrand, R.& Auld S. (2009). Ayyubid Jerusalem: The Holy City in Context 1187-1250. Altajir Trust, London.
- Jafaridze, G. (1995). Sakartvelo da Makhlobel Aghmosavletis İslamuri Samyaro XII-XIII S-İs Pirvel Mesamedshi, Gamomcemloba Mecniereba, Tbilisi.
- Javakhishvili, M. (2016). Georgia and Western Europe at the Beginning of the 14th Century (The Later Crusades), Kadmosi, 8.
- Karaca, S. (2022). Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi 1099-1187, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kanat, C. & Burçak, D. (2013). Sorularla Haçlı Seferleri, İstanbul Yeditepe yayınları.
- Karichashvili, D. (1902). Sakartveli Me Tormete Saukuneşi, Mlekr. Stamb, Tiflis.
- Mamistvalishvili, E. (2014). Sakartvelos Sagareo Politika da Diplomatia, IV (Sakartvelo da Jvarosnebi), Gamomcemloba Saari, Tiflis.
- Margishvili, S. (2006). Mitebi Da Realoba Davit Ağmaşenebelis Mefobis Şesakheb, Omi Selçukta Samyaros Tsniağmdeg, Siesta, Tiflis.
- Meskhia, Sh. (1972). Dzlevai Sakvirveli, Metsniereba, Tiflis.
- Metreveli, R. (1998). Kartuli Diplomatiis İstoriis Narkvevebi, I Natsili, Tbilisi.
- Metreveli, R. (2012). The crusader and the kingdom of Georgia, Nekerı, Tiflis.
- Metreveli, R. (2014). The Georgian Chronicles of Kartlis Tskhovreba (A History of Georgia), Artanuji Publishing, Tbilisi.

- Metreveli, R. (2015). The Crusades and the Kingdom of Georgia, Published in the Russian Federation Crusader Has been issued since 2015, Vol. 4, Is. 2, pp. 63-80.
- Metreveli, R. (Ed.) (2022). Kartuli Diplomatiis İstoria Artanuji, Tbilisi.
- Medzmariashvili, E. (2017). Kartuli Samkhedro Enciklopediuri Leksikoni, Tbilisi.
- Ninidze, D. (1998). Sakartvelos sakhelmtsipo's sagareo politika da diplomatia XIII sauk'unis bolosa da XV sauk'unis damdeg's – Kartuli diplomatiis istoriis narkevebi, I. Tbilis universitetis gamomcemloba. Tbilisi.
- Pahlitzsch, J. (2003). "Georgians And Greeks İn Jerusalem (1099-1310), East and West in the Crusader states: context, contacts, confrontations: acta of the congress held at Hemen Castle in September 2000 / edited by Krijnie Ciggaar and Herman Teule. Belgium, pp. 35-51.
- Papaskiri, Z. (2023). Sakartvelo da Ungreti XIII-XVI Saunkuneebis Saertashoriso Urtiertobebi, Sakartvelo da Kavkasia Tsarsuli, Atsymo, Momavali, I. Saertashoriso Konperencia, Saqartvelos Universitetis Gamomcemloba, Tbilisi.
- Rayfield, D. (2012). Edge of Empires: A History Of Georgia, Reaktion Books, London.
- Runciman, S. (1987). Haçlı Seferleri Tarihi, 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Runciman, S. (1989). Haçlı Seferleri Tarihi, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara. 2. Baskı.
- Sadgobelashvili, N. (2019). "Giorgi Lahsa da Jvarosanta V Laşkroba", Evropul-Kartul Samkhedro, Politikuri da Samokalako Urtiertobebis Aspektebi, Konferancia, Davit Ağmaşenebelis Sakhelobis Sakartvelos Erovnuli Tavdacvis Akademia.
- Stepnadze, J. (1990). Demetre Pirveli, Tskhovreba da mogvaweoba, Mecniereba, Tbilisi.
- Şeşen, R. (1987). Salahaddin Eyyubi ve Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Tabaghua, İ. (1984). Sakartvelos Evropis Arkivebsa da Tsignsacavebshi XIII-XVI SS, Tımi I, Mecniereba, Tbilisi.
- Tamarashvili, M. (1995). Kartuli Eklesia, Dasabamidan Dğemde, Gamomcemloba Kadleni, Tiflis.
- Tamarashvili, M. (1902). İstoria Katolokobisa Kartvelta Şoris, Tiflis.
- Tinikashvili, D.& Kazaryan, İ. (2014), Crusaders and Georgia: A Critical Approach to Georgian Historiography, Kadmosi, No 6, Tiflis.

LEZZETİ GÖRSELLEŞTİRMEK: YEMEK FOTOĞRAFLARINDA RENK, KOMPOZİSYON VE ESTETİK ALGI¹

Serkan ŞENGÜL², Sevim USTA DIŞSİZ³

Lezzeti Görselleştirmek: Yemek Fotoğraflarında Renk, Kompozisyon ve Estetik Algı

Visualizing Taste: Color, Composition And Aesthetic Perception In Food Photographs

Öz

Bu çalışmada yemek fotoğraflarında kullanılan renk ve kompozisyonların, tüketici gıda algısını nasıl şekillendirdiğinin ve yemek deneyimine etkisinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu nedenle araştırma kapsamında, gastronomi ve mutfak sanatları bölümünde eğitim gören ancak yemek stili ve fotoğrafçılığı alanında herhangi bir eğitimi bulunmayan öğrenciler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, yemek fotoğrafı çekimleri gerçekleştirilmiş ve yarı yapılandırılmış mülakat formu hazırlanmıştır. Elde edilen veriler, MAXQDA programında betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Yemek stili ve fotoğrafçılığında teknik bilgiler, estetik değer ve prop kullanımına ilişkin üç ayrı tema kapsamında fotoğraf çekimi gerçekleştirilmiş ve görüşmelerde bu fotoğraflara ilişkin izlenimler değerlendirilmiştir. Sonuçlar, gençlerin yemek fotoğraflarında yapay ışıklandırma, makro çekim tekniği, insan eli görselinin kullanımı ve az prop kullanımının daha estetik bir görüntü sunduğunu düşündüklerini göstermektedir.

Abstract

This research aims to reveal how the colors and compositions used in food photographs shape consumer food perception and their effects on food experience. For this reason, interviews were conducted with students studying in the gastronomy and culinary arts department but who did not have any training in food styling and photography. In this research, where the qualitative research method was used, food photographs were taken and a semi-structured interview form was prepared. The obtained data were analyzed using the descriptive analysis method in the MAXQDA program. Photographs were taken within the scope of three separate themes regarding technical information, aesthetic value and prop use in food styling and photography, and the impressions regarding these photographs were evaluated in the interviews. The results show that young people think that artificial lighting, macro shooting technique, use of human hand visuals and less prop use in food photographs provide a more aesthetic image.

Anahtar Kelimeler: Yemek Stili, Yemek Fotoğrafçılığı, Renklendirme, Kompozisyon

Keywords: Food Styling, Food Photography, Coloring, Composition

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

¹ Bu çalışma Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 137-2023 numaralı projeden türetilmiştir.

² Prof. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, serkansengul@subu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4615-1982>.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-7918-6383>.

1. Giriş

Mutfak sanatlarına olan ilginin her geçen gün artmasıyla birlikte tüketiciler, sadece lezzetli yemekleri değil aynı zamanda görsel olarak göze hitap eden yemekleri tercih etmeye başlamışlardır. Yiyecek ve içecek sektöründe yemek çeşitliliğinin artış göstermesiyle birlikte dijital medya hesaplarında fotoğraf paylaşımları önem kazanmıştır. Bu yemek fotoğraflarında yiyecek ve içeceklerin çekici, lezzetli, kaliteli ve iyi malzemelerden hazırlandıklarını vurgular nitelikte bir içerik sunulmasının gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Bouvier, 2018). Yemek çeşitliliğinde yaşanan bu artış aynı zamanda tüketicilerin yemek seçiminde zorlanmalarına neden olmaktadır. Bu gibi durumlarda tüketicilerin daha çok bir kompozisyona ve iştah açıcı bir görüntüye sahip olan ürünü tercih etme eğilimi gösterdikleri bilinmektedir. Bu nedenle yemekleri fotoğraf çekimine hazırlayan yiyecek ve içecek stilistlerinin ve fotoğrafçıların, ürünleri tadılmadan lezzetlerini arttırmayı ve kişinin tercih edeceği yemekten zevk almasını sağlamayı hedeflediklerini söylemek mümkündür (Hinton vd., 2013). Bu noktada şeflerin hazırladıkları tabakların estetik değerinin yemek fotoğrafları üzerinden tüketiciye aktarılması önemli bir unsurdur. Yemek stilistiği, hazırlanan yemeğin en iyi şekilde sunulmasını sağlarken yemek fotoğrafçılığında yemeğin lezzetinin ve cazibesinin görsel olarak iletilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle yemek stilistiği ve fotoğrafçılığı bağlamında, fotoğrafları etkin kullanmak ve doğru kompozisyonu yakalamak, tüketici algısını etkileme noktasında önemli faktörlerden biridir (Atwal vd., 2019).

Bir yemek hakkında edinilen ilk izlenimler, tüketicinin yemeği deneyimleme sürecini ve sonrasında yemekten duyduğu memnuniyeti etkilemektedir. Bu nedenle yemek stilistiğinde ve fotoğrafçılığında restoranda sunulan yemeğin diğerlerinden farklılaştırılarak benzersiz bir kimlik ortaya koyulmaktadır (Diwanji ve Bindra, 2022). Andersen vd., (2021) yaptıkları çalışmada, yemek fotoğrafçılığında seçilen içeriğin görselinde yer alan teknik unsurların tüketicinin gıda algısı üzerinden farklı etkilere sahip olduğunu belirtmektedirler. Fotoğraf çekiminde kullanılan bir tabağın büyüklüğünün porsiyon değeri değişmeksizin tüketici zihninde iştah açıcılık veya daha fazla para ödeme konusunda değişikliklere neden olduğunu tespit etmişlerdir. Yemek fotoğrafçılığında bir diğer yemek algısını etkileyen unsur renkler ve kompozisyonlardır. Görsel çekicilik bağlamında fotoğrafların renk canlılığı, kontrast değerleri ve uyarıcı renk kombinasyonlarıyla tüketiciye sunulan içerikler yemek tercihlerini etkilemektedir (Machin vd., 2021). Paakki vd., (2019) gerçekleştirdiği çalışmada, farklı renk kontrastlarına ve kombinasyonlarına sahip olan salata fotoğrafları katılımcılara gösterilmiştir. Çalışmanın sonucunda renk kombinasyonlarının görsel çekiciliği etkilediği ve yüksek renk kontrastı olan renkli salata porsiyonlarının tüketiciler tarafından daha çekici olarak algılandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle gastronomide yemek stilistiği ve fotoğrafçılığı eğitimi hem profesyonel şefler hem de gıda sektöründe çalışan diğer profesyoneller için giderek daha önemli hale gelmeye başlamıştır.

Bu çalışmada yemek stilistiği ve fotoğrafçılığı alanında kullanılan renk ve kompozisyonların tüketici gıda algısına etkisinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda tüketicilerin çekim teknikleri, görsel öğeler ve prop kullanım şekillerine ilişkin görüşleri ele alınmış ve yemek tercihlerinde etkili olan yemek stilistiği ve fotoğrafçılığındaki kritik unsurlar değerlendirilmiştir. Yemek stilistiği ve fotoğrafçılığı alanından tüketici yemek tercihleri bağlamında etkili olan unsurların belirlenmesi, tüketici zihninde yemeği şekillendiren görsel unsurların tespit edilmesi ve gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinde yemek stilistiği ve fotoğrafçılığı eğitiminin verilmesinin önemine değinilmesi bakımından alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın hazırlanmasında araştırma ve yayın etiği kurallarına uyulmuş olup Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi Dekanlığı tarafınca verilen bilimsel araştırma izni ve etik kurul kararı doğrultusunda görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu kısımda yemek stilistliği ve fotoğrafçılığı kavramlarına ve yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında renk ve kompozisyonun önemine ilişkin tanımlara ve açıklamalara yer verilmiştir. Araştırmanın amacına uygun şekilde yemek stilistliği ve fotoğrafçılığı konularında renk ve kompozisyon kullanımı detaylandırılmıştır.

2.1. Yemek Stilistliği ve Fotoğrafçılığı

Yemek stilistliği ve fotoğrafçılığı, ortaya koyulan yemeğin estetik olarak sunulmasını ve çekilmesini konu edinmektedir. Yemek stilistliği ise fotoğraflanacak yemeği, profesyonel kalıplar çerçevesinde hazırlayan ve tasarlayan kişi olarak tanımlanmaktadır. Yemek stilistliğinin temel motivasyonu, yiyeceklerin beş duyu organına hitap edecek şekilde aktarılmasını sağlamak ve tüketiciyi ürünü satın alması için ikna etmektir (Carafoli, 2003). Diwanji ve Bindra (2022) yemek stilistliğini, “*gözler için şölen yaratmak*” şeklinde açıklamaktadır. Profesyonel fotoğrafçılar, şefler ve pazarlama ekipleriyle birlikte çalışan yemek stilistleri, mutfak becerileri, sanatsal yaratıcılık ve ayrıntılara dikkat etme becerisinin bir kombinasyonuna sahiptirler. Yemek stilistliğine ilişkin çalışmalar, 1930'lara kadar uzanmaktadır. Büyük şirketler tarafından talep edilen tarif geliştirici kişilerin ilerleyen süreçte yemek stilistleri haline geldiğine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu dönemde bir şeyi kamerada güzel göstermeyi başarsalar da bu şeyin nasıl aydınlatılacağı veya nasıl konumlanacağına dair çalışmalar çok azdır. Bu nedenle 1950-1980'li yıllara kadar uygunsuz ve aşırı prop kullanımının olduğu yemek fotoğrafları görülmektedir (Vivaldo, 2010). Bu görseller her ne kadar yemek fotoğrafı olarak adlandırılmasa da günlük yaşamdan kareler şeklinde kitaplarda veya dergilerde yer almıştır. İlk yemek fotoğrafı olarak adlandırılabilir “*bir meyve parçası*” adlı çalışma, 1845 yılında William Henry Fox Talbot tarafından gerçekleştirilmiştir. Cansız varlıkları veya nesnelere konu alan natürmort resim türünde gerçekleştirilen bu fotoğrafta, sepet içerisinde şeftaliler ve bir ananas görüntüsü sunulmaktaydı. Siyah beyaz görüntülere sahip olan bu dönem fotoğraflarında benzer şekilde meyvelerin yer aldığını söylemek mümkündür. Gerçeklik ve gündelik yaşamı konu alan ilk yemek fotoğrafları, 1910 yılında renklendirilmeye başlanmıştır. Wladimir Schohin tarafından çekilen ilk renkli yemek fotoğrafı, çatlamış bir yumurta görselini içermekteydi (Brockliss, 2011). Bu fotoğraflar, kompozisyon ve stilistik açıdan modern yemek fotoğrafçılığının temelini oluşturmaktadır. Stilistik; şekil, form ve gölgeyi kapsar şekilde yemek fotoğrafçılığına dâhil olmaya 1927 yılında başlamıştır. Edward Steichen, yemek fotoğrafçılığında natürmort eserlerden uzaklaşarak yiyecekleri doğal hallerinden bağımsız dinamik halleriyle görüntülemeye başlamıştır. Bu durum resim geleneğinden hareketle gelişen yemek fotoğrafçılığının geleneksel bağlarından uzaklaşarak şekillendiğini göstermektedir. Yiyecekler, tasarımcıların veya fotoğrafçıların yaratıcılıkları kapsamında belirli şekil, form ve ışıklandırma ile ayrı bir sanat formu haline gelmiştir (Garner, 2007: 187; Murray, 2008).

Yemek stilistliği ve fotoğrafçılığının pazarlama aracı haline gelmesi, 1930'lu yıllarda renkli reklam çekimlerinin başlamasıyla gerçekleşmiştir. Böylece yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında kullanılan çekim stilleri değişmeye başlamış ve görüntüler artık sanat için değil satılmak için oluşturulmaya başlanmıştır. Ticarileşen yemek fotoğrafları artık doğal olmayan halleriyle kadraja alınmış, 1950'li yıllarda ise akışkanlık formu içeren yemek fotoğrafları ortaya koyulmuştur. Yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında çeşitli aksesuarların kullanılması, 1980'lerde ön plana çıkmaktadır (Johnston, 2000: 75). Yiyeceklerin arka planında çeşitli renkli fonların kullanılması, çiçekler ve diğer yiyecek öğeleriyle ana unsurların desteklediği prop kullanımları görülmeye başlamıştır. Ayrıca yiyeceklerde estetik ve iştah açıcı bir görüntü sağlamak amacıyla çırpılmış krema veya soslar gibi akışkan görseller fotoğraflara dâhil edilmiştir. Dijital kameraların gelişmesiyle birlikte şeflerin veya mutfak çalışanlarının yemek fotoğraflarına konu oldukları görülmektedir. Ayrıca daha canlı renklere sahip tabaklar ve sosyal medya görselleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler 1990'lı yıllardan sonrasını kapsamaktadır. Dijital fotoğrafçılığın gelişmesiyle birlikte restoranların veya çeşitli markaların yiyeceklerini tanıtmaya

noktasında renkli ve belirli bir hikâye ve kompozisyona sahip fotoğraflar tüketiciye sunulmuştur (Batat vd., 2018).

Sosyal medya platformlarının yaygınlaşması, platformlar üzerinden yapılan paylaşımların tüketicilerin satın alma kararları üzerinde etkin rol oynamasına yol açmıştır. Bilgi arama ve deneyim paylaşma amacıyla kullanılan sosyal medya platformlarında tüketiciler, yedikleri yiyeceklerin fotoğraflarını paylaşırken deneyimlerine ilişkin izlenimlerini de paylaşmışlardır. Dijital fotoğrafçılıkla birlikte tüketiciler hem etkileyen hem de etkilenen taraf olarak iki ayrı kısımda yer almaktadır. Bu durum tüketicilerin yemek tercihlerinde de etkili olmaya başlamıştır. Görsel uyaranların yiyeceğin tadı, kokusu ve lezzet algısı üzerinde etkili olduğunu gösteren çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Gambetti ve Han, 2022; Lewis, 2018; Machin vd., 2021; Salleh vd., 2017). Görsel çekicilik, yiyeceğin uyandırdığı genel tatmin ve zevk üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Doğru renk ve kompozisyon ile oluşturulan yiyecek görsellerinin tüketici zihninde açlık hissi uyandırma, tekrar deneyimleme isteği oluşturma veya daha fazla ödeme isteği uyandırma gibi etkileri de bulunmaktadır. Bu nedenle restoranlar, sosyal medya platformlarında veya tüketiciye sundukları görsellerde yemek stilistiği ve fotoğrafçılığı alanında uzman kişilerle iş birliği içerisine girmişlerdir (Peng ve Jemmott, 2018; Wu ve Chen, 2021; Spence vd., 2022).

2.2. Yemek Stilistiği ve Fotoğrafçılığında Renk ve Kompozisyon Kullanımı

Yemek fotoğraflarında renk kullanımı, görsel açıdan çekici bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Renkler, yiyeceklerin nasıl algılandıkları ve deneyimlendikleri üzerinde etkili bir unsurdur. Parlak renkler, yiyecek fotoğraflarını daha iştah açıcı ve albenili hale getirirken donuk renkler daha az çekicilik unsuru oluşturmaktadır (Spence vd., 2022). Yemek fotoğraflarında kullanılacak genel renk ve tonlama seçilirken, tüketicide uyandırmak istenilen duygu ve hislerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu noktada sıcak renklerin (turuncu, kırmızı, sarı vb.) tüketici algısında lezzetli, iştah açıcı gibi kavramları çağrıştırdığı, soğuk renklerin (mavi, yeşil, mor vb.) ise daha çok tazelik ve temizlik gibi kavramları çağrıştırdığını söylemek mümkündür (Hutchings, 2011). Tüketici zihnine iletilmek istenen mesaj dikkate alınarak fotoğraf çekim formu oluşturulmaktadır. Yemek fotoğrafı çekimi gerçekleştirileceği zaman ilk olarak çekime hazırlanan yiyeceğin rengi dikkate alınmalıdır. Ürünün doğal renkleri çerçevesinde renk yelpazesi belirlenmelidir (Segura vd., 2017). Görselin tutarlı ve çekici hale gelmesi için ise aşırı renk çeşitliliğinden kaçınıldığı bilinmektedir. Renk çeşitliliğinde aşırılığın olması, dikkat dağıtıcı ve bunaltıcı bir unsur olarak görülmektedir. Renk çeşitliliğinin yanı sıra ana ürün kapsamında ortaya koyulmak istenen hikâye ve atmosfer ile renk tercihlerinin uyumlu olması gerekmektedir. Hareketli bir fotoğraf içeriğinin sahip olması gereken parlak renkler veya romantik bir içeriğin sahip olması gereken kasvetli renkler, içerikte iletilmek istenen mesajı karşılaması noktasında kritik öneme sahiptir. Farklı renkler, farklı ruh hallerini ve duyguları barındırmaktadır. Bu nedenle aktarılan fotoğraf ile tüketicinin bağlantı kurmasının sağlanmasında renkler ön plana çıkmaktadır. Özellikle çeşitli çalışmalarda, renklerin tüketicilere yemeğin tadının nasıl olacağı üzerine ipuçları sunduğunun belirtildiği görülmektedir (Casales-Garcia vd., 2022).

Yemek stilistiği ve fotoğrafçılığında çekicilik oluşturma noktasında bir diğer önemli unsur, güçlü bir kompozisyon oluşturmaktır. Rehber görevi üstlenen kompozisyon teknikleri arasında üçte bir kuralı, altın oran, dinamik simetri, altın üçgen ve altın sarmal olarak üzere farklı teknikler bulunmaktadır. Bu tekniklerin kullanılması, fotoğraf içerisinde belirli bir denge oluştururken tüketicinin gözünün nereye çekileceğini kontrol etme ve hikâyeyi daha etkin aktarma imkânı sunmaktadır (Bartz vd., 2023). Bu tekniklerin kullanımında tercih edilen çekim açısı, sunulan yiyeceğin aktarılmak istenen görüntüsüne ilişkin önemli bir unsurdur. Çekim açıları 30 derecelik, 45 derecelik ve 90 derecelik olmak üzere değişiklik göstermektedir. Her yiyecek, 90 derecelik çekim açısıyla sunulamayacağı gibi 45 derecelik veya 30 derecelik açıyla da sunulamayacaktır. Ancak yemek fotoğrafçılığında sıklıkla 90 derecelik ve 45 derecelik açılarla çekimlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Çeşitli sosyal medya platformlarında

özellikle tepe tripod kullanılarak çekilen yemek fotoğraflarına rastlamak mümkündür. Çekim açılarıyla birlikte belirlenen hatlar, fotoğraf içerisinde ayrı bir simetri kazandırmaktadır. Çapraz ve paralel olarak tercih edilen çizgiler, hareketli yiyecek kompozisyonları oluşturmaktadır. Çizgiler, tüketici zihninde fotoğrafı bölümlendirmeyi ve ana yemek unsuruna odaklanmaya katkı sunmaktadır. Gastronomi eğitimi ile bir bütün içerisinde ilerleyen yemek stilistliği ve fotoğrafçılığı, mutfak bilgisi, yiyecek bilgisi, sunum bilgisi, fotoğraf çekim teknikleri gibi birçok unsuru içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle bir şefin hazırladığı yiyeceği tüketiciye aktarması tabaktan objektife nasıl taşıdığıyla ilişkilendirilebilir. Bu nedenle yemek stilistliği ve fotoğrafçılığına ilişkin bilginin gastronomi eğitimi almış şef veya mutfak çalışanları tarafından bilinmesi önemlidir (Dujardin, 2011; Caris Short, 2022).

Literatürde yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında yemeğin daha iştah açıcı gösterilmesi, restoran işletmecilerinin yemek fotoğrafçılığına ilişkin bilgi düzeyleri ve kullanma durumları, sosyal medyada yemek fotoğrafçılığının kimlik inşasına etkileri veya sosyal medyada paylaşılan yöresel yemeklerin turistlerin seyahat niyetleri üzerine etkileri gibi çalışmaların var olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar, gastronomi turizmi ve yemek fotoğrafçılığı, restoran ve yemek fotoğrafçılığı veya sosyal medyada yemek fotoğrafçılığı konularına açıklık getirmektedir. Ancak gastronomi ve mutfak sanatlarında bölümünde yemek stilistliği ve fotoğrafçılığına ilişkin ders gerekliliğine dair ve gastronomi öğrencilerinden oluşan tüketici grubunun sunulan yemek fotoğraflarına algılarına ilişkin çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışma kapsamında diğer bilimsel çalışmalardan farklı olarak yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında kullanılan renk ve kompozisyonlara ilişkin geniş yelpazeye sahip araştırma bulguları sunulmaktadır. Araştırmanın gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin yemek stilistliği ve fotoğrafçılığına dair görüşlerinin tespit edilmesinin yanı sıra renk ve kompozisyon bağlamında genç tüketicilerin yemek fotoğraflarından beklentilerinin tespit edilmesi açısından da alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem

Araştırmanın amacı doğrultusunda yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında kullanılan renk ve kompozisyon yapısının tüketicide oluşturduğu algı (lezzetli, taze, sağlıklı, doyurucu vb.) tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda hem yiyecek-içecek sektöründe faaliyet gösteren işletmelere hem de gastronomi ve mutfak sanatları alanında eğitim gören bireylere katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Araştırmanın temel problemi "*Yemek fotoğraflarında kullanılan renk ve kompozisyon çeşitleri tüketicide hangi algıyı yaratmaktadır?*" şeklindedir. Araştırmanın temel problemi kapsamında alt problemler belirlenmiştir. Bunlar;

- ✓ Siyah-beyaz veya renklendirilmiş yemek fotoğrafları tüketiciler tarafından nasıl algılanmaktadır?
- ✓ Yemek fotoğraflarında kullanılan propların (yardımcı araçlar) yemeklerle ilişkisini tüketici nasıl algılamaktadır?
- ✓ Yemek fotoğraflarında prop kullanım miktarı tüketicinin yemek tadım niyeti üzerinde etkili midir?
- ✓ Yemek fotoğraflarının çekim açılarının (30°, 60°, 90°) tüketici algısında yarattığı değişimler nelerdir?
- ✓ Yemek fotoğraflarında renk ve kompozisyon uyumu tüketici algısını nasıl şekillendirmektedir?

Araştırma kapsamında belirlenen, "*yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında teknik bilgiler, yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında estetik değer ve yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında prop kullanımı*" kategorilerine uygun olarak fotoğraf çekimleri gerçekleştirilerek yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Ardından fotoğraflar katılımcılara gösterilerek katılımcılardan düşüncelerini aktarmaları istenmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunun oluşturulmasında ilk olarak alan yazın taraması yapılmıştır. Ardından çalışmanın amacına uygun olduğu düşünülen 12 soru oluşturulmuştur. Soruların oluşturulmasında özellikle Hutching (2011) ve Glyda'nın (2019) yemek fotoğrafçılığında renk kullanımı ve lezzetli yemek kompozisyonları oluşturma üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalardan faydalanılmıştır. Ölçek geçerliliğinin sağlanması için medya alanında çalışmaları bulunan üç akademisyenden soruların, araştırmanın amacına uygunluğunu ve anlaşılabilirliğini değerlendirmeleri istenmiştir. Uzman görüşlerinin ardından sorular tekrar düzenlenmiş olup, görüşmelere başlanmıştır. Görüşme formu, belirlenen kategorilerle birlikte dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda katılımcıların demografik bilgilerine yer verilmiştir. Diğer üç kısımda ise araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan sorulara kategoriler altında yer verilmiştir. Araştırmanın etik kurul onayı Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (SUBÜ) Rektörlüğü, Etik Kurulu tarafından 12.07.2024 tarihinde, E.133251 sayılı kararıyla verilmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünün öğrencileriyle görüşmelerin gerçekleştirilmesi için ise SUBÜ Turizm Fakültesi Dekanlığı tarafından 09.07.2024 tarihinde E.132401 sayılı kararı ile bilimsel çalışma izni onaylanmıştır.

Bu çalışmada nitel araştırmalarda kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik ve ölçüt örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencileri arasından 20 öğrenci ile 22-29 Temmuz 2024 tarihleri arasında, ortalama 30-50 dakika arasında değişen sürelerde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler kayıt altına alınarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Ardından ses ve görüntüler deşifre edilerek raporlanmıştır. Araştırmada örneklem olarak gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin seçilmesinde gastronomi alanında eğitim alıyor olmaları, yemek fotoğrafçılığı konusunda eğitim almamış olmaları ve özellikle sosyal medya kullanımı noktasında gençlerin ağırlıklı olması gibi ölçütler etkili olmuştur. Ayrıca araştırmacıların aynı üniversitede çalışması araştırma sürecinde kolaylık sağlaması, öğrencilerin görüşlerini daha rahat aktarabilmesi ve katılımcılar ile görüşmelerin daha geniş sürelerde yapılabilmesi noktasında da araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğine katkı sağlamıştır. Araştırmanın SUBÜ Turizm Fakültesi'nde yapılmasında ise yemek stilistliği ve fotoğrafçılık uygulama laboratuvarının olması önemli bir belirleyici olmuştur. Görüşme sorularına verilen cevapların tekrar etmeye başlaması sebebiyle görüşmeler sonlandırılmıştır. Katılımcılardan çekilen yemek fotoğraflarını incelemeleri ve zihinlerinde oluşan algıyı, dikkat çekici unsurları ve tüketmeye eğilimli olup olmadıklarını tarif etmeleri istenmiştir. Katılımcıların yanıtları, MAXQDA programı kullanılarak betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizler doğrultusunda tüketici algılarına ilişkin tema ve kodlar belirlenmiştir. Nitel veri analizi bağlamında kodlama süreci ele alındığında incelenen veriyi temsil etme ya da tercüme etme noktasında veriyi kategorize etmek, anlam yüklemek, kuramları temellendirmek gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Colley ve Diment, 2001). Bu çalışmada kodlama yöntemlerinden ise keşifsel kodlama yöntemi kullanılmıştır (Saldana, 2019). Elde edilen bulgular doğrultusunda yemek fotoğraflarında kullanılan renk ve kompozisyonların tüketici zihninde ne şekilde algılandıkları tespit edilmeye çalışılmış ve kodların tekrarlanma sıklıklarına bağlı olarak kod haritaları oluşturulmuştur. Çalışmanın genellenebilirliğinin sağlanması amacıyla detaylı betimlemelere yer verilmiş olup, katılımcıların görüşleri kod haritalarının altında doğrudan alıntılarla sunulmuştur.

4. Bulgular

Araştırmanın bu kısmında SUBÜ Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü müfredatında bulunan, Yöresel Mutfaklar dersi kapsamında hazırlanan ürünlerin fotoğraf çekimleriyle birlikte oluşturulan görüşme sorularına ve gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencileriyle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Fotoğraf çekimi kapsamında elde edilen fotoğraflar, belirlenen üç ayrı tema kapsamında incelenmiştir. Bunlar; yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında teknik bilgiler, yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında estetik değer ve yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında prop

kullanımı şeklindedir. Bu bölümde ilk olarak katılımcılara ilişkin demografik bilgilere yer verilmiştir. Araştırmada belirlenen üç tema kapsamında oluşturulan yarı yapılandırılmış mülakat soruları ve fotoğrafları kapsayan kodlar oluşturulmuştur. Ardından MAXQDA programında, hiyerarşik kod alt kod modeli kullanılarak kod haritaları oluşturulmuştur.

4.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

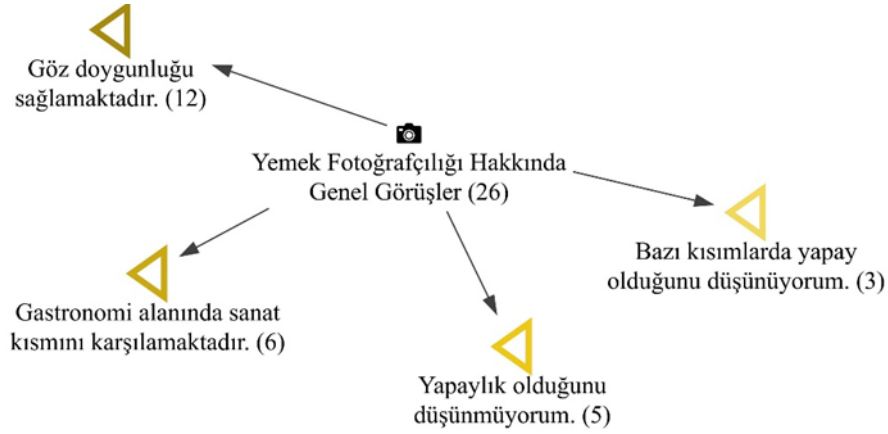
Araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin tanımlayıcı bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir. Katılımcıların gastronomi ve mutfak sanatları bölümünde lisans eğitimini tamamlamakta oldukları ve yemek stiliği ve fotoğrafçılığı alanında herhangi bir eğitim almadıkları görülmektedir. Katılımcıların 11’i kadın katılımcılardan oluşurken 9’u erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Yaş aralığı olarak 20-25 yaş arası genç tüketici grubundan katılımcıların olduğu görülmektedir. Öğrencilerin yemek stiliği ve fotoğrafçılığı alanında herhangi bir eğitim almamış olmaları tüketici bazı soruları değerlendirmeleri noktasında çalışmanın geçerliliği açısından kritik öneme sahiptir.

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler

Katılımcı Kodlaması	Yaşı	Cinsiyet	Yemek Stiliği ve Fotoğrafçılığı Eğitimi Alma Durumları	Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümünde Yemek Stiliği ve Fotoğrafçılığı Eğitimi Verilmeli mi?
K1	22	Kadın	Hayır	Evet
K2	22	Kadın	Hayır	Evet
K3	22	Kadın	Hayır	Evet
K4	23	Kadın	Hayır	Evet
K5	21	Erkek	Hayır	Evet
K6	21	Erkek	Hayır	Evet
K7	23	Kadın	Hayır	Evet
K8	22	Kadın	Hayır	Evet
K9	21	Kadın	Hayır	Evet
K10	22	Erkek	Hayır	Evet
K11	24	Erkek	Hayır	Evet
K12	24	Erkek	Hayır	Evet
K13	22	Kadın	Hayır	Evet
K14	24	Erkek	Hayır	Evet
K15	24	Kadın	Hayır	Evet
K16	22	Kadın	Hayır	Evet
K17	21	Erkek	Hayır	Evet
K18	24	Kadın	Hayır	Evet
K19	24	Erkek	Hayır	Evet
K20	24	Erkek	Hayır	Evet

Tablo 1’de katılımcılara gastronomi ve mutfak sanatları bölümünde yemek stiliği ve fotoğrafçılığı eğitiminin verilmesinin gerekliliğine ilişkin bir soru yöneltildiğinde, katılımcıların tamamının verilmesi gerektiğini belirttikleri tespit edilmiştir. Katılımcılar sıklıkla yemek fotoğrafçılığı ve stiliğinin, gastronominin pazarlama alanını oluşturduğunu ve müşteriye görsel değer oluşturduğunu belirtmektedirler. Ayrıca gastronomi ve mutfak sanatları alanında eğitim gören öğrenciler için farklı bir iş kolu olarak ortaya çıktığını ve değerlendirilmesi gereken bir alan olduğunu ifade etmektedirler. Yemek stiliği ve fotoğrafçılığının aşçının gastronomi alanında yetkinliğini de ortaya koyduğunu düşünen katılımcılar, fotoğrafta kompozisyon oluşturulmasının öğrenilmesinin önemine de değinmişlerdir.

Katılımcıların yemek fotoğrafçılığı hakkında görüşlerinin tespit edilmesi amacıyla katılımcılara, “*Yemek stiliği ve fotoğrafçılığı hakkında görüşleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltmiştir. Elde edilen verilere şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığı Hakkında Katılımcı Görüşleri

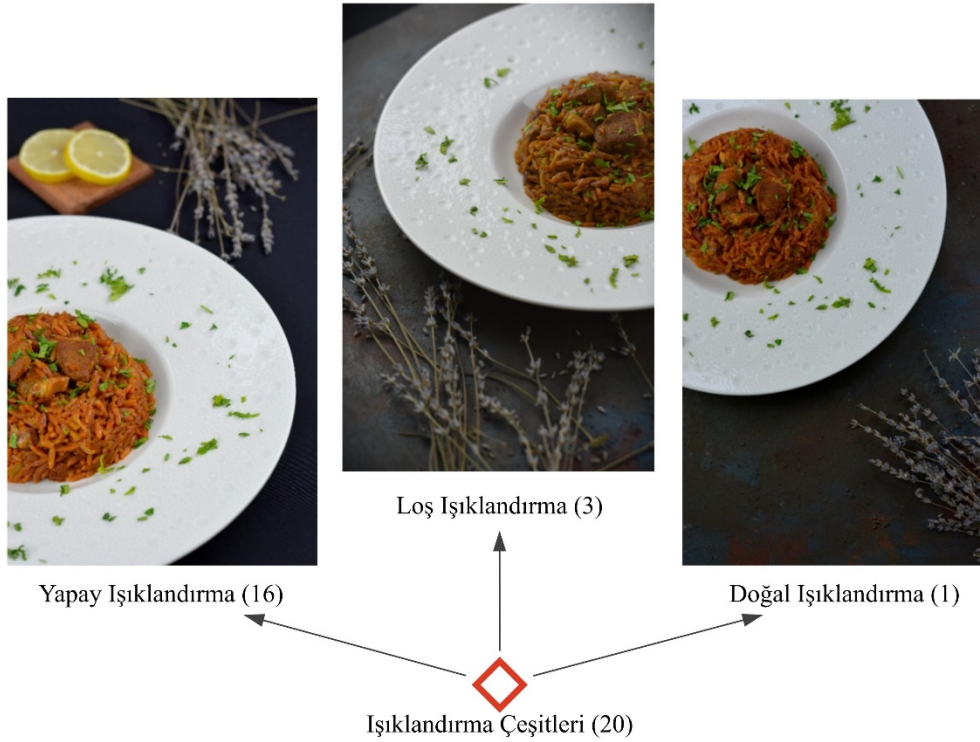
Şekil 1’de katılımcıların yemek stilizliği ve fotoğrafçılığı hakkında görüşleri yer almaktadır. Katılımcıların birden fazla görüşte buldukları bu kodlamada, sıklıkla yemek stilizliği ve fotoğrafçılığının göz doygunluğu sağladığını ifade ettikleri görülmektedir. Ardından ise gastronomi alanında sanat kısmını karşıladıklarını belirten katılımcılar, herhangi bir yapay uygulamanın olduğunu düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan 3’ü ise bazı kısımlarda yapay olduğunu düşünüyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Bu soruya ilişkin K4 ve K17’nin görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

K4: “...kötü bir fotoğraf olduğu zaman en başta zaten tamamen iştah kapatıcı olur ne kadar aldatıcı olsa da bence bir noktada **gözümüzü doyurması gerektiğini düşünüyorum.**”

K17: “Şöyle cevap vereyim bence. Fotoğrafın bir albenisi olması lazım, çekiciliği olması lazım ya hani tabak düz bir şekilde önüme gelirse bundan hoşlanmam tabi ki de **ben göze hitap etmesi gerektiğini düşünüyorum...**”

4.2. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Teknik Bilgiler

Yemek stilizliği ve fotoğrafçılığında kullanılan teknik bilgilerin, tüketici algısı üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla katılımcılara altı ayrı soru yöneltilmiştir. Bu sorular içerisinde katılımcılara ilk olarak ışıklandırma çeşitlerine dair “*Yemek fotoğraflarında hangisi size daha çekici gelmektedir?*” sorusu yöneltilerek fotoğrafları incelemeleri istenmiştir. Elde edilen veriler şekil 2’de sunulmaktadır.

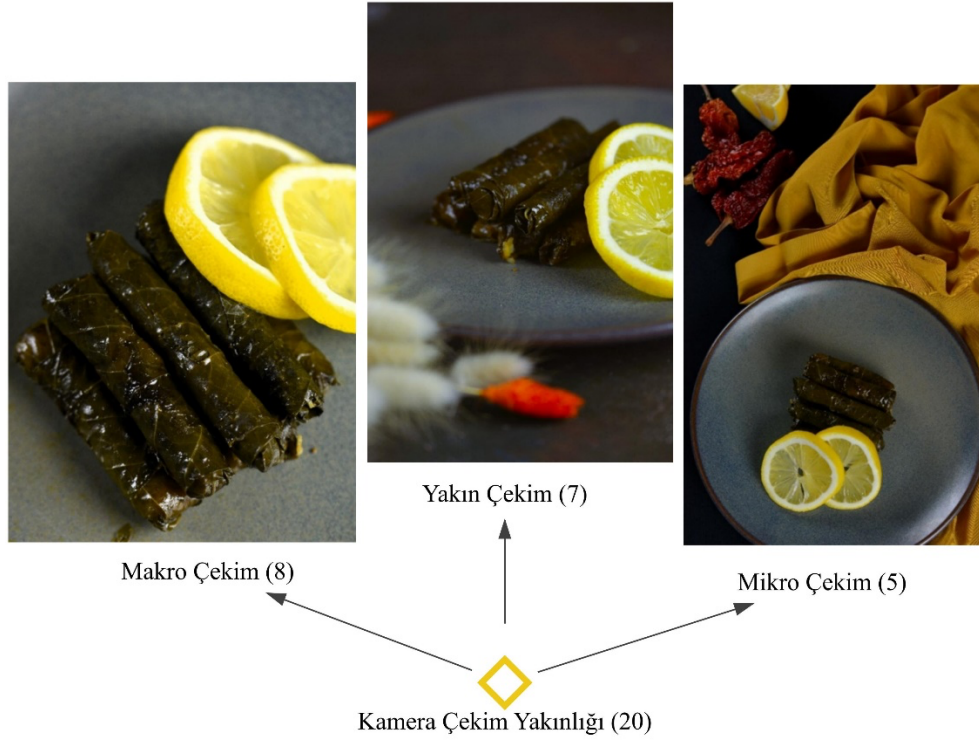
Şekil 2. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Işıklandırma Çeşitlerine İlişkin Kod Haritası

Şekil 2’de yemek stilizliği ve fotoğrafçılığında kullanılan ışıklandırma çeşitlerinin tüketici tarafından tercih edilme durumlarına ilişkin kod haritasına yer verilmiştir. Kodlar incelendiğinde, katılımcıların 16’sının yapay ışıklandırmayı tercih ettikleri 3’ünün loş ışıklandırmayı, 1 kişinin ise doğal ışıklandırmayı tercih ettikleri görülmektedir. Yapay ışıklandırmayı tercih eden katılımcılar, fotoğrafta yemeğin ön planda olduğu, görsel doygunluk, bütünsellik ve taze içeriğe sahip yemeklerin yer aldığı, lezzetli bir görüntü ve daha canlı renklerle albenili hale geldiğine ilişkin izlenimleri olduklarını aktarmışlardır. Loş ışıklandırma fotoğrafı tercih eden katılımcılar ise göz yormadığı için bu fotoğrafı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Doğal ışıklandırmayı tercih eden katılımcı ise fotoğraftaki yemekle önüne gelecek yemeğin arasında fark olmasından hoşlanmayacağını, bu nedenle yemek nasılsa fotoğrafında o şekilde olması gerektiğini ifade ettiği görülmektedir. Bu soruya ilişkin K3 ve K14’ün görüşlerine yer verilmiştir.

K3: “Yapay ışıklandırma çünkü yapay ışıklandırma da hem ışık açısı daha düzgün yani **yemek ön planda** diğerlerinde yemek daha soluk duruyor hani sanki böyle güzel bir şey değilmiş de kötü bir yemekmiş gibi bir hissiyat yapıyor. **Yapay ışıklandırmada daha canlı bir görüntü var...**”

K14: “Loş ışıklandırmada daha böyle yumuşak bir görüntü var. **Göz yormuyor** fakat yemeğinde ön plana çıkmadığını hissediyorum. **Yemeği ön plana çıkaran ışıklandırma yapay ışıklandırma diyebilirim. Tabak daha parlak çıkıyor** sadece bu sefer de sanki tabağın motiflerinin tam olarak belli olmadığını düşünüyorum.”

Kamera çekim yakınlığı kapsamında katılımcılara, “*Aşağıda farklı kamera çekim yakınlığı bulunan yemek fotoğraflarından hangisi size daha çekici gelmektedir?*” sorusu yöneltilmiştir. Soru kapsamında katılımcılara gösterilen fotoğraflar ve verilere şekil 3’te yer verilmiştir.

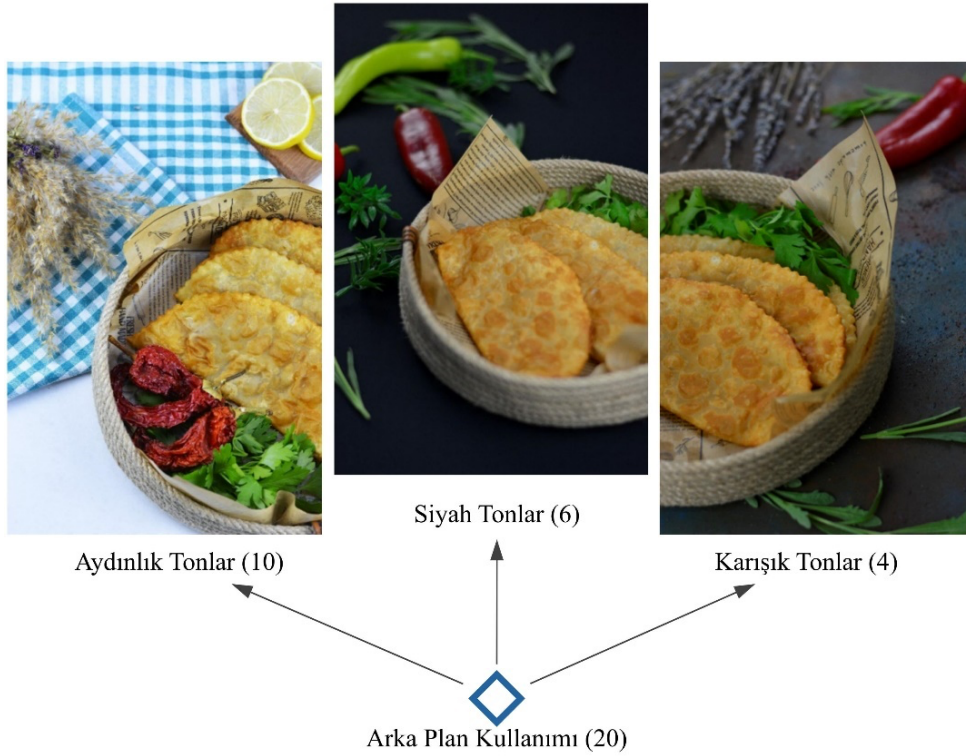
Şekil 3. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Kamera Çekim Yakınlığına İlişkin Kod Haritası

Şekil 3'te yemek stilizliği ve fotoğrafçılığında kullanılan kamera çekim yakınlığına ilişkin kod haritası yer almaktadır. Katılımcıların makro çekimde sunulan fotoğrafı diğer kamera çekimi yakınlıklarına göre daha çok tercih ettikleri tespit edilmiştir. Makro çekimi tercih etme nedenleri arasında ise daha parlak görüntüye sahip olması, ürüne odaklı olması ve ayrıntıların net bir şekilde aktarılması yer almaktadır. İkinci sırada yakın çekimi sıklıkla ifade ettikleri görülmektedir. Yakın çekimi ifade eden katılımcılar, sunulan görselin modern bir görüntüye sahip olduğunu ve tabağın net şekilde görünmesinin sunuma hazır bir yiyecek olduğuna ilişkin algı oluşturduğunu belirtmişlerdir. Mikro çekimi seçen katılımcılar ise birden çok unsurun ön plana çıkarılması noktasında yiyeceğin geniş perspektiften sunulması ve çevresinde yer alan prop ürünleriyle birlikte daha albenili hale getirilmesinin tercihlerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu soruya ilişkin K8 ve K14'ün görüşlerine yer verilmiştir.

K8: "...makro çekim böyle yakından hani **o yemeği en ince ayrıntısına kadar çıkarıyoruz gibi** hissediyorum. Makro çekimde dediğim gibi **tamamıyla sarmayı görüyoruz** hani ekstra bir yanında herhangi bir materyal kullanmıyoruz en azından böyle söyleyeyim tek gördüğümüz şey yemek ve yanında eşlikçisi olduğu için bence çok daha güzel ve iştah açıcı duruyor."

K14: "Yakın çekimin daha **modern bir çekim gibi durduğunu** düşünüyorum. Yani genellikle tabağı görebiliyorum bunun haricinde **porsiyonu görebiliyorum daha net bir şekilde**. Gerek limona yansıyan ışıklandırma olsun gerekse zengin yağının görüntüsü olsun çok hoş duruyor. Ayrıca etraftaki o minik detaylarda bence iç açıcı modern duruyor."

Yemek stilizliği ve fotoğrafçılığında arka plan kullanımına ilişkin katılımcılara, "Aşağıdaki farklı arka plan kullanılarak çekilen fotoğrafları incelediğinizde hangisi size daha çekici gelmektedir?" Sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen verilere araştırma kapsamında çekilen fotoğraflarla birlikte şekil 4'te yer verilmiştir.

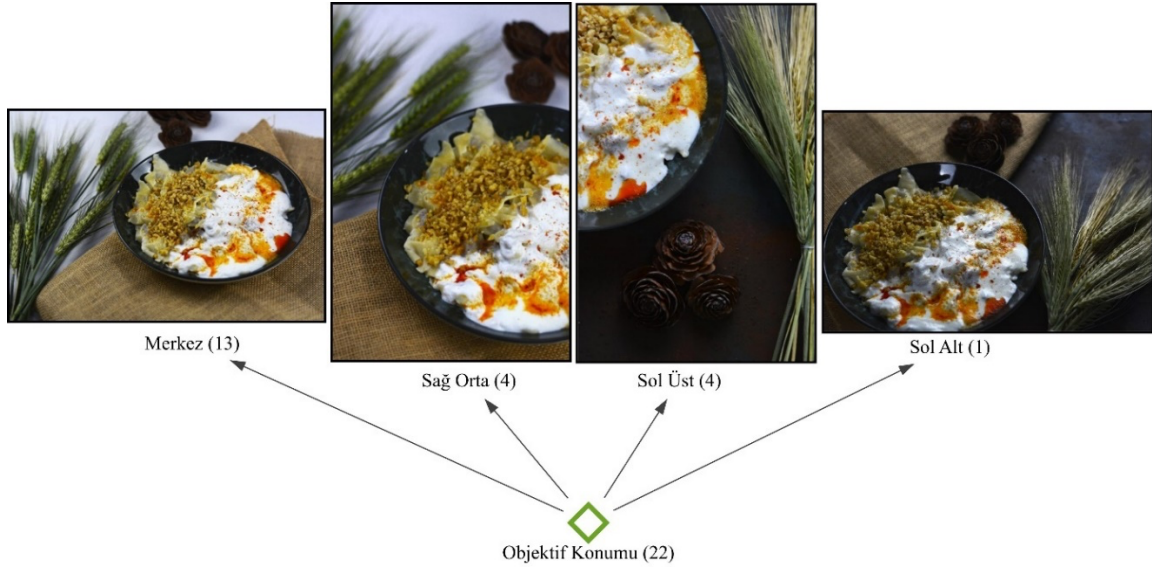
Şekil 4. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Arka Plan Kullanımına İlişkin Kod Haritası

Şekil 4'ye yer alan fotoğraflar ve katılımcı tercihleri incelendiğinde 10 katılımcının aydınlık tona sahip olan yemek fotoğrafını daha çekici bulduğu görülmektedir. Aydınlık tonları tercih eden katılımcılar, tercih nedenleri olarak huzurlu bir ortam hissiyatı, geleneksellik, taze ürün kullanımı, lezzetli ve temizlik hissiyatı gibi unsurları çağrıştırdığını ifade etmişlerdir. Siyah tona sahip olan yemek fotoğrafı ise 6 katılımcı tarafından tercih edilmiştir. Bu katılımcılar, siyah tona sahip olan arka planın yemeği daha fazla ön plana çıkardığı, bu nedenle temel odak noktasının yemek ve tabak olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Karışık tonlar, 4 katılımcı tarafından tercih edilmiştir. Karışık tonların iştah kabartıcı bir görüntü ortaya koyduğu, dengeli pişme oranını fotoğrafa yansıttığı ve göze hitap ettiği katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Bu soruya ilişkin K11 ve K19'un görüşleri aşağıda sunulmaktadır.

K11: "Arka planın aydınlık olması daha **huzurlu bir ortamda yemek yiyeceğim düşüncesi uyandırdı** bende. Sahil kasabası gibi bir izlenim verdi."

K19: "Siyah arka tonda **gözüme direkt yemek çarpıyor**. Aydınlık tonlarda arkadaki beze dikkat ediyorum dikkatim dağılıyor ama siyah tonlarda direkt önüme çi börek fotoğrafı geldiği için böyle daha hoş duruyor."

Yemek stilizliği ve fotoğrafçılığında yemeğin objektif içerisinde konumlandırılmasına ilişkin katılımcılara, "**Objektif içerisinde yiyeceğin nerede konumlandırılması size daha çekici gelmektedir?**" sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen verilere fotoğraflarla birlikte şekil 5'te yer verilmektedir.

Şekil 5. Yemek Stilistliği ve Fotoğrafçılığında Objektif Konumuna İlişkin Kod Haritası

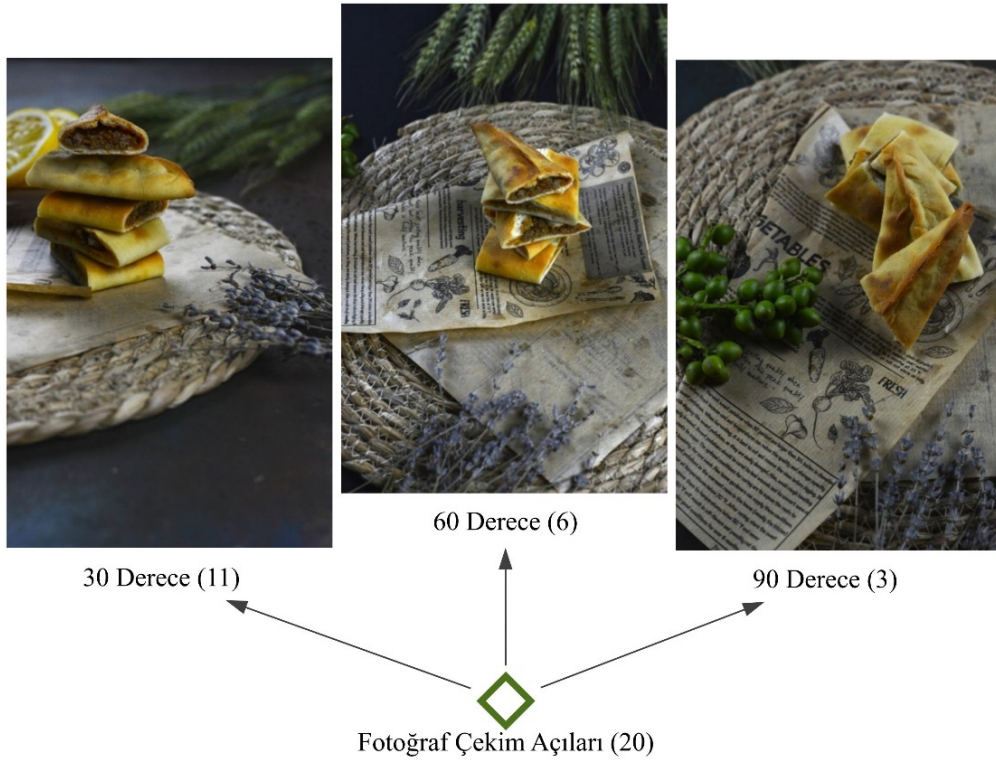
Şekil 5'te yer alan fotoğraflar ve kodlar incelendiğinde birden fazla kodlama yapıldığı görülmektedir. Katılımcıların ise 13 kez ürünün merkezde yer aldığı fotoğrafı tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum katılımcıların, yemeği net ve detaylı şekilde bir bütün olarak görmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Ürünün sağ orta kısımda konumlandırıldığı fotoğrafı ise 4 katılımcı tercih etmiştir. Bu katılımcıların hem görselin ürün odaklı olduğu hem de yanında yer alan propların daha çekici gözüktüğünü ifade ettikleri görülmektedir. Ürünün sol üstte yer aldığı fotoğrafı ise yine 4 kişi belirtmiştir. Katılımcılar, bu fotoğrafa ilişkin bütünselliğin sağlandığı ve estetik bir görüntünün ortaya koyulduğunu ifade etmişlerdir. Bu soruya ilişkin K2, K10 ve K13'ün görüşlerine yer verilmiştir.

K2: "...Bence ikinci fotoğraf çok böyle köşede ürün bazlı değil de estetik bazlı olmuş ama **sağ ortada ürünün yer aldığı fotoğraf daha ürün bazlı, ürünü göstermeye yönelik** olduğunu düşünüyorum aynı zamanda estetikte o yüzden birinci fotoğraf daha çekici duruyor."

K10: "...Ben en uygun seçeneğin **yemeğin sol üstte yer aldığı fotoğrafın olduğunu düşünüyorum**. Daha bütünsel geldi yanında kullanılan ürünler tabağı daha çekici ve sol üstte durması yiyeceği daha çekici göstermiş."

K13: "Ürünün merkezde yer aldığı fotoğrafı tercih ederim. **Yemeğin tamamını görmek isterim**. Diğer fotoğraflarda bu şekilde olmamış..."

Yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında fotoğraf çekim açılarına ilişkin katılımcılara farklı çekim açılarına sahip fotoğraflar gösterilmiş ve "**Aşağıda incelediğiniz yemek fotoğraflarından hangisi size daha çekici gelmektedir?**" sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen verilere fotoğraflarla birlikte şekil 6'da yer verilmektedir.

Şekil 6. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Fotoğraf Çekim Açılarının İlişkin Kod Haritası

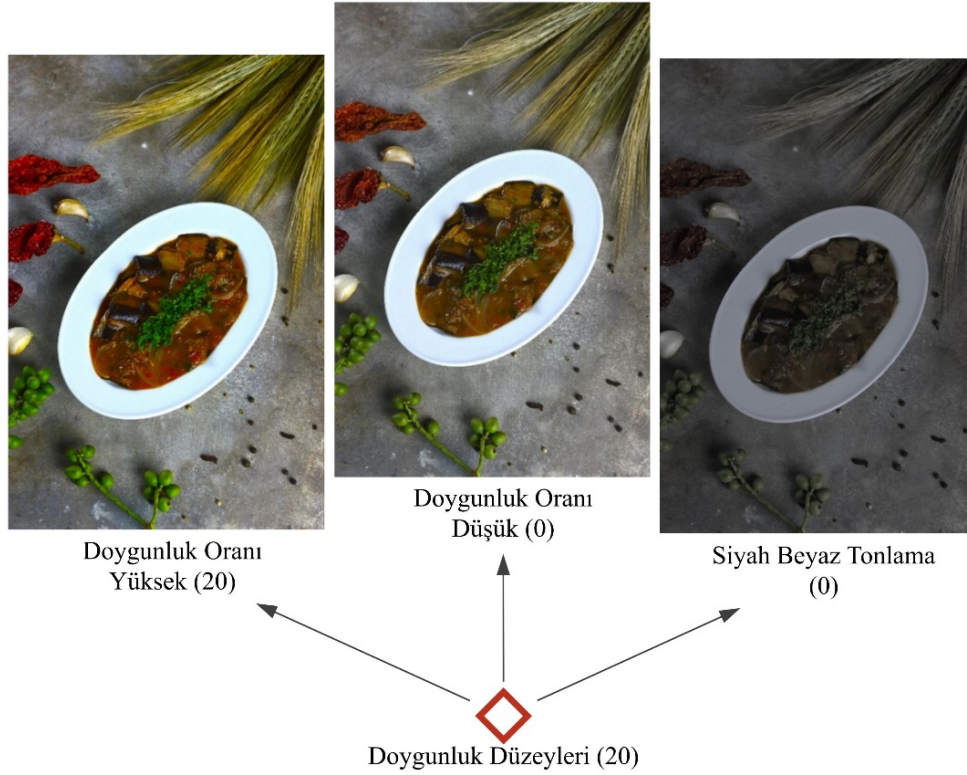
Şekil 6'da yer alan fotoğraflar ve kodlar incelendiğinde, katılımcıların 11'inin 30 derecelik açı ile çekilen fotoğrafı daha çekici buldukları tespit edilmiştir. Fotoğraf çekim açılarından 60 derecelik açı, 6 katılımcı tarafından ifade edilirken 90 derecelik açı, 3 katılımcı tarafından ifade edilmiştir. 30 derecelik açı ile çekilen fotoğrafı tercih eden katılımcılar, modern bir görüntüye sahip olduğu, düzenli bir kompozisyon ortaya koyduğu, detaylara hâkimiyetin sağlandığı ve geniş bir perspektife sahip olduğunu belirtmektedirler. 60 derecelik açıyı tercih edenler ise fotoğrafı daha estetik buldukları ve ürün için doğru açı olduğunu düşündüklerini ifade etmektedirler. 90 derecelik açıyı tercih edenler üst kısımdan ürüne ve çevresine daha hâkim olduklarını ifade etmişlerdir. Bu soruya ilişkin K9, K14 ve K17'nin görüşlerine aşağıda yer verilmektedir.

K9: "**90 derecelik daha ilgi çekici** çünkü 30 derece de ürün çok yakında gibi o yüzden o hoş gelmedi 90 derece de ürün ve arka planı görebiliyoruz. 60 dereceye nazaran 90 daha iyi duruyor..."

K14: "Birinci fotoğraf **30 derecelik açı ile çekilen fotoğraf daha çekici**. Burada **o pidenin detaylarını çok güzel görebiliyorum**. Kızarmış olduğunu, içinin dolu olduğunu görebiliyorum. Arkada limon detayı da var her ne kadar flu olsa da sunum Amerikan servisi diyorlar sanırım çok güzel duruyor..."

K17: "...60 derecelik **hem üst alt hem yan tarafından tabağı** daha net görebiliyoruz. Tabağı o yüzden ben 60 derecede görmek isterim."

Yemek stilizliği ve fotoğrafçılığında kullanılan doygunluk düzeylerine ilişkin katılımcılara, farklı doygunluk düzeylerine sahip fotoğraflar gösterilmiş ve "Aşağıda incelediğiniz yemek fotoğraflarından hangisi size daha çekici gelmektedir?" sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen verilere fotoğraflarla birlikte şekil 7'de yer verilmektedir.

Şekil 7. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Kullanılan Doğunluk Düzeylerine İlişkin Kod Haritası

Şekil 7’de yer alan fotoğraflar ve kodlar incelendiğinde, katılımcıların tamamının doğunluk oranı yüksek olan fotoğrafı tercih ettikleri görülmektedir. Katılımcılar, özellikle doğunluk oranı yüksek olan fotoğrafın merak uyandırıcı, özenle hazırlanmış doğru malzemelerin kullanıldığını ortaya koyan ve canlı renklerle iştah açtığını ifade ettikleri görülmektedir. Doğunluk oranı düşük olan fotoğraf için ise katılımcıların bekletilmiş bir yemek ve öylesine yapılmış hissiyatı verdiğini belirttikleri görülmektedir. Siyah beyaz tonlamada ise fotoğrafa ilişkin detaylara hâkimiyetin olmaması nedeniyle tercih etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu soruya ilişkin K4 ve K10’unun görüşleri aşağıda sunulmuştur.

K4: “Doğunluğu yüksek olan daha çekici geliyor **çünkü daha parlak duruyor daha canlı duruyor ürünler daha taze duruyor çünkü diğerlerinden çok daha net**. Doğunluk oranı düşük olana sanki daha önceden yapılmış bir yemekmiş gibi duruyor.”

K10: “Doğunluğu daha yüksek olduğunda sanki **daha canlı, daha taze, daha yoğun lezzete sahipmiş hissi** uyandırıyor. Doğunluğu düşük olana baktığımda daha solmuş, **daha çok lezzetli olmayan bir görüntü** uyandırıyor bende.”

4.3. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Estetik Değer

Yemek stilizliği ve fotoğrafçılığında, ürünün tüketiciye aktarılması noktasında estetik değer oluşturmak amacıyla kullanılan farklı fotoğraf stilleri bulunmaktadır. Bu fotoğraf stillerinde insan eli unsuru kullanılabildiği gibi karanlık çekim gibi farklı çekim teknikleri de tercih edilebilmektedir. Bu unsurların tüketici algısı üzerinde etkilerini tespit etmek amacıyla katılımcılara iki ayrı soru yöneltilmiştir. Bu sorular içerisinde katılımcılara ilk olarak farklı yemek fotoğrafı stillerine dair “Aşağıda incelediğiniz farklı yemek fotoğrafı stillerinden hangisi size çekici gelmektedir?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen veriler fotoğraflarla birlikte Şekil 8’de sunulmaktadır.

Şekil 8. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Farklı Yemek Fotoğrafi Stillerine İlişkin Kod Haritası

Şekil 8’de yer alan fotoğraflar ve kodlar incelendiğinde, bir katılımcının birden fazla fotoğrafı tercih ettiği görülmektedir. Katılımcılar, 8 kez fotoğraf çekiminde insan eli kullanımı kodunu ifade ederken, 8 kez ise dergi kapağı düzenlemesini ifade etmişlerdir. Fotoğraf çekiminin arka plan görseli ise 5 kez belirtilmiştir. Fotoğraf çekiminde insan eli kullanımını tercih eden katılımcılar sanatı sergilemek, özenle gerçekleştirilen çekim, odaklanma alanının netliği, sıcak ve samimi bir yemek fotoğrafı çekimi sunması gibi kavramlarla izlenimlerini aktarmışlardır. Dergi kapağı düzenlemesine ilişkin ise orijinal, profesyonellik ve üzerine düşünülmüş bir fotoğraf olarak görüşlerini belirtmişlerdir. Fotoğraf çekiminde arka planın gösterilmesine ilişkin doğallığın ve fotoğrafçının emeğinin ortaya koyulduğunu belirtmişlerdir. Bu soruya ilişkin K14 ve K20’nin görüşlerine aşağıda yer verilmektedir.

K14: “**Arka planın gösterildiği fotoğraf ve dergi kapağı daha hoş görünüyor.** Birinci fotoğrafta detaylara çok fazla hâkim olamıyorum. Dergi kapağında bir markayı da görüyorum. Yemekler çok daha detaylı. Çi böreğin o kızarmış halini görebiliyorum ama arka planın gösterildiği fotoğrafta daha doğal duruyor yani bir sosyal medyada ben ikisini görsem ikisini de tatmak isterim.”

K20: “Sanırım en çok hoşuma **giden insan eli kullanımı**. Farklı bir ambiyans katıyor. Bir nevi arka planı da görmüş oluyoruz diyebilirim yani. Ayrıca insan eli kullanımı bana içeriğin daha gerçekçi olduğunu gösterir ve fotoğrafa daha yakın hissetmemi sağlar.”

Yemek stilizliği ve fotoğrafçılığında kullanılan enstantane değerine ilişkin katılımcılara farklı enstantane değerlerine sahip fotoğraflar gösterilmiş ve “Aşağıda incelediğiniz yemek fotoğraflarından hangisi size daha çekici gelmektedir?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen verilere fotoğraflarla birlikte şekil 9’da yer verilmektedir.

Şekil 9. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Enstantane Değerine İlişkin Kod Haritası

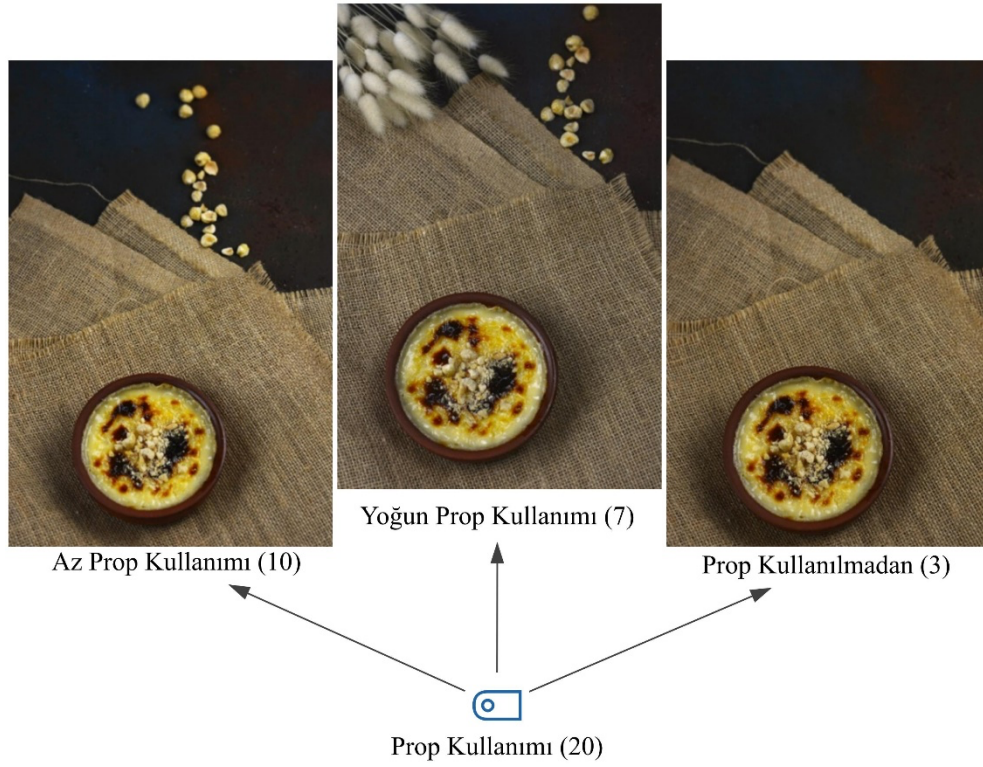
Şekil 9’da yer alan fotoğraflar ve kodlar incelendiğinde, katılımcıların tamamının enstantane değeri yüksek olan fotoğrafı tercih ettikleri görülmektedir. Katılımcılar, enstantane değeri yüksek olarak seçilen fotoğrafın taze yemek görüntüsü sunduğu, görüş alanına ilişkin netlik ortaya koyduğu ve temizlik hissiyatını yansıttığı görüşüne sahiptirler. Enstantane değeri düşük olarak karanlık çekim yapıldığında, katılımcıların içeriğin net olmaması nedeniyle iştah açıcı bulmadıklarını belirttikleri görülmektedir. Bu soruya ilişkin K5 ve K15’in görüşlerine aşağıda yer verilmektedir.

K5: “Ben burada enstantane değeri yüksek **aydınlık çekimi tercih ederim çünkü karanlık çekim benim içimi karartıyor** biraz o yüzden aydınlık çekimde daha taze daha canlı duruyor sanki hani hemen yapılmış ve koyulmuş gibi yine ama karanlık çekim de öyle değil. Hani yemek sanki birkaç saatlik bir yemek, hani tazelik açısından karanlık çekimde bir tazelik yok ama aydınlıkta direkt bir tazelik hissediyorum o yüzden onu seçiyorum.”

K15: “**Aydınlık çekim.** Karanlık çekimde ürünü anlayamıyorum bile içinde olduğu şey çok iştah uyandırmıyor.”

4.4. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Prop Kullanımı

Yemek stilizliği ve fotoğrafçılığında doğru prop kullanımı, ana ürünün ön plana çıkarılması noktasında kritik öneme sahiptir. Proplar, ana ürünü destekleyici ana ürün ile ilişkili malzemeler olarak bilinmektedir. Yemek fotoğrafçılığında propların kullanım şekilleri ve fotoğraf kompozisyonunda nasıl konumlandırıldığı tüketicinin algısının şekillendirmektedir. Propların tüketici algısını nasıl şekillendirdiğini tespit etmek amacıyla katılımcılara, üç ayrı soru yöneltilmiştir. Bu sorular içerisinde katılımcılara ilk olarak prop düzeni açısından üç farklı fotoğraf gösterilmiş ve “Aşağıda gördüğünüz yemek fotoğraflarını prop yoğunluğuna göre değerlendirdiğinizde hangisi size daha çekici gelmektedir?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen veriler şekil 10’da sunulmaktadır.

Şekil 10. Yemek Stilistliği ve Fotoğrafçılığında Prop Kullanımına İlişkin Kod Haritası

Prop yoğunluğuna ilişkin kodlamaların gerçekleştirildiği şekil 10'da yer alan fotoğraflar ve kodlar incelendiğinde, 10 katılımcının az prop kullanımını daha çekici bulduğu tespit edilmiştir. Bu katılımcılar, az prop kullanımının göz yorgunluğunu ve dikkat dağınıklığını önlediğini belirtmektedirler. Ayrıca az prop kullanımının estetik değer ile bütünselliği desteklediğini ileri sürmektedirler. Yoğun prop kullanımı, 7 katılımcı tarafından ifade edilirken prop kullanılmadan gerçekleştirilen çekim 3 katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Yoğun prop kullanımını tercih eden katılımcılar, fotoğrafta boşluklardan hoşlanmadıklarını ve dolu bir kompozisyon görmekten hoşlandıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Prop kullanılmadan gerçekleştirilen çekimi tercih eden katılımcılar ise fotoğrafta yer alacak unsurlara bakmak yerine restoranda önlerine gelecek ürünü sade ve gerçekçi şekilde görmek istediklerini belirtmektedirler. Bu soruya ilişkin K8, K12 ve K17'nin görüşlerine aşağıda yer verilmektedir.

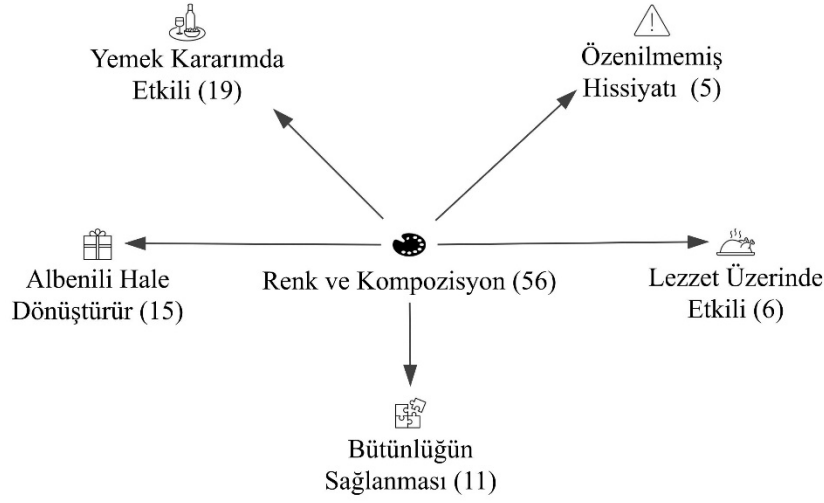
K8: "Aslında **ilk prop kullanılmadan olan fotoğraf daha çekici geliyor**. Çünkü şöyle söyleyeyim fotoğraf içeriğinde sadece yemek var tatlı veya herhangi bir yemek olsun herhangi bir ürünümüz olsun sadece ürün var. Yanında farklı ürünler olduğunda çok göz yoruyor."

K12: "**Yoğun prop kullanımının daha çok göze hitap ettiğini düşünüyorum**. Çünkü prop kullanılmayan direkt bomboş sadece sütlaç var çok sıradan klasik bir şey olmuş. Ama görselliği güzelleştirme açısından bu ufak eklemelerle proplarla daha dikkat çekici bir hal almış diyebilirim."

K17: "Bence **az prop kullanımı ideal bir ortalamada diye düşünüyorum**. Hem ürünün önüne geçmemiş hem de göz yoracak şekilde bir yoğunluk olmadığını görüyorum. Hem var hem yok böyle ortası bulunmuş gibi geliyor."

Renk ve kompozisyonun, yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında nasıl kullanıldığı ve ürünün tüketiciye sunulmasında oluşturulan hikâye önemlidir. Bu nedenle tüketicilerin yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında renk ve kompozisyonu nasıl algıladıklarının tespit edilmesi amacıyla katılımcılara,

“Yemek fotoğraflarında renk ve kompozisyon uyumu sizin için ne ifade eder? Yemek tercihinizde etkili midir?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen verilere şekil 11’de yer verilmektedir.

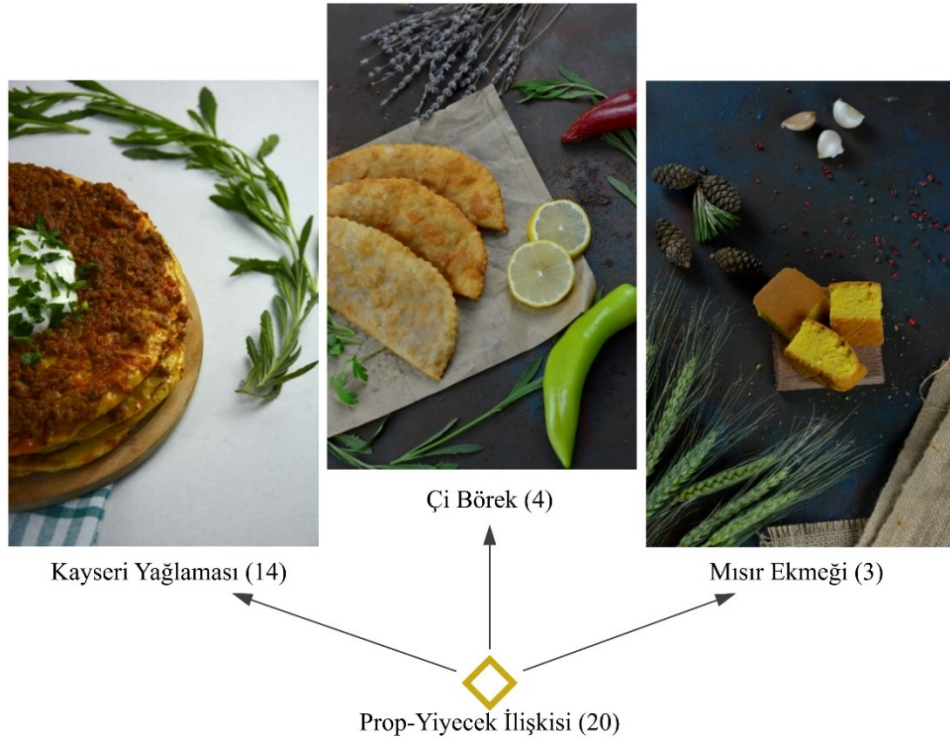
Şekil 11. Yemek Stilistliği ve Fotoğrafçılığında Renk ve Kompozisyonun Önemine İlişkin Kod Haritası

Şekil 11’de katılımcıların yemek stilistliği ve fotoğrafçılığında renk ve kompozisyona verdikleri öneme ilişkin kod haritası yer almaktadır. Kod haritası incelendiğinde, birden fazla kodlama yapıldığı görülmektedir. Katılımcılar sıklıkla renk ve kompozisyonun yemek tercihlerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca renk ve kompozisyonun yemek fotoğrafçılığında yemeği albenili hale getirdiğini, pazarlanmasında ve tanıtımında önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bütünlüğün sağlanması kodu ise 11 kez ifade edilmiştir. Fotoğrafın renklerinin birbiriyle uyumu, kullanılan prop malzemelerin ana ürün ile ilişkisi ve ürün konumlandırma şekillerinin fotoğraf bütünlüğünü sağlaması noktasında önemli unsurlar oldukları belirtilmektedir. Lezzet üzerinde etkili kodu, 6 kez tekrarlanırken özenilmemişlik hissiyatı 5 kez tekrarlanmıştır. Katılımcılar, doğru renk ve kompozisyona sahip olan yemek fotoğraflarının kişinin lezzet algısı üzerinde etkili olduğunu, kişide yemek önüne gelmeden fotoğraf üzerinden bir lezzet algısı oluşturduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca renk ve kompozisyona dikkat edilmediği takdirde özenilmemişlik hissiyatı oluşturacağını ifade etmişlerdir. Bu soruya ilişkin K10 ve K4’ün görüşlerine aşağıda yer verilmektedir.

K10: “**Kesinlikle etkiler. Doğru renk kullanımı doğru ürünlerin kullanımı** daha iştah açıcı kullanılan ürün kalitesinin yüksek olduğu hissiyatını uyandırıyor bende. Daha ilgi çekici ve albenisinin daha yüksek olduğunu düşünüyorum.”

K4: “**Renk ve kompozisyon kesinlikle yani birbiriyle sonuçta bütünleşmiş şeyler.** Arka planda renklerde olsa bir yanda kullanılan proplar da olsa hepsi birbiriyle bütünleştiği için ister istemez birleşmiş olarak bakıyoruz yani az önceki soruda olduğu gibi sütlaç ve fındığı birlikte değerlendiriyoruz ve bu tabii ki ister istemez etkili oluyor daha cazip geliyor.

Yemek fotoğrafçılığında prop kullanımı, çekimlerin görsel estetiğini ve kompozisyonunu güçlendirmek ve sunulan yemeğin hikâyesini desteklemek için tercih edilmektedir. Genel kompozisyonu desteklemesi noktasında sunulan yiyecek ile ilişkili olması kritik öneme sahiptir. Bu nedenle tüketicilerin sunulan yiyecek ile prop ilişkisine dikkat edip etmediklerini tespit etmek amacıyla “Aşağıdaki fotoğrafları incelediğinizde prop-yiyecek ilişkisini değerlendirerek hangisinin size daha çekici gelmektedir?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen verilere fotoğraflarla birlikte şekil 12’de yer verilmektedir.

Şekil 12. Yemek Stilizliği ve Fotoğrafçılığında Prop-Yiyecek İlişkin Kod Haritası

Şekil 12’de verilen kod haritası incelendiğinde, üç ayrı ürünün üç ayrı kod altında sunulduğu görülmektedir. Kayseri yağlaması, prop yiyecek ilişkisi bağlamında 14 katılımcı tarafından tercih edilmiştir. Ardından ise 4 katılımcı çi börek fotoğrafını, 3 katılımcı ise mısır ekmeği fotoğrafını tercih etmişlerdir. Yağlama fotoğrafını tercih eden katılımcılar, yeşillik kullanımını ve ürünün altında kullanılan ahşap servisi uyumlu bulmuşlardır. Çi börek fotoğrafını çekici bulan katılımcılar ise arka plan kullanımı, renk tercihleri ve tercih edilen yiyecek ürünlerini çi börekle ilişkili bularak daha estetik bir görüntüye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Mısır ekmeği fotoğrafını tercih eden katılımcılar, kullanılan propların ürünü daha fazla ön plana çıkardığını ifade etmişlerdir. Bu soruya ilişkin katılımcı K10, K12 ve K15’in görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

K10: “...**Üçüncü fotoğrafta mısır ekmeği kullanıldığında**, prop kullanımı arka plan ürünü daha çok ortaya çıkarmış. Sarı ile kenardaki yeşilin uyumlu olduğunu hatta arka rengin o sarı rengi daha çok ön plana çıkardığı, basit bir çekimin bile daha iyi bir hale gelmesini sağlamış...”

K12: “**Bana ortadaki çi börek daha çekici geldi.** Çünkü sol taraftaki fotoğrafta ürünün yarısını almış ve bir prop kullanmış. Sağ taraftaki mısır ekmeği hoşuma gitmedi. Ama renk çeşitliliği ortadakinde daha çok arka planın siyah olması falan zıt renklerin tercih edilmesi daha hoş. Mısır ekmeğinin altında tek bir tabak kullanılsa daha hoş olurdu çok küçük kalmış altlığı diyebilirim. Yiyecek prop ilişkisine bakarım yanında kullanılan ürünün yenilebilir olması, gereksiz malzemenin kullanılmaması çok daha uygun.”

K15: “**Kayseri Yağlaması daha çekici geliyor.** Yine dediğim gibi üçüncü fotoğrafta kozalak mısır ekmeği ile çok alakalı mı değil mi bilemedim. Böyle bana iştah uyandırmıyor yine ortadaki fotoğrafta öyle. Lavanta var ben çok bağdaştıramıyorum çi börekle ama ilk fotoğrafta yağlama var yanında sade bir yeşillik kullanılmış o yüzden bana daha çekici geliyor.”

5. Sonuç ve Öneriler

Yemek stilizliği ve fotoğrafçılığı, yiyeceklerin estetik ve çekici şekilde sunulmasını ifade etmektedir. Bu süreçte yiyeceğin en iyi özelliklerinin ortaya çıkarılması ve görsel olarak cezbedici görüntüler

oluşturmak için teknik, estetik ve sanatsal bilginin bir araya getirilmesi oldukça kritiktir. Reklamcılıktan yayıncılığa, sosyal medya platformlarından restoran tanıtımlarına kadar birçok sektörde yemek stilistiği ve fotoğrafçılığı önemli bir rol üstlenmektedir. Tüketici algısını etkileyerek satışlar üzerinde etkin olan yemek fotoğrafçılığı, marka kimliğini geliştirmekte ve markaya ilişkin bir hikâye ortaya koymaktadır. Bu hikâyenin tüketicinin zihninde nasıl algılandığı veya yorumlandığı, fotoğraf çekimlerinde ortaya çıkarılan estetik değer, teknik bilgiler ve kompozisyona bağlı olarak gelişmektedir. İyi planlanmış bir yemek fotoğrafı çekimi, yemekleri daha iştah açıcı göstermekte ve yemeği tatma isteğini tetiklemektedir. Özellikle restoranlar, müşteri çekmek ve müşteriyi elde tutmak için cazip ürün görsellerini menülerinde ve sosyal medya platformlarında paylaşmaktadırlar. Yemek fotoğraflarının doğru renk ve kompozisyonda tüketiciye aktarılması, yemek tercihinde ve deneyiminde önemli bir unsurdur.

Yemek stilistiği ve fotoğrafçılığında kullanılan renk ve kompozisyonların, tüketicilerin zihninde yarattığı algıları tespit ederek, tüketicilere iletilmek istenen mesaj doğrultusunda renk ve kompozisyon kullanımının nasıl olması gerektiğine ilişkin gerçekleştirilen bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde teknik, estetik ve prop kullanımı açısından belirli unsurların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda teknik bilgiler kısmında ışıklandırma çeşitleri arasında tüketicilerin yapay ışıklandırmayı yemeği daha çekici hale getirdiğini düşündükleri tespit edilmiştir. Hasenbeck vd.'nin (2014) aydınlatma rengi üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada, katılımcıların düşük ısı seviyesinin karanlık ortamın yemeği beğenme ve yeme isteğini azalttığı, yüksek ışık seviyesinin ise artırdığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışma kapsamında tespit edilen yapay aydınlatma ile parlak renklerin oluşmasının iştahı ve yeme isteğini artırdığı sonucu ile benzerlik göstermektedir (Chen vd., 2022). Kamera çekim yakınlığı bakımından ise makro çekimin yemeğin tüm detaylarına hâkim olmalarına katkı sunması açısından daha çekici olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Arka plan kullanımı, yemeğin ön plana çıkarılması noktasında önemlidir. Çalışma kapsamında çekilen fotoğraflarda katılımcıların arka planda aydınlık tonları tercih ettikleri ve bu durumun zihinlerinde lezzetli, taze ürün, geleneksellik gibi kavramları çağrıştırdıkları tespit edilmiştir. Objektif konumu açısından ise merkezde yer alan ürünleri daha çekici buldukları ve bütünsellik sağladığını düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicilerin, fotoğrafın detayları açısından 30 derecelik açı ile çekilen fotoğrafı daha çekici buldukları ve ürünün daha modern bir çerçevede ortaya koyulduğunu düşündükleri görülmektedir. Rodriguez, Masuko ve Yamanaka (2022) tarafından yemek fotoğrafçılığını etkileyen faktörlerin belirlendiği çalışmada, 26 kişi ile gerçekleştirdikleri görüşmelerde 30 derecelik çekim açısının yemeği yeme noktasında tüketicileri motive ettiği tespit edilmiştir. Bu yönüyle araştırmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca doygunluk oranı açısından yüksek doygunluk oranına sahip fotoğrafların tüketici zihninde yemeği daha merak uyandırıcı bir hale getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu boyutuyla tüketici açısından siyah beyaz tonlamanın veya düşük doygunluk oranının, yemek fotoğraflarında tercih edilmediğini söylemek mümkündür. Li vd., (2022) tarafından yemek fotoğrafçılığında renk doygunluğuna ilişkin gerçekleştirdikleri çalışmada, yüksek doygunluğa sahip olan fotoğrafların iştah artırma etkisinin olduğunun, düşük doygunluğun ise retro görüntü sunduğunun tespit edilmesi bu çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca Arnita vd. 'nin (2022) yaptıkları çalışmada da sağlıklı gıda görünümü sunma noktasında doygunluk düzeyi yüksek olan yemek fotoğraflarının daha etkili olduğunun tespit edilmiş olması bu çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir (Lin vd., 2023).

Yemek stilistiği ve fotoğrafçılığında estetik değer, tüketiciyi deneyimleme ve satın almaya teşvik etme açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, farklı yemek fotoğrafı stillerinden insan elinin prop olarak kullanıldığı ve dergi kapağı düzenlemesi ile sunulan fotoğrafların tercih edildiği görülmektedir. Özellikle insan eli kullanımının gerçekleştirildiği fotoğraflarda, sıcak ve samimi izlenim edinen katılımcılar, dergi kapağı düzenlemesinin gerçekleştirildiği fotoğraflarda profesyonellik izlenimi edindikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca estetik değer açısından farklı fotoğraf çekim tekniklerinin

kullanılmasında enstantane değeri yüksek olan çekim tekniğinin yiyecekleri taze gösterdiği tespit edilmiştir. Rosa vd., (2023) bir şefin dokunuşu ne kadar değerli konulu yaptıkları çalışmada, fotoğrafta kullanılan estetik değerler ele alınmış ve insan eli kullanımı veya görsel olarak dergi kapağı gibi farklı içeriklerin kişileri duysal ve duygusal açıdan etkilediği tespit edilmiştir. Bu boyutuyla bu çalışmada elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Araştırma kapsamında estetik değer ile ilişkili görülen bir diğer kategori prop kullanımıdır. Prop kullanımında tüketicilerin az prop kullanımını tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise yoğun prop kullanımının gözü yorması ve dikkat dağınıklığı yaratmasıdır (Hjalager ve Corigliano, 2000). Fisher vd., (2012) tüketiciler açısından prop kullanımının önemine ilişkin gerçekleştirdikleri çalışmada, propların dikkat çekme ve duygu uyandırma etkisinin yüksek olduğu ancak yoğun prop kullanımında kişiyi olumsuz etkileyebileceği tespit edilmiştir. Renk ve kompozisyonun yemek tercihlerinde önemi açısından ise yemeği albenili hale getirdiği ve lezzet algısı oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Prop yiyecek ilişkisi bağlamında, ana ürün ile yan ürünlerin ilişkisine dikkat edildiği ve renk, lezzet ve tarif açısından uyum arandığı tespit edilmiştir. Bu durumun yemek stilistiği ve fotoğrafçılığını sanat olmaktan pazarlanan bir meta haline dönüştürdüğünü söylemek mümkündür (Detta vd., 2024; Putri vd., 2024). Taylor ve Keating (2018) ise yaptıkları çalışmada, prop yiyecek ilişkisinin belli bir bağlam sunduğu ve bu doğrultuda yiyeceği daha dinamik ve lezzetli gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu boyutuyla bu çalışmada elde edilen bulguları destekler niteliktedir.

Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar bağlamında, yemek stilistiği ve fotoğrafçılığında teknik bilgiler açısından ışıklandırma, çekim açısı, kamera çekim yakınlığı ve renk uyumu gibi unsurlara yiyecek çekimlerinde dikkat edilmesi gerektiği görülmektedir. Estetik değer açısından ise yaygın fotoğraf stillerinin tercih edilerek yaratıcı hikâyeler bağlamında aktarılması önerilmektedir. Gastronomi veya aşçılık eğitimi verilen lisans programlarında yemek stilistiği ve fotoğrafçılığı dersine yer verilmesi ve konuya ilişkin öğrencilerin bilgilendirilmesi önemlidir. Konuya ilişkin literatürde yer verilecek diğer çalışmalarda yemek stilistiği ve fotoğrafçılığında grafik düzenlemeleri, kompozisyon teknikleri, alan derinliği ve geometrik şekillerin yemek fotoğrafçılığında kullanımı gibi çalışmaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma (12.07.2024 tarih ve E.133251 sayılı Etik Kurul Onay Belgesi ile) bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünü öğrencileriyle görüşmelerin gerçekleştirilmesi için ise SUBÜ Turizm Fakültesi Dekanlığı tarafından 09.07.2024 tarihinde E.132401 sayılı kararı ile bilimsel çalışma izni onaylanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Tüm yazarlar makaleye eşit katkı sağlamıştır.

Destek Beyanı

Bu çalışma Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından Kapsamlı Bilimsel Destek programı kapsamında desteklenen 137-2023 numaralı projeden türetilmiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Andersen, T., Byrne, D. V. & Wang, Q. J. (2021). How digital food affects our analog lives: The impact of food photography on healthy eating behavior. *Frontiers in Psychology*, 12, 634261.
- Arnita, A., Marpaung, F., Widiyanto, A. & Hidayat, M. (2022, November). Image segmentation of healthy food using Hue Saturation Value. *In AIP Conference Proceedings (Vol. 2659, No. 1)*. AIP Publishing.
- Atwal, G., Bryson, D. & Tavilla, V. (2019). Posting photos of luxury cuisine online: an exploratory study. *British Food Journal*, 121(2), 454-465.
- Bartz, C., Ruchatz, J. & Wattolik, E. (2023). *The Recipe and Photography*. Media Studies Volume 100, Amsterdam.
- Batat, W., Peter, P. C., Moscato, E. M., Castro, I. A., Chan, S., Chugani, S. & Muldrow, A. (2018). The experiential pleasure of food: A savoring journey to food well-being. *Journal of Business Research*.
- Bouvier, E. (2018). Breaking Bread Online: Social Media, Photography and the Virtual Experience of Food. In *Who Decides? Brill*, 157-172.
- Brockliss, W. H. G. (2011). *The flower in homeric poetry: Metaphor, poetics and the natural environment*. Yale University.
- Carafoli, J. F. (2003). Tempting the palate: The food stylist's art. *Gastronomica*, 3(2), 94-97.
- Caris Short, L. (2022). *The Complete Guide to Food Photography*. Rocky Nook.
- Casales-Garcia, V., Falomir, Z., Museros, L., Sanz, I. & Gonzalez-Abril, L. (2022). A study on how food colour may determine the categorization of a dish: Predicting meal appeal from colour combinations. *International Journal of Uncertainty, Fuzziness and Knowledge-Based Systems*, 30(2), 293-308.
- Chen, F., Sukpasjaroen, K. & Chankoson, T. (2022). Influence of light and color of advertising photography on consumers' purchase intention. *Innovative Marketing*, 18 (4), 215-231.
- Detta, H., Samsulhadi, Z. S., Jonathan, G. & Syarib, A. I. (2024). Effect of Colorful Food Photography and Consumer Intentions to Purchase Food and Beverages. *Eduvest-Journal of Universal Studies*, 4(4), 1678-1688.
- Diwanji, S. & Bindra, P. (2022). Effectiveness of Food Photography and Food Styling as a Marketing Strategy. *ATITHYA: A Journal of Hospitality*, 8(1).
- Fisher, H., du Rand, G. & Erasmus, A. (2012). The power of food images to communicate important information to consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 36(4), 440-450.
- Gambetti, A. & Han, Q. (2022). Camera eats first: exploring food aesthetics portrayed on social media using deep learning. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34 (9), 3300-3331.
- Garner, G. (2007). Photography and Society in the 20th Century. *The Focal Encyclopedia of Photography*, 187-98.
- Hasenbeck, A., Cho, S., Meullenet, J. F., Tokar, T., Yang, F., Huddleston, E. A. & Seo, H. S. (2014). Color and illuminance level of lighting can modulate willingness to eat bell peppers. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 94(10), 2049-2056.

- Hinton, E. C., Brunstrom, J. M., Fay, S. H., Wilkinson, L. L., Ferriday, D., Rogers, P. J. & de Wijk, R. (2013). Using photography in 'The Restaurant of the Future'. A useful way to assess portion selection and plate cleaning? *Appetite*, 63, 31-35.
- Hjalager, A. M. & Corigliano, M. A. (2000). Food for tourists—determinants of an image. *International Journal Of Tourism Research*, 2(4), 281-293.
- Hutchings, J. B. (2011). *Food Colour And Appearance*. Springer Science & Business Media.
- Johnston, P. A. (2000). *Real fantasies: Edward Steichen's advertising photography*. Univ of California Press.
- Lewis, T. (2018). Digital food: from paddock to platform. *Communication Research and Practice*, 4(3), 212-228.
- Liu, S. Q., Wu, L. L., Yu, X. & Huang, H. (2022). Marketing Online Food Images Via Color Saturation: A Sensory Imagery Perspective. *Journal of Business Research*, 151, 366-378.
- Machin, J.E., Moscato, E. & Dadzie, C. (2021). Visualizing food: photography as a design thinking tool to generate innovative food experiences that improve food well-being. *European Journal of Marketing*, 55 (9). 2515-2537.
- Murray, S. (2008). Digital Images, Photo-Sharing, and Our Shifting Notions of Everyday Aesthetics. *Journal of Visual Culture*, 7(2), 147–163.
- Paakki, M., Sandell, M. & Hopia, A. (2019). Visual attractiveness depends on colorfulness and color contrasts in mixed salads. *Food Quality and Preference*, 76, 81-90.
- Peng, Y. & Jemmott III, J. B. (2018). Feast for the Eyes: Effects of Food Perceptions and Computer Vision Features on Food Photo Popularity. *International Journal of Communication*, 12.
- Putri, I., Dendi, D. & Mulyadi, A. I. (2024). Food Photography As A Promotional Media In Increasing The Sales Value Of Msme Products. *Journal of Public Relations and Digital Communication (JPRDC)*, 2(1), 35-46.
- Rodriguez, O. E. S., Masuko, S. & Yamanaka, T. (2022). The Impression of Deliciousness through Food Photography-A Photographer's Approach to Test the Commonly Manipulated Factors and the Interactions on the Food Image Creation Process. *International Journal of Affective Engineering*, 21(1), 67-76.
- Rosa, P. J., Madeira, A., Oliveira, J. & Palrão, T. (2023). How much is a chef's touch worth? Affective, emotional and behavioural responses to food images: A multimodal study. *Plos one*, 18(10), e0293204.
- Saldana, J. (2019). Nitel Araştırmacılar için Kodlama El Kitabı. (A. Tüfekci Akca, S. N. Şad, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Segura, L. I., Salvadori, V. O. & Goñi, S. M. (2017). Characterisation of liquid food colour from digital images. *International Journal Of Food Properties*, 20(1), 467-477.
- Spence, C., Motoki, K. & Petit, O. (2022). Factors influencing the visual deliciousness/eye-appeal of food. *Food Quality and Preference*, 102, 104672.
- Taylor, N. & Keating, M. (2018). Contemporary food imagery: food porn and other visual trends. *Communication Research and Practice*, 4(3), 307-323.
- Vivaldo, D. (2010). *Food Stylist's Handbook*. Gibbs Smith.

Wu, M. Y. & Chen, Y. H. (2021). Factors affecting consumers' cognition of food photos using Kansei engineering. *Food Science and Technology*, 42, e38921.

20. YÜZYIL SİYASET FELSEFESİNDE ANTI-HEGELCİLİK

Ekin ERDEM¹

20. Yüzyıl Siyaset Felsefesinde Anti-Hegencilik

Anti-Hegelianism in the 20th Century Political Philosophy

Öz

Hegel'in "Mutlak İdealizm" olarak adlandırdığı felsefi sistemi, karşıtını kapsayarak aşma iddiası bakımından, düşünce tarihinde kendisinden önce görülen antinomileri sonlandırmaya yönelik bir çabayı ifade etmektedir. Ne var ki birbirine tamamen karşıt olan akımları etkilemeyi başardığı bilinen bu sistem, aynı zamanda doğrudan kendisine karşıt olan akımların doğmasına da yol açmıştır.

Günümüze kadar Hegel'in sisteminden etkilendiği bilinen düşünürler üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, felsefi konumunu Hegel'e yönelik bir karşıtlık üzerinden tanımlayan düşünürler üzerine yapılmış herhangi bir müstakil çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu makalede öncelikle 20. Yüzyıl siyaset felsefesi özelinde "Anti-Hegencilik" olarak tanımlanabilecek bir tutumun söz konusu olup olmadığı araştırılmakta, ardından bu kategoride değerlendirilebileceği saptanan Eduard Bernstein, Bertrand Russell, Karl Popper ve Friedrich Hayek'in Hegel eleştirileri incelenmektedir.

Abstract

Hegel's philosophical system, called "Absolute Idealism", represents an effort to end the antinomies in the history of thought, with its claim to surpass its opposite by encompassing it. However, this system has also led to the emergence of views that oppose to itself. Although detailed studies have been conducted on intellectuals known to have been influenced by Hegel, there is no independent study on philosophers that define their position in terms of anti-Hegelianism. In this article, firstly, it is investigated whether there have been an attitude as Anti-Hegelianism in the 20th century political philosophy. Then, the criticisms of Eduard Bernstein, Bertrand Russell, Karl Popper and Friedrich Hayek, who were determined to be evaluated in this category, are examined.

Anahtar Kelimeler: Hegencilik, Liberalizm, Sosyalizm, Otoriteryanizm

Keywords: Hegelianism, Liberalism, Socialism, Authoritarianism.

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir, Türkiye, ekin.erdem@idu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6108-9606>

1. Giriş

G.W.F. Hegel (1770-1831), düşünce tarihinin önde gelen sistematik filozoflarından biridir. Antik çağdan modern döneme kadar çeşitli felsefi okulların farklı yönlerden üzerine eğilmiş oldukları mantık, doğa felsefesi, etik, estetik, teoloji gibi araştırma alanlarını “Mutlak” (Absolute) olarak tanımladığı bir bütünlük içinde ele almayı amaçlayan Hegel, aynı zamanda bütün bu alanları birer saf-ide olmanın ötesinde aktüelleşme/tarihselleşme süreçleri içinde anlamlandırma çabası bakımından toplum ve siyaset felsefesi üzerinde de belirleyici bir rol oynamıştır.

Hegel’in sistemi, mantık ve doğa felsefesi alanında ciddi eleştirilere uğradığı 19. Yüzyıl ortalarından sonra da metodoloji ve siyaset felsefesi üzerindeki etkisini korumaya devam etmiştir. Öyle ki Marx’ın tarihsel maddeciliği ve bilimsel sosyalizmi, Giovanni Gentile’in aktüel idealizmi ve T.H. Green’in sosyal liberalizmi gibi birbirine en karşıt görünen yaklaşımların çeşitli düzeylerde Hegelcilik’ten türedikleri bilinmektedir (Sabine, 2013: 65–69).

Ne var ki günümüze kadar siyasal düşünceler tarihinde Hegel’den etkilenen kişi ve akımların çeşitli araştırmalara konu olmalarına karşılık, Hegel’e yönelik eleştiri ve reddiyeleri müstakil olarak ele alan hemen hiçbir bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu eksikliğin önemli bir sebebinin, özellikle 20. Yüzyıl’dan itibaren Hegelciliğin bağımsız bir akım olarak varlığını sürdürmemesi, bunun yerine çeşitli akımlar üzerinde ancak bir arka plan olarak rol oynamasına bağlı olduğu düşünülebilir. Bu doğrultuda bu çalışmanın araştırma sorularından biri, Hegelciliğin 20. Yüzyıl’da bağımsız bir akım olarak varlığını sürdürmemesine karşılık, yine bağımsız olarak “anti-Hegelcilik” olarak adlandırılabilir bir yaklaşımın var olup olmadığını mercek altına almaktır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan bir diğer soru ise -şayet böyle bir yaklaşımdan söz edilebilirse- “anti-Hegelciliği” ortaya çıkaran düşünsel ya da duygusal etmenlerin saptanmasıdır.

Çalışmanın sınırlarına gelince, bunları belirleyen iki temel unsur, düşünce tarihindeki Hegel reddiyelerine yönelik zaman ve içerik kısıtlamalarıdır. 20. Yüzyıl öncesinde başta Arthur Schopenhauer olmak üzere anti-Hegelcilik başlığı altında değerlendirilebilecek örnekler çalışmanın dışında tutulduğu gibi, 20. Yüzyıl’da da yine anti-Hegelcilik kapsamı içinde ele alınması gereken Gilles Deleuze gibi isimler (örn. Deleuze, 2004: 144-145) Hegel’e yönelik eleştirilerinin odağı siyaset felsefesi olmadığı için dışarıda bırakılmışlardır. Bunun yanında, II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından yayımlanan *Devlet Efsanesi* adlı ünlü eserin sahibi Ernst Cassirer de Hegel’e yönelik eleştirilerini toptan bir reddiye biçimine sokmadığından (Cassirer, 2005: 439–441) bu çalışmaya doğrudan dâhil edilmemiştir.

Buna veriler ışığında, izleyen satırlarda öncelikle Hegel’in siyaset felsefesinin ansiklopedik sistemi içindeki yeri ele alınacak, ardından sırasıyla Marksist gelenek içinde ilk kez anti-Hegelci denebilecek bir eğilimin öncüsü olan Eduard Bernstein’in, analitik felsefe geleneğinin kurucularından Bertrand Russell’in, nihayet liberalizmin Soğuk Savaş dönemindeki en önemli isimlerinden Karl Popper ve F. A. Hayek’in anti-Hegelcilik kapsamında değerlendirilebilecek görüşleri tahlil edilecektir.

2. Hegel’in Ansiklopedik Sistemi İçinde Siyasi Teorisi

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 27 Ağustos 1770’te, henüz Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu’nun sınırları içinde yer alan Stuttgart’ta dünyaya gelmiştir. Hegel’in doğduğu ve yetişme çağını geçirdiği dönem, Aydınlanma çağının Amerikan ve Fransız devrimlerini de içine alan doruk noktasını oluşturmaktadır. Nitekim İngiltere ve Fransa’daki örneklerine göre daha geç başlayan Alman Aydınlanması’nın en önemli temsilcisi olan Immanuel Kant da üç büyük kritiğini bu dönemde kaleme almıştır (Pinkard, 2012: 33-43).

Hegel, gerek eserlerini verdiği zaman dilimi, gerekse düşünce sistemi bakımından Locke, Hume, Voltaire, Rousseau ve Kant gibi Aydınlanma düşünürleri arasında yer almamakla beraber, onu kendi çağını tanımlayan Romantik akımın ya da Karşı-Aydınlanma'nın bir temsilcisi olarak değerlendirmek de güçtür. Zira 19. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde Alman İdealizmi olarak anılan geleneğin içinde mutlak idealizmin kurucusu olarak sivrilmiş Hegel, bu yaklaşımı, ilk bakışta sanılabileceği gibi idealizmin en saf/tavizsiz yorumu şeklinde ele almayı düşünmemiş, tam aksine, karşıtını da içine alan/ kapsayarak aşan kuşatıcı bir içerikle inşa etmeyi amaçlamıştır (Orman, 2015: 176-183). Hegel'in siyaset felsefesi de en azından şematik bakımdan bu yaklaşıma göre kurulmuş olduğu için öncelikle düşünürün mutlak idealizminin ana hatlarına göz atmak gerekir.

Felsefe tarihinde idealist gelenek, Platon'dan Kant'a uzanan hemen bütün çeşitlemeleriyle, duyularla algılanabilen maddi dünya (mundus sensibilis) ile sadece kavranabilir ya da düşünülebilir olan ideal dünya (mundus intelligibilis) arasında yapılan keskin bir ayrıma dayandırılır (Cassirer, 2005: 428). Hegel, sıklıkla Kant'ın sınırları iyi çizilmiş mütevazı öznel idealizmi karşısında, kaynağını Platon'dan alan radikal/nesnel idealizmin 19. Yüzyıl'daki bir yenileyicisi gibi değerlendirmişse de aslında onu bir yeni-Platon'dan çok bir yeni-Aristoteles olarak ele almak daha doğru görünmektedir. Bunun sebebi, Hegel'in ide'lerinin, bir yönleriyle duyulur dünyanın dışında yer almakla birlikte, diğer bir yönleriyle kendilerini bu dünyada görünür kılmalarıdır. Bu bakımdan Hegel'in tarihselciliği –en azından bu niteliği itibarıyla– Popper tarafından isabetli olarak Aristoteles'in aktüel-potansiyel öğretisinin bir uzantısı olarak değerlendirilecektir (Popper, 2013: 321–330).

Aristoteles'in doğadaki varlıkların aktüel olarak varlık alanına çıkmadan önce bir potansiyel halinde bulduklarına ve potansiyel varlıkların da aktüelleştikleri zaman varlık alanına çıkabildiklerine yönelik görüşleri –meşe palamudunun bir potansiyel meşe ağacı, meşe ağacının ise aktüelleşmiş meşe palamudu olması örneğine görülebileceği gibi– (Stace, 1986: 49–60) Hegel'e reel dünyadan kesin hatlarıyla ayrılmış saf idealizm ve rasyonalizm yaklaşımlarına karşı maddi ve tarihsel dünyayı da açıklayabilecek bir başka idealist sistem kurmanın yolunu açan kaynaklardan biridir.

Hegel buna dayanarak, gerek doğada, gerekse uygarlıkta izleri görülebilecek bir ussallığın her iki alanı da önceleyen (ya da bir potansiyel halinde kendi içinde barındıran) bir mantık alanını gerektirdiğini düşünmüş, böylece felsefe tarihinde Helenistik dönemden itibaren rastlanan varlık-doğa-değer (metafizik-fizik-etik) ayrımını, çoğu zaman anlaşılması güç bulunan mantık-doğa-tin şeklinde bir üçlü sisteme uyarlamıştır. Bu bakımdan Hegel'in mantığının bir yönüyle bir metafizik olarak da ele alınabileceğini ileri süren Russell'ın görüşlerinde, Hegel'in varlık konusunu Mantık Bilimi içinde ele alması itibarıyla bir haklılık payı olduğu kabul edilebilir (Russell, 1972: 366).

Ancak Hegel, Aristoteles gibi bir sistem filozofu olmasını yanı sıra Herakleitos'u izleyen bir diyalektikçidir. Nitekim onun mantık, doğa ve tin felsefesi arasındaki bütünlük, ölümünden sonra biraz kaba bir basitleştirmeye “tez-antitez-sentez” (özgün karşılığı “özdeşlik-ayrım-kapsayarak aşma”) momentleri içinde ifade edilen bir geçişlilikle kurulmaktadır. Buna göre Hegel'in sisteminde doğa, yalnızca mantık (ya da varlık) alanında görülen ide'lerin aktüelleşme alanı değil, bundan daha önemlisi, bu ilk alanda görülen ussallığın (rasyonalitenin) yitirildiği olumsuzlanma (anti-tez) alanıdır.

Bu bakımdan kimi düşünürlerin ileri sürdüklerinin aksine, Hegel yabancılaşmayı insanın uygarlık aracılığıyla kendi doğasından ya da özünden kopması olarak değerlendirmek bir yana, doğanın kendisini doğrudan bir yabancılaşma alanı olarak görmüştür. Bir diğer ifadeyle Hegel, bu alandaki tutumuyla, Rousseau'nun “soylu vahşi” kavramsallaştırmasında izlenebilecek doğal özgürlük yaklaşımının karşısında Hume ve Kant gibi düşünürlerin “uygarlıkla kazanılan özgürlük” yaklaşımına daha yakın durmaktadır.

Gerçekten Hegel'in sisteminde “geist” (tin/ruh) olarak ifade edilen üçüncü alanın, doğada kaybedilen (ya da sadece örtük halde bulunan) ussallığın yeniden kazanıldığı uygarlık alanını ifade

ettiğini söylemek yanlış sayılmaz. Dolayısıyla Hegel'in sisteminde "tin" transandantal bir kavram değil, Kant'ın "ahlak" olarak tanımladığı değerler alanının genişletilmiş bir şeklidir. Ancak Kant'ın kategorik buyruk ve ödevlerle insan özgürlüğünü temellendirdiği ahlak alanı, Hegel'in sisteminde "sittlichkeit" (törellik) olarak tanımladığı bir üçüncü alanın içinde kapsanarak aşılmaktadır (Hegel, 2013: 189–198).

Hegel, özgürlük bilincinin kendini doğada değil uygarlıkta gösterdiği konusunda Kant'la hemfikir olmakla birlikte, bu kavramın bireysel ahlak yasalarının üstünde yer alan çeşitli kurumlar (aile, sivil toplum, devlet) aracılığıyla nesnel tin alanında gerçekleştiği görüşündedir. Aslında Fransız İhtilali'ni izleyen dönemde Hegel'in bireysel ahlakın üstünde yer alan "sittlichkeit" kavramına benzer bir vurgunun, İngiliz muhafazakârlığının kurucusu olan Edmund Burke'ün gelenek kavramsallaştırmasında da bulunduğu söylenebilir. Ancak bu durum, Burke'e karşı büyük saygı besleyen Popper ve özellikle Hayek gibi liberal düşünürlerin, onu Hegel gibi bir özgürlük düşmanı olarak görmelerine yol açmamıştır. Tam aksine Hayek, birçok metninde Burke'ü, Hume ve Smith gibi Aydınlanma düşünürlerinin toplum ve iktisat alanındaki görüşlerini siyaset alanındaki sonuçlarına götüren, hatta Darwin'den önce evrim kuramını toplumsal tarihte keşfeden bir filozof olarak selamlamaktadır (Hayek, 1998: 22, 153).

Muhtemelen bu farkın sebebi, Hegel'in bireyin üstünde sivil topluma ya da kendiliğinden oluşan geleneğe değil, ancak zor kullanma hakkını içeren devlete tanıdığı üstünlükten kaynaklanmaktadır. Hegel, her ne kadar özel alan (aile) ile siyasal alan (devlet) arasında sivil toplumun varlığını en erken tanıyan düşünürlerden biri olmuşsa da onun sisteminde "bireysel çıkarların çatışma alanı" olan bu kategori, tıpkı mantık ve tin arasındaki doğa momenti gibi bir yabancılaşma alanı olarak yer almaktadır (Hegel, 2012: 219–226). Bir diğer ifadeyle Hegel için "Görünmez El" in çalışma alanı olan piyasa, kendi kendini düzenleyen bir alan olmaktan ziyade daha üst bir momentte çözülmesi gereken karşıtlıkların zeminidir. Hegel'in sivil toplumu son tahlilde bir çatışma olarak tanımlayan bu görüşü, izleyen dönemde Marx'ın sınıf çatışmasına dayanan toplum kuramının da temellerini hazırlamıştır. Bununla beraber Marx'ın teorisi, Hegel'in sisteminden çıkarılabilecek sonuçlardan sadece biridir.

Hegel'in devlete ilişkin tezlerinde, özellikle liberal düşünürler arasında büyük tepkiye yol açan bir diğer görüşü, bu kurumu "Tanrı'nın yeryüzündeki yürüyüşü" metaforuyla tasvir etmiş olmasıdır (Hegel, 2012: 280). Aydınlanma çağının, kökenleri Stoacılığa kadar dayandırılabilir doğal hukuk yaklaşımında, kutsal bir varlık değil fakat bir insan eseri olduğu, dolayısıyla yine insan eliyle değiştirilebileceği düşünülen devlet kurumuna yönelik bu yüceltici tutumuyla Hegel, bireyi öne alan düşünce akımları kadar toplumu ya da sosyal sınıfları önceleyen sivil toplumcu yaklaşımları da karşısına almıştır.

Ancak bütün bu görüşlerin anlamlı bir bütün içine oturtulabilmesi için Hegel'in, Viyana Kongresi'ni izleyen dönemde Prusya hükümetinin davetiyle taşındığı Berlin'de kaleme aldığı *Hukuk Felsefesi* (1820) adlı metnini, mantığının ve ansiklopedik sisteminin genel kurgusu içine yorumlamak gerekmektedir. Bu doğrultuda Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nden sekiz yıl önce yayımlanan *Mantık Bilimi*'nin (1812) başlangıç bölümünde yer alan varlık, yokluk ve oluş kategorileri, hukuk ve siyaset felsefesinde yer verdiği momentleri anlamak için önemli bir anahtar işlevi görebilir (Hegel, 2014: 60–80).

Hegel'in sisteminde maddi ya da duyulur dünyayı önceleyen idea'nın, bu dünyada kendini açmadığı sürece sadece bir potansiyel halinde kaldığını daha önce görmüştük. Dolayısıyla Hegel'in mantık sisteminde ilk sırada yer alan varlık, mutlaka ikinci momentte yer alan yoklukla karşılaşmak, bir anlamda onun hakkını tanımak zorundadır. Gerçeklik, ancak varlığın yokluğu kapsayarak aştığı üçüncü momentte, yani "oluş"ta kendini gösterir. Buna bağlı olarak düşünürün *Hukuk Felsefesi*'nde yer alan soyut hak, somut hak (ahlak) ve törellik (sittlichkeit) gibi momentler, alt kategorileriyle birlikte, varlık, yokluk ve oluş süreçlerinin birer yansıması şeklinde değerlendirilebilir.

Hegel, hukuk felsefesinin ilk momentini oluşturan soyut hak kategorisini mülkiyetle başlatır (Hegel, 2013: 75–106). Bu, onun doğa'dan tin (ya da uygarlık) alanına geçişteki ilk aşamayı John Locke'la aynı unsurda bulduğunu gösteren önemli bir vurgudur. İkinci aşamayı temsil eden sözleşme, mülkiyete getirdiği sınırlama itibariyle zorunlu olumsuzlama (yokluk) kategorisine denk gelir. Hegel'e göre soyut hak kategorisinin sınırlarına ulaştığı oluş momentiyile eşleşen üçüncü aşama ise haksızlıktır (Hegel, 2013: 107–134).

Bu aşamadan itibaren Kant'ın pratik felsefesinin temelini oluşturan ahlâk (moralitat) alanına geçilir. Amaç, sorumluluk, niyet, iyilik ve vicdan gibi değerlerin yer aldığı bu alanın Hegel'in sisteminde sınırlı bir rol oynadığına haklı olarak birçok defa işaret edilmiştir. Ancak bunun sebebi Hegel'in bireye ilişkin olan bu değerleri önemsememesi değil, nitelikleri gereği soyut hakkın karşısında duran bu unsurları, oluş kategorisine denk düşen bir üçüncü moment içinde aşma çabasıdır. Zira kendisini Aristoteles gibi bir sistem düşünürü olarak gören Hegel, Kant'la birlikte bireyselliğin hakkının tanınmış olduğu Alman felsefesinde, bu hakkın bir bütün içinde kapsandığı üçüncü aşamayı detaylandırması gerektiğini düşünmüş gibidir (Pinkard, 2012: 465-467).

Nitekim nesnel tinin üçüncü aşamada, Hegel'in özgün katkısını gösteren "sittlichkeit" (törellik)'la karşılaşırız. Soyut hak alanında, ilk iki aşamanın mülkiyet ve onu sınırlandıran sözleşme olması gibi, törellik alanında ilk iki aşama aile ve sivil toplum (ya da burjuva toplumu/bürgerliche gesellschaft)'tır. Bu doğrultuda Hegel, "herkesin birbiri için" olduğu ailede görülen bütünlüğün tikel çıkarların çatışma alanı olan sivil toplumda yitirildiği görüşündedir. Hegel'e göre kaybedilen birliğin yeniden kazanıldığı alan ise devlettir. Üstelik Hegel'in devleti, alt kategorilerinde, Montesquieu'de gördüğümüz gibi yasama, yürütme ve yargı erklerinden oluşan bir sistem yerine prenslik (hükümdar), yürütme ve yasama şeklinde ayrılmaktadır (Hegel, 2013: 308–364).

İlk bakışta Fransız İhtilâlî'nin büyük bir destekleyicisi olduğu bilinen Hegel'in, yaşamayı son moment olarak ele alması itibariyle, ağırlığı liberalizm (sınırlandırılmış iktidar) yerine demokrasi (halk egemenliği) unsuruna verdiği düşünülebilir. Ne var ki Hegel'in iki kamaralı meclisinde halk temsiline de bir yer ayrılmış olmakla birlikte, bu temsil bireysel oy hakkıyla değil, ancak meslek grupları (korporasyonlar) ile sağlanmaktadır.

Bu nedenle kendisini bir "özgürlük düşünürü" olarak nitelendiren Hegel, özgürlük kavramının negatif (liberal) haklar doğrultusunda gelişmiş olması sebebiyle, ölümünden hemen önce gerçekleşen 1830 devrimlerine karşı mesafeli bir tavır takınmış, üstelik son siyasi çalışması da İngiliz demokrasisinin gelişiminde çok önemli bir aşamayı temsil eden 1832 Reformu'na yönelik bir eleştiri olmuştur (Pinkard, 2012: 629–641).

Bunun ötesinde, modern siyasi düşüncede Kant'ın ebedi barış ve evrensel cumhuriyet ideleriyle yer kazanan "uluslararası hukuk" kavramının Hegel'in sistemindeki yeri, devlet egemenliğinin olumsuzlandığı orta momenttir. Hegel'e göre birkaç devletin bir araya gelerek bir birlik oluşturmaları mümkün olsa da bu her zaman bir ve bir grup diğer devletin dışarıda bırakılmasını zorunlu kılacaktır. Dolayısıyla Hegel, kendi içinde karşıtını (sivil toplumu ve sosyal sınıfları) kapsayan birer bütünlük oluşturan egemen devletlerin daha üstünde bir birlik altında buluşmalarını kuşkuyla karşılamıştır (Hegel, 2012: 368, 374).

Hegel'e göre siyasi alanda "oluş" kategorisinin karşılığını oluşturan üçüncü kategori ise bir "mahkeme" metaforuyla tanımladığı dünya tarihidir. Çoğu zaman batı-merkezli tarihçiliğin temsilcilerinden biri olarak tanınmış olmasına rağmen Hegel, özgürlüğün tarihini, tek kişinin egemenliğine dayanan doğu tininden (ya da uygarlığından) başlatmaktadır (Hegel, 2010: 82-90). Zira ilk örneği Çin örneğinde görülen bu uygarlık, sadece tek kişinin (hükümdarın) özgürlüğünü esas alsa da Hegel'in diyalektiğinde bu durum herkesin doğanın boyunduruğu altında olduğu çağlara göre daha ileri bir aşamayı temsil etmektedir. Hegel, Batı tını (ya da uygarlığı) başlığı altında ele aldığı Yunan ve Roma

örneklerinde ise özgürlüğün “bir kişi” yerine “bazılarına” ait olduğu bir güç dağılımı bulur. Özgürlükte eşitlik -ya da özgürlüğün herkese ait olduğu- üçüncü aşama ise, Hegel’e göre, Germen tininin kendini gösterdiği Ortaçağ’dan itibaren şekillenmeye başlamıştır (Hegel, 2010: 252-261).

Her ne kadar bu sınıflandırmadan Alman üstünlükçülüğü yönünde sonuçlar çıkarılmak istenmişse de aslında Hegel’in tarih felsefesinin birkaç bakımdan liberal sayılabileceği söylenebilir. Öncelikle onun sisteminde doğu ve batı uygarlıklarının doğrudan doğruya zorunluluk ve özgürlük kavramlarıyla eşleştiren tek boyutlu bir çözümleme söz konusu değildir. Hegel, özgürlüğün daha yaşlı bir uygarlık olan doğuda ortaya çıktığını vurgulamasının yanı sıra, batıdaki gelişiminin tarihsel sınırlılıklarını belirtmekten de geri durmamıştır.

İkinci olarak Hegel, “Germen tini” başlığı altında ele aldığı dönemi, Germanik halkların ırka dayalı üstünlükleriyle değil, aksine doğu kökenli bir din olan Hristiyanlığı benimsemeleriyle, yani batılı bir tinin karşısını kapsamasıyla başlatmaktadır. Üstelik Batı dünyasında uzun bir dönem boyunca bir mutlak-öteki olarak görülmüş olan İslam da Hegel’in tarih felsefesinde, sanılabileceği gibi doğu tininin değil, Germanik tinin içinde ele alınmıştır. Örneğin Hegel, Kavimler Göçü’nün Avrupa’ya yaydığı Hristiyanlığın Katolik yorumunun bir olumsuzlamaya ihtiyaç duyduğunu belirtmekte ve bu rolü İslam’ın oynadığını ifade etmektedir (Hegel, 2010: 261–265).

Yine Hegel’in, modern özgürlüğün tarihini Reformasyon’la başlattıktan sonra Fransız Devrimi’nin radikalizmini bir olumsuzlama momenti olarak görmesi ve özgürlüğün nihai görünümünü 19. Yüzyıl’ın anayasal monarşisinde bulması, aslında çağdaşı olan Benjamin Constant’tan yüzyılın sonlarında yaşayan Lord Acton’a kadar dönemin liberalleri tarafından da paylaşılan bir tutumdur (Sartori, 1996: 308-311).

Ne var ki Hegel, sisteminin mümkün kıldığı son adımı atmamış ve tıpkı devlet kuramında yasama-yürütme-yargı ayrımı yerine Prusya monarşisinde mevcut olan prens-hükümet-parlamento üçlemesine yer vermiş olması gibi, anayasal monarşi modelinde de bu rejimin gelişmiş birer örneğini sunan İngiltere –ya da 1830 sonrası Fransa- modelleri yerine 1820’lerin Prusya modelinde ısrar etmiştir.

Bununla beraber Hegel’in sistemindeki birkaç yön, bu tercihlerini bir ölçüde anlaşılır kılmayı sağlayabilir. Bunlardan ilki, Hegel’in siyasi kuramının da içinde yer aldığı “nesnel tin” kategorisinin, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi’*nde tin felsefesine ayırdığı bölümün orta momentinde yer almasıdır. Bir diğer ifadeyle Hegel, örneğin sivil toplumu aile ve devlet arasındaki bir yabancılaşma momenti olarak tanımlamış olsa da devletin kendisini de aslında insan ruhunun gelişimindeki bir yabancılaşma alanı içine yerleştirmiştir. Hegel’in sisteminde “mutlak tin”, ifadesini devlet ya da herhangi bir politik organizasyonda değil, sanat, din ve felsefede bulmaktadır (Orman, 2015: 232-249).

Hegel’in sistemi açısından bunun kadar önemli olan bir diğer unsur ise tarih felsefesinin belki en çok alıntılanan –ve sıklıkla yanlış anlaşılan- özeti olan “Aktüel olanın rasyonel, rasyonel olanın ise aktüel” olduğu ifadesinde yatmaktadır. Hegel, bu cümlesiyle tarihte gerçekleşen her şeyin doğru ya da meşru olduğunu değil, ancak bir şekilde gerçekleştiğine göre, yeryüzünde gerçekleşebilecek kadar ussallık taşıdığını vurgulamak istemiştir.

Dolayısıyla örneğin Kant’ın, insan aklın sınırlarını gösteren argümanlarına bakılarak bir akılcılık-karşıtı (irrasyonalist) olduğunu söylemek ne kadar mümkünse, Hegel’in -bazen sınır aşımı yapmış olsa da- bireysel özgürlüğün sınırlarına dikkat çekerken bir bireycilik-karşıtı (anti-individualist) olduğunu iddia etmek o kadar mümkündür. Bununla beraber, özellikle Prusya ve Almanya’nın izleyen yüzyıldaki rolünün de etkisiyle, çoğu zaman bu şekilde anlaşılacaktır.

3. Evrimsel Sosyalist Reddiye: Eduard Bernstein

Hegel'in hukuk ve siyaset felsefesinin en erken eleştirilerinden biri 1843 yılında genç Karl Marx tarafından yapılmış olmakla birlikte, Marx'ın ve ortodoks Marksizm'in anti-Hegelci bir pozisyonda olduğunu savunmak mümkün değildir. Tam aksine Marx, unutulmaya yüz tuttuğu bir dönemde Hegel'in diyalektiğini ayakları üzerine oturttuğunu ileri sürmüştü ve Hegel'in ulusların tinleri arasındaki bir çatışma alanı olarak tanımladığı tarihi, sınıflar arasındaki çatışmanın sahnesi olarak yeni baştan ele alan bir tarihsel yöntemin kurucusu olmuştur (Marx, 2017: 58-59).

Benzer şekilde, 1860'ların başlarından itibaren kendini Marksizm'den ayırtmaya başlayan Alman sosyal demokrasisini de başlangıcından itibaren Hegelci kökenlere yönelik bir reddiye olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Zira Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucusu olan Ferdinand Lassalle, İncil'e yaptığı bir referansla "Sosyalist kilisenin üzerine bina edileceği kaya" olarak tanımladığı politik hareketini, Hegel ve Fichte'nin felsefi sistemlerinden yararlanarak inşa ettiğini belirtmektedir (Steger, 1997: 36). Ne var ki Lassalle'ın işçi sınıfı lehine bazı sosyal haklar elde etmek adına Alman liberallerine karşı desteklediği Bismarck, 1878'de Anti-Sosyalist Yasaları çıkaracak ve dönemin Alman sosyalistlerinin önemli bir bölümü izleyen yıllarda İngiltere'ye firar etmek durumunda kalacaklardır.

Bu firarilerden biri de Alman sosyal demokrasisinin 20. Yüzyıl'daki kaderi üzerinde büyük rol oynayacak olan Eduard Bernstein'dir. Sosyalist harekete katıldığı ilk dönemden itibaren Marx'ın siyasi ve iktisadi felsefesini Kantçı bir ahlak anlayışıyla birleştirmenin yollarını aramış olan Bernstein (Erdem, 2021), İngiltere'ye gittiğinde, bu ülkedeki en aktüel tartışma konusu olan Darwinci evrim kuramından bir hayli etkilenmiştir. Bu etkilenme, ilk baskıları yüzyılın dönümünde (1899) yayımlanacak olan *Evrimsel Sosyalizm ve Sosyalizmin Ön Koşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri* adlı çalışmalarla sosyalist hareket içinde ilk defa "anti-Hegelci" olarak tanımlanabilecek bir konumu doğurmuştur.

Bernstein'in Hegelciliğe yönelik ilk açık reddiyesi, *Sosyalizmin Önkoşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri* adlı yapıtının ikinci kısmını oluşturan "Marksizm ve Hegelci Diyalektik" başlıklı bölümde karşımıza çıkmaktadır. Metnin girişinde Marx ve Engels'in Hegel'in idealist diyalektiğini ayakları üzerine oturtmak, yani materyalist bir zeminde yeniden yapılandırmak için gösterdikleri çabaya değinen Bernstein, "Ancak diyalektiği ayakları üzerine oturtmak o kadar basit bir iş değil" demektedir. Zira Bernstein'a göre,

"Gerçek hayatta şeyler nasıl hareket ederse etsin, deneyim bazında saptanabilir gerçeklik zeminini terk ettiğimiz ve ötesine geçtiğimiz anda türetilmiş tanımların dünyasına gireriz ve bundan sonra Hegel'in koyduğu şekliyle diyalektik yasaları izlersek, daha farkına bile varmadan 'tanımın kendi gelişimi'nin tuzağına düşmüş oluruz. Hegelci çelişki mantığının arkasında yatan büyük bilimsel tehlike budur." (Bernstein, 2011: 50).

Bu cümlelerden anlaşılacağı gibi Bernstein'ın Marksizm içindeki Hegelci mirasa yönelik eleştirisi, öncelikle bu yöntemin deneyden/ampirik veriden kopuk bir spekülatif tanımlar dünyası oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır. Her ne kadar Hegel, siyaset ve tarih felsefesinin tam da bu sebeple henüz gerçekleşmemiş olgular üzerinde kehanette bulunamayacağını ısrarla belirtmişse de (Hegel, 2013: 24) Bernstein'a göre Marksistlerin yüzyılın sonunda deneysel verilerden kopuk bir devrim beklentisi içinde olmalarının sebebi Hegelci tarihselciliktir.

Nitekim Bernstein, Engels'in hayatının son yıllarında *Sınıf Mücadeleleri*'ne yazdığı önsözde, Marx'ın ve kendisinin sosyal ve politik gelişmelerin (devrimin) süresine ilişkin yaptığı hatayı kabul etmesini "ne kadar övülse yeridir" ifadesiyle yüceltse de bu eleştirinin teorik eksikliğini de Hegelci diyalektikle açıkça hesaplaşmamasına bağlamaktadır. Zira Bernstein'ın gözünde Hegel diyalektiği

“Marksçı kuramın en kalles yanı, olguların mantıklı bir şekilde gözlemlenmesine engel teşkil eden bir tuzaktır.” (Bernstein, 2011: 56).

Bernstein’in Hegel eleştirisinde orijinal bir yön, Hegelci yöntemin –doğası gereği- “hiçbir zaman bütünüyle haksız olmaması” sebebiyle, dogmatik takipçilerini “yolunu şaşırılmış sahte bir ışık” gibi yanıltma potansiyeli taşımasıdır (Bernstein, 2011: 56). Daha gelişmiş bir versiyonunu Popper’da görebileceğimiz bu eleştiri, Bernstein’in Hegelci mutlak kavramını doğru biçimde anladığını düşündürmektedir, zira Hegel’in mutlak’ı her zaman karşıtını kapsayacak biçimde yapılandırılmış olduğu için ancak kısmi bir çürütmeye olanak tanımaktadır.

Bu yönün, bir yandan Hegel’in sisteminden birbirine taban tabana zıt sonuçlar çıkarılmasına yol açarken, diğer yandan bir doğru aracılığıyla bir yanlışı da kabul etme riskini içerdiği teslim edilmelidir. Ancak aynı gerekçeyle Hegel’in sistemine en son getirilebilecek eleştiri, onu rölativizmin (göreciliğin) tam karşıt kutbu olarak konumlandırmaktır. Zira bir önceki bölümde gördüğümüz üzere Hegel’in mantığı ve ansiklopedik sistemi, Mutlak kavramını, karşıtını kapsayarak aşan, bu sebeple karşıtı bulunmayan bütünsellik şeklinde yapılandırılmasına dayanmaktadır.

Bernstein, 1921 yılında yayımlanan *Sürgün Yıllarım* adlı eserinde, siyasi yöntem sorununun, nihai olarak kendini mutlak ve görelî yaklaşımlar arasındaki ezeli çatışmada gösterdiğini belirtmektedir. Buna göre ister bir hanedanın, ister bir oligarşinin, ister bir çoğunluğun yönetimi söz konusu olsun, mutlakçı yaklaşım uzlaşının reddini, geniş anlamıyla “liberalizm” olarak da adlandırılabilir görelî yaklaşım ise tam aksine uzlaşmaya dönük tutumu temsil etmektedir (akt. Steger, 1997: 235).

Siyaset yorumlarının belirli parçalarında bu tanımın dışına çıksa da sistemini 19. Yüzyıl’ın Aristotelesçiliği olarak inşa etmek isteyen Hegel’in “mutlak”çılığının bu anlamdaki tek yanlılıkla bağdaştırılabilecek bir yanı yoktur. Dolayısıyla Steger’in belirttiği üzere, siyasi kariyeri sosyalizmi Hegelcilikten arındırma çabasıyla geçmiş olsa da Bernstein’in Marksist sosyalizm ve burjuva liberalizmi arasındaki sentez gayreti gibi bu çözümlenmesini de pekala yine Hegelciliğin çerçevesi içindeki bir analiz olarak değerlendirmek mümkündür (Steger, 1997: 9).

4. Mantıksal Atomcu Reddiye: Bertrand Russell

Felsefe tarihlerinde sıklıkla 1830’lu yılların Hegelciliğin çöküşünü ifade ettiği ileri sürülür. Bu varsayımın arkasında yatan sebeplerden biri, muhtemelen Hegel’in 1830 devrimleri karşısında takındığı olumsuz tutumun ardından 1830–31 ders yılından itibaren öğrenci sayısında gözlemlenen düşüştür (Pinkard, 2012: 643). İkinci bir sebep ise Comte’un aynı yıl içinde yayımlanan *Pozitif Felsefe Dersleri* ile birlikte yine büyük ölçekli bir sistem olan pozitivizmin Kıta Avrupa’sında idealizmin yerini almaya başlaması olsa gerekir (Hayek, 1958: 168-176).

Yine bu varsayıma göre Hegelciliğin özellikle 1840’lardan sonraki kaderi, özellikle Marksizm tarafından temsil edilen sol-Hegelcilik ve düşünürün metinlerinden daha muhafazakâr sonuçlar çıkaran sağ-Hegelcilik arasındaki bir bölünmeyle otantik temsilini kaybetmesi olmuştur. Ne var ki yüzyılın sonuna gelindiğinde Hegelcilik İngiltere’de bir yeniden doğuş yaşayacaktır.

Siyaset felsefesi alanında sosyal liberalizmin kurucusu olarak tanınan T.H. Green’in etkisiyle başlayan Oxford Hegelciliği, yüzyılın sonlarında F. H. Bradley’in *Principles of Logic* (1883) ve Bernard Bosanquet’in *Essentials of Logic* (1895) adlı eserleriyle mantık alanında da İngiliz düşünce dünyasını teslim almış durumdadır. Tarihin bir ironisi olarak, 20. Yüzyıl’dan itibaren İngiliz felsefe geleneğiyle özdeşleşecek olan analitik yaklaşımın mantık alanındaki öncüsü ise aynı dönemde Almanya’da yaşamış ve eser vermiş olan Gottlob Frege’dir (Glock, 2021: 61-64).

20. Yüzyıl'ın başlarında G.E. Moore'la birlikte İngiltere'de analitik felsefe geleneğinin iki kurucusundan biri olarak sivrilen Bertrand Russell, yeni mantık sistemini doğrudan doğruya Hegelciliğe karşıt biçimde inşa ettiğini dile getirmektedir. Öyle ki analitik felsefeye adını veren, "bütünden parçaya inme" anlamındaki analiz yöntemi bile çıkış kaynağını, Hegelciliğin her zaman bütün'e odaklanan "sentez"ine yönelik bir karşı çıkıştan almıştır (Rossi, 2020: 32–33).

Bununla beraber Russell'in siyaset felsefesi alanında Hegel'e yönelttiği eleştirileri sistemli bir bütün halinde değerlendirebilmek için II. Dünya Savaşı'nın son yılında yayımlanan *Batı Felsefesi Tarihi* adlı eserini beklemek gerekmiştir.

Russell, Hegel eleştirisinin başlangıcında, "Büyük filozoflar arasında anlaşılması en güç olan felsefenin" ona ait olduğunu belirtmektedir (Russell, 1972: 365). Bu yüzden onun siyaset kuramını anlamak için ana hatlarıyla da olsa öncelikle mantıksal sistemini incelemek gerektiğini kabul eder. Ne var ki Russell'a göre Hegel'in anladığı biçimiyle mantık, metafizikle aynı şeydir (Russell, 1972: 366).

Hegel'in mantığını, aslında kendisi tarafından kullanılmamış olan tez, anti-tez ve sentez momentleri içinde özetledikten sonra Russell'in ulaştığı sonuç, Hegel'in "mutlak idea"sının hemen hemen Aristoteles'in Tanrı'sıyla özdeş olduğudur (Russell, 1972: 370). Ne var ki bu yorum, Aristoteles'in aksine Hegel'in sisteminde Mutlak'ın kendini düşüncenin dışında duyu (sanat) ve tasarım (din) gibi bütün alanlarda açtığını isklamaktadır.

Bununla beraber Russell, Hegel'in sisteminde Tin'in kendini uygarlık tarihinde açtığından haberdardır. Düşünürün tarih felsefesini bir özgürlük felsefesi olarak kurguladığını kabul eder ve "Özgürlüğün Doğu'da başlayıp Grek ve Roma dünyasında kimilerinin, Germanik dünyada ise herkesin özgürlüğü biçiminde geliştiği" yönündeki ünlü önermesini kitabına alır (Russell, 1972: 373).

Ancak Russell, hemen sonrasında, Hegel'in "herkese ait özgürlüğü" demokrasi yerine monarşiyle özdeşleştirmesindeki garipliğe dikkat çekmekte ve özgürlüğün son momentinin Germanik tin'le özdeşleştirilmesinin "toplama kampından uzakta kalmamızı garanti etmediğini" ileri sürmektedir (Russell, 1972: 373).

Kuşkusuz Russell'in, "herkese ait özgürlüğün" tanımı gereği demokrasiyle çok daha uyumlu olduğu yönündeki eleştirisi haklı bir eleştiridir. Her ne kadar Hegel'in izlediği mantıksal sistem uyarınca, sınırlandırılmamış bir demokrasiyi aşılması gereken orta momente koyması doğal karşılanabilirse de son momentte sınırlı (anayasal) bir demokrasi yerine Prusya'daki aktüel modeli yerleştirmiş olması, sistemin iç mantığından çok kişisel tercihinden kaynaklanmış görünmektedir.

Şayet Hegel, "yasa altında özgürlük" kavramını yine Germanik Tin içinde yer verdiği İngiltere ya da örneğin 1830 sonrasındaki Fransa gibi bir liberal monarşiyle örneklendirmiş olsaydı, tezinde, çağdaşları olan Benjamin Constant ve Alexis Tocqueville ile birlikte erken 19. Yüzyıl liberalizmi içinde sınıflandırılmasını engelleyecek herhangi bir unsur saptamak zor olurdu. Dolayısıyla Russell'in Hegel'in yine erken 19. Yüzyıl'a özgü olan otoriteren tercihini Nazizm'in toplama kamplarıyla ilişkilendirmesi, bir abartının ötesinde, düşünüre karşı yapılmış bir haksızlık gibi görünmektedir.

Russell'in Hegel eleştirisinin devamı, düşünürün Rousseau'dan aldığı "genel irade – herkesin iradesi" ayrımını, kavramlardan birincisini hükümdarın, ikincisini ise parlamentonun iradesiyle özdeşleştirerek yene yapılandırmış olmasına ilişkindir (Russell, 1972: 374). Russell, "Doğrusu çok esaslı bir öğreti!" sözleriyle, Hegel'in bu tercihinin dönemin Prusya kralına (III. Friedrich Wilhelm) yaranma amacı taşıdığına yönelik bir dokundurmada bulunmasına karşılık, yine Hegel'in kişisel beyanlarının ötesinde sisteminin mantığı göz önünde bulundurulduğunda, yaşamayı son aşamaya (sentez momentine) koymasının bir anlamı olmalıdır. Zira bu sıralamayla Hegel'in yapmak istediği, muhtemelen, oluş aşamasını temsil eden üçüncü momentin, ileride birinci momentten daha üstün bir rol oynayacağıdır.

Nitekim Alman üstünlükçülüğüne yönelik tüm iddiaların aksine Hegel'in -çok nadir olarak yaptığı- gelecek tahminlerinden birinde "geleceğin ülkesi" olarak Prusya'yı değil ABD'ye işaret etmiş olması, üstelik bunun Kuzey ve Güney arasındaki muhtemel bir savaşın sonunda gerçekleşeceğini belirtmesi, Russell'ın da dikkatinden kaçmamıştır (Russell, 1972: 375). Russell, izleyen bölümde bu tahmini kısmen Hegel'in Protestanlığıyla ilişkilendirir ve bütünlüğü kilise yerine devlette bulmasını da aynı gerekçeye bağlar (Russell, 1972: 379). Ancak ardından, Hegel'in tikel birey iradeleri karşısında bir bütünlük (totalite) olan devlete tanıdığı üstünlüğü, neden Kant gibi tikel devlet iradeleri üstündeki bir uluslararası organizasyona tanımadığını sorgulamayı ihmal etmez (Russell, 1972: 378-381).

Hegel, belki bu soruyu egemen ulus-devletin kendi çağında gerçekleşmiş bir ide olmasına karşılık Avrupa Birliği ya da Birleşmiş Milletler gibi uluslararası birliklerin henüz aktüelleşmemiş olmasına bağlayabilir ve bir düşünürün kendi çağını aşmasını "Rodos'un üzerinden sıçrayabilmesi"ne ilişkin metaforuyla açıklayabilirdi (Hegel, 2013: 24). Ama yine de bütünü esas alan bir düşünürün, özellikle Kant sonrası dönemde, uluslararası ebedi barış yönünde ortaya çıkmış olan bir ideyi "prensler arasındaki ittifakların ister istemez bir diğer parçayı dışarıda bırakacağı" gibi ifadelerle geçiştirmesinin bir çelişki oluşturduğu konusunda Russell'a hak verilebilir.

Bununla birlikte Russell'ın değinmediği unsur, Hegel'in ansiklopedik sisteminde bir olumsuzlama momentini oluşturan nesnel tin kategorisinde yer vermediği evrenselliği, mutlak tin kategorisinde tanımlanmış olmasıdır. Örneğin hukuk ve tarih felsefesinde kahramanların ve savaşın toplumlara gelip geçici tikel ilgilerinden arındırılan ussallığını vurgulayan Hegel, "mutlak tin" kategorisinde yer alan *Estetik Dersleri*'nde tam tersi yönde açıklamalarda bulunmuştur.

Sözgelimi Hegel'in içinde yaşadığı Romantik çağda geniş çevreler tarafından yeniden idealleştirilmekte olan Haçlı Seferleri, Hegel'e göre, "dindarlığın yabanılığa (vahşete) ve barbarca kıyıcılığa (zalimliğe) dönüştüğü ve insanlarda her türlü bencilliği ve ihtirası alabildiğine körükleyen bu aynı yabanılığın (yerini) derin yürek-sızısına ve pişmanlığa bıraktığı" bir serüveni ifade etmektedir. Hegel'e göre bu seferlerin anlamı açıkça "tinin çürümesi"dir (Hegel, 2015: 368-369).

Benzer şekilde Hegel'e göre Romantik akımın idealleştirdiği şövalyelik de mutlak tin kategorisindeki *Estetik Dersleri*'nde olumsuzlama aşamasını gösteren ikinci momentte yer alır ve "sivil toplum ve devletin sabit ve güvenli düzeni(nin) kuruluşuyla ortadan kalkmaya yazgılı" bir unsur olarak tanımlanır (Hegel, 2015: 374). Genel çerçevesi bu öğelerle kurulmuş bir sistemin, içinden Nazizm'i türetecek bir zemine indirgenerek değerlendirilemeyeceği açıktır.

5. Eleştirel Rasyonalist Reddiye: Karl Popper

20. Yüzyıl siyaset felsefesi geleneği içinde "Anti-Hegeli" tanımının en uygun düşeceği isim kuşkusuz Karl Popper'dir. Öyle ki Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı eserinin ikinci baskısında, eserinin Hegel'e ve Hegelciliğe yönelik kısımlarında tespit edilen maddi hatalara cevap verirken, "Derinden derine nefret ettiğim bir felsefeci" ve "Ancak dehşet ve iğrenme karışımı bir duyguyla düşünebildiğim (bir) felsefe" gibi en rijit ifadelerle başvurmaktan geri durmamıştır (Popper, 2013: 654).

Popper, entelektüel kariyerine, kurucuları arasında Russell'ın da bulunduğu analitik geleneğin Avusturya'daki bir yansıması olan Viyana Çevresi içinde adım atmıştır. Ancak çevrenin kurucularından Otto Neurath'ın isimlendirmesiyle toplulukta bir "resmi muhalif" konumunda olan düşünür, 1934'te yayımlanan *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* adlı eserinden itibaren eleştirel rasyonalizm olarak tanımlanan yeni bir okulun kurucusu olacaktır.

Mantıksal pozitivistlerin bilimselliğin ölçütü olarak aldıkları doğrulanabilirlik yöntemini tersine çevirerek "yanlışlanabilirlik" şeklinde formüle eden Popper, siyasal ve toplumsal kuramını da bu

yanlışlanabilirliğe -ya da eleştiri ve sorgulanabilirliğe- açık olan “açık toplum” ile dogmatik prensiplere dayanan kapalı toplum modeli arasındaki karşıtlığa dayandırmaktadır. Popper’a göre açık toplum modelinin antik ve modern dönemdeki tipik temsilcilerini –“Büyük Kuşak” olarak tanımladığı- Perikles Atina’sının ürünleri olan Sofistler, Sokrates, Kinik Okul (örneğin Antisthenes) ve başta Kant olmak üzere Aydınlanma düşünürleri oluştururken (Popper, 2013: 92, 192–193, 306–307), kapalı toplum modelinin başlıca kuramcıları ise Sokrates’in görüşlerini yolundan saptırmış olduğunu düşündüğü Platon, Kant’ın ve Fransız Devrimi’nin dünyaya yaydığı değerleri bilinçli şekilde çarpıttığını ileri sürdüğü Hegel ve yöntemini hatalı biçimde Hegelci diyalektikten türeten Karl Marx’tır. Ancak Platon ve Marx’ın sistemlerinde değerli katkıların da bulunduğunu kabul eden Popper, Hegel’e karşı hiçbir açık kapı bırakmamaktadır.

Popper’ın Hegel eleştirisinde orijinal sayılması gereken bir yön, çözümlemesine “Hegeliciliğin Aristoteles’ten Gelen Kökleri” başlıklı uzun ve detaylı bir giriş bölümüyle başlamış olmasıdır (Popper, 2013: 321–341). Aristoteles, 20. Yüzyıl’ın Murray Rothbard ve Ayn Rand gibi liberteryen düşünürleri tarafından, Platon’un radikal idealizmi ve otoriteryanizmi karşısında dengenin ve ölçülülüğün filozofu olarak yüceltilmiş halde, Popper, Hegel’in sisteminin -sanılanın aksine- Platoncu değil Aristotelesçi geleneği sürdürdüğünü teslim etmekte, kendi mensup olduğu geleneği ise Aristoteles yerine Sokrates’e, Kinikler’e ve ilk Hıristiyanlara dayandırmaktadır (Popper, 2013: 338–339).

Bununla beraber Popper’a göre Hegel’i Aristoteles’le bir araya getiren yön, sistematik felsefesi ve ölçülülüğünden ziyade “kabilecilik” (tribalism) olarak tanımladığı kolektivizmdir (Popper, 2013: 343). Nitekim Popper’ın düşünsel öncüleri olarak andığı isimlerde tespit ettiği ortak noktalardan biri, yanlışlanmaya açık bir epistemolojik yöntemin yanı sıra, belirli bir topluluk ya da devletin kapalı etik ve siyasi değerlerini aşan kozmopolitlikleridir. Örneğin Sokrates, savunduğu değerler uğruna vatandaşı olduğu Atina sitesi tarafından yargılanmayı göze almış, onun mesajını doğru biçimde algılayan Antisthenes yerel Yunan tanrıları yerine bütün insanlığın yaratıcısı olan bir tek Tanrı düşüncesini benimsemiş, Hristiyanlık ise içinden türediği Yahudiliğin “seçilmiş kavim” inancına meydan okuyarak tarih sahnesine evrensel bir mesajla çıkmıştır (Popper, 2013: 262–263, 525, 578).

Buna karşılık Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin etik ve siyasi sistemlerinde öncelik, bireyler ya da insanlığın geneli yerine, mensup oldukları partiküler kurum olan site/polis’e tanınmıştır. Bu doğrultuda felsefe tarihinde Kant’ın kozmopolitizminden sonra bir gerileme olarak görülen Hegel’in ulusçuluğu, Popper tarafından bir “yeni-kabilecilik” (new tribalism) şeklinde adlandırılmaktadır.

Ne var ki modern felsefede bencil bir ulusçuluk eleştirisi timsali olarak Hegel’i seçmenin ne derece isabetli olduğu tartışmalıdır. Örneğin Romantik çağın Haçlı Seferleri ve şövalyelik nostalgisini şiddetle eleştirdiğini gördüğümüz Hegel’in, Napoleon Savaşları sırasında kadim Töton değerlerine dayalı bir “Almanlık” (Deutschtum) propagandasını yayan Alman milliyetçilerini de –bir kelime oyunuyla- “Alman-aptalları” (Deutschedumm) olarak tanımladığı bilinmektedir (Pinkard, 2010: 377).

Yine örneğin Wagner aracılığıyla Hitler’i ve Nazileri çok etkileyecek olan Nibelungen Destanı’na “Ancak Yunancaya çevirerek katlanabileceğini” söyleyen Hegel, kendi döneminde hayli yaygın olan “Öz Alman” değerlerine dönüş çağrılarını hakkında şunları yazmıştır:

“Burgundiyalılar, Krimehild’in intikamı, Siegfried’in hareketleri, hayatın tüm şartları, bir ırkın yazgısı ve düşüşü, Nordik karakter, Kral Etzer ve benzerlerinin bizim yerel ve medeni hukuksal yaşamımızla ve kurumlarımız ile anayasamızla hiçbir canlı bağları yoktur. İsa, Kudüs, Beytullahim, Roma Hukuku, hatta Troya Savaşı bizler için, ulusal bilincimiz açısından tarihin tozlu sayfalarından ibaret olan Nibelung’lardan daha çok bugündür.” (Pinkard, 2010: 377–378).

Buna rağmen Popper’a göre Hegel’in dünya tarihini bir “mahkeme” metaforuyla tanımlamasından çıkan yegâne sonuç, kıyasıya bir devletler savaşının meşrulaştırılmasından ibarettir

ve bu öğretinin uzun vadedeki ürünleri, Marksist solun “sınıflar savaşı” ve aşırı-sağın “ırklar savaşı” öğretileriyle sınırlıdır (Popper, 2013: 345).

Popper, ardından “kendisi de bir Platoncu ve aşırı olmasa da tutucu olan, ama dürüstlüğü her şeyin üstünde tutmuş son derece namuslu bir adam” şeklinde andığı Schopenhauer’a başvurarak Hegel’in felsefi sisteminin bir hakikat arayışının değil, dönemin Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm’e yaranma arzusunun ifadesi olduğunu ileri sürer (Popper, 2013: 348, 366).

Felsefe tarihinde Hegel’e karşı olan kişisel husumetiyle tanınan Schopenhauer’ın tanıklığı mutlak gerçek olarak kabul edildikten sonra Hegel’in “Gerçek olanın rasyonel, rasyonel olanın ise gerçek” olduğu şeklindeki ünlü önermesinin, yalnızca mevcut yönetimlerin haklılaştırılmasına yönelik bir apoloji olduğunu sorgulamak için hiçbir sebep kalmamaktadır. Nitekim Popper da bu zemin üzerinden Hegel’in, temel çıkış noktası karşısını kapsayarak aşmak olan diyalektiğini basit bir “özdeşlik felsefesi”ne indirgeyecektir.

Tıpkı Russell gibi aslında Hegel’in doğrudan kullanmamış olduğu tez, antitez ve sentez momentleri içinde gelişen “üç vuruşlu” bir düşünce yönteminden söz eden Popper, söz konusu Hegel olduğunda pek ender olarak gösterdiği bir müsamahayla, “Bunun eleştirel bir tartışmanın ve dolayısıyla bilimsel düşüncenin de bazen izleyebileceği yolun kötü olmayan bir betimlemesi olduğunu itiraf etmeye hazırım” demektedir (Popper, 2013: 355). Zira kendi düşünsel sisteminin temelini oluşturan eleştiri (kritisizm) de son tahlilde ancak çelişkilerin ortaya çıkarılması ve aşılmasıyla gerçekleşen bir süreçtir.

Ne var ki Popper, Hegel’in sisteminde çelişkilerin yalnızca kaçınılmaz ya da kabul edilebilir unsurlar değil, “pek istenir şeyler” olduğunu ileri sürmektedir. Popper’a göre bu “cadı dansı”nın amacı ise –adeta George Orwell’in birkaç yıl sonra yayımlanacak olan 1984 romanında işleyeceği gibi- bütün kavramların aslında tam karşıtlarını ifade ettiğinin ileri sürülmesiyle, Fransız İhtilali’nin yaydığı değerlerin anlamlarını çarpıtmaktır (Popper, 2013: 355–358).

Sözgelimi özgürlüğün ancak yasalar sayesinde mümkün olduğu bir gerçektir, ancak Hegel’in elinde bu ilke “Ne kadar çok yasa varsa o kadar özgürlük vardır” şeklinde çarpıtılarak Prusya monarşisinin çıkarları lehine istismar edilmiştir (Popper, 2013: 357). Böylece bir yandan Aydınlanma değerlerine cephe almamak, diğer yandan bu değerlerin içlerini boşaltmak mümkün olmuştur. Bütün bu verilerden hareketle Popper, Hegel’in “görev”inin, tek imparatorluğun (Prusya) çatısı altında “liberal değerlerden arındırılmış bir ulusçuluk” inşa etmek olduğu sonucuna ulaşmaktadır (Popper, 2013: 366–367).

Hegel’in estetik ya da din felsefesi hakkındaki ders notlarıyla 1821’de kitap halinde basılan *Hukuk Felsefesi* arasındaki farklar göz önüne getirildiğinde, “nesnel tin” kategorisinde görüşlerini belirli ölçüde Berlin Üniversitesi’ndeki görevi doğrultusunda biçimlendirdiği eleştirisi haksız görünmemektedir. Ancak modern çağın en kapsamlı felsefi sistemlerinden birini geliştiren Hegel’in bütün işlevini, Popper’ın ileri sürdüğü gibi, 19. Yüzyıl’ın başlarındaki Prusya monarşisinin dönemsel çıkarlarının savunusundan ibaret görmek herhalde mümkün değildir.

Böyle bir hüküm verildiği takdirde, sözgelimi Hegel’in ilk bakışta bu derece yüceltir görüldüğü devlet kavramını neden mutlak değil de nesnel tin kategorisi içinde ele aldığını, sanat, din ve felsefeyi niçin devletin üzerinde tuttuğunu, ya da örneğin çağın Prusya Krallığı buna hiçbir gereksinim duymadığı halde, insanlık tarihinde tanık olunan bütün inanç ve düşünce sistemlerinin içindeki rasyonel çekirdeği göstermek için neden bu kadar yoğun çaba harcadığını kavramak söz konusu olamayacaktır.

6. Evrimsel Rasyonalist Reddiye: Friedrich A. Hayek

20. Yüzyıl düşünce tarihinde Friedrich A. Hayek adı, ilk olarak 1929 krizinin ardından J. M. Keynes'le girmiş olduğu ekonomik planlama tartışmalarıyla duyulmuştur. Bununla beraber düşünür, özellikle 1940'ların ikinci yarısından itibaren kaleme aldığı çalışmalarla hukuk ve siyaset metodolojisi alanında da belirleyici bir rol oynayacaktır.

Hayek, kendisini başlangıçta "anti-rasyonalizm", fakat izleyen dönemde, özellikle Karl Popper'in etkisiyle "evrimsel rasyonalizm" olarak tanımladığı bir entelektüel geleneğin izleyicisi olarak konumlandırmıştır (Hayek, 1998: 5). Ancak bu konumlandırmayı sosyal bilimlerin bütün alanlarındaki yansımalarıyla bir arada değerlendirebilmek için öncelikle Hayek'in hukuk teorisine ve özellikle yasa kavramına yüklediği anlama bakmak gerekir.

Hayek'e göre Batı felsefesinde kökensel sayılabilecek bir yanlış anlama, Antik Yunan geleneğinden miras alınan "doğal" ve "yapay" yasa kavramları arasında kurulan karşıtlığa dayanmaktadır (Hayek, 1998: 155). Bu doğrultuda Hayek'in "kurucu rasyonalizm" olarak adlandırdığı ilk düşünsel gelenek, meşruiyet kaynağını "doğal" ya da "ussal" olarak adlandırdığı a priori haklara dayandırırken, "pozitivizm" olarak tanımladığı ikinci bir gelenek ise ilk yaklaşımın tarih-dışılığına dikkat çekerek, yasa kavramının yalnızca devletler tarafından vaz edilen fiili buyruk ve direktifleri ifade ettiğini ileri sürmektedir.

Hayek'e göre bu tanımlardan her ikisi de yanlıştır. Hugo Grotius'un doğal haklar öğretisi aracılığıyla liberalizmin erken dönemleri üzerinde de etkili olan ilk yaklaşım herhangi bir ampirik dayanağa sahip olmadığı gibi, ampirik bir dayanağı olan ikinci geleneğin tanımladığı kavram ise yasa (law) değil yasama (legislation)'dır (Hayek, 1998). Hayek, bu iki rakip okula karşı, kaynağını İngiliz Common Law geleneği ve İskoç Aydınlanması'ndan alan, kuşaklar içinde üzerinde uzlaşmış teamülleri yasa olarak tanımlamayı önerir ve David Hume'dan Adam Smith'e, Edmund Burke'ten Carl von Savigny'ye uzanan bu mirasın temsilcilerini –evrimsel düşünceyi hazırlamaları itibariyle- "Darwin öncesi Darwinciler" olarak adlandırır (Hayek, 1998: 22, 153).

Bu değerlendirmelerden anlaşılabilceği üzere Hayek'in evrimsel rasyonalizmi, aslında klasik anlamda rasyonalizmin bir alt dalı olmaktan ziyade, insan aklının kendisinin de evrimin bir ürünü olduğuna dikkat çeken bir tür ampirizmdir. Ancak ampirist geleneğin temel unsuru olan deney kavramını kuşaktan kuşağa aktarılan tarihsel birikimde temellendirmesi bakımından Hegelci tarihselcilikle bazı ortak paydalarda buluşabileceği düşünülebilir. Zira Hegelciliğin en açık karşıtı olarak ele aldığımız Popper bile, Hegel'in Aydınlanma çağının soyut akılcılığını tarihselleştirmesi hakkında şunları yazmıştır:

"Hegel felsefesinde örtük olarak bulunduğunu söyleyebileceğimiz bir tek önemli düşünceye rastladım. Bu Hegel'i aklın geleneklere pek çok şey borçlu olduğunu fark etmeyen soyut akılcılığa ve zihinciliğe saldırmaya götüren düşüncedir. Bu insanların bir boşluktan başlayarak hiç yoktan bir evren yaratamayacakları, düşüncelerinin, geniş çapta bir düşünsel mirasın ürünleri olduğu gerçeğini kendilerine göre kavramış olmaktan gelen –ama Hegel'in Mantiğında unuttuğu- bir düşüncedir. Bunun önemli bir düşünce olduğunu ve aransa Hegel'de bulunabileceğini itiraf etmeye hazırım." (Popper, 2013: 369).

Popper, sözlerinin devamında, hemen bu düşüncenin Hegel'in özgün bir buluşu olmadığını, Almanya'daki Romantik akımın ortak malı olduğunu ve köklerinin Edmund Burke'e dayandığını belirtme gereği duymuştur (Popper, 2013: 370). Ne var ki İngiliz liberal-muhafazakârlığının kurucusu

olan bu düşünürü karşı, kendi siyasi çizgisini bir “Burke’cü Whig” olarak tanımlayacak kadar büyük bağlılık hisseden Hayek, Hegel felsefesine yönelik eleştirilerinde böyle bir benzerliği çağrıştıracak hiçbir imaya yer vermeyecektir.

Hayek’in “Anti-Hegelcilik” kapsamında ele alınabilecek temel metni, Russell ve Popper’ın eserlerinden yedi yıl kadar sonra, düşünürün Chicago Üniversitesi’nde çalışmaya başladığı dönemde kaleme aldığı *Bilimin Karşı Devrimi* (Counter-Revolution of Science) adlı eserin sonunda yer almaktadır. Metnin orijinal özelliği ise felsefe tarihlerinde genellikle idealizmin aşırı bir yorumunun temsilcisi olarak değerlendirilen Hegel’in, tam da “karşıtların birliği” öğretisine emsal olabilecek biçimde, Auguste Comte’la birlikte adeta pozitivizmin bir tür temsilcisi olarak tanıtılmasıdır

Hayek’e göre nasıl 18. Yüzyıl’ın Montesquieu, Hume ve Kant gibi düşünürleri, aralarındaki yöntemsel farklılıklara rağmen, son tahlilde bireyi ve özgürlüğü esas alan felsefi sistemler geliştirmişlerse, 19. Yüzyıl’ın Comte ve Hegel gibi düşünürleri de aralarında ilk bakışta saptanabilecek büyük farklılıklara rağmen, bireyler yerine kolektiviteyi ve ucu açık evrim yerine öngörülebilir tarihsel aşamaları esas alan benzer sistemler geliştirmişlerdir (Hayek, 1958: 191–192).

Bu görüş, aslında Hegel’in filozofların görüşlerinin tarihsel sınırlılığına dikkat çeken “her düşünürün kendi çağının çocuğu olduğu ve çağını aşmasının Rodos’un üzerinden sıçrayabileceğini sanmak kadar imkânsız olduğu” (Hegel, 2013: 24) tezini bir hayli andırmaktadır. Ancak Hayek, daha çözümlenmesinin başlangıcında, Hegel’e karşı en küçük sempati duyguna sahip olmadığını, üstelik kendisinin felsefesini de anlamadığını büyük bir açıklıkla ifade etme gereği duymuştur:

“Söz konusu Comte olduğunda, kendisinin görüşlerinin çoğuna katılmadığım doğrudur. Ancak bu anlaşmazlık yine de yararlı bir tartışmaya yer bırakan türdendir, çünkü en azından bazı ortak temellerimiz vardır. Eğer eleştirinin, ancak kişinin konu aldığı nesneye karşı en küçük derecede de olsa sempatiyle yaklaşması durumunda değerli olduğu doğruysa, korkarım Hegel’e karşı bu niteliği haiz olduğumu iddia edemem. (...) Bu yüzden sizi Hegel’i anlamış gibi yapamayacağım konusunda uyarmalıyım. Ancak şu açıdan şanslıyım ki kendi amacım açısından onun sistemini bir bütün olarak kavramam gerekli değil.” (Hayek, 1958: 194-195).

Hayek, temel metinlerini 1807–1830 yılları arasında kaleme alan ve 1831’de hayatını kaybeden Hegel ile *Pozitif Felsefe Dersleri*’ni 1831–1842 yılları arasında yayımlatan Comte arasında, ilk bakışta sanılabileceğinin aksine, ikincinin birinciden etkilenmesi gibi bir ilişkinin söz konusu olmadığını, aksine bu sistemlerin, birbirinden habersiz olan iki düşünür tarafından, adeta “çağın ruhu”nun (zeitgeist) bir eseri olarak aynı zamanlarda ortaya çıkarıldıklarını ileri sürmektedir (Hayek, 1958: 192).

Çağın, yani Hegelci mutlak idealizm ve Comteçu sosyolojik pozitivizmin oluşumuna sahne olan Restorasyon dönemi Avrupa’sının ruhu ise, Hayek’e göre, Comte’un 1824’te Almanya’da eğitim görmeye giden öğrencisi Gustave d’Eichtal’in Hegel’in tarih felsefesi derslerine katıldıktan sonra hocasına yazdığı bir mektupta somut bir örneğini göstermektedir. Genç öğrenciye göre iki düşünürün çıkış noktaları birbirinden farklı olmakla birlikte ulaştıkları sonuçlar arasında “harikulade bir uyum” vardır, zira Hegel de Comte gibi “hükümetlerin bir savunucusu ve liberallerin düşmanı”dır (Hayek, 1958: 193).

Adam Ferguson’ı izleyerek toplumsal kurumların oluşumunu bireylerin eylemlerinin sonucu olan, fakat niyetlerinin sonucu olmayan “kendiliğinden doğan düzen” örnekleri olarak gören Hayek’e göre, Comte’un ve Hegel’in felsefelerinde ortaklaşa bulunan hata, ucu açık bir süreç olan tarihi, belirli

mantıksal (ya da bilimsel) aşamaların kendilerini adeta önceden belirlenmiş momentler içinde gösteren öngörülebilir (kapalı) sistemlere indirgemeleridir.

Bu doğrultuda Comte'un teolojik, metafizik ve pozitif aşamaları içeren üç hâl kanunuyla, Hegel'in Doğu, Batı ve Germanik tin şeklinde açılan tarih felsefesi tam bir uyum içinde birbirlerini tamamlar görünmektedir. Nitekim Hayek'e göre bu iki sistem, 1840'larda Hegelciliği metafizik unsurlardan arındırmasıyla "Alman pozitivizmi"ni kurmuş olan Feuerbach (Hayek, 1958: 204) tarafından nihai biçime ulaştırılmıştır. Hayek, açıkça belirtme gereği duymamakla birlikte, bu suretle Marksizm'in beş aşamalı tarih teorisine giden yolun da hazırlandığını düşünmektedir.

Hegel'in tarih felsefesinin, geçmişin en irrasyonel görünen olgu ve kurumlarında bile us'un doğrudan ya da dolaylı izlerini göstermeye yönelik bir girişimden ibaret olduğunu ve geleceğe yönelik kehanetler türetmeye bizzat Hegel tarafından kapatıldığını daha önce görmüştük. Bununla beraber, bu yöntemi izlerken Hegel'in kimi zaman tarihte usun rolünü gereğinden fazla abartarak kendiliğinden oluşan rastlantısal unsurlara bile bir rasyonalite teşhis etmeye çalıştığını belirtmek haklı bir eleştiri olabilir.

Diğer yandan bu durum, teori ve pratik arasında birinci unsura ağırlık veren hemen hiçbir düşünürün kaçınmadığı bir sonuçtur, zira aksi takdirde geniş ölçekli soyutlama ve sınıflandırma yapmak mümkün olamayacaktır. Sözelimi Hayek'in en önemli düşünsel öncülerinden olan Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde de -Hegel ve Comte'un sistemlerindeki kadar büyük bir hararetle vurgulanmamış olsa da- insanlık tarihi, "Dört Evre Kuramı" olarak bilinen (avcı-toplayıcılık, çobanlık, çiftçilik ve ticari toplum) bir genelleştirmeyle ele alınmaktadır (Callinicos, 2011: 50).

Bu itibarla bize göre Hayek'in Hegel'e karşı sistemini anlamayı bile denemeyecek kadar mesafeli bir tavır geliştirmiş olmasının sebebi, sisteminin iç mantığında teşhis etmiş olduğu bir "a priori" hata değil, ancak Hegel'in bu sistemi kullanarak ulaştığı -kimileri de sadece yanlış ifade edilmiş olan- sonuçlara duyduğu tepkidir. Örneğin Hegel, nesnel tin çözümlemesinde devleti, sivil toplumu kapsayarak aşan bir nihai aşama olarak değerlendirmek yerine, özel alan karşısındaki bir olumsuzlama momenti olarak sınıflandırmış ve Hayek'in "kendiliğinden doğan düzen"ine karşılık gelen sivil toplumu "oluş" momentleriyle özdeşleştirmiş olsaydı, Hayek'in -tıpkı Burke ve Savigny gibi- kendisinden de istifade etmesini engelleyecek herhangi bir unsur bulunmayacaktı.

Nitekim birçok anti-Hegelci'nin aksine Hegel'in din ve vicdan özgürlüğü alanındaki hoşgörüsünü² teşhis etmiş olan Hayek, Comte'un geleneksel dinlerin yerini alacak "insanlık dini" tasarısıyla Hegel'in görüşlerini karşılaştırırken şu satırları eklemekten geçememiştir:

"Ancak itiraf etmeliyim ki bu konuda ve diğer birçok konuda çokça hakarete uğramış olan Hegel, "bilimsel" Comte'dan hala sonsuz derecede daha liberaldir. Hegel'de, Comte'un bütün eserlerinde gördüğümüz gibi sınırsız vicdan özgürlüğüne karşı bu tür öfke patlamaları yoktur ve Hegel'in Prusya Devleti'nin mekanizmalarını kullanarak resmi bir doktrin empoze etme girişimi, Comte'un yeni bir "insanlık dini" planı ve eski hayranı John Stuart Mill'in bile sonunda bir özgürlük katili (liberticide) olarak nitelendirdiği bütün diğer anti-liberal düzenleme planlarıyla karşılaştırıldığında çok daha uysal görünmektedir." (Hayek, 1958: 200).

² Hegel, örneğin, en tartışmalı metni olan *Hukuk Felsefesi*'nde bile yurttaşlık kavramını dinsel ve etnik farklardan şöyle ayırmaktadır: "İnsan salt bir insan olduğu için insan olarak geçerlidir, bir Yahudi, Katolik, Protestan, Alman, İtalyan vb. olduğu için değil. Düşünceyi geçerli sayan bu bilincin sonsuz önemi vardır -, ama yalnızca kozmopolitizm olarak kendini somut Devlet yaşamı ile karşıtlık içinde gösterdiği zaman eksiklik taşır." (Hegel, 2013: 239).

Hegel'in bir özgürlük felsefesi olarak nitelendirdiği ansiklopedik sisteminde felsefenin, "nesnel tin" kategorisi içinde yer alan devlet olgusunun ötesinde, "mutlak tin" kategorisindeki dinin de üzerinde duran bir konuma sahip olduğunu hatırlatmak, Hayek'in çözümlemesinin daha başında ifade etmiş olduğu önyargısı sebebiyle, daha başka hangi unsurları gözden kaçırmış olabileceğini düşünmek için yeterlidir.

7.Sonuç

Hegel, çağının Aristoteles'i olarak tanınmayı amaçlamış bir düşünürdür. Felsefe tarihinde Aristoteles ismi ise yalnızca en sistematik ve kapsamlı düşünceyi değil, aynı zamanda dengeyi ve ölçülülüğü akla getirmektedir. Karşıtını kapsamayı ve en yanlış görünen olguların içindeki ussallık payını teslim etmeyi esas alması bakımından Hegelci sistem de, içsel mantığı itibarıyla, karşıtını silmeyi ve yok etmeyi amaçlayan totaliter siyaset anlayışlarını türetmeye yatkın değildir. Aksine –iyi bir örneği Hegel'in Fransız Devrimi'ne ilişkin tutumunda görülebileceği üzere- bir yandan aklın ve evrensel ilkelerin önemine dikkat çekerken, diğer yandan bu unsurların tarihsel ve toplumsal sınırlılıklarına işaret ederek, sözgelimi Benjamin Constant ya da Alexis de Tocqueville tarafından geliştirilen sınırlı/anayasal devlet modellerini desteklemeye çok daha elverişlidir.

Ne var ki Hegel, yine sisteminin iç mantığından çıkarılması mümkün, fakat belki daha güç olan bir yolu tercih ederek, siyasi teorisinin üçüncü momentini 1830 sonrası Avrupa'nın liberal-anayasal rejimleri yerine Restorasyon dönemi Prusya'sının kısmi-anayasal monarşisinin resmi değerleriyle sonlandırmıştır. Üstelik savaşın kaçınılmazlığı ya da basın özgürlüğünün sınırları gibi belirli konularda "reel olanın ussallığını" göstermeye çalışırken çağın ortalamasının gerisinde kalan bir tutum benimsediği de söylenebilir.

Bu çalışmada, başlangıçta belirlenen araştırma soruları doğrultusunda, Hegel'in ölümünden sonra siyaset felsefesinde bağımsız bir akım olarak varlığını devam ettirmemiş olsa da birbirinden çok farklı akımlara kaynaklık etmiş olan Hegelciliğin, bu akımlardan bağımsız bir anti-Hegelci düşünce geleneğini doğurduğu tespit edilmiştir.

Hegelcilik, karşıtı tarafından, "baştan belli olan sonuçların çıkarılmasına yarayan bir kalleşlik" (Bernstein), "toplama kampından uzakta kalmayı garanti etmeyen bir düşünce" (Russell), "dehşet ve iğrenme karışımı duygular uyandıran bir felsefe" (Popper) ve "eleştiri için gerekli olan en küçük derecede sempatiye imkân vermeyen bir sistem" (Hayek) gibi suçlamalara maruz kalmıştır.

Ancak bu suçlamalardan ne kadarının Hegel'in sistemine, ne kadarının ise Hegel'in bu sistemden türettiği kişisel konumuna ait olduğu birbirine karışmış görünmektedir. Ernst Cassirer'in *Devlet Efsanesi* adlı çalışmasında aktardığı bir nükleyle Hegel, "Die meinung ist mein" (Benim düşüncem benimdir) diyerek öznel yorumlarının zaman zaman sisteminin iç mantığıyla çelişebileceğini kabul etmiş bir düşünürdür (Cassirer, 2005: 425). Ne var ki özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Hegel eleştirilerinde görülen tutum, anti-Hegelci düşünürlerin de filozofun sistemini -tıpkı Hegel'in kendisinin de yaptığı gibi- baştan belli olan sonuçları çıkaracak şekilde çarpıtılabildikleri yönündedir.

Hegel, ünlü üçlemelerinde, nasıl birçok kez kendi sisteminin içsel mantığıyla uyuşmayan sonuçlara ulaşmışsa, anti-Hegelciler de bağılı oldukları felsefi geleneklerin karşısında bulunan, özellikle sağ ve sol totalitarizme ait sistemleri tek bir kaynağa irca edebilmek için Hegelciliği araçsallaştırmış, hatta karikatürleştirmiş görünmektedirler. Nitekim "anti-Hegelci" olarak adlandırdığımız düşünürlerin Hegel'e ve sistemine yönelik en ağır ithamlarına genellikle metinlerinin hemen girişinde yer vermiş olmaları, ancak çözümlemeleri ilerledikçe, başlangıçta hiçbir açık kapı bırakmamış gördükleri Hegel'e

-üstelik sisteminin en belirleyici unsurları üzerinden- hak vermeye başlamaları, bu sonucun açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekli değildir.

Destek Beyanı

Bu çalışmanın finansmanı yoktur.

Çıkar Beyanı

Bu makalede herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekin ERDEM

Kaynaklar

- Bernstein, E. (1991). *Evrimsel sosyalizm*. (B. A. Cerit – E. Bülyancı, Çev.). İstanbul: *Kavram Yayınları*.
- Bernstein, E. (2011). *Sosyalizmin ön koşulları ve sosyal demokrasinin görevleri*. (L. Bakaç, Çev.). İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Callinicos, A. (2011). *Toplum kuramı*. (Y. Tezgiden, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Cassirer, E. (2005). *Devlet efsanesi*. (N. Arat, Çev.). İstanbul: Say Yayınevi.
- Deleuze, G. (2004). *Desert islands and other texts, 1953-1974*. Massachusetts: Semiotext(e).
- Erdem, E. (2021). *Sosyal demokrasi ideolojisi içinde Eduard Bernstein'in 'Liberal Sosyalizm'i*. TESAM Akademi Dergisi. 8 (1), 51–69.
- Glock, H.J. (2021). *Analitik felsefe nedir?* (O. B. Kaplan, Çev.). İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Hayek, F.A. (1958). *Counter revolution of science*. Illinois: Free Press Glencoe.
- Hayek, F.A. (1998). *Law, legislation and liberty* (Vol.I-II-III). London: Routledge.
- Hegel, G.W.F. (2010). *Tarih felsefesi*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, G.W.F. (2013). *Tüze felsefesi*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, G.W.F. (2015). *Estetik: Güzel sanat üzerine dersler*. c. II. (T. Altuğ – H. Hünler, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Hegel, G.W.F. (2017). *Mantık bilimi*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Marx, K. (2017). *Hayalet: Seçme yazılar*. (G. Ateşoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Orman, E. (2015). *Hegel'in mutlak idealizmi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Pinkard, T. (2012). *Hegel*. (M. B. Albayrak, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Popper, K. (2013). *Açık toplum ve düşmanları*, (M. Tunçay – H. Rızatepe, Çev.), Ankara: Liberte Yayınları.
- Rossi, J.G. (2020). *Analitik felsefe*, (A. Altınörs, Çev.), İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınevi.
- Russell, B. (1972). *Batı felsefesi tarihi*, c.3. (M. Sencer, Çev.), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sabine, G. (2013). *Yakınçağ siyasal düşünceler tarihi*, (Ö. Ozankaya, Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi teorisine geri dönüş*, (T. Karamustafaoğlu – M. Turhan, Çev.), Ankara: Yetkin Yayınları.
- Stace, W.T. (1986). *Hegel üzerine*, Ankara: V Yayınları.
- Steger, M. (1997). *The quest for evolutionary socialism*, New York: Cambridge University Press.
- Thomson, D. (1990), *Europe since Napoleon*. London: Penguin Books.

Civil Society as a Reemerging Instrument of Foreign Policy After Covid-19

Yusuf Abubakar WARA¹, Serdar Kenan GÜL²

Covid-19 Sonrası Dış Politikanın Yeniden Ortaya Çıkan Aracı Olarak Sivil Toplum

Öz

Günümüzde sivil toplumlar ister hayırseverlik ister insani yardım, isterse kalkınma odaklı olsun, kendi ülkelerinde ve hedefledikleri ülkelerde daha temel hizmetler sunmaktadır. Diğer ülkelerde çalışan sivil toplumlar, istisnai hizmetler sunarak kendi ülkelerinin dış politika hedeflerini ilerletmelerine yardımcı olabilir ve bu da onları uluslararası diplomatik ilişkileri geliştirmek için etkili bir yumuşak güç aracı haline getirir. Bu çalışma, günümüzün birbirine bağlı dünyasında, özellikle COVID-19 krizi ışığında, bir diplomatik strateji olarak sivil toplumun güçlendirilmesini incelemektedir. Burada amaç, sivil toplum, yumuşak güç ve dış politika arasında bir bağlantı kurmaktır. Ayrıca, küresel sivil toplumun dünya çapında artan öneminin dış politika mekanizmaları üzerindeki son etkileri de incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Dış Politika, Araç, İşlevler, İlişkiler

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Civil Society as a Reemerging Instrument of Foreign Policy After Covid-19

Abstract

In contemporary times, civil societies, whether focused on charity, humanitarian aid, or development, have been providing more essential services in their countries and the countries they target. Civil societies working in other countries can help home countries advance their foreign policy goals by providing exceptional services, making them an effective soft power tool for enhancing diplomatic relations between nations. This study investigates the strengthening of civil society as a diplomatic strategy in today's interconnected world, particularly in light of the COVID-19 crisis. The goal is to establish a connection between civil society, soft power, and foreign policy. It also examines the recent effects on foreign policy mechanisms due to the increasing significance of global civil society worldwide.

Keywords: Civil Society, Foreign Policy, Instrument, Functions, Relations

Paper Type: Research Article

¹ Assistant Professor, Kastamonu University, Department of International Relations, yvabubakar@kastamonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3410-6113>

² Professor, Kastamonu University, Department of Political Science and Public Administration, skgul@kastamonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4771-9202>

1. Introduction

Immediately after the World Health Organization (WHO) declared the novel coronavirus pandemic, the world succumbed to the most unexperienced scenarios in the near history of border closures, lockdowns, and travel bans. Consequently, states' economies, corporations' businesses, and individuals' incomes declined. Hence, the increase in the level of poverty and hunger serves as a prime mover in the rise in crime rates and lawlessness in most parts of the world. These natural, unexpected developments gingered the numerous social movement organizations, nongovernmental organizations, nonprofit organizations, voluntary organizations, and social economy organizations, as the case may be that are generally under the descriptor of 'third sector' (Dalton, 2014: 41) of the different developed world to take a new shape in rendering services in developing world, remarkable functions which make their home countries more relevant around the globe. These new approaches have metamorphosed the status of civil society once again from mere social and voluntary organizations to vital foreign policy instruments.

Civil society is described as a nongovernmental organization whose prevalence and impacts are part of what soft power consists of (Yavuzaslan and Çetin, 2016: 398). It is reemerging as a vital institution of soft power principle in the modern world. By so doing, it is positioning itself perfectly well as a zestful tool of states' foreign policy. Based on the mutually enriching interactions between state and civil society, the latter has now retaken the crucial role of enhancing the foreign policy objectives of the former. As a result of the widening gap left by the developing states in the area of human and community development, the magnificent role of civil society has now crisscrossed the local and global environment (Sfeir-Younis, 2023: 31). These roles can be seen in areas such as environment, human security, human rights, social and economic services, gender equality, discrimination, advocacy, and health improvement. In the current era, when several diseases such as HIV, Malaria, Ebola, and the novel coronavirus are or have been battling the world, civil society revigorated the pivotal role it has been playing in the global health sectors. In this way, it is shaping the preferences of some countries that would enhance the foreign policy goals of its home country.

At the peak of the COVID-19, from North America to South America, from Europe to Asia, and from Australia to Africa, economic, political, and social sectors have been grievously affected by the adverse effects of the virus. Civil society organizations (CSOs) worldwide, especially those from developed countries, have been trying to render services in developing countries to ameliorate the haphazard situations. In the course of doing so, CSOs promote the image and enhance the prestige of their home country abroad in an ancillary manner. It is observed that the current situation has positioned the developed countries' CSOs in developing countries with a solid link to the community in which they live through building broader participation, which makes them gain more incredible momentum for themselves and their home countries (Mullard and Aarvik, 2020:4). These developments have given more room for increasing diplomatic relations under the auspices of the functionality of civil society in the global environment.

The role played by CSOs in least-developed countries cannot be overemphasized, from the promotion of the rights of the less privileged to the rendering of essential services, the Finnish CSOs, for example, as indicated in its African Strategy, published in 2021, had a long history of development activities in some East African countries that consists Ethiopia, Uganda, Somalia, Kenya and Tanzania (Umfi, 2022). Likewise, American CSOs such as the United States Agency for International Development (USAID), in its effort to advance the United States Central Asia Strategy, reinforce regional connectivity and cooperation, the rule of law, respect for human rights, securing of regional autonomy and political, economic and security interests of the central Asian countries with the sole aim of building linkages with the United States and beyond (USAID, 2020: 19). After the coronavirus outbreak, the United Kingdom's soft power superpower CSOs have doubled the strategies they have been using to build

support for development in developing countries. Similarly, Australia has developed a transactional approach to buttress its international diplomacy through its international education strategy. For instance, the Australian Global Alumni Strategy is a vigorous strategy of public diplomacy initiative that builds on the success of the country's past educational development and will bring together ex-alums to promote and advance its national interest.

The CSOs have undoubtedly increased the level of acceptability of their home countries in the regions or countries they serve. As a benefit of this acceptability, the home countries of the CSOs can influence the policies of some areas and countries in which their CSOs are magnificently assisting economically, socially, educationally, and health-wise. This study examines civil society's invigoration as a foreign policy tool in the contemporary global village, especially after the COVID-19 pandemic. The aim is to draw an intersection between civil society, soft power, and foreign policy. It also analyses the new impacts on foreign policy machinery due to the growing importance of global civil society worldwide. This study adopts collaborative governance and descriptive analysis to justify the relevance of civil society as a resurgence tool for promoting foreign policy in the post-COVID-19 era. Considering the increasing need for a collaborative effort to wipe out dangers challenging the global village, which civil societies are championing worldwide, civil societies are incessantly becoming relevant in domestic and foreign policy, a point this article aims to justify.

2. Civil Society, Soft Power, and Foreign Policy

By definition, civil society is seen as a societal organization in the exterior of the family, market, and state. In other words, neither the government nor the business corporation supplements the functions of the state and, in some cases, serves as a corrective to the fallibility of authority through advocacy campaigns. In furtherance of the definition of civil society, the European Union sees it as "all forms of social action carried out by individuals or groups who are neither connected to nor managed by the State" (Cooper, 2018: 4).

Soft power, conversely, can be defined as the power of influence rather than coercion, the power of motivation instead of forces, or the power of enticement instead of enforcement. The father of soft power, Joseph Nye, defines soft power as the ability to attract and influence others to get what you want by utilizing political ideas, cultural norms, and policies. In another work, Nye sees soft power as a country's power momentum created by all the possibilities and opportunities a country has apart from direct military force (Nye, 2005). Whatever definition is given to soft power, it must be an attribute of upholding the foreign policy objectives of its state through non-military actors such as civil societies.

Foreign policy has been given several interpretations and definitions; in whatever case, it donates domestic invigorated foreign actions taken by the state to achieve specific interest in the international arena. A favorable definition of foreign policy for this article is given by Marijke Breuning, who sees foreign policy as "the totality of a country's policies toward and interactions with the environment beyond its borders" (Adamczyk and Rutkowska, 2020: 42). Several global civil societies have been performing tremendously far beyond their home country's borders, neighbors, and surroundings, and in doing these, they serve as tools for foreign policy.

Civil societies are categorized as soft power agencies and regarded as foreign policy instruments because they can influence their clients to act in a manner they would otherwise not have done - through carrots rather than stick methodologies. The nexus of civil society, soft power, and foreign policy can be best explained by paraphrasing Robert Putnam's idea (1993); in the contemporary global village, civic associations and organizations in civil society are not only vital for democracy but also serve as an essential instrument for foreign policy. However, they reinforce "habits of the heart" crucial to a stable and effective democratic institution that ensures a vibrant foreign policy under the auspices

of soft power principles of their home state (Putnam, 1993: 11). This article interprets and analyzes relevant literature to justify the notion that civil societies are rising instruments of foreign policy for several countries around the globe.

3. Methodology

This research aims to analyze the emerging relevance of CSOs in foreign policy in the contemporary global village. This study examines the roles of global civil societies and how these functions enhance their appeal to the institutions they serve and, most importantly, their home countries. It shall also respond to the question of how vital civil societies are as revival instruments of foreign policy after the COVID-19 pandemic that renders countries vulnerable to one another and underscores the need for collaboration and togetherness in the contemporary rubrics of international relations.

We gathered and analyzed data on the critical factors of civil society in global diplomacy from articles on the Clarivate Web of Science database, as well as from books, websites of civil societies and International Organizations, and websites of well-known soft power organizations worldwide.

In order to sincerely justify the magnificent contribution of civil societies in promoting the foreign policy objectives of their home country, this article adopts collaborative governance as a vital methodology that facilitates the collaboration of both public and private stakeholders in joint forums with public agencies to participate in decision-making processes that aim to reach a particular national or international goal (Ansell and Gash, 2007: 543). The states worldwide have to collaborate with non-state actors to achieve their foreign policy objectives in the contemporary international environment, considering that the world is increasingly becoming complex and actors are highly becoming interdependent in what might be termed a symbiotic relationship. Nonprofit organizations in most developed states partner with state entities to provide social amenities and developmental infrastructures and collaborate intensively to promote their home countries' diplomatic goals abroad (Carboni et al., 2017: 135). Based on this assumption, this article analyzes the relevance of CSOs as vital instruments of foreign policy, especially after COVID-19, when the benefits of humanitarian gestures and the need for cordial relations between states become much more apparent.

The current world governments are networking with non-state actors to be able to resolve complex internal issues such as poverty, inequality, insecurity, and unemployment as well as major international issues such as global warming, human trafficking, financial crises, human rights abuse, drug trafficking and terrorism (Ojo and Mellouli, 2018: 106). Moreover, the massive failure of the hard way, in other words, military strategy in sustaining and increasing states' relevance in the global community, gives way to the rise and adaptation of soft ways of inducement, such as collaborative governance, which denotes the synergetic approach of states and non-state actors such as civil society in promoting and protecting the former's interest in the international environment. To justify our assumption, we selected seven outstanding civil societies working in different parts of the world in at least one of the three focal areas we determined: advocacy, development, and humanitarian. These three areas are vital as they are the areas through which the hearts and minds of the people can be easily touched. In selecting these civil societies, first, we randomly choose seven countries to represent the world's four hemispheres: Southern, Northern, Eastern, and Western. Australia represents the southern hemisphere, America represents the western hemisphere, Finland and Türkiye represent the northern hemisphere, the UK and Switzerland represent the northern and eastern hemispheres, and Kenya represents the north and southern hemispheres. In each of these countries, we randomly select one civil society organization among the numerous in the country that are rendering services at least in one of the three identified focal areas in at least two continents. We testify to this by analyzing the functions and services published on their websites that were posted during and after the COVID-19. We then analyzed how their roles in the global climate help promote their home countries' foreign

policy objectives. We consider these civil societies outstanding in their contributions to the management of coronavirus and their humanitarian and developmental services worldwide. We testify to this by searching several articles written about them after the Corona pandemic, which were published in journals under TR Dizin and Web of Science. To balance thought, at least one civil society from different regions of the world is selected to justify our point.

In analyzing the gathered data, descriptive analysis was employed to interpret and justify the assumption that in the modern world, civil societies are becoming increasingly important tools in the conduct of foreign policy and diplomatic procedures. The article analyses the foreign policy networks of some states with civil societies to achieve diplomatic goals in the international arena.

4. Results and Discussion

The increasing importance of civil society in several governments results in novel impacts on foreign policy apparatuses in the context of soft power among several nation-states (Wright, 2018: 65). Since their inception, CSOs have been critical to lifting people and an antidote to humanity's numerous challenges. By resolving a series of hiccups detrimental to the masses' social and economic lives, civil societies are winning the hearts and minds of the people they serve, both for themselves and their home countries. This is made highly conceivable by the fact that civil societies have been able to handle a wide range of normative issues, including social justice, equity, poverty, empowerment, and security, more effectively than the government has been able to (Sfeir-Younis, 2023: 30).

Table 1. Example of Civil Societies as Instruments of Foreign Policy for Selected Seven Countries

N	Home Countries	Civil Societies	Service Countries	Strategies	Roles	Foreign Policy Achievements
1	Australia	Union Aid Abroad	Global	-International Affiliation -Organizational Networking	-International Developmental Programs Assistance -Humanitarian Development Assistance -Global Justice Advocacy Programs	Increases Australian relevance around the world
2	Finland	Finnish Felm	Global	Collaborative Governance	-Promotion of Human Dignity and Justice -Enhances Social and Economic Justice	Increases Finland's cordial relations with the target countries
3	Kenya	The Youth Cafe	Africa	Regional Network	-Promoting Democracy and Good Governance -Enhance Innovation and Agriculture	Increases Kenya's cultural and diplomatic relations in Africa
4	Switzerland	BPW International	Global	International Networks	-Promoting women's entrepreneurship and girls' skills -Organizing internship programs	Increases Swiss connectivity with other countries
5	Türkiye	Deniz Feneri	Central Asia, Balkans, and Africa	National and local collaboration	-Poverty alleviation and support development	Increases Türkiye's relevance in Central, Balkans and Africa

6	United Kingdom	OXFAM	Global	-Organizational Network -Collaborative governance	-Fight against inequality, Injustice, and Poverty -Promoting equality, empowerment, and inclusiveness	Increases global interconnectivity
7	United States	Open Society Foundation	Global	Local collaboration	-Promoting justice and human rights -Assisting vulnerable refugees	Promotes the United States and Democratic Acceptability around the world

Source: Produced by the authors.

Take, for instance, the services of the community church organizations agencies of the Uniting Church of Australia in Papua New Guinea, organized to provide healthcare services and disseminate knowledge about public health initiatives under the PNG Church Partnership Program, which is sponsored by the Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT) has done tremendously well in uplifting people who are poor and underserve. These charitable roles have made the organization win many mementos for its home country. Under the Church Partnership Program (CPP), Australia and Papua New Guinea (PNG) have collaborated to provide vital health and education services, particularly in rural and isolated areas. Additionally, various activities supporting gender equality and social inclusion, peace and prosperity, and disaster risk reduction in Papua New Guinea have been offered (UnitingWorld, 2023). These gestures have helped to promote a close bond between Australia and several African countries, thereby increasing relations and advancing the acceptability of the provider's foreign policy objectives by the recipient.

Aid to nations from nations, for example, is a strategic soft power gadget adopted by several nation-states to promote their policies via civil societies abroad. For instance, in Australia, CSOs deliver the country's assistance and development program globally and collaborate with regional multilateral partners to increase the capability and prosperity of people in neighboring nations (Burns, 2023:45). It has been observed that the country's foreign policy agenda has been effectively promoted globally through a partnership between the Australian Foreign Ministry and Civil Societies. Australia's worldwide development and humanitarian activities are mainly carried out via several not-for-profit organizations. They must thus be central to its foreign policy, aiming to eliminate poverty and inequality and advance human rights worldwide.

The International Australian home-based organizations that render services in the developing world in different fields are CARE Australia, ActionAid Australia, World Vision Australia, and PLAN International Australia. These organizations partner with several organizations worldwide while raising funds in Australia to actively execute international development projects around the globe. In projecting the Australian image abroad, aside from the global civil societies, national organizations render such services and achieve foreign policy objectives for Australia through collaborative governance. Such organizations include but are not limited to the 40K Foundation, the Afghan Australian Development Organization, and the Nusa Tenggara Association (Morton, 2014:169-171). In enhancing the Australian image abroad, some series of Australian international development organizations have been carrying out tremendous roles in this regard. The famous organizations are Caritas Australia Overseas Aid Fund, Union Aid Abroad, and the Australian Conservation Foundation.

A prominent Australian nongovernmental organization that has garnered significant recognition for itself and its home country worldwide is the Australian People for Health, Education and Development Abroad (APHEDA), also called Union Aid Abroad. APHEDA's global humanitarian efforts,

including assistance in Gaza, women's empowerment, advocacy programs, and protection of human rights, as well as its support for international justice and the anti-apartheid struggle, have significantly enhanced Australia's influence in South Africa, the Arab world and numerous other countries. APHEDA's calls to seize fire and provision of development and humanitarian programs in Gaza have given it much more recognition in the international community (Apheda, 2023). In other words, its gestures and call to seize fire in Gaza have earned the organization much emulation among the pro-humanitarian and peace-loving communities worldwide.

Regarding global women empowerment, APHEDA has been working with several regional and local organizations to ensure the success of women-enhancing programs. This approach can be noticed in its support for the Karen Women's Organization in Korea through the Capacity Building for Karen Women Training project (Paw, 2024). These projects have been helping refugee women in the Thai-Burma Border, and Karen State (eastern Myanmar) receive vital training to become beneficial and active community members. These kinds of gestures have not only increased the status of APHEDA but also resulted in the continuous acceptability of its home country, Australia, by the citizens of the countries or inhabitants of the regions it serves.

In the contemporary global village, government apparatuses are not the only entities that promote states' foreign policy; nongovernmental organizations also participate actively. Foreign policy is not only about states' action in promoting their interests worldwide via physical and military actions. It also comprises diplomatic procedures encapsulated in a tactical maneuver effectuated by soft power bodies such as civil societies. Thus, foreign policy is a coordinated, interconnected domestic plan to tackle international challenges in all ramifications. However, "It is about caring for the entire global village." It is in this case that civil society in diaspora, as this article ventures to coin it came in, to complement governmental global efforts in addressing the fundamental issues of humanity around the world, thereby influencing the people and the entire community it serves to behave to its, and its home country's whims and caprices which promotes their foreign policy goals in both short and long run. Take, for instance, Finland's civil societies, which have been vital partners for the country's foreign ministry; through engagement in development cooperation, they contribute significantly to Finland's efforts in global cooperation to curtail COVID-19. According to the Finnish government, over EUR 5 million of money intended for CSOs to collaborate on international development projects was redirected by May 2021 to COVID-19-related projects (UMFI, 2022). This indicates how Finland has supported its civil societies by working abroad in several developmental and humanitarian projects, testifying to the collaborative approach to promote state policies worldwide using civil societies as vital instruments.

In promoting close bonds between its home country and service countries Finnish Evangelical Lutheran Mission, another non-for-profit organization tool of foreign policy once stopped its missionary activities and instead started to promote a cordial relationship between the independent churches in Namibia; this shift in activities of the Lutheran Mission in Namibia has led to a close rapport between Namibia and Finland, this is typically true as following the former's independence, the latter became one of its most important backers of development through nonprofit organizations. The diversification of the Finnish civil societies' services can also be noticed in their work in dozens of official development assistance (ODA)-eligible countries. Finland's bilateral and multilateral cooperation with civil societies focuses on five African and three Asian nations. Finland also helps numerous other nations through civil societies, mainly in the Middle East and Central Asia (Kontinen et al., 2022: 22).

Today, one of the best examples of civil society as a reemerging instrument of foreign policy is Finnish Felm, the country's most significant development CSO that works in 24 countries in tandem with its country's Ministry of Foreign Affairs. Its focal point is to promote human dignity and justice

around the world. Following the COVID-19 pandemic, Felm's development cooperation program began to advocate the rights of individuals who experience prejudice, enhance social and economic justice, and foster peace and reconciliation in the nations where its programs are implemented. Felm's Development Project countries include Cambodia, Colombia, Ethiopia, Mauritania, Myanmar, Nepal, Senegal, Zimbabwe, and Global Networks (East Africa: Tanzania, Burundi, and Rwanda) (Felm, 2024). Thanks to the services of Felm in the countries above, a more excellent cordial relationship has been on the increase between them and Finland because of the fascinating works its large global civil society offers in the selected countries.

In the contemporary era, foreign policy has emerged as a focal point for meaningful conversation about our shared future. These severe discussions that have been going on the floor of the United Nations General Assembly, European Union, African Union, and the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) can include but are not limited to issues of human rights, democratic participation, good governance, employment, climate change and health. Global civil society mostly brings the issues above forward, especially those who render services in those areas. Take, for instance, the Kenyan-based not-for-profit organization known as The Youth Cafe, which has been at the forefront of bringing to the global space the issues related to democracy, human rights and governance, talent development and innovation, economic growth, health and well-being, education, research, and social services, agriculture, and environmental sustainability that are commonly found in West, East, North, Central, and Southern Africa (Theyouthcafe, 2024). In addition to being the voice, tool, and medium of the masses through which they can express their opinions on global strategic procedural and substantive matters, Youth Cafe is carrying out significant humanitarian functions across Africa. This act yields cultural and diplomatic benefits for its home country, Kenya. Thanks to such gestures, Kenya is now one of the rising stars in Africa.

Another remarkable example of foreign policy by proxy (Marchetti, 2017:275) through civil societies can be seen in the work of BPW International. This Swiss-based multinational civil society exemplifies civil society participation in foreign policy. It is one of the most potent international networks for business and professional women, having affiliates in over 100 countries across five continents (Bosshart, 2023). From strengthening girls' skills in Mathematics and French in Senegal to the international internship program, BPW is doing tremendously well worldwide, increasing the bonds between its home country and the countries it renders services. Some of its admirable projects across the world are the BPW Japan UN CSW Internship project, which educates and develops young women's abilities in solving international issues, and Jeu de cartes Planete Genre - BPW France, which addresses the link between gender and climate (Mantah, 2022). To navigate women from informal to formal business sectors since 2008, BPW International in Africa has expanded from 10 countries with 450 members to 14 nations with 916 members, as well as from 3 Federations and 9 Associate Clubs to 3 Federations and 15 Associate Clubs (Dossa, 2011: 36). As it deals mainly directly with youth, it can touch the tangible hearts that need to be touched, and by so doing, it is creating a magnificent future relationship for its homeland with the rest of the world.

In human rights protection and protecting the basic principles of democracy, several civil societies have gained mementos worldwide. They are becoming the epitome of virtue and vital instruments for projecting their home countries' foreign policies in the countries they serve. It has been argued that civil societies in most parts of the world are seen as ambassadors of their home countries. Take, for instance, the Deniz Feneri (Lighthouse) of Türkiye, which has rendered services in Africa, the Middle East, and the Balkans. It is regarded as a genesis of Türkiye by the people of most of the regions it serves. From areas affected by natural disasters to areas afflicted by artificial disasters, Deniz Feneri renders numerous caritative and developmental assistance that help alleviate the suffering caused by any crisis. In Africa, they offer educational assistance to less privileged children and carry out

developmental assistance such as boreholes, clinics, schools, and related projects to regions in dire need of such projects (Özkan, 2014: 14). The organization has offered several emergency humanitarian assistances in the areas affected by the Hamas-Israel war by giving food, shelter, and financial aid to the masses affected by the war, especially women and children. Such humanitarian acts by the organization are also seen in countries such as Syria, Bosnia and Herzegovina, Afghanistan, and most African countries (Deniz Feneri, 2023: 60-82). The exceptional humanitarian aid provided by Türkiye's Lighthouse in least-developed nations has established her as a prominent representative for her country throughout the regions it serves, such as Kosovo, Pakistan, Bulgaria, and African countries, to mention but a few (Zencirci, 2020: 614-615).

Consequently, the people and the government in these nations commence to forge a close relationship with Türkiye, even formalizing bilateral educational and military agreements. We have observed this phenomenon in Libya, Somalia, and Nigeria (Fakuade, 2023: 52-60). The tremendous gesture of Deniz Feneri in the least developed nations has positioned the organization and its home country-Türkiye as *primus inter pares* in most underdeveloped regions worldwide. Due to such functions by Turkish civil societies worldwide, the image of Türkiye has increased as it has established more economic, educational, and cultural relations with African countries in the last decade than ever before.

The foreign policy of the modern era is no longer just about influencing one's policy in the global arena via the military or even economic might; it also encompasses the urgent need to address the nagging human and international issues that can be, for instance, under the auspice of Millennium Development Goals. Global problems such as poverty, climate change, terrorism, natural disasters, and gender issues have been given urgent attention by state and non-state actors worldwide. However, the government's hand needs to be improved in addressing these problems to the barest minimum; for this reason, civil society began to serve as a complementary body to the government. For example, Oxfam was formed by Oxford academics who were Quakers and sponsored mainly by the UK's Department for International Development (DFID). A global movement of individuals battling inequality to eradicate poverty and injustice is a prime example of a body that complements governmental efforts in tackling contemporary international issues. The organization has been working across regions in nearly 70 countries, with thousands of partners and friends, to help people develop better lives for themselves, increase resilience, and safeguard lives and livelihoods during times of catastrophe, which have been successful, especially under its 'make poverty history' program (Aaronson and Zimmerman, 2006: 999). Working across continents on equality, empowerment, solidarity, inclusiveness, accountability, and promoting courage to end poverty and injustice, Oxfam has been rendering tremendous services, lifting people and society, and serving as the voice of the voiceless through exposing illegality. These gestures made it a reputable organization across the globe, thereby winning the hearts and minds of the people for itself and its sponsoring countries, such as the United Kingdom, the European Union, and the United Nations (Mahase, 2023: 1468). Oxfam has been a significant tool in advancing one of the EU's critical policies, feminist foreign policy, which promotes the rights of women and girls' children. This entails an intersectional feminist strategy that prioritizes gender, racial, economic, and climate justice, prioritizes decolonization, and places the voices of people who have historically been underrepresented and disproportionately harmed at the center of policymaking (Oxfam, 2024). By so doing, the masses it uplifts see Oxfam as a salvage and a ladder of justice in the international community.

The alleviation of refugees' needless suffering is a crucial role played by civil society and is highly valued globally. Civil societies working in this area are in the limelight and quickly gaining mementos for themselves and their home countries, thereby implicitly promoting the objective of the latter's foreign policies. In the modern days, in practically every country, there is a "gap" between the statutory

frameworks for refugee protection and the inability or incapacity of state authorities to carry out their corresponding obligations. The gap the government created in addressing the refugee crisis has been filled by several global civil society groups essential in handling refugee protection (Pries, 2022). Consider the efforts of the US-based grantmaking network Open Society Foundations, which business tycoon George Soros established to promote justice and human rights, freedom of expression, public health and education access, and the development of dynamic and tolerant democracies whose governments answer to their constituents, has been collaborating with local communities in over 120 countries to address serious global issues such as refugees' crisis, democratic shortcomings, and climate crisis (Dagnet, 2023: 1).

Today, through several other civil societies, such as the Menédek Hungarian Association for Migrants in Hungary, and other local foundations in Serbia, Croatia, Italy, Macedonia, and Greece, the Open Society Foundation has been partnering and networking with its home state government to assist vulnerable refugees with legal and medical help to protect them from all sorts of abuses by whatever individual, group or sectors in their new land (Open Society Foundations, 2015). In these kinds of remarkable functions, Open Society Foundations has won numerous accolades for itself, its sponsors, and its home countries from different communities and people around the globe. By supporting democracy and the rule of law and addressing injustice, climate change, and refugee crises, Open Society Foundations has positioned itself as an emulating mechanism for promoting and upholding foreign policy via diplomatic procedures in an international environment.

Ethics Approval and Consent to Participate

-

Author Contributions

Author 1's contribution to the article is 60%, and Author 2's contribution to the article is 40%.

Funding Statement Interest

-

Acknowledgment

-

Conflict of Interest Disclosure

The authors declare that there is no conflict of interest.

References

- Aaronson, S. A., & Zimmerman, J. M. (2006, November). Fair Trade? How Oxfam Presented a Systemic Approach to Poverty, Development, Human Rights, and Trade. *Human Rights Quarterly*, 28(4), 998-1030. DOI:10.1353/hrq.2006.0039
- Adamczyk, M., & Rutkowska, P. (2020). Analysis of the Country's Foreign Policy through its Determinants, Structure and Instruments: Potential Research Scenarios. *Historia Polityka*, 32(39), 39-51. DOI: <https://doi.org/10.12775/HiP.2020.013>
- Ansell, C., & Gash, A. (2007). Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4), 543-571. DOI:<http://dx.doi.org/10.1093/jopart/mum032>
- Apheda (2023, October 31). *Stand with the People of Gaza*. Union Aid Abroad Apheda. Access Address: <https://www.apheda.org.au/stand-with-the-people-of-gaza/>
- Bosshart, C. (2023). *BPW International*. BPW. Access Address: <https://www.bpw-international.org/about-bpw/>
- Burns, J. (2023). *Supporting Democracy in our Region*. Parliamentary Joint Committee Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade, Parliament of Australia.
- Carboni, J.L., Siddiki, S., Koski, C., & Sadiq, A. (2017). Using Network Analysis to Identify Key Actors in Collaborative Governance Processes. *Nonprofit Policy Forum*, 8(2), 133-145. DOI:10.1515/npf-2017-0012
- Cooper, R. (2018). What is Civil Society? How is the term used, and what is seen to be its role and value (internationally) in 2018? K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies. Access Address: https://opendocs.ids.ac.uk/articles/online_resource/What_is_Civil_Society_its_Role_and_Value_in_2018_/26427220?file=48076216
- Dagnet, Y. (2023). *Case Studies: Open Society Foundations Imagining Climate Just Democracies*. WINGS Elevating Philosophy.
- Dalton, B. (2014). Civil Society: Overlapping Frames. *Cosmopolitan Civil Societies: An Interdisciplinary Journal*, 6(2), 1-69. DOI:<http://dx.doi.org/10.5130/ccs.v6i2.3918>.
- Deniz Feneri (2023). *Faaliyet Raporu 2023*. Istanbul: Deniz Feneri. Access Address: https://www.denizfeneri.org.tr/pdf/2023-faaliyet-raporu_136.pdf
- Dossa, H. A. (2011). *Proceedings of the Twenty-Seventh International Congress on the theme "Power to Make a Difference."* The XXVII BPW International Congress Helsinki Finland 17-21 June 2011.
- Fakuade, D. (2023). Türkiye-Africa Relations: A Case Study of Somalia, Nigeria and Libya from Humanitarian and Security Perspectives. *Insight Turkey*, 25(3), 51-62. DOI:10.25253/99.2023253.4
- Felm (2024). *Development Cooperation*. Access Address: <https://felm.org/development-cooperation/>
- Gavrielatos, A. (2020, August 31). *Union Aid Abroad – APHEDA Takes Part in End Covid for All Campaign*. Access Address: <https://www.apheda.org.au/union-aid-abroad-end-covid-for-all/>

- Ingram, G. (2020, April 6). *Civil Society: An Essential Ingredient of Development*. The Brookings Institution. Access Address: <https://www.brookings.edu/articles/civil-society-an-essential-ingredient-of-development/>
- Kontinen, T., Palmusaari, M., Perthaler, M., Ranta, E., & Salmivaara, A. (2022). *Finland's Action to Strengthen Civil Societies and Advance their Enabling Environment*. (Publications of the Ministry for Foreign Affairs of Finland; Vol. 7, pp.1-103). Ministry for Foreign Affairs of Finland. Access Address: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-281-346-6>
- Mahase, E. (2023, June 26). UK Aid Funds “exploitative” Private Health Providers in Developing Countries, Oxfam Claims. *BMJ-British Medical Journal*, 381, p.1468. DOI:<https://doi.org/10.1136/bmj.p1468>
- Mantah, S. (2022). *BPW International Projects*. Access Address: <https://www.bpw-projects.org/plan%C3%A8te-genre-bpwfrance/>
- Marchetti, R. (2017). Foreign Policy by Proxy: Democracy and Human Rights Promotion through an Engagement with Civil Society. In: Marchetti, R. (Eds.) *Partnerships in International Policy-Making*. International Series on Public Policy. Palgrave Macmillan, London. DOI:https://doi.org/10.1057/978-1-349-94938-0_14
- Morton, B. (2014). *Australia Case Study: Australian Csos And Relationships with the Australian Government in Development Cooperation*. pp.167-206, UNDP-CH05-Australia. Access Address: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/cn/UNDP-CH05-Australia-Case-Study.pdf>
- Mullard, S., & Aarvik, P. (2020). Supporting civil society during the COVID-19 pandemic: The potentials of online collaborations for social accountability. *U4 Guide*, pp.1-14. Canada: CMI CHR. Michelsen Institute. Access Address: <https://www.u4.no/publications/supporting-civil-society-during-the-covid-19-pandemic.pdf>
- Nye, J. S. (2005). *Dunya Siyasetinde Basarinin Yolu: Yumusak Guc (Soft Power: The Means to Success in World Politics)*. Istanbul: Elips Kitap.
- Ojo, A., & Mellouli, S. (2018). Deploying Governance Networks for Societal Challenges. *Government Information Quarterly*, 35(4), 106-112. DOI:<https://doi.org/10.1016/j.giq.2016.04.001>
- Onyango, W. (2020, November 26). *Statement on COVID-19 and Youth*. Access Address: <https://www.theyouthcafe.com/covid19-and-youth/statement-on-covid-19-and-youth>
- Open Society Foundations (2015). *Open Society Foundations Support Civil Society's Response to Refugee Crisis in Europe*. Access Address: <https://www.opensocietyfoundations.org/newsroom/open-society-foundations-support-civil-society-s-response-refugee-crisis-europe>
- OXFAM (2024). *Oxfam International*. Access Address: <https://www.oxfam.org/en/what-we-do/about/what-we-believe>
- Özkan, M. (2014). *Doğu Afrika Jeopolitiği ve Türkiye'nin Somali Politikası*. Ankara: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Paw, N. K. (2024). *Building Sustainable Leadership Skills among Refugee Women*. Access Address: <https://www.apheda.org.au/refugee-women-leadership/>
- Pries, L. (2022). *Why Civil Society Engagement is Crucial for Refugee Protection*. Access Address: <https://www.asileproject.eu/why-civil-society-engagement-is-crucial-for-refugee-protection/>

- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Sfeir-Younis, A. (2023). Role of Civil Society in Foreign Policy: A New Conceptual Framework. *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, 5(2), 29-32. Access Address: https://scholarship.shu.edu/diplo_ir/vol5/iss2/4
- Theyouthcafe (2024). *Our Project: The Youth Cafe*. Access Address: <https://www.theyouthcafe.com/ongoing-projects>
- UMFI (2022). *Civil Society Promotes Human Rights and Sustainable Development*. Ministry of Foreign Affairs of Finland. Access Address: <https://um.fi/civil-society>
- UnitingWorld (2023, September 25). *Year 19 of the Church Partnership Program in Papua New Guinea: Church Partnership Program (PNG), News, Project Updates*. Access Address: <https://unitingworld.org.au/category/project-updates/church-partnership-program/>
- USAID (2020). *The goal of the USAID/Central Asia's 2020 – 2025 Regional Development Cooperation Strategy (RDCS)*. Access Address: <https://www.usaid.gov/central-asia-regional/rdcs>
- Wright, S. (2018). *African Foreign Policies*. New York: Routledge.
- Yavuzaslan, K., & Çetin, M. (2016). Soft Power Concept and Soft Power Indexes, in *Business Challenges in the Changing Economic Landscape*, in Mehmet Huseyin Bilgin & Hakan Danis & Ender Demir & Ugur Can (ed.), Springer, Vol 1, pp.395-409. DOI: 10.1007/978-3-319-22596-8_28
- Zencirci, G. (2020). Markets of Islam: Performative Charity and the Muslim Middle Classes in Turkey. *Journal of Cultural Economy*, 13(5), 610-625. DOI:10.1080/17530350.2020.1741426

Çorum-Alaca Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma

Esra ÖZATA ŞAHİN¹

Çorum-Alaca Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma

A Research on Çorum-Alaca Cuisine Culture

Öz

Bu çalışmanın amacı, Çorum-Alaca mutfak kültürünü oluşturan faktörleri belirlemek ve incelemektir. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, genel olarak bilinen sınırlı sayıda yöresel yemeklerin ötesinde, Alaca yöresine özgü çok sayıda geleneksel ürün ve lezzetin var olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar tarafından dile getirilen tarifler ve yemeklerin hikâyeleri, bu kültürün çok boyutlu ve derin bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, Alaca mutfağına dair akademik çalışmaların yetersiz olduğu ve bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu da anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mutfak Kültürü, Çorum-Alaca, Yöresel Ürün, Yerel Mutfak

Abstract

The aim of this study is to determine and examine the factors that constitute the Çorum-Alaca culinary culture. The data obtained as a result of the interviews were examined using the content analysis method. The findings reveal that beyond the limited number of generally known local dishes, there are many traditional products and flavors specific to the Alaca region. The recipes and stories of the dishes expressed by the participants prove that this culture has a multidimensional and deep structure. However, it has also been understood that academic studies on Alaca cuisine are insufficient and that more research is needed in this area.

Keywords: Culinary Culture, Çorum-Alaca, Local Product, Local Cuisine

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre yemek yemek, yaşamı sürdürmek için karşılanması gereken temel ihtiyaçlardan biridir. Bir insanın hayatta kalması, vücuttaki besin maddelerinin kullanımına göre şekillenmektedir. Beslenmenin serüveni düşünüldüğünde, yalnızca hayatta kalmak için yapılan bu aktivite, zamanla zevk amaçlı beslenmeye dönüşmüştür (Yıkılmış vd., 2024; Yu vd., 2024). Yiyecek ve içecek, yalnızca temel bir ihtiyaç olan gıdadan ibaret olmayıp, bir kültürün içinde yer alan bireylerin kendilerini ifade etme şekli, toplumdaki konumları ve statülerini belirleme gibi çeşitli ve karmaşık anlamlar barındırabilir. Yemek, yalnızca biyolojik bir eylem değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal boyutları olan kültürel bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Avcıkurt ve Sarıoğlan, 2019: s. 5).

Dolayısıyla sosyal bir varlık olan insan, yaratıldığından beri sürekli olarak başkalarıyla birlikte yaşamaya gereksinim duymuştur. Farklı mekanlarda farklı medeniyetler kuran bu insan toplulukları,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Alaca Avni Çelik Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, esraozata@hitit.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9438-5882

zamanla toplulaşarak farklı mutfak türleri oluşturmuşlardır. Bu farklılaşma zamanla ülke mutfaklarını ve devamında ise bölgesel mutfak kültürlerini ortaya çıkarmıştır (Doğdubay ve Temizkan, 2019: s. 18). Destinasyonlara ait, o bölge ile özdeşleşmiş yemekler destinasyonların başta tanıtımı olmak üzere diğer pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesinde güçlü bir araç olarak önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda yerel yemekler seyahat deneyiminin önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Bu duruma paralel olarak birçok destinasyon rekabetçiliği artırmak için kendi mutfaklarının tanıtımını yapmaktadır. Yerel yemekler, bölgeler ve toplumlar arasındaki kültürel farklılığın önemli göstergelerinden ve kültürel kimliğin temellerinden birini ifade etmektedir (Ülker, 2020:s. 55).

Bu çalışmada Çorum'un Alaca ilçesinin seçilmesinin temel nedeni, bölgenin mutfak kültürüne özgü unsurları derinlemesine incelemek ve bu unsurların gastronomi literatüründe hak ettiği yeri almasına katkıda bulunmaktır. Alaca, tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölge olarak, mutfağında bu medeniyetlerin etkilerini yansıtmaktadır. Hitit ve Çorum mutfak kültürüne yönelik yapılan çalışmalar alanyazında yer almasına karşın (Arvas, 2019; Güler, Haseki ve Eker, 2023; Ortakçı, 2023; Özdemir 2016; Özer ve Durlu Özkaya, 2024; Uhri, Solak ve Albayrak, 2010; Zhou ve Juan,2023; Akın ve Balıkcı, 2018; Akar Şahingöz, Akbulut ve Örgün, 2015; Kement ve Başar, 2016; Aras, 2012; Ünal, 2007) Alaca mutfağına dair akademik çalışmaların sınırlı olması (Aydın ve Özkaya, 2022; Duman, Yılmaz ve Er, 2021), bu çalışmanın özgünlüğünü ve önemini artırmaktadır.

Gastronomi alanında yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak Türkiye'nin genel mutfak kültürü, şehir mutfakları veya geniş coğrafi bölgeleri kapsayan araştırmalara odaklanmaktadır. Ancak, yerel mutfak kültürleri, özellikle küçük ölçekli ve tarihsel derinliğe sahip bölgeler, bu araştırmaların görece daha az ilgi gösterdiği alanlardan biridir. Çorum-Alaca mutfak kültürü de bu bağlamda akademik çalışmalarda yeterince ele alınmamış bir bölgeyi temsil etmektedir. Alaca'ya özgü geleneksel yemekler, pişirme teknikleri, mutfak araç gereçleri ve özel gün yemeklerine dair kapsamlı bir akademik inceleme yapılmamıştır. Bu çalışma, hem Alaca mutfak kültürünün kayıt altına alınmasını sağlayarak gelecek nesillere aktarmayı hem de bölgesel gastronomi çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Alaca mutfağının gastronomi turizmi ve yerel ekonomik kalkınma açısından sunduğu fırsatların değerlendirilmesi, çalışmanın pratik faydalarından biri olarak öne çıkmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Mutfak Kültürü

İnsanların besinlere erişme, hazırlama, tüketme, saklama, paylaşma ve dağıtma yöntemleri, zamanla bireysel ve toplumsal gelişimi, düşünsel ve teknolojik ilerlemeyi şekillendirerek modern insanın ve kültürün oluşumuna katkıda bulunmuştur (Yıldız, 2018:s. 73). Beslenme, insan için fizyolojik bir gereksinim olduğu kadar davranışsal, kültürel ve toplumsal boyutları da olan bir olgudur. Bireyin içinde şekillendiği toplum, yaşanan fiziki ve kültürel çevre çerçevesinde bir yemek kültürü geliştirmiştir (Karaman, 2017:s. 46). Kültüre ait ilk tanımı yapan Edward Burnett Taylor'a göre kültür, "*bireyin ait olduğu topluma bağlı olması nedeniyle elde ettiği ahlak, bilgi, inanç ve sanat birikimiyle ortaya çıkan ve tüm alışkanlıkların üzerinde olan karmaşık bir bütün*"dür (Mil, 2019:s. 35; Yılmaz ve Bekar, 2019:s. 47). Türk Dil Kurumuna göre ise kültür "*Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü*" olarak tanımlanmaktadır (TDK2, 2024). Yani yemek, toplumun tarihini ve geleneklerini temsil eden bir kültür öğesidir (Lee ve Ko, 2022). Bu nedenle, insanların açlıklarını gidermek için yemek yemesi biyokimyasal bir süreçken, bu açlığın ne zaman, nasıl ve hangi yiyeceklerle giderileceği ise kültürel bir olgudur (Doğdubay ve Temizkan, 2019:s.19).

Mutfak kültürü üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde tarihsel süreç ve yeme içme alışkanlıkları üzerine yapılan çalışmalar (Güler, 2010; Solmaz ve Altiner, 2018; Kızıldemir, Öztürk ve Sarıışık, 2014; Kasar, 2021; Karaman, 2023; Demirgöl, 2018; Akın, Özkoçak ve Gültekin, 2015; Akyürek, 2018; Akyürek vd., 2024), yöresel mutfak üzerine yapılan araştırmalar (Çelik, Curoğlu ve Sandıkçı, 2021; Arman ve Selvi, 2011; Alyakut ve Küçükkömürler, 2017; Kızıldemir, 2019; Ünüvar ve Cesur, 2023; Işık vd., 2017; Çakıroğlu ve Pınar, 2024; Uçuk ve Kayran, 2023; Irmak, 2019; Şengül ve Türkay, 2016; Çıldam, 2021; Seçim ve Akyol, 2022; Saçılık, 2020; Serçeoğlu, 2014; Çıtak ve Sandıkçı, 2020) ve coğrafi işaret ve türk mutfak kültürü üzerine yapılan çalışmalara (Boyras ve Sandıkçı, 2023; Özdemir, 2020; Özbey ve Köşker, 2021) rastlanılmıştır. Ayrıca sadece tek bir yöresel ürün üzerinden yapılan çalışmalara (Sormaz, Onur, Güneş ve Nizamioğlu, 2019; Ulu, 2019; Esen, 2022; Canbolat, Keleş ve Akbaş, 2016; Şen, 2020) da rastlanılmıştır.

Yapılan literatür incelemesi, mutfak kültürü üzerine gerçekleştirilen çalışmaların geniş bir yelpazeye yayıldığını göstermektedir. Tarihsel süreç, yöresel mutfaklar ve coğrafi işaretler gibi konular ele alınmış, ayrıca belirli yöresel ürünlere odaklanan araştırmalara da rastlanılmıştır. Ancak, yapılan incelemeler göstermektedir ki, mutfak kültürüne yönelik çalışmalar çoğunlukla genel Türk mutfağı, büyük şehirlerin gastronomik mirası veya belirli bölgelerin geniş çaplı değerlendirilmesi üzerine odaklanmaktadır. Buna karşın, Çorum-Alaca gibi küçük ölçekli ancak köklü bir mutfak kültürüne sahip bölgeler üzerine yapılan akademik araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu durum, Alaca mutfağının geleneksel yemekleri, pişirme yöntemleri, kullanılan mutfak araç gereçleri ve kültürel sentez süreçlerinin literatürde yeterince yer bulmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, mevcut çalışma, Alaca mutfağının zengin gastronomik mirasını derinlemesine inceleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Özellikle, bölgeye özgü yemeklerin envanterinin çıkarılması, geleneksel tariflerin kayıt altına alınması ve Alaca mutfağının kültürel kimlik üzerindeki etkisinin ortaya konması, çalışmanın özgün katkıları arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, coğrafi işaretleme ve gastronomi turizmi açısından Alaca mutfağının taşıdığı potansiyelin değerlendirilmesi, bu çalışmanın bölgesel mutfakların korunması ve tanıtılması açısından önemli bir adım olduğunu göstermektedir.

2.2. Yerel/Yöresel Mutfak

Jean Anthelme Brillat-Savarin (1826), Lezzet Fizyolojisi adlı eserinde “Bana ne yediğini söyle sana kim olduğunu söyleyeyim” diyerek toplumu aydınlatmada yemeğin kültürün bir aracı olduğunu vurgulamaktadır. İnsanların beslenme biçimleri, yaşadıkları coğrafi, kültürel, çevresel ve ekonomik koşullar ile tarihsel süreç doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bağlamda, bir bölgede yaşayan insanların tükettiği yiyecek ve içeceklerin hazırlanışı, pişirilme yöntemleri, saklama şekilleri ve yemek yeme alışkanlıkları, yani mutfak kültürü etrafında oluşan tüm alışkanlıklar ve inanışlar, o bölgenin mutfak kültürü kapsamında değerlendirilmektedir (Doğdubay ve Temizkan, 2019:s.21). Dolayısıyla bölgesel mutfaktan bahsederken ortaya çıkan yöresellik kavramı, mutfak kültürünü incelemede oldukça önemlidir.

Yöresel kavramı “*Belli bir yöre ile ilgili; yerel, mahallî, lokal*” ve “*Belli bir yöreye özgü; domestik*” anlamlarına gelmektedir (TDK, 2024). Herhangi bir yere ait özel bir şeyden bahsedilirken kullanılan bu ifade, mutfakla ilgili tanımlamalarda da kullanılmaktadır. Mutfak, insanların yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanma biçimini ifade etmektedir (Durlu Özkaya ve Cömert, 2017). Yöresel mutfak, belirli bir yöreye özgü yiyecek ve içecekleri ifade ederken, bunların yerel özellikleri taşıdığı ve belirli bir bölgeye ait olduğu anlatılmak için kullanılan bir kavramdır (Şengül ve Türkay, 2017: s. 1; Ülker, 2020:s. 53). Yerel ya da yöresel yemek kavramını sadece herhangi bir kültüre özgü yemek olarak değerlendirmek de her zaman doğru olmayabilir. Yerel yemeklerin oluşumunda kültür her ne kadar önemli ise başta iklim olmak üzere coğrafyaya ilişkin diğer birçok unsur da önemlidir. Oldukça geniş bir coğrafik alana sahip olan Türkiye, hem coğrafik unsurlar hem de kültürel özelliklere bağlı olarak oldukça çeşitli, birbirinden farklı ve bazen de birbirini destekleyen yeme ve içme kültürüne sahiptir (Ülker, 2020: s. 53)

3. Yöntem

Bu çalışmada Alaca mutfak kültürünü belirlemek ve incelemek için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler, etik ilkelere uygun bir şekilde yürütülmüştür. Görüşmelerin başında, araştırmacı kendisini tanıtarak çalışmanın amacı hakkında katılımcılara bilgi vermiştir. Ayrıca, katılımcılara bu görüşmelere katılımın tamamen gönüllülük esasına dayalı olduğu ve istedikleri herhangi bir aşamada görüşmeyi sonlandırma haklarının bulunduğu açıklanmıştır. Bunun yanı sıra, kişisel bilgilerinin gizli tutulacağı ve sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacağı konusunda güvence verilmiştir. Katılımcıların kimliği gizli tutulmuş olup her bir katılımcı "K1,2,3..." şeklinde kodlanmıştır.

Araştırma evrenini Alaca ilçesinde yaşayan kişiler oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise, Alaca ilçesinde doğmuş, büyümüş veya uzun süredir bu bölgede yaşayan kişiler, yerel şefler, Alaca mutfak kültürüne dair derinlemesine bilgiye sahip olan, geleneksel yemek tariflerini bilen, bu yemekleri düzenli olarak yapan kişilerdir.

Araştırmaya ilişkin veriler 3 Ekim- 17 Kasım 2024 tarihleri arasında yüz yüze toplanmıştır. Her bir görüşme, katılımcının anlatımına ve derinlemesine bilgi paylaşımına bağlı olarak 30 ile 45 dakika arasında sürmüştür. Görüşmeler, veri doygunluğuna ulaşıncaya kadar devam etmiş ve toplamda 25 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak, katılımcıların Alaca mutfak kültürüne dair bilgi, deneyim ve görüşleri sistematik bir şekilde toplanmıştır. Bu formun ilk kısmında demografik ifadelerle yönelik sorular yer almaktadır (Doğum yılı, meslek, memleket). Katılımcıyı daha iyi yorumlamak için görüşme sorularına geçmeden önce iki soru sorulmuştur. Bu sorulardan biri "Kendinizi tanıtır mısınız? ve bir diğer soru ise "Kaç yıldır Alaca'da yaşıyorsunuz? soruları olmuştur. Böylelikle memleketi Alaca olmayan ve diğer katılımcılara oranla yaşam süresi daha az olan katılımcılar değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Görüşme soruları ise mutfak kültürünü belirleyecek kapsamlı ifadelerden oluşmaktadır. 17 adet soru bulunmakta, bazı sorular ise kendini tekrar etmektedir. Nedeni ise bir soruda dikkatsiz davranabilecek olan katılımcıdan diğer eşleşme sorusunda cevabı net bir şekilde alabilmek içindir. Örneğin "Alaca yöresine ait bildiğiniz yemekleri belirtiniz" ifadesi 1. sorudur. 8. soruda ise "Alaca'da en çok yapılan geleneksel yemekler nelerdir?" sorusudur. İlk soruda herhangi bir nedenle eksik veri paylaşan katılımcı, başka bir ifade ile tekrar aynı soru sorulduğunda daha net ifadeler vereceği düşünülmektedir. Örneklem grubunu tanımlayan kişilere ulaşabilmek için görüşme formunun sonunda katılımcıya "Alaca mutfağı hakkında daha fazla bilgi alabileceğim başka kişiler ya da kaynaklar var mı?" sorusu yöneltilmiştir.

Veriler, MAXQDA Analytics Pro (24.6.0) programı kullanılarak içerik analizine tabii tutulmuştur. MAXQDA, bilgisayar destekli nitel veri analizi için tasarlanmış bir yazılım programıdır (Mohammadi vd., 2024). İçerik analizinde üç farklı gruba dikkat çekilmektedir. İlk grupta, iletilen mesajların sıklığı incelenerek etkileri değerlendirilmektedir. İkinci grupta, kelimeler anlamlarına göre sınıflandırılarak gruplandırılmaktadır. Üçüncü grupta ise kullanılan sözcüklerin işaret ettiği anlamlar, kullanım sıklıkları üzerinden analiz edilmektedir. Yazılı belgeler, sistematik bir şekilde analiz edilerek belirli aşamalardan geçirilir ve içerikleri belirli kategorilere ayrılabilir, tablolarla veya grafiklerde görselleştirilebilir. Bu yöntem, incelenen olgunun daha iyi anlaşılmasını ve açıklanmasını kolaylaştırır (Arıkan, 2005: s. 88). Analiz işlemlerine başlamadan önce görüşme formları düzenlenmiş ve programa yüklenmiştir. Sonrasında görüşme metinleri okunmuş ve her bir sorunun cevabı için kod eklenmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırmada kullanılan verilerin toplanabilmesi için gerekli olan Etik Kurul izin belgesi Hitit Üniversitesi Etik Kurulu 02.10.2024 tarihinde 2024-20 Karar ve 2024-254 sayı numarası ile alınmıştır.

Tablo 1, Alaca yöresine özgü mutfak kültürünü derinlemesine anlamak ve analiz etmek amacıyla oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan bazı soruları (bu soruların tablolaştırılmasının nedeni aynı zamanda oluşturulan temaları da temsil etmeleridir) içermektedir. Soruların tamamı araştırmacı tarafından literatürdeki Alaca mutfağına dair eksiklikler de göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Sorular, yöresel yemeklerin, mutfakta kullanılan kap-kacakların, pişirme yöntemlerinin, özel günlerde yapılan yemeklerin ve kullanılan malzemelerin detaylandırılmasını hedeflemektedir. Ayrıca, yemeklerin hikâyelerinin ve tariflerinin öğrenilmesine yönelik sorularla, Alaca mutfak kültürünün tarihsel, sosyal ve gastronomik bağlamda bütüncül bir şekilde ele alınması amaçlanmıştır. Bu sorular, katılımcılardan detaylı bilgi toplanmasını sağlayarak içerik analizine zengin bir veri kaynağı sunmaktadır.

Tablo 1. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan bazı sorular

1. Alaca yöresine ait bildiğiniz yemekleri belirtiniz.
2. Bu yörede mutfakta kullanılan kap kacaklardan bahseder misiniz.
3. Kullanılan pişirme yöntemlerinden bahseder misiniz.
4. Düğün, bayram gibi özel günlerde hangi yemekler yapılır?
5. Alaca mutfağında hangi malzemeler sıkça kullanılır?
6. Bu yemeklerin bilinen bir hikayesi var mı? Var ise anlatır mısınız.
7. Bu yemekler içerisinde tarifini verebileceğiniz ürünleri anlatır mısınız.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de, Alaca mutfak kültürüne ilişkin görüşme formları incelendikten sonra oluşturulan tema ve kodlar yer almaktadır. Oluşturulan alt kategori ve kodlar, tüm belgeler okunup incelendikten sonra her bir sözcük ve paragrafa işlenmiştir.

Tablo 2. Alaca mutfak kültürüne ilişkin oluşturulan temalar ve kodları

Kategori	Alt Kategori	Kodlar
Gıda bileşenleri	Sık kullanılan ürünler	Bakliyatlar, Sebzeler,...
Kültürel sentez	Yemeklerin hikayesi	Kültürel etki
Özel gün yemekleri	Düğün yemekleri	Çorbalar, et yemekleri, pilavlar, börekler, sarmalar, dolmalar, tatlılar
Yemek pişirme yöntemleri	Geleneksel yöntemler	Tandırdaki pişirme
Mutfak eşyaları	Geleneksel eşyalar	Bakır kap kacaklar
Pişirme süreçleri	Yemek tarifleri	Hingal, Çatalaşı, Çerkez Bastası, Kıvrım, Alaca Güveci, Mercimekli Bulgur Pilavı, Ovmaç, Ekşili Köfte, Sır Olun
Yemekler	Geleneksel yemekler	Çorbalar, et yemekleri, pilavlar, börekler, sarmalar, dolmalar, tatlılar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. Bulgular

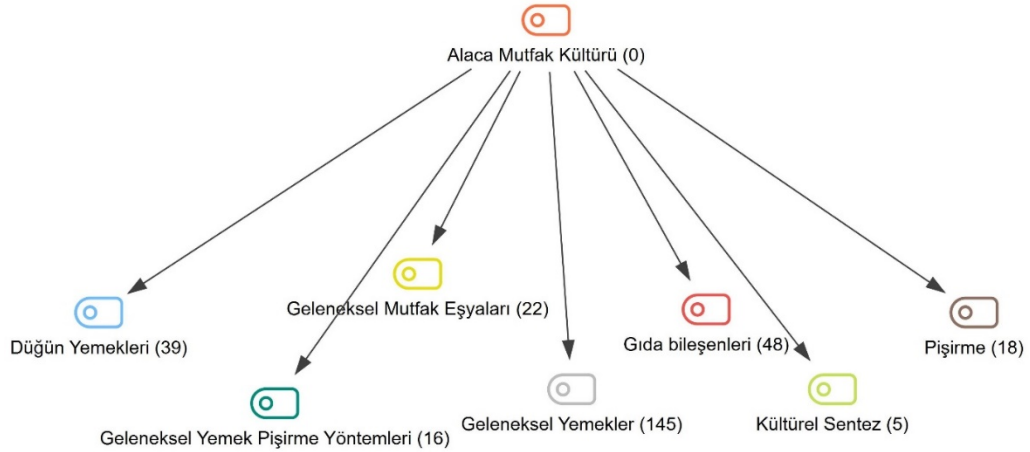
Araştırma kapsamında görüşme formlarını yanıtlayan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Meslek	Memleket	Alaca’da Yaşama Süresi
K1	Kadın	İşletmeci	Alaca	50 yıl
K2	Erkek	Emekli öğretmen	Alaca	34 yıl
K3	Kadın	Ev hanımı	Alaca	58 yıl
K4	Kadın	Ev hanımı	Alaca	53 yıl
K5	Kadın	Ev hanımı	Alaca	51 yıl
K6	Erkek	Harita mühendisi	Alaca	15 yıl
K7	Erkek	Emekli esnaf lokantacı	Alaca	46 yıl
K8	Kadın	Ev hanımı	Alaca	50 yıl
K9	Kadın	Ev hanımı	Alaca	43 yıl
K10	Kadın	Ev hanımı	Alaca	69 yıl
K11	Erkek	Memur	Alaca	60 yıl
K12	Kadın	Aşçı	Alaca	25 yıl
K13	Kadın	Ev hanımı	Alaca	30 yıl
K14	Kadın	Ev hanımı	Alaca	20 yıl
K15	Kadın	Ev hanımı	Alaca	20 yıl
K16	Erkek	Esnaf	Alaca	26 yıl
K17	Kadın	Aşçı	Alaca	23 yıl
K18	Erkek	Esnaf	Alaca	46 yıl
K19	Kadın	Ev hanımı	Alaca	36 yıl
K20	Kadın	Ev hanımı	Alaca	30 yıl
K21	Erkek	Emekli	Alaca	30 yıl
K22	Kadın	Ev hanımı	Alaca	32 yıl
K23	Kadın	Ev hanımı	Alaca	64 yıl
K24	Kadın	Ev hanımı	Alaca	56 yıl
K25	Kadın	Aşçı	Alaca	41 yıl

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

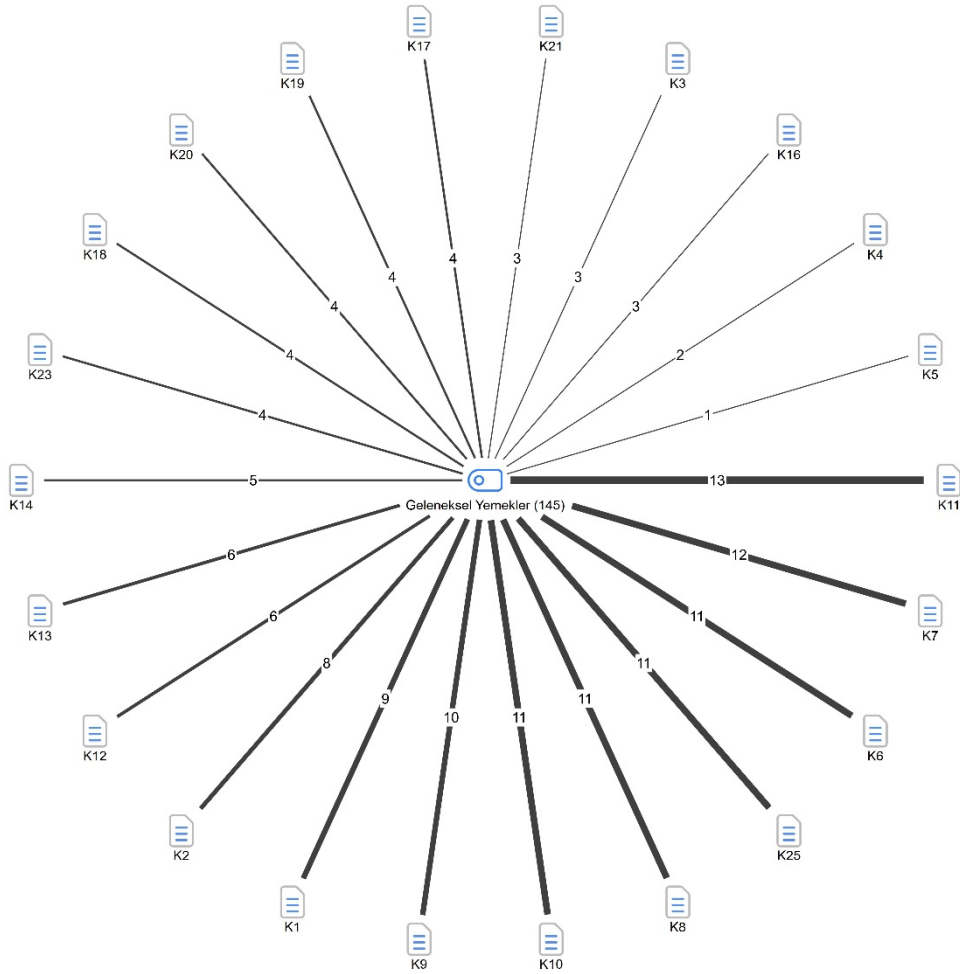
Tablo 3’de katılımcıların demografik özellikleri (cinsiyet, meslek, memleket ve Alaca’da yaşama süresi) yer almaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı uzun süredir Alaca’da yaşamaktadır. Bu, bölgeye özgü mutfak kültürünün aktarımı ve gözlemlenmesi açısından oldukça önemlidir. En kısa süreyle yaşayan kişi 15 yıl, en uzun süreyle yaşayan kişi ise 69 yıl boyunca Alaca’da bulunmuştur. Bu geniş yaş aralığı, farklı nesil ve deneyimlerin görüşmelere yansıtacağını göstermektedir.

Şekil 3. Kod dağılım modeli

Şekil 3’de Alaca mutfak kültürü üzerine yapılan içerik analizi çalışmasının tematik kategorilerini ve bunlara ilişkin verilerin yoğunluğunu özetleyen kod dağılım modeli yer almaktadır. Ana tema Alaca Mutfak Kültürü, alt temalar ise düğün yemekleri, geleneksel mutfak eşyaları, geleneksel yemek pişirme yöntemleri, geleneksel yemekler, gıda bileşenleri, kültürel sentez ve pişirme şeklindedir. Geleneksel yemekler teması en fazla veriye sahip olan temadır. Gıda bileşenleri teması ise Alaca mutfağında en çok kullanılan temel gıda bileşenlerini ifade etmektedir. Özel gün yemekleri içerisinde yer alan düğün yemekleri ise düğünlerde yapılan geleneksel yemekleri ifade etmektedir. Geleneksel mutfak eşyaları ise yerel mutfak kültürünü yansıtan araç gereçleri ifade etmektedir. Pişirme ise katılımcılar tarafından verilen yemek tariflerini ifade etmektedir. Pişirme yöntemleri ise geleneksel olarak kullandıkları bir yöntem var mı? sorusuna cevap aramaktadır. Son olarak ise kültürel sentez teması, Alaca mutfak kültürünün farklı kültürlerin etkisinde kalıp kalmadığını tespit etmek amacıyla oluşturulmuştur.

Esra ÖZATA ŞAHİN

Şekil 4. Geleneksel yemekler kod dağıtım modeli

Şekil 4'te, geleneksel yemekler kod dağıtım modeline yer verilmiştir. Bu şekil, katılımcılardan gelen cevapların hangi yemekler üzerinde yoğunlaştığını ve hangi geleneksel yemeklerin en fazla tekrar edildiğini görselleştirmektedir. Alaca mutfak kültürüne dair geleneksel yemeklerle ilgili kodların katılımcılar arasında nasıl dağıldığını göstermektedir (Soru: Alaca yöresine ait bildiğiniz yemekleri belirtiniz). Oluşturulan bu temayla ilgili katılımcıların yapmış oldukları açıklamalar aşağıda yer almaktadır (Yoğunlaşmanın fazla olduğu görüşler belirtilmiştir).

“Hingal, Metez, güveç, mercimekli kesme aşı, mercimekli bulgur pilavı, madımak yemeği, düğül çorbası, Alaca cızlığı, Alaca helle çorbası, yanıç, efelik sarması, ebegümeci sarması, ekmek aşı, muska böreği, Katmer, sıkma baklava, sini bağlama tatlısı, hasıda, Alaca Haliloğlu tulumba tatlısı, Çerkez bastası, Tatar böreği, pişi, bazlama” K1

“Alacanın meşhur Hingali var, en başta tarhanası var, hamur işleri çoktur” . K2

“Alaca yoğurtlu aşı, Alaca çılıbr yemeği, Alaca mercimekli kesme aşı, Alaca Çerkez bastası, Alaca keşkeği, pidesi, Alaca Sütü aş, Alaca güveç, metez, hingal, kete, ovmaç aşı gibi sayamadıklarım da var” K11

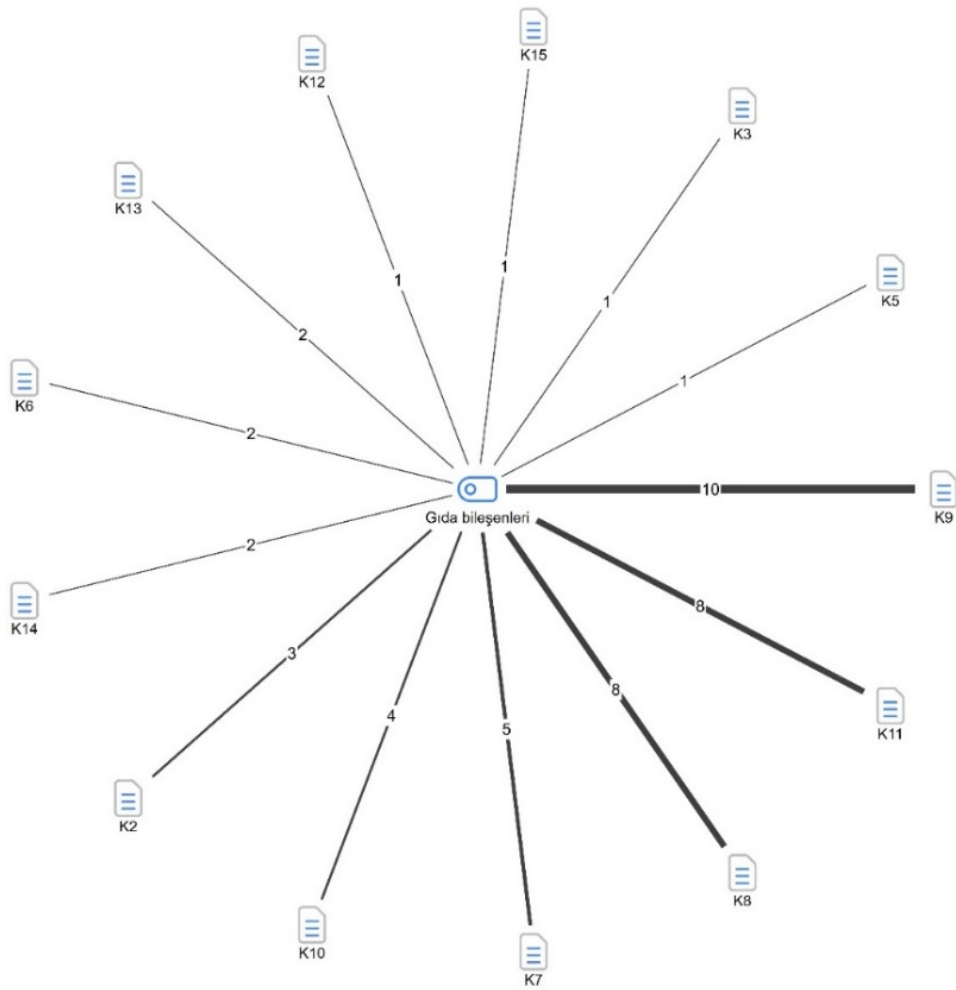
“Çatal aşı, düğün çorbası, hingal, katıklı aş, kelle çorbası, cüce aşı, yarma çorbası, erişte çeşitleri, yoğurtlu kaypak, tarhana çorbası, ovmaç, ekmek kızartması, yanıç, katmer” K7

“Güveç, hingal, ıspanaklı pide, kıymalı pide geliyor aklıma öncelikle” K6

belirli yemekleri hazırlama aşamalarını ayrıntılı şekilde anlatmış ve bu tariflerde kullanılan pişirme tekniklerini vurgulamıştır. Alaca mutfak kültürüne dair tariflerle ilgili kodların katılımcılar arasında nasıl dağıldığını göstermektedir (Soru: Bu yemekler içerisinde tarifini verebileceğiniz ürünleri anlatır mısınız). Oluşturulan bu temayla ilgili katılımcıların yapmış oldukları açıklamalar aşağıda yer almaktadır (Yoğunlaşmanın fazla olduğu görüşler belirtilmiştir).

“Hingal için hamur açılıyor kare olarak kesiliyor içlerine yapılan kıymalı ya da patatesli içten konuluyor bükülüyor hamurlar. Hatta bükerken bir köşesini açıp bırakıyorlar küçük bir delik olacak şekilde haşlarken su girsin diye hamurlar haşlandıktan sonra üzerine sade tereyağı veya salçalı tereyağı sos dökerler yanında da sarımsaklı yoğurt olur.” K2

“Yahni tarifi verebilirim. Eti güzelce yıka ocağa alıp kaynat kaynadıktan sonra süz tencerenin dibinde yağ ve salçayı kavur kavrulmuş salçanın üstüne eti koy biraz karıştır ve hemen suyu koy suyuyla birlikte baharatları ekle ve biraz daha pişir kaynat kaynadıktan sonra hazır” K24

Şekil 6. Gıda bileşenleri kod dağıtım modeli

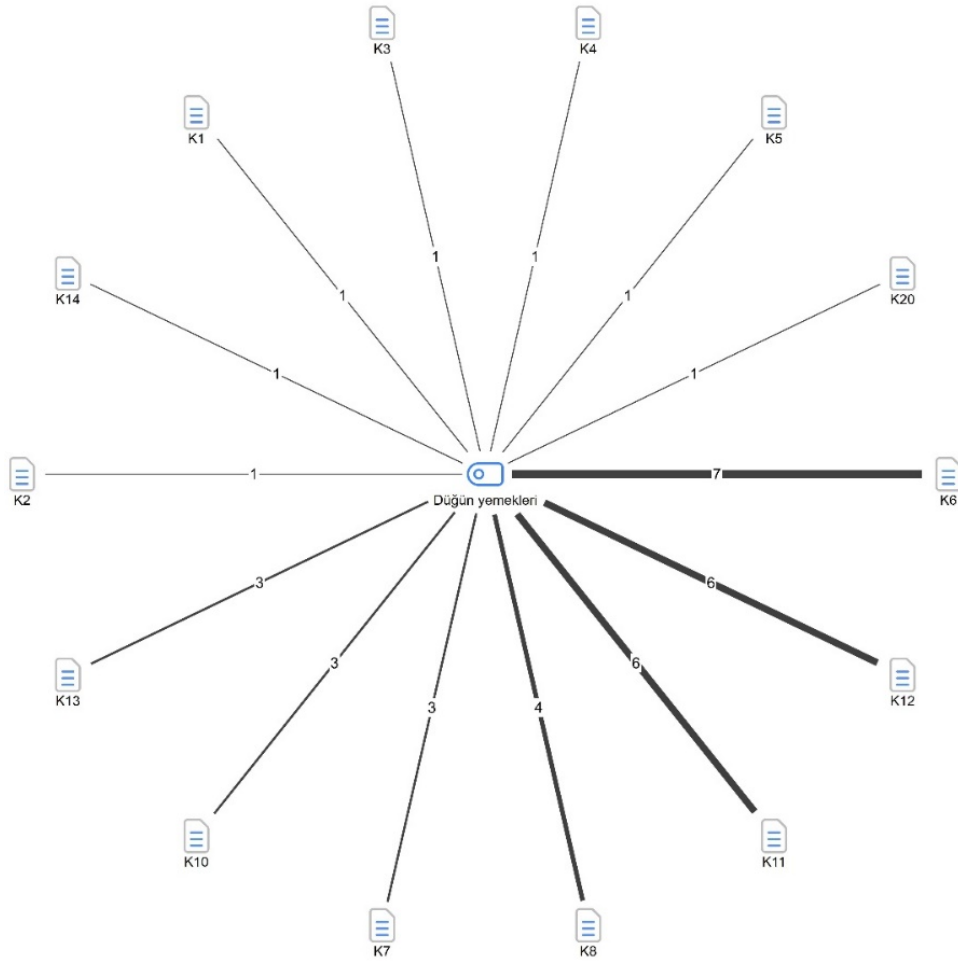
Şekil 6’da, gıda bileşenleri kod dağıtım modeline yer verilmiştir. Alaca mutfak kültürüne ait kullanılan temel malzemelerin kodların katılımcılar arasında nasıl dağıldığını göstermektedir (Soru: Alaca mutfağında hangi malzemeler sıkça kullanılır?). Oluşturulan bu temayla ilgili katılımcıların yapmış oldukları açıklamalar aşağıda yer almaktadır (Yoğunlaşmanın fazla olduğu görüşler belirtilmiştir).

“Et, kıyma, soğan, sarımsak, patates, nohut, fasülye, pirinç, tereyağı, çökelek kullanıyoruz çoğunlukla” K9

“Mor soğan farklı aromasıyla kışın mutfaklarımızın vazgeçilmezidir. Un, bulgur, yarma, nohut, ıspanak ve benzeri malzemeleri sıkça kullanırız” K11

“Nohut, fasülye, et, kıyma, patates, soğan, sarımsak, un, tereyağı en çok kullandığımız malzemelerdir” K8

“Genelde hamurışı çok yapıldığı için un kullanılır baklagiller de kullanılır” K5

Şekil 7. Düğün yemekleri kod dağıtım modeli

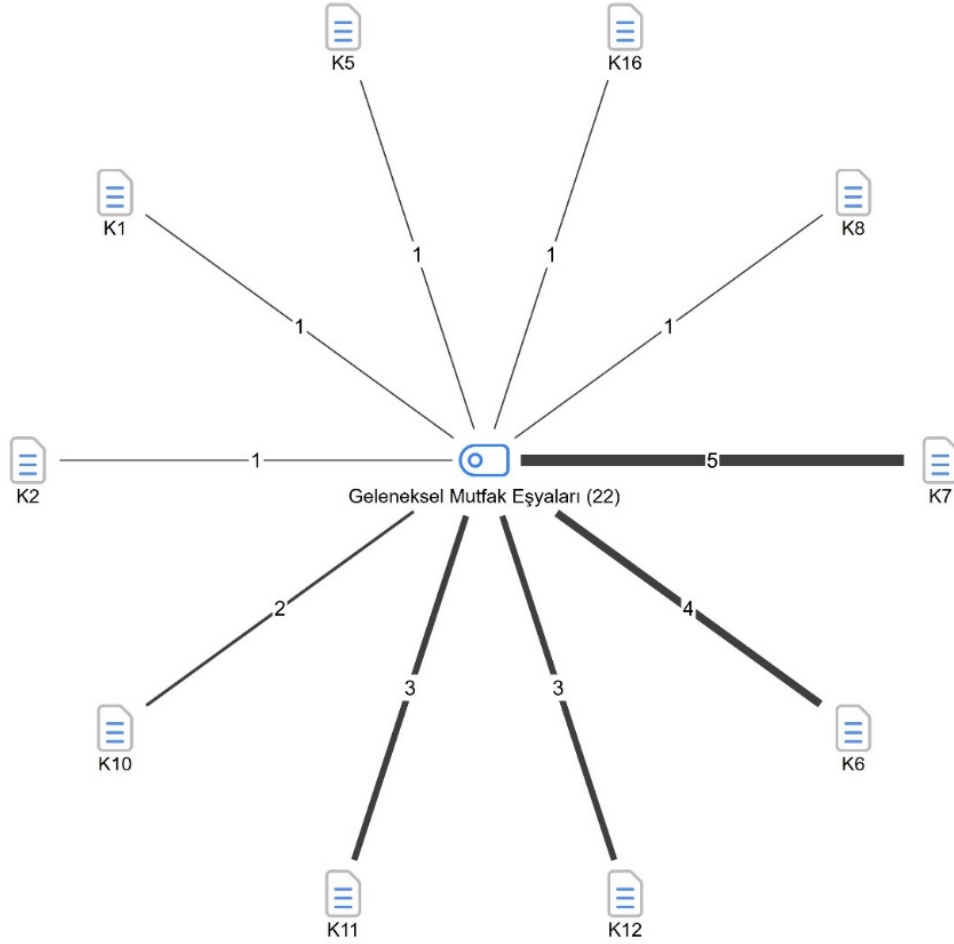
Şekil 7’te, düğün yemekleri kod dağıtım modeline yer verilmiştir. Alaca mutfak kültürüne dair düğün yemekleriyle ilgili kodların katılımcılar arasında nasıl dağıldığını göstermektedir (Soru: Düğün, bayram gibi özel günlerde hangi yemekler yapılır?). Oluşturulan bu temayla ilgili katılımcıların yapmış oldukları açıklamalar aşağıda yer almaktadır (Yoğunlaşmanın fazla olduğu görüşler belirtilmiştir).

“Kavurma, pilav, tulumba tatlısı, yaprak sarması gibi şeyler yenilir. Su böreği yapılır mesela bayramdan birkaç gün önce aynı şekilde baklava, kadayıf gibi tatlılar da hazırlanır düğünlerde de az önce bahsettiğim et, pilav, sarma gibi yemekler yapılır” K6

“Sarma, dolma, baklava, su böreği, et yahnisi, çorbalar” K12

“Düğünlerde genelde etli sulu yahni, pilav, çorba, baklava olur; bayramlarda ev baklavası, el açması, su böreği, sarma olur” K11

“Yayla çorbası, et yahnisi, pilav, tatlı, salata ikram edilir. Bayramlarda su böreği, baklava ve yaprak sarması yapılır” K8

Şekil 8. Geleneksel mutfak eşyaları kod dağıtım modeli

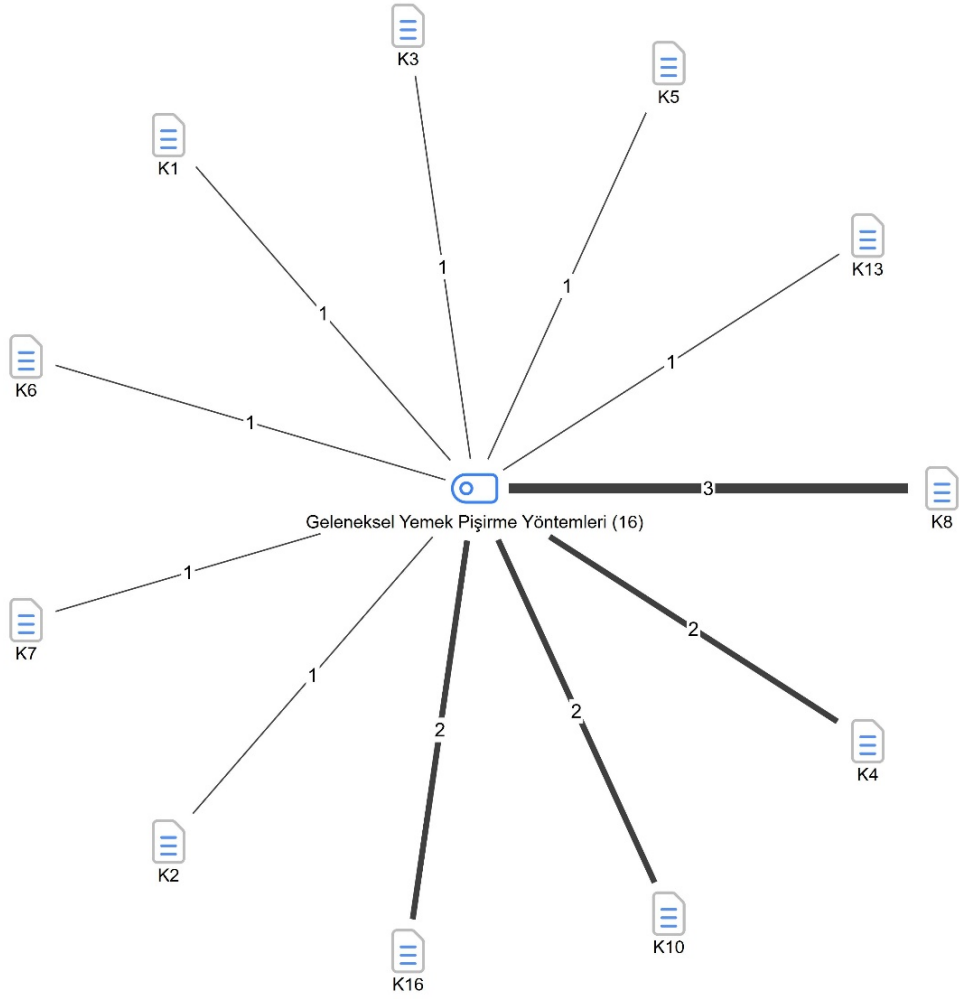
Şekil 8’te, geleneksel mutfak eşyaları kod dağıtım modeline yer verilmiştir. Alaca mutfak kültürüne dair mutfak eşyalarıyla ilgili kodların katılımcılar arasında nasıl dağıldığını göstermektedir (Soru: Bu yörede mutfakta kullanılan kap kacaklardan bahseder misiniz?). Oluşturulan bu temayla ilgili katılımcıların yapmış oldukları açıklamalar aşağıda yer almaktadır (Yoğunlaşmanın fazla olduğu görüşler belirtilmiştir).

“Çömlek, bakır kazanlar kaplar, tava, sitil, bakraç, testi” K7

“Genelde çelik tencere tercih ediliyor onun dışında teflon granit vesaire de kullanılıyor yanıç mayalı için tavalar kullanılıyor alüminyum da kullanılan var ama artık çok kullanılmıyor” K4

“Bakır tepsi, kevgir, oklava, tahta, yer sofraları” K12

“Güveç kaplar kullanılır sini, tepsi, helva kazanı, hingel kazanı, bakır kalaylı kaplar kullanılır” K11

Şekil 9. Geleneksel yemek pişirme yöntemleri kod dağıtım modeli

Şekil 9’da, geleneksel yemek pişirme yöntemleri kod dağıtım modeline yer verilmiştir. Alaca mutfak kültürüne dair geleneksel pişirme yöntemleriyle ilgili kodların katılımcılar arasında nasıl dağıldığını göstermektedir (Soru: Kullanılan pişirme yöntemlerinden bahseder misiniz.?). Oluşturulan bu temayla ilgili katılımcıların yapmış oldukları açıklamalar aşağıda yer almaktadır (Yoğunlaşmanın fazla olduğu görüşler belirtilmiştir).

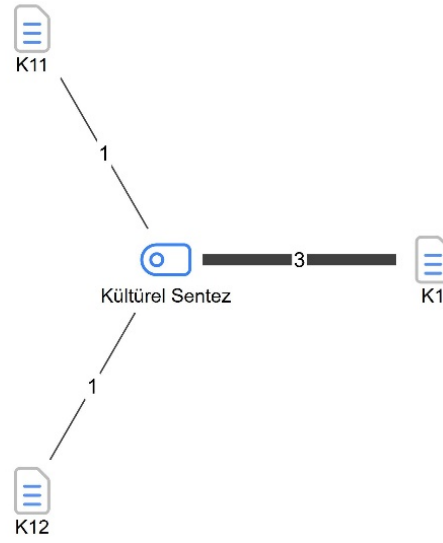
“Haşlama, kavurma, tandırda pişirme, fırında pişirme yöntemlerini kullanırız” K8

“Tencere yemekleri yaparız genelde ama fırında da pişiririz bazen yemekleri” K4

“Saçta pişirme, haşlama, kavurma, fırında pişirme, az yağda pişirme yöntemlerini kullanıyoruz” K10

“Genellikle fırın kullanılır taş fırında kullanılır, kızartma, kavurma” K16

Esra ÖZATA ŞAHİN

Şekil 10. Kültürel sentez kod dağıtım modeli

Şekil 10'da, kültürel sentez kod dağıtım modeline yer verilmiştir. Alaca mutfak kültürüne dair kültürel sentez ile ilgili kodların katılımcılar arasında nasıl dağıldığını göstermektedir (Soru: Bu yemeklerin bilinen bir hikayesi var mı? Var ise anlatır mısınız?). Oluşturulan bu temayla ilgili katılımcıların yapmış oldukları açıklamalar aşağıda yer almaktadır (Yoğunlaşmanın fazla olduğu görüşler belirtilmiştir).

"Hingalin hikayesini aktarayım: 93 harbinde Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kars'tan Ahıska'dan Bayburt'tan gelen muhacirler getirmişlerdir, onlardan gelen bir kültürdür" K11

"Eskiden her evin hayvanları ve çobanı vardı. Çobanlar gün boyu yazıda hayvan otlattıklarından yemeklerini de yanlarında götürmeleri gerekirdi. Her gün ne yemek vereceğini şaşırın evin kadını evde yufka, tereyağı, yumurta devamlı bulunduğu için yufkaları parçalamış tavada tereyağı eritmiş ve içine de birkaç yumurta kırmış parçalanmış yufkaları tavaya atıp karıştırmış yufka tereyağı ve yumurta karışımını tüm bir yufkaya döküp dürüm haline getirmiş. Buna da Ovmaç ya da Oğmaç adı verilmiş Alaca'da çobanların en sevdiği azık olmuş." K1

"Hingalin muhacir kültüründen geldiğini biliyorum" K12

"Bildiğim herhangi bir hikaye yok sadece hingalin Kafkaslar'dan geldiğini söyleyebilirim" K24

5. Tartışma

Bu araştırma, Çorum'un Alaca ilçesine özgü mutfak kültürünü belirlemek ve literatüre kazandırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları, Alaca mutfağının geçmişten günümüze aktarılan zengin bir gastronomik mirasa sahip olduğunu göstermektedir. Geleneksel yemeklerin çeşitliliği, kullanılan malzemeler, pişirme yöntemleri ve mutfak ekipmanları, bölgenin kültürel dokusunu yansıtan önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Elde edilen bulgular, Alaca mutfağının Hitit, Selçuklu ve Osmanlı mutfak kültürlerinden izler taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Aydın ve Özkaya'nın (2022) Anadolu mutfak kültürünün tarihsel katmanlar halinde şekillendiğini gösteren çalışmalarıyla paralellik göstermektedir. Örneğin, Hingal (Hingel) ve Çerkez Bastası gibi yemeklerin, bölgeye göç eden farklı etnik grupların mutfak kültürüyle etkileşime girdiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Ülker'in (2020) yerel mutfakların ulusal mutfak kimliği içindeki rolünü incelediği çalışması, Alaca mutfağının yerel kimlik ile kültürel sentez arasında bir köprü işlevi gördüğünü desteklemektedir.

Bu araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli nokta, Alaca mutfağının sürdürülebilirlik ve gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi gerektiğidir. Bulgular, Alaca mutfağının geleneksel yemeklerinin unutulma riskiyle karşı karşıya olduğunu ve bu yemeklerin coğrafi işaretleme süreçleri ile korunabileceğini göstermektedir. Bu durum, Boyraz ve Sandıkçı'nın (2023) coğrafi işaretli ürünlerin yerel ekonomiye katkı sağladığını belirten çalışmasıyla örtüşmektedir. Özellikle, Alaca'nın düğün yemekleri, pişirme yöntemleri ve özel günlerde hazırlanan yemekler gibi unsurların tescillenmesi, bölgenin gastronomik kimliğini güçlendirebilir. Araştırma, yerel mutfak kültürlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla ele alınması gerektiğini göstermektedir. Kızıldemir (2019), geleneksel mutfakların bir bölgenin kimliğini şekillendirmedeki rolüne vurgu yaparken, Çelik, Curoğlu ve Sandıkçı (2021) da yerel mutfakların gastronomi turizmi açısından önemli bir çekicilik unsuru olduğunu belirtmektedir. Alaca mutfağı da bu bağlamda hem yerel halkın kültürel belleğini koruyan hem de bölgesel turizmi destekleyebilecek bir potansiyele sahiptir. Bulgular, hingal (hingel), güveç, madımak yemeği, Alaca helle çorbası, sıkma baklava ve Çerkez bastası gibi yemeklerin katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirildiğini ve bu yemeklerin kültürel kimliğin bir parçası olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, araştırma yerel mutfakların sürdürülebilirliği konusunda da önemli ipuçları sunmaktadır. Geleneksel tariflerin kayıt altına alınmaması ve mutfak kültürünün sözlü aktarım yoluyla devam etmesi, bazı yemeklerin unutulma riski taşıdığına işaret etmektedir. Durlu Özkaya ve Cömert (2017), Türk mutfağının korunması için geleneksel yemeklerin kayıt altına alınmasının ve nesilden nesile aktarılmasının önemini vurgulamaktadır. Serçoğlu (2014) ise, yerel mutfakların korunmasının sadece gastronomik mirası değil, aynı zamanda kültürel çeşitliliği de desteklediğini belirtmektedir. Alaca mutfağına özgü tariflerin dijital arşivler, akademik çalışmalar ve gastronomi festivalleri gibi etkinliklerle desteklenmesi, bu mirasın korunmasına katkı sağlayacaktır. Bulgular ayrıca, coğrafi işaretleme süreçlerinin bölgenin gastronomik değerlerinin korunması açısından kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Boyraz ve Sandıkçı (2023), coğrafi işaret tescilinin yerel ekonomiye katkı sağladığını ve tüketicilerin geleneksel ürünlere olan ilgisini artırdığını vurgulamaktadır. Özdemir (2020) ise, coğrafi işaretli ürünlerin, bölgesel mutfakların ulusal ve uluslararası tanıtımına katkı sağladığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, Alaca mutfağının özgün yemeklerinin tescillenmesi ve tanıtılması, bölgenin gastronomik kimliğini güçlendirebilir ve sürdürülebilirliğini artırabilir.

Sonuç olarak, bu araştırma Alaca mutfak kültürüne dair literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve bölgesel mutfakların korunması, tanıtılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik önemli çıkarımlarda bulunmaktadır. Bu bağlamda, Alaca mutfağının sadece bir beslenme pratiği değil, aynı zamanda kültürel mirasın önemli bir taşıyıcısı olduğu ve gelecek nesillere aktarılması gerektiği vurgulanmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, Çorum'un Alaca ilçesine özgü mutfak kültürünü anlamayı, derinlemesine incelemeyi ve literatüre kazandırmayı hedeflemiştir. Alaca mutfağı, geçmişten günümüze taşınan geleneksel yemek tarifleri, özel pişirme yöntemleri ve kullanılan mutfak araç gereçleriyle zengin bir kültürel miras sunmaktadır. Elde edilen bulgular, Alaca'nın sadece birkaç yemekle sınırlı olmayan, zengin ve çeşitli bir mutfak kültürüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar tarafından dile getirilen tarifler ve yemeklerin hikâyeleri, bu kültürün çok boyutlu ve derin bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, Alaca mutfağına dair akademik çalışmaların yetersiz olduğu ve bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu da anlaşılmıştır.

Alaca mutfağı, yerel halkın tarımsal faaliyetlerinden (Aydın ve Özkaya, 2022) ve bölgenin coğrafi özelliklerinden etkilenmiş, kendine özgü pişirme yöntemleri ve malzeme kullanımını içeren bir yapıya sahiptir. Özellikle "Hingal" gibi yöresel yemeklerin, bölge halkının kimliğini ve geçmişini yansıttığı, aynı

zamanda Alaca mutfak kültürünün farklı coğrafi ve kültürel etkilerle zenginleştiği anlaşılmıştır. Geleneksel mutfak eşyalarının kullanımı, tandırda pişirme gibi yöntemlerin korunması ve aktarılması, bu kültürün benzersiz yönlerinden bazılarını oluşturmaktadır. Elde edilen bu sonuç literatürü destekler niteliktedir. Yapılan bir araştırmada hititlerin kullandığı mutfak yapısı ile Anadolu'da kullanılan mutfak yapısı karşılaştırılmış ve paylaşılan ortak mutfak yapıları tandır, ocak ve toprak fırın olarak sıralanmıştır (Aydın ve Özkaya, 2022).

Ayrıca, katılımcılar tarafından aktarılan yemek hikâyeleri, mutfakın yalnızca bir beslenme pratiği değil, aynı zamanda toplumsal bir bağlayıcı olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, Alaca mutfak kültürünün korunması ve tanıtılması için adımlar atılması gerektiğini vurgularken, bu kültürün ekonomik ve turistik açıdan değerlendirilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, Alaca mutfaklarında hingal, güveç, mercimekli kesme aşı, mercimekli bulgur pilavı, madımak yemeği, düğül çorbası, Alaca cızlığı, Alaca helle çorbası, yanıç, efelik sarması, ebegümece sarması, ekmeç aşı, muska böreği, katmer, sıkma baklava, sini bağlama tatlısı, Alaca Haliloğlu tulumba tatlısı, Çerkez bastası, Tatar böreği, pişi, bazlama, haşıl, çatal aşı, katıklı aş, cüce aşı, yarma çorbası, erişte çeşitleri, yoğurtlu kaypak, ovmaç, Çerkez çorbası, tandır çöreği, yüksük çorbası, ovalama çorbası, asker bazlaması, gılik, sac çöreği, saç kavurması, yaban pancarı, kıvrım, çevirme, pazı aşı, ayran aşı, lahana aşı, bitez, şehriyeli sütlü çorba, Alaca yoğurtlu aşı, Alaca çılıbır yemeği, Alaca keşkeği, bulamaç, kömeç aşı, papara, ekşili köfte, dül aşı, diri yarma aşı, gönül çöreği ve borona yemeği gibi geleneksel yemeklerin öne çıktığını ortaya koymaktadır. Bu yemekler, bölgenin gastronomik kimliğini oluşturmakta ve kültürel değerlerinin birer taşıyıcısı olarak değerlendirilmektedir.

Alaca mutfakının önemli bir parçasını oluşturan özel gün yemekleri, bölgenin sosyal ve kültürel yaşamındaki derin etkisini ortaya koymaktadır. Özellikle düğün, bayram gibi toplumsal bağların pekiştirildiği günlerde hazırlanan yemekler, bölge halkının ortak değerlerini ve geleneklerini yansıtmaktadır. Araştırma bulguları, Alaca mutfaklarında özel günlerde hazırlanan yemeklerin çeşitlilik ve zenginlik açısından dikkat çekici olduğunu göstermektedir.

Düğün yemekleri:

- Çorbalar: Katık çorbası, yayla çorbası
- Et yemekleri: Et haşlama, kavurma, yahni, güveç, etli sulu yahni
- Pilavlar
- Börekler: Peynirli su böreği
- Tatlılar: Baklava, kadayıf, tulumba tatlısı, karpuz, kavun, üzüm, sıkma baklava
- Diğer: Yaprak sarma, dolma

Alaca mutfakına özgü geleneksel mutfak eşyaları, bölgenin tarihi ve kültürel dokusunu yansıtan önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu eşyalar, yalnızca yemek hazırlama ve sunma süreçlerinde kullanılan araç-gereçler değil, aynı zamanda geçmişten günümüze aktarılan bir kültürel mirasın temsilcileridir. Araştırma bulguları, Alaca mutfak kültürünün zenginliği ve çeşitliliğinin, kullanılan mutfak eşyalarına da yansımalarını göstermektedir. Geleneksel mutfak eşyaları arasında toprak güveç, tahta kepçe, bakır siniler, taslar, cezveler, leğenler, turşu küpleri ve testiler, bölgenin yerel üretim geleneklerinin bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Bu eşyalar, yemeklerin doğal lezzetini korurken, aynı zamanda geleneksel pişirme yöntemlerinin devamlılığını sağlamaktadır. Yöresel mutfak eşyaları arasında yer alan sini, leğen, kuşhane, bakraç ve stil, yemek hazırlama süreçlerinde işlevselliği artıran araçlar olarak kullanılmaktadır. Çömlekler ve güveç kapları gibi seramik ürünler, Alaca'nın geleneksel pişirme yöntemlerini yansıtırken; hingel kazanı, bakır tepsi, kevgir, yer sofraları ve evraç gibi araçlar, bölge mutfak kültürünün estetik ve işlevsel yönlerini temsil etmektedir.

Geliştirilen öneriler ise şu şekildedir;

- Alaca'ya özgü yemeklerin ve ürünlerin coğrafi işaret tescili alması sağlanabilir. Bu süreç, hem bölgenin gastronomik değerlerinin korunmasına hem de ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılmasına katkı sağlayacaktır.
- Alaca mutfağını tanıtmak ve turizmi desteklemek amacıyla gastronomi turizmine yönelik projeler geliştirilebilir.
- Geleneksel yemeklerin deneyimlenebileceği etkinlikler ve festivaller düzenlenebilir.
- Katılımcıların aktardığı yemek hikâyeleri kayıt altına alınabilir ve bu hikâyeler, kültürel mirasın bir parçası olarak görsel-işitsel medyada paylaşılabılır. Bu, hem kültürün korunmasını hem de tanıtılmasını sağlayacaktır.
- Ayrıca, Alaca mutfağının diğer Anadolu mutfaklarıyla olan ilişkisi ve farklı kültürel etkilerle nasıl şekillendiği gelecek çalışmalarda derinlemesine incelenebilir.
- Bununla birlikte, araştırma bazı sınırlılıklara sahiptir. Çalışma, yalnızca Alaca ilçesinde yaşayan 25 katılımcıyla gerçekleştirilmiş olup, daha geniş bir örneklem grubuyla desteklenen araştırmalar, bulguların genellenebilirliğini artırabilir.
- Ayrıca, geleneksel tariflerin gastronomi turizmi kapsamında deneyimsel mutfak etkinlikleriyle desteklenmesi önerilmektedir. Gelecekteki çalışmalar, Alaca mutfağının yerel ve uluslararası mutfaklarla olan etkileşimini daha detaylı analiz ederek bölgenin gastronomi haritasını çıkarmaya odaklanabilir.

Sonuç olarak, bu araştırma Alaca mutfak kültürüne dair literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve bölgesel mutfakların korunması, tanıtılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik önemli çıkarımlarda bulunmaktadır. Bulgular, Alaca mutfağının sadece bir beslenme pratiği değil, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendiren ve kültürel kimliği temsil eden önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, Alaca mutfağının gastronomi turizmi, sürdürülebilirlik ve dijital arşivleme bağlamında daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırmada kullanılan verilerin toplanabilmesi için gerekli olan Etik Kurul izin belgesi Hitit Üniversitesi Etik Kurulu 02.10.2024 tarihinde 2024-20 Karar ve 2024-254 sayı numarası ile alınmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Bu makale tek yazar tarafından hazırlanmıştır.

Destek Beyanı

Bu araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akar Şahingöz, S., Akbulut, B. A. ve Örgün, E. (2015). Hititler Döneminde Beslenme ve Mutfak Kültürü. *III. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu*, ss. 389-395.
- Akın, G. ve Balıkçı, E. (2018). Anadolu'nun Gizemli İmparatorluğu Hititlerde Beslenme ve Mutfak Kültürü. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6 (Special Issue 3), 275-284.
- Akın, G., Özkoçak, V. ve Gültekin, T. (2015). Geçmişten Günümüze Geleneksel Anadolu Mutfak Kültürünün Gelişimi. *Antropoloji*, (30), 33-52.
- Akyürek, S. (2018). Investigation of Similarities and Differences of Turkish and Spanish Cuisine Cultures. *Electronic Turkish Studies*, 13(2), 49-64.
- Akyürek, S., Çalık, İ., Taş, S., Pir, R., Kaya, F., & Zeybek, H. İ. (2024). Kültürel Miras Unsuru Olarak Yayla Mutfak Kültürü: Gümüşhane İli Örneği. *Milli Folklor*, 18(141), 78-91.
- Alyakut, Ö. ve Küçükkömürler, S. (2017). Geleneksel Kartepe Mutfak Kültürü ve Bu Tür Mutfak Kültürü Araştırmalarının Kırsal ve Gastronomi Turizmine Katkısı. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 7(1), 83-90.
- Aras, A. N. (2012). *Çorum Mutfağına Güzelleme*. İstanbul: Metro Kültür Yayınları.
- Arıkan, R. (2005). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma*, Asil Yayın Dağıtım. 5. Baskı: Ankara.
- Arman, A. ve Selvi, M. S. (2011). Türk Mutfak Kültürünün Tanıtım Sorunu: Mengen Mutfağı Örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Arvas, A. (2019). Geçmişten Bugüne Geleneksel Bir Lezzet: İskilip Dolması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6 Issue 1), 229-239.
- Avcıkurt, C. ve Sarioğlan, M. (2019). *Gastronomi Olgusuna Sosyolojik Bakış*, Detay Yayıncılık, 1. Baskı: Ankara.
- Aydın, A. ve Özkaya, F. (2022). The Hittite cuisine's role in the formation of Anatolian culinary culture: An ethnoarchaeological research. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 28, 100494.
- Boyras, H. D. ve Sandıkçı, M. (2023). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Somut Olmayan Kültürel Miras Türk Mutfak Kültürü Unsurlarıyla Karşılaştırılması: UNESCO Gastronomi Şehri Afyonkarahisar İli Örneği. *Tourism and Recreation*, 5(2), 172-185.
- Canbolat, E., Keleş, Y. ve Akbaş, Y. Z. (2016). Gastronomi Turizmi Kapsamında Samsun Mutfağına Özgü Turistik Bir Ürün: Bafra Pidesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 4(4), 75-87.
- Çakıroğlu, M. A. ve Pınar, F. (2024). Sivas Mutfak Kültürü ve Yöresel Yemeklerin Pişirilme Durumu. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 4(21), 3287-3296.
- Çelik, S., Curoğlu, Ö. B. ve Sandıkçı, M. (2021). Bölgede Yaşayanların Yöresel Mutfak Kültürü İle İlgili Algısının Belirlenmesi: Sakarya İli Örneği. *Journal of gastronomy, hospitality and travel (Online)*, 4(2), 626-636.
- Çıtak, B. ve Sandıkçı, M. (2020). Afyonkarahisar Mutfağının Yöresel Çorbaları ve Diğer Şehirlerle Karşılaştırılması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(2), 256-270.
- Çıldam, S. Y. (2021). Kültürel Coğrafya Denemesi Olarak Siirt Mutfak Kültürü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 305-325.
- Demirgöl, F. (2018). Çadırdan Saraya Türk mutfağı. *Uluslararası Türk dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 105-125.
- Doğdubay, M. ve Temizkan, P. (2019). Toplumsal Dönüşüm İçerisinde Gastronomi. C. Avcıkurt ve M. Sarioğlan (Edt.). *Gastronomi Olgusuna Sosyolojik Bakış* (ss. 17-30). Detay Yayıncılık: Ankara.

- Duman, G., Yılmaz, İ. ve Arda, E. R. (2021). Geleneksel Yemeklerde Dekonstrüksiyon Tekniği Kullanılarak Ürün Geliştirme ve Duyusal Analiz-“Çorum Alaca” Örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 9(2), 1318-1338.
- Durlu Özkaya, F. ve Cömert, M. (2017). *Türk Mutfağında Yolculuk*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Esen, M. K. (2022). Yöresel Lezzetlerin Gastronomi Turizmi Açısından Önemi: Türkiye’deki Helvalar. *Aydın Gastronomy*, 6(2), 283-294.
- Güler, O., Haseki, M. İ. ve Eker, M. (2023). Hitit Mutfak Kültürünün Çorum Yöresel Mutfak Kültüründeki İzleri: Nitel Bir Araştırma, *10TH International Zeugma Conference Onscientific Research*, ss. 834-843.
- Güler, S. (2010). Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 24-30.
- Irmak, Y. (2019). Bingöl Mutfak Kültürü ve Gastronomi Turizmi. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 111-144.
- Işık, N., Kılıçaslan, A., Güldemir, O., Derin, D. Ö. ve Barı, N. (2017). İlgin Mutfak Kültürü ve Yemekleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 86-94.
- Karaman, N. (2017). Yiyecek ve İçecek Kültürü. M. Doğdubay ve G. Saatçı (Edt.), *Yiyecek ve İçecek Paradoksu* (ss. 1-54). Detay yayıncılık: Ankara.
- Karaman, N. (2023). Orta Asya’dan Cumhuriyet dönemi Türkiye’sine: Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Mutfak Kültürünün Gelişimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(49-1), 595-610.
- Kasar, H. (2021). Türk Mutfak Kültürü Evreleri ve Mutfak Sentezinin İncelenmesi. *Journal of humanities and tourism research*, 11(2), 359-378.
- Kaya, M. ve Yaman, M. (2021). Hititlerden Anadolu’ya Miras Mutfak Kültürü. *V. Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresi*, ss. 66-77.
- Kement, Ü. ve Başar, B. (2016). Çorum İlinde Hitit Mutfağının Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*. Çorum.
- Kızıldemir, Ö. (2019). Afyonkarahisar Mutfak Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7/1 (2019), 647-663.
- Kızıldemir, Ö., Öztürk, E. ve Sarıışık, M. (2014). Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 191-210.
- Lee, H. J. ve Ko, J. Y. (2022). Culinary capital of Michelin restaurants consumers: A netnographic analysis. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 51, 415-423.
- Mil, B. (2019). Kültürel Sermaye Birikimi Olarak Gastronomi. C. Avcıkurt ve M. Sarıoğlan (Edt.). *Gastronomi Olgusuna Sosyolojik Bakış* (ss. 35-45). Detay Yayıncılık: Ankara.
- Mohammadi, N. M., Khanjani, N., Bakhtiari, B. ve Jahani, Y. (2024). The impact of Drought and Climate Change on economy, environment and human health in Southern Iran: A qualitative study. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 104937.
- Ortakçı, A. (2023). Halk Mutfağında Kış Hazırlığı: Çorum Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi (TEKE) Dergisi*, 12(4), 1872-1889.
- Özbey, Z. ve Köşker, H. (2021). Türk Mutfak Kültüründe Çorba Ve Coğrafi İşaretli Çorbalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5(3), 471-489.
- Özdemir, E. (2016, Nisan, 28-30). Çorum Osmancık’tan Osmanlı sarayı helvahanesine giden bir bitkinin öyküsü, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*, Işık, Z. (Ed.), C.2, Salmat Basım Yayım, Ankara.

- Özdemir, M. (2020). Coğrafi İşaretler ve Türk Mutfak Kültüründe Bir İmge: Espiye Pidesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(25), 92-104.
- Özer, E. Z. ve Durlu Özkaya, F. (2024). The Hittite Analogy of Anatolian Culinary Culture: A Gastroarchaeological Study. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 26(2-3), 230-242. <https://doi.org/10.1080/13505033.2024.2410347>.
- Saçılık, M. Y. (2020). Yenilikçi Mutfak Akımlarının Türk Mutfağı Kapsamında Uygulanabilirliği ve Yerel Mutfağın Menülerde Kullanılması İle İlgili Görüşlerin Belirlenmesi. *Turizm ve İşletmecilik Dergisi*, 1(1), 21-39.
- Seçim, Y. ve Akyol, N. (2022). Konya Mutfak Kültürü. *Cihan içinde, Türkiye'nin Mutfak Sosyolojisi*, 1, 175-192.
- Serçeoğlu, N. (2014). Yöre Halkının Mutfak Kültürünü Tanıma Durumunun Tespit Edilmesi: Erzurum İli Örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 2(4), 36-46.
- Solmaz, Y. ve Altınar, D. D. (2018). Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 108-124.
- Sormaz, Ü., Onur, N., Güneş, H. F. ve Nizamlioğlu, H. F. (2019). Türk Mutfağı Geleneksel Ürünlerinde Yöresel Farklılıklar: Tarhana Örneği. *Aydın Gastronomy*, 3(1), 1-9.
- Şen, M. A. (2020). Gastronomi Turizmi Kapsamında Trabzon Mutfağına Özgü Bir Ürün "Kuymak". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15(29), 251-268.
- Şengül, S. ve Türkay, O. (2016). Akdeniz Mutfak Kültürünün Gastronomi Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 4(Special Issue 1), 86-99.
- Şengül, S. ve Türkay, O. (2017). *Türkiye'nin Yöresel Mutfakları*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- TDK. (2024). Erişim Linki: <https://sozluk.gov.tr/> , Erişim Tarihi:25.11.2024.
- TDK2. (2024). Erişim Linki: <https://sozluk.gov.tr/> , Erişim Tarihi: 25.11.2024.
- Uçuk, C. ve Kayran, M. F. (2023). Türk Mutfak Kültürü ve Çorbalar: Gaziantep Örneği. *Journal of Eurasia Tourism Research*, 4(Türk Turizminin Geçmiş ve Gelecek Yüzyılı), 55-67.
- Uhri, A., Solak, Ü. M. ve Albayrak, A. (2010). Hitit Mutfak Kültürüne Deneysel ve Etnoarkeolojik Bir Yaklaşım. *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1, 317-334.
- Ulu, E. K. (2019). Türk Mutfak Kültüründe Peynir Tatlıları. *Aydın Gastronomy*, 3(1), 37-42.
- Ülker, P. (2020). Yerel Mutfağın Uluslararasılaşmasında Yiyecek ve İçecek İşletmelerinin Rolü. K. Karamustafa (Edt.). *Yerelden Küresele Türk Mutfağı* (ss. 53-74). Detay Yayıncılık: Ankara.
- Ünal, A. (2007). Anadolu'nun En Eski Yemekleri; Hititler ve Çağdaşı Toplumlarında Mutfak Kültürü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(2), 241-242.
- Ünüvar, Ş. ve Cesur, G. (2023). Düzce Mutfak Kültürü Üzerine Bir Çalışma. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, 4(1), 29-39.
- Yıkılmış, S., Türkol, M., Abdi, G., Imre, M., Alkan, G., Aslan, S. T., ... ve Aakil, R. M. (2024). Culinary trends in future gastronomy: A review. *Journal of Agriculture and Food Research*, 101363.
- Yıldız, Ö. (2018). Gastronomi Turizmi. A. Akbaba ve N. Çetinkaya (Edt.). *Gastronomi ve Yiyecek Tarihi* (ss. 35-89). Detay Yayıncılık: Ankara.
- Yılmaz, H. ve Bekar, A. (2019). Popüler Kütür ve Gastonomi. C. Avcıkurt ve M. Sarioğlan (Edt.). *Gastronomi Olgusuna Sosyolojik Bakış* (ss. 47-58). Detay Yayıncılık: Ankara.
- Yu, L., Wang, Y., Katsumata, S., Zhao, H., Wang, Y. ve Jiang, X. (2024). Ocean and coastal tourism: National or regional culture on culinary selection of inbound tourists. *Ocean & Coastal Management*, 249, 106981.

Zhou, C. ve Juan, F.D. (2023). The Hittite Analogy of Anatolian Culinary Culture: A Gastro Archaeological Research. *J Food Technol Pres*, 5(2): 142.

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye’de Kamu Harcamaları Ne Kadar Cinsiyete Duyarlı?

Arınç BOZ¹

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye’de Kamu Harcamaları Ne Kadar Cinsiyete Duyarlı?

Öz

Devletin kamusal hizmetleri gerçekleştirme için kullandığı maliye politikası araçlarından biri bütçelemedir. Araştırmanın amacı Türkiye’de kamu bütçesine harcamalar açısından cinsiyete yönelik bir bakış açısı geliştirmektir. Bütçenin kadın ve erkek arasında ayrımcılığa sebep olmayacak şekilde uygulanması, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme kavramının gelişmesini beraberinde getirmiştir. Araştırmada, Türkiye’de 2002 ile 2022 yılı arasında bütçe politikalarından kamu harcamaları incelenmiştir. TÜİK’in yayımladığı Hanehalkı Bütçe Anketleri verilerinden elde edilen transferlerin cinsiyet ile ilişkisi bu kapsamda araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Türkiye’de incelenen yıllarda kamu transferlerinin ortalama %35,9’u kadınlara yönelik iken %64,1’inin erkeklere yönelik olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme, Kamu Harcamaları, Türkiye

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Gender Budgeting: How Gender Responsive Are Public Expenditures in Türkiye?

Abstract

One of the fiscal policy tools used by the government to implement public services is budgeting. The aim of the research is to develop a gender perspective on public budget expenditures in Türkiye. The implementation of the budget in a way that does not cause discrimination between women and men has brought about the development of the concept of gender budgeting. In the research, public expenditures from budget policies in Türkiye between 2002 and 2022 were examined. The relationship between transfers obtained from the Household Budget Surveys data published by TürkStat and gender was analyzed within this scope. As a result of the analysis, it was found that while 35.9% of public transfers were directed to women in the examined years in Türkiye, 64.1% were directed to men.

Keywords: Gender Responsive Budgeting, Public Expenditure, Türkiye

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Devletin bütçesi kadınlar ve erkekler üzerinde nasıl bir etki yaratabilir? Yakın zamana kadar bu soru hükümetlerin dikkatini çeken bir konu olmamıştır. Hükümet politikaları genellikle toplumun geneline fayda sağladığı varsayımıyla oluşturulurdu. Belirli bir gruba (örneğin emekliler, işsizler veya düşük gelirli bireyler) avantaj sağlayan politikaların dahi nihayetinde tüm topluma yarar sağladığı iddia edilirdi. Ancak kamu bütçeleri, farklı gruplar üzerindeki etkisi sebebiyle incelenmesi gereken bir konudur. Bütçe ile ilgili özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru tartışılan bir husus da cinsiyetle olan ilişkisidir. Yaygınlaşan tartışmalara rağmen devletin kadın ve erkeklere yönelik gelir elde etme ve harcama yapma

¹ Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, arincboz@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4936-1339>

politikalarında cinsiyetin dikkate alınmasına yönelik ilgisi son dönemde dikkat çekmiştir (Sharp ve Broomhill, 1990, s. 1).

Günümüz toplumlarında kişiler arasında kaynaklar dağılırken pek çok etken bulunmaktadır. Kişisel yetenek, bilgi, beceri ve fırsat farklılıkları gibi sebeplerden dolayı bireyler kaynaklardan eşitsiz paylar almaktadır. Ancak dağılan eşitsiz paylar sebebiyle devlet, bütçe politikalarıyla dezavantajlı durumda olan kişilere yönelik kararlar almaktadır. Bahsedilen dezavantajlı konumda olanların bir boyutu da cinsiyetten kaynaklanmaktadır.

Bütçe, makroekonomik hedeflerin dışında, devletin cinsiyetler arası eşitsizliklerle mücadele etmede kullandığı bir politika aracıdır. Bütçe ile cinsiyet ilişkisi 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme (TCDB) kavramıyla birlikte sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmayla ulaşılmaya hedeflenen amaç, bütçe sürecinin tüm aşamalarının cinsiyet eşitliği perspektifiyle işlenmesini sağlamaktır (Ergen ve Durak, 2017, s. 108).

TCDB gelir ile harcama açısından ele alınabilir. Çalışma kapsamında kamu bütçe politikalarının harcama kalemine odaklanılmış ve Türkiye’de kamu harcamalarının harcama türleri açısından cinsiyetle ilişkisi incelenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayımladığı ve fertlere ilişkin bilgileri içeren Hanehalkı Bütçe Anketleri (HBA) mikro verileri analiz edilmiştir. 2002-2022 yıllarını kapsayan mikro veri analizinde kamu harcamalarının cinsiyete yönelik farklılıkları emeklilik maaşı, yaşlılık maaşı, sosyal yardımlar, dul, yetim ve öksüz maaşı, engelli ve maluliyet maaşı, hastalık yardımı, işsizlik maaşı, burs geliri ve doğrudan destek başlıkları altında incelenmiştir. Uluslararası yazında TCDB konusunu analiz eden araştırmalar bulunmakta iken ulusal yazında bu konu ağırlıklı olarak Türkiye’deki durumu, aşamaları, gelişimi ve örnek ülke uygulamaları açısından ele alınmıştır (Dumlupınar ve Göksu, 2020; Ergen ve Durak, 2017; Örucü ve Bakırtaş, 2012; Tepekule, Özcan ve Kayalidere, 2016; Tüğen ve Özen, 2008; Yıldız ve Uğur, 2016). Bu bağlamda araştırmanın özgün değeri Türkiye’de yirmi yıllık geniş bir dönemi ele alması ve TCDB’yi kamu harcamaları perspektifinde analiz eden bir çalışma olmasıdır.

2. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme

Bütçe, devlet tarafından planlanan hizmetlerin ifa edilebilmesi ve makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi için kullanılan bir maliye politikası aracıdır. Devlet, gelir dağılımında adaleti sağlamak, fiyat istikrarı ile tam istihdamı gerçekleştirmek, ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak için vergi, harcama ve borçlanma politikalarıyla piyasaya müdahale etmektedir. Bu müdahaleleri gerçekleştirmek, gelir toplayabilmek ve harcama yapabilmek bütçe oluşturularak gerçekleştirilir.

Bütçe, bahsedilen hizmet ve hedeflerin dışında toplumsal cinsiyete yönelik önemli bir politik araçtır. Devlet, gelirin cinsiyetler arası eşit dağılması ve kadın ile erkeğin toplumsal anlamda eşit haklara sahip olması için piyasada rol oynamaktadır. Bir ülkedeki kalkınma ve gelişmeye yönelik bütçe politikalarının cinsiyet dinamiklerini dikkate alması gereklidir (Patel, 2015, s. 51).

Cinsiyet kavramını açıklamak için cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) kavramlarının ele alınması gereklidir. Bu iki kavram ara sıra birbirleri yerine kullanılsa dahi farklı anlamlara gelmektedir. Cinsiyet, erkek ve kadın ile ilgili biyolojik farklılıklara yöneliktir. Toplumsal cinsiyet ise toplum tarafından erkek ve kadına yüklenen roller, sorumluluklar, davranış kalıpları ve alışkanlıklardır. Örneğin, kadınların ev işlerinde baskın rol oynamasına yönelik beklentiler toplum tarafından yaratılmaktadır. Oakley (1972), cinsiyeti erkek ve kadınlar arasındaki anatomik ayrıma bağlamakta iken toplumsal cinsiyeti erkeklik ve kadınlığa göre sınıflandırmaktadır.

TCDB, kamunun kaynakları elde etme ve harcama sürecine odaklanarak bu sürecin toplumsal cinsiyet açısından eşit şekilde uygulanıp uygulanmadığını açıklamaya yönelik bir yaklaşımdır (İşler ve İşler, 2020, s. 42). Genel tanıma göre ise bütçenin cinsiyete dayalı olarak değerlendirilmesi, bütçe

sürecinin aşamalarında cinsiyete yönelik bakış açılarının benimsenmesi ve bu bağlamda gelir ve giderlerin yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir (Council of Europe, 2005, s. 10).

TCDB yaklaşımı, kamu bütçelerini cinsiyet eşitliğine hassas bir noktaya getirmeyi ve hükûmetin eşitliği sağlanmaya yönelik uyguladığı politikaların hesap verebilir olmasını amaçlar (Sharp ve Broomhill, 2002). Kamu gelir ve harcamalarının cinsiyet körü olmaması, bütçe politikalarının kadınlar, erkekler ve çocuklar üzerindeki etkilerinin bilinmesi TCDB politikalarının diğer amaçları arasındadır. Özetle, bu tip bütçeleme ile hükûmet bütçelerinin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlaması hedeflenmektedir (European Women's Lobby, 2004, s. 7).

Burada dikkat edilmesi gereken, TCDB yaklaşımının yalnızca kadınlara yönelik eşitsizliklerin çözümüne odaklanmadığıdır. Yani TCDB kadınları kapsayan ayrı bir bütçe oluşturulması demek değildir. Daha ziyade uygulanan bütçe politikalarının cinsiyet eşitsizliklerini bertaraf ederek belirli bir cinsiyet üzerinde sosyal ve ekonomik refahın azalmasına karşı bir politika geliştirmek amaçlanmaktadır (Tepekule vd., 2016, s. 2317-2320).

3. Teorik Altyapı ve Tartışmalar

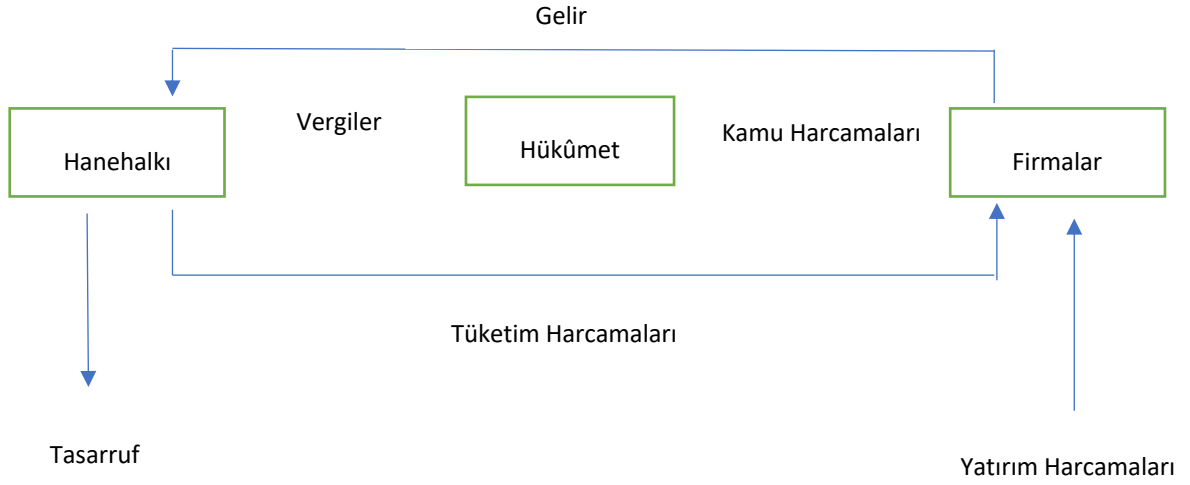
Bütçe ilk bakışta cinsiyetten bağımsız bir politik araç olarak görülebilir. Kamu tarafından alınan kararlar ve yapılan harcamalarda erkeklerin ve kadınların sosyal olarak belirlenmiş farklı rol, sorumluluk ve yeteneklerini göz ardı edebilir. Bu farklılıklar genelde kadınların toplumda erkeklere göre daha düşük ekonomik, sosyal ve politik güce sahip olacak şekilde eşitsiz bir konumda olmasına sebep olabilir. Mevcut düzen ataerkil toplum düzeni olduğundan, karar almadan uygulamaya, bütçeleme süreci erkek egemen bir süreçtir. Bu nedenle, kamu harcamaları erkekler ve kadınlar için farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Elson, 1999, s. 3).

TCDB'nin kuramsal yapısı, uygulanan ekonomik politikalar ve cinsiyet eşitsizliğini artıran bütçe süreçlerine bir eleştiri olarak feminizm bünyesinde ortaya çıkmıştır (Elomäki ve Ylöstalo, 2021, s. 517). Feminizm doğuşu 1792 yılında Mary Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi adlı metnine dayanmaktadır (Botting, 2013). Feminizmin ekonomiyle birlikte düşünülmesi ise ekonomi bilimindeki erkek egemen görüşe ve cinsiyet körü bakış açısına tepki olarak doğmuştur. 1870'te birinci dalga feminizmle başlayan feminist ekonomi, feminist teorilere, yeşil ekonomiye, sürdürülebilir kalkınmaya, refah ekonomisine, çalışma ekonomisine ve sosyalist/Marksist ekonomiye katkıda bulunmuş ve bu bilim dallarından etkilenmiştir. Geçen yıllara rağmen ekonomi alanındaki etkisi 1990'lı yıllarda kendini göstermiştir. Feminist ekonomi kuramının tek bir teorisi olmamasına rağmen siyasi, sosyal ve ekonomik alandaki yegâne amacı toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaktır (Toğrul ve Memiş, 2011, s. 5).

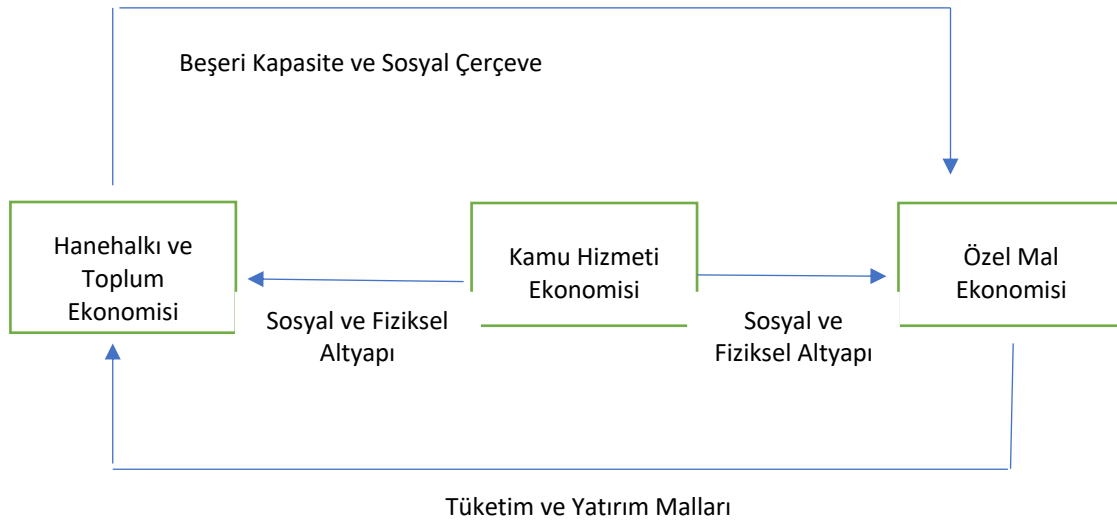
Dünya çapında TCDB ile ilgili deneyimler hükûmet içi (inside government) ve toplum temelli (community based) olmak üzere iki modele dayanmaktadır. Hükûmet içi model Maliye Bakanlıkları tarafından yürütülmekte iken toplum temelli model Sivil Toplum Kuruluşları ve akademik araştırmalara dayanmaktadır (United Nations Development Fund for Women, 2000, s. 13). Hükûmet içi model, kamu bütçeleri, kaynak tahsisi, bütçe politikaları ve karar alma süreçlerinin cinsiyete etkisini inceleyen, değerlendiren ve eleştiren bir modeldir. Toplum temelli model ise bir grup içerisindeki üyeler tarafından bu politikalara yönelik tartışmalar yapan ve hükûmetin uyguladığı politikalara somut eleştiriler getiren bir modeldir (Sharp ve Broomhill, 2002, s. 28-29).

Başta bütçe olmak üzere makroekonomik politikalar nadiren cinsiyet nötrdür. Özellikle 20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren uygulanan TCDB analizleri, makroekonomik teori ve geliştirilen politikalara meydan okumuştur (Çağatay, 2003, s. 15).

a) Millî Gelirin Akışı: Cinsiyet Körü Model

b) Millî Hasılanın Akışı: Cinsiyete Duyarlı Model

Şekil 1. Toplumsal Cinsiyet Modelleri

Kaynak: Elson, 1999, s. 5-8.

TCDB ile ilgili diğer bir model Şekil 1’de gösterilmektedir. Şekil 1’de yer aldığı gibi toplumsal cinsiyet konusunu makro bağlamda millî gelir ve millî hasıla açısından ele almak mümkündür. Millî gelir bir ekonomide harcama ve tasarrufu içeren belirli bir akışta gerçekleşir. Burada karşımıza cevaplanması gereken bazı sorular çıkmaktadır (Elson, 1999, s. 5):

- Kamu harcamalarının hangi cinsiyet için daha fazla tahsis edildiği?
- Millî gelirin hangi kısmı, hane sorumlularının kadın olduğu topluluklara, hangisi ise erkek olduğu topluluklara aktarılmalıdır?
- Kadın veya erkeklerin sorumlu oldukları hanelerde tasarruf ve harcamalarında farklılıklar var mıdır?
- Kadınların veya erkeklerin sorumlu oldukları hanelerde ya da her iki cinsiyetin yararlandığı kamu transferlerinde farklılıklar var mıdır?

Bu sorularla birlikte millî gelirin akışında kadın ve erkek arasında farklılıkların olup olmadığı tartışılmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki farklılıklardan bir tanesi iş yaşamında ortaya çıkmaktadır. Kadınların üretime katılımının kayıt altına alınmaması, ekonomiye katkılarının görünmemesine sebep olur ve millî gelire katkılarını yok sayar. Kadınların gayrîresmi olarak istihdamı, kadınların gelirlerine ket vurmaktadır. Kadınların kayıt dışı sektörlerde istihdam edilmesi, ev işleriyle ilgilenmeleri, neslin devamına yönelik üreme sorumlulukları ve bebek bakımına yönelik toplumsal rolleri, gelirlerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca bu durum politik karar alıcıların sorunları tespitini de zorlaştırmaktadır (Elson, 1999, s. 4).

Burada karşımıza cinsiyete duyarlı model çıkmaktadır. Kamu sektörünün bütçe stratejileri millî hasılayı, üretimi etkilemektedir. Her şeyden önce cinsiyete duyarlı ve doğru uygulanan bütçe politikaları, kadınların istihdama katılımını artırır ve verimini yükseltir; böylece beşeri sermaye gelişir. Beşeri sermayenin gelişmesi üretimi artırır bu durum da büyümenin artışı anlamına gelmektedir. Pyatt (1993), bir hükûmetin tasarladığı bütçe politikalarının güçlü bir emek piyasası yaratmak amacıyla, efektif talebi sürdürecektir şekilde olması gerekliliğinden bahseder. Ayrıca kamu sektörü, harcamalarını cinsiyete duyarlı bir şekilde insan kaynaklarına, uygun sosyal ve fiziksel altyapının oluşturulması için yapması gerekmektedir.

TCDB'nin geçmişi 1980 ve 1990'lardaki feminist politikalara dayanmaktadır. Ancak bütçenin kadın perspektifinde düşünülmesi Pekin'deki 4. Dünya Kadın Konferansı'nda ivme kazanmıştır (United Nations, 1995). İlk defa 1984 yılında Avusturalya hükûmeti tarafından uygulanan TCDB daha sonra Milletler Topluluğu'nun yardımıyla Kanada, Güney Afrika ve diğer topluluğa üye ülkelerde yaygınlaşmıştır (Alonso-Albarran, Curristine, Preston, Soler, Tchelishvili, ve Weerat- Hunga, 2021, s. 10).

Avusturalya hükûmeti, bütçeye yönelik alınan karar ve uygulanan politikalara toplumsal cinsiyetle ilgili bakış açısını dâhil eden ve bu konuda uzun soluklu denemeler yapan ilk ülkedir. Avusturalya federal hükûmeti, 1984'te Kadın Bütçe Programı'nı hayata geçirmiştir. Bu programla Avusturalya, hükûmet politikaları içerisine cinsiyeti dâhil etmeyi ve farkındalığı artırmayı, hükûmetin cinsiyet eşitliği konusunda hesap vermesini sağlamayı, mevcut bütçe politikalarını değiştirmeyi ve kadınların sosyal ve ekonomik statüsünü yükselterek toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamayı amaçlamaktadır (Sharp ve Broomhill, 2002).

2000'li yıllardan itibaren giderek daha fazla ülke, TCDB'nin uygulanmasını bir hedef olarak görmüştür. Avrupa'da Fransa, Belçika, İrlanda, İspanya, İtalya, Birleşik Krallık ve İskandinav ülkeleri; Asya'da Hindistan, Malezya ve Nepal; Afrika'da Ruanda, Mozambik, Tanzanya ve Morityus; Latin Amerika'da Şili ve Meksika, çeşitli açılardan kamu yardım programları ve transfer politikalarının cinsiyete göre dağılımı konusuna yönelmişlerdir (Elson, 2004, s. 630).

Türkiye'de TCDB konusunun ele alınması 1987 yılında Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulunun kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Ardından Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı, 20 Nisan 1990 tarihli ve 422 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. 29 Mart 2003 tarihli ve 25063 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan düzenlemeyle Başbakanlığa bağlı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü olarak faaliyete başlamıştır (Resmî Gazete, 2003a; Tüğen ve Özen, 2008, s. 7). Buna ek olarak 24 Aralık 2003 tarihinde yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu, bütçe sisteminde günümüze kadar devam eden bir reform süreci başlatmıştır (Önal, 2023, s. 33; Resmî Gazete, 2003b).

Seksenden fazla ülkede TCDB yaklaşımına yönelik çıkan kararlara rağmen Avusturalya ve Güney Afrika gibi erken reformcularda bile bu düşüncesinin güç kaybettiğini söylemek mümkündür. Nitekim

hem Türkiye’de hem de diğer ülkelerdeki çabalara rağmen konunun tartışmadan öteye gidemediği söylenebilir (Alonso-Albarran vd., 2021; Tüğen ve Özen, 2008).

TCDB kavramı literatürde yer edinmeden önce hükümet bütçeleri ile cinsiyet ilişkisi tartışılmıştır. Kadınları dikkate alan bir bütçeleme sürecinin kadının pozisyonu açısından öneminden bahsedilmiştir (Sharp ve Broomhill, 1990). Elson (1999) TCDB kavramını, bu kavramın makroekonomik etkilerini, bütçeleme stratejilerinin insani gelişmişliğe etkisini ve bütçe ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. Patel (2015), TCDB’yi teorik anlamda ele almış ve bütçe fonlarının daha eşit dağılmasını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmalara ek olarak TCDB kavramını, gelişimini ve farklı ülkelerdeki mevcut durumunu ele alan çalışmalar literatürde yer almaktadır (O’Hagan, 2017; Quinn, 2017; Sharp ve Broomhill, 2002; Sodani ve Sharma, 2008).

TCDB yaklaşımını kamu harcamaları bağlamında ele alan araştırmalar literatürde bulunmaktadır. Demery (2002) Hanehalkı Anketlerini kullanarak 1992 yılında Gana’da kamu sağlık harcamalarını; 1995 yılında ise Fildişi Sahili’nde kamu eğitim harcamalarının toplumsal cinsiyetle ilişkisini ele almıştır. Yaptığı çalışma sonucunda kamu harcamalarında kadınların dezavantajına olacak şekilde bir ön yargı olduğu ve kamu harcamalarının iki ülkede de cinsiyete göre eşitsiz dağıldığına ulaşmıştır. Sabir ve Abdullah (2002) Pakistan Hanehalkı Anketi mikro verilerini inceleyerek 1998 ve 1999 yıllarında kamu eğitim harcamalarını analiz etmiştir. Pakistan’da kamu eğitim harcamalarının erkeklere yönelik olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Austen, Costa, Sharp ve Elson, (2013), Doğu Timor’da 2007 Yaşam Standartları Anketi verisini kullanarak kamu eğitim harcamalarını incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda harcamaların %52,49’u erkeklere, %47,51’inin ise kadınlara ayrıldığı görülmüştür. Hooda ve Kataria (2022), Hindistan Federal Rezerv Bankası verileriyle 2005-2006’dan 2020-2021’e TCDB’yi kamu harcamaları açısından ele almış ve kamu harcamalarıyla kadınların gelişimi arasında pozitif bir korelasyon bulmuştur. Konuyla ilgili uluslararası yazında çeşitli çalışmalar görmek mümkündür (Abramovsky ve Selwaness, 2023; Bue, Le, Silva ve Sen, 2022; Demery ve Gaddis, 2009; Lahiri, Chakraborty, Bhattacharyya, Bhasin ve Mukhopadhyay, 2002).

Ulusal yazında TCDB kavramının yaygınlaşmasıyla Türkiye özelinde de araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. TCDB’nin tanımı, gelişimi, önemi, uygulanabilirliği, bütçeleme süreci, yasal düzenlemeler, farklı ülke ve Türkiye uygulamaları çeşitli araştırmalara konu olmuştur (Demir, 2011; Ergen ve Durak, 2017; Tepekule vd., 2016; Tosun ve Bağdağdıoğlu, 2016; Tüğen ve Özen, 2008; Yenilmez, 2022; Yıldız ve Uğur, 2016). TCDB’nin başka bir inceleme alanı ise yerel yönetim düzeyindedir. Türkiye’de büyükşehir belediyeleri, ilçe belediyeleri ve mahalli idareleri, toplumsal cinsiyete göre yapıları, sürdürülebilirliği, faaliyetleri, projeleri, kadın ve erkeklerin belediye harcamalarından aldığı payı açıklamaya yönelik çalışmalara ulaşılmaktadır (Alkan ve Dayar, 2021; Dumlupınar ve Göksu, 2020; Erol, 2019; Günlük-Şenesen 2021; Yavan ve Gazeloğlu, 2022; Yılmaz, Uslu ve Biçer, 2021). TCDB konusunda İşler ve İşler (2020), Türkiye’de iş gücü açısından cinsiyeti incelemiştir. 2018 yılını TÜİK ve TBMM’den elde ettiği verilerle iş gücüne katılım oranı, TBMM’deki vekil sayıları ve kamu kuruluşlarında istihdam açısından cinsiyeti ele almıştır. İncelenen yılda erkek iş gücünün %78,6; kadın iş gücünün %38,3 olduğunu görmüştür. Vekil sayılarında ise erkeklerin %82,68; kadınların %17,32 koltuğa sahip olduğunu belirtmiştir. Kamu istihdamında da erkeklerin (%61,52), kadınlara göre (%38,48) baskın olduğuna yönelik bulgular elde etmiştir.

4. Araştırmanın Metodolojisi ve Veri Seti

TCDB’nin literatüre yerleşmesiyle bütçe ile cinsiyete ilişkin vergi ve kamu harcamalarının araştırılması ve analizlerin yapılması konusunda metodolojik tartışmalar gündeme gelmiştir (Patel, 2015, s. 65). Günümüz toplumlarında artan istikrarsızlık, güvensizlik ve gelir eşitsizliği sosyal korumaya yönelik kamu harcamalarına olan talebin artmasına sebep olmuştur. Bir devletin harcamalarının uygulayış biçimi, hedef kitlesi ve öncelikleri farklı sosyal gruplar arasındaki güç dengesine etkiler.

Erkekler genel olarak kadınlarla kıyaslandığında sermayeye sahip olma ve kontrol etmede yüksek paya sahip olduğundan ekonomik olarak daha güçlü oldukları söylenebilir. 21. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise kamu harcama politikalarının nadiren cinsiyete duyarlı olduğu görülmüştür (Çağatay, 2003, s. 17-19).

Toplumsal cinsiyet odaklı analizler, Budlender, Sharp ve Allen'in (1998) öne sürdüğü şekilde Avustralya'da devlet düzeyinde analitik bir çerçevede geliştirilmiştir. Bu çerçeve, kamu harcamaları bağlamında üç ana başlık altında sınıflandırılmaktadır: Sadece kadınları hedef alan kamu harcama politikaları, kamu sektörü istihdamında cinsiyetler açısından eşit fırsatlar sunan ve kadın yanlısı kamu harcama politikaları, cinsiyete göre farklı etkileri olan ana akım bütçe harcamaları. Çizilen bu analitik çerçevenin altında yatan varsayım, tüm kamu harcamalarının cinsiyete dayalı etkilerinin olduğudur. Net etkisi gelirlere göre daha yüksek olan harcamaların ne kadarının erkekler ve ne kadarının kadınlara yönelik olarak yapıldığının görülmesi TCDB ile gerçekleştirmek mümkündür (Kalaycı ve Kantarcı, 2011, s. 31). Bu bağlamda araştırmanın konusu Türkiye'de 2002 ile 2022 yılları arasında kamu harcamalarına yönelik bir analiz gerçekleştirmektir. Harcama ile ilişkisi sebebiyle bireylerin istihdam edilme durumları ve istihdam ile cinsiyet arasındaki etkileşim de araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırma kapsamında yapılan mikro veri analizinin gerek uluslararası gerekse ulusal yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kadın ve erkekler arasındaki farklılıkların bir boyutu da gelirlere ilişkindir. Maaş farklılıklarının dışında kamu harcamalarından alınan payın farklı olması kadın ve erkekler arasında gelir dağılımının boyutunu etkiler. Malroux ve Xiao (1995) ile Díaz-Serrano ve O'Neil (2004), gelir seviyelerindeki farklılıklardan dolayı kadınların erkeklere göre daha düşük seviyede tasarruf etme potansiyeline sahip olduğunu belirtmiştir. Bu durumun bir sebebi de ücretin yanı sıra kamu transferlerinden faydalanma farklılıklarıdır. Kadın ve erkeklerin gelir farklılıklarına yönelik çok fazla ipucu bulunmasına rağmen gelirden cinsiyet etkisine yönelik basit bir ölçüt bulunmamaktadır (Ponthieux ve Meurs, 2015, s. 983).

Birey gelirleri üzerinde uygulanan kamu politikalarının etkisini görmek açısından HBA önem arz etmektedir. HBA, hane düzeyinde bir politika değişikliğinin etkisini değerlendirme imkânı sunmasının yanı sıra, değişikliğin hanedeki bireyler üzerindeki net etkisinin tespitini sağlar. Birey düzeyinde etkinin görülmesini sağlayan HBA'da politika değişiklikleri ve transferler sonucunda kazanan ve kaybedenler tespit edilir (Sutherland, 1997, s. 1-2).

Araştırmanın çıkış noktası Türkiye'de kamu harcamalarının toplumsal cinsiyete göre dağılımının analiz edilmesidir. Bu doğrultuda Türkiye özelinde 2002 ile 2022 yılları arasında TÜİK tarafından yayımlanan HBA mikro verileri kullanarak bir analiz yapılmıştır. Mikro veriler, çeşitli ülkelerin yetkilendirdikleri resmî istatistik ofislerinin ürettiği, hanehalkı ve fertlerin sosyoekonomik durumlarına yönelik bilgiler sunan bir veri setidir (Fuest, Niehues, ve Peichl, 2009, s. 1). Çalışmada bireylerin cinsiyetlerine ilişkin de bilgilerin bulunması sebebiyle HBA tercih edilmiştir. Verilere yönelik işlemler Microsoft Excel programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma bünyesine dâhil edilen mikro verilerin analize uygun hâle getirilmesi için çeşitli yollar izlenip, belirli varsayımların yapılması gerekmektedir. İlk olarak bireylerden kamu transferlerinden faydalananlar analiz kapsamına alınmıştır. Özel kurum veya kişilerden alınan transferler analiz dışında tutulmuştur. Bireylerin istihdamı değerlendirilirken anket ayında çalıştıklarını beyan edenler dikkate alınmıştır. TÜİK tarafından 2002 yılından itibaren üretilen HBA, 1994 yılında da yer almaktadır. Ancak 1994 yılındaki veriler ve verilere yönelik açıklamalar araştırmanın gerçekleştirilmesi için yeterli olmadığından 1994 yılındaki veriler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Yine, 2020 ve 2021 yılında üretilmeyen HBA sebebiyle bu yıllara ilişkin bir analiz gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Bahsedilen yılların dışında anketin üretildiği tüm yıllar değerlendirilmeye alınmıştır.

HBA'da ele alınan yıllarda toplam 221.984 haneye ve 772.663 ferde ilişkin veriler yer almaktadır. Veriler analize hazırlanırken transfer geliri elde eden bireyler ayrılmış ve edinilen transferler toplanmıştır. Toplam transferler hesaplanırken kıdem tazminatı ve emeklilik ikramiyesi dâhil edilmemiştir. Araştırma kapsamında yer alan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Araştırma Kapsamında İncelenen Transfer Türleri

Emekli Maaşı	Hanehalkı ferdinin son 12 ay içinde emekli maaşı olarak devletten veya yurt dışından elde ettiği toplam gelir kaydedilmektedir. Eşinden dolayı alınan emekli maaşları ise, “dul, yetim ve öksüz maaşlarında” kapsanmıştır.
Yaşlılık Maaşı	65 yaş ve üzerindeki ihtiyaç sahiplerine Emekli Sandığı tarafından ödenen sosyal yardımlar bu kategoriye dâhildir.
Sosyal Yardım	Hanehalkı fertlerinin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Yardım Kurumu, Belediyeler vb. kurum ve kuruluşlardan son 12 ay içinde elde ettiği nakdî yardımların toplam değeri kaydedilmiştir.
Dul, Yetim ve Öksüz Maaşı	Yıllık dul, yetim, öksüz maaşı (Nakdî)
Engelli ve Maluliyet Maaşı	Yıllık engelli, malullük maaşı, gazi aylığı, şehitlik aylığı ve sakatlık yardımı
Hastalık Yardımı	Yıllık hastalık, iş kazası veya meslek hastalıkları nedeni ile SGK-SSK (4a)'dan rapor parası (Nakdî)
İşsizlik Maaşı	Kıdem tazminatı bu soruda kapsamamıştır
Burs Geliri	Yıllık karşılıksız eğitim bursu veya eğitime yönelik bağış/yardımlar (Nakdî/Aynı) Kredi Yurtlar Kurumunun yükseköğrenim öğrencilerine verdiği kredi, gelir niteliği taşımadığından kapsamamıştır.
Doğrudan Destek	Yıllık doğrudan destek, akaryakıt, süt parası ödemesi (Nakdî) Çiftçilere ödenen doğrudan gelir desteği ile akaryakıt ve süt parası şeklindeki destekler bu değişkende kaydedilmiştir.

Kaynak: HBA'dan yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de araştırma kapsamına dâhil edilen değişkenlere ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Bu doğrultuda kamu harcamaları, emekli maaşı, yaşlılık maaşı, sosyal yardımlar, dul, yetim ve öksüz maaşı, engelli ve maluliyet maaşı, hastalık yardımı, işsizlik maaşı, burs geliri ve doğrudan destek değişkenleri araştırmaya dâhil edilmiştir.

Bahsedilen bu değişkenlerle kadın ve erkekler arasında kamu transfer programlarının değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Farklı alanlarda anketler yoluyla harcamaların kıyaslanması kamu harcamalarının cinsiyete göre analiz edilmesini sağlamaktadır (Budlender vd., 1998, s. 4).

5. Araştırma Sonucunda Elde Edilen Bulgular

Tablo 2. Türkiye'de Transfer Türlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıl	Emeklilik Maaşı	Yaşlılık Maaşı	Sosyal Yardımı*	Dul, Yetim ve Öksüz Maaşı	Engelli ve Maluliyet Maaşı	Hastalık Yardımı**	İşsizlik Maaşı	Burs Geliri	Doğrudan Destek***
2002	22,7/77,3	28,2/71,8	-	92,9/7,1	21,7/78,3	-	25/75	29,7/70,3	-
2003	13,2/86,8	18,1/81,9	-	95,5/4,5	20,4/79,6	-	11,1/88,9	43,5/56,5	-
2004	15,4/84,6	52,6/47,4	10,5/90,5	95,9/4,1	34,5/65,5	-	27,8/72,2	55,9/44,1	-
2005	19,3/80,7	56,6/33,4	34/66	96/4	25,3/74,7	-	28,6/71,4	55,3/44,7	9,1/90,9
2006	15,4/84,6	59,7/40,3	54,3/45,7	93,3/6,7	25,8/74,2	-	22,2/77,8	43,9/56,1	9,2/90,8
2007	12,8/87,2	55,7/44,3	54/46	95,8/4,2	21,8/78,2	-	30,8/69,2	50/50	9/91
2008	18,9/81,1	60/40	45,8/54,2	95,6/4,4	31,1/68,9	-	46,1/53,9	55,3/44,7	9,2/90,8
2009	16,8/83,2	63,1/56,9	52,5/47,5	94/6	32,1/67,9	-	22,4/77,6	42/58	9,3/90,7
2010	5,7/94,3	37/63	28,9/61,1	99,2/0,8	22,5/77,5	-	3,2/96,8	15/85	4,6/95,4
2011	17,7/82,3	66/34	61,4/38,6	94,9/5,1	40,3/59,7	-	24,7/75,3	42,9/57,1	11,5/78,5

Arınç BOZ

2012	17,5/82,5	61,5/38,5	68,8/31,2	94/6	32/68	58,7/41,3	24,6/75,4	50,9/59,1	6,9/93,1
2013	16,4/83,6	63,1/36,9	74/26	94,4/5,6	35,6/64,4	54,5/45,5	33,8/66,2	58,4/41,6	7,3/92,7
2014	18,9/81,1	63,1/36,9	77/23	94,8/5,2	32,2/67,8	45,3/54,7	26,3/73,7	53,2/46,8	7,5/92,5
2015	17,1/82,9	54,7/45,3	83,5/16,5	95,9/4,1	34,3/65,7	46,2/53,8	22,5/77,5	48,1/51,9	7,6/92,4
2016	17,3/82,7	55,6/44,4	81,8/18,2	96,3/3,7	39,6/60,4	49,9/50,1	25,9/74,1	42,8/57,2	9,2/90,8
2017	17,2/82,8	57,3/42,7	80,6/19,4	95,4/4,6	34,9/65,1	46,7/53,3	29,3/70,7	51,8/48,2	7,9/92,1
2018	17,5/82,5	57,4/42,6	81,4/18,6	95,6/4,4	34,9/65,1	39,5/60,5	35,4/64,6	57,6/42,4	9,2/90,8
2019	19/81	60,7/39,3	77/23	95,8/4,2	33,9/64,1	38,5/61,5	30,7/69,3	61,6/38,4	9,6/90,4
2022	18,1/81,9	65,1/34,9	-	96,8/3,2	36,6/63,4	32/68	33,7/66,3	53,4/46,6	8/92
Ort.	16,7/83,3	54,5/45,5	60,3/39,7	95,4/4,6	31,1/68,9	45,7/54,3	26,5/73,5	47,6/52,4	8,5/91,5

Kaynak: HBA'dan yazar tarafından oluşturulmuştur.

*2002, 2003 ve 2022 yıllarında bu değişken üretilmemiştir.

**2011 ve öncesinde engellik ve maluliyet maaşı ile birlikte yer alıyordu.

***2004 ve öncesinde yaşlılık maaşı içerisinde yer alıyordu.

Tablo 2'de Türkiye'de 2002 ve 2022 yılları arasında yapılan kamu transferlerinin cinsiyete göre yüzdelik dağılımı yer almaktadır. Tabloda dikkati çeken bir nokta belirli yıllardaki ve değişkenlerdeki eksik verilerdir. Kuşkusuz ki bu verilerin noksanlığı bulguları etkileyebilecektir. Ancak verilerin ortalamaları alınarak tamamlanmaya çalışılması, araştırmanın güvenilirliğini olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle bu teknik tercih edilmemiştir. HBA tarafından üretilmeyen eksik yılların oluşturulması ise 2020 yılı COVID-19 salgını ve 2021 yılındaki döviz kurundaki aşırı dalgalanmaların yaşandığı döneme denk gelmesi sebebiyle oluşturabilecek verilerin gerçeklikten uzak olabileceği düşünülmüş ve veriler anketlerde olduğu gibi sunulmuştur.

Tablo 2'ye göre bireylerin emeklilik maaşında cinsiyete göre bir farklılığın olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ele alınan yıllarda kadınların ortalama %16,7'si emekli maaşı elde ederken erkeklerin %83,3'ü emeklilik geliri edinmektedir. Yıllar içerisindeki dalgalanmalar, kadınların %15-20, erkeklerin ise %80-85 oranlarında emekli maaşı elde ettiğini göstermektedir. Son yıllarda Tablo 4'te gösterildiği gibi kadınların iş yaşamına katılımının artmasıyla emekli maaşı almalarında bir artış yaşandığı ve ilerleyen yıllarda bir artış potansiyeli olduğu söylenebilir. 2002 yılında kadınların ortalamadan daha fazla emeklilik maaşı elde etmesinin, kadınların emeklilik şartlarına yönelik 23 Mayıs 2002 tarihli ve 4759 numaralı; Sosyal Sigortalar Kanunu, Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu ile Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda yapılan değişikliklerden kaynaklandığını söylemek mümkündür (Resmî Gazete, 2002).

Yaşlılık maaşı değişkeni incelendiğinde ortalama olarak kadınların (%54,5) erkeklerden (%45,5) daha fazla faydalandığı görülmektedir. Bu durum kadınlarında daha fazla faydalandığı bir kamu harcaması olarak dikkat çekmektedir. Kadınlarda erkeklere kıyasla 2 yıl daha önce (kadın 58, erkek 60) bu maaştan faydalanmaya başlaması ve 16 Haziran 2006 tarihli ve 26200 sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 28. maddesinde kadının bakım hizmetleri gerçekleştirdiği sürelerin bir kısmının primden sayılması sebebiyle kadının bu yardımdan daha fazla faydalanmaya başladığını söylemek mümkündür (Resmî Gazete, 2006).

Cinsiyete göre bireylerin aldığı sosyal yardımlar incelendiğinde kadınların (60,3) erkeklere göre (39,7) sosyal harcamalardan ortalama olarak daha fazla pay aldığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'de 2000'li yıllara kıyasla kadınların sosyal yardımlardan daha fazla faydalandığının göstergesidir. 2015'te %83,5 ile en yüksek seviyesine ulaşan kadınlara yönelik yardımlar 2019'da %77'ye gerilemiştir. Bu veriler, kamunun sosyal yardım politikalarının kadın yanlısı olduğunun göstergesidir.

Dul, yetim ve öksüz maaşı elde eden bireylerin ortalama %95,4'ü kadın iken %4,6'sı erkeklere yöneliktir. HBA'da bireylerin eşinden dolayı aldığı emeklilik maaşını kapsamı ve Türkiye'de eşlerden alınan maaşlar bakımından, gerek erkeklerin iş yaşamında kadınlara göre daha aktif çalışması gerekse kadınların ortalama yaşamlarının daha fazla olması sebebiyle bu değişkende cinsiyete göre dikkate değer bir fark bulunmaktadır. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu'na (2023) göre Türkiye'de 2020-2022 arasında erkeklerde yaşam beklentisi 74,8 iken kadınlarda 80,3'tür.

Türkiye'de engelli ve maluliyet maaşının cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde ortalama olarak kadınların %31,1'i erkeklerin ise %68,9'inin bu yardımdan faydalandığı görülmektedir. Bu durum, kamu harcamalarında cinsiyete göre bir ayrımın olduğunu göstermektedir. 2022'ye doğru kadınların engelli ve maluliyet yardımından aldığı pay artsa da bu yardımdan erkekler daha baskın olarak faydalanmaktadır. Gazi aylığının bu değişkende kapsanması erkek baskınlığının bir sebebi olarak gösterilebilir.

Kamu harcamalarında araştırma kapsamında ele alınan bir değişken de hastalık yardımıdır. Ortalama olarak %45,7 kadın, %54,3 erkek bu yardımdan faydalanmaktadır. Hastalık yardımı, iş kazası ve meslek hastalıklarını kapsadığından ve erkekler iş yaşamında baskın olduğundan bu sonucun ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Kadın ve erkeğin istihdamına yönelik detaylar Tablo 3'te yer almaktadır.

İşsizlik maaşı değişkeninde ortalama olarak kadınlar %26,5 erkekler ise 73,5 olarak faydalanmaktadır. İncelenen yıllarda işsizlik ödeneğinin erkeklerin daha fazla faydalandığı bir kamu harcaması olduğu görülmektedir. Türkiye, son yıllardaki değişime ve mevcut ekonomik koşullara rağmen, ataerkil bir toplum düzenine sahiptir. Bu sebeple, bir işte çalışmak daha çok erkeklerle özdeşleşen bir eylemdir. İşsizlik ödeneğindeki cinsiyete dayalı bu farklılık ataerkil yapı ile açıklanabilir.

Bireylerin eğitimlerine yönelik yapılan kamu harcamaları burslardır. Araştırma kapsamında bursların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ortalama, kadınların %47,6'sı bu ödenekten faydalanmakta iken erkeklerin %52,4'ü burs geliri elde etmektedir. Burs değişkeninde iki cinsiyetin oranları birbirine yakın görünse de kadınların burslardan daha az faydalanması açısından dezavantajlı olduğu söylenebilir.

Çiftçilerin faydalandığı gelir desteği ve akaryakıt yardımı ile süt parası anlamına gelen doğrudan destek değişkeninde kadınların %8,5'u bu kamu harcamasından faydalanmakta iken erkeklerin %91,5'i bu harcamadan faydalanmaktadır. Süt parasını içermesine rağmen bu destekten çoğunlukla erkeklerin faydalandığını söylemek mümkündür.

Türkiye'de kamu harcamaları, transfer türleri açısından değerlendirildiğinde yaşlılık maaşı, sosyal yardım ve dul, yetim ve öksüz maaşlarından kadınların daha fazla pay aldığı, diğer ödeneklerden ise (emeklilik maaşı, engelli ve maluliyet maaşı, hastalık yardımı, işsizlik maaşı, burs geliri ve doğrudan destek) erkeklerin daha fazla pay aldığı gözlemlenmiştir. Bu bulgular doğrultusunda Türkiye'de bütçelemenin kamu harcamaları bağlamında ağırlıklı olarak erkeklere yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Kamu harcamalarından engelli ve maluliyet maaşı erkeklere yönelik, dul ve yetim maaşı kadınlara yönelik harcamalar olarak düşünülebilir. Ancak unutulmamalıdır ki toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklerin rol ve sorumluluklarının toplum tarafından yaratıldığını belirten ve cinsiyetler arası eşitliği öne süren bir kavramdır. Bu açıdan kamu harcamalarında cinsiyetler arası eşitliğin sağlanması hedeflenmelidir. Elde edilen bu bulgular literatürde kamu harcamalarında cinsiyete göre farklılıkların olduğu bulgularıyla paralellik göstermektedir (Demery, 2002; Austen vd., 2013)

Tablo 3. Türkiye'de Toplam Transfer Harcamalarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıl	Ortalama Transfer Geliri Kadın (TL)**	Ortalama Transfer Geliri Erkek (TL)**	Transfer Geliri Elde Eden Kadın (%)	Transfer Geliri Elde Eden Erkek (%)
-----	---------------------------------------	---------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

Arınç BOZ

2002	2.343.904.466	2.344.875.158	32,7	67,3
2003	3.529.119.886	3.529.849.203	28,3	71,7
2004*	4.071.511.200	4.102.833.181	31,9	68,1
2005	4.265	4.344	30,8	69,2
2006	4.644	4.711	31,2	68,8
2007	5.264	5.279	31,7	68,3
2008	5.878	5.919	34,1	65,9
2009	5.707	5.730	35,1	64,9
2010	6.463	6.478	38,1	61,9
2011	7.317	7.353	37,6	62,4
2012	8.244	8.226	37,3	62,7
2013	8.619	8.661	39,2	60,8
2014	9.679	9.664	40,1	59,9
2015	10.134	10.217	38,2	61,8
2016	11.668	11.692	39,7	60,3
2017	13.177	13.235	39,6	60,4
2018	15.565	15.656	38,7	61,3
2019	19.083	19.191	39,6	60,4
2022	38.489	38.681	37,6	62,4
Ort.	10.887	10.940	35,9	64,1

Kaynak: HBA'dan yazar tarafından oluşturulmuştur.

*Türkiye'de 1 Ocak 2005'ten itibaren liradan altı sıfır atılmıştır.

**2004 ve öncesi parasal bütünlüğün sağlanması açısından ortalamaya dâhil edilmemiştir.

Tablo 3'te Türkiye'de 2002 ve 2022 yılları arasında toplam transfer harcamalarının cinsiyete göre dağılımı gösterilmektedir. Tablo 3'ten çıkarılabilecek sonuç kadınların ortalama olarak erkeklerden 53 TL daha az gelir elde ettiğidir. Bu doğrultuda, kamu harcamalarından TL bazında erkeklerin daha fazla miktarda gelir elde ettiği söylenebilir. Yüzdesel olarak kadın ve erkeklerin elde ettiği transfer gelirleri incelendiğinde, kadınların toplam transferlerden ortalama %35,9 pay aldığı söylenebilir. Erkekler ise toplam transferlerin yaklaşık üçte ikisini (%64,1) almaktadır. Bu durum kamu transferlerinin çoğunluğundan erkeklerin pay aldığı şeklinde yorumlanabilir. Yıllar itibarıyla toplam transferlerin cinsiyete göre değişimi incelendiğinde 2002 yılından 2022'ye dalgalanmalara rağmen kadınların aldığı payın arttığı söylemek mümkündür. Son yıllarda ise kadın ve erkekler arasındaki gelir farklılıklarının arttığı gözlemlenmektedir. Özetle, toplam kamu transferlerinden erkekler kadınlara göre daha fazla faydalanmaktadır.

Tablo 3'te kadın ve erkekler arasındaki gelir farklılıklarına odaklanmak gerekir. Türkiye'de transfer gelirlerinde yıllar itibarıyla ortaya çıkan dalgalanmaların bir sebebi de makroekonomik istikrarsızlıklardır. Nitekim, Türkiye'de 2001 krizinden sonra Güçlü Ekonomiye Geçiş programıyla finansal ve yapısal dönüşüm sürecine girmiştir. 2008 Küresel Krizi de ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Tablo 3'te 2008'den 2009'a kadın ve erkeklerin ortalama gelirinde bir azalma yaşanmıştır. 2019'dan 2022'ye gelindiğinde ortalama gelirlerdeki iki kat artışın sebebi 2021 yılının son çeyreğinden itibaren Türkiye'de yaşanan yüksek enflasyondur. Türk Lirası'nın Amerikan Doları karşısındaki değer kaybı sonucu ortaya çıkan makroekonomik istikrarsızlıklar, verilerdeki değişimi açıklayabilir.

Türkiye'de kadınlar ve erkekler arasındaki transfer gelirleri farklılıklarının ana nedeni ataerkil toplum düzenidir. Kadın ve erkeklerin biyolojik özelliklerindeki farklılıklarından dolayı ortaya çıkabilecek değişikliklerin yanı sıra erkeklere daha fazla kamu harcaması yapılması mevcut düzenin yarattığı bir eşitsizliktir. Ayrıca politik karar alıcıların ve yöneticilerin çoğunluğunun erkeklerden oluşması da harcamalara yön verelerin cinsiyet körü bakış açısına sahip olmasına sebep olabilir.

Tablo 4. Türkiye’de Cinsiyete Göre İstihdam

Yıl	Ortalama Gelir Kadın (TL)**	Ortalama Gelir Erkek (TL)**	Çalışan Kadın (%)	Çalışan Erkek (%)
2002	4.479.866.292	4.634.051.660	25	75
2003	6.010.465.065	6.081.677.047	28,6	71,4
2004*	6.919.978.087	7.044.305.385	28	72
2005	7.905	7.866	29,3	70,7
2006	8.400	8.793	28,2	71,8
2007	8.790	9.044	29,2	70,8
2008	10.186	10.458	29,7	70,3
2009	10.679	11.056	33,1	66,9
2010	11.537	11.760	31,4	68,6
2011	13.334	13.595	31,1	68,9
2012	15.073	15.248	32,7	67,3
2013	15.939	16.255	32,1	67,9
2014	17.779	17.987	32,1	67,9
2015	19.402	19.409	31,7	68,3
2016	21.774	21.789	31,7	68,3
2017	23.960	24.385	32,1	67,9
2018	28.779	28.786	30,9	69,1
2019	32.394	32.769	32,2	67,7
2022	68.764	70.989	31	69
Ort.	19.668	20.012	30,5	69,5

Kaynak: HBA’dan yazar tarafından oluşturulmuştur.

* Türkiye’de 1 Ocak 2005’ten itibaren liradan altı sıfır atılmıştır.

**2004 ve öncesi parasal bütünlüğün sağlanması açısından ortalamaya dâhil edilmemiştir.

Tablo 4’te cinsiyete göre istihdam edilen bireyler yer almaktadır. Paradan altı sıfır atılmadan önceki dönem veri güvenilirliğini artırması açısından ortalamaya dâhil edilmemiştir. Çalışan kadın ve erkeklere yönelik verilerde yıllar itibarıyla bir kayıp olmadığından sonuçları etkilememiştir. 2020 ve 2021 yıllarında HBA tarafından üretilmeyen eksik verilerin oluşturulması 2020 yılı COVID-19 salgını ve 2021 yılındaki döviz kurundaki aşırı dalgalanmaların yaşandığı döneme denk gelmesi sebebiyle tarafımda önceki yıllardaki verilerin ortalamaları alınarak oluşturabilecek verilerin gerçeklikten uzak olabileceği düşünülmüş ve veriler anketlerde olduğu gibi sunulmuştur.

Tablo 4’te ortalama gelirlerde farklı yıllardaki farklılaşmanın bir nedeni Türkiye’de yaşanan makroekonomik istikrarsızlıklardır. Sunulan verilerin kadın ve erkekler arasındaki fark bağlamında incelenmesi önemlidir. Ortalama gelir açısından yapılan değerlendirmede kadınların erkeklerden 343 TL daha düşük gelir elde ettiği gözlemlenmektedir. Çalışanlar cinsiyetlerine göre değerlendirildiğinde erkeklerin çalışma hayatındaki baskınlıkları dikkat çekmektedir. Türkiye’de 2002-2022 yılları arasında çalışanların %30,5’i kadın iken erkek çalışanlar toplam istihdamın %69,5’ini oluşturmaktadır. Yıllar itibarıyla istihdam incelendiğinde kadınların çalışma hayatına katılımında artış olduğu görülmektedir. Nitekim 2002 yılında toplam istihdamın dörtte birini kadınlar oluşturmakta iken 2009’da bu oran üçte bire yükselmiştir. 2022 yılında ise toplam istihdamın %31’i kadın istihdamıdır. İstihdam edilen bireylerin hem emeklilik maaşı hakkına sahip olacağı hem de hastalık yardımı ve doğrudan destek alma haklarının olacağı düşünüldüğünde kadın ve erkeklerin eşit olarak iş gücüne katılımı önem teşkil etmektedir. Türkiye için ve kadınların istihdamda erkeklerden daha az yer edindiğine yönelik ulaşılan sonuç

literatürde farklı ülkeleri kapsayan araştırmalarla bağdaşmaktadır (İşler ve İşler, 2020; Lahiri vd., 2002; Leser, 1958; Shah ve Riaz, 2020; Verma ve Singh, 2024).

6. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz modern toplumlarda kadın ile erkek arasında cinsiyetlerinden kaynaklanan ayrımcılıkların önlenmesi ve kadın-erkek eşitliğinin saplanması amaçlanmaktadır. Siyasal karar alma mekanizmaları, çeşitli politikalar uygulayarak devletin ayrımcılık karşıtı olmasını hedefler. Devletin toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı uyguladığı temel politika aracı bütçedir.

TCDB kavramı, kadınların rol ve sorumluluklarındaki cinsiyete yönelik ayrımcılığın ortaya çıkarılması için kamunun hem gelir hem de harcamalarının dağılımı ile ilgilenmektedir. Böylece kadınların bütçeden aldığı payın tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmada TCDB kavramı Türkiye’de 2002-2022 yılları arasında kamu harcamaları açısından incelenmiştir. HBA mikro verileri kullanılarak bireylerin devletten aldığı yardımların cinsiyete göre dağılımı analiz edilmiştir.

Kamu harcamalarıyla kadınların gelişimi arasındaki pozitif korelasyon, kamu bütçe politikalarının toplumsal cinsiyet açısından analiz edilmesinin önemini göstermektedir (Hooda ve Kataria, 2022). Analiz sonucuna göre kamu transferleri türleri itibarıyla üç transfer türünde (yaşlılık maaşı, sosyal yardım ve dul, yetim ve öksüz maaşı) kadınların payı daha fazla iken altı transfer türünde (emeklilik maaşı, engelli ve maluliyet maaşı, hastalık yardımı, işsizlik maaşı, burs geliri ve doğrudan destek) erkekler daha fazla pay almaktadır. Toplam kamu transferlerinin ise ortalama %35,9’u kadınlara yönelik iken %64,1’ünden erkekler faydalanmaktadır. Türkiye’de istihdam açısından cinsiyet değerlendirildiğinde 2002-2022 yılları arasında ortalama olarak kadınların %30,5’i çalışmakta iken erkeklerin %69,5’i iş hayatında yer aldığı görülmektedir. Literatürde farklı transfer türleri açısından kamu harcamaları ele alınmış bu araştırmaya benzer şekilde harcamalardan kadınların daha az faydalandığı ve harcamaların cinsiyete göre eşitsiz dağıldığına yönelik bulgular elde edilmiştir (Austen vd., 2013; Demery, 2002; Sabir ve Abdullah, 2002).

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular gösterdiği gibi Türkiye’de bazı kamu harcamalarının belirli bir cinsiyete yönelik olabileceği kaçınılmazdır. Örneğin engelli ve maluliyet maaşı elde eden bireylerin çoğunluğu, gazilik aylığını içermesi sebebiyle, erkekler olabildiği gibi dullara yönelik gelir elde edenlerde kadınlar baskın olabilir. Ancak cinsiyet sınırları net olmayan, eğitim alanlara yönelik burs ödemeleri, emeklilik ve çalışanlara yönelik hastalık yardımları ve doğrudan destek uygulamalarında kadın ve erkeklere yönelik harcama farklılıkları dikkat çekmektedir.

Bu doğrultuda politik karar alıcıların eşitliği sağlamaya yönelik atması gereken önemli bir adım iş hayatına yönelik düzenlemeler olmalıdır. Nitekim istihdam edilen kadınların sayısının artması emeklilik maaşı, hastalık yardımı gibi harcamalardan kadınların daha fazla faydalanacağı anlamına gelmektedir. İş yaşamında bahsedilmesi gereken bir konu da daha fazla kadının kayıt dışı çalışmasıdır (Elson, 1999, s. 4). Bu sebeple, kadın emeğinin bir kısmı gayriresmî olarak gerçekleşmektedir. Kamunun TCDB politikalarına ek olarak kayıt dışı istihdama yönelik mücadelesi de önemlidir. Ek olarak, kamu harcamalarının yanı sıra, vergi politikalarında da cinsiyetin dikkate alınması gerekmektedir.

Günümüzde toplumsal cinsiyete yönelik farklılıkların bir sebebi de ataerkil toplum yapısıdır. Her ne kadar araştırma yapılırken feminist bir metodoloji izlenirse de çoğu modern toplumda, erkek egemen yapı nedeniyle kadınlık rollerinin erkeklerin gölgesinde kaldığı bir gerçektir. Kamunun bütçe politikaları dışında toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yapabileceği politikalarından biri de eğitime yöneliktir. Eğitimde kadınların eşit harcama payına sahip olması (araştırmada ele alınan yıllarda burstan faydalanmada ortalaması kadınlar için %47,6 erkekler için ise %52,4’dür), kadınların eğitime katılmasını

teşvik edici politikaların uygulanması ve halkın toplumsal cinsiyet konusunda farkındalığının artırılması uygulanabilecek bazı politikalardandır.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, HBA örnekleminde yer alan ve sosyal transfer harcamaları alan bireylerin Türkiye'yi temsil ettiği varsayımıyla hareket edilmiştir. Verilerin güvenilirliğini artırmak için konu üzerinde yapılması planlanan çalışmalarda istatistiki testlerin uygulanması literatüre katkı sağlayabilecektir. Ayrıca cinsiyete yönelik hem Türkiye hem de çoklu ülkeyi içeren araştırmaların yapılması, konunun öneminin vurgulayabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için bir etik kuruldan resmî izin alınmasına gerek yoktur. Çalışma, bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak üretilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Bu çalışmanın tamamı tek yazar tarafından yapılmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abramovsky, L. ve Selwaness, I. N. (2023). Fiscal policy and gender income inequality: The role of taxes and social spending. ODI Report. London: Overseas Development Institute (ODI). <https://odi.org/en/publications/fiscal-policy-and-gender-income-inequality-the-role-of-taxes-and-social-spending/> adresinden 30 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.
- Alkan, F.. ve Dayar, H. (2021). Belediyelerde toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemenin uygulanabilirliğine yönelik nitel analiz: Eskişehir ili örneği. *Türk Dünyası Akademik Bakış*, 1(1), 1-38.
- Alonso-Albarran, V., Curristine, T., Preston, G., Soler, A., Tchelishvili, N. ve Weeratunga, S. (2021). Gender budgeting in G20 countries. *IMF Working Paper*, 21/69, 1-72.
- Austen, S., Costa, M., Sharp, R. ve Elson, D. (2013). Expenditure incidence analysis: A gender-responsive budgeting tool for educational expenditure in Timor-Leste? *Feminist Economics*, 19(4), 1-24. <https://doi.org/10.1080/13545701.2013.830187>
- Botting, E. H. (2013). Wollstonecraft in Europe, 1792–1904: A revisionist reception history. *History of European Ideas*, 39(4), 503-527.
- Budlender, D., Sharp, R. ve Allen, K. (1998). How to do a gender-sensitive budget analysis: contemporary research and practice. Australia and UK: Commonwealth secretariat.
- Bue, M. C. L., Le, T. T. N., Silva, M. S. ve Sen, K. (2022). Gender and vulnerable employment in the developing world: Evidence from global microdata. *World Development*, 159, 106010. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.106010>
- Council of Europe (2005). *Gender budgeting*. Strasbourg.
- Çağatay, N. (2003). Gender budgets and beyond: Feminist fiscal policy in the context of globalisation. *Gender & Development*, 11(1), 15-24.
- Demery, L. (2002). Gender and public spending: Insights from benefit incidence. K. Judd (Ed.), *Gender budget initiatives: Strategies, concepts and experiences* (s. 38–55) içinde. New York.
- Demery, L. ve Gaddis, I. (2009). Social spending, poverty and gender equality in Kenya-a benefit incidence analysis. *Eschborn: German Technical Cooperation*, 1-38.
- Demir, M. (2011). Devlet bütçesinin cinsiyet eşitliğini sağlamadaki rolü ve Türkiye. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 35(1), 136-150.
- Diaz-Serrano, L. ve O'Neill, D. (2004). The relationship between unemployment and risk-aversion. *IZA Discussion Paper*, 1214, 1-11.
- Dumlupınar, S. ve Göksu, G. G. (2020). Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik faaliyetler, cinsiyete duyarlı bütçeleme uygulamaları ve kadın memnuniyeti arasındaki ilişkinin analizi: Sakarya ili örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(2), 713-764.
- Elomäki, A. ve Ylöstalo, H. (2021). From promoting gender equality to managing gender equality policy. *International Feminist Journal of Politics*, 23(5), 741–762.
- Elson, D. (1999). Gender-neutral, gender-blind, or gender-sensitive budgets? Changing the conceptual framework to include women's empowerment and the economy of care. *Gender Budget Initiative Background Papers*, 1-20.
- Elson, D. (2004). Engendering government budgets in the context of globalization. *International Feminist Journal of Politics*, 6(4), 623-642.

- Ergen, Z. ve Durak, B. (2017). Bütçeleme anlayışında yeni bir yaklaşım: Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 9(2), 102-126.
- Erol, Ö. A. (2019). *Gender budgeting in local administration: İstanbul Beylikdüzü and Eskişehir Odunpazarı cases*. 34th International Public Finance Conference (s.27-34) içinde. Antalya. DOI: 10.26650/PB/SS10.2019.001.004
- European Women's Lobby (2004). Gender budgeting: An overview by the European Women's Lobby.
- Fuest, C., Niehues, J., ve Peichl, A. (2009). The redistributive effects of tax benefit systems in enlarged EU. *IZA Discussion Paper*, 4520: 1-31.
- Günlük-Şenesen, G. (2021). Wellbeing gender budgeting to localize the UN SDGs: Examples from Turkey. *Public Money & Management*, 41(7), 554-560.
- Hooda, D.S. ve Kataria, P. (2022). The gender-responsive budgeting: An approach of handling gender inequalities. *SN Social Sciences*, 2(175), 1-17.
- İşler, İ. ve İşler, G. (2020). Cinsiyete duyarlı bütçeleme ve Türkiye'de kadının bütçedeki yeri. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 7(1), 39-47.
- Kalaycı, İ. ve Kartalçı, K. (2011). Cinsiyete duyarlı bütçeleme: AB-Türkiye müzakere sürecinde TBMM için somut öneriler. *Mülkiye Dergisi*, 35(273), 25-42.
- Lahiri, A., Chakraborty, L., Bhattacharyya, P. N., Bhasin, A. ve Mukhopadhyay, H. (2002). Gender budgeting in India. UNIFEM, New Delhi: South Asia and Ministry of Human Resource Development, Government of India.
- Leser C. E. V. (1958). Trends in women work participation. *Population Studies*, 12(2), 100-110.
- Malroux, Y. L. ve Xiao, J. J. (1995). Perceived adequacy of retirement income. *Financial Counseling and Planning*, 6, 7-23.
- O'Hagan, A. (2017). Gender budgeting in Scotland: A work in progress. *Administration*, 65(3), 17-39.
- Oakley, A. (1972). *Sex, gender and society*. England: Maurice Temple Smith.
- Önal, A. Y. (2023). *Küreselden yerele yerelden küresele toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Örücü, A. İ. ve Bakırtaş, D. (2012). 6111 sayılı kanunun cinsiyete duyarlı bütçeleme perspektifinden değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 162, 467-477.
- Patel, V. A. (2015). Gender budgeting: A theoretical perspective and experiences. *Journal of Asian Business Management*, 7(1), 51-66.
- Ponthieux, S. ve Meurs, D. (2015). Gender inequality. A. B. Atkinson ve F. Bourguignon (Ed.), *Handbook of income distribution* (s.981-1146) içinde. Amsterdam: Elsevier.
- Pyatt, G. (1993). Fiscal policies, adjustment and balanced development. Interdepartmental project on structural adjustment, *Occasional Paper*, 8, ILO, Geneva.
- Quinn, S. (2017). Gender budgeting in Europe: What can we learn from best practice? *Administration*, 65(3), 101-121.
- Resmî Gazete (2002, 23 Mayıs). Sosyal sigortalar kanunu, tarım işçileri sosyal sigortalar kanunu, türkiye cumhuriyeti emekli sandığı kanunu, esnaf ve sanatkârlar ve diğer bağımsız çalışanlar sosyal sigortalar kurumu kanunu ile tarımda kendi adına ve hesabına çalışanlar sosyal sigortalar kanununun bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkında kanun. Sayı 4759,

- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/06/20020601.htm> adresinden 21 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.
- Resmî Gazete (2003a, 29 Mart). Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığına bağlı olan bazı kuruluşların başbakanlığa bağlanmasına dair tezkere. Sayı 25063. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030329.htm> adresinden 23 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Resmî Gazete (2003b, 10 Aralık). Kamu malî yönetimi ve kontrol kanunu. Sayı 25326. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031224.htm#1> adresinden 17 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.
- Resmî Gazete (2006, 16 Haziran). Sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortası kanunu. Sayı 26200, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5510&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden 24 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.
- Sabir, M. ve Abdullah, T. (2002). Gender and public spending on education in Pakistan: A case study of disaggregated benefit incidence. *The Pakistan Development Review*, 41(4), 477-493.
- Shah, S. Z. A. ve Riaz, U. (2020). Investigating the factors affecting female work participation in Pakistan: A case study from multan division. *Global Economics Review*, 5(3), 162-172.
- Sharp, R. ve Broomhill, R. (1990). Women and government budgets. *Australian Journal of Social Issues*, 25(1), 1-14.
- Sharp, R. ve Broomhill, R. (2002). Budgeting for equality: The Australian experience. *Feminist Economics*, 8(1), 25-47.
- Sodani, P. R. ve Sharma, S. (2008). Gender responsive budgeting. *Journal of Health Management*, 10(2), 227-240.
- Sutherland, H. (1997). Women, men and the redistribution of income. *Fiscal Studies*, 18(1), 1-22.
- Tepekule, U., Özcan, P. M. ve Kayalidere, G. (2016). Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2316-2331. <https://doi.org/10.15869/itobiad.260268>
- Toğrul, H. ve Memiş, E. (2011). Feminist economics and its continued leap. *Fe Dergi*, 3(2), 1-16.
- Tosun, C. ve Bağdadioğlu, N. (2016). Evaluating gender responsive budgeting in Turkey. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 9(2), 187-197.
- Tüğen, K. ve Özen, A. (2008). Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Anlayışı. *Maliye Dergisi*, 154, 1-11.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2002-2022). Hanehalkı bütçe anketleri. https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Mikro_Veri
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Hayat tabloları 2020-2022 (Sayı 49726). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tablolari-2020-2022-49726>
- United Nations (1995, 27 October). Beijing declaration and platform of action, adopted at the Fourth World Conference on Women. <http://www.refworld.org/docid/3dde04324.html>
- United Nations Development Fund for Women (2000). Progress of the world's women 2000. Biennial report. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2000/1/progress-of-the-world-s-women-2000>

- Verma, A. K. ve Singh, G. (2024). Levels of literacy and female work participation: The key to socio-economic development. *Journal Global Values*, 15(1), 91-102.
- Yavan, S.. ve Gazeloğlu, C. (2022). Yerel yönetimlerde cinsiyete duyarlı bütçelemenin hiyerarşik kümeleme analiziyle incelenmesi: Aydın ilçe belediyeleri örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 31(1), 165-200.
- Yenilmez, M. I. (2022). Evaluating gender responsive budgeting in Turkey. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 97-112.
- Yıldız, S. ve Uğur, A. (2016). Cinsiyete duyarlı bütçeleme ve ülke deneyimler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 271-292.
- Yılmaz, H. H., Uslu, İ. A. ve Biçer, M. (2021). Yerel yönetimlerde toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme: Tekirdağ büyükşehir ve Urla belediyesi uygulamaları. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 15-46. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.553055>

Retrofütürizm Perspektifinden Steampunk Estetiği¹

Mehmet Hakan MAMUŞ², Özlem AYVAZ TUNÇ³

Retrofütürizm Perspektifinden Steampunk Estetiği

Steampunk Aesthetics from a Retrofuturism Perspective

Öz

Steampunk, mekanik teknoloji anlatısı barındıran ve Viktorya Dönemi nostaljisi içeren fütürist tasvirlerle karakterize edilen bir bilim kurgu alt türüdür. Steampunk'ın literatürde tür, akım, tema, moda ve altkültür gibi farklı kavramlarla bir arada kullanılması ve türü oluşturan betimsel öğelerin sanatçıların tercihlerine göre farklılaşması, bu türün tanımlanmasını güçleştirmekte ve kavram karmaşası yaratmaktadır. Literatür taraması yöntemini temel alan makalede steampunk'ı diğer türlerden ayıran ana unsurun, barındırdığı özgün estetik anlayış olduğu ortaya konulurken; bu anlayışı açıklamak için retrofütürizm ve steampunk ilişkisi detaylı olarak irdelenmektedir. Yapılan araştırma, yapıt incelemesi yöntemiyle tespit edilen örneklerle desteklenmektedir. Araştırmalar ve çıkarımlar neticesinde steampunk'ın bir tür, akım ve alt kültür olarak devamlılığını sürdürmesinin nedenleri ortaya konulurken, steampunk kavramı için retrofütürizmle ilişkili olarak yeni bir tanım önerisinde bulunmaktadır.

Abstract

Steampunk is a sub-genre of science fiction characterised by futurist depictions of mechanical technology and Victorian nostalgia. The fact that steampunk has been used together with different concepts such as genre, movement, theme, fashion and subculture in literature and that the descriptive elements that make up the genre differ according to the preferences of the artists make it difficult to define this genre and create concept confusion. In this article, which is based on the literature review method, it is revealed that the main element that distinguishes steampunk from other genres is the unique aesthetic understanding it harbours; while the relationship between retrofuturism and steampunk is examined in detail to explain this understanding. The research is supported by the examples identified by the work analysis method. As a result of the researches and conclusions, the reasons for the continuity of steampunk as a genre, movement and subculture are revealed, and a new definition is proposed for the concept of steampunk in relation to retrofuturism.

Anahtar Kelimeler: steampunk, retrofütürizm, bilim kurgu, nostalji

Keywords: steampunk, retrofuturism, science fiction, nostalgia

Makale Türü: Derleme Makale

Paper Type: Review Article

¹ Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Görsel İletişim Tasarımı Anasanat Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Özlem AYVAZ TUNÇ danışmanlığında Mehmet Hakan MAMUŞ tarafından "Retrofütürist Bir İzdüşüm Olarak Steampunk Estetiği" başlığı ile tamamlanarak 11.08.2022 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü, mehmethakan.mamus@omu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0707-2499>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü, ayvazozlem@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7039-9294>

1. Giriş

Steampunk, ilk olarak 1980'lerde Viktorya Dönemi üzerine yazılmış olan alternatif tarih hikayelerini tanımlamak için bir bilim kurgu edebiyatı alt türü olarak ortaya çıkmıştır. Steampunk, içerisinde fantastik unsurlar barındırabilse de temelini yaşamış olduğumuz dünyanın belirli bir tarihi döneminden ve o dönemin bilimsel gelişmelerinden alması sebebiyle bir bilim kurgu alt türü olarak kabul edilmektedir. Zaman içerisinde bir edebiyat alt türü olmanın ötesine geçen steampunk, birçok sanat alanında kendine yer edinmiştir.

Steampunk, genellikle dişliler, mekanik parçalar, buhar gücüyle çalışan gelişmiş makineler ve Viktorya Dönemi kıyafetleri gibi ortak görsel öğelerle karakterize edilmektedir. Bu öğelerin sanatçıların tercihlerine göre değişmesi ve zamanla farklı öğelerin eklenmesi, steampunk'ın tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum literatürde farklı ve dar kapsamlı tanımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Bilim kurgu, bir tür olarak, steampunk gibi tanımlanması zor ve zamanla genişleyen bir kapsama sahiptir. Bilim kurgu türü, başlangıçta gelecekle ilgili hikayeleri içerirken, günümüzde alternatif geçmiş zaman hikayeleri de türün bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu durum, retrofütürizm üzerine inşa edilmiş steampunk'ın, bilim kurgu türü çatısı altında değerlendirilmesinin temel nedenidir. Bu sebeple, steampunk'ı ve retrofütürizmi anlamak için öncelikle bilim kurgunun anlaşılması gerektiği kabul edilebilir.

Makalede, steampunk hakkındaki kavram karmaşasının ve tanımlama zorluğunun giderilmesi amaçlanmaktadır. Steampunk'ın neden bir tür olduğu, neden belirli görsel öğeleri bünyesinde barındırdığı ve bu öğelerin ötesinde, bu türü oluşturan ortak anlayışın ne olduğu sorularına cevap aranmaktadır. Bu bağlamda, retrofütürizmin, steampunk'ı anlamak ve tanımlamak için anlaşılması gerekli olan temel kavram olduğu belirlenmiştir. Retrofütürizmin temel anlayışı, geçmişte yaşamış insanların gelecek hakkındaki hayal gücüne dayanan eserler oluşturmaktır. Steampunk'ın nostaljik ve anakronik anlatısıyla örtüşen retrofütürizmin, steampunk'ı bir tür olarak kapsadığı kabul edilebilir; fakat steampunk belirli bir zaman dilimi ve belli görsel öğelerle karakterize edilse de, retrofütürizmde böyle bir sınırlama bulunmamaktadır. Bu nedenle, steampunk'ın retrofütürist bir bakış açısını benimsediği, ancak her retrofütürist eserin steampunk türünün bir parçası olmadığı kabul edilebilir.

Makale kapsamında steampunk'ın ayrı bir tür oluşunun temel sebebinin barındırdığı özgün estetik anlayış olduğu tespiti yapılmaktadır. Steampunk ve retrofütürizm ilişkisi detaylı olarak irdelenirken, "steampunk estetiği" bu ilişki üzerinden açıklanmaktadır. Steampunk'ın retrofütürizme dayalı estetik anlayışını açıklamanın temel amacı, türle ilgili yapılan eksik ve farklı tanımların neden olduğu karmaşanın önüne geçmek; steampunk'ı oluşturan asıl anlayışın ne olduğu sorusuna cevap bulmaktır. Literatür taraması yönteminin temel alındığı makalede ayrıca yapıt incelemesi yöntemiyle elde edilen örneklerle yer verilmektedir. Verilen örnekler steampunk estetiğini barındıran yapıtlardan alınmaktadır. İncelenen yapıtlar, "görsel öğe barındırma" kriteri dikkate alınarak seçilmiştir. Ön incelemeden geçirilen yapıtlar arasından, steampunk kavramının tanımı yapılmadan önce yayımlanmış olan ve bu estetiğin oluşumuna öncülük etmiş olabileceği tespit edilen 2 sinema filmi, incelenmek üzere seçilmiştir. Bu sinema filmleri dışında, türün tanımının yapılmasının ardından yayınlanan bir çizgi roman ve günümüze yakın tarihlerde yayımlanmış bir film ve video oyunu incelenecek eserler arasına dahil edilmiştir. Makalede incelenen yapıtlardan alınan örneklerin birbirleriyle ilişkisi ortaya konulmaktadır. Ayrıca makalede, araştırmalar, örnekler ve çıkarımlar neticesinde steampunk için retrofütürizm ve estetik temelli yeni bir tanım önerisi yapılmaktadır.

2. Bir Bilim Kurgu Alt Türü Olarak Steampunk'ın Doğuşu

Bilim kurgu, geçmişten bugüne sınırları net olarak belli olmayan, kalıplara sokulması oldukça zor olan bir tür olarak varlığını sürdürmüştür. Amerikalı yazar Lester Del Rey, sıkı bilim kurgu hayranlarının dahi, bilim kurgunun ne olduğunu açıklamakta zorlanacağını, bunun sebebinin türün kolayca tanımlanabilecek sınırları olmamasından kaynaklandığını söylemektedir (Del Rey, 1980).

Türün sınırlarının daha anlaşılabilir olması için bilim kurguyu fantastik kurgudan ayıran temel özellikleri bilmek gerekmektedir. Fransız yazar Pierre Versins, türü “düşsel, mantıklı tahminler” cümlesiyle özetlemiştir. Versins’in tanımında kullandığı “mantıklı” sözcüğü bilim kurguyu fantastik kurgudan ayıran temel olgudur. Bilim kurgu türüne ait bir eserde, oluşturulan kurgular bilimselliğe uygun olmalı veya bilimselmiş gibi görünmelidir (Versins’den aktaran. Baudou, 2005, s. 10). Polonyalı yazar Stanislaw Lem, bilim kurgu ile fantastik kurgu arasındaki farkı "zihin okuma" eylemi üzerinden açıklamıştır. Lem'e göre, ölmüş bir insanın zihnine girip düşüncelerini okumak fantastik bir ögedir, çünkü imkansızdır; ancak gerçekçi kurgularda, düşünce okuma süreci genellikle tüm detaylarıyla anlatılmaktadır. Okuyucu ile yazar arasında, mevcut teknolojiye göre imkânsız olan bu tür olayların temsili için özel bir kuralın kabul edildiği yazısız bir anlaşma bulunmaktadır. Bu anlaşma, olağan dışı olayların kurgusal teknoloji ile mümkün olabileceğine dair okuyucuyu, edebi oyunlarla ikna etme görevini bilim kurgu yazarına verirken; fantastik kurgu yazarının böyle bir sorumluluğu bulunmamaktadır (Lem’den aktaran Güney, 2007, s. 28-29).

Bir bilim kurgu eserinde olayların detaylı tasvir edilerek açıklamasız bırakılmaması, okuyucu veya izleyiciyi ikna etmek için gereklidir. Günümüzün olanaklarıyla mümkün olmayacak olaylar, bilim kurgu eserlerine konu olabilir fakat bu olayların, eserin geçtiği kurgusal dünya içerisinde, olabildiğince mantıklı bir biçimde temellendirilmesi gerekmektedir.

Geçmişten günümüze kadar yapılan bilim kurgu tanımlarının ortak noktası, bu türün temellerini yaşadığımız dünyanın gerçeklerinden alıyor olmasıdır. İnsanlık tarihindeki teknolojik, bilimsel ve sosyolojik her türlü gelişme bilim kurguya ilham olmuş ve türün temelini oluşturmuştur. Yazar Ray Bradbury, türün insanlık tarihi kadar zengin yapısını şu sözlerle özetlemiştir: “Hayal ettiğin her şey kurgudur, başardığın her şey ise bilim, yani tüm insanlık tarihi bilim kurgudan başka bir şey değil” (aktaran Hazelden, 2020). Bu doğrultuda bilim kurgu için “temellerini yaşamış olduğumuz evrenin gerçeklerinden alarak üretilmiş, alternatif durumların kurgusu” tanımı yapılabilir.

Steampunk sözcüğünü oluşturan “steam” buhar anlamına gelirken, “punk” kelimesi genç serseri ve gangsterleri tanımlamak için kullanılan bir kelimedir (Merriam-Webster, 2023). Steampunk terimi, ilk olarak Amerikalı yazar Kevin Wayne Jeter tarafından Viktorya Dönemi nostaljisiyle yazılmış kurgusal eserleri tanımlamak için kullanılmıştır (Perschon, 2012, s. 1). K.W. Jeter’in 1987’de Locus dergisinde yayınlanan mektubunda steampunk kelimesine ilk defa şu şekilde yer verilmiştir::

Sevgili Locus,

Ekte 1979 romanım Morlock Gecesi’nin bir kopyası var; bu “Powers/Blaylock/Jeter fantazi üçlü egemeliği”nde ilk kimin “gonzo-tarih tarzında” yazdığı büyük tartışmasının birincil kanıtı olduğu için, onu Faren Miller’e atamandan memnun oldum. Ama kuşkusuz, onun March Locus’taki eleştirisinin oldukça gaz verici olduğunu düşündüm. Kendimce, Powers, Blaylock ve kendim için uygun bir ortak terim bulabildiğimiz sürece, Victoria dönemi fantazilerinin sıradaki büyük olay olacağını sanıyorum. Döneme uygun teknolojiye dayalı bir şey; belki de “steam-punks,” gibi... (Jeter, 1987)

Jeter’in mektubunda geçen “gonzo-tarihsel” kavramındaki “gonzo” sözcüğü, abartılı, sübjektif ve kurgusal bir üslupla yazılmış yazıları tanımlayan ve daha çok gazetecilikte kullanılan bir terimdir (OED, 2006). Bu tanım doğrultusunda steampunk’ın öznelleştirilmiş tarihi kurgular içeren bir tür olduğu ve Jeter’in türün tarih anlatısı sınırlarını Viktorya Dönemi’yle çizdiği söylenebilmektedir.

Jules Verne ve H. G. Wells gibi yazarların eserlerinde barındırdıkları 19. yüzyıl teknolojisiyle donatılan gelişmiş makine tasvirlerinin, steampunk türünün öncüsü olduğu kabul edilmektedir. Verne'in, yayımlandığı zamanlarda "bilimsel romantizm" ismiyle kategorize edilen "Denizler Altında 20.000 Fersah", "Buharlı Ev"; Wells'in "Zaman Makinesi" ve "Görünmez Adam" gibi eserleri, bilim ve teknoloji temelli kurgusal yapılarıyla steampunk türünün oluşumuna öncülük etmiştir (Vandermeer ve Chambers, 2011, s. 18-19).

Türe ismini veren K. W. Jeter'in "Morlock Night (1979)" isimli eseri dışında, o dönemde steampunk türünün niteliklerini barındıran başka eserler de ortaya konulmuştur. K. Laumer'in "Worlds of Imperium (1962)", Ronald W. Clark'ın "Queen Victoria's Bomb (1967)" ve M. Moorcock'ın "Warlord of the Air (1971)" romanlarının temaları ve içerdiği tasvirler açısından ortak noktalar barındırması bu türe bir isim verilmesinin sebeplerinden olmuştur. H. Harrison'ın "A Transatlantic Tunnel, Hurrah! (1973)" romanı, içerdiği kömürlü uçan gemiler, atomik lokomotifler ve süslü denizaltılarla, Viktorya dönemi imkanlarıyla ileri teknoloji kurgusu sunmakta ve steampunk türünün ayırt edici özelliklerinin birçoğunu barındırmaktadır. William Gibson ve Bruce Sterling tarafından kaleme alınan, matematikçi Charles Babbage'ın gerçek hikayesinin yeniden kurgulanmış halini içererek alternatif tarih anlatısı sunan "The Difference Engine (1992)" romanının da steampunk türünü daha popüler hale getiren eserlerden olduğu kabul edilmektedir (Weller, 2013).

Jules Verne ve H.G. Wells'in öncülük ettiği bir edebiyat alt türü olarak ortaya çıkan steampunk, günümüzde edebiyatın sınırlarının dışına taşmış ve birçok alanda kendine yer edinmiştir. Özellikle eserlerin barındırdığı tasvirlerin başka sanat dallarında yapıtlar ortaya koyan sanatçıları etkilemesiyle, bu tür, kendini sinema, moda, grafik ve video oyunları gibi alanlarda göstermeye başlamıştır. Steampunk edebi eserlerindeki alet, silah, araç, kıyafet, vasıta ve mekân tasvirlerinin barındırdığı tasarım anlayışı, anlatılan hikayelerin önüne geçmiş ve zamanla birçok kişi tarafından steampunk, bir estetik anlayışı tanımlamak için kullanılan bir kavram haline gelmiştir.

3. Geçmişin Perspektifinden Geleceğe Bakış: Retrofütürizm

Retrofütürizm sözcüğünde yer alan "retro", Latince "tersine" ve "geriye doğru" anlamlarına gelmekte ve genel olarak geçmişten özellikler taşıyan yeni üretimleri tanımlamaktadır. Retro, "geçmişte var olmuş ya da geçmişi çağrıştıran, marka, ürün veya uygulamanın günümüzde tekrar kullanılması" anlamına gelmektedir (Tekeoğlu ve Tıgılı, 2016, s. 280). Fütürizm terimi ise 20.yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan, bilim, teknolojiyi yücelterek gelenekleri reddeden, geleceğe odaklanmış bir toplumsal hareket ve sanat akımıdır (Freedman vd., 1999). Toplumun geçmişle bağının kopması gerektiğini düşünen fütüristler, makineleşme, şehirleşme ve hız gibi kavramların yaşamın temeli olması gerektiği düşüncesini benimsemiştir.

Fütürizm akımı ilk başlarda geçmişi reddeden katı bir düşünceden doğsa da, bu akımın etkisinde kalan sanatçıların birçoğu akımın manifestosuna sıkı sıkıya bağlı kalmamıştır. Zamanla bu akım, bilim, gelecek, dinamizm ve üretkenlik odaklı bir estetik anlayışa dönüşmüş ve bu anlayış, geçmişi reddetmeyen sanatçıların da esin kaynağı olmuştur (Guffey, 2014, s. 251-252). Retrofütürizm akımının da bu anlayışın bir ürünü olduğu söylenebilmektedir.

Retrofütürizm akımında fütürizmin aksine çoğunlukla geçmiş zamanlardan gelen bir gelecek öngörüsü sunulmaktadır. Bu akımı benimseyen eserlerde önemli olan, bilimselliğe uygun bir tahmin yapmak değil, geçmişte yaşamış olan insanların gelecek hakkında kurmuş olduğu hayalleri yansıtmaktır (Guffey ve Lemay, 2014, s. 434). Retrofütüristik eserlerde insanlığın ilerleyişi için ideal ve mantıklı olan öngörülere yer verme zorunluluğu yoktur; bu nedenle retrofütürizm, katı ilkeleri olan bir toplumsal hareket değil çeşitli dallarda eser veren sanatçıların benimsemiş olduğu bir stil ve üsluptur.

Gelecek ve geçmişin harmanlanmasıyla oluşturulan tasvirler genelde mantık ve bilimsellikten uzaktır; bu da retrofütüristik eserlerin katı bilimkurgu eserleri olamayacağını göstermektedir. Mizah ve eğlence unsurlarına da yer verilen birçok retrofütürist eserde işlenen temalar, bilim kurgu eserlerinin çoğunun aksine genellikle distopik olmaktan uzaktır. Stratejist C. Casey'e göre retrofütürizm, teknoloji ve bilimsel gelişmelerin modern konseptleriyle, popüler kültürün ve bilim kurgunun eğlenceli unsurlarının birleştiği genellikle iyimser kurgularla bilinir (Brannigan, 2021).

Sanatçıların geçmişe özlem ve saygı duyması retrofütürizmin besleyici unsurlarındandır. Temelinde nostalji kavramı yatan retrofütürizm, günümüzün el değmeden oluşturulan, seri üretim ürünü ve birbirine benzeyen teknolojisine tepki olarak da değerlendirilebilir. Birçok kişi için ruhsuz olarak değerlendirilebilecek günümüz teknolojisi, sanatçılar tarafından retrofütürist bir üslupla, geçmişte yaşamış olan insanların gelecek hakkındaki uçuk tahminleriyle değiştirilip, daha eğlenceli hale getirilmektedir.

Retrofütürizm teriminin bugünkü anlamına yakın olarak ilk kullanımının 1985 yılında The New Yorker dergisinde, Brazil filminin inceleme yazısı olduğu kabul edilmektedir. Yazıyı yazan Pauline Kael, filmi "retrofütürist fantezi" olarak tanımlamıştır (Kael, 2018).

Prodi'ye göre retrofütürizm, "geçmiş bir dönemde üretilmiş gelecek tasvirlerinin etkisini araştıran, geçmiş ve gelecek, yabancılaşma ve yeni teknolojilerin sunduğu kurtuluş vaatleri arasında dengelenmiş beklentilerin hatırlanmasına yönelik bir nostaljiyi ifade eden bir sanat hareketi"dir (Prodi, 2009: 138). Prodi'nin yapmış olduğu tanım geçmişin gelecek öngürüsü üzerine odaklansa da retrofütürizmi daha geniş kapsamda değerlendiren tanımlarda mevcuttur. Meyer'e göre retrofütürizm: "eski moda retro stillerin fütüristik teknolojiyle stilistik kombinasyonlarını gösteren sanatsal bir harekettir." (Meyer, 2022). Retrofütürizm kavramı zamanla geçmişte yapılmış olan bir gelecek tasvirine dayandırılmayan fakat retro anlayışın hâkim olduğu fütürist temaları da kapsar hale gelmiştir.

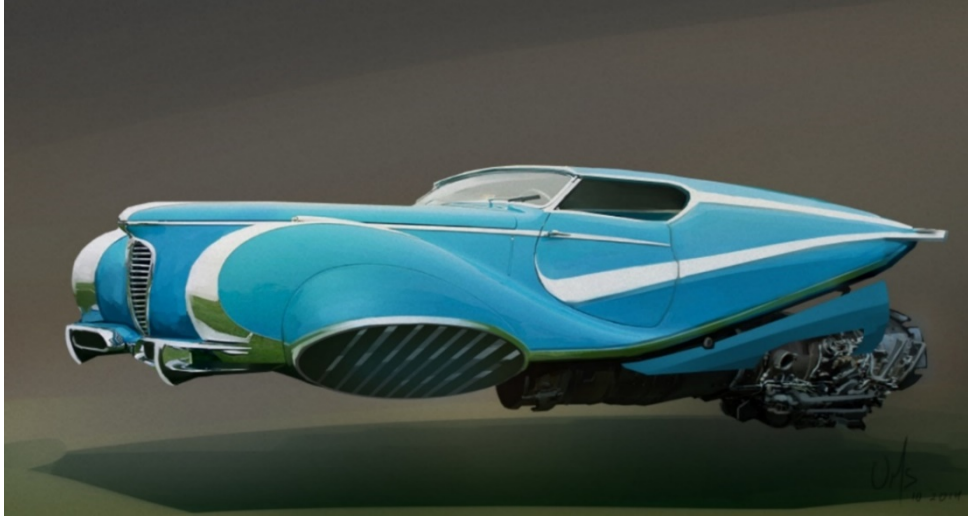
Meyer, kavramı "doğru retrofütürizm" ve "fütüristik retro" olarak ikiye ayırmıştır. Doğru retrofütürizm "geçmişten bakıldığında gelecek" anlamına gelirken, fütüristik retro ise "gelecekte bakıldığında geçmiş" olarak tanımlanmıştır. Doğru retrofütürizmde genellikle 1960'lar ve 1980'ler arası dönemdeki gelecek öngörülerini ve tasvirlerini temel alınmaktadır. Fütüristik retro ise geçmişin modasını gelecek kurgularının içine dahil eden bir estetik anlayıştır (Meyer, 2022). Disney'in 1997'de açılışını yaptığı Tomorrowland Tema Parkı, doğru retrofütürizme örnek teşkil etmektedir. Jetgiller çizgi filmdeki mekân ve araç tasarımlarını andıran tema parkı, geçmiş dönemde yaşamış insanların ortak gelecek tasvirleri üzerinden şekillendirilmiştir (Şekil 1)

Şekil 1. Tomorrowland Tema Parkı

Kaynak: Tom Bricker, Tomorrowland: The Neon Jungle, Walt Disney World, Lake Buena Vista (Flickr, 2009)

Retrofütürist kurgularda sanatçılar, kullanacakları öğelerin seçimini yaparken ait oldukları dönemin hissiyatını yaşatmasına dikkat ederler; bu sebeple genelde herkes tarafından bilinen ve ait olduğu dönemin estetiğini yansıtan ikonik öğeler seçmektedirler. Retrofütürizmde, geçmiş zamanlara ait mimari, moda, grafik ve endüstriyel tasarım anlayışları geleceğe taşınarak yeniden tasvir edilir. Şekildeki araç tasarımı, geçmişin tasarım anlayışının geleceğe yansıtılmasıyla bir “fütüristik retro” örneğidir (Şekil 2).

Şekil 2. Retro Uçan Araba İllüstrasyonu

Kaynak: Or1s, Retro Flying Car, dijital illüstrasyon (DeviantArt, 2014)

Bilim kurgunun sınırlarının genişlemesiyle alternatif tarih anlatıları türün bir parçası haline gelirken, steampunk, dieselpunk, cyberpunk, atompunk gibi retrofütürist özellikler taşıyan bilim kurgu alt türleri ortaya çıkmıştır. Bu alt türlerin hepsinde ortak olarak geçmişten gelen bir dönem ele alınarak fütürist bakış açısıyla yeniden tasvir edilmekte ve bu şekilde alternatif tarih kurguları oluşturulmaktadır. 19.yüzyıl Viktorya Dönemi'nin mekanik teknolojisini ve estetik özelliklerinin geleceğe ve alternatif geçmiş zamana aktaran steampunk, retrofütürist anlayışın en bilinen örneklerindedir.

4. Bir Tür ve Tema Olarak Steampunk

Başlangıçta edebiyat alt türü olarak ortaya çıkan ve daha sonra sinema, televizyon, resim, grafik, mimari gibi birçok alanda varlığını sürdüren steampunk, kurguların 19.yüzyıl arkaplanıyla sunulması açısından diğer türlerden ayrılmıştır (Clute ve Nicholls, 1995, s. 2155). Steampunk kurguları 19.yüzyılın karakteristiğini barındıran ileri teknoloji anlatıları içermektedir. Hikayelerdeki tasvirler türün kendine has estetiğinin oluşmasını sağlamış, bu estetiğin farklı alanlarda eser üreten sanatçıları etkilemesiyle steampunk, edebiyat türü sınırlarının dışına taşmıştır.

Steampunk türünde yapıt, farklı bir zaman diliminde geçiyor olsa da hikayeler buhar gücüyle işleyen makinelerin hâkim olduğu Viktorya Dönemi'nde geçiyormuş gibi betimlenmektedir (Onion, 2008, s. 138). Steampunk Viktorya Dönemi'ne ait ikonik unsurların fütüristik kurgulara taşındığı sentez bir türdür.

Jagoda'ya göre “steampunk kurguları, on dokuzuncu yüzyıl ve çağdaş tekno-bilimsel kültür arasındaki bağlantıları keşfetmek için stratejik anakronizmi, karşı olgusal senaryoları ve tarihsel

olumsallığı kullanır” (2010: 46). Anakronizm, “kişilerin, olayların, nesnelerin veya geleneklerin birbirlerine göre kronolojik olarak yanlış yerleştirilmesi” anlamına gelmektedir (Merriam Webster, 2022). Jagoda’nın bahsetmiş olduğu “stratejik anakronizm”, türde eser veren sanatçıların kasıtlı ve planlı olarak tarihsel karmaşa oluşturduğunu işaret etmektedir; “karşı olgusal düşünme” kavramı ise steampunk kurgularının varsayımsal özelliğine dikkat çekmektedir.

Bilim kurgunun da temel çıkış noktalarından biri olan “varsayım” kavramı steampunk’ın da temelini oluşturmaktadır. Steampunk kurguları genellikle “insanlar geçmişte farklı seçimlerde bulunsaydı bunun dünyaya etkileri ne olurdu?” sorusunda verilmiş yanıtlar üzerine şekillendirilmiştir. Carrot ve Johnson’a göre steampunk, tarihin farklı bir yönde ilerlediği bir dünya tasvir eder ve “seri üretim yerine el işçiliği devam etseydi ne olurdu?”, “bilim sadece amatörlerin elinde kalsaydı dünya nasıl bir yere dönüşürdü?” gibi sorulara cevap arar (Carrot ve Johnson, 2013, s. 14-15). Steampunk türünde bu sorular bilimsel gerçekliklere bağlı tahminler yapmak üzerine değil hayali yaratımlar oluşturmak üzerine sorulmaktadır. Bu hayali yaratımlar, sanatçının çizdiği sınırlar içerisinde bilimsellikten fazlaca uzaklaşabilir. Bu yönüyle steampunk, bilim kurgunun dışında fantastik bir tür olmaya da yakındır.

Steampunk genelde deri, pirinç, ahşap, kanvas ve balmumu gibi bir dizi Sanayi Devrimi Dönemi malzemesi ile karakterize edilir. Bu malzemelerle birlikte yapıtlarda saatli otomatlar ve buhar motorlarının yer aldığı “mekanik yüksek teknoloji” anlatıları yer almaktadır (Tanenbaum, 2012, s. 1585). İşlevleri günümüze veya geleceğe aitmiş gibi duran teknolojik araç tasvirleri, işleyiş ve görüntü olarak mekanik ve buhar teknolojisinin hâkim olduğu zamanlara aitmiş gibi görünmekte ve betimlenmektedir.

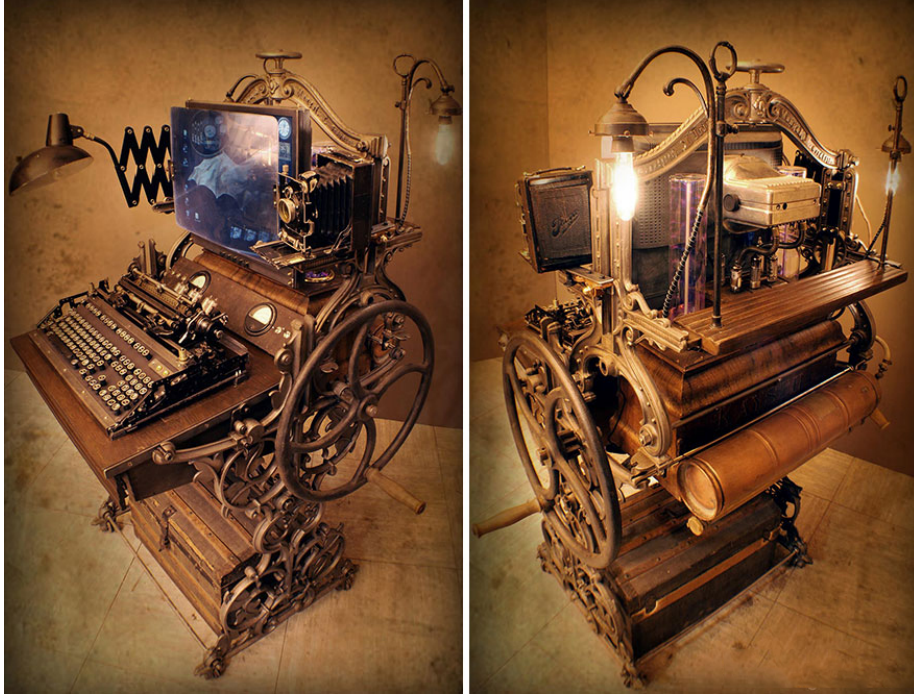
Jules Verne ve H. G. Wells, “mekanik yüksek teknoloji” barındıran hikayelerin öncülerinden kabul edilmektedir (Gross, 2007). Verne ve Wells’in eserlerinde döneminin çok ötesinde işlevlere sahip olan fakat dönemine ait teknolojilerle çalışan birçok tasvir yer almaktadır. Geçmiş dönemlerin olanaklarıyla oluşturulmuş ileri teknoloji kurguları steampunk’ın tür olarak en temel ayırıcı özelliklerinden olduğu için Verne ve Wells’in bu türün öncülerinden olduğu kabul edilmektedir. Eski dönemlerin teknolojisini yansıtan çarklar, valfler, manivelalar yardımıyla çalışan, buhar gücünden beslenen araçlar, gelişmiş silahlar, savaş makineleri, arabalar vb. tasvirler steampunk eserlerinin değişmez unsurlarından olmuştur (Şekil 3).

Şekil 3. Retrofütüristik Bir Zeplin Tasviri

Kaynak: Jaroslaw Jasnikowski, Zeppelin Amenhotepa XXVI, 90x100 cm, tuval üzerine yağlı boya, kişisel koleksiyon, Polonya (Jasnikowski, 2014)

Steampunk anlatılarında dijital teknoloji büyük oranda reddedilmekte; zanaat ve üretim kavramları yüceltilmektedir. Yüceltilen üretim ve zanaat kavramları sebebiyle nesne yaratımı, steampunk kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Sanatçılar metinsel anlatıların dışında teknoloji ve tasarım alanlarında türün estetiğini barındıran eserler üretmişlerdir (Onion, 2008, s. 138). Steampunk eserlerde Viktorya dönemi malzemelerini ve buhar destekli mekanik teknolojiyi yücelten metinsel ifadeler, farklı alanlardaki birçok sanatçıyı etkilemiş; sanatçılar, geçmiş dönemlerde sıklıkla kullanılan malzemelerle günümüz dünyasına ait unsurların sentezlendiği somut tasarımlar meydana getirmiştir (Şekil 4). Steampunk, mekanik teknolojinin hâkim olduğu dünyayı hayal eden insanları etrafında toplamış; ev yapımı üretimlerle “mekanik teknolojiyle çalışıyormuş gibi görünen” aletler üreten, dönemin insanları gibi giyinip etkinlikler düzenleyen ve geçmişe duydukları özlemlerle bunu bir yaşam tarzı haline getiren bir topluluğun meydana gelmesini sağlamıştır.

Şekil 4. Geçmişin ve Geleceğin Öğelerini Bir Araya Getiren Steampunk Bilgisayar
Kaynak: Alexander Schlesier, Steampunk Computer (Schlesier, 2014)

Ev yapımı ürünler üreten zanaatkarlar, video oyunu meraklıları, internet içerik üreticileri, moda tasarımcıları, bilim kurgu hayranları başta olmak üzere birçok topluluk steampunk'ın oluşumu ve gelişimine katkıda bulunmuştur (Burk, 2010, s. 8-12). Birçok farklı alanda kendine yer edinen ve farklı topluluklar tarafından benimsenen bir akım olması steampunk'ın, diğer türlerle sentezlenebilen, gelişimini ve değişimini devam ettiren yapıda olmasını sağlamıştır. Bu sebeple birçok eser, steampunk'ın yazısız kurallarının sınırlarına bağlı kalmamakta, farklı tür ve akımlardan özellikler barındırabilmektedir. Bütünüyle steampunk teması üzerinden şekillendirilmiş yapıtların yanında, türün özelliklerini kısmen ve sınırlı biçimde kullanan yapıtlar da mevcuttur.

5. Viktorya Dönemi'ne Retrofütüristik Bir Yaklaşım: Steampunk Estetiği

Steampunk'ın temel unsuru, barındırdığı özgün estetik anlayıştır. Bu estetik anlayış, temelini Viktorya Dönemi'nden alıyor olsa da dönemin özellikleri dışında farklı birçok element, steampunk'ı

şekillendirmiştir. Steampunk'ta ilham alınan Viktorya Dönemi'nin özellikleri bilim kurgu ve fantazyaya barındıran kurgularla harmanlanarak yansıtılmaktadır.

Steampunk eserlerinde, geçmiş dönemin teknolojisinin günümüz koşullarına değil, o dönemde yaşayan bir kişinin hayal gücüne dayalı olarak yeniden tasarlandığını ifade edebiliriz. Çünkü o dönemde yaşamış olan biri için elektronik ve dijital teknolojinin egemen olduğu bir geleceği hayal etmek neredeyse imkansızdır. İnsanlar genellikle yaşadıkları dönemin olanaklarına dayalı olarak gelecekle ilgili tahminlerde bulunma eğilimindedir. Erken Sanayi Devrimi dönemini yaşamış biri için buhar gücüyle çalışan gelişmiş makineler, yeni ve etkileyicidir; bu nedenle o dönemin insanların geleceği, buhar gücü temelli bir teknolojiye dayalı olarak hayal etmeleri oldukça doğaldır. Bu sebeple birçok steampunk sanatçısının, kendilerini, o dönemlerde yaşamış olan kişilerin yerine koyarak kurgularını oluşturduğundan bahsedebiliriz. Bu durum, steampunk'ın sahip olduğu anakronizm temelli özgün estetiğin, retrofütürizmle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

2011 tarihinde yayınlanan "Steampunk: Retrofuturure" belgeseli, steampunk'ı kısaca, "Neo-Viktorya Dönemi'nde retrofütüristik bir teknofantezi" olarak tanımlamıştır (Weinstein, 2011). Tanımda geçen "teknofantezi" sözcüğü ise Langford'a göre "teknolojik elementlerle süslenerek kurgulanan fakat bilimsel görünme amacı taşımayan anlatılar" anlamına gelmektedir (Langford, 2021).

Retrofütürizm'in, geçmiş zamanın elementlerini geleceğe, geleceğin elementlerini geçmişe taşıma tavrı steampunk'ta benimsenerek özgün bir yapıda kullanılmaktadır. Steampunk'ta geçmiş zamanın alternatif geleceği kurgulanırken, türün taşıdığı özgün estetik ise bu retrofütürist tavrın bir yansımasıdır. Görselde yer alan illüstrasyon, geçmişe ait bir hava aracı olan zeplin'in ve buharlı gemilerin o zamanın teknolojisine göre hayal edilen gelişmiş bir versiyonunu sunmasıyla steampunk estetiğinin retrofütürist tavrına örnek teşkil etmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Buharlı Steampunk Hava Aracı Tasviri

Kaynak: Mike Savad, Airship Maximus, dijital illüstrasyon (Savad, 2013)

Steampunk estetiğinde pirinç, bakır, ahşap ve deri gibi malzemeler önemli yer tutmakta; çarklar, yaylar, dişliler, tekerlekler, hidrolik hareket ve buhar gücü ise sanatçılar ve akımın takipçileri tarafından fetişleştirilmektedir (Cory, 2006, s. 139). Malzeme ve araç gereçlerin dışında Erken Sanayi Dönemi'nin mekanları, kıyafetleri, tipografisi ve kullanılan renkler, steampunk estetiğini karakterize eden öğelerden olmuştur. Çoğu zaman bu öğeler retrofütüristik bir tavırla yeniden yorumlanarak kurgularda var olmaktadır.

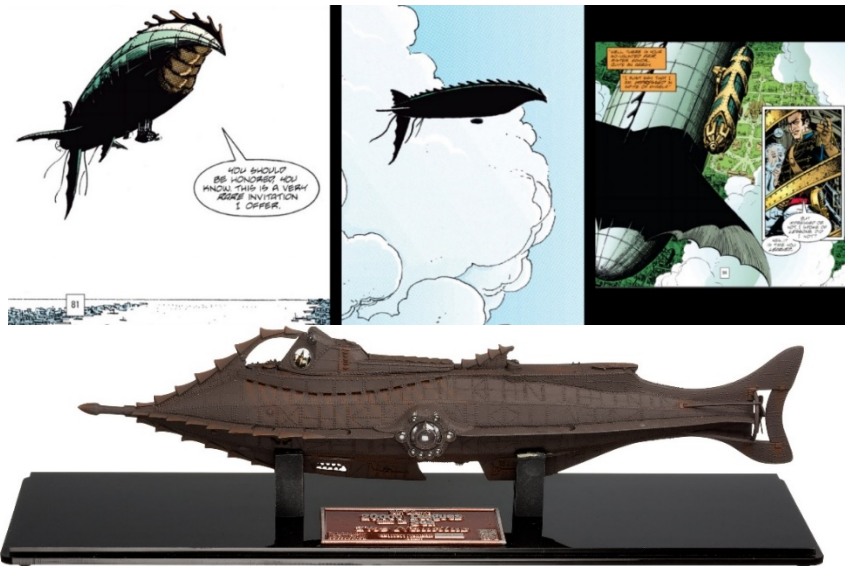
Steampunk'ın yaratıcılarına ilham olduğu kabul edilen Jules Verne'in Denizler Altında 20.000 Fersah romanındaki Nautilus Denizaltısı, dekoratif öğelerin işlevsellikle iç içe geçtiği bir teknoloji anlatısı

sunarak steampunk estetiğinin oluşumuna önemli katkı sunmuştur (Vandermeer ve Chambers, 2011, s. 18). Romanın 1954'te yayınlanmış olan film uyarlaması, romanda yer alan tasvirlerin görselleştirilmesiyle steampunk sanatçıları için adeta rehber niteliği taşımıştır. Filmde yer alan aracın tasarımında valfler, çarklar ve mekanizmalar dikkat çekerken, pirinç ve bronz benzeri malzemeye yer verilmektedir. Araç, döneminin ilerisinde bir teknolojiye sahip olarak tasvir edilse de tasarımsal özellikleri ve kullanılan dekoratif öğeler Viktorya dönemini yansıtmaktadır (Şekil 6). Zamanının teknolojisinin geleceğini hayal eden Jules Verne'in tasvirlerinden oluşturulan bu görselleştirme, gelecekte steampunk türü çatısı altında geçmişin geleceğini hayal eden sanatçılara ilham olmuştur.

Şekil 6. Denizler Altında 20.000 Fersah Filminden Nautilus'un İç Tasarımı
Kaynak: Richard Fleischer, Denizler Altında 20.000 Fersah (1954)

Steampunk türünün ortaya çıkışından kısa süre sonra yayınlanan Batman: Gotham'ın Gaz Lambaları çizgi romanında ise Denizler Altında 20.000 Fersah filmindeki Nautilus'tan ilham alınarak tasarlandığına dair işaretler taşıyan bir hava aracına yer verilmektedir (Şekil 7).

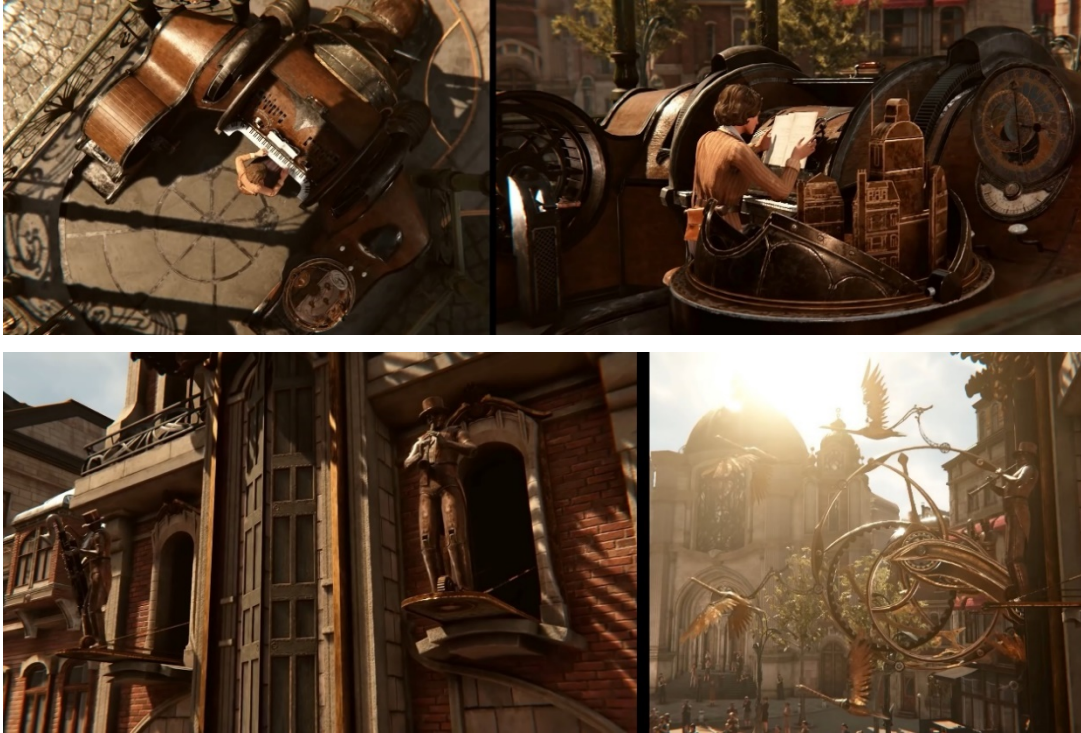

Şekil 9. Ölümçül Makineler Filminden Şehir ve Kasaba Tasarımları

Kaynak: Christian Rivers, Ölümçül Makineler (2018)

Steampunk türünde ortaya konulmuş yapıtlara daha net bir örnek verilmesi gerekirse 2022 yılında yayınlanmış olan *Syberia: The World Before* video oyunu verilebilir. Türün yazısız kurallarına olabildiğince sadık kalan yapım mekanik teknolojinin fetişleştirildiği, çarklar ve kollar yardımıyla çalışan üstün meziyetli makinelerle bezenmiş bir dünya anlatısı sunmaktadır. Oyunun açılış sahnesinde şehir meydanında bir piyanoya yer verilmektedir. Bu piyanonun karakter tarafından çalınmasıyla meydanın çeşitli yerlerinde yer alan automaton'lar (otomat) harekete geçmektedir. Müzisyen biçimindeki automatonlar müzik çalarken, turna biçimindeki automaton'lar da kanat çırparak müziğe eşlik etmektedir. Çarkların, mekanik aksamalarının ve aksam seslerinin ön planda olduğu sahne, tipik bir retrofütürist teknofantazi örneği sunmaktadır (Şekil 10). Bu sahneye ek olarak, oyunun genelinde ön planda olan karmaşık düzeneklerle bezeli teknoloji harikası "ilkel" makineler, sarı ve kahverengi tonlarının hâkim olduğu atmosferi ve oynanışın temelini oluşturan mekanik tamir bulmacaları, oyunu steampunk türünün en belirgin örneklerinden biri haline getirmektedir.

Şekil 10. Syberia: The World Before Video Oyunundan Piyano Sahnesi

Kaynak: Microids, Syberia: The World Before (2022).

Steampunk, retrofütürizmi bir yaklaşım olarak kullanır, bu yüzden her retrofütürist çalışma steampunk ile ilişkilendirilemez. Retrofütüristik tasvirlerin çoğu steampunk türüyle uyumsuzdur. Bunun nedeni, steampunk'ın belirli sınırları ve bazı ilkeleri olmasıdır. Örneğin, steampunk kurgusunda bir uzay aracı, buhar gücü ve mekanik teknoloji ile çalışmalı ve el yapımı gibi görünmelidir. Retrofütürizmi, steampunk türünün sınırları içinde tutmadığınızda bu ilkelere bağlı olma gerekliliği ortadan kalkar. Steampunk sınırları içinde sunulmamış retrofütüristik bir uzay aracı tasviri, yakın geçmişten ilham alarak petrol türevi yakıtları, bilgisayar teknolojilerini, elektronik ve uzaktan iletişim gibi unsurları içerebilir. Bu nedenle birçok retrofütüristik tasvir, bu türün kapsamına girmemektedir.

Steampunk çalışmalarının iyi betimlenmiş, inandırıcı bir tür olarak peşinden gitmek, bir okuma perde dizisi takmayı, tema ya da anlatı inancına ulaşmak için kanon içinde kanon yaratmayı gerektirir: bu tür yaklaşımlar steampunk'un kuralcı bir betimine karşı gelen metinleri reddeder. Bu durum, steampunk'un metinlerin uymak zorunda olduğu kesin bir betimi olduğunu varsaydığı için kararsız bir yaklaşım gibi görülür. Kabul edilebilir bir steampunk motifleri listesi tanımlanabilse bile, steampunk'ın tümüyle anlatıya dayalı bir betimi, steampunk'ı kültür, görüntü sanatı ya da müzik olarak çalışan akademisyenler için yetersiz olacaktır. Steampunk'ı bir tür olarak değerlendirmek yerine, yaygın olarak steampunk diye anlaşılan ve adlandırılan tarz ya da estetiği oluşturan birleşik bileşelerin bir dışa vurumu olarak anlamayı öneriyorum. (Perschon, 2012, s. 64).

Perschon, steampunk'ı estetik temelli bir bileşenler topluluğu olarak tanımlarken, kesin sınırlarla sınırlandırılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Steampunk, belirli nesnelere kullanımıyla sınırlı bir kavram değildir. Steampunk, tür ve sanatçının yaklaşımına göre değişebilen bir yapıya sahiptir, bu da onun esnek bir tarza sahip olduğunu göstermektedir. Steampunk, farklı alanlarda farklı şekillerde ifade edilse de, türü tanıyanlar tarafından kolayca anlaşılabilen ortak bir estetik barındırmaktadır. Steampunk izleri taşıyan bir eser, içerdiği estetiğin ortak bir zihniyetin ürünü olduğunu yansıtır. Bu estetik yaklaşım, sanatçıların ve zanaatkarların eserlerine kişisel katkılarda bulunmalarına izin verir. Retrofütürizm ise bu estetik anlayışın temel bileşenlerindedir.

6. Sonuç

Steampunk'ın bir bilim kurgu alt türü olarak ortaya çıkışına dair literatür taramalarını incelediğimizde, türün bilim kurgu çatısı altında değerlendirilmesinin ana sebebinin gerçek bir tarihsel dönem olan Viktorya Dönemi'ne ait anlatılar barındırması ve anlatılarda bilim ve teknolojinin önemli bir yer edinmesi olduğu söylenebilmektedir. Günümüzde bilim kurgunun alternatif zaman hikayelerini de barındırdığı düşünüldüğünde, steampunk'ın bilim kurgu türünün çatısı altında değerlendirilmesi anlam kazanmaktadır. Steampunk eserlerinde zaman zaman fizik kuralları ve bilimle çelişen fantastik unsurlar yer alsada bu unsurlar temellerini 19. Yüzyıl teknolojisinden aldığı için fantastik kurgularda yer alan tipik hayali yaratımlara benzemektedir.

Retrofütürizm kavramı incelendiğinde, bu kavramın bir türden ziyade sanatsal bir tavır ve bir üslubu ortaya koyduğundan söz edilebilmektedir. Başlarda geçmiş zamanda yaşamış olan insanların gelecek hayalleri üzerine kurgulanmış eserleri tanımlayan bu akım, zamanla geçmiş ve geleceğin iç içe geçtiği hemen hemen bütün anlatı ve eserlerle ilişkilendirilir hale gelmiştir. Geçmişte, bilimsel çalışmalar olmaksızın gelecek hakkında tahminleri ve hayalleri olan insanlar zihinlerindeki eserlere aktarmışlardır. Bu gelecek hayalleri, genellikle var olmayan imkânlardan oluşturulmuş bambaşka bir teknoloji anlatısı değil, mevcut olanın çok daha gelişmiş bir versiyonunu sunmaktadır. Balonlar vasıtasıyla uçan lüks yolcu gemileri, mekanik teknolojiyle çalışan uçan araçlar, buharlı lokomotiflerin çektiği hareketli binalar bu anlayışa örnek teşkil etmektedir. Steampunk'ın, bir tür olarak bu anlayışın bir ürünü olduğu kabul edilebilmektedir. Steampunk'ta, kurgularda yer alan unsurların yazılı

eserlerdeki tasvirlerinde ve görsel eserlerdeki tasarımlarında geçmiş zamanın alternatif geleceğinin yansıtıldığı ortak bir estetik anlayış vardır; bu anlayış anakronik özellikleriyle retrofütürist bir tavır barındırmaktadır.

Steampunk eserlerini incelediğimizde, genel bir sonuç elde edilmektedir: Eserlerde farklı görsel öğeler var olsa da, tasvirler aynı estetik anlayışın bir yansımasıdır. Türün tanımı yapıldıktan sonra üretilen eserler, farklı tarihsel dönemlerde geçen hikayeleri anlatsalar da; ortak bir “mekanik yüksek teknoloji” konsepti sunmaktadır. Malzeme olarak demir, bakır ve pirinç sıkça kullanılırken, renkler arasında sarı, bronz ve kahverengi baskın olarak yer almaktadır. Mekânlar, objeler ve taşıtlar genellikle paslı ve kirli bir görünüme sahiptir; kollar, göstergeler, tekerlekler ve dişliler ise eserlerde yer alan yaygın görsel öğelerdir. Eserlerde genellikle demir işçiliği öne çıkarken, süslemelerde Viktorya Dönemi motiflerine sıklıkla rastlanmaktadır.

Bazı eserlerde steampunk estetiğinin geleneksel kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalınırken bazıları ise türün estetik anlayışını başka yaklaşımlarla sentezlemektedir. Bu farklılıklar, steampunk’ın zaman içinde evrilmeye ve genişlemeye devam edebileceğini ve farklı temaları kapsayabileceğini göstermektedir. Bu durum, sadece görsel öğeler üzerine odaklanan tanımların zamanla geçerliliğini yitirebileceğini ve kavramın zaman içinde başka temalarla da ilişkilendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Steampunk terimine dair yapılan tanımlar incelendiğinde, bazı tanımların yalnızca ortak görsel öğeleri temel alarak, bazılarının ise eserlerin içerdikleri temaları vurgulayarak steampunk’ı tanımlamaya çalıştığı görülmektedir. Steampunk ile ilişkilendirilen estetik öğeler ve temaların sayısının günümüzde artması, farklı tanımların ortaya çıkmasına ve var olan tanımların değişikliğe uğramasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, türün değişen ve gelişen yapısı nedeniyle aslında steampunk’ın neyle özdeşleştirildiğinden ziyade, neden bu öğelerle özdeşleştirildiği sorusu üzerinde durulması ve bu sorunun cevabının, daha sağlam tanımların oluşturulmasına yardımcı olacağı sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda, “ortak bir tarihsel döneme dayalı estetik anlayış”; cümlesinin, steampunk kavramı tanımlanırken temel çerçeve olarak kullanılması uygun olacaktır. Bu sebeple, steampunk’ın temelini türün barındırdığı estetik anlayışın oluşturduğu kabul edilebilir. Steampunk, tür, altkültür, akım ve moda gibi farklı kelimelerle tarif edilebilirken, sanatçılar ve takipçiler arasında ortak bir yaklaşım biçimi bulunmaktadır. Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurularak, steampunk’ı, “temellerini 19. yüzyıl nostaljisine dayandıran, üretim ve zanaatkarlık temalarının ön planda olduğu, genellikle “mekanik yüksek teknoloji” kurgusu barındıran retrofütürist bir yaklaşım biçimi”; olarak tanımlamak mümkündür.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekli değildir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1’in makaleye katkısı %70, Yazar 2’nin makaleye katkısı %30’dur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Baudou, J. (2005). *Bilim-Kurgu*. (Çev. İpek Bülbüloğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Brannigan, M. (2021, Ocak 26). *The Eternal, Desperate Optimism of Retro-Futurism in Fashion*. Yahoo News. Erişim Tarihi: 07.02.2022. <https://sg.news.yahoo.com/eternal-desperate-optimism-retro-futurism-130000064.html>
- Burk, K. (2010). *Creating the Future-Past: Understanding Steampunk as Triadic Movement*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Brandeis University Fen Bilimleri Enstitüsü Kültürel Üretim Programı. Waltham.
- Carrott, J., H. ve Johnson B. D. (2013). *Vintage Tomorrows: a Historian and a Futurist Journey Through Steampunk into the Future of Technology*. Sebastopol: O'Reilly Media.
- Clute, J. ve Nicholls, P. (1995). *Encyclopedia Of Science Fiction*. New York: St. Martin's Press.
- Del Rey, L. (1980). *The World of Science Fiction 1926–1976*. New York: Garland
- Freedman vd. (1999). *The 20th-Century Art Book*. Londra: Phaidon Press
- Gross, C. (2006). Varieties of Steampunk Experience. *Steampunk Magazine*, 1(1), ss. 60-63.
- Guffey, E. (2014). Crafting Yesterday's Tomorrows: Retro-Futurism, Steampunk, and the Problem of Making in the Twenty-First Century. *The Journal of Modern Craft*, 7(3), ss. 249-266.
- Guffey, E. ve Lemay K. C. (2014). Retrofuturism and Steampunk. Rob Latham (Ed.). *The Oxford Handbook to Science Fiction* içinde (ss. 434-450). Oxford University Press.
- Güney, K. M. (2007). *Başka Dünyalar Mümkün*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Hazelden, J. (2020). *Anything You Dream Is Fiction: Celebrating Ray Bradbury*. Chicago Public Library Blogs. Erişim Tarihi: 16.03.2021. <https://www.chipublib.org/blogs/post/anything-you-dream-is-fiction-celebrating-ray-bradbury/>
- Jagoda, P. (2010). Clacking Control Societies: Steampunk, History, and the Difference Engine of Escape. *Neo-Victorian Studies*, 3(1), ss. 46-71.
- Jeter, K., W. (1987). Letter - Essay from K. W. Jeter. *Locus*. 20(3), ss. 57.
- Kael, P. (1985). *Brazil*. The New Yorker, Erişim Tarihi: 19.03.2022. <https://www.newyorker.com/goings-on-about-town/movies/brazil>
- Merriam-Webster. (2022). *Anachronism*. Erişim Tarihi: 12.03.2022. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/anachronism>
- Meyer, M. (2022). *Retro Futurism Explained – Definition, Aesthetic, Fashion Examples*. Erişim Tarihi: 19.03.2022. <https://thevou.com/fashion/retro-futurism/>
- Onion, R. (2008). *Reclaiming the Machine: An Introductory Look at Steampunk in Everyday Practice*. *Journal of Neo-Victorian Studies*, 1(1), ss. 138-163.
- Perschon, M., D. (2012). *The Steampunk Aesthetic: Technofantasies in a Neo-Victorian Retrofuture*. [Basılmamış Doktora Tezi]. University of Alberta Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı, Edmonton.
- Prodi, F., R. (2019). *Retrofuturismo?*. *Firenze Architettura*, 23(1), ss. 138-143.
- Tanenbaum, J., Tanenbaum, K. ve Wakkary, R., (2012). Steampunk as Design Fiction. *CHI '12: Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* içinde ss. 1583–1592. New York: Association for Computing Machinery.

Tekeoğlu, N., T. ve Tiğlı, M. (2016). Retro Pazarlama Açıısından Halen Varolmayan Eski Markaların Tüketiciler Tarafından Anımsanması ve Tanınması Üzerine Bir Pilot Çalışma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), ss. 278-290.

The Oxford English Dictionary (2nd ed.). (1989). Oxford: Oxford University Press.

Vandermeer, J. Ve Chambers, S. J. (2011). *The Steampunk Bible: an Illustrated Guide to the World of Imaginary Airships, Corsets and Goggles, Mad Scientists, and Strange Literature*. New York: Abrams Image

Weller, A. (2013). History of Steampunk. Big Bead Little Bead. Erişim Tarihi: 02.05.2022. https://www.bigbeadlittlebead.com/guides_and_information/history_of_steampunk.php

TOPLUMSAL CİNSİYET ROLÜ BENLİK KAVRAMI ÖLÇEKLERİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI: CİNSİYET ROLÜ ÖZELLİKLERİ VE DAVRANIŞLARINDA KADINSILIK VE ERKEKSİLİK

Betül ALTUĞ¹, Timuçin AKTAN²

Toplumsal Cinsiyet Rolü Benlik Kavramı Ölçekleri Geliştirme Çalışması: Cinsiyet Rolü Özellikleri ve Davranışlarında Kadınsılık ve Erkeksilik

Development of Gender Role Self-Concept Scales: Femininity and Masculinity in the Context of Gender Role Traits and Behaviors

Öz

Bu çalışmada toplumsal cinsiyet rolü benlik kavramını kişilik özellikleri ve davranış yönelimleri açısından ölçen güncel ölçekler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Birinci çalışmada (n=280) kişilik özellikleri ve davranışlara ilgili cinsiyet kalıpyargıları incelenerek madde seçimi yapılmıştır. İkinci çalışmada (n=402) seçilen maddelerle benlik kavramı ölçülmüştür. Kriter geçerliliği için cinsiyetçilik, cinsiyetle kimliklenme ve çekirdek cinsiyet kimliği ölçülmüştür. Bulgular, cinsiyet rolü özellikleri ve davranışlarına yönelik kalıpyargıların ve benlik kavramının benzer bir yapı sergilediğini göstermiştir. Kadınların kadınsı, erkeklerin ise erkeksi özellik ve davranışları daha fazla benimsediği bulunmuştur. Cinsiyetçiliğin olumlu cinsiyet rolü özelliklerini benimsemeyle ilişkili olduğu görülmüştür. Kadınlarda çekirdek cinsiyet kimliğinin, erkeklerde ise cinsiyetle kimliklenmenin cinsiyet rolü benlik kavramıyla daha güçlü ilişkisi olduğu bulunmuştur. Sonuçlar, geliştirilen toplumsal cinsiyet rolü benlik kavramı ölçeklerinin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermiştir.

Abstract

The aim of the study was to develop contemporary scales to measure the gender role self-concept containing personality traits and behavioral tendencies. In the first study (n=280), gender stereotypes of personality traits and behaviors were examined for item selection. In the second study (n=402), the selected items were used to assess gender self-concept. For criterion validity, sexism, gender identification, and core gender identity were measured. The findings indicated that stereotypes and self-concept regarding gender role traits and behaviors exhibit a similar construct. Women were found to adopt feminine traits and behaviors more strongly, whereas men were more likely to embrace masculine traits and behaviors. Sexism was found to be associated with the adoption of positive gender role traits. Core gender identity showed a stronger relationship with gender role self-concept in women, while gender identification was more strongly related in men. The results demonstrated that the developed gender role self-concept scales are valid and reliable.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Rolü Benlik Kavramı, Kadınsılık, Erkeksilik

Keywords: Gender Role Self-Concept, Femininity, Masculinity

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

¹ Psk., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, betulaltug88@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-9859-3730>

² Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, taktan@aku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8159-9278>

1. Giriş

Cinsiyet, kişinin yaşam tarzı, diğerleriyle etkileşim biçimi ve gelecekle ilgili hedefleri (aspirations) gibi yaşamının pek çok yönünü biçimlendiren bir unsurdur. Bu nedenle, benliğimizi ve kimliğimizi şekillendirmede önemli yere sahip olan cinsiyet kavramı, üzerinde daha fazla düşünülmesini gerektirmektedir. Çünkü, cinsiyetle ilgili toplumsal roller bireylerin davranışlarını belirlemede diğer sosyal rollere göre (örneğin, patron, çalışan ya da arkadaş rolüne göre) daha doğrudan bir etkiye sahiptir ve bu etki sosyal bağlamdan görece bağımsızdır (Egan ve Perry, 2001).

Cinsiyet rolleri konusunda köklü bir literatür bulunmasa da bu alanda yürütülen çalışmalarda kavramların sıklıkla birbiri yerine kullanıldığı ve bu durumun ölçme araç ve yaklaşımlarına da yansıdığı görülmektedir. Türkiye'deki çalışmalarda ise artık yabancı literatürde geçerliliği ve güncelliği tartışılan Bem Cinsiyet Rollerini Envanterinin (BCRE- Bem Sex Role Inventory; Bem, 1974; Dökmen, 1999) toplumsal cinsiyet benlik kavramını (gender role self-concept) ölçmek için sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Mevcut çalışmada, literatürdeki BCRE ile ilgili tartışmalar dikkate alınarak toplumsal cinsiyet rolleri benlik kavramını kişilik özellikleri (traits) ve davranış boyutları açısından ölçen iki ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, ölçekler hazırlanırken toplumumuzdaki mevcut cinsiyet rolü kalıpyargıları belirlenmiş, böylece geliştirilen ölçeklerin Türkçe literatürde halihazırda kullanılan ölçeklere göre daha güncel olması hedeflenmiştir.

1.1. Cinsiyet Rolü Benlik Kavramı

Cinsiyet rolü benlik kavramı, iş bölümüne dayalı cinsiyet rolleriyle ilişkilendirilen kalıpyargısal kişilik özelliklerini kişinin ne derece benimsediğiyle ilgilidir (Wood ve Eagly, 2010). Cinsiyet rollerini ölçmeyi amaçlayan erken dönem çalışmaları, kadınsılık ve erkeksiliği tek bir boyutun iki ucu olduğu fikriyle şekillenmiştir. Constantinople (1973) çığır açıcı gözden geçirme çalışmasında, dönemine hakim olan tek boyutluluk varsayımını eleştirerek kadınsılığın ve erkeksiliğin birbirinin zıttı değil, birbirinden ayrı iki boyut olduğu fikrini önermiştir. Bu fikir doğrultusunda, Bem'in (1974) geliştirdiği BCRE'de ve Spence, Helmreich ve Stapp'ın (1975) geliştirdiği Kişisel Yüklemeler Ölçeğinde (KYÖ - Personal Attributes Questionnaire) kadınsılık ve erkeksilik ortogonal iki boyut olarak tanımlanmıştır. Kadınsılık, kişinin bakım vermeye ilgili nazik, merhametli ve fedakar gibi kişilik özelliklerini ne derece benimsediğiyle ilgilidir. Erkeksilik ise kaynak sağlamaya ilgili bağımsız, girişken ve kendine güvenen gibi kişilik özelliklerini benimsenme düzeyiyle ilgilidir.

Bu boyutlar, aslında Bakan'ın (1966) felsefi bir temelde her canlının sahip olduğunu belirttiği iki modaliteyle ilişkilidir. Bu modalitelerden biri olan paylaşımcılık (komüncülük – communion) kişinin daha büyük bir organizmanın parçası olabilmesiyle, bir diğer modalite olan eyleyicilik ise (faillik ya da etkinlik - agency) kişinin bireyleşmesiyle ilgilidir (benlik kurguları bağlamındaki tartışma için bkz. İmamoğlu, 2003). Cinsiyet rolleri bağlamında ele alındığında ise bu modalitelerin kadınlarla erkekleri farklılaştırdığına inanılan kalıpyargısal atıflarla tanımlandığı görülmektedir. Örneğin, Bem (1974) BCRE'de yer alacak kişilik özelliklerini seçmek için katılımcılarına bir dizi kişilik özelliğinin kadınlar ya da erkekler için ne derece arzu edilir/istendik (desirable) olduğunu sormuştur. Katılımcıların istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde kadınlar için daha arzu edilir gördüğü özelliklerden kadınsılık (K); erkekler için daha arzu edilir gördüklerinden ise erkeksilik (E) ölçeklerini oluşturmuştur. Spence v.d. de (1975) KYÖ için madde seçiminde benzer bir yöntem kullanmıştır. Böylece, her iki ölçekte de cinsiyet rollerinin ölçümü toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına dayandırılmıştır.

BCRE ve KYÖ benzer bir temele dayansa da Bem (1977) kadınsılık ve erkeksilik boyutlarının ortogonal olduğu iddiasından hareketle androjeni kuramını önererek cinsiyet rollerinin sosyal bilşi nasıl şekillendirdiğine de odaklanmıştır. Androjeni kuramına göre bireyler kadınsılık ve erkeksilik düzeylerindeki farklılaşmalara göre dört tipe ayrılmaktadır: kadınsılar (yüksek K, düşük E), erkeksiler (yüksek E, düşük K), androjenler (yüksek K ve yüksek E) ve belirsizler (düşük K ve düşük E; Bem, 1977).

Bem (1974, 1977) kadınsı olan kadınlar ve erkeksi olan erkekleri cinsiyet tipik (sex-typed) olarak adlandırmış ve bu kişilerin sahip oldukları cinsiyet şemalarının (örn. kadınların kadınsı olması) onların diğer cinsiyete atfedilen özellikleri göstermelerini gerektiren durumlardaki (örn. erkeklere atfedilen girişkenliği göstermesi gerektiğinde) davranışlarını sınırlandırdığını savunmuştur. Bu doğrultuda, Bem ve Lewis (1975) androjen bireylerin farklı cinsiyet rollerini gerektiren durumlara daha iyi adapte olduklarını ve bu yüzden androjeninin psikolojik iyi oluşla ilişkili olduğunu savunmuştur. Ancak takip eden çalışmalar, androjeninin değil, erkeksiliğin psikolojik iyi oluşla ilişkili olduğuna işaret etmiştir (Bassoff ve Glass,1982; Grimmell ve Stern, 1992; Taylor ve Hall, 1982). Bununla birlikte, androjeni kuramı özünde tek boyutluluk varsayımını barındırdığı belirtilerek de eleştirilmiştir (Hoffman ve Borders, 2001). Bu doğrultuda, Spence ve Helmreich (1981; Spence, 1984) kendi geliştirdikleri KYÖ gibi BCRE'nin de aslında kadınsılık-erkeksilik değil, ifade edicilik (expressiveness) ve araçsallıkla (instrumentality) ilgili özellikleri ölçtüğünü göstermiştir. Bu bağlamda BCRE içinde "erkeksi" ve "kadınsı" maddelerinin bulunmasını eleştiren kuramcılar, bu maddelerin cinsiyet rollerinin benimsenme düzeyi yerine kişinin toplumda birbirini dışlayıcı olarak tanımlanan kadın ve erkek kategorilerinden hangisine kendisinin dahil olduğuyla ilgili öznel hissiyatı, yani çekirdek cinsiyet kimliğini (core gender identity; Dökmen, 2010; Egan ve Perry, 2001; Spence, 1984) ölçtüğüne dikkat çekmiştir. Her ne kadar erken yaşlarda kazanılan ve biyolojik cinsiyetten kaynaklandığı savunulan çekirdek cinsiyet kimliğinin varlığı (örneğin, Diamond, 2002) ya da yokluğu (örneğin, Joel v.d.,2014) günümüzde tartışmalı olsa da en azından normatif bireylerin biyolojik olarak belirlenen/atanan cinsiyetleri üzerinden bir çekirdek cinsiyet kimliği kurguladığı savunulabilir. Bu bağlamda, Spence ve Helmreich'in (1981) tartışması, BCRE'de cinsiyet rolü ve çekirdek cinsiyet kimliğinin birbirine karıştığına dikkat çekmektedir. Bu gibi tartışmalar BCRE'nin yapı, içerik ve kapsam geçerliliği ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

1.1.1. BCRE'nin yapı geçerliliğine yönelik eleştiriler

BCRE'nin faktör yapısını inceleyen çalışmalar ölçekteki faktörlerin heterojen bir yapı sergilediğine işaret etmiştir. Örneğin, Choi ve Fuqua (2003) BCRE'nin yapı geçerliliğinin açılmalı (exploratory) faktör analiziyle incelendiği 23 çalışmayı gözden geçirdiğinde; (1) ölçeğin iki faktörlü bir yapı sergilemediği, (2) kadınsılık boyutunun görece daha homojen bir yapıya sahip olduğunu, erkeksiliğin ise oldukça heterojen bir yapıda olduğunu belirtmiştir.

BCRE'de iki faktörlü bir yapının gözlenmemesi, ölçeğin kadınsılık ve erkeksilikle ilgili olmayan kişilik özelliklerini de ölçmesinden kaynaklanıyor olabilir. BCRE için madde seçimi yaparken Bem (1974) sadece cinsiyet kalıpyargılarını dikkate almış, kişinin kendisine yönelik değerlendirmelerinde (self-rating) kadınsılık ve erkeksilik boyutlarını oluşup oluşmadığını incelememiştir. Bu tartışmaya uyumlu şekilde, Pedhazur ve Tetenbaum (1979) BCRE'nin faktör yapısının ideal bir kişi değerlendirildiğinde iki faktörlü yapıya daha benzer olduğunu, ancak kişinin kendini değerlendirmesi söz konusu olduğunda iki faktörlü yapının bozulduğunu belirtmiştir. Söz konusu tartışmalar sonucunda Bem (1981) faktör analizi yöntemiyle madde ayıklayarak BCRE'nin kısa versiyonunu geliştirmiştir.

BCRE'nin heterojen bir faktör yapısına sahip olmasının bir diğer olası kaynağı ise ölçek içindeki maddelerin arzu edilebilirlik açısından farklılaşmasıdır. Bem'in (1974) iddiasından farklı olarak Pedhazur ve Tetenbaum (1979) BCRE'nin kadınsılık ölçeğindeki birçok maddenin arzu edilmeyen özelliklerden oluştuğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Grimmell ve Stern (1992) erkeklerin kadınsılık ölçeğindeki utangaçlık (shyness), kadınların ise aynı ölçekteki utangaçlık, kadınsılık ve saflık (gullibility) maddelerini arzu edilmez gördüklerini göstermiştir.

1.1.2. BCRE'nin Türkçe versiyonu ile ilgili sorunlar

BCRE'yi Türkçeye uyarlama çalışmalarında da yapı geçerliliğiyle ilgili sorunların devam ettiği, ayrıca içerik geçerliliğiyle ilgili sınırlılıkların olduğu görülmektedir. BCRE'nin Türkçeye uyarlama çalışmasını yürüten Kavuncu (1987) uzman görüşü doğrultusunda ölçeğe madde seçimi yapmıştır. Böylece, uzmanların belli bir uyuşumla kültürümüze uygun görmedikleri maddelerin (örn. kadınsılık ölçeğindeki "çocuksu" maddesi) yerine aynı uzmanların önerdikleri yeni maddeleri eklemiştir (örn. kadınsılık ölçeği için "namuslu" maddesi). Böylece, araştırmacı BCRE'nin kadınsılık alt ölçeğinden beş (alt ölçeğin %25'i) ve erkeksilik alt ölçeğinden ise dokuz maddeyi (alt ölçeğin %45'i) değiştirmiştir (tüm ölçeğin %35'i).

BCRE'nin Türkçe formunun psikometrik özelliklerini tekrar inceleyen Dökmen (1991) ölçeğin iç tutarlılığının kabul edilebilir olduğunu ve BCRE ile Kandiyoti'nin (1978) cinsiyet rolleriyle ilgili kalıpyargılar ölçeği arasındaki korelasyonların BCRE'nin kriter geçerliliğini desteklediğini belirtmiştir. Ancak, Kandiyoti'nin (1978) ölçeği dikkatli incelendiğinde, bu ölçeğin cinsiyet kalıpyargılarını değil, kişinin bu kalıpyargıları kendisine ne derece uygun gördüğünü ölçtüğü (yani, BCRE ile aynı ölçümü yaptığı) ve ölçek içerisinde bulunan maddelerin yaklaşık yarısının BCRE maddeleriyle örtüştüğü görülmektedir. Söz konusu durum, kriter geçerliliği için dikkate alınan korelasyon katsayılarının yanlı olabileceğini düşündürmektedir.

Dökmen (1999) takip eden çalışmasında BCRE'nin yapı geçerliliğini açıklayıcı faktör analiziyle incelemiştir. Çalışmanın bulguları ölçeğin "genel faktör", "kadınsılık" ve "erkeksilik" olmak üzere üç faktörden oluştuğunu göstermiştir. Ayrıca, Dökmen (1999), Kavuncu'nun (1987) çalışmasında BCRE'ye eklenen bazı maddelerin genel faktörü altında toplandığına dikkat çekerek uyarlama çalışmasında eklenen maddelerin sorunlu olduğunu belirtmiştir. BCRE'nin 20 maddelik kısa formunu ise Özkan ve Lajunen (2005) çeviri-tekrar çeviri yöntemiyle Türkçeye uyarlamıştır. Böylece, Kavuncu'nun (1987) uyarladığı ölçeği araştırmacılar kullanmamıştır. Çalışmanın bulguları BCRE'nin kısa formunun iki faktörlü bir yapı sergilediğini ve kadınlarla erkeklerin erkeksilik puanlarının benzer olduğunu, ancak kadınsılık boyutunda kadınların daha yüksek puan aldığını göstermiştir.

Sonuç olarak, BCRE'nin içerik ve yapı geçerliliğiyle ilgili sorunlar ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmalarına da yansımıştır. Ayrıca, Türkçe uyarlama çalışmalarıyla ilgili önemli bir sınırlılık BCRE içindeki maddelerin sadece uzman görüşü (Kavuncu, 1987) ya da doğrudan çeviriyle (Özkan ve Lajunen 2005) belirlenmiş olması ve bu maddelerin toplumsal cinsiyet kalıpyargılarıyla ilişkisinin kurulmamış olmasıdır. Söz konusu durum ölçeğin Türkçe versiyonunun içerik geçerliliği açısından sorunlu olduğunu düşündürmektedir. Bu sınırlılığı aşmak için cinsiyet rollü benlik kavramıyla ilgili özelliklerin kadınlara ve erkeklere ne derece atfedildiğinin belirlenmesi, yani ülkemizdeki güncel cinsiyet kalıpyargılarıyla ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, güncel literatür doğrultusunda cinsiyet rolü benlik kavramı ölçümünün kapsam geçerliliğinin de artırılması gereklidir.

1.2. Cinsiyet Rolü Benlik Kavramının Kapsamı

Cinsiyet rolü benlik kavramı her ne kadar çok boyutlu bir yapı olarak kabul edilse de BCRE ve KYÖ bu yapının sadece arzu edilen kişilik özellikleri yönünü ölçmektedir. Halbuki cinsiyet kalıpyargıları hem olumlu hem de olumsuz özellikleri içermektedir. Sosyal kimlik kuramı açısından bakıldığında da üyelerin kendi grupları hakkındaki olumlu kalıpyargılarla birlikte olumsuzları da kimlikleriyle ilişkilendirmesi beklendik bir durumdur (Rudman, Feinberg ve Fairchild, 2002). Bu eğilim sistemi meşrulaştırma, grupla kimliklenme ve başarısızlık durumunda benliği savunma işlevlerine hizmet etmektedir (Bell ve Burkley, 2014).

Cinsiyet rolü benlik kavramının içerdiği olumsuz özelliklere yönelik ilk ölçek çalışması Spence, Helmreich ve Holahan (1979) tarafından yürütülmüştür. Araştırmacılar, Bakan'ın (1966) paylaşımcılık ve eyleycilik üzerine tartışmalarından hareketle KYÖ'nün kapsamını olumsuz özellikleri de içerecek

şekilde genişletmiştir. Bakan'a göre (1966) paylaşımcılıkla hafifletilmeyen eyleycilik (hafifletilmemiş eyleycilik - unmitigated agency) bireyi sadece kendisini merkeze koyan ve diğerlerinin ihtiyaçlarını gözmetmeyen bir kişi (örn. kibirli veya egoist) olmaya yönlendireceği için birey ve toplum açısından yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Eyleyici özelliklerle hafifletilmeyen paylaşımcılık (hafifletilmemiş paylaşımcılık - unmitigated communion) ise bireyi kendi ihtiyaçlarını göz ardı ederek sadece diğerlerini merkeze koyan bir kişi (örn. kolay aldanan veya kul köle olan) olmaya yönlendireceği için bireyin işlevselliğini bozabilir.

Spence v.d. (1979), hafifletilmemiş eyleyciliğin erkeksi olumsuz özelliklere, hafifletilmemiş paylaşımcılığın ise kadınsı olumsuz özelliklere karşılık geldiğini belirtmiştir. Çalışmanın bulguları kadınların olumsuz kadınsı özellikleri erkeklerden ve erkeklerin de olumsuz erkeksi özellikleri kadınlardan daha fazla benimsediklerini göstermiştir. Çalışmadan elde edilen ilginç bir bulgu ise olumlu ve olumsuz özellikler arasındaki (hem kadınsı hem de erkeksi) korelasyonlar görece zayıfken, çapraz boyutlar arasında (örn. kadınsı olumsuz ve erkeksi olumlu özellikler arasında) negatif yönde güçlü korelasyon olduğudur.

KYÖ'nün genişletilmiş versiyonu Türkçeye Demirtaş-Madran (2016) uyarlamıştır. Uyarlama çalışmasında ölçek maddeleri çeviri – tekrar çeviri yöntemiyle Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmanın bulguları ölçeğin Türkçe versiyonu için gözlenen faktör yapısının orijinal versiyona uygun olduğunu, ancak olumsuz özelliklerle ilgili alt ölçeklerin test – tekrar test güvenilirlikleri kabul edilir düzeyde olsa da iç tutarlılıklarının düşük olduğunu göstermiştir. Ayrıca, kadınların olumsuz kadınsı özellikleri, erkeklerin ise olumsuz erkeksi özellikleri daha fazla benimsediği gözlenmiştir.

Cinsiyet rolü benlik kavramını ölçmek için alternatif bir yaklaşım Orlofsky (1981) tarafından önerilmiştir. Orlofsky (1981) olumlu kişilik özellikleriyle birlikte bireylerin boş zaman aktivitesi tercihleri, mesleki ilgi alanları, sosyal etkileşimde ve evlilikteki davranış tercihlerini ölçen Cinsiyet Rolü Davranış Ölçeğini (CRDÖ-Sex Role Behavior Scale; ölçeğin gözden geçirilmiş versiyonları için bkz. Orlofsky ve O'Heron 1987; Orlofsky, Ramsden ve Cohen, 1982) geliştirmiştir. Benzer şekilde Lippa ve Connolly (1990) katılımcıların meslek tercihlerini ölçmüş ve kadınlar ve erkekleri birbirinden en iyi ayırt eden tercihleri kalıpyargısal tercihler olarak belirlemiştir. Takip eden çalışmasında, Lippa (1991) mesleki tercihlere okuldaki alan tercihi (school subjects), günlük aktivite ve boş zaman aktivitesi tercihlerini de eklemiştir.

Görüldüğü gibi literatür cinsiyet rolü benlik kavramı ölçümünü olumsuz kişilik özelliklerini ve davranış tercihlerini de içerecek şekilde genişletmeye yönelmiştir. Bu doğrultuda Athenstaedt (1999) kadınlara ve erkeklere atfedilen olumlu davranışlardan oluşan bir ölçek geliştirmiş ve Athenstaedt (2003) cinsiyet rolü kişilik özellikleri (genişletilmiş KYÖ'deki olumlu ve olumsuz özellikler) ve cinsiyet rolü davranışlarını bir araya getiren bir model önermiştir. Bu modelde, kadınsılığın olumlu kadınsı özellikler ve kadınsı davranışlar sergileyip olumsuz erkeksi özellikler sergilememeye; erkeksiliğin ise olumlu erkeksi özellikler ve erkeksi davranışlar sergileyip olumsuz kadınsı özellikleri sergilememeye ilgili olduğunu önermiştir. Athenstaedt (2003) olumsuz özelliklerin çapraz boyutlarda toplanmasını, bireylerin benliklerini tanımlarken diğer cinsiyetin olumsuz özelliklerine sahip olmamaya önem vermeleriyle açıklamıştır.

Cinsiyet rolü benlik kavramının içeriğinin zaman ve kültüre bağlı olması, literatürde içerikten bağımsız ölçeklerin de geliştirilmesine yol açmıştır. Örneğin, Kachel, Steffens ve Niedlich (2016) bireylerin çekirdek cinsiyet kimliğini ölçerek içerikten ve bağlamdan bağımsız bir ölçme aracı olarak Geleneksel Erkeksilik Kadınsılık Ölçeğini (GEKÖ- traditional masculinity and femininity scale) geliştirmiştir. Ölçek içindeki altı soru geleneksel anlamda cinsiyet rolünü benimseme, cinsiyet rolü tercihi ve cinsiyet rolü kimliği açısından katılımcıların kendilerini ne derece kadınsı – erkeksi hissettiklerini sorgulamaktadır. Araştırmacıların bulguları, kadınlar ve erkeklerin GEKÖ puanlarının anlamlı şekilde farklılaştığını ve ölçeğin cinsel yönelimle güçlü ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ancak,

GEKÖ toplumda kalıpyargısal olarak kadınlara ve erkeklere atfedilen özellikleri kişinin ne derece benimsediğini değil, toplumda birbirini dışlayıcı olarak algılanan “kadın” ve “erkek” kategorilerine kişinin kendini ne derece ait hissettiğini ölçmektedir. Bu doğrultuda, Kachel v.d. (2016) BCRE’nin kadınsılık ve erkeksilik alt ölçeklerinde lezbiyen ve heteroseksüel kadınlar farklılaşmasa da GEKÖ’de lezbiyen kadınların daha yüksek erkeksilik ve daha düşük kadınsılık puanları olduğunu göstermiştir (Çalışma 1). Söz konusu bulgu, GEKÖ’nün çekirdek cinsiyet kimliğiyle ilgili olduğuna işaret etmektedir.

1.3. Cinsiyet Rolü Benlik Kavramının Zaman İçinde Değişimi

BCRE ve KYÖ’nün geliştirildiği 1970’lerden bu yana toplumda kadın ve erkeklere atfedilen rollerde önemli bir değişim olduğu açıkça görülmektedir. Söz konusu değişimin, kadınlara ve erkeklere yönelik kalıpyargılara ve bireylerin cinsiyet rolü benlik kavramlarına yansımaları beklenilen bir durumdur. Bu doğrultuda, 1946’dan 2018’e kadarki kamuoyu yoklamalarını bir meta-analiz çalışmasıyla inceleyen Eagly v.d. (2020) kadınlara yönelik paylaşımcılık, yetkinlik (örn. yaratıcı, organize ve mantıklı) ve zeka ile ilgili kalıpyargısal atıflarda zaman içinde bir artış gözlenirse de eyleycilik boyutunda (örn. hırslı, kendinden emin ve bağımsız) kadın kalıpyargısının değişmediğini bulmuştur. Eagly v.d. (2020) bu durumu kadınların işgücüne katılımında önemli bir artış olsa da bu artışın çoğunlukla servis hizmetleri, insan kaynakları ve eğitim gibi sosyal becerileri vurgulayan alanlarda olmasıyla açıklamıştır.

Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarındaki bu değişimin yansımalarını cinsiyet rolü benlik kavramında da görmek mümkündür. ABD’deki üniversite öğrencisi örneklemelerinde BCRE ve KYÖ’yle ölçülen kadınsılık ve erkeksilik puanlarındaki 1973 – 1994 yılları arasındaki değişimi inceleyen Twenge (1997), kadınların erkeksilik puanlarında keskin bir artış olduğunu, kadınsılık puanlarında ise bir değişim olmadığını gözlemiştir. Araştırmacı, erkeklerin erkeksilik ve kadınsılık puanlarında ise zayıf ama anlamlı bir artış olduğunu bildirmiştir. Ancak, 1993 – 2012 yılları arasında BCRE ile elde edilen ölçümler üzerinden benzer analizleri tekrarladıklarında, Donnelly ve Twenge (2017) yıllar içinde kadınların kadınsılık puanında bir düşme olduğunu, ancak kadınların erkeksilik puanı ve erkeklerin her iki boyuttaki puanlarının zaman içinde değişmediğini belirtmiştir. Araştırmacılar bu durumu günümüzde kadınsılığın içeriğinin değişmesi ve geleneksel olarak kadınlara atfedilen özellikleri kadınların artık değersiz olarak görmeleriyle ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda, araştırmacılar BCRE’nin içeriğinin güncellenmesi gerektiğini belirtmiştir.

BCRE’in cinsiyet rolü benlik kavramının güncel içeriklerine uygun olmadığı fikrine bir destek Berger ve Krahé (2013) tarafından sağlanmıştır. Araştırmacılar, BCRE’nin Almanca versiyonunu sunarak katılımcılarının bir grubundan bu özelliklerin kadınlar ve erkekler için ne derece arzu edilir olduğunu değerlendirmelerini istemiştir (kalıpyargı ölçümü). Diğer katılımcılarından ise bu özelliklerin kendilerine ne kadar uygun olduğunu belirtmelerini istemiştir (benlik kavramı ölçümü; bkz. Çalışma 1). Çalışmanın bulguları, BCRE içindeki maddelerin önemli bir bölümünün hem kalıpyargı hem de benlik kavramı ölçümünde kadınlarla erkekleri farklılaştırmadığını göstermiştir. Bu nedenle, araştırmacılar güncel cinsiyet kalıpyargılarını dikkate alarak Pozitif-Negatif Cinsiyet Rolü Envanterini (PNCRE- Positive–Negative Sex-Role Inventory) geliştirmişlerdir (Çalışma 2 ve 3).

1.4. Cinsiyet Rolü Benlik Kavramının Kültürle İlişkisi

Eagly v.d. (2020) cinsiyet kalıpyargılarının ve Donnelly ve Twenge (2017) ise cinsiyet rolü benlik kavramının zaman içindeki değişimini Amerikan toplumundaki değişimle açıklamıştır. Ancak, her iki çalışmada da bu değişim sınırlı olduğu, toplumda kadınların iş gücüne katılımı artsa da geleneksel rollerin görece korunduğu görülmektedir (Costa, Terracciano ve McCrae, 2001; Eagly v.d., 2020; Haines, Deaux ve Lofaro, 2016). Azınlıklarla yapılan çalışmalar ise cinsiyet rollerine yönelik inançların çoğunluk kültürüne adaptasyondan daha az etkilendiğine, azınlıklardaki kültürel değişimin daha çok günlük pratiklerde (örn. çocuk bakımında kadın ve erkeğin ortak rol alması) gözlemlendiğine işaret etmiştir (Van De Vijver, 2007). Ayrıca, kültür içindeki idealler de cinsiyet rollerine yönelik inançları

şekillendirmektedir. Cuddy v.d. (2015) toplulukçu toplumlarda paylaşımcılığa, bireyci toplumlarda ise eyleyciliğe daha fazla önem atfedildiğini belirterek bu eğilimin cinsiyet kalıpyargılarını da biçimlendirdiğini savunmuştur. Bu bağlamda yürüttükleri kültürlerarası karşılaştırmaların sonuçları toplulukçu kültürlerde paylaşımcılığın, bireyci toplumlarda ise eyleyciliğin erkeklere daha fazla atfedildiğini göstermiştir.

1.5. Çalışmanın Amacı

Genel olarak değerlendirildiğinde cinsiyet rolü benlik kavramını ölçmek için Türkçeye uyarlanan BCRE ve genişletilmiş KYÖ'nün güncel ölçekler olmadığı için literatürde eleştirildiği dikkat çekmektedir. Bu ölçeklerin ülkemizdeki uyarlama çalışmalarına has bir sorun ise Amerikan toplumu için geliştirilen bu ölçeklerin ülkemizdeki cinsiyet rolü kalıpyargılarına ne derece uygun olduğunun çalışılmamış olmasıdır. Ayrıca, Türkçeye uyarlanan bu ölçekler cinsiyet rolü benlik kavramının sadece kişisel özellikler boyutunu ölçmektedir. Ancak, literatürdeki tartışmalar davranışsal eğilimlerin de cinsiyet rolü benlik kavramı ölçümüne eklenmesinin önemine dikkat çekmektedir (Athenstaedt, 2003; Orlofsky ve O'Heron 1987).

Bu çalışmada, cinsiyet rolü benlik kavramını ölçmek için olumlu ve olumsuz kişilik özelliklerini ölçen bir ölçekle (Toplumsal Cinsiyet Rolü Özellikleri Ölçeği) birlikte davranış tercihlerini (Toplumsal Cinsiyet Rolü Davranışları Ölçeği) ölçen bir ölçme aracı geliştirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yürütülen birinci çalışmada katılımcıların kadınlara ve erkeklere atfettikleri cinsiyet rolü özellikleri ve davranışları belirlenmiştir. Söz konusu kalıpyargısal atıflardan hareketle seçilen maddeler ikinci çalışmada katılımcılara sunulmuş ve bu maddeler üzerinden kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir. Böylece, kültürümüzdeki güncel cinsiyet kalıpyargılarına uygun şekilde toplumsal cinsiyet rolü benlik kavramı ölçen araçların geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmada geliştirilen ölçme araçlarının adlandırılmasında Spence ve Helmreich'in (1981) önerdiği ifade edicilik ve araçsallık terimleri yerine kadınsılık ve erkeksilik terimlerinin kullanılması tercih edilmiştir. İfade edicilik ve araçsallık bireyin cinsiyetinden ya da cinsiyet rolünden bağımsız olarak sergileyebileceği özellik ve davranışları içermektedir. Cinsiyet rolleri literatürünün geleneğine bakıldığında ifade edici ve araçsal özellikler arasından toplumdaki cinsiyet kalıpyargılarıyla ilişkili olanların ölçme araçlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, cinsiyet rolü ölçeklerinin aslında toplumdaki iş bölümüne dayalı cinsiyetçi beklentilerle ilgili olduğunu söylemek mümkündür (Glick ve Fiske, 2001; Wood ve Eagly, 2010). Mevcut çalışmada da toplumsal olarak kurgulanmış bu özellik ve davranışları ölçmek amaçlandığı için kadınsılık ve erkeksilik terimleri tercih edilmiştir. Sonuç olarak, geliştirilen ölçeklerde ölçülen kadınsılık ve erkeksilik biyolojik bir temelle yapılan özcü (essentialist) atıflara değil, toplumsal beklentilerin benimsenme düzeyine karşılık gelmektedir.

2. Çalışma 1: Kadınlara ve Erkeklere Yönelik Kalıpyargısal Atıflar

Birinci çalışmada cinsiyet rolü benlik kavramıyla ilgili özellik ve davranışların ne derece kadınlara ve erkeklere atfedildiğini (cinsiyet kalıpyargılarını) belirleyerek madde seçimi amaçlanmıştır. Özellik atıflarında açımlayıcı faktör analizi sonucunda dört faktör gözlenmesi beklenmiştir: kadınsı olumlu (kadınsı pozitif; KP), kadınsı olumsuz (kadınsı negatif; KN), erkeksi olumlu (erkeksi pozitif; EP) ve erkeksi olumsuz (erkeksi negatif; EN; Athenstaedt, 2003; Spence v.d., 1979). Ayrıca, yürütülen çok boyutlu ölçekleme analizinde Constantinople'un (1973) önerisi doğrultusunda kadınsılık ve erkeksilikle ilgili özelliklerin olumsuzdan olumluya doğru giden iki ayrı boyutta ayrışması beklenmiştir. Cinsiyet rolü davranışları ise günlük yaşamda sergilenebilecek olumlu davranışlardan seçildiği için ölçeğin kadınsı davranışlar (KD) ve erkeksi davranışlar (ED) şeklinde iki faktörlü bir yapı sergilemesi beklenmiştir. Gözlenen faktörlerin içerik geçerliliğinin bir göstergesi olarak kadınsı özellik ve davranışların kadınlara, erkeksi olanların ise erkeklere atfedilmesi beklenmiştir (H1)

Birleşme geçerliliğini test etmek için oluşturulan (alt)ölçekler arasındaki korelasyonlar incelenmiştir (H2). Cinsiyet rol özellikleri ve davranışları cinsiyet kimliğiyle ilişkili olduğu için (Athenstaedt, 2003) bir cinsiyete atfedilen olumlu, olumsuz özellikler ve davranışların birbirleriyle pozitif yönde korelasyonları olması beklenmiştir (H2a). Bu bağlamda KP, KN ve KD arasında ve EP, EN ve ED arasında pozitif korelasyonlar gözlenmesi beklenmiştir. Kadın ve erkek cinsiyet kimliği normatif bireylerde birbirini dışlayıcı şekilde algılandığı için kadınsı özellik ve davranışların kadınlara atfedilmesiyle birlikte erkeksi özellik ve davranışların da erkeklere atfedilmesi beklenmiştir (H2b). Böylece, KP, KN ve KD ile EP, EN ve ED arasındaki korelasyonların negatif yönde olması beklenmiştir.

Kriter geçerliliğini belirlemek için cinsiyet kalıpyargılarının cinsiyetçi tutumlarla korelasyonları incelenmiştir (H3). Düşmanca cinsiyetçilik geleneksel cinsiyet rollerine uymayan kadınlara yönelik bir kötülemeyi içerdiği için (Glick ve Fiske, 1996), düşmanca tutumların KN özelliklerin kadınlara daha fazla atfedilmesiyle ilişkili olması beklenmiştir (H3a). Bununla birlikte, düşmanca cinsiyetçi tutumlar erkekleri kayırmayla ilgili olduğu için EP özelliklerin erkeklere daha fazla atfedilmesiyle ilişkili olması beklenmiştir (H3b). Korumacı cinsiyetçi tutumlar ise geleneksel rollere uyan kadınların yüceltilmesiyle ilgili olduğu için KP özelliklerin kadınlara daha fazla atfedilmesiyle ilişkili olması beklenmiştir (H3c). Ayrıca, cinsiyetçiliğin kadınsı davranışların kadınlara, erkeksi davranışların ise erkeklere atfedilmesiyle ilişkili olması beklenmiştir (H3d).

Son olarak, cinsiyet kalıpyargılarının demografik özelliklere göre farklılaşarak kriter geçerliliğini desteklemesi beklenmiştir (H4). Kadınlar ve erkeklerin iç grup yanlılığı göstererek (Rudman v.d., 2002) olumlu özellik ve davranışları kendi iç gruplarına atfetmeleri beklenmiştir (H4a). Olumsuz özellikleri ise kendi iç gruplarından çok dış gruba atfetmesi beklenmiştir (H4b). Ayrıca, üniversite öğrencileri genellikle daha liberal tutumlara sahip olduğu için cinsiyet rolü özellik ve davranışlarıyla ilgili kalıpyargıları öğrenci olmayan örneklemdekinden daha az onaylaması beklenmiştir (H4c).

2.1. Yöntem

2.1.1 Katılımcılar

Araştırma kapsamında 343 katılımcıya ulaşılmış, ancak anket sorularını boş bırakanların ($n= 7$), dikkat sorularını yanlış cevaplayanların ($n= 51$) ya da uç değerlerin ($n= 5$) çıkarılmasıyla analizler 280 katılımcının (132 kadın, 146 erkek, 2 belirtmeyen) verisi üzerinden yürütülmüştür (Tablo 1). Katılımcıların yaşları 18 ile 61 arasında değişmiştir ($\bar{X}= 33.67$, $SS = 8.41$). Katılımcıların 41'ini (%14.64) üniversite öğrencileri geri kalanını ise öğrenci olmayanlar (örn. hekim, mühendis ve esnaf) oluşturmuştur. Öğrenci olmayanların %91,60'ı ön lisans ya da üzeri düzeyinde eğitimi olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, öğrenci ve öğrenci olmayan örneklemde anne-baba eğitimlerinin benzer olduğu ve her iki örneklemde babaların (ön lisans ve üzeri, sırasıyla %39.02, %38.40) annelerden (ön lisans ve üzeri, sırasıyla %26.83, %19.41) daha yüksek eğitilmiş olduğu görülmüştür.

2.1.2. Veri Toplama Araçları

2.1.2.1. Toplumsal Cinsiyet Rolü Kişilik Özellikleri ve Davranışlarına Yönelik Kalıpyargısal Atıflar

Literatür taranarak toplumsal cinsiyet rolü benlik kavramıyla ilgili olumlu/olumsuz özellik atıfları (Bem, 1974; Spence v.d., 1979; Berger ve Krahe, 2013) ve davranış tercihleri (Athenstaed, 2003; Orlofsky, 1981) ilgili maddeler belirlenmiştir. Davranış maddelerinin seçiminde kadınsı ve erkeksi davranışların günlük yaşamda her iki cinsiyet için de benzer sıklıkta gözlenebilir olması dikkate alınmıştır. Oluşturulan madde havuzu (117 özellik ve 50 davranış) on psikoloji öğrencisiyle oluşturulan bir odak grupta değerlendirilmiştir. Odak grup toplantısı öncesinde katılımcılardan ilgili özellik ve davranışların toplumda ne derece kadınlara ya da erkeklere atfedildiğini 5'li skalada (1= Kesinlikle kadınlara atfedilir; 5= Kesinlikle erkeklere atfedilir) değerlendirmeleri istenmiştir. Ardından, toplantıda bulgular katılımcılara sunulmuş ve tartışmaları istenmiştir. Tartışmada, katılımcıların bu özellik ve

davranışları cinsiyetle ilgili olma, anlaşılabilirlik, kültüre uygunluk ve dilbilgisi açılarından değerlendirmeleri sağlanmış ve önerileri alınmıştır. Böylece, kültüre uygun olmayan (örneğin, “Bale izlemek”) ya da güncel olmayan (örneğin, “el işi/örgü yapmak) maddeler çıkartılmıştır. Sonuç olarak, madde havuzu 13’er adet KP, KN, EN ve 12 adet EP özellik olmak üzere toplam 51 kişilik özelliği; 15 KD ve 12 ED olmak üzere toplam 27 davranış maddesi içerecek şekilde son haline getirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Demografikleri (Çalışma 1 ve Çalışma 2)

	Çalışma 1			Çalışma 2		
	Öğrenci	Öğrenci Olmayan	Toplam	Öğrenci	Öğrenci Olmayan	Toplam
	\bar{X} (SS)	\bar{X} (SS)	\bar{X} (SS)	\bar{X} (SS)	\bar{X} (SS)	\bar{X} (SS)
Yaş	24.25 (7.15)	34.80 (7.82)	33.67 (8.41)	21.74 (3.77)	30.25 (8.18)	25.56 (7.45)
	<i>n</i> (%)	<i>n</i> (%)	<i>n</i> (%)	<i>n</i> (%)	<i>n</i> (%)	<i>n</i> (%)
Cinsiyet						
Kadın	15 (36.59)	131 (54.81)	146 (52.14)	131 (59.55)	90 (49.45)	221 (54.98)
Erkek	26 (63.41)	106 (44.35)	132 (47.14)	87 (39.55)	88 (48.35)	175 (43.53)
Belirtmeyen	-	2 (0.84)	2 (0.71)	2 (0.91)	4 (2.20)	6 (1.49)
Eğitim Durumu						
Örgün Eğitim Yok			-		1 (0.56)	
İlkokul		3 (1.26)			2 (1.12)	
Ortaokul		3 (1.26)			4 (2.25)	
Lise		14 (5.88)			11 (6.18)	
Ön Lisans		15 (6.30)			9 (5.06)	
Lisans		131 (55.04)			119 (66.85)	
Lisansüstü		72 (30.25)			32 (17.98)	
Anne Eğitim						
Örgün Eğitim Yok	2 (4.88)	32 (13.50)	34 (12.23)	10 (4.57)	12 (6.74)	22 (5.53)
İlkokul	12 (29.27)	100 (42.19)	112 (40.29)	82 (37.44)	75 (42.13)	157 (39.45)
Ortaokul	7 (17.07)	16 (6.75)	23 (8.27)	37 (16.89)	24 (13.48)	61 (15.33)
Lise	9 (21.95)	43 (18.14)	52 (18.71)	56 (25.57)	41 (23.03)	98 (24.62)
Ön Lisans	2 (4.88)	4 (1.69)	6 (2.16)	5 (2.28)	3 (1.69)	8 (2.01)
Lisans	6 (14.63)	38 (16.03)	44 (15.83)	27 (12.33)	20 (11.24)	47 (11.81)
Lisansüstü	3 (7.32)	4 (1.69)	7 (2.52)	2 (0.91)	3 (1.69)	5 (1.26)
Baba Eğitim						
Örgün Eğitim Yok	1 (2.44)	6 (2.53)	7 (2.52)	-	2 (1.13)	2 (0.51)
İlkokul	8 (19.51)	77 (32.49)	85 (30.58)	57 (26.15)	50 (28.25)	107 (27.09)
Ortaokul	5 (12.20)	22 (9.28)	27 (9.71)	35 (16.06)	32 (18.08)	67 (16.96)
Lise	11 (26.83)	41 (17.30)	52 (18.71)	60 (27.52)	38 (21.47)	98 (24.81)
Ön Lisans	2 (4.88)	12 (5.06)	14 (5.04)	22 (10.09)	13 (7.34)	35 (8.86)
Lisans	9 (22.95)	67 (28.27)	76 (27.34)	35 (16.06)	38 (21.47)	73 (18.48)
Lisansüstü	5 (12.20)	12 (5.06)	17 (6.12)	9 (4.13)	4 (2.26)	13 (3.29)

Katılımcılar seçilen maddeleri toplumun gözünde ne kadar kadınsı-erkeksi görüldüğünü 5’li skalada (1 = son derece kadınsı, 5 = son derece erkeksi) değerlendirmiştir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, ilgili

kişilik özelliği ya da davranışın daha erkeksi algılandığını göstermektedir. Ölçeğin psikometrik özellikleri bulgular bölümünde sunulmuştur.

2.1.2.2. Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği (ÇDCÖ)

Glick ve Fiske (1996) tarafından geliştirilen ölçek 6'lı skala üzerinden (1=kesinlikle katılmıyorum, 6=kesinlikle katılıyorum) korumacı (KC) ve düşmanca cinsiyetçilik (DC) düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçekten alınan puanlardaki artış cinsiyetçi tutumlardaki artışı göstermektedir. ÇDCÖ'ni Türkçeye uyarlayan Sakallı-Uğurlu (2002) korumacı ve düşmanca cinsiyetçilik alt ölçeklerinin alfa iç tutarlık katsayılarının sırasıyla .78 ve .87 olduğunu bildirmiştir (ölçeğin güncel psikometrik özellikleri için bkz. Aktan ve Yalçındağ, 2022). Mevcut çalışmada ise, her iki alt ölçeklerin güvenilirliklerinin .84 olduğu görülmüştür.

2.1.2.3. Sosyo-Demografik Bilgi Formu

Katılımcılardan cinsiyet (kadın, erkek ve diğer), yaş, meslek, ebeveyn eğitim durumunu belirtmeleri istenmiştir.

2.1.3 İşlem

Çalışmanın etik kurul izni veri toplama aşamasından önce Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan alınmıştır. Katılımcılar ölçekleri doldurmadan önce gönüllü onam alınmıştır. Örneklem kartopu tekniğiyle ulaşılmıştır. Veriler Google Forms üzerinden toplanmıştır. Ölçeklerdeki maddeler katılımcılara seçkisiz sırayla sunulmuştur. Anket formu içerisinde katılımcılara üç dikkat sorusu yöneltilmiştir (örn. "Bu soruyu kadar geldiyseniz teşekkür ederim. 3'ü işaretleyin.").

2.1.4. Analiz Yaklaşımı

Kadınsı-erkeksi özelliklerin ve davranışların seçimi için katılımcıların değerlendirmelerinin ölçek orta noktasından (3= Kararsızım) sapmaları, oblimin rotasyonuyla yürütülen temel eksen faktörlemesi (principal axis factoring) ve Çok Boyutlu Ölçekleme (ÇBÖ - Multidimensional Scaling) analizi sonuçları dikkate alınmıştır. ÇBÖ analizi katılımcıların değerlendirmeleriyle ilişkili boyutların ortaya çıkarılmasını amaçlaması açısından temel bileşenler analizine (principal component analysis) kavramsal olarak benzerdir. Ancak, temel bileşenler analizinden farklı olarak, maddeler arasındaki birlikte değişim matriksinden (covariance matrix) değil, maddeler arasındaki yakınlık matriksinden (proximity matrix) yararlanarak temel boyutları belirler (Ding, 2018). Bu nedenle, ÇBÖ ölçek maddeleri arasındaki yüksek korelasyonlara karşı daha az duyarlıdır.

Bu çalışmada, ÇBÖ analizi için ALSCAL programı kullanılmış ve özellik değerlendirmeleri arasındaki yakınlıkların belirlenmesi için Öklit mesafeleri hesaplanmıştır. Ölçek hazırlanırken kadınsılık ve erkeksilik boyutlarından özellikler seçildiği için model iki boyutlu bir çözümlemeyle oluşturulmuştur. Uyum indeksi olarak Kruskal Stres Formülü I (S) ve RSQ (R kare) katsayıları hesaplanmıştır. Cinsiyet rolü davranışları ise olumsuz davranışları içermediği için ÇBÖ kullanılmamıştır.

Kruskal (1964; akt. Ding, 2018, s.53) stres değeri için kesme noktası değerlerini 0.20 (zayıf), 0.10 (kabul edilebilir), 0.05 (iyi), 0.025 (çok iyi) ve 0.00 (mükemmel olarak) olarak önermiştir. Ancak, ÇBÖ'de ölçeklenecek uyaran sayısı arttıkça ve ölçeklemenin yapıldığı boyut sayısı azaldıkça stres değerinin arttığı belirtilmektedir (Borg, Groenen, ve Mair, 2018; Ding, 2018). RSQ değerinin 1'e yakın yaklaşması, gözlenen yakınlıklarla ölçeklenen yakınlıklar arasındaki uyumun mükemmel yaklaşımını göstermektedir.

2.2. Bulgular ve Tartışma

2.2.1. Cinsiyet Rolü Özelliklerine Yönelik Kalıpyargısal Atıflar

Katılımcıların özellik değerlendirmeleri için frekans dağılımları incelendiğinde “Saygın” sıfatı için normal dağılım oluşmadığı ve katılımcıların çoğunun ($n=196$; %68.77) bu sıfat için “Kararsızım” seçeneğini işaretlediği görülmüştür. Bu nedenle takip eden analizlerden ilgili sıfat çıkartılmıştır. Tek örneklem için t testi sonuçları, tüm sıfatların ölçek orta noktasından sapmasının beklendiği yönde ve anlamlı olduğunu ($p<.001$) göstermiştir. Cohen’in d değeri kadınsı sıfatlar için -0.13 ile -1.27 ($Mdn= -0.53$), erkeksi sıfatlar için ise 0.24 ile 1.34 ($Mdn= .72$) arasında değişmiştir. Söz konusu bulgu, H1’in desteklendiğini, kadınsı özelliklerin kadınlara erkeksi özelliklerin ise erkeklere atfedildiğini göstermiştir (Tablo 2).

KMO ve Bartlett testi veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir ($KMO= .89$, $\chi^2= 6056.08$, $p<.001$). Paralel analiz önerdiği dört faktör toplam varyansın %37.70’ini açıklamıştır (özdeğerler sırasıyla, 6.83, 5.68, 4.56 ve 1.81). Birinci faktör altında EN ve KP, ikinci faktör altında KN ve KP, üçüncü faktör altında EP maddelerinin yüklendiği, dördüncü faktörde ise iki EP maddesinin yer aldığı gözlenmiştir. Ayrıca, “Güç Delisi” ve “Tutkulu” sıfatları hiçbir faktör altında yüklenmemiştir.

ÇBÖ analizi 50 maddenin iki boyut üzerinden ölçeklendiği modelin uyumunun kabul edilebilir olduğunu göstermiştir ($S= .107$; $RSQ= .963$). Maddelerin dağılımı incelendiğinde X ekseninin kadınsılık-erkeksilik boyutunu, Y ekseninin ise olumsuz-olumlu boyutunu yansıttığı görülmüştür. Ancak, “Güç Delisi” sıfatı (EN), EP sıfatlarının arasında yer almıştır.

Nihai ölçekte yer alacak sıfatlara karar vermek için t testi, faktör analizi ve ÇBÖ sonuçları birlikte incelenerek ölçek orta noktasından en az sapan, kuramsal olarak beklenmeyen faktörde yer alan ya da yüksek çapraz yükü olan ve ÇBÖ’de beklenen kadranda yer almayan 12 sıfatın elenmesine karar verilmiştir. Ölçekte tutulan 38 sıfat için paralel analiz önerdiği üç faktör toplam varyansın %38.10’unu açıklamış (özdeğerler sırasıyla, 5.49, 5.08 ve 3.91), birinci faktör altında KP ve EN, ikinci faktörde KN ve üçüncü faktörde EP maddeleri yüklenmiştir (Tablo 2). Ancak, birçok KP maddesinin ikinci ve/veya üçüncü faktörde çapraz yükü olduğu ve “Bakımlı” (KP) sıfatının KN faktöründe yüklendiği görülmüştür.

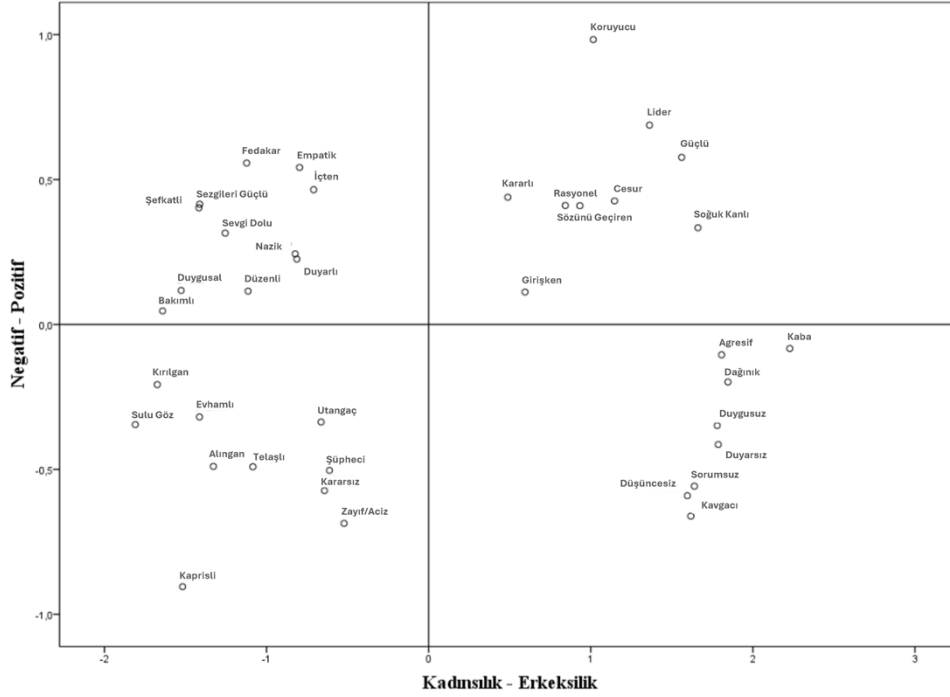
Seçilen 38 maddeyle ÇBÖ yeniden yürütüldüğünde uyum indeksleri iyileşmiştir ($S= .085$; $RSQ= .974$). Elde edilen çözümlemede X ekseninin kadınsılık-erkeksilik boyutunu, Y ekseninin ise olumsuz-olumlu boyutunu yansıttığı; tüm maddelerin ilgili kadranda yer aldıkları gözlenmiştir (Şekil 1). Oluşturulan KP, KN, EP ve EN alt ölçeklerinin iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .91, .84, .78 ve .87 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, seçilen KP (11 madde), KN (10 madde), EP (9 madde) ve EN (8 madde) maddelerinin kadınlara ve erkeklere yönelik kalıpyargısal özellik atıflarını ölçmek için kullanılabileceğini görülmüştür. Faktör analizinden farklı olarak ÇBÖ’nün maddeler arasındaki korelasyondan daha az etkilenmesi (Ding, 2018) bu analizde dört kümede özelliklerin ayrışmasını sağlamış olabilir. ÇBÖ analizinin beklenmedik bulgusu ise kişilik özelliklerini farklılaştıran iki boyutun kadınsılık-erkeksilik ve olumsuz-olumlu şeklinde oluşmuş olmasıdır. Halbuki, Constantinople (1973) ve takibinde Bem (1974) ve Spence v.d.’nin (1975) tartışmaları doğrultusunda kadınsılığın ve erkeksiliğin olumsuzdan olumluya doğru giden iki ayrı boyut olarak gözlenmesi beklenmiştir. Ancak, bulgular cinsiyetlere yönelik kalıpyargılar dikkate alındığında kadınsılık – erkeksiliğin tek bir boyut olarak algılandığına işaret etmiştir.

Tablo 2. Cinsiyet Rol Özelliklerine Yönelik Cinsiyet Atıfları İçin Faktör Yükleri, t Testi Bulguları ve Betimsel İstatistikler

	Beklenen Boyut	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	\bar{X}	SS	t	Cohen d
Kavgacı	EN	.751			3.71	1.04	11.41	0.68
Sorumsuz	EN	.696			3.72	0.92	12.96	0.78
Kaba	EN	.638			4.15	0.78	24.75	1.48
Agresif	EN	.627			3.89	0.88	16.85	1.01
Duyarsız	EN	.616			3.78	0.93	13.85	0.83
Düşüncesiz	EN	.607			3.69	0.92	12.44	0.75
Duygusuz	EN	.579			3.82	0.87	15.58	0.94
Dağınık	EN	.513			3.85	0.88	16.28	0.98
Fedakar	KP	-.454		.331	2.39	1.07	-9.57	-0.57
İçten	KP	-.439			2.63	1.04	-5.95	-0.36
Empatik	KP	-.434		.410	2.50	1.00	-8.38	-0.50
Sevgi Dolu	KP	-.374		.313	2.25	0.97	-12.89	-0.77
Şefkatli	KP	-.357	.370		2.25	1.10	-11.35	-0.68
Düzenli	KP	-.344			2.35	0.95	-11.39	-0.68
Duygusal	KP	-.336	.477		2.10	0.96	-15.54	-0.93
Duyarlı	KP	-.306	.346	.356	2.46	0.93	-9.63	-0.58
Nazik	KP	-.306			2.53	1.02	-7.83	-0.47
Kırılgan	KN		.714		2.02	0.94	-17.38	-1.04
Alıngan	KN		.694		2.18	0.95	-14.51	-0.87
Evhamlı	KN		.662		2.18	0.97	-14.15	-0.85
Sulugöz	KN		.580		1.86	0.82	-23.21	-1.39
Kararsız	KN		.538		2.53	0.90	-8.71	-0.52
Kaprisli	KN		.537	-.387	2.05	0.97	-16.33	-0.98
Telaşlı	KN		.478		2.30	0.93	-12.60	-0.75
Şüpheli	KN		.425		2.61	0.99	-6.63	-0.40
Bakımlı	KP		.423		2.07	0.98	-15.92	-0.95
Zayıf/Aciz	KN		.384		2.56	0.92	-7.98	-0.48
Sezgileri Güçlü	KP		.366	.388	2.22	1.09	-12.01	-0.72
Utangaç	KN		.359		2.59	0.96	-7.15	-0.43
Cesur	EP			.659	3.60	0.90	11.23	0.67
Güçlü	EP			.633	3.81	0.94	14.47	0.87
Kararlı	EP			.614	3.22	0.96	3.88	0.23
Lider	EP			.612	3.72	0.96	12.57	0.75
Girişken	EP			.486	3.24	0.90	4.50	0.27
Sözünü Geçiren	EP			.469	3.35	1.02	5.73	0.34
Koruyucu	EP			.447	3.52	1.14	7.64	0.46
Soğukkanlı	EP			.404	3.83	0.91	15.21	0.91
Rasyonel	EP			.310	3.43	0.96	7.57	0.45

Not. t: tek örneklem için t testi, kriter değer olarak ölçek orta noktası (3 = Kararsızım) alınmıştır. Tüm t değerleri $p < .001$ 'de anlamlıdır. KP: Kadınsı Pozitif özellik, KN: Kadınsı Negatif özellik, EP: Erkeksi Pozitif özellik, EN: Erkeksi Negatif özellik. Ölçek ortalamalarındaki artış ilgili özelliğin erkeklere daha fazla atfedildiğini göstermektedir.

Şekil 1. Cinsiyet Rolü Özelliklerine Yönelik Kalıpyargısal Atıflara Dair ÇBÖ Sonuçları

2.2.2. Cinsiyet Rolü Davranışlarına Yönelik Kalıpyargısal Atıflar

Tek örneklem için *t* testi sonuçları, H1'in desteklendiğini ve tüm davranışlar için ortalamaların ölçek orta noktasından beklendiği yönde anlamlı şekilde saptığını göstermiştir. Cohen'in *d*'si KD için -0.72 ile -1.79 (*Mdn* = -0.88), ED için ise 0.56 ile 1.83 (*Mdn* = 1.34) arasında değişmiştir. KMO ve Bartlett testi sonuçları, analiz için veri setinin uygun olduğunu göstermiştir (*KMO* = .93, $\chi^2 = 3835.89$, $p < .001$). Paralel analiz önerdiği iki faktör toplam varyansın %44'ünü açıklamış, birinci faktör (özdeğer= 6.61) altında KD, ikinci faktörün altında (özdeğer= 5.22) ise ED maddeleri toplanmıştır.

Ölçeği kısaltmak için *t* testinde ölçek orta noktasından en fazla farklılaşan ve faktör analizinde ilgili olduğu faktörde en yüksek faktör yüküne sahip olan kadınsı ve erkeksi davranışlardan altışar madde seçilmiştir. Seçilen maddelerle yürütülen faktör analizi sonuçları, paralel analiz önerdiği iki faktörün toplam varyansın %47.70'ini açıkladığını, birinci faktörde (özdeğer= 2.96) erkeksi, ikinci faktörde (özdeğer= 2.76) ise kadınsı davranışların toplandığını göstermiştir (Tablo 3). Ancak, erkeksi davranışlar arasında yer alan "Spor programları izlemek" maddesinin kadınsı davranışlarda negatif yüklendiği görülmüştür. Kadınsı davranışlar için alfa katsayısı .82, erkeksi davranışlar için ise .85 olarak hesaplanmıştır.

2.2.3. Cinsiyet Rol Özellikleri ve Davranışlarına Yönelik Kalıpyargısal Atıflar Arasındaki İlişkiler

Özellik ve davranış atıfları arasındaki korelasyonlar incelendiğinde H2a'nın kadınsı özellik ve davranışlar için desteklendiği görülmüştür. Beklendiği gibi, KP ve KN ile KD arasındaki korelasyonların pozitif yönde olduğu bulunmuştur. Erkeksi özellik ve davranışlar için ise H2a kısmen desteklenmiştir. EP ve EN'nin ED ile korelasyonlarının beklendiği şekilde pozitif yönde olduğu, ancak EP ve EN arasındaki korelasyonun anlamlı olmadığı bulunmuştur (Tablo 4).

Farklı cinsiyetlere atfedilen özellik ve davranışlar arasındaki korelasyonlar H2b'yi kısmen desteklemiştir. KN ile EN ve KD ile ED arasındaki negatif yönlü korelasyonlar bu özellik ve davranışların

cinsiyetleri birbirinden dışlayıcı şekilde atfedildiğine işaret etmiştir. Ancak, KP ve EP arasındaki pozitif korelasyon, olumlu özelliklerin cinsiyetleri farklılaştırıcı şekilde atfedilmediğini göstermiştir.

Tablo 3. Cinsiyet Rol Davranışlarına Yönelik Atıflar İçin Faktör Yükleri, t Testi Bulguları ve Betimsel İstatistikler

	ED	KD	\bar{X}	SS	t	Cohen d
Ampulleri değiştirmek	.810		4.15	0.94	20.59	1.23
Araba Yıkamak	.760		4.37	0.88	26.01	1.56
Mangal yakmak	.732		4.48	0.85	29.16	1.74
Evde boya badana yapmak	.641		4.18	0.90	21.93	1.31
Vücut geliştirme antrenmanı yapmak	.593		4.28	0.93	23.05	1.38
Spor programları izlemek	.382	-.312	4.37	0.86	26.75	1.60
Bebek Bakmak		.726	2.10	0.91	-16.39	-0.98
Bulaşıkları veya çamaşırları yıkamak		.716	2.11	0.95	-15.70	-0.94
Ev Dekorasyonu ile ilgilenmek		.594	2.07	0.96	-16.14	-0.97
İşyerini çiçeklerle süslemek		.583	1.81	0.97	-20.60	-1.23
'Sabah Şekerleri' gibi programlar izlemek		.565	1.62	0.84	-27.43	-1.65
Pilates yapmak		.362	1.53	0.76	-32.33	-1.94

Not. t: tek örneklem için t testi, kriter değer olarak ölçek orta noktası (3=Kararsızım) alınmıştır. Tüm t değerleri $p<.001$ 'de anlamlıdır. KD: Kadınsı Davranış, ED: Erkeksi Davranış. Ölçek ortalamalarındaki artış ilgili davranışın erkeklere daha fazla atfedildiğini göstermektedir.

Tablo 4. Cinsiyet Rol Özellikleri ve Davranışlarına Yönelik Atıflar ve Cinsiyetçilik Arasındaki Korelasyonlar

	\bar{X}	SS	KP	KN	EP	EN	KD	ED	DC
KP	2.34	0.71	-						
KN	2.29	0.56	.50***	-					
EP	3.53	0.57	.26***	-.29***	-				
EN	3.83	0.64	-.65***	-.39***	.09	-			
KD	1.87	0.63	.39***	.49***	-.23***	-.40***	-		
ED	4.30	0.68	-.26***	-.41***	.33***	.49***	-.63***	-	
DC	3.53	1.03	.27***	-.11	.37***	-.12*	-.08	.21***	-
KC	3.63	1.04	-.01	-.03	.09	.20**	-.11	.29***	.40***

* $p<.05$, ** $p<.01$, *** $p<.001$. Not. Kalıpyargısal atıflarda puanların artışı ilgili özellik ya da davranışın erkeklere daha fazla atfedildiğini göstermektedir. KP: Kadınsı Pozitif özellik, KN: Kadınsı Negatif özellik, EP: Erkeksi Pozitif özellik, EN: Erkeksi Negatif özellik, KD: Kadınsı Davranış, ED: Erkeksi Davranış, DC: Düşmanca Cinsiyetçilik, KC: Korumacı Cinsiyetçilik.

2.2.4. Cinsiyet Rollerine Yönelik Kalıpyargısal Atıflarla Cinsiyetçilik Arasındaki İlişkiler

Korelasyon analizi bulguları H3'ü kısmen desteklemiştir. Düşmanca cinsiyetçilik ile KN arasındaki korelasyon beklendiği şekilde negatif yönde olsa da anlamlı olmadığı görülmüştür (H3a). Ancak, düşmanca cinsiyetçiliğin EP'yi erkeklere atfetmeyi arttırdığı bulunmuştur (H3b). Korumacı cinsiyetçilik ile KP arasındaki korelasyonun ise anlamlı olmadığı, H3c'nin desteklenmediği görülmüştür. H3d ise sadece erkeksi davranışlar için desteklenmiştir. Hem düşmanca hem de korumacı cinsiyetçiliğin ED'yi erkeklere atfetmeyle ilişkili olduğu, KD ile ise cinsiyetçiliğin ilişkili olmadığı görülmüştür.

2.2.5. Cinsiyet Rolü Kalıpyargısal Atıflarının Demografik Özelliklere Göre Farklılaşması

Bağımsız gruplar için *t* testleri H4a'nın olumlu özellikler ve erkeksi davranışlar için desteklendiğini göstermiştir (Tablo 5). Kadınlar KP'yi, erkekler ise EP ile ED'yi iç gruplarına daha fazla atfetmiştir. H4b ise sadece EN için desteklenmiş, erkekler EN'yi iç gruplarına daha az atfetmiştir.

Katılımcıların sadece 41'i (%14.64) üniversite öğrencisi olduğu için öğrenci olmayanlar katılımcılardan 50'si seçkisiz olarak seçilerek ikili karşılaştırmalar yapılmıştır (Tablo 6). Böylece, varyansların homojenliği varsayımının sağlanması amaçlanmıştır. Bulgular, H4c'nin sadece kadınsı olumsuz özelliklerle her iki cinsiyete yönelik davranış atıfları için desteklendiğini göstermiştir. Öğrenci olmayan katılımcılar KN ve KD'yi kadınlara, ED'yi ise erkeklere daha fazla atfetmiştir. Söz konusu bulgular cinsiyet rolü davranışları açısından öğrenci olmayanların daha kalıpyargısal değerlendirmeler yapma eğiliminde olduğu yönündeki hipotezimizi kısmen desteklemiştir.

Tablo 5. Cinsiyet Rol Özellik ve Davranışlarına Yönelik Atıflarda (Çalışma 1) ve Benlik Kavramında (Çalışma 2) Cinsiyet Farklılaşmaları

	Kalıpyargısal Atıflar (Çalışma 1)						Benlik Kavramı (Çalışma 2)					
	Kadın		Erkek		t	Cohen d	Kadın		Erkek		t	Cohen d
	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS			\bar{X}	SS	\bar{X}	SS		
KP	2.07	0.58	2.57	0.71	-6.35***	-0.76	4.26	0.54	4.16	0.58	1.56	0.16
KN	2.30	0.58	2.26	0.53	0.59	0.07	2.87	0.77	2.44	0.73	6.54***	0.67
EP	3.27	0.50	3.76	0.53	-7.85***	-0.94	3.52	0.74	3.88	0.64	-5.45***	-0.56
EN	3.93	0.64	3.76	0.61	2.28*	0.27	1.67	0.51	2.09	0.64	-6.21***	-0.64
KD	1.91	0.69	1.82	0.53	1.21	0.15	4.37	0.73	3.64	0.62	9.01***	0.93
ED	4.15	0.72	4.45	0.59	-3.81***	-0.46	2.65	0.91	3.55	0.80	-11.24***	-1.160

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$. Not. KP: Kadınsı Pozitif Özellik, KN: Kadınsı Negatif Özellik, EP: Erkeksi Pozitif Özellik, EN: Erkeksi Negatif Özellik, KD: Kadınsı Davranış, ED: Erkeksi Davranış. Kalıpyargısal atıflarda puanların artışı ilgili özellik ya da davranışın erkeklere daha fazla atfedildiğini göstermektedir.

Tablo 6. Cinsiyet Rol Özellik ve Davranışlarına Yönelik Atıflarda (Çalışma 1) ve Benlik Kavramında (Çalışma 2) Öğrenci ve Öğrenci Olmayanlar Arasındaki Farklılaşmalar

	Kalıpyargısal Atıflar (Çalışma 1)						Benlik Kavramı (Çalışma 2)					
	Öğrenci (n=42)		Diğer (n=50)		t	d	Öğrenci (n=219)		Diğer (n=183)		t	Cohen d
	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS			\bar{X}	SS	\bar{X}	SS		
KP	2,40	0,98	2,34	0,73	0,35	0,07	4,23	0,55	4,20	0,56	0,54	0,05
KN	2,47	0,63	2,18	0,63	2,19*	0,46	2,69	0,82	2,66	0,73	0,27	0,03
EP	3,30	0,76	3,56	0,61	-1,83	-0,38	3,71	0,74	3,65	0,69	0,77	0,08
EN	3,59	0,81	3,89	0,72	-1,88	-0,39	1,87	0,62	1,85	0,60	0,40	0,04
KD	2,19	0,71	1,83	0,65	2,53*	0,53	4,03	0,77	4,07	0,78	-0,54	-0,05
ED	3,81	0,86	4,40	0,58	-3,96***	-0,83	3,09	0,97	3,01	0,97	0,83	0,08

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$. Not. KP: Kadınsı Pozitif Özellik, KN: Kadınsı Negatif Özellik, EP: Erkeksi Pozitif Özellik, EN: Erkeksi Negatif Özellik, KD: Kadınsı Davranış, ED: Erkeksi Davranış. Kalıpyargısal atıflarda puanların artışı ilgili özellik ya da davranışın erkeklere daha fazla atfedildiğini göstermektedir.

3. Çalışma 2: Toplumsal Cinsiyet Benlik Kavramı Bağlamında Kadınsılık ve Erkeksilik

İlk çalışmada belirlenen cinsiyet kalıpyargılarından hareketle cinsiyet rolü benlik kavramı özellikleri ve davranışları ölçeklerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, belirlenen özellik ve davranışları katılımcıların kendilerine ne derece uygun gördüklerini belirtmeleri istenmiştir. Böylece, cinsiyet rolü özellikleri için kadınsılığın ve erkeksiliğin iki ayrı boyut olarak gözlenmesi ve ölçeğin kadınsı/erkeksi X

olumlu/olumsuz olmak üzere dört faktörlü bir yapı sergilemesi beklenmiştir. Cinsiyet rolü davranışlarının ise kadınsı ve erkeksi olmak üzere iki boyutlu bir yapı sergilemesi beklenmiştir. Ayrıca, Athenstaedt'in (2003) önerileri doğrultusunda katılımcıların belli bir cinsiyet rolü özellik ve davranışları benimseme (içselleştirme) düzeyleri arasında pozitif, diğer cinsiyetin olumsuz özellikleri benimseme düzeyleri arasında ise negatif yönde korelasyonlar beklenmiştir (H5; birleşme geçerliliği). Bu doğrultuda, KP, KN ve KD arasında pozitif yönde, bu değişkenlerle EN arasında ise negatif yönde korelasyonlar beklenmiştir (H5a). Benzer şekilde, EP, EN ve ED arasında pozitif, bu değişkenlerle KN arasında ise negatif yönde korelasyonlar beklenmiştir (H5b).

Geliştirilen ölçeklerin kriter geçerliliğini incelemek için bu ölçeklerden alınan puanların çekirdek cinsiyet kimliği, cinsiyetle kimliklenme ve katılımcı cinsiyetiyle ilişkileri incelenmiştir (H6). Kendisini daha fazla kadınsı hissedenlerin KP, KN ve KD'yi daha fazla benimsemesi, EN'yi ise daha az benimsemesi, daha fazla erkeksi hissedenlerin ise EP, EN ve ED'yi daha fazla benimsemesi, KN'yi ise daha az benimsemesi beklenmiştir (H6a). Bu örüntünün kimliklenme için de gözlenmesi beklenmiştir. Böylece, kadınların (erkeklerin) iç grupla kimliklenme düzeyi ile KP, KN ve KD arasında pozitif, EN arasında ise negatif korelasyonlar beklenmiştir (H6b; erkeklerde ise EP, EN, ve ED ile pozitif, KN ile negatif). Benzer şekilde, kadınların KP, KN ve KD'yi erkeklerden daha fazla, EP, EN ve ED'yi ise daha az benimsemesi beklenmiştir (H6c). Ayrıca, cinsiyetçiliğin kendi cinsiyet grubunun olumlu özelliklerini ve davranışlarını benimseme, diğer cinsiyetin olumsuz özelliklerini benimsememeye ilişkili olması beklenmiştir (H7). Böylece, kadınlar cinsiyetçiliğin artmasıyla birlikte KP, KN ve KD'nin artması ve EN'nin azaltması, erkeklerde ise bu örüntünün tersinin gözlenmesi beklenmiştir. Son olarak, üniversite öğrencilerinin cinsiyet rolü özellik ve davranışlarının öğrenci olmayanlardan daha az benimsemeleri beklenmiştir (H8).

3.1. Yöntem

3.1.1. Katılımcılar

Çalışmada 458 katılımcılık bir örnekleme ulaşılmıştır, ancak ölçek maddelerini boş bırakan ($n= 7$), dikkat sorularında başarısız olan ($n= 44$) ve çok değişkende uç değer ($n= 5$) olan katılımcıların veri setinden çıkartılmasıyla analizler 402 katılımcının (221 kadın, 175 erkek ve 6 belirtmeyen) verisi üzerinden yürütülmüştür. Katılımcıların yaşları 18 ile 58 arasında değişmiştir ($\bar{X}= 25.56$, $SS= 7.45$; Tablo 1) Katılımcıların 219'u üniversite öğrencilerinden (%54.61), geri kalanı ise öğrenci olmayan bireylerden oluşmuştur. Öğrenci olmayanların katılımcıların %87.91'i ön lisans ya da üzeri düzeyinde eğitimi olduğunu bildirmiştir. Öğrenci ve öğrenci olmayan örneklemlerde anne-baba eğitimlerinin benzer olduğu ve her iki örnekleme de babaların eğitim düzeyinin (ön lisans ve üzeri eğitim, sırasıyla %30.28, %31.07) annelerinkinden (ön lisans ve üzeri eğitim, sırasıyla %15.53, %14.61) yüksek olduğu görülmüştür.

3.1.2. Veri Toplama Araçları

3.1.2.1. Toplumsal Cinsiyet Rolü Özellikleri Ölçeği

Birinci çalışmada belirlenen 11 KP, 10 KN, 9 EP ve 8 EN olmak üzere toplam 38 kişilik özelliği katılımcılara sunularak bu özelliklerin kendilerine ne derece uyduğunu 5'li skala üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir (1= bana kesinlikle uymuyor, 5= bana kesinlikle uyuyor). Ölçek puanlarındaki artış katılımcının ilgili kişilik özelliğini daha fazla benimsediğini göstermektedir. Ölçeğin psikometrik özellikleri bulgular bölümünde sunulmuştur.

3.1.2.2. Toplumsal Cinsiyet Rolü Davranış Tercihleri Ölçeği

Birinci çalışmada belirlenen 6 kadınsı ve 6 erkeksi davranış katılımcılara 5'li skala üzerinden sunulmuştur (1= bana kesinlikle uymuyor, 5= bana kesinlikle uyuyor). Ölçek günlük hayatta herkesin

sergileyebileceği davranışları içerdiği için ölçeğin yönergesinde katılımcıdan diğer insanlar izlerken bu davranışı sergilemenin ne derece kendisine uygun olduğunu belirtmesi istenmiştir. Böylece, davranışların uygunluğunun yapılabirlik ya da beceri açısından değerlendirilmemesi amaçlanmıştır. Ölçek puanlarındaki artış katılımcının ilgili davranışı daha çok benimsediğini göstermektedir. Ölçeğin psikometrik özellikleri bulgular bölümünde sunulmuştur.

3.1.2.3. Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği (ÇDCÖ)

Birinci çalışmadaki ölçek kullanılmıştır

3.1.2.4. Sosyal Kimliklenme Ölçeği (SKÖ)

Ventura (2012) tarafından geliştirilen ölçek maddeleri cinsiyet kimliğini ölçecek şekilde değiştirilerek oluşturulmuştur (örn. “Diğer kadınlar [erkekler] ile çok ortak noktamız var.”). Ventura (2012) ölçeğin bağıllık ($\alpha = .84$), merkezilik ($\alpha = .70$) ve olumlu/olumsuz etki ($\alpha = .84$) olmak üzere üç faktör içerdiğini belirtmiştir. Mevcut çalışmanın bulguları üç faktörlü yapının tekrarlanmadığını ve alt ölçekler için güvenilirlik katsayılarının çok düşük olduğunu göstermiştir. Bu nedenle ölçeğin tek boyutlu olarak kullanılmasına karar verilmiş ve madde analizi sonucunda ölçekteki beş madde çıkarılmıştır (örn. “Genellikle bir kadın [erkekler] olmam üzerine düşünürüm.”). Geri kalan yedi madde için güvenirliliğin kabul edilebilir sınırdan olduğu görülmüştür ($\alpha = .69$). Mevcut çalışmada 5’li skalada (1 = Kesinlikle Katılıyorum; 5 = Kesinlikle Katılmıyorum) sunulan ölçekten alınan puanlardaki artış, kişinin cinsiyet grubuyla daha fazla kimliklendiğini göstermektedir.

3.1.2.5. Geleneksel Erkeklik Kadınlık Ölçeği (GEKÖ)

Kachel v.d. (2016) tarafından geliştirilen altı maddelik ölçek kişinin kendisini ne kadar erkeksi-kadını gördüğünü, erkeksi-kadını olmak istediğini ve erkeksi-kadınlıkla ilgili geleneksel kurullarla ne kadar özdeşleştiğini ölçmektedir (örn. “Kendimi[erkeksi-kadını] olarak değerlendiririm.”). Ölçek maddeleri 7’li skala üzerinden değerlendirilmektedir (1 = Tamamen erkeksi; 7 = Tamamen kadını). Ölçeğin Türkçe formu, ölçeğin uyarılma çalışmasını yapmakta olan Sakallı ve Demir’den (2023) temin edilmiştir. Mevcut çalışmada özdeğeri 5.19 olan tek bir faktörün toplam varyansın %86.41’ini açıkladığı bulunmuştur (KMO = .92; $\chi^2 = 3408.79$, $p < .001$). Ölçeğin alfa değerinin .97 olduğu görülmüştür.

3.1.2.6. Sosyodemografik Bilgi Formu

Katılımcılardan cinsiyet, yaş, meslek, ebeveyn eğitim durumu bilgilerini belirtmeleri istenmiştir.

3.1.3. İşlem

Çalışmanın etik kurul izni veri toplama aşamasından önce Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan alınmıştır. Katılımcılardan, ölçekleri doldurmadan önce gönüllü onam alınmıştır. Veri toplanması için birinci çalışmadaki işlemler takip edilmiştir.

3.2. Bulgular ve Tartışma

3.2.1. Toplumsal Cinsiyet Rolü Özellikleri Ölçeğinin Yapı Geçerliliği

Paralel analizin önerdiği 5 faktör toplam varyansın %42.10’unu açıklamıştır (özdeğerleri sırasıyla, 4.33, 4.10, 3.83, 2.16 ve 1.57). Birinci faktörü çoğunlukla EP, ikinci faktörü KP ve EN, üçüncü faktörü ise çoğunlukla KN maddelerinin oluşturduğu; dördüncü faktörde yer alan dört maddenin ve beşinci faktörde yer alan üç maddenin KP ve EN maddelerinin karması olduğu görülmüştür. Bulgular cinsiyet rolü kalıpyargıları gibi benlik kavramının üç faktörlü bir yapısı olabileceğine işaret ettiği için yanlış faktör altında yüklenen sekiz madde çıkarılarak analiz üç faktöre zorlanmıştır. Bulgular, üç faktörün toplam varyansın %38.30’unu açıkladığını (özdeğerler sırasıyla 4.20, 4.11, 3.19), birinci faktör altında EP

özelliklerin, ikinci faktörde KP ve EN özelliklerin, üçüncü faktörde ise KN özelliklerin toplandığını göstermiştir (Tablo 7). Ancak, “içten” ve “fedakar” (KP) maddeleri birinci faktörde de yük almıştır.

Tüm ölçek maddeleriyle yürütülen ÇBS sonuçları, iki boyutlu çözümlemenin veriye uyumunun kabul edilebilir olduğunu ($S = .145$, $RSQ = .885$), faktör analizinde sorunlu olduğu tespit edilen sekiz özelliğin yanlış kadrarlarda yer aldığını göstermiştir. Bu maddeler çıkartılarak yürütülen iki boyutlu çözümlemenin veriye uyumunun arttığı ($S = .115$, $RSQ = .928$), X ekseninin erkeksilik-kadınsılık, Y ekseninin ise olumsuz-olumlu boyutlarını yansıttığı ve “içten” ve “fedakar” özellikleri de dahil olmak üzere tüm ölçek maddelerinin ilgili oldukları kadrarlarda toplandıkları görülmüştür (Şekil 2). Ayrıca, oluşturulan KP (7 madde), KN (8 madde), EP (8 madde) ve EN (7 madde) alt ölçeklerinin alfa güvenilirlik katsayılarının kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür (sırasıyla, .79, .80, .85 ve .76).

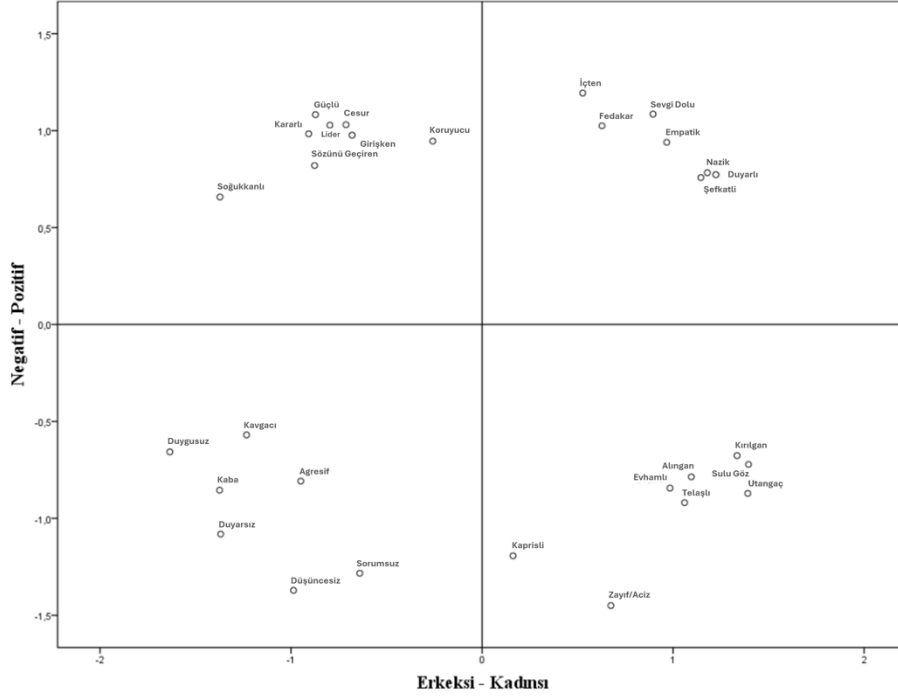
Tablo 7. Cinsiyet Rol Özellikleri İçin Faktör Yükleri, Cinsiyet Farklılaşmaları ve Betimsel İstatistikler

	Beklenen Boyut	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Kadın		Erkek		t	Cohen d
					\bar{X}	SS	\bar{X}	SS		
Lider	EP	.743			3.38	1.15	3.76	1.10	-3.37***	-0.34
Cesur	EP	.711			3.45	1.06	3.90	0.89	-4.52***	-0.46
Güçlü	EP	.695			3.78	0.97	4.03	0.86	-2.69**	-0.27
Girişken	EP	.677			3.34	1.13	3.70	1.08	-3.24**	-0.33
Sözünü Geçiren	EP	.673			3.37	1.04	3.61	0.98	-2.33*	-0.24
Koruyucu	EP	.575			4.15	0.86	4.38	0.68	-2.89**	-0.29
Kararlı	EP	.570			3.48	1.13	3.90	0.93	-3.99***	-0.40
Soğukkanlı	EP	.407			3.23	1.17	3.79	1.02	-4.99***	-0.51
Duyarsız	EN		.638		1.38	0.65	1.79	0.90	-5.39***	-0.55
Şefkatli	KP		-.603		4.47	0.69	4.25	0.88	2.79**	0.28
Kaba	EN		.602		1.35	0.63	1.85	0.92	-6.42***	-0.65
Duygusuz	EN		.590		1.62	0.92	2.06	1.17	-4.20***	-0.43
Sevgi Dolu	KP		-.584		4.00	0.90	3.97	1.01	0.36	0.04
Düşüncesiz	EN		.578		1.35	0.61	1.62	0.79	-3.81***	-0.39
Kavgacı	EN	.363	.574		1.81	0.99	2.42	1.25	-5.37***	-0.54
Duyarlı	KP		-.559		4.32	0.71	4.11	0.93	2.50*	0.25
Nazik	KP		-.526		4.20	0.76	4.09	0.96	1.30	0.13
Agresif	EN		.503	.321	2.85	1.20	3.04	1.20	-1.56	-0.16
İçten	KP	.347	-.383		4.38	0.75	4.33	0.73	0.65	0.07
Sorumsuz	EN		.362		1.42	0.72	1.88	0.94	-5.50***	-0.56
Empatik	KP		-.362		4.39	0.78	4.13	0.92	3.02**	0.31
Fedakâr	KP	.321	-.351		4.11	0.88	4.22	0.86	-1.24	-0.13
Alıngan	KN			.708	3.05	1.28	2.81	1.17	1.88	0.19
Kırılgan	KN			.695	3.56	1.15	2.93	1.24	5.20***	0.53
Telaşlı	KN			.683	2.97	1.31	2.50	1.19	3.65***	0.37
Sulugöz	KN			.620	2.92	1.46	2.10	1.20	6.02***	0.61
Evhamlı	KN			.577	2.95	1.26	2.63	1.27	2.52*	0.26
Kaprisli	KN			.442	2.21	1.17	2.04	1.07	1.52	0.15
Utangaç	KN			.380	3.38	1.14	2.87	1.21	4.27***	0.43
Zayıf/Aciz	KN			.322	1.81	0.93	1.66	0.92	1.59	0.16

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$. Not. KP: Kadınsı Pozitif özellik, KN: Kadınsı Negatif özellik, EP: Erkeksi Pozitif özellik, EN: Erkeksi Negatif özellik.

Faktör analizi ve ÇBÖ bulguları 30 maddelik ölçeğin yapı geçerliliğini desteklemiştir. Faktör analizinde kadınsı olumlu ve erkeksi olumsuz özelliklerin ayrılmadığını gözlense de ÇBÖ bulguları maddelerin dört kadrana dağılımının beklendik şekilde olduğunu göstermiştir. Söz konusu durum,

kalıpyargısal atıflarla (Çalışma 1) cinsiyet rolü benlik kavramı özelliklerinin benzer bir yapıya sahip olduğuna işaret etmiştir.

Şekil 2: Cinsiyet Rolü Özellikleri Benlik Kavramına Dair ÇBÖ Sonuçları

3.2.2. Toplumsal Cinsiyet Rolü Davranış Tercihleri Ölçeğinin Yapı Geçerliliği

KMO ve Bartlett testi sonuçları veri setinin faktör analizine uyumunun orta düzeyde olduğunu göstermiştir ($KMO = .75$; $\chi^2 = 1110.34$, $p < .001$; Dziuban ve Shirkey, 1974). Paralel analizin önerdiği iki faktör toplam varyansın %35.30'unu açıklamış (özdeğerler sırasıyla, 2.16, 2.08) ve ilk faktörün altında ED, ikinci faktörün altında ise KD maddeleri yüklenmiştir (Tablo 8). Ayrıca, KD ve ED alt ölçekleri için güvenilirliklerin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür (sırasıyla, $\alpha = .74$ ve $\alpha = .75$).

Tablo 8. Cinsiyet Rol Davranışları İçin Faktör Yükleri, t Testi Bulguları ve Betimsel İstatistikler

	ED	KD	Kadın		Erkek		t	Cohen d
			\bar{X}	SS	\bar{X}	SS		
Araba yıkamak	.790		2.45	1.40	3.58	1.40	-8.03***	-0.81
Mangal yakmak	.637		2.85	1.45	4.09	1.12	-9.39***	-0.95
Evde boya badana yapmak	.602		2.83	1.39	3.14	1.45	-2.20*	-0.22
Ampulleri değiştirmek	.573		3.08	1.51	4.01	1.23	-6.61***	-0.67
Spor programları izlemek	.452		2.41	1.30	3.35	1.60	-6.47***	-0.66
Vücut geliştirme antrenmanı yapmak	.377		2.35	1.32	3.12	1.45	-5.49***	-0.56
İşyerini çiçeklerle süslemek		.656	3.15	1.51	2.22	1.32	6.41***	0.65
Bebek Bakmak		.654	3.39	1.42	2.71	1.35	4.80***	0.49
Ev Dekorasyonu ile ilgilenmek		.619	4.06	1.14	3.25	1.41	6.30***	0.64
Bulaşıkları veya çamaşırları yıkamak		.549	3.72	1.37	3.18	1.36	3.94***	0.40
Pilates yapmak		.497	2.92	1.48	1.38	0.81	12.34***	1.25

'Sabah Şekerleri' gibi programlar izlemek	.434	1.99	1.31	1.34	0.83	5.67***	0.57
---	------	------	------	------	------	---------	------

* p<.05, ** p<.01, *** p<.001. Not. KD: Kadınsı Davranış, ED: Erkeksi Davranış.

3.2.3. Cinsiyet Rolü Benlik Kavramı Ölçeklerinin Birleşme Geçerliliği

Cinsiyet rolü özellikleri ve davranışları arasındaki korelasyonlar kadın ve erkek örneklemeleri için ayrı ayrı hesaplanmıştır (Tablo 9). Bulgular, cinsiyet rol özellikleri arasındaki ilişkilerin kadın ve erkek örneklemelerinde benzer olduğuna işaret etmiştir. Her iki örnekte de KP, KN ve KD arasında pozitif yönde korelasyonlar gözlenmiştir (H5a). Bu özelliklerin EN ile korelasyonları ise H5a'yı kısmen desteklemiştir. KP ile EN arasındaki her iki örnekte de beklenik şekilde negatif korelasyon olduğu, KD ile EN arasındaki korelasyonun benzer güçte ve negatif yönde olsa da sadece kadın örneğinde anlamlı olduğu, KN ile EN arasındaki korelasyonun ise her iki örnekte de anlamlı olmadığı görülmüştür. Ayrıca, EP, EN ve ED arasındaki korelasyonların H5b'yi destekler şekilde pozitif yönlü olduğu görülmüştür. Ancak, erkek örneğinde EP ile EN arasındaki korelasyonun anlamlı olmadığı bulunmuştur. EP ile KN korelasyonun her iki örnekte de beklenik şekilde negatif yönlü olduğu görülmüştür. Ancak, ED ile KN arasında her iki örnekte de benzer şekilde negatif yönlü korelasyon gözlenirse de bu korelasyonun sadece erkek örneğinde anlamlı olduğu görülmüştür. Söz konusu bulgular H5'in kısmen desteklendiğine, KN ile EN'yi benimsemenin ilişkisiz olduğuna ve bir cinsiyetin davranışını benimseme ile diğer cinsiyetin olumsuz özelliklerini benimsememe arasındaki ilişkinin davranış, kişinin kendi cinsiyeti ile ilgiliyse daha güçlü olduğuna işaret etmiştir.

Tablo 9: Cinsiyet Rol Özellikleri, Davranışları ve Cinsiyetçilik Arasındaki Korelasyonlar

	KP	KN	EP	EN	ED	KD	GEK	Kimlik	KC	DC
KP	-	.14*	.28***	-.43***	.10	.19**	.22***	.19**	.20**	.18**
KN	.22**	-	-.23***	.04	-.10	.03	.21**	-.04	.12	.03
EP	.24**	-.28***	-	.16*	.17*	.11	.09	.09	.23***	.34***
EN	-.50***	.09	.06	-	.06	-.14*	-.24***	-.12	-.06	-.03
ED	.17*	-.20**	.42***	.07	-	.39***	-.16*	.00	-.14	-.12
KD	.27***	.14	.00	-.13	.29***	-	.12	.16*	-.06	-.04
GEK	-.06	.08	-.19*	.01	-.14	.13	-	.26***	.34***	.26***
Kimlik	.04	-.17*	.26***	.00	.34***	.03	-.39***	-	.06	.05
KC	.33***	.10	.21**	-.16*	.20**	.09	-.04	.19*	-	.65***
DC	-.03	-.01	.04	.19*	.08	-.06	-.19*	.22**	.27***	-

* p<.05, ** p<.01, *** p<.001. Not. Kadın örnekleminde elde edilen korelasyonlar üst, erkek örnekleminde elde edilenler ise alt köşegende sunulmuştur. KP: Kadınsı Pozitif özellik, KN: Kadınsı Negatif özellik, EP: Erkeksi Pozitif özellik, EN: Erkeksi Negatif özellik, KD: Kadınsı Davranış, ED: Erkeksi Davranış, GEK: Geleneksel Erkeksilik-Kadınsılık (çekirdek cinsiyet kimliği), KC: Korumacı Cinsiyetçilik, DC: Düşmanca Cinsiyetçilik

Korelasyonlar analizlerinden elde edilen ilginç bir bulgu her iki örnekte de KP ile EP ve KD ile ED arasında pozitif yöndeki korelasyonların anlamlı olduğu, ancak KN ile EN arasındaki korelasyonun anlamlı olmadığıdır. Söz konusu bulgu, cinsiyet rolü özellikleri ve davranışları olumlu olduğunda katılımcıların kendilerini diğer cinsiyetten farklılaştırma eğilimi göstermediklerini düşündürmektedir (Athenstaedt, 2003; Van De Vijver, 2007).

3.2.4. Cinsiyet Rolü Benlik Kavramı Ölçeklerinin Kriter Geçerliliği

3.2.4.1. Çekirdek Cinsiyet Kimliği ve Cinsiyetle Kimliklenmeyle İlişkiler (H6a ve H6b)

Cinsiyet rol özellik ve davranışlarıyla çekirdek cinsiyet kimliği arasındaki ilişkiler incelendiğinde (H6a) kadınların kadınsı çekirdek kimliği benimsemesiyle birlikte KP ve KN özellikleri benimseme düzeyinin

arttığı, EN özellikleri ve ED'yi benimseme düzeyinin ise azaldığı görülmüştür. Erkeklerde ise çekirdek cinsiyet kimliğini benimseme düzeyiyle birlikte sadece EP özellikleri benimsemesinin arttığı görülmüştür. Söz konusu bulgu H6a'nın kadınlar için desteklendiğini göstermiştir. Kimliklenmeyle ilişkiler incelendiğinde ise (H6b) kadınların kadın olmakla kimliklenme düzeyinin artmasıyla birlikte KP ve KD'yi benimseme düzeyinin arttığı görülmüştür. Erkeklerin ise erkek olmakla kimliklenmedeki artışla birlikte EP ve ED'yi benimseme düzeyinin arttığı, KN'yi benimseme düzeyinin ise azaldığı görülmüştür. Söz konusu bulgu, H6b'nin kısmen desteklendiğini göstermiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, bulgular, cinsiyet rol özellik ve davranışlarını benimsemeyle kadınlarda çekirdek cinsiyet kimliğinin, erkeklerde ise kimliklenmenin daha güçlü şekilde ilişkili olduğuna işaret etmiştir.

3.2.4.2. Cinsiyete Göre Farklılaşmalar (H6c)

Cinsiyet rolü özellikleri üzerinde yürütülen 2(Cinsiyet: Kadın-Erkek) X 2(Cinsiyet Rolü: Kadınsı-Erkeksi) X 2(Özellik: Olumlu-Olumsuz) son iki faktörde tekrarlı ölçüm karma ANOVA bulguları, cinsiyet rolü ve özellik ana etkilerinin, cinsiyet rolü*cinsiyet ve cinsiyet rolü*özellik ikili etkileşim etkilerinin anlamlı olduğunu göstermiştir (sırasıyla, $F(1, 378) = 277.60, p < .001, \eta_k^2 = .42$; $F(1, 378) = 1875.84, p < .001, \eta_k^2 = .83$; $F(1, 378) = 74.13, p < .001, \eta_k^2 = .16$; $F(1, 378) = 41.42, p < .001, \eta_k^2 = .09$). Ayrıca, cinsiyet*cinsiyet rolü*özellik üçlü etkileşiminin anlamlı olduğu gözlenmiştir ($F(1, 378) = 21.86, p < .001, \eta_k^2 = .06$). Üçlü etkileşimi incelemek için Bonferroni düzeltmesiyle yürütülen ikili karşılaştırmalar, KP'yi benimseme düzeyi açısından kadınlarla erkeklerin farklılaşmadığını, ancak KN'yi kadınların, EP ve EN'yi ise erkeklerin daha fazla benimsediklerini göstermiştir (Tablo 5).

Madde düzeyinde cinsiyet farklılaşmalarını incelemek için yürütülen ikili karşılaştırmalar (Tablo 7) KN'yi daha çok kadınların (Cohen d 0.15 ile 0.61 arasında, $Mdn = 0.32$), EP ve EN'yi ise daha çok erkeklerin benimsediğini göstermiştir (sırasıyla Cohen d -0.24 ile -0.51 arasında, $Mdn = -0.34$; Cohen d -0.16 ile -0.65 arasında, $Mdn = -0.54$). KP özelliklerden ise sadece üçünde cinsiyet farkının anlamlı olduğu (şefkatli, duyarlı ve empatik), tüm maddeler değerlendirildiğinde ise cinsiyet farkının Cohen d 'sinin -0.13 ile 0.31 ($Mdn = 0.13$) arasında değiştiği görülmüştür.

Cinsiyet rolü davranışları üzerinde yürütülen 2(Cinsiyet: Kadın-Erkek) X 2(Cinsiyet Rol Davranışı: Erkeksi-Kadınsı) son faktörde tekrarlı ölçüm karma ANOVA bulguları da cinsiyet davranış rolü ana etkisinin ve ikili etkileşim etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir ($F(1, 378) = 389.56, p < .001, \eta_k^2 = .51$; $F(1, 378) = 312.99, p < .001, \eta_k^2 = .45$). Etkileşim etkisini incelemek için Bonferroni düzeltmesiyle yürütülen ikili karşılaştırmalar, KD'yi kadınların erkeklerden, ED'yi ise erkeklerin kadınlardan daha fazla benimsediğini göstermiştir. Ayrıca, kadınlar KD'yi ED'den daha fazla benimsediğini belirtmiştir ($t(378) = 27.90, p < .001, Cohen d = 2.21$). Ancak, erkeklerin KD ve ED'yi benimseme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir. ($t(378) = 1.38, p = 1.00, Cohen d = 0.12$; Tablo 5). Son olarak madde düzeyinde yürütülen ikili karşılaştırmalar, KD'yi oluşturan davranışları kadınların erkeklerden (Cohen d 0.40 ile 1.25 arasında, $Mdn = 0.61$), ED'yi oluşturanları ise erkeklerin kadınlardan daha fazla benimsediğini göstermiştir (Cohen d -0.22 ile -0.95 arasında, $Mdn = -0.67$; Tablo 8).

Genel olarak değerlendirildiğinde KP özellikler dışındaki özellikler ve davranışlar için cinsiyet farklılaşmalarının H6c'yi destekler nitelikte olduğu görülmüştür. KP özellikleri erkeklerin de kadınlar kadar kendilerine atfetmelerinin olası bir kaynağı kültürümüzde paylaşımcılıkla ilgili özelliklerin değerli görülmesidir (Cuddy v.d., 2015).

3.2.4.3. Cinsiyetçilikle İlişkiler (H7)

Kadın örnekleminde KC ve DC'nin KP ve EP'yi benimsemeyle pozitif yönde korelasyonu olduğu görülmüştür. Erkek örnekleminde KC'deki artışın KP, EP ve ED'yi benimsemekle, EN özellikleri ise benimsememeyle ilişkili olduğu görülmüştür. DC'nin ise EN'yi benimsemeyle ilişkili olduğu

görülmüştür. Söz konusu bulgular, cinsiyetçiliğin her iki örneklemede de cinsiyet rolüyle ilişkili olumlu özellikleri benimsemeye ilişkili olduğuna işaret etmiştir.

3.2.4.4. Öğrencilerle Öğrenci Olmayanlar Arasında Farklılaşmalar (H8)

Cinsiyet farklılaşmalarını incelemek için yürütülen analizler cinsiyet yerine öğrenci olma durumu değişkeniyle yürütüldüğünde, öğrenci olma durumunun ana etkisinin ve etkileşim etkilerinin cinsiyet rolü özellikleri ve davranışları üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı görülmüştür (bütün F 'ler < 1.042 , $p > .5$ $\eta^2 = .00$). Söz konusu bulgular, H8'in desteklenmediğini göstermiştir.

3.2.5. Ek Analizler

İkinci çalışmada kriter değişkenler olarak kabul edilen çekirdek cinsiyet kimliği ve cinsiyetle kimliklenmeyi ölçen ölçeklerin Türkçe versiyonlarının geçerliliğiyle ilgili yeterli bulgu bulunmadığı için bu ölçeklerden alınan puanların cinsiyetle ilişkisi incelenmiştir. İkili karşılaştırmalar cinsiyetin çekirdek cinsiyet kimliğiyle çok güçlü bir ilişkisi olduğunu, kadınların kendilerini daha kadınsı ($\bar{X} = 5.75$, $SS = 0.92$) erkeklerin ise daha erkeksi ($\bar{X} = 1.99$, $SS = 1.15$) olarak tanımladıklarını göstermiştir ($t(374) = 35.16$, $p < .001$, $Cohen\ d = 3.65$). Kimliklenme açısından bakıldığında ise erkeklerin iç gruplarıyla kimliklenme düzeyinin ($\bar{X} = 4.17$, $SS = 0.60$) kadınlarınkinden ($\bar{X} = 3.95$, $SS = 0.59$) daha yüksek olduğu görülmüştür ($t(391) = 3.59$, $p < .001$, $Cohen\ d = 0.37$).

4. Genel Tartışma

Çalışmada cinsiyet rolü benlik kavramını olumlu ve olumsuz özelliklerle birlikte davranış tercihlerini de içerecek şekilde ölçen ölçme araçlarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, birinci çalışmada cinsiyet rolü özellik ve davranışlarına yönelik kalıpyargısal atıflar belirlenmiştir. İkinci çalışmada ise bu kalıpyargısal atıfları kullanarak cinsiyet rolü benlik kavramını kişisel özellikler ve davranış tercihleri açısından ölçen iki ölçek geliştirilmiştir. Böylece, Türkçeye daha önce uyarlanmış olan BCRE ve KYÖ'ye göre cinsiyet rolü benlik kavramını daha kapsamlı ve ülkemizdeki güncel cinsiyet kalıpyargılarıyla ilişkili olarak ölçen ölçekler oluşturulmuştur. Çalışmalardan elde edilen bulgular, toplumsal cinsiyet rolü özellikleri ve toplumsal cinsiyet rolü davranış tercihleri ölçeklerinin geçerliliğine ve güvenilirliğine yönelik destek sağlamakla birlikte cinsiyet rolü benlik kavramının nasıl kurgulandığı ile ilgili önemli soruları da ortaya çıkarmıştır.

4.1. Toplumsal Cinsiyet Rolü Özellikleri ve Davranış Tercihleri Ölçeklerinin Yapı Geçerliliği

İki çalışmada faktör ve ÇBÖ analizlerinde oldukça paralel bulgular elde edilmiştir. Faktör analizi bulguları, toplumsal cinsiyet rolü kalıpyargılarının ve benlik kavramının benzer şekilde üç faktörlü bir yapı sergilediğini göstermiştir. Faktörler incelendiğinde olumlu kadınsı özelliklerle olumsuz erkeksi özelliklerin bir faktör altında toplandığını, olumsuz kadınsı özellikler ve olumlu erkeksi özelliklerin ise iki ayrı faktör oluşturduğu görülmüştür. ÇBÖ analizlerinin bulguları da kalıpyargıların ve benlik kavramının benzer bir yapı gösterdiğine işaret etmiştir. Her iki ölçümde de iki temel boyut üzerinden dörtlü bir yapı gözlenmiştir. Ancak, bu iki boyutun Constantinople (1973) ve takibinde Bem (1974) ve Spence v.d.'nin (1975) önerdiği şekilde kadınsılık ve erkeksilik şeklinde iki ayrı boyut olarak oluşmadığı görülmüştür. Bunun yerine, kadınsılık-erkeksilik bir boyutun iki ucu ve olumluluk-olumsuzluk ise ikinci bir boyutun iki ucunu oluşturmuştur. Bu durumun olası bir kaynağı birinci çalışmada cinsiyet kalıpyargıları belirlenirken ölçümlerin kadınsı-erkeksi şeklinde tek bir boyutta alınmış olmasıdır. Ancak, ikinci çalışmada ölçümler tek boyuta kısıtlanmamış olsa da cinsiyet rolü benlik kavramının yine kadınsı-erkeksi şeklinde tek bir boyutta kurgulandığı görülmüştür. Söz konusu durum, en azından normatif bireylerin cinsiyet kalıpyargılarının ve benlik kavramlarının kadınlarla erkekleri farklılaştıran bir yapıya sahip olduğunu düşündürmektedir (Athenstaedt, 2003).

Toplumsal cinsiyet rolü davranışları açısından bakıldığında ise bu davranışlara yönelik kalıpyargıların ve benlik kavramının her ikisinin de kadınsı ve erkeksi şeklinde iki faktörlü bir yapı sergilediği gözlenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, yapı geçerliliğiyle ilgili bulgular Wood ve Eagly'nin (2015) belirttiği gibi toplumsal cinsiyet benlik kavramının toplumdaki mevcut cinsiyet kalıpyargılarıyla biçimlendiğine işaret etmektedir.

Birleşme geçerliliğiyle ilgili bulgular hem kalıpyargısal atıfların hem de benlik kavramının Athenstaedt'in (2003) önerisiyle uyumlu şekilde kurgulandığını göstermiştir. Korelasyonlar incelendiğinde bireylerin belli bir cinsiyetin özellik ve davranışlarını benimsediğinde diğer cinsiyetin olumsuz özelliklerini benimsemeyerek cinsiyet rolü benlik kavramlarını diğer cinsiyetten farklılaştırdıkları görülmüştür. Bu çalışmanın önemli bir bulgusu, Athenstaedt'in (2003) cinsiyet rolü benlik kavramıyla ilgili dikkat çektiği bu örüntünün cinsiyet rolü kalıpyargıları için de geçerli olduğudur.

Yapı geçerliliğiyle ilgili bulgular genel olarak değerlendirildiğinde normatif bireylerin kadınsılık ve erkeksiliği birbirini dışlayıcı kategoriler olarak kurguladıkları dikkate çekmektedir. Ancak, Athenstaedt'in (2003) dikkat çektiği örüntünün hem kadın hem de erkek örneklemelerinde benzer şekilde gözlenmesi, bu örüntünün biyolojik cinsiyetle doğrudan ilişkili olmadığına işaret etmektedir. Örneğin, kadın örneklemesinde de erkeksi olumlu özellikler benimsedikçe erkeksi olumsuz özelliklerin de benimsendiği, ancak kadınsı olumsuz özelliklerin benimsenmediği görülmüştür. Bakan'ın (1966) terminolojisiyle değerlendirildiğinde benliğini eyleycilik (paylaşıcılık) üzerinden kurgulayan bireylerin hafifletilmemiş paylaşıcılığı (eyleyciliği) benimsemediklerine işaret etmektedir. Bu durum, cinsiyet rolü benlik kavramının biyolojik cinsiyet ya da çekirdek cinsiyet kimliğinden farklı olduğu yönündeki tartışmalarla uyumludur (Athenstaedt, 2003; Spence ve Helmreich, 1981).

Sonuç olarak, bulgular toplumsal cinsiyet rolü benlik kavramını ölçmek için geliştirilen ölçeklerin yapı geçerliliğine dair güçlü bir destek sağlamıştır. Geliştirilen ölçekler cinsiyet rolü benlik kavramının kişilik özellikleri ve davranışsal tercihlerle ilgili yönlerini güncel toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına uygun şekilde ölçmek için uygun bir araç sağlamaktadır.

4.2. Toplumsal Cinsiyet Rolü Özellikleri ve Davranış Tercihleri Ölçeklerinin Kriter Geçerliliği

Birinci çalışmadan elde edilen bulgular, hem kadınlar hem de erkeklerin hangi özellik ve davranışların hangi cinsiyetle ilişkili olduğuna dair atıflarında bir söz birliği olduğuna işaret etmiştir. Bununla birlikte, erkeklerin olumlu özellikleri ve erkeksi davranışları iç gruba atfetme yönünde bir yanlılık gösterdikleri gözlenmiştir. Benlik kavramı açısından bakıldığında ise kadınsı olumlu özellikler dışındaki özelliklerde ve davranışlarda cinsiyet farklılaşmalarının beklendiği yönde olduğu, kadınların ve erkeklerin kendi cinsiyet rolleriyle ilgili kalıpyargısal özellik ve davranışları daha fazla benimsedikleri görülmüştür. Paylaşıcılıkla ilgili kadınsı olumlu özellikler açısından cinsiyet farklılaşmasının gözlenmemesi toplumda değerli görülen bu özellikleri erkeklerin de benimseme konusunda istekli olduklarına işaret etmiştir. Benzer şekilde, Cuddy v.d. (2015) toplulukçu toplumlarda paylaşıcılığa daha fazla değer atfedildiği için bu özelliğin daha fazla erkeklere atfedildiğini göstermiştir.

Cinsiyet rolü benlik kavramıyla çekirdek cinsiyet kimliği ve cinsiyetle kimliklenme arasındaki ilişkiler incelendiğinde ölçeğin kriter geçerliliği kısmen desteklenmiştir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde kadınlarda çekirdek cinsiyet kimliğinin, erkeklerde ise cinsiyet grubuyla kimliklenmenin cinsiyet rolü özellikleri ve davranışlarıyla daha güçlü ilişkisi olduğuna işaret etmiştir. Söz konusu bulgu, erkeklığın bir sosyal statü olarak kazanılması gerektiği, kadınlığın ise doğurganlık gibi daha biyolojik kaynaklarla ilişkilendirildiği yönündeki tartışmalarla uyumludur (Pleck, 1981; Vandello v.d., 2008; ayrıntılı tartışma için bkz. Sakallı ve Türkoğlu, 2019). Bu bağlamda, bulgularımızla ilgili yapılabilecek bir spekülasyon ülkemizdeki gibi cinsiyetçiliğin ve bu bağlamda ataerkilliğin görece yüksek olduğu toplumlarda yüksek statülü algılanan erkek grubuna aidiyetin erkeklerin cinsiyet rolü benlik

kavramı için daha önemli olduğudur. Bu bağlamda, daha düşük statülü algılanan kadın grubuna aidiyet kadınların cinsiyet rolü benlik kavramı için daha az önemli olabilir. Bu durumda, kadınlar için biyolojik bir temelde kurgulanan çekirdek cinsiyet kimliği, cinsiyet rolü benlik kavramı için önem kazanıyor olabilir. Ancak, bu iddianın gelecek çalışmalarda incelenmesi gerekmektedir.

Cinsiyet rolüne yönelik kalıpyargılarla cinsiyetçilik arasındaki ilişkiler incelendiğinde geleneksel olmayan kadınlara yönelik olumsuz tutumları dile getiren düşmanca cinsiyetçiliğin olumlu özelliklerin ve erkeksi davranışların erkeklere, olumsuz özelliklerin ise kadınlara atfedilmesiyle ilişkili olduğu görülmüştür. Söz konusu bulgular düşmanca cinsiyetçiliğin erkekleri kayırmayla ve kadınları bir tehdit olarak görmeye ilgili olduğuna dair tartışmalarla uyumludur (Glick ve Fiske, 2001). Benlik kavramı açısından bakıldığında ise hem kadınlarda hem de erkeklerde korumacı cinsiyetçilikteki artışın olumlu cinsiyet rolü özelliklerini benimsemeye ilişkili olduğu görülmüştür. Kadınlar açısından bakıldığında, görünüşte kadınları kayıran korumacı cinsiyetçi tutumların kadınların kendi benliklerine olumlu özellikleri atfetmeleriyle ilişkili olması beklendiği bir durumdur (Glick ve Fiske, 1996). Ancak, kadın örnekleminde düşmanca cinsiyetçiliğin de olumlu özelliklerle benzer korelasyonlar göstermesi, cinsiyetçi kadınların geleneksel rollere uymayan kadınlardan kendilerini farklılaştırarak benliklerini olumladıklarını düşündürmektedir (de Lemus, Moya ve Glick, 2010). Erkekler açısından bakıldığında ise korumacı cinsiyetçiliğin hem kadınsı hem de erkeksi olumlu özellikleri ve erkeksi davranışları benimsemeye, erkeksi olumsuz özellikleri ise benimsememeye ilişkili olduğu görülmüştür. Söz konusu bulgu, korumacı cinsiyetçi erkeklerin kadınlara karşı düşmanca tutum ve davranışlarının olmayacağı yönündeki sahte inançla ilişkili gibi görünmektedir (Hopkins-Doyle v.d., 2019). Benzer şekilde de Lemus v.d. (2010) korumacı cinsiyetçi tutumları erkeklerin olası partnerleri kendilerine çekmek için bir araç olarak kullandıklarını belirtmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, korumacı cinsiyetçiliği yüksek olan erkeklerin benlik kavramlarını kadınları çekecek şekilde kurguladıkları (paylaşımcılığı ve eyleyciliğin yüksek, erkeksi davranışlar gösteren ancak hafifletilmemiş eyleycilikten kaçınan) çıkarsanabilir. Ancak, bu iddianın yakın ilişkiler bağlamında yürütülecek çalışmalarda test edilmesi gerekmektedir.

Son olarak, öğrenci olmayan örnekleme katılımcıların cinsiyet rolü benlik kavramına yönelik daha güçlü kalıpyargıları olması ve bu durumun onların benlik kavramına da yansımaları beklenmiştir. Birinci çalışmanın bulguları ilk iddiayı kısmen desteklemiş olsa da ikinci çalışmada öğrenci ve öğrenci olmayan örneklemlerde benlik kavramının benzer olduğu görülmüştür. Bu durumun olası bir nedeni cinsiyet rolleriyle ilgili inançların kültürdeki değişime dirençli olması, bu değişimin günlük pratiklerde daha belirgin olmasıdır (Van De Vijver, 2007). Ülkemizdeki değişen aile yapısıyla birlikte kız çocuklarından bir yandan ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları, diğer yandan ise aileleriyle mevcut duygusal bağlarını devam ettirmeleri beklenir olmuştur (İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygun, 1999; Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Bunun bir yansıması, ülkemizdeki üniversite öğrencisi kadınların erkeklere ve yine cinsiyetçiliğin yüksek olduğu Japonya'daki kadınlara göre düşmanca cinsiyetçi tutumları daha fazla reddetmesidir (Bugay v.d. 2021; Fischer v.d., 2017). Bununla birlikte, üniversite öğrencisi kadınlar cinsiyetçi bir bağlamda yaşadıkları için günlük yaşamlarında sıklıkla cinsiyetçi deneyimlere maruz kalmaktadır (Aktan ve Yalçındağ, 2024). Bu durumda, üniversite öğrencisi olan ve olmayan katılımcılar günlük pratiklerinde cinsiyetçiliği reddetme açısından farklılaşıyor olsalar bile cinsiyet rolüne yönelik inançları açısından benzeşiyor olabilir. Ancak, çalışmamızda öğrenci olmayan örnekleme eğitim düzeyi oldukça yüksek bireyler yer almıştır. Bu nedenle çalışmanın başlangıcında beklenen şekilde öğrenci örnekleminde daha muhafazakar cinsiyetçi tutumlara sahip bir gruba ulaşılammış olabilir. Mevcut çalışmada liberallik/muhafazakarlık, siyasi tutumlar ve dindarlık gibi cinsiyet rolü benlik kavramıyla doğrudan ilişkili değişkenler ölçülemediği için bu hipotezin gelecek çalışmalarda ilgili değişkenler de dahil edilerek yeniden test edilmesi gerekmektedir.

4.3. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın önemli bir sınırlılığı korelatif nitelikte olmasıdır. Bu nedenle, cinsiyet rolü özellik ve davranışlarının benimsemenin kökenleri ve sonuçları hakkında nedensel çıkarımlar yapmak mümkün değildir. Ayrıca, kişilerin cinsiyet rolü davranışlarını benimsemiş olması bu davranışları gerçekten gösterdikleri anlamına gelmemektedir. Gelecek çalışmalarda cinsiyet rolü benlik kavramının ve cinsiyet rolü davranış tercihlerinin gerçek davranışlarla ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Birinci çalışmada cinsiyet rollerine yönelik kalıpyargısal atıflar belirlenirken tek boyutlu bir ölçüm alınmıştır. Böylece, toplumda birbirini dışlayıcı olarak algılanan kadın ve erkek kategorilerinin içeriğini yansıtacak özelliklerin seçilmesi amaçlanmıştır. Kullanılan bu yöntem katılımcıların kadınlarla erkekler arasındaki farkları abartmasına yol açmış, böylece cinsiyet rolü benlik kavramını ölçmeyi amaçlayan asıl ölçekler için seçilen özellik ve davranışlarda yanlılık yaratmış olabilir. Gelecek çalışmalarda cinsiyet rollerine yönelik kalıpyargısal atıflar kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı ölçülerek bu yanlılığın etkileri incelenmelidir.

Çalışmamızın bir diğer sınırlılığı ise çalışmamızdaki kriter değişkenlerden birisi olan GEKÖ'nin henüz Türkçeye uyarılma çalışmasının tamamlanmamış olması ve bu ölçümün cinsiyet çekirdek kimliğinin göstergesi olarak kabul etmemizdir. Ancak, GEKÖ ile yürüttüğümüz açımlayıcı faktör analizi ölçeğin beklendiği gibi tek faktörlü bir yapı sergilediğini göstermiştir. Ayrıca, GEKÖ'nin cinsiyet rolü benlik kavramıyla korelasyonunun en azından kadın örnekleminde beklendik yönde olduğu gözlenmiştir. Son olarak, her ne kadar Kachel v.d. (2016) GEKÖ'nin içerikten bağımsız olarak cinsiyet rolü kimliğini ölçtüğünü savunmuş olsalar da bulgularımız katılımcı cinsiyetinin GEKÖ puanlarıyla çok güçlü bir korelasyonu olduğunu göstermiştir. Söz konusu bulgu Spence ve Buckner'ın (2000) tartışmasıyla paralel bir şekilde GEKÖ'nin çekirdek cinsiyet kimliğini ölçtüğünü düşündürmektedir.

5. Sonuç

Genel olarak değerlendirildiğinde bu çalışmada geliştirilen cinsiyet rolü özellikleri ve davranışları ölçeklerinin ülkemizdeki güncel cinsiyet rolü kalıpyargılarına dayandığı için içerik geçerliliğinin Türkçeye geçmişte uyarlanmış BCRE ve KYÖ'den daha iyi olduğu savunulabilir. Ayrıca, cinsiyet rolü davranışları ölçeğinin ülkemiz literatürüne kazandırılmış olması, cinsiyet rolü benlik kavramının daha geniş kapsamda çalışılmasına olanak sağlayacaktır. Geliştirilen ölçeklerin yapı ve kriter geçerliliğine dair bulgular, ölçeklerin literatürdeki güncel önerilerle uyumlu şekilde cinsiyet rolü benlik kavramını ölçtüğüne işaret etmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmada yürütülen iki çalışma için Afyon Kocatepe Üniversitesi Etik Komisyonu 25.11.2022 tarih ve 11 sayılı toplantısı 2022/351 karar sayısı ile Etik Kurul onayı alınmıştır. Araştırma etik kurul onayına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı yapmıştır.

Destek Beyanı

Yazarlar, bu araştırma kapsamında herhangi bir finansal destek almamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların çalışma kapsamında herhangi çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Aktan, T. ve Yalçındağ, B. (2022). Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeğinin (ÇDCÖ) yeniden gözden geçirilmesi: Korumacı cinsiyetçiliğin yapı geçerliliği ve ÇDCÖ'nün ölçüm değişmezliği. *Psikoloji Çalışmaları*, 42(1), 199-230. <https://doi.org/10.26650/SP2022-820401>

Aktan, T., & Yalçındağ, B. (2024). Experiences of ambivalent sexism in Turkey: Validation of the Experiences with Ambivalent Sexism Inventory and Experiences With Benevolent Sexism. *Scale. Sex Roles: A Journal of Research*, 90(12), 1937–1957. <https://doi.org/10.1007/s11199-024-01535-5>

Athenstaedt, U. (1999). Geschlechtsrollenidentität als mehrfaktorielles Konzept. Alfermann, D. ve Bock U. (Ed.) *In Querelles* (s. 183-199). JB Metzler.

Athenstaedt, U. (2003). On the content and structure of the gender role self-concept: Including gender-stereotypical behaviors in addition to traits. *Psychology of Women Quarterly*, 27(4), 309-318. <https://doi.org/10.1111/1471-6402.00111>

Bakan, D. (1966). The duality of human existence: An essay on psychology and religion. *Rand McNally*.

Bassoff, E. S. ve Glass, G. V. (1982). The relationship between sex roles and mental health: A reanalysis of twenty-six studies. *Counseling Psychologist*, 10(4), 105-112. <https://doi.org/10.1177/0011000082104019>

Bell, A. C. ve Burkley, M. (2014). "Women like me are bad at math": The Psychological functions of negative self-stereotyping. *Social and Personality Psychology Compass*, 8(12), 708-720. <https://doi.org/10.1111/spc3.12145>

Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(2), 155-162. <https://doi.org/10.1037/h0036215>

Bem, S. L. (1977). On the utility of alternative procedures for assessing psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45(2), 196. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.45.2.196>

Bem, S. L. (1981). *Bem Sex Role Inventory: Professional manual*. Consulting Psychologists Press.

Bem, S. L. ve Lewis, S. A. (1975). Sex role adaptability: One consequence of psychological androgyny. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31(4), 634. <https://doi.org/10.1037/h0077098>

Berger, A. ve Krahé, B. (2013). Negative attributes are gendered too: Conceptualizing and measuring positive and negative facets of sex-role identity. *European Journal of Social Psychology*, 43(6), 516-531. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1970>

Borg, I., Groenen, P. J. ve Mair, P. (2018). *Applied multidimensional scaling and unfolding* (2. Baskı). Springer

Bugay, A., Delevi, R., & Mullet, E. (2021). Attitude toward women in Turkey: Combined effect of sex, place, and culture. *Current Psychology*, 40(7), 3284–3292. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00273-2>

Choi, N. ve Fuqua, D. R. (2003). The structure of the Bem Sex Role Inventory: A summary report of 23 validation studies. *Educational and Psychological Measurement*, 63(5), 872-887. <https://doi.org/10.1177/0013164403258235>

Constantinople, A. (1973). Masculinity-femininity: An exception to a famous dictum? *Psychological Bulletin*, 80(5), 389. <https://doi.org/10.1037/h0035334>

Costa Jr, P. T., Terracciano, A. ve McCrae, R. R. (2001). Gender differences in personality traits across cultures: Robust and surprising findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(2), 322. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.2.322>

Cuddy, A. J., Wolf, E. B., Glick, P., Crotty, S., Chong, J. ve Norton, M. I. (2015). Men as cultural ideals: Cultural values moderate gender stereotype content. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(4), 622. <https://doi.org/10.1037/pspi0000027>

de Lemus, S., Moya, M. ve Glick, P. (2010). When contact correlates with prejudice: Adolescents' romantic relationship experience predicts greater benevolent sexism in boys and hostile sexism in girls. *Sex Roles*, 3(63), 214-225. <https://doi.org/10.1007/s11199-010-9786-2>

Demirtaş-Madran, H. A. (2016). Genişletilmiş Kişisel Yükleme Ölçeğinin Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 60-68. <https://doi.org/10.5455/apd.197511>

Ding, C. S. (2018). *Fundamentals of Applied Multidimensional Scaling for Educational and Psychological Research*. Springer.

Diamond, M. (2002). Sex and gender are different: Sexual identity and gender identity are different. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 7(3), 320-334. <https://doi.org/10.1177/1359104502007003002>

Donnelly, K. ve Twenge, J. M. (2017). Masculine and feminine traits on the Bem Sex-Role Inventory, 1993–2012: A cross-temporal meta-analysis. *Sex Roles*, 9(76), 556-565. <https://doi.org/10.1007/s11199-016-0625-y>

Dökmen, Z. (1991). Bem Cinsiyet Rolü Envanterinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(1), 81-87. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2152936>

Dökmen, Z. Y. (1999). Bem Cinsiyet Rolü Envanteri kadınsılık ve erkeksilik ölçekleri Türkçe formunun psikometrik özellikleri. *Kriz Dergisi*, 7(1), 27-40. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000139

Dziuban, C. D. ve Shirkey, E. C. (1974). When is a correlation matrix appropriate for factor analysis? Some decision rules. *Psychological Bulletin*, 81(6), 358. <https://doi.org/10.1037/h0036316>

Eagly, A. H., Nater, C., Miller, D. I., Kaufmann, M. ve Sczesny, S. (2020). Gender stereotypes have changed: A cross-temporal meta-analysis of US public opinion polls from 1946 to 2018. *American Psychologist*, 75(3), 301. <https://doi.org/10.1037/amp0000494>

Egan, S. K. ve Perry, D. G. (2001). Gender identity: a multidimensional analysis with implications for psychosocial adjustment. *Developmental Psychology*, 37(4), 451. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.37.4.451>

Fischer, F. B., Becker, J. C., Kito, M., & Zamantılı Nayır, D. (2017). Collective action against sexism in Germany, Turkey, and Japan: The influence of self-construal and face concerns. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(3), 409–423. <https://doi.org/10.1177/1368430216683533>

Glick, P. ve Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491–512. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.3.491>

Glick, P. ve Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justification. *American Psychologist*, 56(2), 109-118. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.2.109>

Grimmell, D. ve Stern, G. S. (1992). The relationship between gender role ideals and psychological well-being. *Sex Roles*, 27(9), 487-497. <https://doi.org/10.1007/BF00290005>

Haines, E. L., Deaux, K. ve Lofaro, N. (2016). The times they are a-changing... or are they not? A comparison of gender stereotypes, 1983–2014. *Psychology of Women Quarterly*, 40(3), 353-363. <https://doi.org/10.1177/0361684316634081>

Hoffman, R. M. ve Borders, L. D. (2001). Twenty-five years after the Bem Sex-Role Inventory: A reassessment and new issues regarding classification variability. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 34(1), 39-55. <https://doi.org/10.1080/07481756.2001.12069021>

Hopkins-Doyle, A., Sutton, R. M., Douglas, K. M. ve Calogero, R. M. (2019). Flattering to deceive: Why people misunderstand benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 116(2), 167–192. <https://doi.org/10.1037/pspa0000135>

İmamoğlu, E. O. (2003). Individuation and relatedness: Not opposing but distinct and complementary. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 129(4), 367-402.

İmamoğlu, E. O., & Karakitapoğlu-Aygün, Z. (1999). Value preferences from 1970s to 1990s: Cohort, generation and gender differences at a Turkish university. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14(44), 1–22.

Joel, D., Tarrasch, R., Berman, Z., Mukamel, M. ve Ziv, E. (2014). Queering gender: Studying gender identity in 'normative' individuals. *Psychology & Sexuality*, 5(4), 291-321. <https://doi.org/10.1080/19419899.2013.830640>

Kachel, S., Steffens, M. C. ve Niedlich, C. (2016). Traditional masculinity and femininity: Validation of a new scale assessing gender roles. *Frontiers in Psychology*, 7(2), 956. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00956>

Kağitçibaşı, C., & Ataca, B. (2005). Value of children and family change: A three-decade portrait from Turkey. *Applied Psychology*, 54(3), 317–337. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2005.00213.x>

Kandiyoti, D. (1978). *Kadınlarda psiko-sosyal değişim boyutları cinsiyetler ve kuşaklar arasında bir karşılaştırma* [Yayımlanmamış Doçentlik Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.

Kavuncu N (1987) *Bem Cinsiyet Rolü Envanterinin Türk toplumuna uyarlama çalışması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Lippa, R. (1991). Some psychometric characteristics of gender diagnosticity measures: Reliability, validity, consistency across domains, and relationship to the big five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(6), 1000-1011. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.6.1000>

Lippa, R. ve Connelly, S. (1990). Gender diagnosticity: A new Bayesian approach to gender-related individual differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(1), 1051-1065. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.5.1051>

Orlofsky, J. L. (1981). Relationship between sex-role attitudes and personality traits and the Sex-Role Behavior Scale-I: A new measure of masculine and feminine role behaviors and interests. *Journal of Personality, and Social Psychology*, 40(5), 927-940. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.40.5.927>

Orlofsky, J. L. ve O'Heron, C. A. (1987). Stereotypic and nonstereotypic sex role trait and behavior orientations: Implications for personal adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(5), 1034-1042. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.5.1034>

Orlofsky, J. L., Ramsden, M. W. ve Cohen, R. S. (1982). Development of the Revised Sex-Role Behavior Scale. *Journal of Personality Assessment*, 46(6), 632–638. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4606_13

Özkan, T. ve Lajunen, T. (2005). Masculinity, femininity, and the Bem Sex Role Inventory in Turkey. *Sex Roles*, 52(1), 103-110. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-1197-4>

Pedhazur, E. J. ve Tetenbaum, T. J. (1979). Bem Sex Role Inventory: A theoretical and methodological critique. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 996-1016. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.6.996>

Pleck, J. H. (1981). *The myth of masculinity*. MIT Press.

Rudman, L. A., Feinberg, J. ve Fairchild, K. (2002). Minority members' implicit attitudes: Automatic ingroup bias as a function of group status. *Social Cognition*, 20(4), 294–320. <https://doi.org/10.1521/soco.20.4.294.19908>

Sakallı, N. ve Demir, Ş. (2023). Geleneksel erkeksilik - kadınsılık ölçeği. Yayına hazırlanıyor.

Sakallı, N. ve Türkoğlu, B. (2019). "Erkek" olmak ya da olmamak: Sosyal psikolojik açıdan erkeksilik/erkeklik çalışmaları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(44), 52-76. <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120190516m000014>

Sakallı-Uğurlu, N. (2002). Çelişik duygulu cinsiyetçilik ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 47-58. <https://doi.org/10.31828/tpd13004433>

Spence, J. T. (1984). Masculinity, femininity, and gender-related traits: A conceptual analysis and critique of current research. *Progress In Experimental Personality Research*, 13, 1–97. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-541413-5.50006-1>

Spence, J. T. ve Buckner, C. E. (2000). Instrumental and expressive traits, trait stereotypes, and sexist attitudes what do they signify? *Psychology of Women Quarterly*, 24(1), 44-62. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2000.tb01021.x>

Spence, J. T. ve Helmreich, R. L. (1981). Androgyny versus gender schema: A comment on Bem's gender schema theory. *Psychological Review*, 88(4), 365–368. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.4.365>

Spence, J. T., Helmreich, R. L. ve Holahan, C. K. (1979). Negative and positive components of psychological masculinity and femininity and their relationships to self-reports of neurotic and acting out behaviors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(10), 1673-1682. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.37.10.1631>

Spence, J. T., Helmreich, R. ve Stapp, J. (1975). Ratings of self and peers on sex role attributes and their relation to self-esteem and conceptions of masculinity and femininity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(1), 29. <https://doi.org/10.1037/h0076857>

Taylor, M. C. ve Hall, J. A. (1982). Psychological androgyny: Theories, methods, and conclusions. *Psychological Bulletin*, 92(2), 347-366. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.92.2.347>

Twenge, J. M. (1997). Changes in masculine and feminine traits over time: A meta-analysis. *Sex Roles*, 36(5), 305-325. <https://doi.org/10.1007/BF02766650>

Van De Vijver, F. J. (2007). Cultural and gender differences in gender-role beliefs, sharing household task and child-care responsibilities, and well-being among immigrants and majority members in the Netherlands. *Sex Roles*, 57(11-12), 813-824. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9316-z>

Vandello, J. A., Bosson, J. K., Cohen, D., Burnaford, R. M. ve Weaver, J. R. (2008). Precarious manhood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(6), 1325. <https://doi.org/10.1037/a0012453>

Ventura, K. (2012). Sanal marka topluluklarında topluluk üyelerinin marka ile özdeşleşme düzeylerinin öncülleri ve sonuçları: Yapısal bir model önerisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2), 197-217.

Wood, W. ve Eagly, A. H. (2015). Two traditions of research on gender identity. *Sex Roles*, 73(11), 461-473. <https://doi.org/10.1007/s11199-015-0480-2>

Wood, W. ve Eagly, A.H. (2010). Gender. S. T. Fiske, D. T. Gilbert ve G. Lindzey (Ed), *Handbook of social psychology* (Cilt 1, 5. Baskı, s. 629–667). Wiley.